

ბ რ ე მ ლ ა

საქართველოს მოსახლეობა და საქართველოს უმსა-
ვართეობად

ანუ

გიორგი სანაკაძე და მისი დრო

ანტონ ფურცელაძისა

ავტორისაგან ახლად შეესებულო და შესწორებული

მეორე გამოცემა

შ. კ ი კ ი ნ ა ძ ი ს ა.

თბილისი

ელექტრო-მბეჭდავი არ. კერესელიძისა, გოლოვინის ქროსკ.
1911 წ.

1319

პ რ ი ტ ი კ ა

ც ი ლ ე ბ ი ს ა ა კ ა ქ ე ზ ე ლ .

რაც საქართველო თავს მოსწრებია, არ დასდგომია იმას ჯერ ის განსაცდელი, რაც იმ დროს, რომელსაც უნდა დაერქვას ისტორიაში, „ბრძოლა საქართველს მოსზობაზედ“ „მუსლიმს არას ოღეს ის შეუწყალებელი ქვეყნის პირიღამ ადგვის მტრისხანება ანა ქვეყანაში არ შეუტანია, რაც განიზრახა და შეიტანა შაჰ-აბაზმა საქართველოშია, — მოგვითხრობს შაჰ-აბაზის და ძაკაძის თანამედროვე მეისტორიე სპარსი, ისეანდერ მუნჯი. გადაწვეტილი იყო მუსლიმთაგან მოსზობლა საუკუნოთ საქართველოსი. ამ საშინელი განსაცდელი-საგან იხსნა საქართველო გიორგი სააკაძემ, რომელსაც ისტორიის იცნობს უფრო სსკელათ „დიდი მოურავი“, „მოურავი“

ვიდრემ შეუდგებოდეთ ამ, მოსაგონებლათაც საზარელი დროს აღწერას, საჭიროა გადავავლოთ თვალი იმ საშინელს ცილებს, რომლებსაც სწამებენ სხვა და სხვა მწერალნი გიორგი სააკაძეს, რომელიც თავისი დიდებული სხიბ და საქმეებათ გახდა უმაგალითო არაშტეთუ საქართველოს ისტორიაში და თვით მსოფლიო ისტორიაშიაც და რომელმანც ამ ბრძოლას, თავისი სამშობლოს სახსენელათ, შესწირა ქონება, დედა, ცოლი, ძმები, დაჲ, შვილები და თვით საკუთარი თავიცა, და შით იხსნა საქართველო საუკუნოთ მოსზობლისაგან. საჭიროა კრიტიკის თვალთ გავსინჯოთ: რა იყო მიზეზი შაჰ-აბაზისაგან საქართველოში საქართველოს მოასზობელათ შემოსევისა? ედო ამაში წილი სააკაძეს რასაც მოგვითხრობენ ჩვენ ზოგი მწერალნი, თუ პირიქით, იხსნა ამან და აარიდა საქართველოს ეს განსაცდელი?

ამ ბოლო დროს უფრო და უფრო ხშირად ისმის იმგვარი სწავლა, რომელიც ჰქვიადაგებს, რომ, როგორც უველ:ფერი ბუნებაში ეგრეთვე კაციც არ არისა არაფერს მოქმედებაში თავის უფალი, რასაც ჰმოქმედობს ჰმოქმედობს ბუნების მოვლენათა გავლენის ქვეშა, და ამიტომ კაცი არავითარს თავის საქმეში მასუხის მგებელი არ არისა, ამის გამო არც ავსედ დაიძახების, არც კარგზედ იქებათ. მაშასადამე, არც ისტორიული პირნი უნდა იკრძაოდნენ ან იდიდე-ბოდნენ თავისი საქმეებისთვისა.

ამგვარ აზრს საუბუძველათა აქვს ღრმით ჩაუხედაობა საქმეში, ფილოსოფიურათ საქმის აუწონრობა.

ცხადია, რომ არაფერი არც კანში, არც კაცს გარეთ არა მოხდება რა ისრეთი, რომ იუვეს ბუნების გავლენის გარე: უველა ემორ-ჩილება ბუნების მოვლენათა და მის კანონს. ბუნების გარეშე არა არის რა. მაგრამ, ნუ თუ, როდესაც რამდენიმე საქმე მიდევს წინ და არჩევანი ჩემსედ არის მივარდნილი, თუ მე ერთი ვარჩიე და მეორე უარ-ვეფე, ეს ჩემი ნების არჩევანი იქნება ბუნების გარეშე მოქმედება, და არა იმავე ბუნების გავლენის ქვეშ საქმის შესრულება? ბუნებითვე საქმის მოწყობილება ისრეთია, რომ მე, კაცს, გონების მატრონს ბუნებისგანვე ისრე მოწყობილს, რომ მაქვს მოსაზრება, შემოძლიან საქმის აწონ-დაწონვა, — შემოძლიან, სხვა-და-სხვა ბუნების მოვლენებათაგან, მოწყობილი მოსაზრებით, შევიდე არჩევანში, ავარჩიო ერთ-ერთი საქმე და უვარ ვეო მეორე. აი, აქ, ჰმოქმედობს ამ არჩევანში, იქ სადაც კაცის ხელთ არის არჩევანი, კაცის ხელთ არის საქმის წაუვანა, კაცი თავის არჩევანში, თავის საქმეში თავის მოქმედებაში არის მასუხის მგებელი როგორც თანამედროვეთა, ეგრეთვე მომავალთა თაობათა და ისტორიის წინაშენ. ამისგამო, არა კაცი, და მეტადრე ისტორიაში მოქმედი პირი არ უნდა დარჩნენ განუხველნი, არ უნდა დარჩნენ განუგითხვანი — არც ცუდს, არც თავის კეთილს საქმეებში. ამგვარს განსჯას, ამგვარს მსჯელობას აქვს მნიშვნელობა ჰედაგოგიური, მნიშვნელობა სხეობრივი, ეს არის ნიმუში, რომე-

ლიც კაცს უხსნის თვალს ავსა და კარგზედ, აძულებს ბოროტს, აუკარებს კეთილს და საქვეყნო საქმეთა, უმატებს მხნეობას, აფრთხილებს თავის საქმეებსა და მოქმედებებში.

უკეთუ შევხვდავთ ამ თვალთ საქმეს, უკეთუ ისტორიას, სხვათა შორის ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ იქადამ დაინახათ კარგისა და ცუდისაც მაგალითნი, რათა ამითა ცუდი შევიძულოთ და მოვიკეთოდ, კარგი შევიუკაროთ და შავიბოძოთ, — უკუა ამას უხვად ვნახავთ იმ დროში, რომელსაც ჩვენ უწოდებთ „ბრძოლას საქართველოს მოსხობაზედ“ ანუ „ვიორგი სააკაძე და ამის დრო“.

როგორც ყოველივე, რაც ხდება ბუნებაში არის ნათელი წილად მომხდართა მოვლინებათა, ეგრეთვე დღევანდელი კაცი, ყოველივე თავისი აგებულებით, ზნით, ჩვეულებით, ქცევით, ხასიათით არის სხვათა შორის, და უფროცა ნათელი თავისთა წინაშართა, მისთა გავლილთა ცხოვრებისა, ჩვეულებისა ზნისა, ქცევისა, ხასიათისა და სხვა, რაც დროთა განმავლობაში სხვა-და-სხვა ისტორიული გარემოებებით წინაშართ შეუთვისებიათ, გადაუქცევიათ ბუნებათ, სისხლათა და ხორცათ, შეუწონიათ დედის ძუძუსთან, — ყოველივე ესე გადადის შთამომავლობაზედ სამკვიდრო ნიჭათ. ამისგან, თუ უნდა ხალხს ისწავლოს რამე ისტორიისგან, უნდა დაინახოს და გაიგოს თავის თავში დამკვიდრებული ისტორიისგან ავი და კარგი მხარენი, რომ ამითა ავს გაუწიოს ბრძოლა და მოჭკვეთოს, კარგს მოჭვიდოს მაგრა ხელი, უფრო დაამკვიდროს თავის თავში და მასცერ წაწმატება. ამისათვის არის საჭირო ისტორია შინუთხიელი, სადაც უნდა ცხოვლად ისახე ბოდეს ავიცა და კარგიც ისტორიულნი მხარენი.

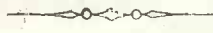
ვიძეორებ, უკუა ამისთვის არ მეგულება საქართველოს ისტორიაში ამ ჩვეულებით აღებულს ისტორიულს დროზედ სამაგალითო მოვლენა, ერთმხრივ ბრძოლა საქართველოს მოსახლობელათ, შორეს მხრით — ბრძოლა საქართველოს სახსნელათ. ბრძოლა უსწორ ძალათაგან ერთმანეთთან, ბრძოლა საშინელს აწეწილს გარემოებაში, ბრძოლა, რომელიც გავიწყებს თავისის გამწვავებული ხასიათით ბრძოლას კართაქენსა და რომს შორის, რომის სენატის ბრძოლას ანბალთან. მხოლოდ სააკაძე

ამ ბრძოლაში გამოვიდა გამარჯვებულად, მოაუძღურა სპარსეთი და იხსნა საქართველო მოსპობილიდან; ანბალი კი იქნა ძველი და რთული, თითქმის, იმის თვალთა წინ მოხვეს და საუკუნოთ ძირიანათ აღმოჭვავრეს მისი სამშობლო.

ეს იყო მიზეზი, რომ აწუ ერის საქართველოს ისტორიაში მოქმედ კაცსად არ დაწერეს აზრები, გარდა დავით აღმაშენებელის, რაც სააკაძესად; არც ერის ქართველს კაცსად არ არის ხალხში იმდენი თქმულება, გარდა თამარ მეფისა, რაც ამ უბრალო კაცის შვილსად, რომელსაც დაერქვა „დიდი მთურავი“.

მაგრამ, ამასთანავე თვით მსოფლიო ისტორია არ გვიჩვენებს არც ერის იმისთანა ისტორიულს გვამს, რომელიც ხაზარდნილიყვას იშკვარს აწეწილს ტრაგიულს გარემოებაში, სადაც შენი კეთილი საქმენი, თვით ქვეყნისთვის ძაფის გაწირვა ცუდათ გამოხნდებიან. ამისგან, არც ერის ისტორიულს გვამს არ დასდგომია შეისტორიეთაგან ის დღე გაუკითხავობისა და უსამართლობისა, რაც სააკაძეს. ეს აწეწილი გარემოებანი და მასად მწერალნი იუვენენ მიზეზნი, რომ სააკაძესად შესდგა აზრი, — მაგრამ მხოლოდ ისევ მწერლობაში, და არა ხალხში, — როგორც მოლაღობისა, ქვეყნის გამცემისა, მოსისხარისა, დაუნდობარისა. სომხებისა და ქართველების შეისტორიენი, ქართველი სამღვდელთ მწერალნი, შეუდგომ ანტონ 1-ლი კათალიკოსისა და ვახუშტის ცილებისა; თურხურების მოგზაურნი და მწერალნი — ყველანი ერთხმად, გარდა თითქმის თანამედროვე ქართველთ მწერალთა არხილ მეფისა იოსებ თბილელისა, თვით თეიმურაზ მეფისა და თანამედროვე შეისტორიე სპარსის ისკანდერ მუნჯისა, — დარწმუნებით ლაპარაკობენ სააკაძის მუხანათობასა, ქვეყნის გამცემლობასა და სხვა ამისთანაობაზედ, და დარწმუნებით მოგვითხრობენ, რომ შაჰ-აბაზი შემოიყვანა სააკაძემ საქართველოში ასაკლებათ, შაჰ-აბაზი აწნივა საქართველოზედ სააკაძესად.

რომ გავიგოთ, რადენი სიშართლეთა ამ მწერალთა სიტყვებში, საჭიროა მოკლეთაც არის თვადი გადავადლო იმ გარემოებითა, რომელნიც გახდენ მიზეზნი ამგვარი აზრის შედგენისა, და ამასთან, გავერთ მანც გავსინჯოთ იმ მწერალთა სიტყვანი, რომელნიც ამ დროებენ და ჰქუენიან სააკაძის საქმეთა და მის სახელს.

საკაცე იყო უბრალო კაცის შვილი. მეფემ შეირთო იმისი დას-
ცოლათ. დიდკაცობა ჯერ იმასაც თაკილობდა, რომ უბრალო კაცის
შვილს, ისიც ჯერ, თითქმის, ისევე ბავშვს, ეჭირა იმათსეულ დიდი-
ადგილი სამეფოში, და ახლა ხომ უფრო ვერ მონიჯეს, როცა ამ
უბრალო დაბალი კაცის შვილს მეფე დაუსიძვედა, და დას იმისი გა-
სდა იმათი დედუჟალი. დიდკაცობამ მოსთხოვა მეფეს სააკაცის დის-
გაშვება და სააკაცის სიკვდილი. მეფე გაუნდა უაბუღს. დაიბარა საა-
კაცე და უნდოდა დალატით შოკველევიებინა. სააკაცემ გაუგო ეს და
გამოსაწრო მეკვლეებს. იმას დაუწვეს დევნა. ის გაქტა თავის მდე-
ვნელებს სპარსეთში და შეაფარა თავი შაჰ-აბასს, რომელიც ითვლე-
ბოდა საქართველოს ხელმწიფეთ. აბასმა ის მიიღო დიდი ზატივით.
ამ ამბების უკან, შაჰ-აბასმა საშინლათ ააოხრა კახეთი, მოსწვევით
მრავალი, გადასახლა სპარსეთში დიდძალი კახელობა, დატყვევა მეფე
ლუარსაბ, ქეთევან დედოფალი, დედა კახთა მეფისა, და შვილები
ამავე კახთა მეფისა; მოაკვლევინა ლუარსაბ, აწამა ქეთევან, დასაჭუ-
რის თეიმურაზის შვილები და სხვა.

საქმეში ჩაუხედავს კაცს, კაცს გულდამწვარს, მეტიც არ უნ-
დოდა: სააკაცე გავარდა სპარსეთში; ამ გავარდნის უკან სპარსნი შემო-
ესივნენ საქართველოს, დაატყვევეს მეფენი. სააკაცე იყო გაჯაგრებუ-
ლი მეფესა და ქართველობაზედ. ის იყო კაცი ძლიერი, დიდებული
სარდალი, თავმოყვარე. სხვა უკულ ამის აღაგას არ დასთმობდა იმ
დალატს, რომლითაც ის გაიმეტეს სასიკვდილოთ; არ დასთმობდა ამ
უზატიურებას, რომელიც მიაყენეს ამას, ამის დედას, ცოლშვილს,
მთელს მიმადევარს. მაშასადამე, სააკაცეც ასრე უნდა მოქცეულიყო.
მაშასადამე, მიზეზი უკულა იმ უბედურებისა, რომელიც მოადგა საქა-
რთველოს, შემდგომ სააკაცის განდევნისა, უნდა ყოფილიყო სააკაცე.

სწორეთ ეს დახლართული გარემოებანი მიეცათ მიზეზათ ამ
მრავალგვართა მწერალთა, *) რომელნიც საქმეში დრმათ ჩაუხედაობის

*) სხვათა შორის მაშინდელს მოგზაურს პეტრო დელლავალეს,
რომელიც ამ დროს მოგზაურობდა სპარსეთში. რასაკვირველია, იმას არ
ეცოდინებოდა ამ დროს საქართველოს უბედურების პოლიტიკური მიზე-
ზები და უნდა დაეჯერებინა, რასაც გაიგონებდა სააკაცის მტერთაგან.

გამო, დაუფიქრებლათ ასდევდნენ ერთხელ ნათქვამ სიტუვას; სცხებ-
დნენ სააკაძეს ჩირქს, აგრძელებდნენ იმასეა იმისსა და იმისი საქმე-
ების დამამდირებელს აზრებსა.

ამაშია ის უმაგალითო ტრაგიკში, რომელიც შენიშნა ამ მოკ-
ლე ხანში თვით ერთმა რუსული გაზეთის „НОВОЕ ВРЕМЯ“-ს რედა-
ქტორმა და რომელმაც ჰქვია, რომ უკეთესი ტემა ტრაგედისათვის
არც ერთს შუენადს არა ჰქვიათა.

როცა ქართველთ შიქსტორიკია, შემსტანეთა და სხვათა შუე-
რადთა ადევნებ ურს, ისრე არაფერი არ გააკვირვებს, როგორც ისა,
რომ ამით არ იცინა, რა არის პოლიტიკა, რა საქმე, რა ძარღვი, რა
მართული ამოძრავებს სახელმწიფო საქმეებს; რა მიზეზი ადძრავს
მტრობას ხალხთა შორის. ესენი ავიწერეს ბრძოლას, შემოსევას, აგ-
ლებას, დაცემას, სისხლს, ტუფებს, ცეცხლს. რათა? რისთვის? რა
ხალხს რა გაუშირი აქვს მეორესთან, რათ ეტანება ერთი მეორეს
დამონებას, მოსპობას, დატყვევებას, — ეს იმით არ იცინა და ნურცა
ჰკითხავს ისინი ხედავენ მარტო კანს. რა დეკს ამ კანში რას
ფარავს კანი! ამას არ კითხულობენ. არც იცინა ხშირად,
სამწუხაროთ, ეს თვით მეფეთა და სახელმწიფო საქმეთა გამკე დი-
დებულთა და შინდობილთა შირთა.

ამგვარი მოკლე აზრის მოხაზულობამ, პოლიტიკის უცნობე-
ლობამ დააუნა შუერლები იმ აზრზეა, რომ შაჰ-ბაზი, ეს ღამი
ირანისა, ეს სახელფავანი დიპლომატი, შესანიშნავი შორს მხედველი
პოლიტიკი, მეჩი და რისხვა მთელი ასიისა, ბრძენი გონების კაცი,
რომლისაც მსგავსი ხელმწიფე, შემდგომ კვირთისა, არ ასულა
სპარსთა სახელმწიფო ტახტზეა, ხელმწიფე, გათქმული ამასთან
თავის კანთმფეარობით, — ასდევდა ვარქმე კანთა უბრადო სურ-
ვალს, დაჰქვიადა ამოს ნებაზეა თავისი უთვალავი ჯარები, დალი-
და იმით ბრძანებაზეა, იმითი ჯარების ამოსურვლად; ულეტავდა
თავის ჯარებს და უდანაძაულად ხალხებს! . . .

მაგრამ ამასეა უფრო სამწუხარო ის არის ჩვენთვის. რომ ქარ-
თველბა მეტად მძიმედ უდებდა შრომას თავს, ისტორიის წერა ამით-
თვის იყო ნაილანრობისა. ქვეყნს სწორდა ისტორიის და ჩვენი ქარ-
თველებიც ასდევდნენ ფეხის ხმას. მაგრამ დაკვირვება ისტორიულთა

მოელენათა, ქაქტებისა, შექმნიება იმათი ერთმანერთათან¹⁾ და იმ მოელენებსებთან, რომელთაგანაც ესენი წარმოსდგებოდნენ და რომლებთანც ჭქნდათ კავშირი, არ იყო საქმე ქართველთა შეისტორიეთა და შწერაღათა, არამედ თუ ძუელად, არამედ დღესაც, როდესაც კაცს მეტი სახსარიცა ცოდნისა, და სწავლა განაღებაც დიდად უწევს ხელს... სომწუნაროდ ამას ვხედავო უცხოთ ტომთა შეისტორიეთა შორის, რომელთაც წილათ ჭხვდათ საქართველთს ისტორიის წერა.

ვუჩვენებ შვითხველს ნიმუშებს ამავე სააკაძის შესახებ ერთა ჩვენი განთქმული ძუელი შეისტორიეს ნაწერებიდამ, და მეორე ამ საუკუნეში მკრთავრები განთქმული ისტორიული ნაწერების ავტორის ნაწარმოებებიდამ. ვუჩვენებ ვახუშტისა და ზღატონ იოსელიანის ნაწერებიდამ.

ვხუშტისაც და ზღატონსაც ხელის მძღვანელად ჭქნდათ სააკაძის ისტორიის შესახებ მეტმა წიგნი იოსებ თბილელასა „დადიმოურავიანს“, რომელიც თავის მხრივ ბევრში არს დამყარებული თვათონ სააკაძის წერილებზედ თეიმურაზ მეფესთან.²⁾ ვნახათ ახლა როგორ კარგათა აქეთ შეცნებულა ამათ წაგნა თბილელისა.

¹⁾ აქ რა გვაქვს ლაპარაკი თანამედროვე მედსტორიე მწერლებზედ, როგორც მაგ. ბარათოვი და ბაქრაძე.

²⁾ რომ სააკაძეს წერილები მეფე თეიმურაზთან, საყვოდურათ მის ნამსახურობის დაუფასელობისა, ყოფილა, ამას გვაშტკიცებს პარაყის სამეფო ბიბლიოტეკაში მყოფი ხელნაწერი ქართლის ცხოვრება, რომელიც ბროსეს გამოუტია 1829 წ. პარისში ლიტოგრაფიით დაბეჭდილი. აქ ვკითხულობთ ამგვარს ალაგებს: „დიდმან მოურავმან ვარჩიე: ძმ ნო დამიჯერეთ“ და სხვა. (გვ. 42) „ჩვენზედ ექვსი ზომით მეტი იყო იმათი ჯარარაზში გავმართე მოურავმან და შეტუე, სსქეს ჯარს მაუხედიდის ნდომით და ჩამოვყარე, ჩემი დღათ მძულს კვხნა, მაგრამ ვისაც შუბი შევციუნაგირში ველარ დადგ-ს, საითაც შეუტევიდი, შევაძრწუნედი და შევაშინებდი, სწორედ რაზმს შუა ვბრუნავდი... სამი შუბა გამიტყდა, მასუკან ლახტით ვიბრძოლო, ლატი გამიტყდა და ხალა ამოვიღე. (გვ. 43) „მეშადიმან იმაზედ დამქიშვა: ერთხელ უთხარ: შენს ხმალს არა აქვს გაკვეთა და ძალი მეთქი და თურმე გულში სევდათ ჩაევლი. სხვას რას დამაკლებს, არამედ უნით მომდგ ს მახე.“ (გვ. 46) და სხვა. ამასვე ამბობს „ლუარსაბ მეფის წამებაში“ ანტონ კათალიკოსი, რომ იყო თვით სააკაძის წერილებიო. თუმცა არ გვიჩვენებს წყაროებს, საიდან იცის ესა, და ვგონებ, უფრო ამყარებს „დიდი მოურავიანის“ წერილებდ, რაკი აქ იოსებ თბი-

„ხოლო იდგა რა მეტი ღუარსაბ ქრცხინვასს, რამეთუ უმად მოვლიდინ თვისთა ქვეყანათა უოველთა: გარნა ესე მოურავი გეორგი იყო მხნე, ახოვანი, ძლიერი ძალითა და შემმაროებელი, უშიში, ცბიერი, მზურჩხნელი და უნდო. ესე მარად დღე თვითვეულთა კაცთა ფურჩხინდა და არა დაცხრებოდა. იხილა ესე მეფემან და აუწყა მოურავს: „რამ არს, რომელ არა დაცხრები ფურჩხნად, ანუ რა გნებავს უოფად?“ ამისთვის ევლდა მოურავი მროველსა დომეტისს: „რამეთუ მეტყვისს სიკვდილსა მეფისაგან და არა რა ვუწვი მიზეზი მინებისგან კიდე...“ ესე უოველი ჭკადრა მეფესა მროველმან: არამედ მეფე ამისა უცნობელი განჭკვირდა და ამცნო მროველსა გუდებულ უოფა მოურავისა, რამეთუ არა არს მანკიერება მეფესა შინა შენთვის, გარნა ჭკითხოს, ვინა უთხრა იგი. ხოლო მოურავმან არა სთქვა რთქელი, „რამეთუ ფუცებულ ვარ მით მიერ“. ამბობს ვახუშტი.¹⁾

„იმ დროს როდესც ღუარსაბ მეფე იმყოფებოდა ცხინვასს და ჭზრუნავდა დაცემული და შევიწროებული სამეფოსათვის, სააკაძეს აცნობეს სამეფო სახდის სამწუხარო გადაწყვეტილება, რომ ის უნდა მოიკლას, რათა ამითი დამშვიდდეს სამეფო და დაზავდეს აღელვებული და აღშოთებული შთავარნი და დიდებულნი ქართლისანი. რომელიც შრისხანებდნენ მისთვის, რამ სააკაძე, უბრალო კაცის შვილი, იყო ამითხედ მეტათ მიდგებული და პტივიკემული მეფისაგან. მოურავმა მიუგზანა მასიხვე მეფეს დომენტი მროველ ეპისკოპოსი. მიუგზანვა ეგრეთვე ქახოსსო (მუხრანის ბატონი) და იასე (ქსნის ერისთავი). ამასთან სააკაძე, რომელმაც არ იცოდა, რა არის მიში და სიფთხე, თვითონაც წარსდგა მეფესთან თავის გასამართლებლად. ამდროს აცნობეს მეფეს (ამასვე მოგვითხრობს ვახუშტი. მაგრამ ჩვენ აღარ გამოგწერეთ), რომ ოსმალნი შემოესივნენ ქართლს თრიალეთის მხრივ“. ამბობს პლატონ იოსელიანი თავის წიგნში Жизнь Великого мур-рава Георгія Саакадзе²⁾ და ათაუებს ამ ამბავს, რომ სიკვდილის

ლელი ლაპარაკობს სააკაძის პირით, ანუ უყეთა ვთქვათ ალაპარაკებს სააკ ძეს.

¹⁾ ქართლ. ცხ. ტ. 11, გვ. 35.

²⁾ გვ. 11.

მაგიერათ მეტემ სააკაძე გაცხავს ოსმალელებს, რომელნიც სააკაძემ უწყალოთ გამუსრათ.

როგორც ჰქნდავს ბკითხველი, ვახუშტიცა და ჰლატონიც გვიწერენ, რომ ზემოთ მოყვანილი ამბავი მოხდა მეფე ლუარსაბს და სააკაძის შორის. ცხინვალში მდგომს მეფე ლუარსაბს განუზრახავს სააკაძის დაჯატით მოკვლა, ეს სააკაძისთვის შეუტულობინებიათ, სააკაძეს ამაზედ მოციქულად დომენტი მწვეფი მიუგზავნია მეფეს თან. აქ შემოსევიან ქართლს ოსმალნი და ამს დაუზავებია სააკაძე და ლუარსაბ ერთმანერთში.

ვნახოთ მართლად ლუარსაბ იყო ის მეფე, რომელმაც ცხინვალში დგომის დროს განიზრახა სააკაძის დაჯატით მოკვლა, და რომელსაც ამაზედ მიუგზავნა მოციქულათ სააკაძემ დომენტი ეპისკოპოსი, თუ ვინმე სხვა მეფე.

მოვიუყვანოთ ცნობანი იმ წიგნიდამ, რომელიც ახლოც არის დაწერილი სააკაძის დროსთან და რომელიდანაც აქვთ თავისი ცნობანი ამოკრეფილი ვახუშტისაც და ჰლატონისაც. აი სიტყვანი თბილჯელისა ამ ამბავზედ იმის „დიდ-მოურავიანში“.

„ქრცხინვალს იდგა მეფე შებით, მას გვერდს ახლდა მოურავი. იშებდნენ და იხარებდნენ, ქარი უქრისთ მათ არ ავი, მტერი უფაღვრით შესინა, ომის იუვნეს არ მზარავი. ავი ენა მათაც გაჰყრის, ქვეუნიასთვის ეს არს ავი.“

„ს:მნი კაცნი მოურავთან მოვლენ სიტყვის მოხსენებად: ზირველ ჰკადრეს, ჩვენ შენისა სახელისა ვართო ქებად, განგიცხადებთ ხვაშიადსა, ჭირსა ჭირზედ მოსავსებად, მაგრამ ფიცს გთხოვთ, აწვის უთხრათ, არ შევიქნეთ განცხადებად“

„ბეგრი ეუბნა არ უთხრეს, ვიდრემ არ მისცა ფიცია, მასინდა ჰკადრეს: სიკვდილი ხვალ შენი დანამტკიცია...“

„ჰკითხა კიდევ, რა სიტყვა სთქვეს, რად სწრაფობენ ჩემად შეგვლელად. მათ უთხრეს, თუ ის შეიქნა ლუარსაბის სისხლის მღვრელოდ“.

„შაახრეს: ერთხელ კიდევ მორჩი სიკვდილსა და დაღატობას,
დაგვიჯერე, ნუ მოკლი შეფისაგან შენ დანდობას:
ლოუარსაბის სიკვდილს გადებს სულ ამას იქვე სიტყვის თხრობას...“

„ავალიშვილი დომენტი, ჭკვიანი კაცი მრაველი;
შას ვკადრე, თქვენ გაისარჯეთ, შეფესთან ამას მოველი;
ეს ჭკადრე: რა დავაშავე, ვიყავ ხმლით ბეგრის მმოველი...“

„კიდევ გავკზავნე მრაველი, ვახელ მოციქულები...
ლოუარსაბ მეფის სისხლს მადებთ, გაქვთ სადმე სიტყვა თქმულები.
მგვრამ თავიდან შეგკადრე თქმად და თუ შემჩნა სულემა“...

„შეფეს ებრძანა აწ გითხრა, სიტყვა უცდურათ მრთელთა:
ქვეყანამ იცის შენ იყავ მისის სისხლისა მღვრელითა.“

„მოვთვალე შეფეუ ისმინე ეს სიტყვა გათავებამდის,
მეფეს ლუარსაბს რომ ვახლი, ვით ვიყავ მისად ქებამდის,
ცდის წლის მამამ მიმართვა, ის იეო ცამეტ ბამდის,
უწინარე მამატივებდა, სამუდამოდ გვერდსა ხლებამდის“.

„ხანი გამოსდა, მოვიდა ამბავი დაშქართ ერისანი,
თათარხნის შემოგროვება, თრიალეთს გარდმოსვლისანი,
მან იარაღის უბრძანა, შენ იცი შეგვრა გზისანი,
თან ზაქარია წამოგვევს, უმარა არ გინდა სხვისანი.“

აქ ცხადად დანახავს უველა, თვით უბრძლო მკითხველიც კი, რომ
ქრტიინგვას მბრძანებელი შეფე, რომელიც დაღატოთ უზირებს საა-
კაძეს მოკვლას, და რომელსაც მოციქულად ამ ამბის გასაგებათ მიუ-
გზავნა სააკაძემ დომენტი მრაველი ანუ რუისის ეფისკოპოზი, თუ
მიტრონელიტი, ლუარსაბ მეფე კი არ არის, არის სრულიად სხვა მეფე,
მეფე, რომელიც ადავებს სააკაძეს ლუარსაბ მეფის სისხლს და
სხვათა შორის ამის მიზნებით უზირებს დაღატოთ მოკვლას სააკაძესა. თუ

საკაცის სწამებენ ლუარსაბ მეფის სიკვდილს და უნდათ აიღონ სააკაცისა-
 გან იმისი სისხლი, მაშნუ თუ მოკლული ლუარსაბ გაცოცხლდა, მოვიდა
 ცხინვალს სახელმწიფო საქმეების საპატრონოდ და თვითონვე
 ეძიებს სააკაცისგან თავისი სიკვდილის სისხლს?! ჩუ თუ სააკაცი უამ-
 ბობს გაცოცხლებულს ლუარსაბ მეფეს თავისსავე ამბავს ისრე, რა-
 გორც უცხოს, როგორც შესამე ჰირის ამბავს?!

ცხადია აქ არის ღაზარაჯი სრულიად სხვა მეფეზედ და არა
 ლუარსაბზედ. მაგრამ ჩვენი მწერალნი და შეისტორიკენი ამ მოუფიქ-
 რებულს და ცხადს შეცდომასაც არა ჭებდავენ: ვერ ჩაჭთვიქრებიან, რა-
 გორ მოხდა, რომ მკვდარი მეფე განაგებს სამეფოს, ეძიებს თავის
 მკვლელებისაგან თავის სისხლს; უპირებს და ისიც ლალატით
 თავის მტრებს სიკვდილსა!

რომ უბრალოთაც არის საქმეში ჩაეხედნათ, რომ ერთი ბეწვაც
 არის გაქრათ გონება და სრულიად ბრმათ არ ეწერათ რაც პირზედ
 მოადგებოდათ და რაც კალმის წვერს მოეაბოდა, ზღატონ და ვა-
 ხუშტი არამც თუ არ გააცოცხლებდნენ მკვდარს ლუარსაბს სახე-
 ლმწიფო საქმეების განსაგებელათ და თავისივე სისხლის საძიებ-
 ლათ, პირიქით ადვილათაც გაიკებდნენ, რომელ მეფეზედაც არის ღაზ-
 არაჯი, — თუმცა ეს მეფე პირ-და-პირ დასახელებული არა ჭყავს თბი-
 ლელს, — რომელი მეფეც ეძიებდა სააკაცისგან ლუარსაბის სისხლს.
 აქ არის ღაზარაჯი თეიმურაზ პირველზედ რომელიც თვით სააკაციმვე
~~გამკოვა ქართლშია და გახეთქია. ეს ცხადთ სჩანს თბილელის წი-~~
~~გნების შემდეგი ადგილებიდან, რომელსაც უთუფის სააკაცი მეფეს მის~~
~~შემდეგ, რაფა გაიგებს, ღალატით მოკვლას მბზირებსო:~~

„თქვენ უკვლა იცით, რა მმართველს ამისა წვრილად ხსენება,
 სად ბრძანდებოდათ, რა საქმით, რა გქონდათ რა მისკენება,
 ვით მოგიყვანე ხელმწიფევე, ან გკადრე რა მოხსენება,
 ერთ პირად კახნი მის ალავს მოვასხნი, როგორც ენება.“

„ყორჩიბაში რომ მოვიდა თქვენ იყავით მეფეთ მჯდომია...“*)

„შებმა დავშალე მე მათი, არ სჯობდა მაშინ ომია,
არ დაიშალეთ, ომისა წილი მეც რამე მხდომია.

მერე აგონებს ამავე წიგნის სიტყვით სსაკაძე ამავე ცნინვალში მდგომარ მეთეს, რომელიც ამას ლუარსაბის სისხლს ადავებს, შაჰ-აბაზის შემოსევას და ამბობს:

„უწინ კახეთსა მობძანდა, იცით რომ იქნა რაები,
მეორედ ქართლსა მოვიდა, არ ვინ ჰყო შესაძრავები.
ორნი მეფენი იქმენით სამკვიდროდ დასაძრავები,
თქვენ გადაბრძანდით იმერეთს, მე რავექენ დასაშავები.

„მოციქულები გაახლათ, მოხვლის და შერიგებისა,
თქენ არ მობძანდით, იცოდით მათი წყენის და რგებისა,
მეფე ლუარსაბ მობრძანდა, აწ სიტყვა არ ეგებისა“.

რომელია ქართველია, რომელსაც წაუკითხავს ის მედგარი დრო შაჰ-აბაზის შემოსევის ქართლის ცხოვრებაში თუ სხვაგან, არ იცოდეს, რომ ის ორნი მეფენი, რომელნიც შაჰ-აბაზს გაეკცნენ და იმერეთს გადაცვივდნენ, იფუნს მეთუე კახეთის თეიმურაზ და ქართლის ლუარსაბ. ამასთან ესეც ეგულამ იცის, რომ შაჰ-აბაზის დაბარებით, თეიმურაზ არ გადმოვიდა იმერეთიდან, და ლუარსაბ გადმოვიდა. ეველა ეს ცხადად გვიჩვენებს, რომ ეს ცნინვალში მეთუე მეთუე რომელიც უბრებს სსაკაძეს მოკვლას და რომელსაც სსაკაძე უამბობს თავის ნაშახურობას, არის თეიმურაზ. თქვენ არ მობრძანდით მეთუე ლუარსაბი მობრძანდა, ნუ თუ ამას ლუარსაბს ეუბნება და არა სხვას ვისმე მაგრამ ვახუშტიმ და ზღაღანიშა მკვდარი ლუარსაბ აქციეს ცოცხალ თეიმურაზათ. ეს კიდევ ცოტაა.

*) ყორჩიბაში იყო თავი სარდალი სპარსელებისა იმ დროს, როდესაც ქართველები თეიმურაზ მეფის თავსარდლობით ასრე უწყალოთ დამარცხდნენ და აზოწყდნენ მარაბდის ომში.

ზღაღონ იოსელიანი, როდესაც აკვიწერს თავის წიგნში „Жизнь Великого Моуравы“ ოსმალების უცებ შემოსევას საქართველოში და ამასვე სააკაძის დიდს გამარჯვებას, სხვათა შორის ამბობს: „ოსმალო, რომელთაც მთავარ სარდალი იყო დელი-მამად-ხან, დი-ჭირეს მანგლისი“

ცხადია ამ სიტყვებიდან, რომ ოსმალების მთავარ სარდალი იყო ისევე დელი მამად-ხან, ვნახეთ დელი მამად-ხან ოსმალების სარდალი იყო თუ იყო საქართველოს მომხრე.

როდესაც ლუარსაბს უცებ შემაერთეს ცხიკეთში ყოფნის დროს აუარებელი ოსმალოთა ჯარი და შეშინებულმა ლუარსაბმა აღარ იცოდა, რა ექნა, ამ დროს სააკაძე უმაგრებს იმას გულის, სთხოვს შვიდი საათის ვადას, რომ გააბრუნოს ჯარი ოსმალოთა ამ შვიდს საათში. ის კავთისხევას და მის გარშემო სოფლებში აგროვებს ოთხასს ხუთასს კაცს ჯარსა, ამითი მიუხდება თათრებს და ამავე დროს სწერს უველა ქართველ სარდალებს, ჩქარა მოგვეშველეთ თქვენის ჯარითაჲ, და სხვათა შორის ამბობს „მოურავიანში“.

დელუ-მამად-ხანს ვაცნობე, წამოდი მალე ირები,
მალ მოგვეშველე, შეკვეყნა დღეს რაშე გასაჭირები,
ნუ გაგვიდრკები, აქამდის ჩვენ ერთად გვექონდა პირები,...

შემდეგ ერთი თავი ამავე მოურავიანში ასრე იწყობა რომელიც თვით ზღაღონისაგან არის გამოცემული: „რჩევა დიდის მოურავისა, ნუგზარ ერისთავისა; დელუ-მამად-ხანისა და მათთა სმათა ვეზირობა და გამოჩრევა, თუ რას ცნით მიუხდეთ“.

ამავე წიგნში არის ჩამოთვლილი ვინა და ვინ მოეშველნენ ამ ომში სააკაძეს.

„დელუ მამად-ხან შოვიდა, შვიდასი კაცი ხლებოდა,
გულისრულობასა ჩემობდა, მამაცად რასმე დგებოდა,
მგლის ტყავოსანთა შეკვებნეთ, ომი მწე შეკვეთებოდა“...

ამასვე გვიწერს ჰარიეს სამუხეო ბიბლიოთეკის ხელთნაწერი „ქართლის ცხოვრების,, ანონიმი ავტორი: „მოურავმან დელუ-მამად-ხასს შეტუობინა: მადი მალე საქმე გაგვიჭირდაო, ნუ გაგვიდრკები, აქამდის თქვენი და სვენი შირობა ერთი იყოფო“¹⁾ „მამად-ხას მოვიდა და შეიდასი შეომარი კაცითა“²⁾).

და სხვა ამისთანაკები. ცხადია რომ დელუ-მამად-ხან იყო სარდალი და მომხრე ქართველთა და არა სარდალი ანუ მსედართ-მთავარი ოსმალთა. მაგრამ ზღატონ იოსელიანმა ასრე იხება—დანაშნა ოსმალეების სარდალთ. ისეაადერ მუნჯის ისტორიიდანა სჩასს, რას დელუ-მამად ხან იყო ხანი შამშადილისა, რომელიც დააყენა აბაშმა გიორგი მეფის დროს ობილიისა ციხეში სმარსთა ჯარებით ციხის თავად და რომელიც ბოლოს დროს იყო დანიშნული ერსაბადის ამირად. ერთიც კიდეც ნიშუში.

როდესაც სააკაე და ზურაბ არაგვის ერისთავი გადუდგენს მჭაბაშს, ზურაბის ცოლი დაწის სმარსიეთში. აი რას გვიწერს ამასვე ზღატონ. „განრისხებულმა აბაშმა მოაჭრევის თაეები მოურავის შეილის ზატასი და ზურაბის ცოლისა და სსქართთ გაუგზავნა საქართველოში. 3) ახლა უყურეთ მეორეთგან რას ამბობს. „ზურაბ ერისთავის ცოლი გაათათრებინა და მისცა მოახლედ თავის ცოლებს. შემდგომ შაჰ-აბაზისა და ზურაბის სიკვდილისა, ის მოვიდა საქართველოში 48 წლისა, მოინათლა მეორედ, შედგა მონოხნად და მიიცვალა არმაზის დედათ მონასტერში“⁴⁾).

ახლა რა უნდა იფიქროს მკითხველმა, რომელია მართალი ამითი: ის რომ აბაშმა მოაჭრა თავი ზურაბის ცოლს თუ ის, რომ გაათათრა, და ის თავის დღით მოკვდა მონოხნათ შემდგარი?!

და რომ გასინჯოთ ვასუპტიცა, ზღატონიცა და სხვა შეისტორიენი, და შეტადრე საეკკლეიის მწერადნი⁵⁾ თავის საწერებში, შეად-

1) გვ. 39.

2) გვ. 40.

3) Жизнь Великаго Моурова გვ. 58.

4) გვ. 51. იქვე.

5) აი ნიმუში ისტორიული საბუთების გადმოცემისა ტიმოთე ფისკოპოსის მოგზაურობიდან: „წერილთა შინა მდებარეთა მუნ, წვრილ არს ვითარ-

რომ ამითი ჩაწერები მასალებთან, ნამდვილ საბუთებთან, გამოვა რომ ზეტრეს საქმეს აწერენ ზავლეს, ზავლეს საქმეს იოთამს, იოთამისას მახარეს; დღევანდელს საქმეს სოფლიან შარშინდელად, შარანდელს წლეკანდელად, როცა სავა რამ დააკლდებათ, მასალები დამ შევსების მაგიერად სთხსამენ თავის თავად, როგორც სხვათა შორის ჩადის ამას ანტონი კათალიკოსი ღუარსაბ მეორისა და ქეთევან დედოფლის წამების აწერაში, და მკითხველი, რომელიც არ არის საქმეში ჩახედებული, არის დარწმუნებული მათგან აღწერილი ამბების სინამდვილეზედ. ეს შეთხუხუდნი და შეთიხხენილი ამბები ვრცელდებიან ქვეყანად. ამგვარი მწერლების მოწვალებით მკითხველის გონებაში ქვეყნის მხსენიანი გამოდიან მოღალატე, ქვეყნის მოღალატენი, ქვეყნის მხსენებელთა, უკუხურნი გონივრებათა, გონივრები უკუხურებათ, უხსენი უსიანებათ, უსიანები უხსენაგებათ. და ეველა ესე, რაღა თქმა უნდა, მხოქმედებს მკითხველზედ ცუდათ.

რა შთაბეჭდილება უნდა გამოიტანოს ან რა კეთილს აზრზედ უნდა დასდგეს მკითხველი, როდესაც ის წაიკითხავს მეისტორიესკან სააკაძის და ზურაბ ერისთვის გამობას იმგვარი დიდებული საქმისათვის, როგორც მათი შეთქმულობა და ხსნა საქართველოსი შაჰ-აბასის

მედ სულტანი მისირ ეგვიპტისა ევედრა მეფესა საქართველოსასა **ვახტანგ-გორგასლანს**, რათა წარმოვიდეს ლაშქართ, გ-ნსდევნეს ფრანგი იერუსალიმით, რომელიცა მაშინ ეპყრათ მათ, და თვით დაიპყრას. ამასთვის მოვიდა ხბითა დიდითა და განიოტნა და თვით დაიპყრა იერუსალიმი და აღაწენა მონასტერნი მრავალნი“. (მოხილვა ტომოთ სი გვ 149-50) ვახტანგ გორგასლანი იყო მეზუთე საუკუნეში. ეგვიპტის სულთნები დადგინდნენ არა უადრეს მე X საუკუნისა. ფრანგთ აჩუ ჯვაროსანთ ევროპიელთა (ფრანგთ ევროპიელთ ეძახდნენ) აიღეს იერუსალიმი 1099 წ. ვახტანგ მიიწვიეს ეგვიპტის სულთანთა საშველად ფრანგებუს წინააღმდეგ შემდეგ თითქმის შვედასი წლის სიკვდილისა!! ცხადია რომ ან ეს წერილი არ არის, რომელსაც ამბობს ტომოთე, ან თუ არის, ვახტანგზედ არ არის და უნდა იყვეს ან დავით აღმაშენებელზედ ან სხვა ვისმე მეფეზედ. გოთფრიდ ბულიონერმა აიღო იერუსალიმი სწორედ დავით აღმაშენებლის მეფობის დროს.

ჯარებისა და შთაღთ აერისა და მოსზობისაგან. ამგვარს გზობას ვკითხულობთ ამ დიდებული სიქმისათვის ამათხედ ჰლატონ იოსელიანისაგან მის წიგნში „Описание города Душета“. *)

აი ამგვარი შეისტორიეი და შწერაღნი იუენენ მიზესნი იმ სიზიზღარი ხმებისა, რომელნიც გაგრეტყლდენ სსაკაძესედ... ამ გვართა შეისტორიეთა ხვდათ წილად წკრა იმ საქმეთა და ამბავთა სსაკაძესა და იმის დროსედ, რომელნიც ათასის ქსელით იუენენ გამბუღსი ტრაგიკულს და პოლიტიკურს გარემოებაებთან, სსვა-და-სსვა უცნაურს ამბებსა და შესანიშნავ მსოფლიო ზირებთან, სდაც იყო საჭირო ღრმად გამჭვრეტი გონება და ღრმად დაკვირვების ნიჭი, რომ გაეგო, სად იუენენ წვერნი იმ ქსელებისა, სად იუენენ ჩასვნი, სად იყო თავი სად იყო ბოლო. რაღა თქმა უნდა შეისტორიეთა, რომელნიც ერთგან განკებ იგონებდენ სსაზიზღარ ცილებს,*) მეორედან განმბრწეინებულს და აღმადლებულს უცნაურებაებს, და რომლითაც ცოცხალი შეიგე თამურას ვერ გაერჩათ შეგდარს ლუარსაში, შეგდარს ლუარსაბს აძიებინებდენ თავისისავე სისხლს; ქართველთა სარდლებს ვერ აჩვენებდენ ოსმალთა სარდლებიდან, — ამით არ შექ-

*) გვ 38.

*) პაგ. ჰლატონ იოსელიანი რომ უფრო ჩირქი მოსცხოს სააკაძეს — მოგვითხრობს. რომ ისკანდ რ მუნჯი ძალიან აქეს ს სააკაძის საქმეებსა და მოქედებაებს ქართველების სამტროდ შაჰ-აბაზის ჯარ ბში საქართველოში შემოსევს დროსა. ისკანდერის ნაწეუები ეხლა გვიქირავს ხელში, ვკითხულობთ და ვერ გვიპოვნია ეს ქებ. არამც თუ ქება და ხსენება ცკი არსად არის ამ ნაწერ ბში სააკაძესედ აბაზის შემოსვლის დროს, რაც ცხადათ ამტკიცებს, რომ სააკაძე კ ხეთის აკლების დროს არ იყო შაჰ-აბაზთან ამასთან ჰლატონ იქამდის მიდიხ, რომ აზბობს, ისკანდერ მუნჯმა შაჰ-აბაზის ისტორია საქართველოში შემოსევისა შეარდინა სააკაძის ჩვენებითა, წარმოიდგ ნეთ რომ სააკაძის ჩვენ ბით შეარდინა, და ამავე დროს ჰლანძღავს სააკაძეს და ეძახის მუხანათს სპარსეთისას, შაჰის მალალატეს და სსვა ამისთაებში. ან ს იღამ იღო ეს ჰლატონმა, რომელი წყარობუდამ, ღმერთმა უწყის! ვთქვათ დაწერ იხ სააკაძე. მუნჯი ხომ სპარსნი იყო. რატომ არაფერი არა დაწერინა-რა ისრეთა საქმეები, სადაც რამე გაეკეთებინოს საქართველოში სპარსთ სასარგებლოთ სააკაძეს?! ... რაღა სულ თავისი ლანძღვა და თავისი სპარსთა წინაღმდეგი საქმეი აწერინა და ქართველებისა კი არა.?!

ლოთ გამოკვლევა და გარკება სინამდვილისა და ჭკუმახრიტებისა იმ უცნაური დროსა, პირების გარემოებებისა, და რომლებსუდაც ესენი სწერდნენ.

უოკელს ნაბიჯსუდა, თვით ჩვენ თავშიაც ვხედავთ იმ გვარს ფენისოლოგიურს მოვლენას, რომ კაცი, უბრალო მდაბია კაციც კი, რომელმაც არც ისტორიის რცის, რა არის, არც ისტორიულთა მწერალთა დაფასება ავისა და კარგისა, იკავებს თავს ბევრს საძაგლობაში, ბევრს სიწამსდრეში, ბევრს ცუდს საქმეში, რა არის — სსშილისშივლოდ ცუდი სახელი არ დამრჩესო, მომავალმა ცუდათ არ მომიხსენიოსო. თქმა არ უნდა, რომ კაცს, გონებით განვითარებულს, რომელსაც ესმის ისტორიაცა, ისტორიის მნიშვნელობაცა, აფასებს მეისტორიეთა აზრსაც, უფრო ცდილობს, წინაშენ ისტორიის თავი არ შეირცხვიოს, არ გაიხადოს თავისი საქმენი სამუდამოდ საკიცხავათა და სსწვევლელად, ბევრნი შთამამავლობისა და ისტორიის კარგათ მოხსენებისათვის სწირამენ კეთილს საქმეს თავს, ჯანს, ღონეს, ცოდს, შვილს, მასლობელთ, სარჩო-საცხოვრებელს, თავისუფლებას, და წარმოგრძელებათ, რა საძაგლათ უნდა მოქმედობდეს კაცსუდა ის გარემოება, როდესაც დაწმუენდება, რომ იმის ავით და კარგათ მოხსენება შთამამავლობისა და ისტორიისგან არის დამოკიდებული იმის საქმეებსა და მეცადინეობასუდა კი არა, მასუდა ვის წილათ შესვდებათ ამათი დაფასება, მიუწვდებათ იმთ გონება და მეცადინეობა სინამდვილეს გამოკვლევისა, საქმის ჩაფიქრებისა, ავისა და კარგის გარჩევისა! ცხადია, იმ გვართა მეისტორიეთა და მწერალთა უნდა იქონიონ გამურუენელა და ხნეთა დამცემა გაკლენა შთამამავლობასუდა მკითხველებსუ.

მაგრამ, სსმწუხაროთ, როგორც ვნახავთ ქვემოთ, ამას არ აფიქრდებიან ჩვენი მეისტორიენი, როგორც, საუბედუროდ, არ აფიქრდებიან ამას ჩვენი თანამედროვე მწერალნიც, რომელთაგანაც, მრავალთ, არამც თუ დაუკარგავთ ცნობა ავისა და კარგისა, თავისი ცოდნა და კვლავი აქვთ იარაღათ მხოლოდ პირადი ჯავრის ამოსაურედად, სადაც არა ჭზობგამენ არც ცილს, არც ჭორს, არც ჩირქს, არც თვით ბეზღობას, და შეაქვთ ამითი სრული გადრწნა ხნეობისა, სრული გონ-

ბით დაცემა შეითხველს სასოციალიზმში. ჩვენი წიგნდაკარგული ინტელექტუალური, ნაცვლად მისსა, რომ ზიზღით შეაქციოს ზურგი ამ უმეცრეებსა და უსწრაფს, ჩაუსუტნიან ამგვარი მწერალნი გულში, ვინა ველს მათს ახალს ცილს და ახალს მისისიანებასუდ სტემენ ტაშს, გასსახიან ბრავოს და აქეზებენ ახალს და უარესს საქმეებზედ რომელი-თაც ეს სენი ელექტრიზმის გამტარებელივით, გადააქვთ თავიდან თავის ქვევით მდგომარ სასოციალიზმში, რომელიც თავის მხრივ დიტურატორივით თხოულობს მხრად შემასურებელს სიტუაციას, ერთმანერთის გაუხატოებებს, ლანძლავს, ცილს და სხვა ამისთანაებს. მთხონილება ჩვენი მწერლობიდან გონებისა, აზროვნებისა, მატეოსნებისა, ცოდვისა, სწავლისა—გაჭკრა ჩვენს სასოციალიზმში. და, სამწუხაროთ, აქამდის არა ვხედავთ რეაქციას ამ მიმართულობის წინააღმდეგ, არა ვხედავთ ბრძოლას ამ გარეუნიებისთან... ჯერ აქამდის არა გვაქვს არამც თუ გამჩნევი და კრიტიკული შემსუბუქი ჩვენთა შეისტორიეთა და შემსტიხეთა, არა გუეფანან კაცნი, რომელნიც აკრიურათ კბრადნიენ ჩვენს თანამედროვე შემოთ მოკვანილს დიტურატორულს მიმართულობას...

რა იყო, რას სწამებდნიენ ჩვენი ან სხვა შეისტორიენი და მწერალნი სააკაძეს?

ვხუშტის თქმით: „მიერიდგან (რაც მივიდა სააკაძე შაჰ-აბაზთან) ახრახებდა მოურავი ეეენსა დაზერობად ქართლისად“ სააკაძის სიტუაციით წამოვიდა ქართლზედ შაჰ-აბაზი და თუ მსმინეუ არ მივიდა ამ სიმეფობზედ და პირველად შევიდა კახეთში, იმიტომ რომ, რედესაც; მოვიდა განჯას უგრძნეულად შაჰ-აბაზ შესულად კახეთს, რამეთუ ეხლად მოურავი და ეუწყა ყენისთვის შესვლად ქართლს უმჯობეს არს ზამთარს, ვინაიღგან ვერ წარვლენ ხიზანნი მათა შინა და ხელთ იკდებთ ყოველთა. აქვე მოგვითხრობს, რომ თეიმურაზს, კახთა მეფეს, მოეშველა ქართლის მეფე ლუარსაბიცო.

ანტონ 1-ი კათალიკოსი სწერს: — „იტუგან მამთხრობელები სომეხთანი, განზრახვითა გიორგისთა (საკაძე) შაჰ-აბაზ, თვეს შინადეკემბერს დღესა დიდის დღესსწავლისა, ოდეს იგი არს დროი ზამთრისა მესინგარისა და მათა თოვლთა აღდგებისა, განიმხედ-

და შაჰ-აბას კახეთის ზედა ეტიკობითა გიორგისათა...“)

ზღაღონ იოსელიანის სიტყვით: „გიორგი სააკაძემ—როდესაც გავიდა ექვთთან—შეიტანა შაჰ-აბასთან საწივარი შეეუ ლუარსაბზედ და ამის საძიებოზედ, სადაც მოახსენა, რომ შეეუცა და მის საძიებო-ცა არიან იმისი მოღალატენი. აცნობა შაჰს სიდიდემლო მიწერ მოწერა რუსეთთან და მოახსენა ეგრეთვე, რომ საქართველოს შეეუენი აზირებენ თავის შეერთებულ რუსების მფარველობა მიიღონ.“ შემდეგ, ამავე სააკაძის შეგონებითა, შაჰ-აბასი წამოვიდა ქართლ-კახეთზედ ²⁾ როდესაც კახეთის მოადგა შაჰ-აბაზ, სააკაძის ხელმძღვანელობით და იმისავე შეგონებით მოატყუა თეიმურაზ და მოტყუებით მოადგა კახეთისა, სადაც მთელი კახელობა „სწუეგლიდენ დღესა სააკაძის განქინისას“, მაშინ რაკი ნახა, ეს არის ხუმრობა ადარ არისო: „თეიმურაზმა მიჭმართა უკანასკნელს დონეს და სთხოვა ლუარსაბ შეეუს დასმარება... ლუარსაბმა იცოდა, რომ შაჰ-აბასს უძღოდა იმისი შტერი სააკაძე და ამის გამო შეკრება ჯარები, დადგა ჯარებით შეეუზნათან... აქ ლუარსაბმა და თეიმურაზმა გააუგეს ჯებირები—სინგრები—იმ ერთად ერთის ცხის შესკრავად, რომელიც შედიოდა კახეთში, და რომელიც მოდიოდა ტუე-ტუე. შაჰ აბასს გული გაუსკდა ამ თმის სამზადისის დასახვაზედ, გულ განეთქილი ის ეცა სააკაძის. ვპირი, გამჟღავნი და მოსახრებელი სააკაძე დაემხო წინაშე შაჰისა და მოახსენა:“ ხელმწი-

¹⁾ წამ. მეფე ლუარს. გვ. 323. (ხუზინოვის ქრ-ტომი გამოცემა 1846 წ.)

²⁾ აქ ხომ ამას ამბობს იოსელიანი, ახლა უგდეთ ყური რას ამბობს სხვაგან: „მთელი თავის მეფობის დროს შაჰ-აბაზი ემუქრებოდა საქართველოს ხალხსა და საყდარს დამხობასა: იმისი თხოვნა ქართველთაგან სულ ის იყო, რომ ისინი გამხდარიყვნენ სრული ზმონი მორჩილნი, გადასდგომოდნენ ქრისტეს და ეწამებინათ ალყორანი. რაკი დარწმუნდა, რომ ჩვენი მეფენი და მთავარნი არ იღრეკენ მასთან მუხლს, მაშინ დაესა საქართველოს და თბილისამდის ყოველივე შემუსრა ფეხქვეშ, წალეკა სისხლით და ყოველივე აქცია დაბა და ქალაქნი, ტაძარნი და მონასტერნი მტრათა და ფერფლათ“. (краткая истор. Грузинской церкви стр. 105, 106). აქ გამოდის, რომ შაჰ-აბაზი თვითონ თავისი მიზეზებით შემოსევიდა საქართველოს; იქ კი სააკაძეს ადებს ბრალსა,

ფეოქსი სიციცილეს მომიტია თავლებათ, რომ სამს დღეზედ ავ-
ცილებთ თავილამ ამ კანსაცდელსა“. შაჰი დამშვიდა და მისილს სა-
აკაქეს ფოგელი საქმე. სააკაქემ აუქტია მხარი ამ გავლელს ჯებირებს
და გაიფანა შაჰის ჯარები ტუე-ტუე მთის წვეროებსედ და მადგა-
ზედ სილნასსა და მოელს კახეთს¹⁾ შეშინებულმა ამ უცნაური სააკა-
ქის მოხერხებით, ქართველმა ჯარებმა ასებეს თავი სიმაგრეებს მამინ-
შაჰი დაუბრკოლებლათ შეუერთდა სააკაქის ჯარებს და შეესია კახეთს. „
შემდეგ ავგიწერს ქართლში შეიქვას, და მასუკან მოჭყავს ციტატები
რომლითაც ავგიწერს ქართლ კახეთის აკლებას და აერას, რომლებსაც
აბრლებს სულ სააკაქს.

კათალაკოსის ანტონ ზირკველის სიტყვით ეგელა უბედურების
მიზეზი, რომელიც კი ამ დროს მოხდენს საქართველოს თავს, იყო სა-
აკაქე. თუმცა ამავე დროს არც ერთს ქართველს შვერალს არ გვიჩვენებს,
რომელიც აბობნებს ამას: ის ეგელა ამას ამუარებს სომხების შეისტო-
რიეთა და შეტადრე არაქელსედ.

ფრანცუზების მწერლის ზეისონელის სიტყვით შაჰ-აბაზისა საქარ-
თველოში შემოსევისა და ახრების მიზეზი იყო სააკაქე, რომლისაც
ასული გააუბატურა ლუარსაბმა. „მოურავი, ვითარცა მამა შეუდგა-
საშუალების მოზოვებს, რომ ამოეყრას ლუარსაბის ჯავრი... ამ დახელოვ-
ნებულმა ზოლიტიკმა იცოდა, როგორც მოეეგანა სისრულეში თავისი გუ-
ლის წადილი... ვითარცა კაცის გულის დრმად მცოდნე, იმდენი იმე-
ცადინა, რომ მოახერხებ შაჰ-აბაზის გულში განუსაზღვრელი სიყვარულის
შთანერგვა. იმან ჩაუხერცა შაჰ-აბაზს სიყვარული თეიმურაზ მეფის ცო-
ლისა, რომელიც იყო ლუარსაბ მეფის დაჲ, მოათხოვინა იმისი გაშვება
და თვითონ მოანდომებინა ცოლად. ეს იმიტომ მოახდინა, რომ იცოდა
ამაზედ მეფე ლუარსაბისა და თეიმურაზისაგან უარი მოუვიდოდა შაჰსა.
ასრეც მოხდა. შაჰს მოუვიდა უარი ამაზედ განრისხდა შაჰი და წამოვი-
და საქართველოზედ განრისხებული. სააკაქეს შეუსრულდა სურვილი“

¹⁾ ვინც იცის მუკუზანი, სადაცა სდევს, დარწმუნდება, სადამდის უმე-
ცარი უნდა იყვეს კაცი, რომ ეხა სთქვას: როდესაც სპარსეთიდან მოდიხარ,
თუ მუკუზანს მოადგე, სილნახს გავლილი უნდა იყვე, რადგან მუხუზანი
დევს 40 ვერს ზევით თელავისკენ სილნახილამ.

მაგრამ, როგორც ზემოთ ნათქვამიდანაც სჩანს, ამ დავთრების დაკრგვაში უმთავრესი ადგილი ეჭირა არაქელს, რომელიც შეიფვანა შეცდომი თვით ფახეშტი, ასტონ კათალიკოსი და სხვანი, მათ შორის ბრძისეც ჭ ბრძისეს ისტორიის მთავრული სვიმონ ღოღობერიძეც და რომლისაც გონივრული გამოკვლევანი და აზროვანი წერილები ძალაუკრებუნად აჯერებდნენ შვითსეულს მასაც, რაც შეცდომითა და საქმეში ღრმათ ჩაუხედველობით მოუხდა ამას თავის ნაწერებში. ამისა და ამისგან გავრცელებულს სიტყვებს დაემუარენ ჩუნი და უცნო მწერადნი, სხვათა შორის კამონილი მოგზაური მარდენიც, რომელიც ორმოც სამოცის წლის შემდგომ ამ საშინელი ამბებისა იყო გზათ საქართველოში და აღწერა თავის მოგზაურობაში სხვათა შორის შაჰ-აბასის შემოსევა ქართლ-კახეთში, სდაც ეს მოგზაური სიტყვა-სიტყვით იმეორებს არაქელის სიტყვებს და ვგელა ბრძისს დებს სააკაძეს.

აი, რა საშინელს საქმეებს სწამებს არაქელ სააკაძეს, რომელიც შვითსეულის გონებაში მით უფრო დასაჯერებელი ხდება, რომ არაქელ ღაზარაკობს საშინელი გულმტკივნეული საქართველოსი და მისი მეფეების დაცემას და წახდენას. იმის სიტყვით, კავიდა თუ არა სააკაძე სწარსეთში, სელ მუდამ აქეზებდა შაჰს, რომ ლუარსაბის ჯვრის საურელად, შექსედა საქართველოს. სწავლიდა შაჰს, როგორ აძოეწვეტიანა ქართველთა მეფეები ერთმანეთასათვის. სწავლიდა, რომ შეკვეთნა თეიმურაზასათვის შერთვა ლუარსაბ მეფის დისა, რომლითაც უნდა დარღვეულიყო ნათესაობა, რომელიც ქრისტიანული წესით შეუძლებელი იყო. მეფენი ამას არ შეასრულებდნენ და შაჰს მიეტემოდა მიზეზი საქართველოში შესევისა. როდესაც შაჰ-აბასი შემოესია საქართველოს, — არაქელის თქმით, — ლუარსაბ და თეიმურაზ დახვდნენ შაჰს დიდძალი ჯარით, დაუმარცხეს ჯარები და გაბრუნეს. ამაზედ შაჰი გაურისხდა სააკაძეს, დაუბირა მოკვლა: რათ შემაცდანე, მომიფვანე აქა და ამ ხიფათში ჩამაგდეო. სააკაძემ ორი თვის ვადა *) სთხოვა საქართველოს ასაღებათ და კიდევ ადებინა შაჰს საქართვე-

*) პლატონ ამას თავისებურად ასხვაფერებს და ამბობს სამი დღე ვადა სთხოვაო.

ლოვო. არ დააჯერა ამასაც: ააკლებინა შაჰს საქართველო, გააწვევ-
ტინა და ააერეინაო და სსვა ამისთანაები.

ენახოთ ახლა. რაოდენი სიძარბოა ეგელა ამ წაწერებში.

სსვა ფაქტებსაც რომ არ ჩაჰკვირებოდნენ და არა ჰქონოდათ
თვალი, უბრალო ლოდიგური მოსასრებაც აი რას დასასხვებდა
ამათ.

თუმა, როგორც ქვემოთაც ენახეთ შარველს შემოსევასედ,
როდესაც სააკაძე ახლდა აბაზს თანა, არც ქართლი და არც კახეთი
აბაზს არ წაუხდენია. მაგრამ დავთანხმდეთ ჯერობით, რომ ასრე იყო.
ეგელა ეს მწერალნი თანახმად აკვირენ, რომ შაჰ-აბაზი უფრო გან-
რისხებული იყო თეიმურაზსედ, ვიდრე ლუარსაბსედ. კახეთი უფრო
ააოხრა და წაახდინა, ვიდრე ქართლი. თეიმურაზს დასტყუა შვილები,
დედა, უზირებდა თვითონაც მიტყუებას და ეგელას უზირებდა ამოწ-
ვევტასო. დედა და შვილები სომ კიდევ დაჰხრცა და დასხიებრა. თუ
ამ შემოსევასი რამე შუაში იყო სააკაძე, თუ სააკაძეს ჯავრი სჭირდა
მეფე ლუარსაბას და ქართლის თავადებისა, თუ შაჰ-აბაზი მოვიდა
საქართველოში სააკაძის თქმითა და შეგონებით, — თეიმურაზსა და კ-
ხელობას სომ არ მიუძღოდა სააკაძესთან არაფერი დანაშაულია. — მაშ
რათ მოეპურა აბაზი ერთი ასად, ერთი ათასად უფრო სასტიკად კა-
ხეთს, ვიდრემ ქართლს?!

ეს კიდევ ცოტაა. მოვიდა სააკაძის სურვილით და შეგონებით
აბაზი ქართლში სააკაძის ჯავრების ამოსაურელად. ვინი უფრო ჯავრი
სჭირს სააკაძეს? — ფარსადან ციციშვილისა, რომელმაც აიკლო ამისი
ოჯახი, შეიმწუვდა ამოსაწვევტათ, მოუკლა მამა, და მთელმა სასლის
ქალ-რძალმა ძლივს გაასწორეს ღამე განარვით ციხილამ, და ფეხშიშვე-
ლებმა ფელის ციხილამ იმერეთამდის თარეს ქვეითათ; შადიმან ბარათა-
შვილისა, რომელიც ამას დასდევდა სასიკვდილოთ; ლუარსაბ მეფის,
რომელმაც გაიმეტა ეს სასიკვდილოთ, გაუგლო დაამ სასლიდამ და
გაუუხატურა, ბერუკა ჯავახისშვილისა, ქაინოსრო ჯავახისშვილისა და
სსვა თავადების ცხადი საქმეა, სააკაძემა და სააკაძის გულისათვის
შაჰმა უნდა ისრულან გულის ბუხარი და იყარონ ჯავრი ამათსედ.
მაგრამ რას ვხედავთ? არც ფარსადან ციციშვილს, არც შადიმანს, არც

ბერუკას და არც ქაიხოსრო ჯავახისძვილების. არც სხვა თავის მტერს თავადებს, არამც თუ არაფერს მტრობას არ უწევს სააკაძე, თვით უბრალო წყენასაც არ აკადრებს. პირიქით, ისინი არიან შაჰისაგან მიღებულნი, და განვლვის დროს პირველს სააკაძის მოსიხსლე მტერს, ფარსადან ციციშვილს მეფის მაგიერ ნიშნავს ქართლის გამგეთ. რაც შეეკება ლუარსა მეფეს, ის გადავარდა იმერეთში. არც ერთს ნიშნას არა ვხედავთ, რომ სააკაძე ჰმარობდეს რამე ღონეს იმის სავსებულად. პირიქით სააკაძე უშლას აბაზს იმერეთში გადასვლას... მაშასადამე. თუ სააკაძე არა უჩილ აბს თავისი მტრების ჯავრს, მაშ რასთვის უნდოდა შაჰ-აბაზის შემოსევა საქართველოში?!

ჯერ ეს უბრალო მოსახრებაც რომ ჰქონოდათ სააკაძე, ეს მწერალნი დადგებოდნენ იმ აზრზედ, რომ საქართველოში შაჰ აბაზის შემოსევას უნდა ჰქონოდა საბუთად უფრო სხვა და ღრმა მიზეზებო, ვიდრემ სააკაძის სიტუაციაზედ მთელი სპარსთა ჯარების აყრდა სასიუათო გზებზედ სიარული, სადაც, თუ ქართველებს თავი ექნებოდათ, შესაძლებელი იყო მიწვევდოდა მთელს ქართველობას და ოსმალის შუაში, და ჯარიცა და თავიც ზედ დაედო.

და თუ ფაქტებს ჩავხედეთ, ფაქტები გავსინჯეთ, ფაქტები ავწონეთ და ერთმანეთს შევსოწმეთ, მაშინ აი რას ვხედავთ.

გავსინჯოთ ჯერ ის არაქელისა და სხვათა აზრი რომ სააკაძე სპარსეთში გავარდნის უკან აქებსებდა აბაზს, რომ თეიმურაზი აიძულე ლუარსაბის და მკირთოს ცოლათო, რომ ეს მოგცემს მაზეზად საქართველოში შესვვისათ. ვინახოთ, შესაძლებელადია, რომ ეს რჩევა მიეცა სააკაძის შიჭსთვის თუ არა. ჩვენ ახლავე ვინახავთ რომ სააკაძე ისევე, საქართველოში იყო, როდესაც შაჰმა აიძულა თეიმურაზი შეერთო ლუარსაბ მეფის და ხარეშან, რომელიც იყო ცოლის დაცა შაჰ-აბაზისა.

აი ქრონოლოგიური აღწერა ამ ამბებისა, მოეუანილნი პარიუის სამეფო ბიბლიოთეკის საქართველოს ცხოვრების ხელთნაწერისა:

„ქს სა სუ ბ (1609 წ.) მიიგვალა დედოფალი ანა. ბატონი თეიმურაზი სანადიროდ იყო, მოვიდა და იტირა და დამარხა ალ-ვერდს“.

„ამაგე ქვ-ს (1609 წ.) შაჰ-აბაზთან წავიდა ბატონი თეიმურაზ“

„ამაგე ქორანიკონს კახეთს მობრძანდა და შეეფს ლუარსაბს სთხოვა სოკაშან. ამათში ნათესაობა იყო და ქალიც არაგვის ერისთვის შვილის ნაქადება იყო და ბერნი და სეცესნი უარს იყვნენ. მერმე საკანონო გაიღო ბატონმა თეიმურაზ და ჰატრიარქმა და ეფისკოპოსთა კრება და რჩევა ჰქნეს, საქრისტიანოს გასაძლიერებლად ნება დაეთეს ბატონს თეიმურაზს და სოკაშან წაიყვანა ბატონმა თეიმურაზ და შვირთო და კახნი და ქართველნი ერთგან შკიყარნეს და გასაკვირვებელი ქორწილი და ღვინები გადასადეს“

„ამაგე ქვ-ს სკ-ს (1609 წ.) მოვიდა ამაგი მეფე ლუარსაბთან დაშქართ შემოგროვება თათარხნისა და თრაქეთს გადმოსკლისა“ აქ არის დაწვრილებით აღწერილი ბრძოლა თათარხანთან და სააკაძის გამარჯვება.

„ქართველთა შეფის ლუარსაბისა და კახთა მეფის თეიმურაზის დამოყვრება და გაერთობა და გაძლიერება ქართველთა და კახთ (მტერს) ეწეინა, დაუწყეს ეყენთან დაბეზლება და ამათი დამოყვრება აგვარად უეინს გასინჯეს“...

„ხანა გარდასდა. ამაში მოურავმან დაჰმატიყა მეფესა. ეწვია მსიარულად სასახლეში უხვსა, გულტკბილსა. . და მოურავისა მოიწონა შეფემან და თვალი იმას მიაპურა“. და სხვა.¹⁾

ცხადია, მაშასადამე, რომ თეიმურაზმა შვირთო ცოლად შეეფ ლუარსაბის დაჰფერ ისევ მაშინ, როდესაც სააკაძე არ გასულიყო სპარსეთში, იყო ქართლში და ჯერ ლუარსაბ არც კი დამოყვრებოდა ამათს. თუ ეს ასრეა, მაშასადამე ცნობანი არაქელის არიან შეცდომანი და არიან მოგონილნი სააკაძის მტერთაგან.²⁾

¹⁾ (გვ. 37—45).

²⁾ თვით ანტონ I-ი კათოლიკოსიც ვერა ჰბედავს დასწამოს სააკაძეს ეს ცილი. ის ამბობს ქეთევანის წამებაში, რომ შაჰ-აბაზმა უარხრა თეიმურაზს: ერთი დაჰ ლუარსაბისა ელენე (ლელა) მე ვითხოვე და მეორე შენ შეიერთო. ამითი უნდოდა: რათა ჰპოვოს მიზეზი ლომობისა, რაიცა და მუცლად ელო ბოროტსა და ჰშვას ქვეყანათა და მეფეთა ჩვენთათვის „ქეთ. დედ. წამ“, ქრისტ. ჩუბ. გვ. 309.

შეიძლება ითქვას, რომ ზარიყის ხელნაწერას ავტორი იქნება ქრწონლოგიაში სტდებოდესო. მაგრამ შემდეგი საბუთებით ცხდად ამტკიცებენ, რომ ამ დროს სწორედ სააკაძე იყო საქართველოში იყო. ვახუშტი, ზღალონ, ზარიყის ბიბლიოტეკის ხელნაწერის ავტორი ერთნმე ვმბოკენ, რომ თათარხნის ჯარი, რომელნიც ისრე საშინლად ღამარცხს სააკაძემ, შემოესია ქართლს ივნისის თვეში 1609 წ. ამავე ავტორების სიტყვით მეფე ლუარსაბისაგან მოურავის დის მოწონება მოხდა ამ ომის უკან. როდესაც ლუარსაბს გაუგებენ სააკაძე და იმისი დედა, რომ იმის იმათი ქალის დასლოვება უნდოდა ცუდი აზრით, სააკაძე უთვლის ამ თათარხნის ომზე: „რად დაგავიწყდა და აღარ განსოვს— ომი შარშანწინანდელი, „მაშასადამე, ღამარაკები სააკაძის დის შერთკაზედ მოხდა ორი წლას უკან შემდეგ ამ ომის, ესე იგი 1611 წ. იოსებ თბილელისა და ზარიყის ხელნაწერის ავტორის სიტყვით იქნა თვეც კიდევ ამის უკან გავიდა მინამ გადაწვევტამდენ სააკაძის საკუდილს. მაშასადამე, გამოდას, რომ სააკაძე გავარდა სმარსეთში არა უადრეს 1612 წ. თეიმურაზმა შეერთო ხორეშან 1609 წ.

ეს უეჭველნი საბუთნი გვიჩვენებენ, რადენი სიმართლედ არის არაქელისა და სხვა ავტორთა ღამარაკში მხედ. რომ სააკაძის რჩევით შერთო შაჰმა თეიმურაზს ლუარსაბის და.

გავსინჯოთ ახლა ზღალონ იოსელიანის სიტყვები, რომ სააკაძემ აცნობა შაჰ-აბასს ლუარსაბ მეფის მიწერ-მოწერა რუსებთან და ლუარსაბისაგან რუსების მთარგმელობისა და ქვეშევრდომობის მიღება.

ვისაც ნებავს შეუძლიან აიღოს და გასინჯოს მთელი მიწერ-მოწერა ქართველთა მეფეებისა რუსთა ხელმწიფეებთან, რომელნიც არიან ცალკე წიგნებად გამოცემულნი, ¹⁾ და ჰსაზვს, რომ, არას ოდეს არავითარი მიწერ-მოწერა და მითქმს მოთქმს ლუარსაბის რუსებთან არა ჰქონია. მაშ თუ არა ჰქონა, არც მიწერ-მოწერა არც ღამარაკი, რა მოახსენა სააკაძემ შაჰ-აბასს, ლუარსაბზედ?! საიღამ გამოიღო ზღა-

¹⁾ ფრანციხკო პლოენისა ფრანციკულიდამ რუსულად ნათარგმნი „Истор. обзор. диплом. сношении между Россійск. Госуд“. и груз. цар. и владѣт. „перен. груз. цар. съ рус. Госуд. და „сношение Россіи съ Кавказомъ“ Белокурова.

ტონმა ეს უცნაურება?! ჰქონდათ მიწერ-მოწერა და მათქმ-მთქმარუსებთან კახთა მეფეს აღექსანდრეს და ქართლის მეფე გიორგის, ლუარსაბ მეფის მამას, ლუარსაბზედ წინადა. სააკაძეს შეეძლო ეს მოცხსენებინა. აქ ლუარსაბის ხსენება რა შუაშია?! მაგრამ განახვთ ახლავე, რომ ამასზედაც მოხსენება სააკაძისა შავთან არც შესაძლებელი იყო და არც საჭირო, რადგანაც შავმა უამისოდაც ბევრი ხანია იცოდა ეს, და, როგორც რუსთ მოციქულების მოხსენებებამ 1604 წ. სჩანს აბაში კადეტა ხმარობდა ამის წინააღმდეგ დონესა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, სააკაძე გავიდა სპარსეთს 1612 წ. მიწერ-მოწერა და მითქმ-მთქმარუსთა და ქართველთა მეფეთა შორის იყო ჯერ 1586 წლამდისაც; და ამ წლიდამ ხომ სულ განადებული მიწერ-მოწერა და მოციქულობა გაიძარდა. მაშ, რა საიდუმლო მიწერ-მოწერა გასცა სააკაძემ მეფას ლუარსაბისა, როდესაც ეს მიწერ-მოწერა არა უთფილა, და აღექსანდრე მეფისა და გიორგი მეფის მიწერ-მოწერა აბაში იცოდა ბევრით წინათ სააკაძემდის?! მაშ საიდან და რათ ხასწერა ეს პლატონმა თავის წიგნში? რომელი დოკუმენტებიდამ ამოიღო ეს ცნობანი და რათ შესთხზა?! იმიტომ რომ... ასრე მოუარა სურვილმა. *)

კადავიდეოთ ახლა სხვა ზემოთ მოყვანილი სხვა-და-სხვა მოწერაღთა აზრების კარხევაზედ შესახებ სააკაძისა.

ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, რომ ვახუშტი ამბობს: „მიყრიდგან აზრახებდა მოურავი ეყენსა დაჰყრათად ქართლისა...“

„ახლა მოურავი და ეუწვა ეყენისთვის შესვლად ქართლისა

1) რომ უფრო სრული წარმოდგენა იქონიოს მკითხველმა იოსელიანის სიტყვებზედ, მოვიყვან ერთს ნიმუშს იმისი ლაპარაკისა. თავის სამგზავრო წერილებში, რომელსაც არდგენდა გზა გზა, თბილისიღამ ახტლამდის, ერთგანა სწერს: „კოლიდამ რვა ვერსის მოაშორებით ქციის ანუ ხრამის ნაპრასა დევს სოფელი მარაბდა, საბარათაშვილო მამული.“ (стр. 9. отъ Тиф. до Ахталы.) აქ ხომ მარაბდა ხრამზედ დასახლა, ახლა უგდეთ რამდენსამე გვერდის შემდგომ, რას ამბობს. „მარაბდა დევს ალგეთის მარცხენა ნაპირას“ (стр. 13 там же.) რომელი დაუჯეროს, ვინც არ იცის სადა დევს მარაბდა ხრამზედა თუ ალგეთზედ? ამავე წიგნში გვარწმუნებს, რომ მარაბდის ომი იყო როსტომ მეფესთან, როდესაც ის შავს-სეთიმ გამოგზავნა ქართლის მეფეთაო.

უმჯობეს არს ზამთარს, ვინაიღჯან ვერ წარუღქნ ხინანნი მათათა შინა და ხელთ იგღებთ ყოველთა.“

შემდეგ იგივე ვახუშტი აგვიწერს, „ჩამოვიდა (შაჰ აბაზ თბილისიღამ) კახეთს, მოხსნა, მოსტყვევინა, აჭყარნა და მთაოხრნა, განცარცვა ევლესიანი, ხატნი და ჯვარნი შემუსრნა, და მათნა სომკაულნი ჭყო ხარჭ თა თვისთა აღსაჰკობლად.“ და ქართლისთვის კი არა უგნი- არა, მხოლოდ ლუარსაბის მაგიერად ქართლის შეიგედ დასვა გამაჰმადიანებულნი ბაგრატი, ბიძ. ლუარსაბისაო.

კარგი და ზატიოსანი!

მაშ რადათ უნდოდა ეს ქართლის „ხელთ გდება“ ან სააკაძეს, ან შაჰ-აბაზს თუ კი არა ავნებდნენ?

ქართლის ჯვარი სჭირდათ, ქართლის ხელთ გდება უნდოდათ, ქართლს არა ავნეს და კახეთი „მასრნეს, მოსწვევიტეს, აჭყარეს და გადასახლეს“.

ამ გვარსავე მოუსაზრობას ვხედავთ ჰიეტრო დელავალეს მოხსენებაში ზამთან ისიც სააკაძეს აბრალებს შაჰ-აბაზის შემოსევას, რადგან ქართლის შეიგემ და ქართლელებმა გააუბედურეს, და გაუზატიურეს და განდევნეს, და ამავე დროს ამბობს კახეთი აიკლეს, ქართლს არაფერი ავნეს, მხოლოდ ლუარსაბ შეივის აღაგას ვიღაც რაიერი (?) ბაგრატი მირზა დასვენს, და კახეთი მოსწვევიტეს და ააოხრეს.

ლოდიკა! სააკაძეს ქართლის ჯვარი სჭირს, თავისი ჯვარის ამოსურვლად შაჰ-აბაზი წამოიყვანა: ქართლს კი არა ავნეს რა, კახეთი კი მოსწვევიტეს. ეს სწორეთ ამ ქართულ თქმულებას ჭკავს, რომ მან ბელმა ცოდვა ჭქნა და ურიას უურკბი დაჭრეს.

ამასთან თვით დავაღუ ამბობს რომ აბაზს, კახეთას მოსწვევიტად და ასაკლებლად თვით კახელები შაუძდოდაო.

(ივერია 1879 წ. № 3 გვ. 43—45 ¹)

¹) აქვე საჭიროა შევნიშნოთ რომ, როკორცა სჩანს თამარაშვილის წიგნ-ღ.შ: „ათოლ. ისტ. საქართვ.“. ჰიეტრო დელავალეს წერილებიღამ ბერი რამ არ არის თარგმანში, როკელიც ივერი ში იყო დაბეჭდილი. მაგალითად არ არის იგი, რომ ქეთევან დედოფალს წამების წინად მიუღია კა-

სხვათა შორის ჩვენ ვსახეთ, რომ ჩვენი თუ სხვა მწერალნი ამბობენ: თეიმურაზ და ლუარსაბ მეფენი ერთათ დაუხვდნენ შაჰ-აბასსა და სააკაქს დიდის ჯარებით, ზოგთა სიტუევით კიდევ დამარცხეს, და სააკაქმ ისეთი ოსტატობა იხმარა, რომ გამარჯვებინა შაჰსა და დამარცხდნენ ქართველები.

დაუკდოთ უური, რას ამბობენ ნამდვილი უპქველი საბუთნი ამასუდ.

მეფე არჩილ, მეისტორიე, მაქებარი, სიძე *) და მამსწრეც მეუის თეიმურაზისა, აი რას მოგვითხრობს ამასუდ თავის წიგნში „თეიმურაზიანი“. აქ ათქმევიებს მეფე თეიმურაზს შაჰ-აბასის ამ შემოსევასუდ.

„ვიცოდი არასფერითა დამდიდა აღარ მოსვლასა,
რაც ჭქნა ეს სწადდა საქნელად, ტუუოდა სსვავან წასვლასა
მირჩევდნენ შვილის მიტემას, ჩემთვის მისის შექთა დასვლასა

თთლიკობა. არ არის ეგრეთვე, რომ ქართველი ტყვეები. სპარსეთში დადიოდნენ სალოცავად კათოლიკეთა ეკლესიებში, რომ სააკაქმ (მოურავი), დაარებოდა სახლობით ამავე ეკლესიაში სალოცავად და იყო დაანლოვეული კათოლიკეთა მისიონერებთან. რომ ბევრი ქაღთველი დიდებულნი, რომელნიც შაჰის მოტყუებით და შეცდენით გადაუდგნენ ქართველთა, ახლა ნანებოდნენ თავის შეცდომას და ელოდნენ მარჯვე დროს, რომ შაჰის გადასდგომოდნენ. თვითონ ლავალეს შეურთას ცოლად სპარსეთში ქართველი ტყვე ქალი ქეთევან დედოფლის საყვარელი, ვინმე თინათინ წიბა (გვარი შეცდომით იქნება ან ჩაწერილი ან თარგმანი, როგორც მოურავს ხან მურადს ხან მორავს ეძახიან, ხან მორაი, ხან მერაბს) და სხვა კიდევ ბევრი რამ.

*) არჩილ მეფეს ცოლად შეკილის შვილი ჰყავდა თეიმურაზისა, დავისის ანუ დათუნას ასული, ბაგრატ იმერთა მეფის ნაცოლარი, იმ ბაგრატისა, რომელიც თავისმე, დედის ნაცვალმა დარეჯან დედოფალმა ზურაბ ერისთავის და იმერთა მეფის ალექსანდრეს ნაცოლარმა მოინდომა ქმრთ იმ დროს სწორეთ, როდესაც ამ ბაგრატს ცოლად ჰყავდა ეს მეფე არჩილის ცოლი, ქეთევან, ძმისწული დარეჯან დედოფლისა; და რაკი ბაგრატ არ გაუხდა ყაბულს, შეიპყრა დარეჯანმა, დასთხარა თვალეზი და დააპატომრა.

შეხვეწნას, დედის გაგზავნას, უთუთ მის წინ მასვლას.

„მიფარებუ დედა ჩემი, აღექვსნდრე თან წაგვარა.

ეს ცოტაა არ მინდაო, დაუწუნა, რა მიჰგვარა;

აწ უფროსი უნდა მივსცე საქმე ასე მომიგვარა

ეს სწადიან ამოწყვეტოს თავშეილიან გვარის-გვარა.

„ეთქვა თუ ასრე ცოტასა, რას ვაქნევ არ ვარ ძიძაო.

რა გვარათ შე გაგიზარდო, ვითამც ვეოფილკარ ბიძაო.

გულში სხვა უძევს, ენითა მან ქლიაკვი გაქინძაო,

მწარესაც ტკბილად იტუოდა, ბადენი დამიხინძაო.

„მერმე კაცი მომივიდა მათის სთფიცრის მტკიცითა,

ერთი დმერთი და მეორე, ჩვენ ფესამბარი ვიცითა,

აქაც მეოფი და უფელკან, ქვეუნად და კვალად ვიცითა,

თუ ლუვან მომტე, ეს მოცტე, ეს დამიჯერე ფიცითა.

„ვიცოდი უსაცილობით, რაც იმას სწადდა საქნულად:

მისრულებს ამოსაწყვეტად, ამოდ, წყნარად და ნელ-ნელად...

„უთხარ, კახრო დამუხსენით, თქვენი რჩევა არ ივარგს,

რა ამასაც გამომართმევს, ჩვენ გავსწრებთ ვუდარ ბარგსა,

შემოკვიტევს მასვე წამსა, სულ წამოსცდის მისსა დარგსა,

აღეფნსა და აღექვსნდრეს; რათ მიკარგავთ ორთავ კარსა.

„გარდაიცვებს თავს საბელი კახთ, სულ ასრე დაიჟინეს.

ქვეუნისა და თავისათვის, რად არ დასთმო, თქვა ეს ვინეს.

მერმე კიდევ უარი ფთქვი, გამოჩენით მათ იწყინეს.

გამომართვეს, გაუგზავნეს, გაზაფხული მომიეინეს.

„ორივ შვილი გამომართვეს, მერმე მეც ხომ დამიბარა.

თუ მეც მასთან მივსულიყავ ჩემ წილ აქ და დამიბარა.

რო არ მიველ, შემოვიდა ბარი მთა ჭყო, მთა მიბარა.

სულ კასეთი ამოხრისა სსიარკველიც დამიბარა.

„დამიჟინეს მეც სოგ-სოგმა, თუ არ მიხვალ თემა წახდა

შიში ათქმევს უთქმელს საქმეს, თვარ გუნებას ვინ ვერ ჩახდა,

თუ მეც მასთან მივსულიყავ, კიდევ უფრო არ გაოხრდა.

ავგერია შიგნით საქმე, ღვთის რისხვითა ასრე მოხდა

„მისინდელი საქმეები არ იმბობის სრულად წყლიდად,
ასრე გაშობ სულ ნაკლებად, ვითომც იყო რამე ჩრდიდად.
წყნარა წყნარა მოგვეახლა, იგი სადმე სიტყვა რბილად,
ვინმე მართლა არ მოვიდა, მოსელა ჰქონდა ზოგს სიტყვათა-

„აწ ეგების ეს გეგონოთ, მამინ ვერას ვერ შევძლებდი,
ქვეყანასა დანდობილსა, არც სულ ასე ავაკლებდი.
თავს გაესჯრდი სასიკვედილოთ, ზოგ მასაც არ დავაკლებდი,
დაგვემშვიდა ტკიბილის სიტყვით, ჯებირს არსად არ ვავლებდი-

„რა შეგიტე მართლა მისგლა, სხვა ყელარა გაგაწყევით,
მეკუსნიდამ გაღმა მთამდის, სულ ჯუბირი წაგაგლევით.

გაცხეებირეთ თრ მთა შუა, უკან რა'ხში დაუწყევით
რა შეიგნა მოგვაშურა, ვითა შმაგი მოვაწყევით.

ზოგნი კიდევ მისეფას მირჩეგს ზოგნი არსეგენ შებმას,
სეკულისათვის სიხსლის დაღერას კვლავ სამირად ხმლისა შებმას,
ასრე მთაქგს რჩეგასიგა, ერთმანეთის სიტყვის აბმას,
ომი ველარ გაუბედეთ, რა ლამოდეს ჩემს იქ დაბმას.

ვინც ან ღმერთი შეიყვარა და ანუ მე მიერთგულა,
წამომყვეს და წამოვედით ჯებირს კარი დავეგულა.

გონც იქ ღარსა სიაგაცით, ზოგნი ავად დანერგულა,
ამოწყვიტარ, დაატეგეგეს, დარჩნენ დამწყარ დადაკულა“.

ცხადია, რომ ღუარსაბ აქ არა ყოფილა თეიმურაზთან და არცა
რა თმი გაუმართნიათ, არც დაუმარცხებიათ შაჰ-აბაზი.

ეს კიდევ ცოტაა. ი უფრო ცხადი საბუთი, რომეფსაც მოგვი-
თხრობს იგივე მეფე არსილ ამავე წიგნში, როდესაც გახედიდამ
გაქცეული თეიმურაზი გადაგა ქართლში და ღუარსაბ მოგეკებება.

„მიბრძანა თუ, როგორ დახვდი, მცირე სტუმარს, უცებ მისეულს.
ხურადობას იხემებდი, არ უჭერდი სტუმარსა სულს,
მხიარულად დახვდებოდი, აწ გეძებენ სადღაც წასრულს...“

„მოვასხენუ შენც გეწვევა, გავიჩნდება ვით დახვდები,“
თუ შენც მამინ ღხინს აჩვენებ, ჩემგან უფრო გაუგებები,
ან გაიტდი თვალით წინა, ანუ ხელში მოუხვდები,
ნუ დამინი შენმან მზემან, ჰგავს რომ მარტო მე არეხდები..“

შეგვექნა აქაც რჩევა და ერთად რამ შეყრილობანი, გაგრძელდა რჩევა ქართული, სიტყვა და გეზირობანი...

„ვერცარა ერთად გავაწყეთ, რადგან ეს სწადდა ღმერთსაო, სხვაზედ რაზედამც გიქადო, უაბრალებთ ერთმანერთსაო.

გედარც სად ქართლში დაგდექით და გედარც ქვე ქრეთსაო, ავიყარენით წაყუდით, მიემართეთ იმერეთსაო“.

ამასვე მოგვითხრობს უცნობი ავტორი ჰარიყის სამეფო ბიბლიოთეკის ხელნაწერისა:

„ბატონს თეიმურაზს ზოგიერთა უმანი გაორგულებდა, ომი ველარ გაბედა და წაყიდა ქართლს თავისის კმისკაშოზ დარბაისელ ახსნაურებიერთ და შეიტკბო სისაჭულითა დიდითა შეუეშას ქართგელთამან ღუარსაბ“.

„შემდგომ მიუხდა ქართლსა და მეფენი ქართლისა და კახეთისა-ნი მეფე თეიმურაზ და მეფე ღუარსაბ წარგიდსენ დიხით იმერეთს“ *)

ამასვე გვითხულობთ ბატონისშვილი თეიმურაზის თხუზულებაში, „მოწმობა ქეთეგას დედოფლადსა“. „შეითქვნენ მეფე ქართლისა ღუარსაბ და თეიმურაზ რათა, სრულიად ქართლისა და კახეთისა მხედრობათა ბრძოლა უუონ შაჰ აბაზს... არამედ ვიეთთამე თვისთა სამეფოთაგანითა შამულისა ორგულთა და შინა გამტეშელთა მიხეცთა დაუტევებს ბრძოლა და გარდინიზნენ იგიი სახლეულებითერთ მათითა იმერეთს“. ამასვე მოგვითხრობს თვით თეიმურაზ მეფე ქეთეგას დედოფლის წამებაში.

უფრო კიდევ ცხადს და შეუარეუელს ხამეთს ამისას გვიჩვენებს „Дипломатическое соглашение между русск. Госуд. и Груз. царями“, სადაც არის მოყვანილი წიგნი მეფის თეიმურაზისა რუსთა ხელმწიფე მისიელ თეგლორინთან, რომელიც გაატანა ამან 1618 წელსა არსიძანდრიტის ხარიტონს. ამ წაგნში სწერს სხვათა შორის, რომ შაჰ-აბაზმა მოხოცა ცალად დაჲ და დამხირდა მონათელსაო. შემდეგ მოხოცა შირველთა თავადთა და დიდებულთა შვილები. ერთიცა და მეორეც შეუხრულეო. მაგრამ შაჰ-აბაზმა მაინც ჩემი მტრობა არ

*) 83. 56—57.

ამოიღო გულიდამ და ფარულად მოაღვა ჩემს სამეფოს დიდძალი ჯარით. მთხოვა იმან, რომ შენი შვილი მომეცით. მე გაუგზავნე უმცროსი შვილი ალექსანდრე. შაჰი არ დასჯერდა ამას და მთხოვა მეორე შვილი ლევან და დედა ქეთევან. შაჰ-აბაზი მპირდებოდა, რომ როდესაც დედაშენს ვნახავ და საქმეზედ მოკვლავნაკები, შენს შვილებსაც და დედაშენსაც მაშანვე დაგიბრუნებო. ეს სიტყვები დაუჯერე: დედაცა და უფროსი შვილი ლევანიცა გაუგზავნე. აბაზმა არც აქ შეასრულა თავისი სიტყვა და უცებ შემოესია კახეთს დიდძალი ჯარით. მე, რა კი არ ველოდი შემოსევას, არა მქონდა მომზადება და ამის გამო, მხოლოდ ცოტაოდენი წინააღმდეგობა გაუწიე და მასუკან გევეცალე და გადაველ იმერეთსაო.

ამასვე მოგვითხრობს ვასუშტიცა: „ხოლო შაჰ-აბაზ მიერ ეს-მიდგან, ოდეს მოჰკლეს კახთა კოსტანტინე, შური აქენდა და ვერა ჰპოვა ესმი შურის გებისა უცალოებათა (მოუცლელობით) შინაგანითა, ეინაითგან ვერ სრულ ექმნა ნება თვისი. გარნა აწ ჰპოვა მიზეზი, წარმოემართა და მოვიდა უნობელად კანჯას. კანჯიდამ მოუმცნო თეიმურაზს: “ მე მივალ ბრძოლად ოსმალთა. ამისთვის აწ მომეც მძევლად ქე შენი, რათა არა ემწო (შეეწიო) ოსმალთა, ვითარცა ჰყო ზაჰამან შენმან.“¹⁾

„ესმა შაჰ-აბაზს მაგრება თეიმურაზისა, წარმოავლინა იღუმალ სჰანი ჟაღეთს და თვით გამოვიდა მტევარს და მომართა კახეთს. შეპყრობილს უიზიღბაშთაგან კახთა მწევესთ მისცნა ხალათნი და გამოუტყვა. იხილეს რა ესე კახთა, იფლტოდენ თეიმურაზისაგან და მიერთმოდნენ (უერთდებოდნენ) შაჰ-აბაზს, ჰიგი ფრიად ჰატივს უყოფდა, მისცემდა ბოძს (საბოძვარს, წყალობას). ამისათვის თეიმურაზ ველარა წინა აღუდგა და წამოვიდა დადაწულით.“²⁾

ეველა აქედამ ცხადია ჯერ ერთი ისა, რომ, როგორც თვითონ თეიმურაზ ბრძანებს თავის წერილში რუსთა ხელმწიფეთსან, და მეფე არჩილ არჩილიანში, შაჰ-აბაზს ხჭირდა ამისი და ამის გვარისა რაღაცა ჯაფრი და უნდოდა მთლათ ამათი ამოწვეუტა. ამასვე მოგვითხრობს

1) ქართლის ცხოვრება ნაწ. II გვ. 115--116.

2) ქართლის ცხოვრება ნაწ. II გვ. 117.

დამიტრი ბაგრატიონი თავის ქეთევან დედოფლის წამებაში, რომელიც ამბობს შაჰ-აბასზე: „იზრახა კახთა აღმოფხვრა, მწადემან დიდის ხნისამან“¹⁾ ამ ჯაგრს თეიმურაზსა და კახეთზედ ცოტა-ოდნად გვიცხადებს ვახუშტი, რომ კონსტანტინეს მოკვლის უკან შაჰ-აბასს სჭირდა კასეთის ჯაგრი და თუ მაშინვე ვერ შეისრულა თავისი სურვილი, იმიტომ რომ შინაური საქმეებისაგან ვერ მოიცადა. მეორედ ისა, რომ ლუარსაბ მეფეს ფეხიც არ მოუცვლია ქართლიდამ თეიმურაზის მისაშველებლათ. მესამედ ესა, რომ თვით თეიმურაზსაც ხელი არ გამოუღია შაჰ-აბასისთვის და უომრათ გაოსცლია. მეოთხედ ისა, რომ შაჰ-აბას ტახტილათ მოჭქცევია ხალხს და ხალხი ამიტომ გადასდგომია თეიმურაზს. სად არის აქ წაქცება და რჩევა სააკაძისა, რომ შაჰ-აბასი შემოსეოდა საქართველოს? სად არის აქა და ან რა-და საჭირო იყო, რომ სააკაძეს გამოეხსნა თეიმურაზსა და ლუარსაბთან ბრძოლაში შაჰ-აბასი გაჭირვებისაგან, როდესაც ლუარსაბ იქ არა უოფილა და თეიმურაზს სამომრად ხელიც არ გაუნძრევია და არც ჯარი შეუკრებია, არც უფიქრია რმი? თუ ეს გაჭირვება არა ჭქონდა შაჰსა, მაშ რომელი გაჭირვებიდამ იხსნიდა სააკაძე იმასა?

ზირიქით, როგორც ეს საბუთები გვიჩვენებენ და კიდევ ბევრს სხვა საბუთებსაც ვხვანვთ, არ შეგვიძლიან არ დავიჯეროთ შემდეგი სიტყვები, რომელსაც გულმტკივნეულად ათქმევიანებს სააკაძეს იოსებ თბილელი თავის წიგნში:

„მერმე ბრძანება გამოსცა, ქართლს წასვლის დასაზირენი, წამობრძანდა და წამოფეე, ჯარნი შეიქნა ხშირენი.“

არ დამიჯერებთ მოსვლისთვის გული მაქვს ასატირენი...

„უწინ კახეთსა მობრძანდა, იგიით რომ იქნა რაები, მეორედ ქართლსა მოვიდა, არ ვინ ჰყო შესაძრავები.“

რანიკ მეფენი იქმენით სამკვიდროდ დასაძრავები. თქვენ გადაბრძანდით იმერეთს, მე რა ვქენ დასაშავები“

გადავიდეთ ახლა იმ აზრზედ, რასაც არაქელ, ზღატონ, ანტონ I ლი კატალიგოსი და სხვა მწერალნი სწამებენ სააკაძეს, ვითომც იმას აჯერევიანებინოს და აკვლებინოს საქართველო.

¹⁾ გვერ. 5.

ვასუშტი, რომელიც, ვერ ახსენებს გუგურობას სსაკადის სახელს და სტდილობს უოველი ჩარქი და ტაღახი მისცხოს იმას, რომ შით მეჟე ლუარსაბ და კახთ ბატონი თეიმურაზ აამდლოს, აი რას ამბობს შირველს შაჰ-აბაზის შემოსევაზედ. როდესაც ახლდა სსაკაძე თანა, და მეორე შემოსევაზედ, როდესაც სსაკაძე აღარ მოჭყოლია შაჰ-აბაზს.

„შეზერობილთა კახთა მწევესთა ეიზილბაშთაგან მისცნა (შაჰ-აბაზმა) ხლათნი და გამოუტევა. იხილეს რა ესე კახთა ივალტოდნენ თეიმურაზისგან და მიერთმოდენ შაჰ-აბაზს. და იგი ფრად შატე-უყოფდა და მისცემდა ბოდს (წყალობას, საბოდვარს). ამისთვის თეიმურაზ ველარა წინააღუდგა და წარმოვადა დედა-წუღით“¹⁾

შემდეგ ამბობს მეორეთ შემოსევაზედ:

„თეიმურაზ კვალად დაიპურა კახეთი. შაჰ-აბაზ განრისხნა და წარმოემართა სპითა ძლიერითა... იგი განძინდა ვითარცა ვეშაში და წარმოვიდა სწრაფად: მაშინ კახთა, მგონებელთა, ვითარცა უყოთ წინარე შაჰ-აბაზ უგნებლობა და ბოდნი (საბოდვარი), მისთვის არცა აწ ინებეს ბძოლა და მაგრება“²⁾

აქედამ ცხადია, რომ შირველს შემოსევაზედ, როდესაც სსაკაძე მოჭყვია შაჰ-აბაზს, თვით ვასუშტისავე სიტყვით, აერა ხალხისა და აკლებს არა უოფილა.

ახლა ვნახთ, რას ამბობს ვასუშტი და მასთან მეჟე არჩილიც. მეორეთ შემოსევაზედ, როდესაც სსაკაძე აღარ ახლდა შაჰ-აბაზს.

ვერ მოგვითხრობს ვასუშტი, რაც ზემოთ ამოგწერეთ, და ამბობს იმ ამბავზედ შობშითვე:

„ამითი უდარო იქნა თეიმურაზ (რომ კახელებს ეგონათ შაჰ-აბაზი ძველებურათ ტკბილათ მოგვექცევაო, და ამისგამო არ ემონენ) და წარვიდა იმერეთისავე .. ხოლო შაჰ-აბაზ მოვიდა კახეთს და მუნი-დგან თბილისს. ესრასა ლეკთა: „რამეთუ მნებავს მოწევეტა კახეთისა და რომელნი შემოვიდნენ თქვენ კერძთა მათათ შინა, თქვენ მოსრე-ნით და ტუვეე ჭევენიით იგინი და აღგავსნე მეტა ნიჭითა.. მსმენელთა

1) „პართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვ. 117.

2) იქვე.

შათ სიხარულითა აღუთქვეს. მაშინ შაჰ-აბაზ წარმოავლინა თბილისდამ სპანი დიდნი სერკსა და ერწო თიანეთსა ზედა. ხოლო თვით ჩამოვიდა კახეთს, მოსრნა, მოსტყვევნა, აპყარნა და მოაოხრნა, განძარცვა ეგლეისანი, ხატნი და ჯვარნი შემუსრნა, და სამკუდნი შათნი ჰყო ხარჭათა (ხასათა) თვისთა აღსამკობელად. გარნა ვიეთნიმე მორჩნენ იუშავს, ხევსურეთს, თუშეთს და სიმაგრეთა, კლდეთა, ტყვეთა და მათათა შინა. არამედ ლეკთადა უგვეს აგრე, ვითარცა აღუთქვეს შაჰ-აბაზს“.*).

ამსვე ამბობს არჩილ შაჰ-აბაზის მეორეთ შემოსვლასზე.

„რა მოვიდა განჯას აქეთ გამოსცილდა, დაგვანლოგდა,

ვინც შეიძლო იყარა, წამოვიდა მუხლ მაღლდა,

ვინც იქ დარჩნენ, საბრალონი, თავთა შვილთა მათთა ჰტლოგდა,

ამოსწყვიტა სამეისხლოდ, აპყარა და დაბოლოგდა“.

რაც შეეხება ქართლს, არც ერთი ჩვენი მაშინდელი მწერალი არ ამბობს, რომ ან შირგულს შემოსვლასზედ, ან მეორე შემოსვლასზედ ან აეკლეს, ან აეოხრებინოს შაჰ-აბაზს. პირიქით, შემდეგი საბუთები გვაქვს, რომ შაჰი ქართლში ამ შემოსევების დროს არ შეჭებია ცოცხალი ქართლს. გარდა ლუარსაბის წატყუებით წაყვანისა:

შირგულს შემოსევასზედ ვგითხულობთ ქართლის ცხოვრებაში:

„მაშინ მისრულმან წინაშე მეფისა—როდესც ლუარსაბ მეფე აუო იმერეთს გაქცეული და შაჰ-აბაზი იბარებდა—შადიან სარწმუნო ჰყო (დაარწმუნა) ეგენისგან ლუარსაბ მეფე, და აღეკაზმაცა მეფე წამოსვლად... „უკეთუ არა წარვიდე, ამიურის ქვეყანათა და მოაოხრებს, რა მაღლი არს ჩემდა“. იხილა რა შაჰ-აბაზმა ლუარსაბ, იწყო ტირილი, მეტყველმან: „ვითარ გიყოფ ბოროტსა ახოვანსა და მშვენიერსა, ერთგულთა ჩემთა ძესა. სცა ხატვი სწორ თვისად და შემდგომად წარმოვიდა (გორიმდამ) ტფილისს“. შემდეგ მოგვითხრობს ვახუშტი, როგორც ტკბილის ქცევით და აღერსით გაიტყუვა შაჰმა ლუარსაბ სპარსეთში. ჯერ ეს სიტყვები, რომელსაც ლუარსაბ ამბობს: თუ არ წავედი, ქვეულებს ამიურის და ამიოხრებსო, გვაჩვენებს, რომ ეს აერ

* ქართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვ. 117.

და ახსრება არა უოფილა, თორემ ხომ აღარ მოერიდებოდა ამას ლუარსაბ. თუ ვიფიქროთ, რომ ლუარსაბ გადმოიტყუა, და შემდეგ აახსრდა და წარტყევენა ხალხი, აქაც ხომ ცხადი იქნებოდა ლუარსაბისთვის, რომ, რაკი ასრე მუხანათურად მოიქცა შაჰი, არც ამას დაინდობდა, და ლუარსაბ აღარ ენდობოდა, აღარ დაუფერებდა შაჰის ტკბილს სიტყვებს, აღარ გაჭევებოდა სხარსეთში. ამასთან არც არის ამაზედ თვით ხსენებაც კი ქართლის ცხოვრებაში, რომელიც, მარტო სხვა არა იყუვის რა, სააკაძის ჩირქის მოსაცხებლათ მაინც მოგვითხრობდა ამ ამბავს: თუ საჭიროდ ჰქნას მეორეთ შემოსვლასზედ კახეთის აურა-აკლებასზედ-ლაშარაკი, არც ქართლზედ დაიდუმებდა.

ამის დასამატკიცებლად გვაქვს კიდევ ის საბუთი, რომ ქართლის აურა-აკლებასზედ არას ამბობს აგრათვე არსილ. თბილელის წიგნი ხომ ცხადათ გვიჩვენებს, რომ აურა-აკლება ქართლისა არასოდეს არა თანამედროვეთაგან არა სდებია ბრალად სააკაძეს. სხვათა შორის აქა ვპოვებთ ამგვარს აღაგს

„უწინ კახეთსა მობრძანდა, იცით რომ იქნა რაები, შეორედ ქართლსა მოვიდა, არ ვინ ჰყო შესაძრავები, თრნიუ შეფენი იქმენით სამეგვიდროთ დასაძრავები, თქვენ გადაბრძანდით იმერეთს, მე რა ვქმენ დასაშავები“.

აქ ცხადათ არის სათქვამი, რომ ამ შემოსევის დროს ქართლში არვინ შეუძრავს, არ შეუწუხებია შაჰ აბაზს.

არაქელ ამბობს.

შაჰმა უბრძანა თავის მხედრობას: „ქართლის მცხოვრებელნი არავინ შეაწუხოთ, რაც საჭირო იყუვის კაცთა ან ზირუტყუათათვის, ფასით შეისვიდეთ ცხოვრებთაგან იმათ ნებაზედ და როგორც დაგიფასონ თავიანთი საქონელი, ის ფასი მიეცით.“

თუმცა არაქელ ამბობს, ამას იმიტომ ჩაღობდა შაჰ-აბაზი, რომ ხალხი ჩამოეტყუებინა სახიზსავი ადგილებიდან და აეურანათ. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ეს აურა ქართლში არ მოხდა. ეს მტკიცდება თვით არაქელისავე სიტყვებით, რომ ლუარსაბს შაჰი ჭზირდებოდა არეზს (რახსი, არაქსი) აქეთ ჩემს ქვეუნებს სულ შენ მოგცემთ. ძნელი საფიქრებელია, რომ რაც უნდა ბრძივი უოფილიყო და მიუხვედრელო

ლუარსაბ: თუ ჰუნახვდა, რომ არამტო არეხს აქეთ :რინ რას აძლევს, და პირიქით ამის ხალხსაცა ჰჭერიან და იკლებენ,—გაიგებდა შაჰის სიტყუევს და ადარ გაჭყეებოდა თავის ნებით სპარსეთში.

შაგრამ უკეთესი საბუთები ამისა, რომ პირველად შაჰაბასის შემოსევის დროს ქართლი სრულიად დამშვიდებული იყო, არც აურა და არც ახრება შაჰის ქართლს არ გამოუვლია, გვიმტკიცებს ერთი ხელნაწერი დოკუმენტი, შემდგარი 1620 წელსა, ეს დოკუმენტი არის განაჩენი სხვა-და-სხვა დავასა და სალაზარაკოზედ დიდ მოურავს სააკაძესა და ქაიხოსრო ჯავახისშვილის შორის. ამ დოკუმენტიდან სხვათა შორის სჩანს, რომ ქართლელნი ისრე გუდამშვიდებულნი და დაჯერებულნი ყოფილან შაჰაბასის პირველს შემოსევის დროს, როდესაც სააკაძე თან ახლდა, რომ თავით სააკაძეს, რომელიც უნდა ამ დროს შერი და შედგარი ყოფილიყო თავისი მტრებისა, უბედავდნენ წინააღმდეგობას, დავას და ძალით ჰსრუხის გებას, ამ დოკუმენტში არის სხვათა შორის შემდეგი ალაგი: „სარწლა კიდევ ბატონმან მოურავმან, რომე სასაფლაოზედ შოშიხდესო, ერთაწმინდური ნახირი წასსხესო და ეს ყოველი უკაცრაული და უპატიობა ჩემს სასაფლავოს და ჩემს მამულს უევესო. ქაიხოსრო (ჯავახისშვილი) ერთაწმინდის მიხდომისას და ნახირის წამოსხმისას ამას უნასუხებდა: ბედნიერი ყეენიც აქ, ქართლს იყო, ბერუკაც (ჯავახისშვილი) აქ იყო და მისავე აქ ყოფაში ნახირი წასსესო“. ცხადია, აურა და ახრება რომა ყოფილიყო ქვეუნიას შაჰაბასისაგან, სრულიად დამშვიდებულნი არა ყოფილიყვნენ ამ დროს ქართლელნი, არცარა ვის გული ექნებოდა ერთმანერთის ტაცებისა და ძაღმომრეობისა, მეტადრე ამისთანა კაცს, როგორც სააკაძე, ხომ უფრო ვერავინ შეჭბელავდა ამას.

რაც შეეხება მეორეთ შემოსევის ქართლში, ამისი აღწერა ვახუშტისაგან „ქართლის ცხოვრებაში“ ამ ლაკონიური სიტყვებითა თავდება, რომ შაჰი მოვიდა თბილისს „დასვა მეფედ ქართლისად ბაგრატ, ძე დაუდხანისა, და თავით უკუნიქცა, აჭყარა კახეთი და მივიდა ისპანს“.

ამასავე ეთანხმება სპარსთა შეისტორიე ისკანდერი მუნჯი, რომელიც დაწერილებით აგვიწერს კახეთის აკლებას და მოწყვეტას,

ქართლში შესვლისას კი იმსვე ამბობს, რასაც ვახუშტი. აბაზი მივიდა თბილისს, დასვა ქართლის მეფედ ბაგრატ, რომელსაც თავის ბიძას უძახდა, თბილისიდან შეესია კახეთს და დაუწყო კახეთს კლებათ. ჰიეტრო დაღაფაღლე, რომელიც ამ ხანებში იყო მოგზაურად სპარსეთში, 1627 წელს მოახსენებს ჰაჰს ურბანოს მერვეს, რომ შაჰ-აბაზს ქართლი არ წაუხდენია. ისა სწერს: „მის (ღუარსაბის) ქვეყანაში ხელმწიფეს (შაჰ-აბაზს) არაფერი არ უგნია, იმან გაგზავნა მართველად ვიღაც რაიერი ან ბაგრატ მირზა“. ¹⁾

ეს საბუთები ცხადათ გვიმტკიცებენ, რომ ყველა ეს სააკაძის სახელისა და საქმეების ღამამტკიცებელი და ჩირქის მომტკიცები აზრები რომელნიც გავრცელდნენ ჩვენი თუ სხვა მწერლებისაგან, არიან შექმნილნი ჯერ იმ აწიწილი გარემოებისაგან, რომელშიაც წავარდა სააკაძე, და შემდეგ ამ მწერლობის უცოდინრობისა, საქმეში ჩახუხდავობისა და დაუკვირვებლობისაგან.

პირიქით, ვინც საქმეს დრმათ ჩააკვირდება, ისა ჭინახავს, რომ პირველი შემოსევის დროს, როდესაც სააკაძე ახლდა შაჰ-აბაზს, ქართლიცა და კახეთიც სრული აკლებისა და მოსპოვებისაგან იხსნა სააკაძემ. ჩვენ ზემოდ ვნახეთ, რომ ამ შემოსევის დროს დიდათ ღმობიერათ ექცეოდა შაჰ-აბაზი მცხოვრებთა. სპარსი, ისკანდერ მურჯი, რომელიც მომსწრეცა და მსწრეც იყო ამ ამბებისა და სწერდა ამასეუდ აფიციალური და პირდაპირი ცნობებიდან, მოგვითხრობს, რომ კახეთში პირველად შემოსევის დროს შაჰმა გასცა აჩანება, რომ არავის არ გაებუნა შეწუნება ქართველობისა, და როდესაც გაიგო, რომ ზოგოერთს ამის ჯარის კაცთ დაუწყოთ ცარტვა და აღაფობა, იმან დააჭერინა ისინი და მთელი თავისი ჯარების თვალწინ დააფაშინა, რომ ამითი სხვებიც დაეშინებინა და აღარავის გაებუნა ქვეყნის შეწუნება. ამასთან როგორც არაქელ, ეგრეთვე ისკანდერ მურჯიც მოგვითხრობენ, რომ ბრძანება იყო აბაზისაგან გაცემული: არავინ გაჭბედოს უფასოთ რამე გამართვას ქართველებსა. და იმ ფასად იყიდნო იმათგან ყველაფერი, როგორც დ უფასონო. ამასვე მოგვითხრობს თვით ანტონ 1-ი კათალიკოსი, დაუძინარი მტერი სააკაძისა, რომლისც უფველი სიკე-

1) „ივერია“ 1873 წ. № 3, გვ. 44.

თას დაფარვას ცდილობს და უფუელს ბეროტს მიაწერს: 1) შაჰ-აბაზმა
გასცა ბრძანება ქართლში, რომ ის არ მოსულა ქართლის წასახდენათ.
„ბრძანება არს დიდისაგან მსოფლიო აღმაშენებელის მეფისა შაჰ-აბა-
ზისა, რათა ქვეყანა ქართლისა უაფლით დახმებითურთ და მთავრები-
თურთა და გლეხით ეგნებნა მშვიდობასა შინა...“ და ქართლს სრუ-
ლიად არაფერი არ ავნობ. თუმცა აქედამ სინიერბული დასკვნა გამოტ-
ყავდა ანტონს... ამას სულ სააკაძე ჩადიოდა მეფე ლუარსაბისა და
ქართველების მტრობითა... ქართველები გადაარჩინა მოწვევტას ქარ-
თველების მტრობით!! გამოდის ამგვართ მწიქალთ აზრით, რომ მოწ-
ვევტა იქნებოდა სიკეთე, მოჩენა—მტრობა. მეორე შემოსევაზედ კი
კახეთში, როდესაც ანამც თუ სააკაძე, და როგორც ისკანდერ მუნჯი
მოგვითხრობს, ადარც ერთი ქართველი დიდებული ადარ იახლა აბაზმა
თანსწმარსეთიადმ, გელარავინ იხსნა კახეთი იმ საშინელი განსაცდელისაგან
რომელსაც აგვიწერენ მომსწრენი და მეისტორიენი. კახეთა განადგურდა
და გასწორდა მიწასთან, მაგრამ ქართლი გადაარჩა კიდეცა. ამ დროს
საკაძემ მოისწრო კიდეც ქართლს მოსულა. შაჰ-აბაზი კიდეც ვერ შე-
ესო ქართლს. რა იყო მიზეზი, რომ სააკაძე როცა თანა ჭყავდა, არ
შეესო აბაზი არც ქართლსა და კახეთსა, — მეორედ შემოსევაზედ, როცა
ადარ იყო სააკაძე იქ, მოსრა, გააობრა და გადაასახლა კახეთი, და არა-
ფერი არ ავნო ქართლს, სადაც მოასწრო მოსულა სააკაძემა? — თუ ვი-
ქონიეთ სახეში განვლენ სააკაძის შაჰ-აბაზზედ, მისი მადლი დიზ-
ლომატიური ნიჭი და რიდი აბაზის სააკაძის ხმლისა, — ცხადთ ვნა-
ხავთ, რომ ვირველს შემოსევაზედ ქართლისა და კახეთის აუკლებ-
ლობისა და მეორე შემოსევის დროს ქართლის გადაარჩენის მიზეზი
იყო იგივე სააკაძე, რომელსაც სწამებდნენ და ხდიდნენ უფელა ამ
ქართლ-კახეთის უბედურების მიზეზად.

ამას ცხადად გვიმტკიცებს შემდეგი საბუთი. ჯერ იმავე ხანებში,
როდესაც მეფე ლუარსაბ ტეგეთ იყო, ქართლი სპარსთ ეჭირათ და კახეთი
უწყალოთ ააობრეს, დასტუვევენეს და მოსწვევტეს, როდესაც მტრობა
საკაძისა სცდილობდა ამისთვის მოეცხო უაფელი ჩირქი და სადაც კი.

1) ლუარსაბ მეფის წამება, ქრისტ. ხუბ. გვ. 333—34.

მხერხდებოდა, დაედო ამისთვის ბრალი; რადესაც ჯერ არ მოეწევი-
ტა სააკაძეს სწავლას ჯარი, მოსული მთლათ კახეთის მოსაწევეტათ
და ქართლის ასურელად, — სააკაძეს უუერებდნენ, როგორც შეუდ-
რებელს ქვეყნისთვის თავდადებულს და მხსნელს კაცს არამც თუ
მთელი ქართველი, და თვით იმისი მტრობაცა. 1620 წელს სდგება
ზემთ ხსენებული განახენი სააკაძეს და ქაიხოსრო ჯავახიშვილას
შორის სხვა-და-სხვა სადაო საქმეებზე. ამ განახენში სააკაძე, სხვათა
შორის, მოახსენებს მოსამართლეთა: „მე რომ სწარსეთი დამ დაგბრუნდი
(შემდგომ შაჰ-აბაზის შემოსევისა), ქაიხოსრო ჯავახიშვილმა ფარსადან-
(ციციშვილს), — რომელიც მაშინ გამეკ იყო ქართლისა, — გამოართვა სა-
მასი კაცი, უნდა თავს დამსხმელა და დამე ჩუმათ მოვეკალიო.
ჯავახიშვილი როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამისი მოსისხლე მტერი,
აი რა ზსუსხს აძლევს ამხედ მოსამართლეთა: „შორის დმერთმან,
რასაც დრესა და უამს ფარსადან დაშქრით მოსულიყო, ბატონის
მოურავის თავს დასხმა და სიკვდილი მე არ შერჩიოსო, და მისად
სასიკვდილოთ რომ წამოვსულიყვიე, თავადამც ღვთის შემცოდე
ვიქნებოდი, და შემრე სრულიად ქართველთა“.¹⁾

არცა რავინ თანამედროვე ქართველთაგანი, რომელთაც იცოდნენ
საქმის კარებობა, არც თვით მეფე თეიმურაზ, რომელიც ბოლოს სა-
სიკვდილოთ ჩამოკვიდა, არა სდეგენ ამ ბრალს სააკაძეს, რასაც ზე-
მთ მოყვანილი იმისი მოწინააღმდეგე მწერალნი. რაც შეეხება თეი-
მურაზს, იმან კარგად იცის ყველა მიზეზები, რათაც არის შაჰ-აბაზს
ამასა, ამის გვარსა და ქართველობაზედ ჩამოკვიდებული. იცოდა კარ-
გათ, რათაც შემოესია შაჰ აბაზს საქართველოს, იცოდა ვინცა წინამ-
ძღვრობდნენ შაჰის ჯარსა და იკლებდნენ საქართველოს, იცოდა ვინც
როგორ იქცეოდა ამ საქმეში. იცოდა ისიც კარგათ, რომ არც ამას
და არც ლუარსაბს შაჰ-აბაზის საბრძოლველად თითიც არ გაუხიძრევიათ,
მასმასდამე არც დაედებოდა სააკაძეს ბრალი მათის დამარცხებისა. რა-
დესაც, შემდგომი, ჩამოყარდება თეიმურაზსა და სააკაძის შორის უსია-

¹⁾ Архивъ Тифл. губ. правл. кн. № 30, документъ № 197, явленный Въ 1821 году Января 23 дня.

მკვნება და შტრობა, როდესაც თეიმურაზ ეძებს მიწეებს თავის გასამართლებლად სააკაძის შტრობაზედ, ადებს სააკაძეს ბრალად მხოლოდ ლუარსაბის სიკვდილს, ხალხის ფურჩვნას (ლადობას), ჯარების უფასს.¹⁾

ეს იყო დანაშაული, რომელსაც სდებდა ბრალად თვით მეფე ქართლისა და კახეთისა თეიმურაზ სააკაძეს. არავის, არავის არ გაუღია გულში არც თეიმურაზს, არც არავის სხვა მაშინდელთ მწერალთა და მომქმედთ შინთ, რომ ქვეყნის დალატი დაწესებინათ სააკაძისთვის, და შირიქით, როგორც ზემოთაც ვნახეთ, თვით იმ დროს, როდესაც ახხრდა კახეთი ქართველები უყურებენ იმას როგორც ქვეყნის მსხველსა და ზატრონს. იმდენს მიწერმოწერაში, რომელიც აქვს თეიმურაზს გამართული რუსთ ხელმწიფეებთან, იმდენა ნაწერებში, რომელიც ამას დაუწერია და ეხება ამ დროს და საქმეთა, არც ერთგან სააკაძის დალატზედ ხსენება არა აქვს. ის სწივის სააკაძეზედ რუსთ ხელმწიფესთან მხოლოდ ბაზაღეთის ომზედ, რომელიც ჰქონდა სააკაძეს ამასთანა და ზურაბ არაგვის ერისთავთან.²⁾

ამასთან მრავალი დოკუმენტებია თ. შორდანიასგან შედგარს ქრებიკებში ამ დროს მომხდარს ამბობზედ და გარდა ქებისა და დიდებისა იმ დროთა მწერალთა და შემატანიეთა, როგორც ამას ჩვეუ-
დაც ვნახავთ, თქვენ ვერა ვნახავთ.

ან რომელს კაცს უნდა მოსვლოდა თავში, ვინც კი იცოდა საქმეთა გარემოება, რომ დაეწამებინა სააკაძისთვის თავის ქვეყნის დალატი, თავის სამშობლოს გაცემა! როდესაც კაცი ჩადის ამისთანა რამე მძიმესა, სამარცხვინოსა და სათქმელათაც საზარელს საქმეს, უნდა უგუგულოდ ან თავისი ან მასობელთა ბედნიერება ჰქონდეს სახეში. განა ამას ვსუდავთ სააკაძისგან? ჩვენ ვნახეთ, რომ შირად ჯაფრს არავი უხედ ყრილობდა და თავის გაძლიერების დროს არც ერთი თავისი შტროისთვის ბუზიც არ აუფერხვია. უშუ დაჩხუნილა ერთი, რომ უნდა

¹⁾ „ილი-მურავიანი“ ხანანი 5—27, „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვერ. 35.

²⁾ Дипл. сноп. стр. LXIII.

ეს ჩაედინა რამე ზირადი სარგებლობისა და მანდობელთა საბედნიეროთ. მაგრამ აქაც სრულებით სხვას ვნახავთ. წარმოვიდგინოთ ჯერ ის უმაკალითო შეთქმულება, რომლითაც იმან ქართელ კახეთი გადა-
წინა მთლად მოწყვეტას და აუკრას. უკეთესი შვილი ამისი, შატა ჭყავს მძუვლად შაჰ-აბაზს ისპანში, სდაც იმას ეჭიკა უმადლესი ალა-
გი სპარსეთის საბრძანებელში. სააკაძემ იცის ნამდვილათ, რომ ამ შეთქმულების უკან იმის შვილს აბაზი ცოცხალს აღარ გაუშვებთ. მაშასადამე თავისს უკეთესს შვილს სწირავს ქვეყნის საქმეს. თუით შეთქმულებაში, როდესაც სააკაძე რჩება სპარსთა ჯარში ოთხი კაციოთ, რომლებითაც უნდა დაიწყოს შესრულება შეთქმულებისა, იმას თავისთანა ჭყავს მეორე თავისი შვილი, ავთანდილი. ამავე შეთქმუ-
ლებაში უნდა მოჭედილდა ზურაბ არაგვის ერისთავს ამისი შესამე შვილი ზურაბ. მაშასადამე, სწირავს ამ საქმეს სააკაძე სამთავო თავის ვაჟიშვილს და თვითონ თავის თავს. ეს არაფერი. მრავალი შანსი იყო, რომ გაუ-
მარჯვნათ აქ სპარსთა. მაშინ, არამც თუ ესა და ამისი საში ვაჟიშვილი შვილი, და დანარჩენი ცოლშვილიც განდებოდნენ. მსხვერპლნი სპარსთა საშინელი ზღვიისა სიტყვით, კაცი სწირავს საქვეყნო საქმეს თავის თავს, თავის. დედას, თავის ცოლს, თავის შვილებს, შვილისს. შვილებს, ყველა მანდობელთა და დამოკიდებულთ ბას. თუ კი ამათ ყველას იმეტებს თავის ქვეყნის ხსნის-
თვის, მაშ ვიღასთავის მოინდომებდა. თავის ქვეყნის დაღუ-
შვას, თავის ქვეყნის დაღატს?! ვიღას საბედნიეროთ-ღა უნ-
დოდა თავის ქვეყნის ბოლოს მოღება?! ნუთუ შაჰ-აბაზისა და სპარსე-
ლებისათვის?! რა იფუნენ იმისი შაჰ-აბაზი და სპარსელები?—ვიკითხოთ კიდევ ჭამლეტის სიტყვით, —ან რა იყო ეს სპარსელებისა და აბაზისა?!—იფუნენ ერთმანერთისა მოსისხლე მტერნი მამა-შაშით. მაშ თავისი მოსისხლე მტერისთვის ჩადიოდა ამას სააკაძე?! თუ ეს არაფე, მაშ რაღათა ჭლაატობს ის აბაზსა და სპარსთა სწორეთ მაშინ, რო-
დესაც შაჰსაცა და სპარსთაც უნდა შეუსრულდეთ თავისი საწადელი: მოსპობა საქართველოსი ქვეყნისი პირიდამ?

შეიძლება გვიპასუხონ ამაზედ ვახუშტის სიტყვით, რომელიც ამბობს შემდეგს:

„მოწყობდა მოურავსა და ზურაბს (შაჰ-აბაზმა), ვინაითგან მოუ-
რავი სახელგაჲნ იქნა მის წინაშე. ბრძოლათა შინა და იახლა ბადდადს

და უანდაარს, ამისთვის სწყალობდა და უსმენდა: ამთ წარმოატანა უარხისან სპითა დიდითა, და ამცნო რათა მოსწყვიტონ კახეთი და აჭყარონ ქართლი... ანამედ მოურავმან, მონადირემან ლოჭინის ხევის შინა, იხილა შიკრიკი ერთი მომავალი... შეიპურა იგი და იხილა წიგნი, რომელსა შინა ეწერა უარხისანისთანა შაჰ-აბაზისა მიერ... „მოჭკვეთუ თავი მოურავსა და წარმოგზავნე წინაშენ ჩემსა“ განცვიფრებულმან მოურავმან მოჭკვლა შიკრიკი იგი და დაჭფლა მუნვე, და მოვიდა ზურაბ ერისთავისთანა ფარულად, ეძრასა მოწყვეტასა უიზილბაშისას... (გარნა თუმცა არა ეხილა მოურავსა წიგნი იგი შიკრიკისა, აურიღმცა იყო ქართლი. გარნა იხსნა ღმერთმან კრი თჯისი ესრეთ)“

აქაც კიდევ ეს აზრი წარმოდგა ჩვენთა მწერალთა დაუთქრებლობით და გამოუკვლევლობით. როგორც თვით ვახუშტი მოგვითხრობს, სააკაძე იყო შაჰის ერთგული, საქართველოს მტერი. მაშ, რა მიზეზი იყო, რომ ამ ერთგული კაცისას შაჰი უცებ იწერება: — მოჭკვეთუთ თავი და გამოგიგზავნეთო?!

ამის ზანუხს იძლევიან ჩვენს საეკლესიო მწერალნი და მეფე არჩილ, ეს მართალი და უტყუარი ბრჭე, რომელიც თითქმის მოესწრო ამ დროებსა, იყო მეფე ქართლისადა და კახეთისადა, იყო სიძე თეიმურაზ მეფისა და იცოდა დაწვრილებით ყველა გარემოება.

აი რას ამბობს არჩილ როდესაც მოგვითხრობს შაჰ-აბაზისაგან ჯარების გამოსევას კახეთის მოსასპობლათ და ქართლის ასაყრელად.

„დასკვნეს და გამოგზავნეს ამ მიზეზით სულ ესენი.

აწ უუერეთ მოურავსა, ვით შეჭეროს მძიმე სენი.

ზურაბს თურმე იქივ უთხრა: ვერ სჭვრეტ არის, რის მთესენი?.. მე სხვა რამე გამოვიდა... ხმალი იქავ მოვლესენი.

შემდეგ მოგვითხრობს მეფე არჩილ მოურავისა და ზურაბ ერისთავს შორის ლაზარაკს სპარსთა ჯარები მოწყვეტის თაობაზედ, როდესაც სააკაძე ცდილობს მოიმხროს ზურაბი, რომ გადაარჩინოს ქართლ-კახეთი მოსპობას.

„რასაც ვაპირებთ არ არის ეს საქმე ჩვენგან საქნელი, ამ სოფლის შემარცხველელი და საუკუნოს დამთქმელი, მან დაგვატყუვა; რად შეჭვენა ჩვენ ჩვენი ხორცის ამქნელი,

დამამხობელი ქვეყნისა, ჩვენი ქვეყნისა დამქნელი.

„კახეთიც რომ ამოვწყვიტოთ, კვლავ ქართლიცა იქ ჩავგვაროთ, მონასტერნი ვაგახროთ, შერცხვენილთა გვარის გვაროთ, მაგას ნუ ვიქოთ, ნურა საქმით, სხვაფრივ რამე მოვაგვაროთ.

„ზურაბ უთხრა: მართალია, მაგრამ რატომ იქ არ მითხარ, ცოლიც თანა მომეყვანა. ამოხრეველი შენ ამით ხარ.

„წაღა ვქნა, ცოლის სირცხვილს თავს მადებ და სამარს მითხარ...“

„მუნ ამისთვის არ ვაცნობე, ცოლს თან არ გამოგატანდნენ, ვთქვი თუ უთხრა და არა ჰქნას, ბოლოს რისთვის დავანანდნენ. აქ მოვიყვან, საქართველოს წახდენახედ ცრემლს დავადენ. მე შეიღის დავთმობ ქვეყნისათვის, შენ ესე ჰყავ იუოს ესდენ“.

ამასთან, თვით პლატონ იოსელიანივე იჩვენება, ჩვენი საეკლესიო მწერალნი მოგვითხრობენ, რომ სააკაძე სწარსულიდანვე გაენდო ქათალიკოსს ზაქარიას და წილკნელ მიტროპოლიტს პართენს,¹⁾ რომ სწარსთა ჯარი მოდის საქართველოს მოსაწყვეტათ, და ნუ მიუშვებთ იქამდის, დამეხმარეთ, ჩვენ თვითონ მოვწყვიტოთ ისინიო.

მასხადამე, სააკაძეს იქვე, ისხანში, ჰქონდა გარდმწყვეტილი რომ არ მიეშვა სწარსელები მოედოთ ბოლო საქართველოსთვის. ეს განზრახვა ცხადია, არ გამოჰხარვია იჭვიანს ახასსა, გაუგია იმისი დაწყობილი საქმეები, და ამის მიზეზათ მოწყურია მოკვლას მოურავისა. ამასთან, როგორც შემდეგში ვნახავთ, ეს წერილი მოვიდა მაშინ, როდესაც სააკაძეს უოგელივე მოწყობილი ჰქონდა ამ დიდი საქმისთვის და ელოდა მარჯვე დროს.

ცხადია, რომ უოგელივე ჩირქი, რასაც სააკაძეს სწამებენ, იყო აშენებული მიტროპოსსა და აწეწილს გარემოებაზედ, ეს ხმები შესდგა საქართველოში მასზედ, მის შემდგომ, როდესაც თანამედროვე მცოდნე პირთ მოწმობა აღარ იყო. და, რომ თანამედროვენი ამას უოგელთვის ისრე უუურებდნენ, როგორც ქვეყნის მხსნელს და ზატრონს, ამას გვიმტკიცებს კიდევ სხვათა შორის დოკუმენტი, რომელიც მის-

1) მაშინ წილკნელ ეპისკოპოსად იყო მირმანოსი, მეომარი სააკაძისა და არა პართენ. აქ პლატონ სცდება

ცა როსტომ მეფემ სააკაძის შვილას შუალს თარხანს, — როსტომ მეფემ, რომელმაც იცოდა ევქლას გარემოება და რომელსა და სააკაძის შორის ჩამოგარდა ბოლოს დიდი მტრობა, როდესაც სააკაძე გადუღკა სპარსთა და როსტომ მეფე, ხოსრო მირზას სასულით იყო სპარსთა ჯარების წინამძღოლი. ამ დოკუმენტში სხვათა შორის სწერს როსტომ მეფე. „შენმა წინაპარმა დიდი სამსახური გაუწია ჩვენს ოჯახს და ქვეყანას, ამისგან გობრუნებთ თქვენ უკანვე თქვენს მამაპაპეულს“.¹⁾

1) აი კიდევ ნიმუშები პლატონისაგან საქმეში ჩაუხედაობისა, და მოუსაზრებლათ საქმის დაჭერისა.

იმან გამოსცა 1851 წ. წიგნი იოსებ თბილელისა „დიდი მოურავიანი“. ამ გამოცემულს წიგნში შიგა და შიგ სხვა-და-სხვა თავებს დაურთო სათაურები და სხვათა შორის, ერთგან ამგვარი სათაური: „ამას ყველას სვიმონ მეფეს ეუბნება მოურავი; ლუარსაბის სისხლს რომ ადებდენ და ამისთვის ყველა მოახსენა... მაგრამ მოურავს ამის მეტი არა დაურთავებია რა: ერთხელ ეს უთხრა ყვენს, დაჭერილი რომ ჰყვანდა ისტარაბადს, მანამ მეფე ლუარსაბ ცოცხალია, მანამ ქართლი არ დაწყნარდებაო. ზოგმა კიდევ სხვა უთხრა და ამაზედ თავი მოსჭრეს ლუარსაბს“. (დიდი მოურავ. გამოცემული პლატონ იოსელიანისა გვ. 33).

მე როდესაც ეს სათაურა და სხვა სათაურებიც წავიკითხე პლატონისგან გამოცემულს „დიდ-მოურავიანში“ და ვნახე, რომ სათაურები წიგნის შინაარსს არამც თუ არ ეთანხმებოდნენ, არამედ სრულიად სხვა ეწერა სათაურში და სხვა თვით წიგნში იჭვი შემივიდა, რომ ეს სათაურები ჰკუთნებოდა თვითონ ავტორს, ესე იგი იოსებ თბილელს. ავდექი და დავიწყე ხელნაწერი „დიდ-მოურავიანების“ ძებნა და შინჯვა. მე ჩამივარდა ხელში შვიდი ხელნაწერი, — ოთხი ამათში ეკუთვნოდა წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებას, — და რა გგონიათ, მკითხველო? — არც ერთგან ეს სათაურები ვერა ვპოვე. ცხადიც არის, არც იქნებოდნენ, რადგან. როგორც ეს ლავე უჩვენებ მკითხველს, სათაური სრულიად სხვას ამბობს და შინაარსი წიგნის სხვასა.

ზემოთ მოყვანილს სათაურში არის ნათქვამი, რომ მოურავი ყველა ამ ამბავს მეფე სვიმონს ეუბნებოდა. ამ თავის შინაარსში კი ხსენება სვიმონ მეფისა არც არის და არც შეიძლება იყვეს, რათგან იმ დროს, რომელსაც ეს თავი ასწერს, სვიმონ მეფე თვით სააკაძისაგანვე იყო საქართველოდამ გაძევებული და ქართლის მეფედ ჰყავდა დასმული მეფე თეიმურაზ პირველი, რომელსაც ელაპარაკება, როგორც ამ თავში, ვგრე-

მიზეზი შაჰ-აბასის ძრისხანებისა და საქართველოს აოხრებისა.

მაშ რა იყო მიზეზი, რომ შაჰ-აბასმა ასრე უწყალოთ გაიმეტა საქართველო და გადასწყვიტა მოსხპს ის საუკუნოთ ქვეყნის პირიღამ?

შაჰ-აბასი იყო ერთი უდიდებულეს ხელმწიფეთაგანი, რომელნიც კი ასეჲს, შემდგომ დიდის კვირისისა სპარსთა ტახტზედ. ის იყო შორს მხედველი გენიოსი დიპლომატი, ამასთანა კაცთმოყვარე, უცნოთა შემწუნარებელი, უცხო მორწმუნეთა სთხო. ნუ თუ ამგვარი კაცი განრისხდებოდა საქართველოზედ ასრე უწყალოდ მარტო იმი-

თვე მთელს წიგნში და აყვედრის თავის ნამსახურობის დაუნახავობას, აგონებს, როგორ გადაარჩინა ანან საქართველო მოწყვეტას; როგორ გახდა თეიმურაზი მიზეზი მარაბდის ომის წაგებისა; როგორც გახდა მიზეზი ბაზალეთის ძმათა შორის სისხლის ღვრისა; როგორ მოიყვანა სააკაძემ თეიმურაზ გონიღამ, — საოსმალოდამ, — და ჩააბარა ორი სამეფო, აღუდგინა და აუშენა ისევ კახეთი და სხვა ამისთანები, და აყვედრის, ამ ნამსახურობის მაგიერათ შენ სასიკვდილოთ გამიმეტეო. განა ეს ამბები რაშიმე შეეხებთან სვიმონ მეფეს? განა სვიმონ მეფე გაურისხდა რაშიმე და სდევნიდა სააკაძეს სასიკვდილოთ? განა გონიღამ სვიმონ მეფს გადმოიყვანა და გაამეფა ქართლ კახეთში? განა სვიმონ მეფეს გაუშენა კახეთი? განა მარაბდის ომში სვიმონ მეფე სააკაძის მომხრე იყო და არა დევნილი ამ დროს სააკაძისაგან? და სხვა ამისთანები. ერთი სიტყვით არც არის და არც შეიძლება რომ იყვეს მთელს „დიდ-მოურავიანში“ საჩივარი სააკაძისა სვიმონ მეფესთან.

რაც შეეხება მას, რომ „ეს უთხრა ყვენს, მანამ ლუარსაბ ცოცხალია, ქართლი არ მოიხვენებსო, ზოგმა ახლა სხვა უთხრა და ამაზედ ლუარსაბს თავი მოსჭრესო“, ეს არამც თუ ამ თავს და მთელს „დიდ-მოურავიანს“ მთელს ისტორიულს ფაქტებს ეწინააღმდეგება „დიდ-მოურავიანში“ თავიღამ ბოლომდის სულ უარსა ჰყოფს ავტორი ამ წიგნისა, რომ სააკაძე ან სიტყვით ან საქმით რეულიყვეს ლუარსაბის სისხლში. მეფე თეიმურაზიც ბოლოს ეთანხმება ამ წიგნში ამაზედ და უთვლის, რომ მე მაგ ბრალს არ გდებო; მაშ საიღამ შესდგა ეს სათაური ამ თავისა, სათაური, რომელიც ვერც ერთს ხელნაწერში მე ვერ ვიპოვე, და რომელიც ეწინააღმდეგება მთელი წიგნის შინაარსს, მთელს ისტორიულს ფაქტებსა. რომ თვით ნამდვილს ისტორიულს ფაქტებს ეწინააღმდე-

სთვის, რომ ქართველებმა გააჯავრეს სააკაძე?! აბაზის დრმად აწონვიდეს პოლიტიკაში, მარტო საქმის დაუკვირველობა და ბავშური შეხედულება აზოგინებდა მეისტორიეთა ამგვარს მართლაც და ბავშურს ქცევას.

სწორეთ შიჯ-აბაზის გამეფებას წინა ხანებში გაძლიერდა დიდად მსოფლიოს სამეფო. იოანე შჩისხანეს წინააღმდეგ, იოანე მესამემ ვასილიჩმა, რომელმაც მოსპო თავისუფლება ნოვგოროდისა და მათი დამოკიდებულება განზის კავშიართან, იწყო შეერთება ცალკე სამთავროე-

გება ამას, გარდა არაქელისა და რუსთა მეისტორიეთა, რომელნიც დაწვრილებით მოგვიტხრობენ, რომ ლუარსაბის სიკვდილის მიზეზი იყო რუსის მოციქულების მისკლა სპარსეთში ლუარსაბის სარჩლადო, მოგვიტხრობს ამას რუსის მოციქული ბრეხოვი, რომელიც 1614 წ. იყო გაგზავნილი შაჰ-აბაზთან და ჰნახა ლუარსაბ სპარსეთში. ის სწერს: „ლუარსაბს ატყუებს (შაჰ-აბაზი), რომ გაგიშვებო საქართველოში, მაგრამ არ გაუშვებს და არც დაუბრუნებს თავის ქვეყანას“ (БЪЛОУРОВЪ, стр. СХV) ცხადია, რომ ლუარსაბის სიკვდილი, როგორც ზემოთაც განვიხილეთ და ბოლოსაც ვნახავთ, იყო პოლიტიკური მოსაზრება აბაზისა, და არა ისა, რასაც გვიწერს ზემოთ მოყვანილი სათაური.

ამგვარივე წინააღმდეგობა, შინაარსისა და ფაქტებისაც ის სათაური, ხადაც სწერია, რომ ლუარსაბის თავი აბაზმა სუფრაზედ დაიდო და უთხრა: შენი დაი მე კი არ მომეცი და თეიმურაზს მიეციო. ამას როგორ იტყოდა აბაზი, როდესაც ჯერ იმან შეირთო ცოლ და ლუარსაბის და, ლელა თვით შაჰ-აბაზისავე სურვილით და სრული ნებართვით როგორც ლუარსაბის მხრივ, ეგრეთვე მისი დედის თამარის მხრივ, და შემდეგ შეირთო თეიმურაზმა მეორე და ხორეშან შჰისავე ბრძანებით, რომლისაც წინააღმდეგნი იყვნენ როგორც თვით თეიმურაზ, ეგრეთვე დედა ამ ქალისა და ძმა ამისი ლუარსაბ, რათგან იყვნენ მახლოვნილი ნათესავნი. აი რას ვკითხულობთ ამანდელ ქართლის ცხოვრების მეორე ნაწილში (გვერდი 115 და სხვა.)

„მოკვდა ანა (მეუღლე თეიმურაზისა)... ესმა ესე შაჰ-აბაზ და ამისთვის მოუწოდა თეიმურაზ, რათა განადგოს გლოვა და იხარებდეს მასთან... და წარვიდა მასთან (თეიმურაზ) შავით მოსილი. ხოლო დედისგან (პირველად) წარგზავნილმა შესძღვნა ძმა და ტყვენი შაბაზს თეიმურაზ, და აწ მისრმულმან დაი თვისი და ტყვენი ქალყრმანი, წარჩინე ულთა კახთა შვილნი, ხოლო შაბაზ კეთილად შეიწყნარა... შემდგომად ეტყოდა

ბათ დაყოფილის რუსეთისა, ანუ როგორც მაშინდელი შემატანე-
ნი ამბობენ, შეკრება რუსეთის ქვეყნებისა, დასტა ძალა მანდუღთა ანუ
თათ რთა რუსეთში. იონე მრისხანემ მოუღო სამუდამოთ ბოლო მან-
დუღთა ბატონობას; დაიპყრა ყაზანისა და აშტარხნის თათართა სა-
მეფეონი, დაიმკვიდრა მთელი დიდი რუსეთი თავის სკიპტრის ქვეშ, და
აქ ისრე გაძლიერდა რუსეთი, როგორც ახას ოდეს მინამდის არა ეო-
ფილა გაძლიერებული. ჯერ კიდევ რამდენიმე საუკუნის წინათ იოანე
მრისხანემდის, მანდუღთა შემოსევამდის, რუსეთის თემის ხალხნი
მოუახლოვდნენ კავკასის მთებს და გააშენეს მთელი საბეფო, ტმუ-
ტარკანი, რომელიც არსებობდა რამდენისაშე საუკუნეს, (X—XII საუ-

შაბაზ თეიმურაზს საიდუმლოდ: „შეირთე ცოლად დაი ლუარსაბ მეფისა
და იქმენ ქვისლი ჩემდა და მოყვარე... ამისთვის თეიმურაზ მიუგო
ვეღრებით, რამეთუ არს პაპის ასულის ჩემის ძის ძე და ესე არა ჯერ
არს სჯულისა ჩვენსა ყოფად“. განრიხდა შაბაზ და აიძულებდა თეიმუ-
რაზს ყოფად იმისად. მ. შ ნ, ვნაიდგან აღარა იყო სხვა ღონე, დართო
მანცა ნება“. და არც სადმე სხვა წყაროებში ამას არა ვკითხულობთ.

მაშ, ვიმეორებთ, საილამ გაჩნდა ეს უცნაური, ჭაეტებისადა და
თვით წიგნისადა ანუ, უკეთა ვთქვათ წიგნის ისტორიის სიტყვების წინააღ-
მდეგი სათიური, პლატონის გამოცემულს წიგნში?

ეს სიტყვები არის მოყვანილი პარიჟის ბიბლიოტეკის ხელნაწერს „ქარ-
თლის ცხოვრებაში“, რომელიც დღეს გამოსცა ჩვენმა დაუღალავმა წიგ-
ნების გამომცემმა ზაქარია ჭიჭინაძემ. ამ წიგნიდამა აქვს აღებული და-
ვით რექტორს, თუ სხვა რამე წიგნიდამ აღღია ან თვით შეუთღზავს
ძნელია სათქმელად. მაგრამ ასრეა თუ ისრე ამ სიტყვებს არავეითარი. კა-
ვშირი არა აქვს არც დიდმოურავიანთან, არც მის შინაარსთან. თავი-
დამ ბოლომდის ეწინააღმდეგება როგორც მთელი წიგნის აზრს, ეგრეთვე
წიგნის ავტორის აწერილს ამ ავს. ესა და ამგვარი მოუხსარებლობა და
ფაქტების წინააღმდეგი წერილები, რომელსაც ამ წიგნშიაც უჩვენებთ და
რომელნიც მეთედესაც არ შეარღვენდნენ, რაც მე ნაკლნი შემინიშნავს,
იოსელიანის ნაწერებში გვიმტკიცებენ, რადენი სიფრთხილე ჰმართებს
ისტორიის მკვლევარს ამ ჩვენი ისტორიკოსის ნაწერებში. მაგრამ ეს სი-
ტყვები მართო იოსელიანზედ არ ითქმის. გარდა ერთი ორისა ეს ითქმის
ყველა ჩვენი ისტორიის მწერლებზედ. ისრე გაუფრთხილებლად, ისრე სა-
ქმეში ჩაუხედავათ, ისრე უგულოთ როგორც ჩვენი მეისტორიენი ექცე-
ვოდნენ და ექცევიან, ჩვენს ისტორიას, ძველათ თუ სხვაგან სადმე შეხვ-

კუნეები) და რომელმაც დაადო ხარკი აფხაზთ, ჩერქეზთ, ოსთ და სხვათა კავკასიის ხალხთა; გადასახლა მრავალი მათგანი რუსეთში „и Лезги (ოსნი) побѣдили и косоги(ჩერქეზნი) и привеле въ Къеву“.

მოუღო ბოლო ხაზართა სამეფოს, რომელიც იღო კავკასიის მთებისა და თემების მახლობლად. თუმცა XII საუკუნეში გელური ხალხების შემოსევამ, და ჩერქეზთა თქმით, იმათმა მრისხანებამ კედელის მოკვლისთვის, რომელიც იყო ამათი გმირი და მოჰკლა რუსის მთავარმა მსტისლავმა, მოუღო სრულიად ბოლო რუსთა სამთავროს ტმუტრკანსსა და ხალხიც კი სულ ან გასწევიტა, ან განძევა, ან გადააჯილგა; მაგრამ, რუსეთმა, რაკი სძლია მანდელთა და თათართა, იწყო ისრევ წევა კავკასიის სამძღვრებისკენ. რუსეთის სამძღვრები უახლოვდებოდნენ სპარსეთს. რუსის ხალხი თან-და-თან სახლდებოდა კავკასიის ალაგებში, უახლოვდებოდა კავკასიის კალთებს. რუსებს ვხედავთ ქართლის მეფის სვიმონ ჰირველის ჯარებში, ვხედავთ კახთა მეფე ალექსანდრესთან მითის უარულებათ; და რუსეთმა აშტარხნის თათართა საშეფოს დაცემით ჩასდგა ფეხი კასპისანუ, როგორც ძველად ქართველები ეძახდნენ, დარუბანდის ზღვაში. რუსეთმა დაიხურა ციმბირი, მიადგა ჩინეთის სამზღვრებს, რუსეთი, რომელიც სპარსეთზედ უფ-

დებდა კაცი. გარდა სხვა შეცდომებისა აიღეთ თუნდა ვახუშტის ისტორიკა კახეთის აკლებასა მოწყვეტასა და ტყვევნაზედ. თვით სპარსთა მეისტორიე, მტერი საქართველოსი და მღალადებელი შაჰაბაზის საქმეებისა, ისკანდერ მუნჯი გულ-მტკივნეულად ლაპარაკობს და ვრცლად მოგვითხრობს ამ საშინელს აბაზის მტარკალობას და მთელი ქვეყნის ოხრებას, აგვიწერს კახთა უმაჯალითო გმირობას; და ვახუშტი კი, ქართველი მეისტორიე, თვითონ მეფის შვილი ოსხი სიტყვით აგვიწერს ამ საცოდავობის ამ აფს, მთელი ქვეყნის მოსპობას: „ხოლო თვით (შაჰი აბაზ) ჩამოვიდა კახეთსა მოსარნა, მოსტაჰმეზნა აჰშარნა და მოაოხრა“. ახლა შეადარეთ ამას აღწერილობა ისკანდერ მუნჯისა, სომხის მეისტორიე არაქელისა, მოგზაური პიეტრო დელავალესი, და ჰნახეთ როგორ ეგციოდნენ ჩვენი მეისტორიენი ჩვენს ისტორიას. ნაწერებსა და გაოცებებში სიფრთხილედუნდა იქონიოს მეისტორიემ და არ ენდოს იმის თვით დაბეჭდილის სინამდვილეს ხელნაწერებთან, რომლის ნიმუშებს, გარდა ამისა, ქვემოთ კიდევ ვნახავთ.

რო ხალხ-მრავალი იყო, იდგა მწირს ადგილებში, ეტანებოდა ნაყოფიერს და მდიდარი ბუნების ქვეყნებს. სწარსეთი, ინდოეთი, რომლისაც გზები იდგნენ სწარსეთზე და იფენენ ნაყოფიერნი. სწარსეთის გზა იდო საქართველოსად, საქართველოს მეზობელს კავკასიის ხალხსად. რუსეთი სდდილობდა საქართველოს დასწავლებას, საქართველო ატანდა ხელს. რუსეთსა და საქართველოს შორის მკვიდრდებოდა კავშირი. ჯერ ისევ 1492 წ. სწანს შეცადინებოდა რუსთა და ქართველთა ერთმანერეთის დასწახლოვებლათ „Посль зимы (7000) приде посоль отъ князя Александра именемъ Муратъ“, მოგვითხრობს რუსეთბს მატანე ¹⁾. რუსის მეისტორიე სოლოფიფის სიტყვით, იოანე მრისხანეს დროს და უფრო ადრეც, იქამდის მოკლე კავშირი ჭქონიათ ქართველებს და რუსებს ერთმანერეთში, რომ, როდესაც თევდორე იოანეს ძე, შვილი იოანე მრისხანისა, ავიდა ტახტზედ, მიიღო, სხვათა შორის ტიტული საქართველოს ხელმწიფობისა: „Государя Земли Иверской, Грузинскихъ царей“. ინგლისის ვაჭარი ჯენკინსონი მოგვითხრობს თავის წერილებში, რომ, როდესაც მე ვიყავი შამასიაში 1563 წ., სემთან მოვიდა ერთი სომეხი, ქართველთა (კანთა) მეფისაგან გამოგზავნილი, და მიამბო საშინელი შეწუხებული მდგომარეობა საქართველოსი, რომელშიაც ჩაკედლოთ ეს ქვეყანა სწარსთა და ასძალთა. ქართველთა (კანთა) მეფე ამ მოციქულის პირით მოხვალა რსევას, როგორ მოვასერხოთ, რომ რუსეთში მოციქული გაუგზავნოთ და შევატეობინათ საქართველოს შეწუხებული მდგომარეობა: 1564 წელს იყო რუსეთში მოციქული კანთა მეფის ლევანისა. სიტყვით, შაჰ-აბასმდის იყო გასშირებული მითქმას მოთქმას და მოციქულბა ქართველთა და რუსთა შორის.

ჯერ შაჰ-აბასზედ წინათ, შამა ამისი, შაჰ-ისმაილი სეფი, რომელმაც გააძლიერა სწარსეთი და შეჭკობა ერთად მანდულთა ანუ თათართაგან დაუოფილი და განცალკევებული სწარსთა ქვეყნები. ჭხედვდა, რად მოსდევდა რუსთა გაძლიერებას და საქართველოსთან დასწ-

¹⁾ Блюковъ, Сношенія Россіи съ Кавказомъ, выпускъ первый, стр. XIII. „Карамзинъ“ т. VI стр. 370. Соловьевъ т. V стр. 118.

ლოცვებს. ¹⁾ ამ შაჰ-ისმაილმა, რაკი დაამკვიდრა სპარსეთში შიხის გვარი აღერბილიდამ, მოდგმით თათარი, რომელ გვარს თვითონაც ეკუთვნოდა და რომელსაც უწოდა თავისი გვარი, სეფი, იმარჯვა საშინელი დრო სსქართველს ჯავრის საყრელად. ოტომანის ტახტზედ იყო იმ დროს ქრისტიანობის სულთამხუთავი, სალიმ სულთანი ანუ, როგორც ჰქვიადა ქართველები ეპისიან, ხვანთქარი. სალიმ ხვანთქარი, ეს საშინელი ძლიერი ხელმწიფე და მოსისხარი, იყო იმ აზრისა, რომ გაეწვიტა ორი შესამედი მანც ქვეყნიერებისა, რომ ამითი ეცხონებინა ერთი შესამედი ქვეყნიერებისა, რომელნიც ან იყვნენ მუსლიმანი, ან ამ რისხვის უკან იწამებდნენ მატყმადს. თუ არა და გადაწყვიტოდა ჰქონდა, რომ გაეწვიტა თორმეტი მილიონი მანცა ქრისტიანობისა. 1501 წ. მიჰმართა შაჰ-ისმაილმა ამ საშინელს, სისხლით გაუმძღვანა ხელმწიფეს და შეეკრა ზირობით, რომ მოეწვიტათ ამათ სრულიად მთელი საქართველო, როგორც ერთადერთი თავისუფალი საქრისტიანო სახელმწიფო, რომელიც დარჩენილიყო მთელს გარშემო შემოტყმელს მატყმადიანთა შუა. შაჰ-ისმაილი აფრთხილებდა და უხსნიდა სალიმს, რომ საქრისტიანო საქართველოსგან ცუდი ბოლო მოელის სიმატყმადიანო ოსმალებსაც და სპარსეთსაცაო. თქმა არ უნდა, რომ სალიმ სულთანი, რომელაც სუნით ეძებდა ქრისტიანეთა სისხლს, უშაჰ-ისმაილთაც მზათ იყო მოესპო მთელი საქართველო, მაგრამ, საბედნიეროდ საქართველოსიც და მთელი საქრისტიანოსიც, იმასა ჰყავდა

¹⁾ ამ გონიერმა ხელმწიფემ სპარსთა ცენტრალური ძალის მისაცემად იხზარა ერთი ღონე, რომელიც წააგავს ცოტა დღევანდელს ევროპიულს შიუროკრატულს წყობილებას. სპარსეთში ეჭირათ მემკვიდრეობით ცოცხალად აღგილები ძველად დარჩენილს გაძლიერებულს გვარებს, როგორც ევროპაში ფეოდალებს, საქართველოში მთავრებს. ამან დააყენა რამდენამდე ამ გვარს სპარსთა სამთავროე ზედ თავისი ბეგლარ-ბეგები, ესლ-ნდელი გუბერნატორი ანუ პრეფექტებით მოხელენი, რომელთაც თვითონ შაჰები უჩენდნენ სამსახურის სასყიდელს და ულუფას. ესენი განაგებდნენ ამ სამთავროებმ ანუ სახანოებში სახელმწიფო საქმეებს. ამითი მოაკიდა სეფის გვარმ-ფეხი მთელს სპარსეთში, რომელიც არ უღებდა ამას თავს და არც აღიარებდა თავის სამეფო გვარად, რადგან არ იყვნენ სპარსნი არც სპარსთა სამეფო გვარისანი.

პირველ ვეზირად გაჭმამადიანებული ილირიელი ბერძენი, სახელად მაჭ-
მუდ. ეს საოცარი გონებისა და კაცთმოყვარების ხასიათის კაცი, რომელსაც დიდს ხანს ეჭირა სალიმი ხელში, უჩენდა ნიადაგ ამ, სიკვდი-
ლით შემქცევარს კაცს, სხვა-და-სხვა საქმეებს, სხვა-და-სხვა მიზეზებს,
რომ შაკუკებიან იმიო მოსისხარობა: აკისრებინა თავისს სახელში სწავ-
ლა განათლების შეტანა და სხვა ამგვარები, რომლითაც თვით ამის
ხალხს უშვრებოდა სიკეთეს და ამასთან ამას უჩენდა შინ საქმეს;
კარდა ამისა, რაკი იცოდა, რომ ის მაჭმადიანებს უფრო არ იმე-
ტებდა სამესისხლოთ, უჩენდა ომებს ისევ უფრო მაჭმადიანებთან, და
სხვა ამისთანაები, რომლებითაც ავილებდა საქრისტიანოს ამისა
შეუწყალებელს მახვილს. სალიმას სიცოცხლის დროს არ შეუს-
რულდა შაჰ-ისმაილს თავისი განზრახვა საქართველოს შესახებ. სა-
ლიმის სიკვდილის შემდგომ 1522 წელს შაჰ-ისმაილი შეეკრა ამ-
ზედ პირობით სულეიმან სულთანს, რომელიც, თუმცა არ იყო ისრე-
თი მოსისხარი და ქრისტიანობის მტერი, როგორც სალიმი, მაგრამ
მაინც ჭინხა საჭიროთ მოსპობა საქართველოსი. ეს მოსპობა უნდა
დაწეობილიყო სპარსთაგან აღმოსავლეთით, ოსმალთაგან დასავლეთით.
ის იყო, უნდა შესდგომოდნეს ამ საქმეს, რომ სულეიმან სულთანს
მოუვიდა ისპანელთა და ალბანელთაგან (გერმანია) ტყვედ დატყრილი
საფრანგეთის ხელმწიფის ძიანსუა პირველისაგან ხელის ბეჭედი და
საიდუმლო თხოვნა, რომ ის დაჭმარებოდა ამას და ეს დახმარებდა
თავის ჯარებს ავსტრიის და ვენის დასაპყრობელად. დიდი ხანია ოსმალ-
თა სჭირდათ ჯაფრი ალბანელებისა (Германлиевъ) დიდი ხანია უნდო-
დათ დაწერობა აღმოსავლეთის ვერობისა. ისინი კიდევ დაიდრნენ
დიდძალი ჯარებით ალბანეთისკენ, რომ უნგრების, ან, როგორც
ძველად ქართველები ეძახდნენ, მაურების სახელოვანს გმირს ჭუნიადს
არ შეეყენებინა მოძრაობა ოსმალებისა გულ-ვერობისაკენ. რაკი სოლი-
მანს მოუვიდა ახლა ამგვარი სათხოვარი ერთი უძლიერესი სახელმწი-
ფოს—საფრანგეთის მეფისა, რომელიც აღუთქვამდა კავშირს და დახმარ-
ებას, იმან მოჰკიდა ცხარეთ ამ საქმეს ხელი, ეს უფრო დიდი საქმე
იყო, ვიდრე საქართველოს დაპყრობა და მოსპობა. იმან აღარა ჰქონდა
ამდენი ძალა, რომ საკმაო ჯარი მოეცლია საქართველოზედ გასასევად. ის

დაიძრა მთელი თავისი ძალით ავსტრიისაკენ, შაჰ-ისმაილის დაწუბობების შესასრულებლად გამოგზავნა მხოლოდ მცირედი ჯარი. მარტო შაჰ-ისმაილი ვერას გახდა და გადაჩნა იმ ხანად საქართველო განსაღებელს. გადაჩნა მით უფრო, რომ სულეიმან სულთანს უღალატა ტახანსუამ, ან დაახმარა დაპირებისამებრ ქვარები, სულეიმან თავისი მთელი ძალით გამოაბრუნეს ვენზადამ. *) ის კვალად ემსახებოდა ავსტრიის ჯავრის ამოურას. ტახანსუა კი ისევ ჭვირდებოდა დახმარებას. სულეიმანმა ვეღარ მოიცალა საქართველოსთვის. შემდგომ აუტედა იგი თვითონ სპარსელებთანკე.

შაჰ-ისმაილას პოლიტიკასვე ადგა შეიღი იმისი მძლავრი შაჰ-თამაზი რომელიც, კარდა წვრალ-წვრილათ ბრძოლისა და შეწყუებისა, თხუჯერ შემოესია საქართველოს მთელი თავისის ჯარითა, მაგრამ, საბედნიეროდ საქართველოსი, იმს შეხვდა ისრეთი მეფე, როგორც მეფური სიამაჟის პატრონი, ლუარსაბ პირველი, რომელიც საოცარი სიძარჯვით და თავგამეტებით იბრძოდა და ახერხებდა ქვეყნის გადარჩენას. აღარც იმალთა პოლიტიკა ეთანხმებოდა ამ სპარსთა დაწუბობებს: იმალნი ჩემობდნენ მთელს საქართველოს და ყოველს მარჯვე შემთხვევაში უტრიდნენ სპარსთ ამ საქმეში ხელსა.

აქედამ შეიქნა ცილაობა საქართველოზედ იმალთა და სპარსთ შუა. გაუფიილი და მოუძღურებული საქართველო იძულებული იყო ნიადაგ ეწია ორპირობა, ნიადაგ მდგარიყო მუხანათს გზაზედ წინაშე ორთავე მძლავრი სახელმწიფოსი. თქმა არ უნდა, ეს უფრო ადელეგებდა და აბრახებდა სპარსთაცა და იმალთაც, და მეტადრე სპარსთა, რომელიც იმავე ძველადვე ეპატრონებოდნენ საქართველოს და ისევ სტრახბონის დროსვე შეადგენდა სპარსთა სასატრახბონს. მაგრამ ამავე ორპირობაში იყო ხსნა საქართველოსი: როდესაც უჭირდათ იმალთაგან, იტკუნდნენ სპარსთა მხარეს, როცა სპარსთაგან, იმალთა მხარეს, ან არა და ასისიანებდნენ იმათ ერთმანერთზედ.

მოუძღურებული კარეშე მტრისა, სამეფოთა და სამთავროთა ერთმანერთთან ბრძოლით, საქართველო არ ერიდება რუსეთთან დახმარებას, იმართება ცხადი დაახლოება და მისვლა-მოსვლა რუსთა

*) ვგონებ ი-ნ სობესკომ.

ხელწიფეებისა და ქართველთა მეფეთა მოციქულებისა ერთმანერთში. მეფე თევდორე იოანეს ძე ჰერმანის უახანდამ საქართველოში იგნატი რუსინს, რომ შეჭკრიბის საქართველოზედ უკვალა ცნობანი. იგნატი რუსინის მოვა საქართველოში, მოვილის საქართველოს და დაბრუნდება იქილამ 1586 წელსა. საქართველოდამ მოიყვანს კახთა მეფის, ალექსანდრე ლევანის ძისაგან, მოციქულთ, რომელნიც მოართმევენ თევდორე იოანეს ძეს ალექსანდრე მეფისაგან წიგნსა, სადაც ისა სთხოვს მფარველობასა. აქედამ იწყობა სრული და ცხადი დაახლოება რუსეთისა და ქართველთა მეფეებისა. რუსთა და ქართველთა შორის იმართება კავშირი.

აი, ამ ხანებში აღის სპარსთა ტახტზედ „ლომი ირანისა“ — აბასი, და რას ჰხედავს? — გაჩადე ულს მიწერ-მოწერას ქართველთა მეფეთა და რუსთა ხელმწიფეთა შორის. კახთა მეფე ალექსანდრე მეორე, ძე ლევანისა და შავა თეიმურაზ შირველისა; მეფე ქართლისა გიორგი, ძე დიდი სვიმონისა, შამა ლუარსაბ მეორისა, იქამდის უახლოვდება რუსეთსა, რომ სდგებიან მის საფარველს ქვეშ, ფატიითა და ხელშეკრულებით ხდება რუსეთის ქვეშევრდომნი. მეფენი, რომელნიც ფატიურად იუვენს სპარსთა ქვეშევრდომნი, ახლა სპარსთა საიდუმლოთ იღებენ სხვა ხალხის ქვეშევრდომობას. გაძლიერებული რუსეთი უცებ ართმევს სპარსეთს ჩუმად, უომრად, ხელგაუჩიკვლად ნაწილს და რა ნაწილს — რომელიც უფრო საშიში იყო სპარსეთისათვის, რომელიც იმავე თაობითვე იყო დაუცხრომელი მტერი სპარსეთისა. ერთმხრივ საქართველო, რომელიც საშიშ ძალას შეადგენდა სპარსეთისათვის და შეარდგენდა თვით სპარსეთის ძალასაც, ეცლებოდა ხელიდამ, მეორეს მხრივ, ეს საქართველო უმეზობლებდა სპარსეთს ისრეთს სახელმწიფოს, რომელიც უფველთვის უნდა სპარსთა საბოლოოსათვის საშიში ყოფილიყო.

ამის უკან, რის მომლოდნე უნდა ყოფილიყო ყოველი გონიერი ხელმწიფე სპარსეთისა საქართველოსაგან?! რა ღონის ძიება და დარჩენილიყო, რომ სპარსეთი ასტდენოდა იმ საშინელს მომავალს, რომელიც მოელოდა ამგვარი მძლავრი სახელმწიფოს დამეზობლებით?! ერთათ ერთი ღონე იყო: ან უნდა სულ გაჭმამადიანებულიყო საქარ-

თველო, — რომელიც შეუძლებელი და იყო, რაკი დადგა ასრეთი მძლავრი სახელმწიფოს საფარველს ქვეშ, როგორც რუსეთი; ან უნდა სრულიად ბოლო მოჰქცებოდა საქართველოს ხალხსაც და მიეფეთცა. ერთი დაჩენილიყო. ან მოსწობა ქართველთ სახელისა, ან გაწირვა სწასთა საბოლოოსი. რადა თქმა უნდა, როდესაც სხვა მეცადინეობა არ გაუვიდა, აბასმა არჩია, თავის სახელმწიფოს დაღუპვას, ბოლოს მოღება საქართველოსი.

ამას არა ჰხედავდნენ დღევანდლამდისაც ჩვენი შემსტიანე და მწერალნი, რომელთაც ვეგლა უბედურებაში ხელი ჩამოაწმინდეს სააკაძეს. მაგრამ ეს მაშინვე არ დაემაღათ რუსთა მოციქულებს, რომელნიც ამ ხანებში იყვნენ საქართველოში.

აი რას ვკითხულობთ ამასვედ რუსეთის არხივებიდამ გამოკრებილს ცნობებში, რომელნიც არიან მოყვანილნი წიგნში *Дипломатическія отношенія Русск. Государ. съ царями грузинскими, შემდგარი ჰლოენისგან.* ¹⁾

1586 წ. ტოლმაზი რუსინი, რომელიც მეფე თევდორე ივანისა გაჰგზავნა ყაზანიდამ საქართველოში ამ სამეფოებზედ ცნობების შესაკრებელად, დაბრუნდა მოსკოვში და მოიყვანა თან აღექსანდრე მეფის მოციქულები. ეს მოციქულები იყვნენ მღვდელი იოაკიმე, ბერი კირილე, ჩერქეზი ²⁾ ხუჩუეთი და მათი ამაღი, რომელიც შერდგებოდა ხუთი კაციდამ. მეფემ ინახულა ისინი ამავე წლის 9 ოკტომბერს. იმათ მოართვეს თავისი ხელმწიფის წიგნი, რომლითაც ის სთხოვდა შეარველობას.

„11 აპრილს 1587 წ. ქართველთ მოციქულები წავიდნენ მოსკოვიდამ. იმათ გაატანა მეფე თევდორემ აღექსანდრე მეფესთან თავისი მოციქულები; ბირკინი, ჰივოვი და ჰოლეუსანოვი. იმათ ჰქცნდათ

¹⁾ ამასვე ვკითხულობთ ბელოკუროვის წიგნში: *отношенія Россіи съ Кавказомъ.*

²⁾ როგორც სხვა საბუთები გვარწმუნებენ ეს ჩერქეზი იყო ჩერქეზი-შვილი კახელი. უცხო მწერალნი ამათ ასრე უწოდებენ, და მათს მამულს საჩერქეზოს ეძახიან. ასრე უწოდებს ისკანდერ მუნჯიც. ამიტომ ბევრს საჩერქეზო ჩერქეზეთი ჰგონიათ.

ინსტრუქციით წაბრძანები, რომ მიიღონ რუსეთის ქვეშევრდომებათ-
მეფე ალექსანდრე, იმისი შვილები, მისი დიდებულნი და მთელი
ივერიის ხალხი.

„1588 წ. დაბრუნდნენ მოსკოვში ეს რუსის მტციქულები და
მოახსენეს მეფეს, რომ შეასრულებს ბრძანება და სურვილი მისი: მეფე
ალექსანდრემ მიიღო ქვეშევრდომობა და ხელქვეითობა რუსეთისა, და
უნდა აძლიოს რუსთ ხელმწიფეს ხარჯი, რომელიც უნდა უღრიდეს
50 სპარსულს მძიმე წარის (ოქროს ქსოვილს) ფარხას, ან უკეთესს
საგანგებოთ ნაკერს ხალს და სხვა. ამასთანავე მოართვეს—იმათა და
ალექსანდრეს მტციქულებმა თავადმა ყაფლანმა და ხურშითამა—ქვეშევ-
რდომობის ხელშეკრულობის ქაღალდი, ხელმოწერილი ალექსანდრე მე-
ფისაგან 28 ენკენისთავეს 1587 წ., რომლითაც ამტკიცებდა და ღი-
ობდა, რომ ისა, იმისი შვილები: ირაკლი, დავით და გიორგი; იმისი
დიდებულნი: აისონ, გორჯასი, შერმაზან, სოლომონ, დავით და ანდერ-
მან (?!) და ყოველი ივერიის (კახეთს ეკახდნენ მაშინ რუსები და რუ-
სეთთან მიწერ-მოწერაში კახთ მეფენიც) სამეფო ხდებიან მორჩილნი
და ქვეშევრდომნი რუსთ ხელმწიფისა და მათის შთამავლობისა.“¹⁾

შემდგომ იმავე ქვეშევრდომობის ხელშეკრულობას აძლევს კახე-
თის მეფე გიორგი, შვილი ალექსანდრისი, რომელსაც თვითონ მამა-
თავისსავე სიცოცხლის დროს ჰსვაჰს ხელმწიფეთა.

აი რასა სწერენ ამხედ რუსეთის მტციქულები:

„1 იანვარს 1605 წ. მეფე გიორგიმ (კახეთის მეფემ)²⁾ მოი-
წვია რუსის მტციქულები და იმათთან დასდო ფიცით აღთქმა, რომ
იქნება რუსთ ხელმწიფის ერთგული, მოაწერა ქვეშევრდომობის ხელ-
შეკრულობას ხელი და დაასვა ბეჭედი. ესე ყველა ხდებოდა საიდუმ-
ლოთ, რომ სპარსეთის შავს არ გაეგო“.

ჰმაღაუდნენ ამ ამავს, მაგრამ აბაზი არ იყო იმ ხელმწიფეთა-
განი, რომელთაც ამგვარი საქმეები დაჰმალდა. იმან დიდი ხანია იცო-
და ეს მიწერ-მოწერა. ახლა დარწმუნდა ყველაფერზედ და მიჰმართა

¹⁾ გვ. 1—11.

²⁾ ამ დროს კახეთში ორნი მეფობდნენ: ალექსანდრე და იმისი შვი-
ლი გიორგი.

კიდევ ამის მოშლის ღონისძიებას. იმას მაშინ არ ეცალა, როგორც ამბობს ვანუშტი, რომ ბოლო მოეღო მთელი საქართველოსათვის, ამისგამო ის შეუდგა ჯერობით იმ პართა მოწვევტას, რომელბის მოთავობით საქართველო უახლოვდებოდა რუსეთს. იმასა ჰყავდა თავისთან შვილი ალექსანდრესი, კონსტანტინე, რომელმაც მიიღო მამამდიანობა. ამ კონსტანტინეს მისცა შირვანი, რომელიცა დევს კახეთის მეზობლად, და უბრძანა, მოჰკვალ შენი ძმა და მამაშენი და კახეთსაც სამეფოთ შენ მოგცემით.

აი რას ვკითხვლობთ ამაზედ შემოთ ხსენებულს წიგნში Дипл. сношенія.

„8 მარტს 1605 წ. მეფე ალექსანდრე და შვილი იმისი კონსტანტინე მოვიდნენ ზეგანში სპარსეთიად. თანა ჰყავდათ ოთხი ხანი, ექვსი სულთანი და რვა ათასამდინ ჯარი სპარსებისა... რუსის მოციქულებმა შეიტყუეს საიდუმლოთ, რომ კონსტანტინე იყო შაჰისაგან გამოგზავნილი და ჩუმათ ჰქონდა ნაბრძანები: ან დაეჭირა და სპარსეთში გაეგზავნა გიორგი მეფე, ან მოეკლა.

„12 მარტს მეფე ალექსანდრემ მოიწვია თავისთან რუსის მოციქულები. მაგრამ, მინამ ესენი წავიდოდნენ, უცებ მოვიდნენ იმათთან ზაქარია ნეკრესელი და აბელ-ბეგი (ანდრონიკაშვილი), რომელთაც უთხრეს მოციქულებს, რომ ურიგო არ იქნებოდა ჯერ არ წასულიყვნენ მეფე ალექსანდრესთან, რათგან დილას აქეთია იმასთან არის იმისი შვილი კონსტანტინე ყველა სპარსეთიად მოყვანილი ხანებით, სულთანებით და დიდი ჯარითა, და რაღაცა მძიმე მოღალატარაკება აქვთ.

„ეს ღაშპარაკი არ გაეთავებინათ ჯერა ნეკრესელს და აბელ-ბეგს რუსის მოციქულებთან, რომ შეიქნა სამინელი არეულობა. მეფე ალექსანდრეს კარმიდამოზედ ასტუდა თაფის სროლა. სპარსელებმა დაუწვეეს ქართველებს ხოცვა და ცარცვა ქუჩების და სახლებში. ყველგან შეიქმნა ძახილი, რომ სპარსნი დაეცნენ მეფე ალექსანდრეს და მის შვილს გიორგისაო.

„რუსის მოციქულებმა გაჰგზავნეს მამინვე კაცი კონსტანტინესთან და შეუთვალეს, რომ აეღო უბრალეთ სისხლის ღვრანზედ ხელი. კონსტანტინემ შემოუთვალა, რომ უნდა საქმეს ატარა ემეფება რა,

რათგან იმისი მამა ალექსანდრე, ძმა, გიორგი, მათი უგულა ერთგულები და სამდუღელონი კიდევ ამოსწყვიტეს. მაგრამ ამაში იმისი დანაშაული არა არის-ვა. ¹⁾

„გაგზავნილმა კაცმა მოახსენა რუსთ მონაქულებს, რომ კოსტანტინე ტყეილს ითვლინება, ვითომც იმს ამაში დანაშაული არა ჰქონდეს: მე თვითონ ვნახე, რომ იმის წინ ეჭირათ თავი იმის მოკლული მამის ალექსანდრესი, და ამ დროს იმის წინ იდგა დაჩოქვილი ჰაწაწა შვილი იმის ძმის გიორგისა (იასე) და ეხვეწებოდა, შენი ჭირი მე ძია, ნუ მომკლამთო.“

„ამაში კოსტანტინე დაჯდა შეფეთ კახეთისა...“

„ამისა შემდგომ კოსტანტინე მოესია ქიზიუს ჯარებით, რათგან ქიზიულებმა გამოუცხადეს—მიხამ ქრასტიანობას არ მიიღებ, მინამ ჩვენს შეფეთ შენ არ გიცნობთო. როცა მოადგა ქიზიუს, მოისუიდა იმათი თავადები და იმათის შემწობით დაიმორჩილა ქიზიულები...“

„ამ საშინელმა ამბავმა აძულა რუსის მონაქულები გაეგოთ მიზეზი ამ სამარცხინო და საზარელი მკვლელობისა, და შეიტყეს, რომ შაჰი დიდი ხანია არის განრისხებული საქართველოზედ, რომელიც იყო საყმო, ან როგორც ეხლა ვეძახით, ქვეშევრდომი—იმისი; და ამ ბოლოს დროს გადუღდა იმას და მიეცა რუსეთს“.

ამგვარად, როგორცა ვხედავთ, შაჰ-აბაზის მრისხნებას საქართველოზედ აქვთ სხვა დროს მიზეზები, ვიდრემ ეს ჰგონიათ იმ დროებზედ მწერლებს.

რასაც ღონის ძიებას ჰხმარობს შაჰ-აბაზი კახთა შეფეთა წი-

¹⁾ სხვათა შორის რუსის მოციქულები სწერენ ამ მკვლელობაზედ ჩვენ მოვიწვეთ ბოქოული კოსტანტინესი მამად-ბეგი, დავათვრეთ და ვკითხეთ: თავის ნებრთ მოკლა კოსტანტინემ თავისი მამა და ძმა, თუ მართლა შაჰისაგანა ჰქონდა ბრძანებაო. „და გვითხრა ჩვენ მაჰმადმა,—სწერენ ისინი:—განა ამ საზარელს საქმეს თავის თავათ იზამდა კოსტანტინეო. ის შთელი ღამე სტიროდა ამ მკვლელობის წინათაო: მამა მოვკლა, ღმერთს რა პასუხი ვუვგო, აუ მოვკლა, და შაჰი მე თვითონ მომკლამსო“. (Белок. снош. Росс. съ Кавк. стр. 486—7.)

ნადმდეგ, რომ მოუდოს ბოლო იმას რუსეთთან დახლოვებას, ამავე დონეს ჭზმარობს წინააღმდეგ ქართლის მეფე გიორგიზედაც, რომელმაც ეგრეთვე მიიღო ქვეშევრდომობა რუსეთისა.

აი ამ ქვეშევრდომობის მიღებაზედ, რას ვკითხულობთ იმავე წიგნში „Дипл. снош.“

„კახეთილამ რუსის მოციქულები წავიდნენ ქართლში გიორგი მეფესთან... 28 აპრილს მიიღო ეს მოციქულები გიორგი მეფემ...“

„მოციქულებმა მეფეს ჩააბარეს თავისი ხელმწიფის წიგნი. მეფემ მიიღო წიგნი და აკოცა ამ წიგნის ბეჭედს. მოციქულებმა გამოუცხადეს, რომ რუსთ ხელმწიფე მზათ არის მიიღოს ის თავის შუარველობის ქვეშ. გიორგიმ უპასუხა, რომ ის დიდათ მადლობელია ამ წყალობისა და მზათ არის შეასრულოს ხელმწიფის სურვილი მთელი თავისის სახლობით. ამასთანავე მოიხადა ბოდიში, რომ აქამდის თვითონ ვერ აახლა ამაზედ ხელმწიფეს თავისი მოციქულები“.

მაგრამ:

„2 მანის მეფე გიორგიმ გაუგზავნა რუსთ ხელმწიფის მოციქულებს არხუებისკაზოში თეოდოსი, ქსნის ერისთავი—*Фристовъ Сочвскій*—და ერთი შინა მოხელეთაგანი ასლამაზი და შეუთვალა: ის დიდათ დავალებულია და მრავალს მადლობას უძღვნის რუსთ ხელმწიფეს, რომ იმან ინება იმისი შეგობრობა და მოყვრობა, იკადრა და თხოულობს იმის ქალს ელენეს—ლელა¹⁾—თავისის შვილის თევდორე ბარისიჩისთვის. მაგრამ, სამწუხაროთ, იმას ეშინიან, რომ ამ ამბავი არ აუშალოს იმას სზარსელები და ოსმალები. ესლაცაო,—შეუთვალა გიორგიმ,—მამა ჩემი და ჩემი შვილები ტყვეთ არიან ოსმალებით. მეშინიან, ვაი თუ რუსეთთან დახლოვებით და დაკავშირებით ავისი ოსამისთანა მძლავრი მეზობლები, როგორც სზარსეოი და ოსმალებითო, და ვაი თუ ამის გულისთვის გაიმეტონ და სრულიად ბოლო მოუღონო საქართველოსაო. ამისგამო სთხვავს მეფე გიორგი,

1) რომელიც ბოლოს შვირთო შაჰ-აბაზმა და მასუკან კახეთის გამგებელმა ფეიქარ-ხანმა და რომელიც აღუთქვა სააკაძემ ზურაბ არაგვის ერისთავს ცოლად.

რომ რუსთ ხელმწიფემ ჯერ ამისი ურჩიოს რამე¹⁾.

„რუსის მოციქულებმა შეუთვალეს, რომ, რაკი რუსთ ხელმწიფე თავისს შვილს შერთავს ამის ასულს, მაშინ რუსთ ხელმწიფე ყოველი თავისი დონით და ძალით დაეხმარება იმას და აწავის დაახკავრინებს... მოციქულებმა, სხვათა შორის, შეუთვალეს მეფე გიორგის, რომ თუ ის დაუმორფრდება და დაუკავშირდება რუსთ ხელმწიფესა და რუსეთს, მაშინ დიდს შემწეობას მიიღებს რუსებისაგან: რუსები მისცემენ ყოველს თავისს საფარველს, მთავრებენ ოსმალებსა და სხარსელებსა, ქრისტიანობას აღადგენენ და დაამკვიდრებენ. საბუთად იმისა, რომ ქრისტიანობა მაშინ დამცირებული და შემუსრვილი იყო, მოციქულები უჩვენებდნენ იმ მაგალათზედ, რომ სხარსნი ახლენენ არამც თუ ხორციით და თვით სულითაც ქრისტიანთა ემწვილებს, რომელთაც თავადები აძლევენ სპარსთა. ზნახეთ რა უყვესო სხარსთა, — უთვლიდნენ რუსის მოციქულები მეფე გიორგის, — კახთა მეფის დავითის ასულს და გურიელის ქალსაო! ისინი ორივენი გააუბატოურა შაჰმა და გაუბატოურებულნი გამოგზავნაო. ამის გამო უთუოდ და უთუოდ ურჩევდნენ, რომ უეჭველად მიეცა რუსთ ხელმწიფის შვილისთვის თავისი ასული ელენე და მიეღო ქვეშევრდომობა რუსეთისა. ამასთან ისიც დაუმატეს, რომ რუსებსა და სხარსთ კრთობა და შეკობრობა აქვთ ერთმანერთში და ამისგამო სხარსეთისა გიორგის არ უნდა ეშინოდესო.

„მაშინ, — ამავე *Диплом. снос.* სიტყვით, — სხვათა შორის, მეფე გიორგიმ შეუთვალა: ხეცს ქვეყანაში ჩვეულება ისრია, რომ როდესაც ვისმე ქალსა სთხოვენ, მთხოვნელებმა სამჯერ უნდა მიუცვაზონ კაციო. ამისგამო რაკი თქვენ მარტო პირველათ ხართ მოსრულებიო, შეუძლებელია ეხლავე ქალის მოცემაო, და საჭიროა, რომ ორჯერ კიდევ მოვიდნო“.

¹⁾ ამ ქალის თხოვნაზედ არის დარჩენილი ძველად ამბავი ქართველებში: გიორგი მეფეს შეუყრია სამსჯავრო სარჩევლად ამ საქმისა. სხვათა შორის ამ ს. მსჯავროს გადაუწყვეტია: „არა ჯერარს ქართველთა მეფისაგან დამოყვრება სკვიტლადი“.

ბოლოს შინცა და შინც დაიყოლიეს მეფე გიორგიც ნუბასა.

„10 შაისს, — ვკითხულობთ სსენებულსავე წიგნში, — მეუკმ მოიწვიას რუსის მოციქულები და უბრძანა წაეკითხათ ფიცის ქაღალდი, რომლისაც მიღებას სთხოვდნენ აქს ისინი. ქაღალდი წაიკითხეს და შააწერეს ორთავე მხარემ ხელი.

„გამოცილების დროს კიდევ აღუთქვა მეუკმ რუსის მოციქულებს, რომ ისა და იმისი სამეფო — ქართლი დარჩებიან რუსთა ხელქვეითათ იმ იმედით, რომ რუსთა ხელმწიფე ყოველთვის დაეხმარება და მოსტყმს ძალასა საქართველოს მტერთა საძლეველად.

„18 გიორგობისთვის ელჩები დაბრუნდნენ მოსკოვში და მთავრ-თვის მეფე ბრძისს ქართლის მეფის ფიცის ქაღალდი, სადაც ის აღუთქვამდა ქვეშევრდომობას და რომ თავის შვილს ელენეს მიათხოვებდა იმის შვილს თევდორეს“.

რაც დაჭმართა კახთა მეფეთ აღექსანდრეს და მის შვილს გიორგეს, შაჰ-აბაზმა ესევე დაჭმართა ქართლის მეფე გიორგის ამგვარი გადადგომისთვის.

აი რას მოგვითხრობს ამაზედ არაქელ, სომხების შეისტორიე.

„იყო შაჰ-აბაზ ერევანს და ებრძოლას ოსმალთა რომღნიც ერევნის ცენტში იუვნენ. იგი იყო მდიდარი განძანხათა შინა ბოროტისასა და განიძრასა შაჰ-აბაზმა, რათა მეფენი ქართველთანი შეიზურას, რომლისათვისაც წარჭკუნასა მათთან მომწოდებელი... მოუწოდა გიორგი მეუკას თბილისისას... როდესაც გაგზავნა მომწოდებელი, შეუთვალა რომ მტკიცედ იუვნენ ზირველის ზირობაზედ, რომელნიც ჩვენთა წინაშართ დამტკიცეს. თანამდებ ხანთ იშრომით და მოხვიდეთ ჩვენს შესაწევნელად...“

„მეფენი ქართველთანი დაბრკოლდნენ ამ ამბავზედ. იმათ არ უნდოდათ მისვლა. მაგრამ, შემდეგ ბევრის მოფიქრებისა და რჩევისა, წავიდნენ... წავიდნენ თავის ნებით კიარა, არამედ უღონოებით, რათ-გან ეშინოდათ, რომ, ვინცობასა შაჰი მოარჩება ბრძოლას ოსმალებთან, ჯაი თუ მოუბრუნდეს ქრლეველებს და ქვეყანა ააოხროს... ის კი არ იცოდნენ, რომ ამათი მომავალი იმის ხელით წარსდებოდა“.

„შემდგომ (შაჰ-აბაზმა) გრძნეულობითა და ხელფანებითა თვი-

სითა სსსმელი რაიშე სსსიგვდილო მრუმზადა გიორგი მეფესა, რომ-
ლითაც ის უნდა მომეკვდაროყო. შემდეგ რადენისაშე ხანისა. გიორგი-
მეფემ არ იცოდა მამინ ამგვარი საქმეები შაჰისა და სჯეროდა გულ-
წრფელობა მის ტკბილათ მიღებისა და ქტევისა. შაჰ-აბაზმა სიუკარუ-
ლითა და სიტკობით გაისტუმრა გიორგი თავის ქვეყანაში. ის წა-
ვიდა ერეგნიდამ და რადენისაშე ხანის შემდგომ მოკვდა... ისრე,
როგორც უნდოდა და მოუხერხა მას შაჰმა... რათგან-ის მოეწამლა
შაჰსა“¹⁾.

აი ბოლო ამ სამთავე მეფეთა, რომელთაც განიზრახეს გადად-
გობა სზარსთა და მიკერძება იმ საქრისტიანთ სახელმწიფოსი, რომ-
ლისაც ისრე უშინოდა შაჰ-აბაზს.

შაჰ-აბაზი, როგორც შემდეგში უფრო დაწვრილებით ვუამბობთ,
მკითხველს, ამითი არ ათავებს საქმეს.

ის ჯერობით სცდილობს როგორმე სხვაფრივ გამოაბრუნოს
საქმე, რომ რუსნი და ქართველნი დაამოკროს ერთმანერთს, საქართვე-
ლო მკვიდრათ დაიჭიროს ხელში.

ის სცდილობს ჯერ როგორმე ნათესაობა და მეგობრობა ჩამოაგ-
დოს თავისსა და ქართველთა მეფეთა შორის, რომ ამითი დაიხლო-
ვოს ისინი და მოახერხოს იმათი დაქმამდიანება. ამის გულისთვის ის
ირთავს ცოლათ ჯერ ლუარსაბ მეფის დას ლეჯას, რომელიც უნდო-
დათ რუსთა მოციქულებს თავისი მეფის, ბარის გოდუნოვის შვილის
თევდორისთვის და რომელსაც რუსები ეძახიან ელენეს; შემდგომ ირ-
თავს თეიმურაზის დას და ბოლოს აიძულებს თეიმურაზს, რომ შეირ-
თოს დაჲ ლუარსაბისა ხორეშან. ამითი აბაზი ჭიჭიერობდა ორნაირად
საქმის მოკებას: ერთი, რომ დაიმოყვრებდა ქართველთ მეფეებს; მეო-
რე—როგორც თეიმურაზი ლუარსაბს, ეგრეთვე ლუარსაბ თეიმურაზის
სამეფოებს აგრე ადვილად ადარ შეეცდილებოდნენ. როგორც დახლო-
ვება ქართველებისა რუსეთთან, ისრე შეერთება ქართლ-კახეთისა იუფ-
საშიში სზარსეთისათვის.

მაგრამ ეს არა ჭშველის საქმესა. ვერც თეიმურაზ და ვერც ლუარ-
საბ ვერ მოიხიბლდა. ისინი იდგნენ მტკიცედ ქრისტიანობაზედ. იმათ

1) „ივერია“ 1885 № VII.

ეჭირათ თვალი რუსეთისაკენ, იქიდგან ელფდნენ შველას. აბაზი კამოდის მოთმინებიდამ. მაგრამ იმას ჯერ კიდევ არა სცალიან საქართველსთვის და ჯერ არც სავამა ძაღასა ჰხედავს თავში, მინამ არა სძლევეს სხვა აშლილ მტრობასა და არ დაამშვიდებს შინაურს წინააღმდეგთა. მინამ ის სცდილობს ჯერ შორიდამ როგორმე მოუგვაროს და მოუდოს ბოლო ქრისტიანე ბაგრატიონთა, რომ ამათს აღავს ჩააუენოს გამაჰმადიანებული ბაგრატიონები.

ქრისტიანე ბაგრატიონების მოსაწვევით, არაქელისა და ვახუშტის სიტყვით, შაჰ-აბაზი სხვათა შორის ჰხმარობდა შემდეგს ღონეს. ჯერ მისწერს უახახის ხანს საიდუმლოთ, რომ მოჰქლას ლუარსაბი; ამავე დროს ლუარსაბს სწერს ეგრეთე საიდუმლოთ, რომ მოჰქლას უახახის ხანი. ლუარსაბ დასწერებს და მოჰქლავს უახახის ხანს. ¹⁾ შემდეგ, რაკი აქ ლუარსაბი გადაჩია, აბაზი მოსწერს საიდუმლოთ თეიმურაზსა, რომ ლუარსაბს შენი სიკვდილი უნდა და შენი სამეფოს დატყარა; მოჰქლავ ლუარსაბ და მისი სამეფო შენთვის მომიციათ. რასაც სწერდა თეიმურაზს ლუარსაბზედ, ამავე დროს ლუარსაბს იმასვე სწერდა თეიმურაზზედ და უჩივდა თეიმურაზის სიკვდილს და ჰპირდებოდა კახეთს. ²⁾ შრმაზან ჩოლყაშვილის მოწყალებით უტყობენ ამას თეიმურაზიცა და ლუარსაბიც და არ ასრულებენ შაჰის რჩევას.

რაკი ეს განსრახვაც არ უსრულდება და მიეცემა მოცალებას, მაშინ შაჰ-აბაზ დაიძვრის საქართველსკენ. ის შემოესევს საქართველს, ორთავე შეფეს მიიწვევს მიზანდარანს, ვითომც სანადირთ. იგივე გონიერი და გამოცდილი გამზრდელი თეიმურაზისა და ამორჩეული კაცი ქეთევან დედოფლისა, შრმაზან ჩოლყაშვილი, გადაარჩენს ორთავე მეფეებს ამ განსაცდელსა: იმისი რჩევით ისინი არ მიდიან მიზანდარანს. მაშინ შაჰ-აბაზი შემოუთვლის, რომ სასამართლოზედ მიგდივარ საომრთაო. თეიმურაზიცა და ლუარსაბიც უჯერებენ. აბაზი მოადგება კახეთს და თხოულობს რომ ორივე მეფენი მოვიდნენ ამასთან დასარწმუნებლათ, რომ ამისა და ამის ჯარებს არა

¹⁾ ქართლ. ცხ. ტ II, გვ. 37.

²⁾ არაქელ, „ივერია“, 1885 № VII.

ეწებათა. იგივე შარმაზან გააფრთხილებს ორთავე მეფეთა, და მეფენი არ მიდიან. ისინი გარბიან იმერეთს. ბოლოს ლუარსაბ მაინცა ტყუუდებს და მოდის აბაზთან, აბაზი სცდილობს მიაღებინოს ლუარსაბს შაჰმადიანობა. ლუარსაბ არ შაჰმადიანდება. მაშინ აბაზი აკვლევინებს ლუარსაბს. რაკი თეიმურაზი ვერა ცბიერებით ვერა ჩაიგდო ხელში, მაშინ აბაზი უსევს ამას სხიდუმლო მკვლელებს ქუთაისში, როგორც მოგვითხრობს ამას არაქელ და რომელსაც სრულად ემოწყება ბახუტაანთ დოკუმენტი, მიცემული მეფე თეიმურაზისაგან 1622 წელსა.

სიტყვით შაჰ-აბაზი ისე ბრუნდება ქართლ-კახეთიღამ, რომ თეიმურაზს ვერ ჩაიგდებს ხელში. უკვლა ხელთა ჰყავს: ლუარსაბ, რომელსაც არა ჰყავს შვილი, ორი შვილი თეიმურაზისა; თეიმურაზი-და აკლია.

მაგრამ კიდევ ეს თეიმურაზია, რაც არის. ჯერ—ერთი ესა, რომა ჰყავს ცოლი და შვილდონობს, მაშასადამე კიდევ მოშენდება ამისი სახლი, ქრისტეს საწმინთობაზედ მდგომი. მეორეც ესა, ის ტრადიციითვე არის მომხრე რუსეთისა. თეიმურაზ ამას იქით უფროც უახლოვდება რუსეთს. გაზარდნილი კახეთიღამ იმერეთში, 1618 წელსა, თეიმურაზ სწერს რუსთ ხელმწიფეს შაჰ-აბაზზედ საჩივარს, ხელმეორეთ სოხავს შიშველობას და აღუთქვამს ქვეშევრდომობას. თეიმურაზი-საკე შეგონებით, ამგვარსავე წიგნსა სწერენ იმერთა მეფე, გიორგი, ოდიშის შთავარი, დადიანი, და გურიელი. ამის შესუსათ რუსთ ხელმწიფე სწერს, რომ კისრულობს მათს შიშველობას და იღებს მათს ქვეშევრდომობას.

და, როგორც მოგვითხრობენ იგივე „Дипл. снов.“, არაქელი ჭ ჰეისთელი, რუსთა ხელმწიფემ კიდევ იწყო შიშველობა საქართველოში: გაჭკობაზნა მოციქულები სზარსეთს, რომ გამოიხსნას თეიმურაზის დედა და შვილები და მეფე ლუარსაბ ტყუობიღამ. ეს დასმარება გახდა მიზეზი, არაქელისა და ჰეისთელის სიტყვით, ლუარსაბის სიკვდილისა და თვით ქეთევანის სიკვდილისადა.

ეს ბოლო ჰქონდა თეიმურაზის მეცადინეობას ლუარსაბისათვის. ესევე ბოლო ჰქონდა იმის შვილებსა და დედაზედაც ამ ცდას: ქეთე-

ჯან აწამეს, შვილები თეიმურაზისა დასასტურისეს, რომელთაგანაც ერთი მოკვდა ამ ურჯულთ წამებით და მეორე შესცდა ჭკუაზედ.

თეიმურაზ უფრო და უფრო უახლოვდებოდა რუსეთს, სწევდა ინტრიგებს შაჰ-აბაზის წინააღმდეგ. შაჰ აბაზი აღარა ჰხედავდა საშველს. ქართველები არ ემორჩილებოდნენ შაჰ-აბაზისაგან დაუენებულს შეფეებს ბაგრატს და მის შემდგომ მის შვილს სვამონს, რომელნიც იყვნენ გამაჰმადიანებულები, კახელები იასეს, რომელიც ეგრეთვე იყო, მაჰმადიანი. შაჰ-აბაზ ჰხედავდა, რომ ერთათ ერთი საშველი-და იყო სპარსთა საბოლოოს დასახსნელად საქართველოს ამოწვევით და მთლათ თავისი მიწა-წყელიდამ საუკუნით გადასახლება. ამისგულთსათვის იმან კიდევ გამაჰმადიანა საქართველოში უთვალავი ჯარები, რომელთაც, სხვათა შორის, უთავა გიორგი სააკაძე. და თუ აბაზს არ შეურრულდა აქ თავისი სურვილი, ეს იმიტომ, რომ სააკაძე, გამომზაფნალი საქართველოს მოსახლობლათ სპარსთა ჯარებით, მოეფლინა საქართველოს მისწევად. იმან, ქართველების მაგიერათ, მოსწვევითა სპარსთა ჯარები და მითი იხსნა საქართველო საშინელი განსაცდელისაგან.¹⁾

¹⁾ სადამდის შიშობდნენ რუ'ეთის მოახლოვებაზედ და სადამდის სხვადათ სპარსთა ეს ხალხი. სხვათა შორ ს ჩვენ შეგვიძლიან დავი ახლოთ შაჰ ჰუსეიანის ფ რმანიდამ, რომ ლსაც ისა სწერს საქურის მთავარს ალი სულთანს 1701 წ. „დღეს შამხალმა შეგვატყობინა, რომ სამოცი ათასი რუაი მოსულა თარქამდის რვა ფარსახია მანძილზედ... ამიტვის გიბრძანებ, მიიღო თუ არა ეს ჩვენი უწინდღესი ფირმანი, მაშინვე შეჰყარო მთლათ შენი ჯარი და მიეწველო შამხალს, და თუ რუ ებმა რამე მტრობა იჩინეს, მ.შინვე მისცე მხარი მაშხალსა, რომ მოსწყვიტონ ეს შეჩვენებული ტომის ხალხი“.

შაჰ-აბას და სააკაძე.

განგება თითქმის აზიურებსო ქართველთა ძალისა და სპარსთა ძლიერების შეწინააღმდეგადად, ეს ორი დიდებული: სპარსელი, ანუ უკეთესად, განსპარსებული თათარი ¹⁾ შაჰ-აბას, და ქართველი სააკაძე გამოიყვანა ანაბრეზსედ და ბოლოს დაუპირდაპირა ერთმანერთს. ორივე ეს გმირნი იყვნენ იმ კარემბეაში; რამ ყველა თავისი ძალა და ღონე უნდა მოეყვანათ მოძრაობაში თავისი განზრახვების შესასრულებლად. აბასი სავთვის იყო საქირთ საუკუნეთ ბოლო მოედო საქათველთათვის, რამ ამითი ესხნა სპარსეთის სახელმწიფოს საბოლოო განსაცდელი-საგან. სააკაძეს ედგა კისრად ვალი, რომ საქართველო ესხნა საუკუნოდ მოსპობისაგან. შაჰ-აბასს ყოველივე უწყობდა ხელს: იყო დამკვიდრებული და სახელგანთი სამეფო გვარის შთამომავალი; იყო თითქმის უწინააღმდეგო შემკვიდრე თავის მამისა, ტახტი და სახელმწიფო-დარსა მამა-პაშათგან გაძლიერებული; ტრადიცია, ძალა შეფობისა, ძლიერება სახელმწიფოსი, უძღურება მტერთა—ყველა იყო დამხმარე აბასის გაძლიერებისა. სააკაძე იყო უბრალო აზნაური, მას ჰყავდა მტრად თავისივე შეფენი და სამეფოს დიდებულნი; იყო შეილი პატარა ხალხისა, მთლად მოუძღურებული ქვეყნისა; ის უნდა გამკლავებოდა კარეთ იმ გვართ ძლიერთ მტერთა, როგორც სპარსეთი, ოსმალთა და სხვა; უნდა გამკლავებოდა შინაურს დაღატს, შინაურს არეულობას, კარეულს ცბიერებას. ამას ყველა ამისთვის უნდა გაეწია ბრძოლა ცარიელი ხელით.

¹⁾ შაჰ-აბასი იყო შთამომავლობით აღერძილერი თათარი, შინის შთამომავლობითა, სეფის გვარისა. სპარსნი არ უღებდნენ რიგიანად თავს, რისგანაც მას თავის ჯარში დიდძალი უცხო ტომის ჯარი ჰყავდა, სხვათა-შორის, ბოლოს ოცდა ათი ათასი ქართველი. თვით აბასი იყო დედიდამ ქართველის შთამომავალი. იმისი ბებია, შაჰ-თამაზის ცოლი, იყო ასული თათარ შალიკაშვილისა, რომელიც იყო სახელგანთი სახელმწიფოს მმართველი კაცი სამეხთში.

მართლ თავისი გონება და მკლავი იუვენს ამის იმედნი, ამისი შემწენი. თქმა არ უნდა, ბრძოლა იყო უსწორო. მაგრამ, ერთიღა დარჩენიყო: ან ბრძოლა და გამარჯვება, ან გმირულად სიკვდილი მთელი საქართველოს სასსენლად. და გაიმართა ბრძოლა ოჯს ღმის შუა...

რომ უფრო კარგათ გავიცნოთ, რა დროს და რა გარემოებაში შეხვდათ მოქმედება ერთს სასსენლად და მეორეს საქართველოს მსასსობელად, საჭიროა მოკლეთ მაინც არის გადაწყველთ თვალი, სადამდას იყო მიღწეული საქართველოს შინაური საქმეები.

იმ სისტემატიურს ხეობრივს განსწილებას, რომელიც ბიზანტიას შემოჭქონდა თავის საბატონოდ საქართველოში, ამ იმპერიის დაცემის უკან, დაერთო ბარბაროსული პოლიტიკა მანდულებისა—ანუ მუღანლოებისა ანუ როგორც დღეს ვეძახით თათართა¹⁾ საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობას მოუღო ბოლო მანდულთა ხანებისა ანუ ეყენების პოლიტიკამ. იმათ მარჯვით ისარგებლეს საქართველოს მეფეების შეცთობებით—საქართველოს რამდენსამე საწილად დაუფიქრაკი ეს დაუფიქრა მოხდა, მანდულნი, როგორც მეუფენი საქართველოსი, სცდილობდნენ, ეს შეეროება აღარა მომხდარიყო.

საქართველოს ბოლოს მოღება იწყობა სწორედ იქიდან, როდესაც ვერ იცნეს საქართველოს დიდებულთა გონივრული მოქმედება რუსუდან დედუფლისა, და იძიეს შური ეგარსლანზედ. რომ საქართველო ორად არ გაუფიქრიყო, რუსუდანს უნდა დაეთმო ან შვილი ან ძმისწული, დავით, შვილი ლაშასი. თქმა არ უნდა, არჩია დამობა ძმისწულისა. ამან თავისი ძმისწული გაისტუმრა თავის სიძე უიასდინს ულთანთან ბოლოს მისაღებათ. მაგრამ, როდესაც დავით, შვილი რუსუდანისა, წავიდა ბითო უანთან ჩინმაჩინს, ჩინეთის სამძღვარზედ, საქართველოს დიდებულთა არ დაუღეს თავი ეგარსლანს, რომელიც იყო რეკენტათ დაუენეული დავით, რუსუდანის შვილის მოსვლამდის; ითაკილეს, ჩვენზედ მდარე კაცის შვილი რათ უნდა იდგეს ჩვენზედ მადლო, და წავიდნენ უიასდინს ულთანთან ლაშა გიორგის შვილის საძებნელად; იპოვნეს და მოაუყანეს. მაშინ გაიყო საქართველო

¹⁾ თუმცა მანდოლნი და თათარნი სხვა და სხვა არიან.

ორად—ამერად და იმერად. იმერეთის მხარე დაინარჩუნა რუსუდანის შვილმა დავით ნარინმა და ამერი ლაშას შვილმა, დავითმა. გაიყო ორად საქართველო და თათარი უფრო გაძლიერდნენ. თუმცა ამბობს ქართლის ცხოვრება, რომ ორთავე დავითები ტკბილად და სიუვარულით სცხობოდნენო, მაგრამ ჩვენ ამას არ ვხედავთ. მაშინ, როდესაც იკლებდნენ თათარი ამერთა, იმერნი ხელსაც არ ანძრევდნენ; როდესაც იკლებდა მტერი იმერთა, ამერნი შორიდან სეიარს უყურებდნენ. აქედამ იწყობა დანაწილება ანუ, როგორც ვასუშტი ამბობს, დავინიება საქართველოსი.

რაკი ის დანაწილება მოხდა, გაძლიერდნენ მთავარი. რაკი მთავართ ამ საქართველოს მოუძღურებით ძალა მთავარს, მაშინ თათარი საქართველოს მოსაუძღურებლათ მისცეს ძალა და მხარი საქართველოს სხვა-და-სხვა მთავართა და დიდებულთა, რომელნიც არ უღებდნენ მეფეებს თავს, არა ნდომოდნენ საზოგადო უღლის გაწევას; იღებდნენ იმათ მეფეთა თანასწორად, იწინარებდნენ მეფეებსევე იმათს საწინააღმდეგო, აძლევენ შემწობას მეფეების საძლეველად და ქვეყნების საცხრებულად. ამ ზოლიტიკამ მოიტანა თავისი საყოფი. საქართველოს დიდებულნი, რომელნიც მოაუძღურეს დავით აღმაშენებელმა და გიორგი მეფემ, თამარის მამამ, გაძლიერდნენ კვლად, მოიგდეს ძალა ხელში, გახდნენ სრულ მეფეებათ თავის სამთავროებში, ებრძოდნენ ერთმანერთს, ებრძოდნენ მეფეებს, ებრძოდნენ მთელს საქართველოს; აძლევენ საქართველოს მტრებს მხარსა, მოჰყავდათ მტერი შუაგულს საქართველოში. სიტუვით. უოველივე გაიღრწა, უოველივე დაეცა, იწროეგოისტური შეხედულება გახდა ხელმძღვანელი საქართველოს დიდებულთა, საქართველოს თავს მდგომი წოდებაებისა. ზრუნვა ერთობისა, ზრუნვა ქვეყნისათვის თან-და-თან იხშობოდა და უძღურდებოდა. გაძლიერდნენ მთავარი, დაეცნენ მეფენი, დაეცა ხალხი; მრავალი მდინარე ქართველობა გარბოდა თავისს ქვეყნიდან დადესტანში, სათათრეთში, რჩეობდა გათათრებას, გაღებებს შინაური კლებს ცხრებისა და დაუსრულებელი ხარჯისა და ბეგრების ატანას... სიტუვა ბოდბელისა: „თუ მე არა ვიქნები ქვა ქვაზედაც ნუ იქნება“ გახდა უმთავრესი ხელის მძღვანელი ქარველთა წინამძღოლებისა.

სადაშდის მიაღწია ამ გვარმა საქმეებმა, სხვა აუარებელი საქმე-
თა შორის გვიჩვენებენ შემდეგი მაგალითნი.

ქართლის ცხოვრება მოგვითხრობს შემდეგს ამბავს: ბითო უაენ-
მა, დავით მეუის, ღაშა გიორგის შვილის, მეფობის დროს, მთა-
დინა აღწერა ქვეუნი ხარჯის დასადებელად, რომლისათვისაც წარავლი-
ნა კაცი: „რუსეთსა, ხაზარეთსა, თურქეთსა, ყივანეთსა, ვიდრე ბნე-
ლეთამდე და აღმოსავლეთისა, ვიდრე ჩრდილოეთამდე და ხატავეთამდე“.
რათქმა უნდა ამ აღწერამ, ანუ, როგორც ქართლის ცხოვრება უწო-
დებს, აღთვალვამ მთაღწია საქართველომდისაც. „და იწყეს აღწერად
კაცთაგან და პირუტყვთამდე, ყანით ვენახამდე და წალკოტით ბოსტ-
ნამდე და ცხრასა გლეხსა სრულისა მიწისა მქონებულსა ერთი ღაშ-
ქარსა წარმავალი კაცი შეაგდიან... „ამ აღწერილობით ქართლ-კახეთიდან
უნდა გასულიყო სამიზად და მუდამ მანდოლთა ანუ თათართა ჯარ-
ში ყოფილიყვნენ ოთხმეტლათი ათასი კაცი—„ცხრა ბეკრი“—ხარჯი
თვითო სოფელს ხვდებოდა: ასი ცხვარი, ას რვა დრახმანი — ფული,
— ოცდა შვიდი თეთრი — ფული — ცხენის ქირა. გარდა ამისა, სადაც
რაც უნდა გაყიდულიყო, ასზედ სამი სავსური ამ გასყიდულისა იყო
ეგენისა, აქამდის მივიდა საქმე, რომ: „თუ სამხარეთელთა მეფისასა
ცხვარი, გინდა კრავი ისეიდებოდა, მასზედაც ხარჯა წარუდინა, რომ
შელსაც იგი ტაღმაღ უწოდდეს“. ამავე დროს ქართლის ცხოვრება მოგ-
ვითხრობს, რომ ჯარში წაყვანით ქართველებს სხვა ხალხებზედ მეტი
ძალა ადგა, რადგან ქართველები სხვებზედ კარგად იბრძოდნენ. ვე-
ლას ეს ვერ აიტანა ქართლ-კახეთის მეფე დავითმა და, რომელსაც ყანი
ულთა აიძუდრა მისრეთის სულტანზედ და მოსწერა ბრძანება ამასაც,
რომ ესეც ამხედრებულიყო და წასულიყო, ეს გადუდგა ეგენს, ავიდა
სამცხეს სარგის ჯაყელთან და არ წაჰყვა მისრეთში სამიზად. მაგრამ
ქართლ-კახეთის მთავართა და დიდებულთა ყურიც არ უგდეს მეფის დი-
დებულს და საქებურს თავკამოდებს. იმათ შეჭვრიბეს თავისი სამთავ-
როების ჯარები და წაჰყვნენ ეგენს ულას. ის გამარჯვებული დაბრუნ-
და უკან. აქედამ დაბრუნებულმა, გაუსია ოცი ათასი ჯარი სამცხეში
დავით მეფეს და სარგის ჯაყელს. ეგენის ჯარში იყვნენ ქართლ-კახე-
თის დიდებულნიც. მეფემ შეჭვრიბა მარტო რვა ათასი კაცი „ვიცნა“

დადგრომილიყო ერთგულებას ზედა მისსა“. ამით გაუძღვა სარგის ჯაყელი: „კაცი მხნე, შემართებული, მრავალჯერ გამოცდილი და სხელოვანქმნილი წყობათა შინა, ტანათ ახოვანი, ხელოვნად მბრძოლი ცხენსა ზედან, მხნე მოისარი“. სარგის ჯაყელმა საშინლად დამარცხა ამ მტირე ჯარით ჯარი თათართა. ზარდაცემულნი თათარნი სრულიად დაიძრნენ და აპირებდნენ სულ გაქცევას საქართველოდამ. „გარსა აუხებდნენ ქართველნი წარჩინებულნი და ეტუოდეს: ქართველნი მეცნიერნი ვართ ომისა მათისანი. ჩვენ ვიბრძოდეთ მათ წილ, და ესრედ ძლით არწმუნეს და დადგა ადგილსა მას ზედა, რომელსა დაებაჩაკა და განაწყო მხედარნი თვისნი.“ აქ ქართველთ დიდებულთ თავისებურათ განაწყო ჯარი და საშინლათ დამარცხეს თავისსავე მეფის ჯარები. შეესივნენ და აიკლეს სრულიად სამეხსო, დამონეს თავისი მეფე თავისს ქვეუნიას და ხალხების მტუფუვნელს თათართა ეევენს.

მეორე მაგალითს მოვიყვანთ უცნობი ავტორის ისტორიიდან, რომელიც არის დაბეჭდილი „ქართლის ცხოვრების“ II ნაწილში. როდესაც დიდი სვიმონ მეფე დაატყვევეს სპარსთა და წაიყვანეს იმხანს „ცოლი მეფისა სვიმონისა, დედოფალი ნესტან დარეჯან იყო კავთის ხევს და ჰქევა ძე ერთი, რომელსა ეწოდა გიორგი, და ოდეს დაიდასტურეს ქსნის ერისთავმან და ამილახვარმან ტყუეობა მეფისა სვიმონისა და სიკვდილი ცოლის ძმებისა მისისა კახთ ბატონისშვილებისა, მამან განარისხეს დმერთი, სძლია ანჯარებამან და გერცხლის მოყვარებამან, შეესივნენ დედოფალსა ნესტან დარეჯანს და იავარ-ჰქევეს საუნჯენი მისნი და წარიდეს ყოველივე, რადა აქვნდათ მეფისა სვიმონისა და დედოფლისა ნესტან-დარეჯანისა, და მიმოაქვნდათ ყოველთავე დიდთა და მტირეთა“. ¹⁾

ამავე ხანებში, მოგვითხრობს იგივე უცნობი ავტორი — მასთან გახუშტიც.

„ხოლო კახსა ბატონს ალექსანდრეს ესვა ცოლად ასული ამილახვრისა, თინათინ და ესხნეს ალექსანდრეს ხუთთ ძე: დავით, ერეკლე, გიორგი, კოსტანტინე და როსტომ... ხოლო ძე მისი ერეკლე ურჩ ქმნა მამასა თვისსა ალექსანდრეს და წარვიდა სტამბოლს. მამინ მოეს-

1) „ქართლის ცხოვრება“. ტ. II, გვ 287.

მა შაჰ-თამაზ და წარმოემართა, რამეთუ ჭკონებდა განდგომილებას ალექსანდრესსა და მოვიდა სპითა ურიცხვითა ყარაბაღს და შეეწუნხა ფრად ალექსანდრე. მაშინ სახლთ უხუცესმან ჩოლოყაშვილმან მოიხრავა დონე რაიმი... ხოლო მას ესმას გარდაცვალებულიყო ათაბაგი ქაიხოსრო და იზურობდა ძე მისი მცირე მანუზარ. მაშინ წინააღრისკვითა ჩოლოყაშვილის სახლთ-უხუცესისათა წარავლინეს კაცი და მიუწურეს დედის-იმედისა, მეუღლესა ქაიხოსრო ათაბაგისსა, ესრუდ: „ვითარმედ შაღიაკაშვილს ვარაზს ჭნებავს დალატი შენთვის და ძისა შენისა მანუზარისათვის, რამეთუ მაგას ჭნებავს დაზურობა საათაბაგოსი და მოჭყავს ეგენი სპითა ურიცხვითა საათაბაგოსსა ზედა და აწ უკეთუ ძაღვიძის შეიზარ ეგე და მოჭყალ, ვითარცა ორგული და მკვლელი ძისა შენისა და აღარა მოვალს მაჰ-თამაზ და წარვალს სახით (სახლს) თვისად და უმეტესად მტკიცედ იზურობ ქვეყანასა მაგას“. ხოლო ესე დედის იმედი იყო ჭკუით სულელი და უღთო. ვითარცა ესმა საქმე ესე, ვერ გულის ხმა-ჭყო მზაკვარება იგი კახთა და სარწმუნო ქმნილმან სიტყვისა ამას ზედა, შეიზურა დალატით შაღიაკაშვილი ვარაზს და მოჭყალა იგი და დასთხია სისხლი უბრალო, რამეთუ ესე ვარა იყო ძე ოთარ შაღიაკაშვილისა, მრავალგვარათ ერთგული და ნამსახური ქაიხოსრო ათაბაგისა და ცოლის ძმა შაჰ-თამაზისა“.

„ხოლო ესმა შაჰ-თამაზს სიკვდილი ვარაზისა, განრისხდა ფრად, მაშინ არღარა მოვიდა კახეთსა ზედან, არამედ მოვიდა რისხვითა საშინელითა სამცხეს. ამოსწევიტა სრულიად საათაბაგო და ჭქმნა მრავალი ბოროტი“ ¹⁾

სამწუნარა, არამც თუ საქმით, გასაგებნათაც კი ამგვარი ძმობისა და ერთობის დაფიქვება და დალატი, მაგრამ დაუგდომთ უარესებს უური, თუმცა მკითხველს იქნება ვერც კი წარმოედგინოს უარესობა გორც უუურებდნენ მეფენი მაშინ არამც თუ მოძმე ერს, და თვით იმ ერს, რომელიც შეარდგენდა ამათს საშეფოს, ამათ ზრდიდა და ინახავდა, გვიჩვენებენ შემდეგი მაგალითნი მოყვანილნი ქართლის ცხოვრებაში ორს სახელთგანს ქართლისა და კახეთის მეფეზედ ალექსანდრე მეორესა და სვიმონ ჰირველზედ, რომლებსაც მოესწრო სააკაძე.

¹⁾ „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვ. 288—109.

„რამეთუ ესრედ შენ (გაშეხებუდი) იყო კახეთი, ვითარ ძნიად (ძვირად ან ძნელად) სადმე იზოგებოდა სანადირონი, და ალექსანდრე (კახთ მეფე) ფრიად მოუვარე იყო ნადირობისა, რამეთუ იტყოდა: „ახ, ნეტარძი (ნეტავი) ოხერ მექმნეს (გამიოხრდეს) კახეთი, რათა მაქვნდეს სანადირონი მრავლად“ 1).

ესეც კიდევ ცოტაა იმ ურცხვებისათს, რომელსაც ვკითხულობთ კიდევ ქართლისავე ცხოვრებაში.

„მხოლოდ კახთა ბატონს ალექსანდრეს აქვნდა შური ქართლის მეფის სვიმონისა, — სვიმონ იყო დისწული ალექსანდრესი, — თავის დის გამო... შეუტეობრად მიუხტა სზითა დიდითა დიდამს მდგომს სვიმონ მეფეს. მაშინ სვიმონ ივლტოდა უსპობისა გამო (უჯარაობისგამო) და ალექსანდრემან იავარ ჰყო დედუჟალი, დაა თვისი და ნიფხავი მისი თვითონ აიწვა შუბსა ზედან და წარვიდა“ 2).

სვიმონ მეფე, ესრედ წოდებული დიდ სვიმონად, მართლაცა და მრავალი და დიდი ვაჟატური საქმეებისთვის, მოადგა გორს, სადაც იდგნენ ოსმალნი.

„ჯდა რა გორის ჯვარსა, შთანთქა თრიაქი და სვა ღვინო. მოინება მწვანელი მტილითაგან (ბადებიდგან), მეტუველმან სზათა თვისთა: „არა არს თუ სირცხვილი თქვენდა, რამეთუ მნებას მწვანელი, ვხედავ თვალითა და ვერ მიგემებეს“! ამისა მსმელელხი სზანი განვიდნენ გორს, რათა შოიღონ მწვანელი. მოეტყვნენ ციხილამ ოსმალნი და იქნება ბრძოლა და მოსწედნენ მრავალნი ოსმალნი. არამედ უფროსად მოსვრიდიან (ოსმალნი) ციხილამ ოოფ — ზარბაზნითა. მაშინ მოჰკლეს ძმისწული მეფისა გარა, სზაპეტი მოწინავისა, მოართვეს მწვანელი მეფეს და აუგედრეს მოწუვეტს სზათა მისთვის“ 1).

1) „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II გვ. 110.

2) „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვ. 29. ამავე მოგვითხრობს უსახელო ავტორი „ქართლის ცხოვრებისა“: „მაშინ შეესია (მეფე ალექსანდრე) და იავარ ჰყო საჭურჭლო და ბარგი მისი და სირცხვილთა საფარველი დედუფლისა, დისა თვისისა, თვით მანვე ალექსანდრემ აიკვა წვერსა ზედან შუბისა თვისისა, და ჰქნა მრავალი უკადრისი.“ (ქართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვ. 246).

3) „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II გვ. 33.“

„არამედ ლევან დადიანი არა დაცხრა და უხდებოდა მარადის იმერეთს შობას, ნათლის დებას, აღდგომას და უოველთა დღესასწაულთა შინა, ვინადგან უწყოდა დღესასწაულთა შინა განცხრომა, ზეება და მოც'ლეობა იმყოფის მოსვენებისთვის... განზრახვითა ჰაატა წუწკისათა (წულეიძე იყო), რამეთუ სძულდა ცოლი დადიანისა ჰაატას და მტერობდა მას წუწკი. ამისგამო შეუთქვა (შესწამა) ლევან დადიანმან ცოლსა თვისსა სიძკა მეწინდისთანა თვისისა, შეიპყრა იგი ძეებითურთ, შთადეა ზარბაზანსა შინა და განტყორცნა და გაითანტნენ სრულიად“ 1).

აი რას მოგვითხრობს ფარსადან გორგიჯანიძე, თვითონ მამსწრე და დამსწრე ამ ამბებისა. როსტომ მეფე კვდებოდა უშვილოდ. ქართლიცა და კახეთიც იმას ეჭირა ამ ხანად. ორივე სამეფო შეაერთა როსტომმა. სიკვდილის ხანებში ჰკითხავს ქართლ-კახეთის დიდებულთა: ვინ დასვას მეფეთ და ვის მისცეს მეფობა თავის სიკვდილის შემდგომ. ზაალ არაგვის ერისთავი და ელიზბარ ქსნის ერისთავი, რომელთაგანიც ზაალ მთელს კახეთს განაგებდა თითქმის, აი რა პასუხს აძლევენ ამზედ მეფე როსტომს ქართლ-კახეთის მაგიერად: „რა თქვენ ცოცხალი ბრძანდებით, შენს მეტი ჰატრონი არ გვინდა, და თქვენს უკან სხვას საქართველოს ბატონს ჩვენ ემობას არ უზავთ. ჩვენი ბატონი ყენი არის“ 2).

გადავიდეთ ახლა სხვა ცნობებზედ! აი რასა სწერს მეფე თეიმურაზ შირველი რუსთა ხელმწიფე მიხეილ თეოდორეს ძეს 1636 წ.

„დადიანმა 3) მოჰკვლა თავისი ბიძა, გაუშვა კანონიერი ცოლი და შეირთო ცოლად ცოლი თავისი ბიძისა. უოველ წლივ ჰქვიდის საოსმა-

1) „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვ. 199.

2) „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II, გვ. 504.

3) აქ დიუს ლევან დადიანზედ არის ლაპარაკი. სადამლის იყო ჩვენი ძველების ძვალსა და რბილში გამჯდარი ვინდალიზმი, ამას გვიმტკიცებს ეს საოცარი კაცი. ამ საქმეების ჩამდენი, რასაც აქ იმაზედ ვკითხულობთ, იყო ამასთან დიდებული მმართველი და ითვლება ერთ უკეთეს კაცთმოყვარე მთავრად. აი რას ვკითხულობთ არქანჯელო ლამბერტის საუცხოვო წერილებში პავთან. ეს ლამბერტი იყო კათოლიკეთა

დღში ათი ათასილამ—თხუთმეტ ათასმჯის ქრისტიანთა ემაწვილებს ტყვეთა, რისაც მოწამე არის მოქალი ქვეყანა... სულთანს და ვეზირ-

მოძღვრების მისიონერად სამეგრელოში ლევან დადიანის დროს და სცხოვრობდა აქ დიდს ხანს.

„მისი საქმეები,—სწერს ის,—ცხადად გვიჩვენებენ, რომ ეს მთავარი ჩვენს განათლებულს ქვეყანაში რო-ალზრდილიყო, ჩვენი საუკეთესო მასწავლებლებისაგან სწავლა-განათლება მიეღო, ვერც ერთი მთავარი ამას ვერ აჯობებდა. უმოძღვროთ, უოსტატოთ, მხოლოდ ბუნებით შეუთვისებია მას მარად საქებური ზნე-ჩვეულება. საქმელში დიდი ზომიერია. ღვინით დამთვრალი არა! ოდეს არ უნახავთ...“

„უსაქმურათ ზომ იმას ვერას ოდეს ვერავინ ჰნახავს. კაცი მუდამ დაულალავად ჰპრომოძს. ლაშქრობაში სწრაფია, ჩუმი და მხნე. ამიტომ ყოველს ომში იმარჯვეს. ისრე უყვარს თავისი ქვეშევრდომნი, რომ, როდესაც კი იმათ რამე მჭუხარება მიაღდგებათ, ან ანუგეშებს მამობრივი სიყვარულით, ან ამოუჩენს საჭირო შემწეობას. ისრე ზრდილობიანად ექცევა თავის კარის კაცთ, რომ ყველა მათგანი დარწმუნებულია, რომ სხვებზედ დაახლოებული მე ვარო. ამისგამო ყველას ესრე უყვარს ისა, რომ არც ერთი იმათგანი ივისათვის სიცოცხლეს არა ჰზოგავს. მეხსიერება საუცარი აქვს... ქვეშევრდომთათვის ისრე თავდადებულია, რომ ესაია წინასწარმეტყველის სიტყვეს გაგონებს იმ მთავარზედ, რომელიც ამბობს: „არა ვაყო მე თქვენდა წინამძღვარ. რამეთუ არა ვარ მე მკურნალი და არა არს სახლსა ჩემსა პური, არცა სამოსელი“ ამ ადგილიდაჲ სჩანს, რომ ძველად მთავართა მოვალეობა იყო ეზრუნათ თავისი ხალხსთვის საზრდო, ტანისამოსი და წამლობა. ეს მოვალეობა ჩვენს ქვეყანაში სრულიად გადაადგეს. მაგრამ დადიანი კი თავის ქვეყანაში მტკიცედ ადგია ამ მთავართ მოვალეობას... წამლებს თვითონვე აკეთებს და თვითონვე სწამლობს სნეულთა. წამლები გზაშიაც თან დააქვს და ყველა ავადმყოფს თვითონვე სწამლობს.“

„ვინც უნდა მივიდეს მის სასახლეში, ყველას სრულიად უსასყიდლოთ ეძლევა საზრდო... სუფრაზედ როცა დასხდებოდნენ, ყველას, სუფრაზედ მჯდომს თავისი ხელით სთავაზობდა საქმელს, ასრე რომ ზოჯჯერ თავისთვის აღარა რჩებოდა-რა. თავისი ხალხის ჩაცვა-დახურვისათვის დადათა ჰზრუნავს. კონსტანტინეპოლიდამ და სპარსეთიდამ იბრებს იმათთვის საქონელს... იმიტომაც დარწმუნებით შეგვიძლიან ვსტკვათ, რომ ის სწორეთ ღირსია მთავრობისა, რათა ჰკურნოს თავისი ერი და მოუპოვოს პური და სამოსელი...“

რებს წელიწადში უკზავნის თითოჯერ და მისი ემაწვილს ეგეჰქაშად...
ამავე დადიანმა დასთხარა ავალები მამია გურიელის შვილს სვიმონ-
სა, რომელიც არის ჩემი შვილის-შვიდი, წაარავა სამთავრო და მისცა
არსიებისკაზრის, რომელიც გახდა მთავრად გურიისა. ქვლა ის არ-

„ფრიად მოყვარულია მართლმსაჯულებისა. ამ ეამედ ველარ გაი-
გონებთ მის საბრძანებელში ისეთს ქურდობას, როგორც აქამდის იყო.
უწინ ძლიერი მებატონები კანონს არ ერმორჩილებოდნენ, უძღურებს
ისაკუთრებდნენ და უცხოველს, ვინც კი კოლხიდაში (კოლხიდას სამეგ-
რელოს ეძახის. როგორც ეტყობა კოლხიდა იმას მარტო სამეგრელო
ჰგონია) მოვიდოდა, სკარცვამდნენ. ახლა კი ისრე შეშინებულნი არიან,
რომ ველარც უცხოველთა სკარცვამენ, ველარც უძღურთ აწიოკებენ“.

„დადიანს ფრიად პოლიტიკურად უჭირავს თავი ოსმალთა შესა-
ხებ. იცნობს ოსმალთა მტარვალობას და იცის რაოჯენი მეზობელი ქვე-
ყანა დაიპყრეს და შთანთქეს. რომ ამისი ქვეყანაც არ გაანადგუროს,
დადიანი სცილილბს მათი გულის მოგებას და მათთან დამეგობრებას;
ამასთან ისრე ღირსეულად უჭირავს თავი, როგორც შეჰქერის დიდ-
ბულს მთავარს. თუმცა მცირეოდენ ხარკს აძლევს, მაგრამ არავითარს
ოსმალთა ბრძანებას არ ასრულებს“.

„რაოდენიჲე წლის წინად სულთან მურადმა, როდესაც ის ეომებო-
და სპარსთა, შემოუთვალა ამას, რაკი სპარსეთი შენზედ ახლოა, და
შენ ჩემი მოხარკე ხარ, უნდა შენი ჯარით რომეშველოყო. ამაზედ და-
დიანმა უპასუხა, არაოდეს არც მე და არც ჩემს წინაპრებს არ ელო ვა-
ლად თქვენი ომში სამსახურიო. ხარკს იპიტომ კი არ გაძღვეთ, რომ
თქვენ ჩვენს ბატონად გიცნობდეთო, იპიტომ გაძღვეთ, რომ ჩვენს ქვე-
ყანას ჯარი არ შემოუხსიოთო. თუ თქვენი ამის მეტს რასმე მოითხოვთ,
მაშინ ამ ხარკსაც აღარ მოგცემთ, რასაც აქამდის გაძღვდით, და თუ
ქალის ხმარებას მოინდომებთ, დარწმუნდით, რომ ჩემი ჯარით შემი-
ძლიან ჩემი ქვეყანა დავიცათ თქვენი მძღავრობისაგანაო“.

„დადიანმა სრულიად განაახლა ქვეყანა იმით რომ ნრავალი უცხო-
ხალხი მოიწვია; უფრო სომხები და ურები, რომელნიც დიდს ვაჭრო-
ბას ეტანებიან. მათ მისცა ცხენები და ფული, გაჰგზავნა სპარსეთსა და
ოსმალეთში, რომ ამ ქვეყნებიდამ მოეტანათ სავაჭრო საქონელი, რომ-
ლისაც სახელები აქამდის არც კი გავგონათ. აქამდის ვაჭრობაში ფუ-
ლის ხმარება არ იცოდნენ მეგრელთა და თავის ნაწარმოებს ერთმანეთ-
ზედა სცვლიდნენ. ახლა კი მთავარმა გამართა ზარაფ-ხანა, სადაც სჭრი-

სიეპისკოპოსო ეოველ წლივ ჰუიდის სასმალაში ათი ათასილამ თორმეტ ათასმდის ქრისტიანთა ემაწვილებსა და ეგზავნის სულ-თანსა“. ¹⁾

ამასვე მოახსენებენ რუსთა ხელმწიფეს რუსების მოციქულები: თეოდორტე ელჩინი და მღვდელი ჰავლე:

„ლეჳან დადიანი და თვით უპირველესი სამღვდელთა პირნი ჰუი-დან ქრისტიანთა ტუეეებს სასმალაში, ჰუიდან თავისსავე საემოს შვილებს სასმალასა და სზარსეთში, ეს არც სათაკილოთ, არც სირ-ცხვილად არ მიანხიათ. იმითი მართლულობენ თავს, რომ უამისოთ ჩვენ ცხოვრება არ უეგვიძლიანა“ ²⁾.

ეს უველა ცოტა იმ ამბავთან, რომელსაც ეს მოციქულები აქვი-მოახსენებენ თავისს ხელმწიფეს:

„როდესაც ლეჳან დადიანსა და იმერთა მეფეს ალექსანდრეს ჰქონდათ ერთმანეთში ომი, ლეჳანმა დაიჭირა ალექსანდრე მეფე ტუევთ. ალექსანდრე გამოისუიდეს თვისმა შვილებმა და სალხმა. ამაში მის-ცეს დადიანს ორმოცდაათი ურია და სომუქი... პირველად ამ სომე-ებისა და ამ ვსკრებისაგან გაჩნდა აღებ-მიცემობა სამეგრელაში“ ³⁾...

„გოლსიდაში ამბობენ, — მოგვითხრობს არქანჯელთა ლამბერტი,

ან თულს... თავის ქეყნის წარმატებისათვის დადანი დდის სასყიდლე-ბით იზიდავს და იწვევს უცხო ქვეყნების ხალხს, მეტადრე ხელოვნებს, რომ ეს მოწვეული ხალხი დარჩეს აქა და აღარ წავიდნენ აქედამ, ის აძლევს ამათ სახლკარს, მიწა-წყალს, და ყველა მას, რაც ამათთვის სი-ცხოვრებლად საჭიროა“ ⁴⁾ და სხვა ამგვარები. (უჯრნ. „ივერია“ 1900 წ. №№ V, გვ. 9—14).

შენიშნვა. უნდა მოვახსენო მკითხველ, რომ ამ ციტატებში ზოგ-ჯერ სიჰაკლისა და აზრთ სიმარტივესთვის ზოგი ალაგები შემოკლე-ბით მომყავს.

¹⁾ Переп. Груз. царей съ Русск. Государ. გვ. 22—24.

²⁾ Дипломатическія сношенія Грузин. царей съ Русск. Госуд. стр. I, V.

³⁾ აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ დადიანმა ალექსანდრე კი არ დაიჭირა ტუევთ, დაიჭირა მამა ალექსანდრესი, გიორგი, იმერეთის მეფე, და ალექ-სანდრემ გამოიხსნა.

რომ დადიანის (ლეჟანის) გული იქამდის გაბოროტდა, რომ თავისი შვილები, რომელაც პირველი ცოლიდამა ჭყავდა, მოსწამლათ. ჭვი-
ქრობენ, ასეთი მტარვალთა თავისი მეორე ცოლის შთაგონებით
ჩაიღინათ. („მთაბე“ 1900 წ. № 5, გვ. 7).

ამაზე უარესებს კეთილშობილთა ამავე ღამბერტის წერილებში
სამეგრელოზედ, რომელნიც გვიჩვენებენ, რა გახრწნილებამდის მი-
ვიდა ჩვენი ქვეყანა, რა თვის მასშობის გზაზედ ვიდრეკით და ჩვენ-
ვე ვუღებდით ჩვენს თავს ბოლოსა.

„ჩვენ მოკთვალეთ, — გვიანბობს ის, — უოველნიერი ქურდობა-
ნი, რომელნიც კი მოიპოვებინ სამეგრელოში. გარდა ამისა არიან
აქ იმისთანა ქურდებიც, რომელნიც იპარაშენ კაცებს, ქალებს, ზატა-
რა ბავშვებს და ჩუმათ ჭყადიან ოსმალებში, მუდამ ვაჭრობენ ტყვე-
ებით... აქ მოჭყავთ გასასყადათ ტყვეები ქართლიდამაც, კახეთიდა-
მაც, აფხაზეთიდამაც და უგელანი ისრე არიან ამ საქმეში დახელოფ-
ნებულნი, რომ ადვილად იპარაშენ კაცებსაც და ქალებსაც, დიდებსაც
და ზატარებსაც. ეს ავაზაკები სშირად თავს ესხმიან ღამე თავის მე-
ზობლებს, კარებს უნტვრევენ და ვისაც მოასწრობენ, იჭკრენ, შეჭ-
ბოჭვენ და მიჭყავთ ქობულეთში გასასყიდათ“ („მთაბე“ 1900 წ.
№ 10, გვ. 59—60).

„მე სომ დიდს ხანს დავრჩი სამეგრელოში, სწერს იგივე ღამ-
ბერტი, — და დარწმუნებით ვამბობ, თუ არ მკრეხველობისთვის და-
დიანს (ლეჟანს) არავისთვის სიცოცხლე არ გამოუწირავს. მაგრამ
მისი სამთავროს დიდებულნი და თავადები სულ სხვაფორივ იქცევიან.
მათ სრული უფლება აქვთ ევალოთ თავისი საყმოს სიკვდილისა. ამი-
ტომაც სშირად სარგებლობენ ამ უფლებითა, და ბევრს კაცს უსზო-
ბენ სიცოცხლეს... მახსოვს ჩემს დროს ერთი მათგანი, რომელმაც
მცირე ეჭვი შეიტანა ცოლის შესახებ ერთს თავის ემაზედ. იმან
აზგო ეს კაცი ერთს გრძელ მსხვილს შამფურზედ, დაანთებინა დი-
დი ცეცხლი და როგორც უბრალთ მწვადი ისრე შეაწვეკინა ცოც-
ხლივ. მეორეს ჭყავდა ომში დაჭრილია ტყვედ. მკერვალი კაცა. ეს
მკერვალი იყო კარგი მცოდნე თავისი ხელობისა, და ერთგულადან
ემსახურებოდა ამ თავის მტვევენელს. რითი გადაუხდა ეს ერთგუ-

ლება ამ სიტყვას ტუევეს თავისმა მტუევეენელმა? — შითი რომ, არ გამექცესო, მოსკრა ცალი ფეხი... შრავალი სხვანიც თითო უბრალო საქმეზედ სჭრიან თავებს, ან სხვა ათასნაირ წამებით უსზობენ სიტყვებს“ (იქვე, გვ. 62)

„შთავარი თუმცა გულ კეთილია, მაგრამ გასამართლებაში სისტეკია და არც ერთს დანაშაუფს არ უშეებს დაუსჯელად. სასჯელი ასრეთია. ქურდებს სჭრიან ან ხელს, ან უურებს, ან ფეხს. მკვლელს სჭრიან ხელს. მაგრამ ეს თუ ბეგრი მკვლელობის ჩამდენია, ან სხვა ბორბტებაც ჩაუდენია, მაშინ უწვენ თვალებს, თვალებს უწვამენ მესამობხეთაც და მასთან სჭრიან ცალ ხელსა და ფეხს. თუ ვინიცობას ვისმე ცოდო შეემთხვა სასახლის რომელსამე ქალთან, ქალსაც და გაცსაც სჭრიან ცხვირებს და ასრე უცხვირობებს ჭრთამენ ერთმანერთს“ (იქვე გვ. 63.)

„ამ სასჯელებში უეელაზედ ძნელი თვალების დაწვას. ამისგამო შრავალი სიკვდილს რჩეობენ ვიდრე თვალების დაწვას. აი რა საშინელი წამება უნდა გამოიარონ, ვისაც თვალების დაწვითა სჯიან. ჩაჭსვამენ მიწაში ოთხს ბოდს, ამ ოთხ ბოდზედ აკრამენ ფეხებით და ხელებით დამნაშავეს ისრე რომ, განძრევა არ შეეძლოს. აიღებენ ორს რგვალს და ორს ბრტეულს რკინის ნაჭერს, რომელნიც თვალზედ ცოტა დიდები არიან. ამ რკინებს წამოაცვამენ ორს გრძელს რკინაზედ. ამ გრძელს რკინებს გარდაბამენ ერთმანეთზედ ხის ტარით. მასუკან ძლიან გააცხელებენ რკინებს, ამ რკინებს მიასურენ თვალებზედ და ისრე უჭირავთ, ვიდრე ეს რკინები სრულიად არ ამოუშრეტენ ორთავ თვალის კაკლებს“ (იქვე).

„ხელებსა და ფეხებს სჭრიან გახრებული ანჯახებით (ტუელებით); რომ სისხლით არ დაიცალოსო. ხელფეხს სახსრების შემოღამა სჭრიან და შემდგომ ჩხირით აცლიან ძვლებიდან ტვისს, რომ შიგნით ღზობა არ შეეშაროსო. (იქვე). ⁵⁾

⁵⁾ აქვე ერთი რამ უნდა შევნიშნოთ ლევან დადიანის დასახასიათებლად, როგორც ორგვამოვანი კაცისა. აქ შვილები დ ჰხოცა, რომელნიც ჰყვანდა პირველი ცრლიდამ, თავისა მეორე ცილის შთაგონებით; რა-

საღამოს მოუძღურდნენ მეფენი და საღამოს ავიდა ანგარება მებატონეთა, ვკითხულობთ შემდეგს ამბავს ჰატრების მოხსენებებში.

პატრი ამბროზო სწერს 1640 წ. პაპს გორილამ. „ჩვენი მონაზნები (მისსიონერი, ბერები) ამ ქრისტიანებში (ქართველობაში) დიდი სიკეთის ქმნას შეიძლება რამდენიმე სოფლის უიდვით, როგორც სომხები შერებიან. როდესაც ქართველები მათი უმები ჰხდებიან, ბერები მათგანი გადადის სომხის რჯულზედ .. ამასზედ უარესიცა ვნახეთ: ზოგიერთა მდიდარმა ურამ, რომლებიც საქართველოში სცხვრობენ, გააურიავეს თავისი უმები და მისამსახურენი“. ¹⁾ თამარაშვ. ისტ. კათოლ. ზვ. 236).

ოდენი მტარვლობა ჩაიდინა ამბვე დროს, რაოდენი კაცთ-მოყვარეობას იჩენს იქ სადაც ამას არაფერი აღელვებს. ამ პირველი ცოლიდგან შვილების დამხოცავი თავს იკლავს, მეორე ცოლიდამ ნაყოლს მკვდარს. შვილს, რასაც ვკითხულობთ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიაში, რომელიც ამბვე დროს მოგვითხრობს, რა საშინელი წამებით, ტანჯვით და უკადრისის საქციელით მოუღო ბოლო იმერეთ მეფის აღექსანდრეს ძმას, მამუკას, რომელიც ტყვეთ ჰყავდა და რომელიც არ შეიბრალო არც თეიმურაზ მეფის თხოვნით არც სხვა საპატიო კაცთა ზვეწნით, არც მისი გმირობით, არც მშვენიერებით არც ახოვნებით.

არა ნაკლებ სამწუხარო ამბავს ვკითხულობთ სხვაგან. პატრი იოსებ 1675 წ. სწერს პაპსა სხვათა შორის:

„ოჰ! როგორ დასწყდებოდათ გული წმინდა პეტრე ნოლასკელს და წმინდა პავლინოს აქაური სამწუხარო სრვა რომ ენახათ! უმანკო ბავშვებს, ქალებს თუ ვაჟებს, სავაჭრო მოედანზედ ჰყიდიან ოხერ ფასად, რათა მითი დააკმაყოფილონ ოსმალების უწმინდური მადა. გვესმის და გხედავთ მათს შესაზარს ყლივილს და ტირილს. ამათაგანი ზოგნი წყალობაში იხრჩობენ თავს, ზოგნი თვალებს ითხრიან, ზოგნი ცხვირს იჭრიან, რათა ურწმუნოებმა აღარ იყიდონ... ჰყიდიან 25—30 რომაულ სკუდათ (სამ-ოთხ თუმნად).. ეს საზიზღარი ჩვეულება იმიტომ გავრცელდა ასრე აღვილად, რომ ბატონები არიან მრავალნი და მეტი უღმერთონი... ამთ განუსაზღრელი უფლება აქვთ, თავიანთ ყმებზედ და რასაც უნდა იპას უშვრებიან, როგორც უნდათ ისრე ექცევიან... ბატონების ხელშია ყმათა ქონება, სიცოცხლე და ნამუსი. ამიტომ ვგაცვიან ასრე თავის საყმოს და როგორც უბრალო ნივთს ისრე ჰყიდიან ოსმალებზედ.“

¹⁾ ქართველების გადაგვარებაზედ ვკითხულობთ სხვაგანაც თამა-

კროშის გულისთვის ჭეიდიან სჯულს, ჭეიდიან ნაშუსს...

კათოლიკოზი იყო წინააღმდეგი ფრანგის მისიონერებისა. რო-სტომ მეფე იყო მომხრე იმათი. ის ეუბნება კათოლიკოზს. „ყოველ დღე ვხედავთ ჩვენი თვალებით რომ მრავალი ქართველი სომხდებიან. მეტი წილი თათრდებიან. მაშ, ვისაც უნდა გაფრანგება, რაღათ უნდა დაუმალეთ იმათ ეს“. (თამარაშვილი. ისტ. კათ. ნაწ. II გვ. 127).

რაც შეეხება ტყვეების ყიდვას, კათოლიკოზები იძულებულ იყვნენ ყოველი დონე ეხმარათ შეეწვივითა ტყვეების ყიდვა. თ. უორდნანის გამოცემულს „ქრონიკონში“ ვკითხულობთ, რომ მახაბლები, ამირეჯიები, ავალიშვილები, თაღაზანდიშვილები და სხვანი პირობებს უდებენ კათოლიკოზებს, რომ ტყვეების ყიდვაზე ხელს აიძებენ- (ნაწ. II, გვ. 477—79). არქანჯელო ლამბერტი სწერს „არა ერთხელ მომხდარა მამას შვილი გაეყიდოს, შვილს მშობლები“ სწერს ერთს საზიზღარს ამბავსაც: ერთს აზნაურს მოსწონებია სპარსელის ცხენი, ფული არა ჰქონია და ფულის მაგივრად ცხენში დედა მიუცია „(ისტ. კათ. ნაწ. II გვ. 178).

დაახ, საშინელი იყო, საშინელი ის დრო, რომელსაც შეეწრო სააკაძე. დაუგდოთ ყური, რასა სწერს თეიმურაზ პირველი რუსთა ხელმწიფეებს, როდესაც გაემართებათ მოციქულობა ქვეშევრდომობასა და დასჯოვებაზედ.

„დიდებულო მეფეო, მე ძალიან და ძალიან მიძნელებსა გონიერი და სანდო კაცების ამორჩევა. არ ვიცი, რა უნდა ვქნა! არც ერთი ჩემი სამღვდლოთაგანი არ იყო ღირსი და იქამდის გონიერი, რომ შესძლებოდა შენი დიდებულების სიტყვა-პასუხი. აგრეთვე არ შიანოვება ღირსი ჩემს დიდებულებშიაცა. სადაც უნდა გავგზავნო, არასფერს ჩემთვის არ არიგებენ, მხოლოდ თავის თავისთვისვე ზრუ-

რაშვილის წიგნში, ნიკიფორებერი, ელჩი თეიმურაზ მეფისა, აცხადებს რომის კრებაში, რომ ბევრი ქართველები სომხდებიანო. (ისტ. კათოლ. ნაწ. II. გვ. 236).

ნამენ, და რომელსაც ხელმწიფეთან უნდა გავგზავნო, ჩემთან არა-
ფერი ამბავი არ მოაქვთ, რაშიც დაწმუნდნენ თვით თქვენი მოცი-
ქულებიც“¹⁾).

„განა მე არა მუავს ეფისკოპოსნი და შინაზონნი (ბერები).
განა არა მუავს დიდებულნი მახელებნი, რომ თქვენს წინაშენ გამომეგ-
ზავნა? დიხატა და ბევრნი შევანან და მთხოვენ კიდევცა, რომ გაასლო.
მაცრამ მე ამათ ვერა ვგაზვნი, რადგანაც არ იციან თქვენი საკადრისი
სიტყვა-პასუხი. თქვენს აზრს მე ვერ ვადმტყემ და ჩემსას თქვენს
ვერ ვაკავებინებ“²⁾).

„მე კი, დიდებულთ ხელმწიფევე, არა მუავს არც ერთი გონიერბ
კაცი, რომელსაც ვენდობოდე ან ენდობოდეს რამე სახელმწიფო საი-
დუმლო საქმე“.

„და მითხრეს უფველთა დიდებულთა სამდგველთა და ერის
კაცთა... თუ ნიკიფორე მიტროპოლიტი³⁾ არ წავიდა, სხვას ნუ-
რავის გავგზავნი და ნურც ენდობი, რათგან სანდო კაცი არა გვაყ-
ვს“...

1) Переи. стр. 10.

2) Переи. стр. 7.

3) ეს ნიკიფორე ბერი, მიტროპოლიტი, — როგორც ვფიქრობ უნდა იყვეს ან ალავერდელი, ან რუსთაველი მღვდელმთავარი, იყო გაზრდილი იერუსალიმს, იცოდა ბერძნული და სხვა ევროპიული ენები, თითქმის გაბერძნებული. გვარად იყო ომანიშვილი — ჩოლოყაშვილი; ძმა სახელოვანის ქაიხოსრო ომანიშვილის ჩოლოყაშვილისა. (ეს შეცდომით არის ნაჩვენები რომთა მისიონერთა წერილებში ამ ქაიხოსროს შვილად.) და ბიძა, დედის ძმა, სახელოვანისავე ზურაბ არაგვის ერისთავისა, რომელსაც ეს უწოდებს ყარაქალქანის ერისთავად. (ყარაქალქანს ეს უწოდებს საზოგადოდ ხევის კარს ისკანდერ მუნჯიც ყარაქალქანს ეძახის არაგვის ხეობას და ხევი) კარს ანუ დარიალს.) ამ მღვდელ მთავარს, როგორც მოგვითხრობენ კათოლიკეთა მისიონერები. მიუღია კათოლიკობაც და მიწერილა წმინდა ბასილის წესის მონაზნათა (ბერთა). ამას ეს მისიონერები და წერილები რომელნიც იმანხებიან ჰრომში, ეძახიან ნიკოლოზსაც. ეძახიან ეგრეთვე ერბაჩოს ანუ ერბახს. ამ სახელს რათ უწოდებენ — არა სჩანს. იქნება ეს სახელი იყვეს კათოლიკური სახელი. ან იქნება თვითონვე დაირქო ასრე, რათგან იმას ძალიან მიაჩნდა რაღაცა

ამაზედ ძირს დაქცემა სხეობით და პოლიტიკურად ძნელი და-
იყო. ეს მოყვანილი მაგალითი. არიან ნიმუშნი მრავალი ამგვარი ამ-
ბებისა და გარემოებებისა. ამავე დროს მოხდნენ ის მაგალითნი, რა-
მელნიც აწერეთ ზემოთ შესახებ კანთა მეფე კონსტანტინესი, რა-
მელმაც დალატით მოჰკლა მამა და ძმა, და რომელიც არ იყო ზირვე-
ლი მაგალითი ამავე კახეთში.

სიტყვით, ყოველივე იყო მოძლიერი, ყოველივე იყო დატკმული,
ქვეყანა და ქვეყნის ზრუნვა იყო მივიწყებული.

მართალია, ესევე ბოროტება იწვევდა შიგა და შიგ თავგანწირულ-
თა ზნათა, რომელნიც გმიროულად სცდილობდნენ ამ ბოროტების გამ-

სასიკვდილოდ თუ სხვაფრევე გამოსაყენებლად იგონებდა სხვა და სხვა
უცნაურს სახელებს. თავის ყოფნის დროს ელჩად მეფის თეიმურაზისა.
ჰრომში თეიმურაზს უწოდებს თეოდოლეს როგორც ვიციტ დარიალისა.
ანუ ხევისკარსა და არაფრის ხეობას უწოდებს ყარაქალაქანს. შეიძლება
ერბაზი ანუ ურბაჩო თვითონვე უწოდა თავის თავს. ამასთან ამ დიდ-
მცოდნე ბერს კვენაც ძალიან ჰყვარებია. ეს უწერს თეიმურაზს რუსთ-
ხელმწიფესთან ქალაღლებს და ამ თვისსავე ნაწერს ქალაღლებში უწერს
თეიმურაზს, რომ ამას არა ჰყავს არც ერთი ისრეთი კაცი, როგორც ეს,
ნიკიტოზრე მიტროპოლიტი. ჰრომში ჰყვებულობს, რომ აწისმა მამამ, სხვა
მრვალ გამარჯვებათა შორის ოცი ათასი კაციც მოსწყვიტა ოთხმოცდა-
ათი ათასი სზარსეთი. ამგვარს ამათი მამის ომინის გამარჯვებას არ მო-
იხსენებს არსად არც ერთი წყართ. რც ქართული, არც სპარსული და არ-
ცა სხვა. მაგრამ ამასთანავე ძალი ან დიდებულად სცოდნია თვლის დაქე-
რა ყველა დიდებულებთან, როგორც პაპთან ეგრეთვე სხვა ევროპის ხელ-
მწიფესა და მთავრებთან.

ამისავე შეწევობით 1624 წ. შერდგა ჰრომში ქართულ—იტალია-
ნური ლექსიკონი და დაიბეჭდა კიდევ. ეგრეთვე გაამართვინა ქართული
სტამბა და სხვა ამგვარები.

ესევე მიართმევს პაპს თეიმურაზის ვრცელს წერილს, სადაც თეიმუ-
რაზ აღიარებს პაპს საქრისტიანოს მამად და მთავრად და ჰპირდება ყო-
ველს მორჩილებას და პატივს. თუმცა ბოლოს ამ წერილს თეიმურაზი
ურსა ჰყოფს და ვერც უპოვნია ჰრომში ბ. თავარიშვილს ქართული ტე-
ქსტი. (ისტ. კათოლ. საქართველოში. გვ. 92—95.)

გლავებს. მაგრამ მათ წინააღმდეგად გარემოცული ბორცვის ძალა: ისინი
ჭბდებოდნენ მსხვერპლნი ან შინაური ინტრაგეობა, ან გარეშე მტერ-
თა ძლიერებისა. უძლეური ბრძოლა საქვეყნო საქმეების გასასწორებლად
აწვევდა ხალხში მისტიციზმს, მისტიკურს თავგანწირულებას, ძალა იყო
ხალხში, ძალა ძლიერი, მაგრამ საქმენი იყვნენ ისრე აწეწილნი, სა-
ხელმწიფოს მმართველი ხარხები ისრე მოშლილნი, რომ არა ძალა აქ
ადარ ვარკობდა და ძალა უნებურად ეს ძალა ივლტოდა მისტიციზმი-
ზისაკენ, უცნაურების ძალის საფარველს ქვეშ და იქ ექებდა ქვეყნის-
თვის მშვიდობას, მუედრობას და ბედნიერებას, რომელსაც ვერ მის-
წოდებოდნენ აქ, სადაც კაცი ტრიალებდა ცოცხლივვე ჯოჯოხეთში და
ამ ჯოჯოხეთიდან დასისთვის არა ვარკობდა არავითარი ძალა. უდაბნოები
და მონასტრები ივებოდნენ ბერებითა და მონოზნებით, სამღვდელოე-
რის შეადგენდა თითქმის ნახევარ სამეფოს ძალას; ეკლესიები შენდებოდ-
ნენ ათასობით; ხალხი ტყავდებოდა შესწირავზედ. იმგვარი, ქვეყნის-
თვის თავგანწირულნი, გმირნი, როგორც ლუარსაბ შირველი, ზაზა
ლუარსაბ მეორესი, როგორც ქაინოსრო ომანისშვილი, იგივე ჩილო-
უაშვილი, დავით ასლანისშვილი—ჯანდიერი, როგორც იყო ასულ-
დგმულებდნენ მოუძლეურებულს ქვეყანას და აბრუნებდნენ ქვეყნის მოშ-
ლილს ბორბალს, მაგრამ ბორცვი შინაური და გარეული იყო დიდი
და უოველი კეთილი ძალა ინთქმოდა ამ თან-და-თან გაძლიერებულს
ბორცვების მორვეში.

რასაც ვხედავთ პოლიტიკურს მდგომარეობაში, მასვე ვხედავთ
ეკონომიურს მდგომარეობაში. უკეთესი ძალა, როგორც ითქვა ზემოდ,
მიდიოდა უდაბნოებსა და მონასტრებში, რომლებიც სავსენი იყვნენ
ბერებითა და მონოზნებით. კაცმა რომ თვალი გადააფლოს ჯერ მარ-
ტო ჩვენს საეკლესიო გუჯრებს, გაცნობა იმ გადასახადებს, რასაც
ხალხი აძლევდა მონასტრებსა და საყდრებს, ბერებსა და მღვდელს.
კარდა ამისა, რომ ეს უკეთესი ძალა, რომელიც ბერათა და მონოზ-
ნად მიდიოდა, აკლდებოდა ქვეყანას, როგორც მშრთმელი ხალხი, აკ-
ლდებოდა როგორც მეომარი და მტრის ზასუხის გამცემი, ამასთანავე
აკლდებოდა ქვეყანასთვის ნაყოფიერებითა: ბერობას და მონოზნობას
მოსდევდა უსაყოფობა; უკეთესთა საზოგადოების წევრთაგან არა რქე-

ბოდა შვილი. ერთმხრივ ჰმუსრავდა მტერი, სტეფანინდა ხალხს; მეორეს მხრივ თვითონ ხალხი ბერ-მონაზვნობით კლებულბდა შვილდონობას და არა მრავლდებოდა. ვის არა აქვს ჩვენში გაგონილი, რომელმან უცხო მწერლობამდისაც კი მიადწია, რომ ჯერ მარტო დავით-გარეჯის მონასტერში იმყოფებოდა ექვსი ათასი ბერი, რომელნიც ერთს დამეს ამოწევიტა შაჰ-აბაზმა. ხუთი ათასი ბერი იყო შიო მღვიმეში. წარმავიდვინათ ახლა, რადენი მონასტერია საქართველოში და რადენი ბერი უნდა ყოფილიყო ამ მონასტრებში, თუ მარტო დავით-გარეჯის იმყოფებოდა ექვსი ათასი ბერი, შიო მღვიმეში ხუთი ათასი. გარდა ამისა, რომ როგორც ზემოდ ითქვა, ამოდენა ბერობით აკლდა ქვეყანას შთამომავლობის მომშენებელი ხალხი, აკლდა მეომარი და მშრომელი ხალხი, ამოდენა ბერობას და სამღვდელეობას, ტაძრებსა და მონასტრებს უნდებოდა ნახევარი სახელმწიფოს შემოსავალი. რადენი ქონება ინთქმებოდა ამზედ, ამის მაკალითს გვიჩვენებს რუსთავის (დღევანდელი მარტყოფი ანუ სულ ძველად ბოსტან ქალაქი) ეკკლესიის გუჯრი, დავით იმამყულისაგან განახლებული და მიცემული. მარტო რუსთავის მღვდელ მთავარს და სამღვდელეობას ჰქონდა შესანახად მიცემული: ნახევარი საბალახო მარტყოფის მთებისა და მინდვრებისა, სამარტყოფოში სამღებრეობის შემოსავალი, მესხეთელი იმამსამხედრო აღაფისა, რასაც სარუსთაველო ღამქარი იშოვნოდა. რუსთავის საკუთრებას შეარდგენდნენ სოფელი მარტყოფი, ნასომხარი, მამკოდი, ლილო, გლდანი, ჯაჭვნი, ლელუბანი, გადაღმა, უთონი, ბულაანი, ჩოფინაური, ხოვა, მძოვრეთი, ხეობა, ხერკი უველა სოფლებითა, თეზმთი, ჩრდილოვანი, ბაქურტაძენი, ერთგულიანი, ჩიირი იორამდის, იგულავთისა და ერწოს მთები, ვარგანეთი, ჯიდაური, დევანთკარი, მახუჭაძიანთ კარი, თნეთი, ახალკალო, თელეთუბანი, ჩეკურთა, ბზიკაური, ბოდაშენი, ენისელი, ჩუმდაფი, ჯიმითი, ახალსოფელი, ნორიოში ვენახები, ჭობორტი. ახლა რადენი ამისთანა ეკკლესია და მონასტერი იყო საქართველოში.

ამას გარდა—ხალხს აწვა სხვა კიდევ აუარებელი ხარჯი. გარდა ბატონებისა, სამეფო, სახასო, სამღვდელო და საბერო გადასახადებისა

ხალხს ედვა: მაგალითათ, ქართლს ასი მარჩილი, ¹⁾ (მარჩილი—სამი აბაზი) კომლზედ ფუულად, ესე იგი ექვსი თუმანი, რომელიც სვიმონ ზირველმა დაადო შაჰის სსსარგებლათ, რომ თვით ქართლიდამ ადარ გაელოთ ის სამარცხვინო გადასახადი ემაწვილი ვაჟებისა და ქალების ეგენის სსსარგებლათ, რომელიც ქართლს ედო. ახლა ამ ფუულით უიღულობდნენ ამ ემაწვილ ქალ-ვაჟთ შთაის ხალხებში ²⁾ ამ სამარცხვინო გარდასახადს—ემაწვილი ქალ-ვაჟებით—იღებენ კახელები ზირ-და-ზირ. ამასთან ეს შეარდგენდა უბრალო ფეშქაშსაც, რომელიც უოველს შემთხვევაში ეგზავნებოდა კახთა შეფეთაგან ეეენებს. თვით სახელგანთი და ქრისტეს მოწამე ქეთევანიც კი უგზავნიდა შაჰებს ამგვარს ფეშქაშებს, უგზავნიდა ეგრეთვე თეიმურაზ ზირველი და სხვა ³⁾. სამარხი ბეგარა და გადასახადი რომ კიდევ სხვა იყო, და ამასთან, გარდა იმ აუარებელი მამულებისა, რომელიცა ჰქონდათ შეწირული ამ მამულებზედ მტოვრებლებით იერუსალიმს, სიონს და სხვა უცხო მონასტრებს, თეიმურაზ აძლედა ექვსი ათას სკუდს შესწირავს ბერძენთა ზატრიარხს (თამარაშვილი ისტორია კათ. 67. გვ. 125)

უველა ამას უნდა დაუშობათ ის მოუსახრებლობა, რომელიც სჭირდათ სააკაძის ასპარეზზედ გამოსვლის დროს ქართლისა და კახეთის მეფეთ: გიორგის და ალექსანდრეს.

ჩვენ, როგორც ვიცით, შაჰ-ისმაილიდამ იწყობა სზარსთაგან სსშინელი სსსტიკი და შეუწყადებელი დევნა ქართველთა. შაჰ-ხუდაბანდას დროს ოსმალინი აუძღურებენ სზარსთა სსშინლად. ამაში თვით კახთა შეივე ალექსანდრე აძლეოს ოსმალთა დიდს შემწეობას. გამოდის შაჰ-აბაზ ზირველი ასპარეზზედ და აუტეხავს ბრძოლას ოსმალთა, სტდილობს წაართვას უკან ოსმალთაგან დაქერილი მამის სამკვიდრო ქვეყნები. შაჰ-აბაზ ადგია ერევანს და დიდს ხანს ვერა სძლეოს. ის იბარებს მისაშველებლად გიორგისა და ალექსანდრეს. მის მაგიერად, რომ

1) უსახელო ავტორი „ქართლის ცხოვრება“ გვ. 303.

2) ამ გადასახადს იხილდნენ ქართველები სპარსელების სასარგებლოდ ისევ გეოლოგის დროსვე. Ган. „Извѣстіе древн. грековъ и Римлянъ о Кавк.“ (стр. 16).

3) „ქართლის ცხოვრება“ ტ. II. გვ. 115.

ამათ მისცენ ჰირი ოსმალთა და დაეხმარონ შაჰ-აბაზთან ბრძოლაში, ან არა და მისცენ ჰირი ერთმანეროს და გადგენ განზედ: არ მიეშველნენ არც შაჰს, არც ხვანთქარს, ისინი მიდიან აბაზის მისაშველებლად, აიღებენ ერევანს, დაუმარცხებენ ოსმალებს, აძლიერებენ აბაზს და სპარსთა. გაძლიერებული აბაზი აწთმევს ოსმალთ თავრიზს, ხანჩევანს, განჯას, შაქ-შირვანს და ამითი აუძღურებს ოსმალთა, რომეცნიც არ აძლეუდნენ სპარსთა ნებას, რომ საქართველოში მოკვიდნათ შვეიდრათ ფეხი ან მოეწევიტათ ქართველთა.

სიტყვით, თვით გიორგი და ალექსანდრე აძლიერებენ თავის მოსახლეს მტრებს, თვით თავისივე ხელით ხდებიან თავის ხალხის საფლავის მოხრეულნი.

მარტო ამგვარი გარემოებანიც საკმაო იყვნენ, რომ უოველივე ძალა გაეტეხნა, უოველივე ძლიერება მოეუძღურებინა საქვეყნო ზრუნვისთვის. და სააკაძეს დაერთო ამასთან მოქმედება იმგვარ შეფეხთან, რომელთაც არავითარი ხდობა თავის ხალხისა და მახლობელებისა ადარა ჰქონდათ, არავითარი ძალა ხასიათისა არა საქმეში არ შესწევდათ, ნიადგ იყვნენ მბრუნდართა და ინტრიგანთა მოჩხილებაში. თასი ქვეყნის მზრუნველთა ჰქონდათ დაკარგული; უბრალო სიტყვა, უბრალო მიზეზი საკმაო იყო, რომ ქვეყნის მხსნელი კაცი გაემეტებინათ სისიგვდილოთ არამც თუ მარტო, და მოლად ცოლით და შვილითა და მისხის მისხით.

ამ ორთავე შეფეს, ლუარსაბ შერეს და თეიმურაზს, სააკაძემ გაუწია ისრეთი სამსახური, რომლისაც მსგავსი ძვირად რუ მომხდარა. სააკაძემ იხსნა ლუარსაბ სიგვდილიდამ და ტყვეობიდამ, რომელსაც შე მოკესთა თათარხანი სამოცი თასი ჯარით ქართლსა და უცებ შემოერთვა ცხირეთში სრულიად უჯაროდ შეოფარ შეფეს. სააკაძემ შეაკვეცა ფრთები გაძლიერებულს თავადობას და მისცა ძალა შეფეს სამეფოსა და თავადებზედ. მაკრამი... ლუარსაბმა ამავე თავადებისა და დიდებულთა სიტყვით და ძალის დატანებით გაიმეტა სააკაძე სისიგვდილოთ, მოინდომა იმისი დალატით მოკვლა, მთელი გვარეულობის აშოწევიტა. არამც თუ ავიწყდება ლუარსაბს ამაკი, სამსახური და მოყვრობა სააკაძისა, ის ივიწყებს იმასაც, რომ ის იმეტებს სისიგვდილოთ ერთათ ერთს კაცს; რომელსაცა აქვს თავი ქვეყნის მოფლისა და მტრის ზასუხის გებისა.

შემდგომ ლუარსაბისა, როდესაც ამოწვევას სძარსებს და შილად ქართლ-კახეთის გაანთავისუფლებს სძარსთა მონებიდამ, სააკაძე წავა, მოიფანს კმაღეთიდამ მეფე თეიმურაზს, რომელიც იქ იყო გაქცეული სძარსთაგან, ჩაბარებს ორთავე სამეფოს: ქართლსა და კახეთს, დაუმორჩილებს თეიმურაზს დაღესტანს, ოსებს, გარშემო სახანოებს, შილად ქართლ-კახეთის თავადებსა და გაძლიერებულს გვარებს, დაასახლებს შილათ გაფანტულს და განიორწულს კახეთს, მისცემს დიდს ქონებას თეიმურაზს, რომელიც თვითონ შექმნა თავისი მკლავითა და წაერთმია სძარსთათვის; სცდილობს სააკაძე თეიმურაზი გახადოს მთელი საქართველოს მეფეთ, მაგრამ... თეიმურაზ უცებ იღებს შურს სააკაძეზედ, ეძებს მიზეზს, შემთხვევას, რომ მოუღოს ბოლო. სააკაძე ორჯერ გადარჩება მეფე თეიმურაზის დალატს.

ლუარსაბს მალე მოელო ბოლო და ამისგან, სხვა ამგვარს მაგალითს, რაც სააკაძეზედ ჩაიდინა, ვეღარა ვხედავთ იმის მოქმედებაში. მაგრამ თეიმურაზმა თავის დიდის ხნის ცხოვრებაში ბევრი ამგვარი საქმე მოახდინა, რაც უფო ან რასაც უზიერებდა სააკაძეს. როგორც ჭინახვს თეიმურაზ ვისშივე ან ძლიერს სახელმწიფოს მოვლისა და გაძლიერის ნიჭს, ან ძლიერს სარდლობის ძალას, ის მაშინვე უღებს ამთ დალატით ბოლოს. მის მეფობის დროს ძლიერდება კახეთში ქაიხოსრო ომანიშვილი, იგივე ჩოლოყაშვილი სარდალი სახელგანთა და მართლაცა და დიდებული. მეფისავე ბრძახებით გადუნტება დაღესტანს. შეარეკვს, დასცემს; და სრულიად დაამორჩილებს მეფეს. მაგრამ თეიმურაზ დაიბარებს ამ სახელგანთს გმირს და მოაკვლევინებს დალატით. ამის უკან ძლიერდება დაღესტანი, რომელიც შაჰ-აბასთან ერთათ ჭმუნსრავს, იკლებს და აჭერის კახეთსა. როდესაც თეიმურაზ განდება ორთავე სამეფოს მეფე—ქართლისა და კახეთისა, როდესაც ის ახლად განდევნის ზურაბ აკაკვის ერისთავის შემწიკობით საქართველადამ სააკაძეს, ამ დროს ძლიერდება ზურაბ ერისთავი, ხდება შირველი კაცი სამეფოში. ზურაბმა სააკაძესთან ერთად გაანთავისუფლა სძარსთაგან ქართლ-კახეთი, მოიფანა თეიმურაზ და ჩაბარა ორთავე სამეფო; თეიმურაზმა მისცა ზურაბს თავისი ქალი სააკაძის თხოვნით; ზურაბმა გამოიტყუა სვიმონ მეფე, მაჰმადიანი და შაჰ-აბასისაგან

ქართლის მეფეთ გამოგზავნილი, თბილისიდან, სადაც ის, თეიმურაზის არ უძებდა სპარსთა ჯარების შემწეობით, მოსტრა თავი და მართავდა თეიმურაზს, და სხვა ამგვარები, მკრამ... შეიპყრა ესეც ღალატით თეიმურაზმა და მოსტრა თავი. ამასვე უპირებდა ეს წააღ არაგვის ერისთავს, ზურაბის ძმის წულს, რომელსაც ეგრეთვე დიდი ამაგომოუძღოდა თეიმურაზთან და სხვა და სხვა.

თქმა არ უნდა, თუ ამგვარი კაცნი, როგორც ქაიხოსრო ამანიშვილი, ზურაბ არაგვის ერისთავი, წააღ არაგვის ერისთავი და სხვანი თავის ძლიერებით აღძრავდნენ იქვს და შურს თეიმურაზის გულში, ეს უფრო არ დაინდობდა სააკაძეს, რომელიც ისრე გაძლიერებული იყო, რომ იმის სიტუვასზედ თვით პირველი მთავარნი და დიდებულნი, როგორც მოგვითხრობს მეფე არჩილ, „თუ იტყოდის—აღკებიან, თუ იტყოდის—დასხდებიან“, რომელიც დღე და დამ დაუცხრომლად ზრუნავდა სახელმწიფო საქმეებზედ: ელაზარაკებოდა ხვანთქარს, ოსმალთა ფაშებს, იმერთა მეფეს, თავადებს და მთავრებს; ებრძოდა მტრებს, ჰკრეთავდა ჯარებს, ამაგრებდა ციხეებს, აკეთებდა გზებს, შიშსა და ელდის ქვეშ ჰყავდა გაძლიერებული თავადობა, აშენებდა ქვეყნებს, ასახლებდა უდაბურსა და ვერანა ადგილებს; ჰგზავნიდა ხელმწიფეებთან მოციქულებს, ჰგზავნიდა ოსმალში ჯარებს სპარსთა წინააღმდეგ მისამუგლებლად, მიდიოდა თვითონ, მიუძღოდა ოსმალთ სპარსებზედ, ეველას უგებდა ზსუსს; ეველასგან თხოულობდა ზსუსს, სიტყვით, განაგებდა ეველას სახელმწიფო საქმეებს, დაუცხრომლად ჰზრუნავდა, ჰთეიქრობდა, არ ისვენებდა და არც სხვათ აძლედა მოსვსებს. თეიმურაზ ალარა ჰხედავდა თავის თავს. ცხადია თეიმურაზისთვის, რომ ამგვარი კაცი იყო საშიში სხვებზედ უფრო და უნდა მოკვდეს...

სიტყვით, იქამდის მიდის თეიმურაზის უნდობლობა თავისს ხელხზედ, რომ, როგორც ვხანსეთ, ის მრავალ-გზითა სძევს რუსთა ხელმწიფეებს, რომ ჩემს საუბოში ვერავის ვერ ვენდობი, სანდო უკაცბო არა შეგანანო არც საერთო არც სასულიერო წოდებაშია... ამისგამო იმისი ნდობა გადადის გაიძვერა ბერძნების ბერებზედ, ის მიენდობს სულითა და გულთ ბერს ნიკაიუორეს, იერუსალიმიდან მოსულ გაბრძნებულს ქართველს, რომელსაც მისცემს მიტროპოლიტობას, კახეთში

ზირველს ალაცს სამღვდელეობაში და ეველა თავის საიდუქლო საქმეებს იმას მიანდობს. ის მარტო ამას დაენდობა, ამას ჭკობაფენის მოციქულად რუსებთან, ამას აწერინებს საიდუმლო ქადაღლებს. ამისით და ამისი რჩევით აზირებს რუსებთან დაახლოებას. ეს ბერიც თქმა არ უნდა, სარგებლობს ამ ნდობით და რომ დაიშასხუროს უურადღება და წყაღობა რუსთ ხელმწიფისა, უნდა წაგაკითხათ ჯერ რა რიგ აქებს თავისს თავს თეიმურაზის წიგნებში, რომელსაც ეს უწერდა თეიმურაზს ბერძნულს ენაზედ: მთელს 34 გვერდზედ; რომელიც არის დაბეჭდილი დიდი ფორმატის ქადაღზედ, სულ ამისი ქება-დიდებათ არის გაჭრელებული, სადაც ეფიცება მეფე თეიმურაზ რუსებს, რომ თუ არ ნიკიფორე ბერი ბერძენი, საქართველცა, მისი მეფენიცა და ქრისტიანობაც საქართველოში სრულად დაიღუპებოდა. აქვე თავის ქებით აუწერს ნიკიფორე რუსთ ხელმწიფეს, როგორი მეტადინება ეს რუსებისთვის საქართველოში, როგორ სცდილობს, აღმოუჩინოს რუსებს სახსარი საქართველოს მდიდარი ბუნების სარგებლობისა, როგორ სცდილობს, დაიუღროს მეფე თეიმურაზ და იმისი დიდებულნი ამაზედ და რუსების მოჩილებაზედ, და სხვა-და-სხვა, და, თქმა არ უნდა, ამ ნდობამ, რომელიც უჩინა თეიმურაზმა ბერძნის ბერს, როგორც აღიღებს ნიკიფორე თავის თავს, მოუტანა კიდევ მეფეს თავისი ნაყოფი...

აი, სხვა გარემოებებს გარეთ, რა შედეგებთან შეხვდა სააკაძის სამსახური და მოქმედება

ეველა ამას დაუერთოთ ის, რომ საქართველო ორმა ვეშაშმა — ოსმალომ და სპარსელებმა გაგლიჯეს შუაზედ. სამცხეს, გურიას ჭანეთს, აფხაზეთს, ოდიშს, იმერეთს დაეპატრონენ ოსმალონი, ქართლ-კახეთს — სპარსები. აქ შეუძლებელი-და იყო ბეერთება საქართველოსი, თუნდაც რომ ამ შეერთების შიში არა ჭქონოდათ არც ოსმალს, არც სპარსთა, თუმცა, როგორც ზემოთ ითქვა, ისინი ჭხედავდნენ იმაში საქართველოს გაძლიერების მიზეზს და ყოველის დონით სცდილობდნენ ეს შეერთება არ შესრულებულიყო.

ამგვარივე საშიში იყო შეერთება საქართველოსი ერთს სკიპტრას ქვეშ ეველა მძლავრი მთავრებისა და თავადებისათვის, რათავან ამითი ისინი დაჭკარგავდნენ თავისს სამთავროებსა და საუომოებში თავისს მე-

ფურს ძალს, გახდებოდნენ სრული მორჩილნი მეფისა.

აი, ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც სსაკაძეს შეხვდა ცხოვრება და შეხლა უკეთეს სპარსთა ძალსთან — შაჰ-აბასთან, რომლისაც სახელი დღესაც მოდებულია მთელს აზიაში და რომელსაც განცვიფრებული ხალხები უწოდებენ ღმრისა შეხვდა შეხლა. იმ დროს, როდესაც სპარსეთი იდგა უმაღლეს წერტილზედ თავისს ძლიერებისა, და ქართლი მთლათ შაჰიდურებული იდგა ნაპირის ნაპირალისა, ცალი ფეხი ედგა სამარეში.

ძლიერი და შორს მხედველი გონება სსაკაძის ჰხედავდა რაშიაღ მდგომარეობად უძლეურობა საქართველოსი, ჰხედავდა საიღამაც უნდა დაწყობილიყო და რა გზაზედაც უნდა წასულიყო საქმეთა მიმდინარეობა, რომ ძლეულიყო შაჰ-აბასიცა და ხვდა მტრული. გარემოებანიცა, რომელნიც უშლიდნენ საქართველოს საბოლოოს დამკვიდრებას. მაგრამ, იმასთან იმასაც ჰხედავდა, რა ძნელიც იყო ამისი პატრონობა. ამის გამო ეგელა ამის საქმეში, ეგელა იმის დაწყობილებაში ჰხედავს. კაცი ისრეთს საშინელს სიფრთხილეს, ისრეთს საშინელს იღუმალებას, რომ თვით ისინი, ვისიც სამტროდ ეს წრის აღჭურვილი, ვერა ჰხედამენ ხშირად ამას; ხშირად მახლობელთაც არ იციან, რა აქვს სახეში, როდესაც ის რამე ამგვარს საქმეს ჰკიდებს ხელს, რომლებიც არაფრად მიანჩნათ და უაჯგოთაც ეხვეწებთ თანამედროვეთა და მის შემდგომაც თვით გონიერ კაცთაც.

იმ გზას, რომელსაც დაადგნენ მეფენი კახთა მეფის ალექსანდრე მეორიღამ დაწყობილი: ვადრემ თეიმურაზსა და ლუარსაბაძის, სსაკაძე არა ჰხედავდა საქართველოსთვის საკეთილოდ. იმან კარგათ იცოდა, რომ იგი საქართველო იხსნიდა თავს მძლავრობა ხელთაგან, ქართველნი იქმნებოდნენ პატრონნი მთელი კავკასიისა, დაწყობილი შავი ზღვიღამ კასპის ზღვიღამ. დამკვიდრება ამ ერთა ზღვათა შუა დაზავება აქურს ვაჟაყვს ხალხებთან და დაკავშირება იმათთან მისცემდა ისრეთს ძალს, რომ მაშინ არა მძლავრი მტერი აღარ იქნებოდა საშიში საქართველოსა და მასთან დაკავშირებული ხალხებისათვის.

რომ შესრულებულიყო ეს აზრი, საჭირო იყო გაძლიერება ლუარსაბ მეფისა შინვე თავადებისა და მთავრებისად: შემდეგ იყო საჭირო,

მთელი საქართველო ჩაკარდნობდა ან მარტო ოსმალს ან მარტო სპარსეთს ხელში. როდესაც ეს მოხდებოდა, უფრო ადვილი იყო შეერთება და შეერთების უკან თავის ხსნა და განთავისუფლება. სასწორი ამ შემთხვევაში საით გადაწყვედა—ძნელი სათქმელი იყო: სპარსეთიცა და ოსმალეთიც ამ ხანებში თითქმის თანასწორი ძალისხნა იუფრენ, თუმცა ძალა სპარსეთისა იყო დამყარებული უფრო შაჰ-აბასის პირად ძალაზედ, და ოსმალთა იყო უფრო დამკვიდრებული ძალით. საფიქრელი იყო: საით გაწეია საქართველოს—ოსმალთსაკენ, თუ სპარსეთისაკენ. შემდეგში თავის დაღწევა სპარსეთსაკენ უფრო ადვილი იყო, რაკი შვედური შინაგანი სპარსეთში უფრო არა სწინდა, და შეიძლება კიდევ გამხდარიყო მსხვერპლი გადაღებულნი საქართველოსი. მაგრამ სპარსს არა ჰქონდა იმდენი ძალა, რომ მთელი საქართველოს ქვეყნები ჩამოერთმია შავს ზღვამდის ოსმალთათვის და შვედრათ დაეჭინა. ამისგანომ სააკადე პირველად იწვევს უფრო ოსმალთსაკენ: აქვს საომალო ქართველთაში მოყვრობა, მისულა-მოსულა ოსმალთთან. სიტყვით: გული ამხნი უფრო ოსმალთსაკენ არის. მაგრამ ამის მოშლის დროებით ერთი კარგობება. ვიდრემ რასმე დაწყობს სააკადე ამ მხრივ, საქართველოს შემოესევა სამოცი ათასი ოსმალთს ჯარი. სააკადე იძულებული იყო შეკბომდა ამით და ამ შემბაში მთლათ ამოწევიტა ეს ჯარი. თქმა არ უნდა, რომ აქ, ჯერობით მაინც, შეუძლებელი-და იყო ოსმალთის შეკობრობა. მაშინ სააკადე სტდილობს მოიგოს გული სპარსეთს. ის უგზავნის შაჰ-აბასს გამარჯვების ტროფეის, რომელიც დარჩა ამის ოსმალთებზედ გამარჯვების უკან. მაგრამ სააკადე ისევ მალე იწეობს ოსმალთთან შეკობრობას. ის, როდესაც ლუარსაბ უბრებს მოკვლას, აბრებს გაქცევას სპარსეთში კი არა, რომელსაც, როგორც ბოლოს ვნახეთ, ის სრულიად არ ენდობა, აბრებს გაქცევას ოსმალეთში. როგორც სწინს, ამის უგრობობენ მეფე და იმისი მტერნი, და შეუკვრენ აქეთ გასსულელს გზებს. მაშინ, რაკი სხვა დონე აღარა აქვს, სააკადე კარბის სპარსეთში. რაკი კარგობებამ ის ჩაკდო სპარსეთში, სააკადემ უფელმხრივ ხელი მოუმართა შაჰ-აბასს, რომ შეკბომდა ოსმალთს. სტდილობს ამითი მოაუძღუროს ოსმალთ. წაართმევს ოსმალთ თითქმის ნახევარს ქერთისტანს, უკე-

თქვს ქადაქს საომარად აზიში — ბაღდადს. მაგრამ, როდესაც ჰინას, რომ შაჰ-აბასს საქართველოზედ სულ სხვა განზრახვა აქვს, გადაწყვეტილია, რომ უნდა აშინ საქართველოს ბოლო მოუღოს; მაშინ ეს შინს იბრუნებს ისევე ოსმალებისაკენ და სტდილობს სპარსთა მოუძღურებას. უოკელივე, რაც ამ დაწყობილების მოსდევს, სააკადე საზრავს წინადვე. იმან იტის, რომ ამის გულისთვის იმან უნდა ოსმალოს ხელით ნარბ მოგვინჯოს და შეაერთოს საქართველო; შემდეგ ისარგებლოს რამე მარჯვე შემთხვევით და ჯერ ერთი მეფე მოიშოროს თავიდან, მერე მერე, მერე ათბეგი, გურიელი, შარვაშიძე, სკანთა მთავარი და სხვა, და ამგვარათ შეაერთოს მთელი ძველი საქართველო რკინის ჰალამდის, შირვანამდის, დეგუბანამდის. სხელი წარმოსადგენია, რა ძალა უნდა ჰკულებოდნ სააკადეს თავის თავში, რომ უგულა ამისთვის შეემართნა ხელი, რომდენა მოხერხება და ოსტატობა უნდა გამოეჩინა, რომდენა გამბედაობა და გაუტყურობა. უგულას ამას კიდევ გვიმტკიცებს თავის ცხოვრებით, თავისის საქმეებით. არც თავს, არც ცოლს, არც შვილს, არც დას, არც დედას არასიერს, არასიერს არა ჰზოგავს ის ამ საქმისთვის. და რომ უგულა ესე წავიდეს წინ. მოვიდეს აღსრულებაში, როგორც შემოთაც ითქვა, უნდა ემოქმედნა ისრე იღუშლათ, რომ თვით იმ მეფეთაც, რომლებსათვისაც ამზადებდა მთელი საქართველოს გვირგვინს, არა სტოდნოდათ. და ეს არ დაჩნათ შეუნიშნავი უცხო ტომის შწერაღთთაც კი: აი რას ამბობს ამზედ რუსის შწერალი ჰატოტო: „въ его (Саакадзе) энергичной головѣ возникаетъ и смѣлый и цѣлесообразный обширный планъ объединеній грузинскихъ царствъ.“¹⁾ როგორ აწონვით, შორს საქმის დაჭერით და თავის გაწირვით ელტვის ის ამ დიდს საქმეს, სხვათა შორის გვიჩვენებენ შემდეგი საბუთნი: სააკადე, შემდეგ თავის სპარსეთში გავარდნის და ლუარსაბ მეფის სპარსეთში დაპატომებისა, სრულიად რწმუნდება, რომ ლუარსაბს არ შეუძლიან გაძლოდა იმ დიდი საქმისა, რომელიც ამას აქვს განზრახული. ეს გაიციან სპარსეთში მივიწყებულს, ძლიერი ხსიათებისა და დიდი ნიჭების ჰატოტოს, ზოსრო მირზას, რომელიც ხვდება ბიძათ მეფე ლუარსაბს, და რომე-

1) Потто „Кавк. Война“ т. I, выпускъ I, стр. 263.

ლიც იყო შეფე დავითის შვილი, რომელსაც გათათრების უკან ეწოდა დაუდ-ხან. სააკაძე ამ შესანიშნავ კაცს წააყენებს წინ: გაანობს შაჰ-აბაზს, გახდის ერთ ზირველ კაცათ შაჰ-აბაზის წინაშენ და სცდილობს ოდესმე ამის ჩაუგდოს ტახტი საქართველოსი. ამისთანა კაცთან, როგორც ხოსრო მირზა, რომელიც შემდეგში კიდევ გახდა ქართლის შეფედ და ერჭვა როსტომ, სააკაძე დარწმუნებული იყო, ამ დიდის საქმეს წასწევდა წინ. მაგრამ, სამწუხაროდ, შემდეგ გარემოება ისრე მოეწყო, რომ სააკაძე და ეს გახდნენ ერთმანეთის მოწინააღმდეგენი. რაკი ეს ისრე მოხდა, რომ სააკაძე და ხოსრო მირზა უნდა ერთმანეთს დაშორებოდნენ, მაშინ სააკაძე აწყობს სხვაფორთვ საქემ. შემდეგმ ლუარსაბის სიკვდილისა, შაჰ-აბაზი დაჰსვამს ქართლში შეფედ სვიმონს, ბიძაშვილს ლუარსაბისას, გამაჰმადიანებულს, კაცს უძლურს, უხასიათოს, გაუბედავს. როდესაც სააკაძე ამოსწევუტავს სზარსთა და გაანთავისუფლებს ქართლსა და კახეთსა, ქართლში ჰზის შეფედ ეს სვიმონ, რომელიც შაჰ-აბაზისაგან ჰყავდა სააკაძეს ჩაბარებული. სააკაძე არა ნდომობს ამას. შემდეგმ ამისა ტახტი ქართლისა ეკუთვნის გიორგის, გოჩაშვილს, ბაგრატიონს, რომელიც იყო ძმისწულის შვილი დიდი სვიმონისა და რომელიც არაფრით არ არის შესანიშნავი; შემდეგმ იმისა ისეკუთვნის თეიმურაზ მუხრანის ბატონს, რომელიც იყო დიდი მეგობარი სააკაძისა და იყო მოყვარეცა — იყო სიმამრი გიორგი არაგვის ერისთავისა, რომელიც იყო სააკაძის ცოლის ძმა. სააკაძე არც ამას დომობს ქართლის შეფედ. ეს კიდევ თვით ცოტა სააკაძეს შეეძლო გამეფება. ამას ხომ რამდენი ხანია, ჯერ ისევ ლუარსაბ შეფის სიცოცხლის დროსვე, შაჰ-აბაზი ეუბნებოდა; ახლა ხომ ამაზედ უზრინი არავისი იყო, რათგან ამან ამოსწევუტა სზარსნი და გადაარჩინა საქართველო მთლად ამოწევუტას და ტუვეობას, ეტირა უაველი ძალა ხელში, ზირველი თავდები იყვნენ ამის სრულს მორჩილებში: „თუ უბრძანის ადგებთან, თუ უბრძანა დასნდუბიან.“ ჯერ ამ დიდს საქმემდის სააკაძეს ისრეთი ხმა ჰქონდა, რომ თვით ზირველი თავადები ამას აუხებდნენ შეფეებზედ მდლას. ერთს დოკუმენტში, სცადც სააკაძესა და ჯავახიშვილის შორის არჩევენ სცადგო საქმეებს, რომელსცუდაცზე მოთაცა გვექონდა ლაზარაკი, სხვათა შორის დამოყვრებაზედ არის სანდუ-

რავი ამათ შორის; ქაინოსრო ჯავახიშვილი ამბობს: „ღმერთმან ჩემ-
შან გამიგონოს, რომ კახის ბატონის, ქართველის ბატონის და იმერ-
ლის ბატონის ქალიც ვისმე ჩემი შვილისათვის მიეტაცა, მაშინაც ბა-
ტონის მოუყრავის ქალის და მისი მოუყრობის მონატრე ვიყავით“.
ამასთან კიდევ იტყვას სააკაძემ, ამისავით ვერცა რაგინ მოუყლიდა ქვე-
ყანას. მაგრამ არც აბატონებს ქართლში სვიმონს, არც გიორგის, გო-
ჩაშვილს, არც აძლევეს მეფობას თავის მოუყარეს თეიმურაზ-მუხრანის-
ბატონს, არცა ნდომობს თავითონ მეფობას. იმას მოჭყავს საოსმალლო-
დამ კახთა ბატონი თეიმურაზ, უბრუნებს კახეთს, აძლევეს ქართლსაც
და ამითი აერთებს ქართლსა და კახეთს.

ამის შემდგომ, სააკაძე ძალიან უახლოვდება ოსმალებს. — როდესაც
საც სააკაძე ჯერ ისევ სპარსეთში იყო, შაჰ-აბაზმა ბაღდადსა და ქურ-
თისტანთან წაართვა ოსმალთ, სხვათა შორის თითქმის მთელი სამეც-
ხო-საათაბაგო, დაიჭირა თვითონ და ჩააქენა შიგ მეციხოვნენი და ჯა-
რები. როდესაც შაჰ აბაზ შემოუსევს მარბადის ომის დროს ახლად
ჯარსა საქართველოს ამოსწყვეტათ, როდესაც სააკაძე მხანავს, რომ
მარტოკა ვედაჩანს გახდება სპარსებთან, ის გავარდება საოსმალლოში
თავისი მცირე ჯარითა, ვითომცა და ოსმალების მისაშველებლათ, შეუ-
ტევს სპარსთა, მოიმიხრობს მესხთა და განდევნის სპარსთ აქედამ. ამი-
თი ჯერ ერთი მოიგებს ოსმალთა გუფსა, მეორეც ესა, ასტეხავს ოს-
მალთა და სპარსთა შორის ომსა, რომლისგამოც სპარსნი იძულებუ-
ლნი ხდებიან ანებონ საქართველოს თავი, რომ გაუმკლავდნენ ოსმალ-
თა. სააკაძე თან-და-თან ძლიერდება, ის გზავნის ხონთქართანა და
მეფეებთან ელჩებს. სრულიად იგებს სულტანის გუფს ის დღე, დღე-
ზედ ელის შველას ოსმალთაგან, რომ სრულიად იხსნა თავი ქართლ-
კებეთმა სპარსთაგან. ოსმალნი, სულთანნი დიდის სიამოვნებით დასთ-
მობენ იმერთა მეფესაც, ათაბეგსაც, დადიანსაც და სხვა იმერთა მთა-
ვართა, მისცემენ ნებას საქართველოს შეერთებისას, ოღონდ სააკაძემ
უშველოს, ისინი იხსნან შაჰ-აბაზის მძლავრობისა და ძალისაგან.
შაჰ აბაზმა შეარყია ოსმალეთი. შაჰ-აბაზი ემუქრის სამუდამო ოსმალ-
თა. აქ დრო აღარ არის ოსმალთათვის საქართველოს შინაურ საქმე-
ებში გარევის, ეხლა მარტო აბაზის ამითი საფიქრებელი, და ისინი

მზათ არიან ბევრი და ბევრი დასდობნ, ოღონ იხსნან თავი ირანის ლომისაგან. აქ საქართველო და სააკაძე თუ მხარს მისცემენ, ეს საქმე არ არის ძნელი. უკეთესს დროს საქართველო ვეღარა ვხვანავდა. სააკაძე თან-და-თან მხნეობდა. ის ჩავიდა სამეგრელთა იმერეთში, შემოურა უველა შეფეთა და მთავართა. მაგრამ... მეფე თეიმურაზ ელოდა შეგლას სისვა მხრიდამ, ის გაჭეულებდა დარიალის კარს, ესმოდა უღარუნი იარაღისა რომელსაც წინ უძღოდა ჯვარი... თეიმურაზმა აიღო შური სააკაძეზე და სააკაძე ჩადის უველა სამეფო საქმეებს, მარტო ის-ღა სჩანს სამეფოში:

„მეფემან შირად არ ბრძანა. გულს შიგან შექმნა წყენანი: როდესაც არის იქნებას იმისი სისხლის დენანი!

მე მეფე, იმას სახელი, ხვანთქართან თავის ჩენანი, ქართველთა ისრე დახვევა, ზოგთ ზავითთ შესაშენანი“!

თეიმურაზმა გადასწყვიტა სააკაძის სიკვდილი. სააკაძემ გაუგო. თქმა არ უნდა, თეიმურაზთან საქმის დაჭერა ძნელი-ღა იყო. მაშინ სააკაძე ჩამოართმევს თეიმურაზს ქართლს, და იმის მაგიერად, რომ აქაც თვითონ გაიფედეს, ახ გამეფოს ვახტანგ მუხრანბატონი. შვილი თეიმურაზისა, რომელსაც ეკუთვნის ქართლის ტახტი, ის დროებით ქართლის გამგეთ მეფის მაგიერ აყენებს ქაიხოსრო მუხრანის ბატონს, და სთხვოს იმერთა მეფეს, გიორგის, თავის შვილს ალექსანდრეს ქართლის მეფეთ, რათგან იცის, რომ შემკვიდრე იმერთა მეფისა არის ესა და შემდგომ ორივე სამეფო—ქართლი და იმერეთი დარჩება ამას. ამასთან სთხვოს იმერთა მეფეს ჯარს. ცხადია, იმას უნდა თეიმურაზის გადაგდება კახეთიდანაც, რომ ეს სამეფო ალექსანდრეს ჩაბაროს. ჯერ ამ თეიმურაზსა და სააკაძის შორის ომის ატეხამდის, სააკაძე გადუნტება ქველს წერეთელს, რომელიც დიდათ იყო გაძლიერებული და სრულიად ეურჩებოდა იმერთა მეფეს, მოჰყვანავს და იმისი საქმის მოყვანს მეფის სრულს მონობაში. ჰპირდება საიდუმლოთ იმერთა მეფეს გიორგის დადიანისა და გურულის დამოსაგებას. ის აპირებს შემოსევას ჯვან დადიანისას რომელიც ასრე აწუხებს და აწირავებს მეფესაცა და მთელს იმერეთსაც, როგორც ზემოთაც ავწერეთ თეიმურაზის წერილში რუსთ ხელმწიფესთან. მაგრამ, სამწუხაროდ, ბაზა-

ჯეთს ომი უღებს უგელა ამ დაწყობილებას ბოლოს. აქ მარცხდება აქამდის უძლეველი სააკაძე. ის გარბის ოსმალში. მაგრამ ამ გაუტეხანს გმირს აქ უფრო უცხოვლდება სურვილი თავისი დაწყობილი საქმეებისა. ისა სთხოვს ხონთქარს ჯარსა; ხონთქარი ჰპირდება დახმარებას მაგრამ, საუბედურთ, არცა აქ სცდა დალატი. ის მოეკლა დალატით, თუმცა ამ სიკვდილს აბრალებენ სულთანის დას, დიდი ვეზირის ცოლს, რომელმაც შური აიღო, რომ ჩემს ქმარს სულ დაუმცირა ჯვის საქმეებითა და ვაჟაკობით სახელიო: მაგრამ, ტოტლებენისა და მეუღე ირაკლისა არ იუვის, იქნება სააკაძესაც გაუგეს ოსმალთა განძრახვა რათაც იბრძოდა ასრე, რათაცა სთხოვდა ხონთქარს ჯარსა, და ამისგამო მოუღეს ბოლო!...

ეს იყო მიზანი ქართველთა გმირის სააკაძისა, რომელიც უნდა გაეფანა ადწირილს აწეწილს გარემოებაში, რომ მიეცა საბოლოო საქართველოსათვის.

მიზანი აბაზისა იყო—მოსპობა და ბოლოს მტლებსა საქართველოსი, რომ ამითი აეცდინა სპარსეთის საბოლოო განსაცდელისგან.

ი ს ტ ო რ ი ა .

ს ა ა კ ა მ ე .

„იყო კაცი ესე.—ამბობს სომეხთა მეისტორიე არაქელ—სრული საქმითა, ძლიერი განზრახვითა, გონიერი ყოველს საქმეში, წინამოსადგი, ძლიერი, ტანადი, დიდი შერძოელი, უძლეველი შემმართებელი, და ვისაც ის ბრძოლას გაუმართავდა, ყოველთვის იყო ის დამარცხებული, და თავის მამობადან მსხვერპლად, ვითარცა მხალსა აღსაცდა და გაჭყანტავდა დედამიწასე“

„ჭეშვინვიდა—მრისხანების ღრას—ამბობს იგივე არაქელ—ვითარცა მებრძოლი ცხენი და შესასხებდა, ვითარცა ლომი, ვითარცა გველის მუშკინავი ვეშაპი“.

„გარნა ესე მოურავი გიორგი იყო მხნე, ახოვანი, ძლიერი ძალითა და შემმართებელი უშიში.“ ამბობს ვახუშტი.

იოსებ თბილელის სიტყვით ამისი ერთი შექსება არევა და გაჭყანტავდა ჟართა.

შეისრულის სიტყვით, ის იყო დიდი დიპლომატი და ღრმად მტოდნე აღამიანის თვისებისა და გულისა.

ბლატონ იოსელიანი ეძახის ამას „გმირს მხედარს—მთავარს, რომელმანც შეარყია ერნი და სამეფონი, რომელიც აცტებდა ვეფლას თვისი გულ-დრეკილი ხსიათით, რკინებრ მტივიცეს თვისი კატაცბული აზრებით; აცტებდა ქვეყნას თვისი მღვე გმირული სანახავობით და აზრანვობით, რომლითაც დასცემდა მტერთა ზარს. „ეძახის გმირს“ რომლის მახვილი, როგორც აგვიწერენ ჰოეტნი, ჭჭუნდა საჭურველთა ზედა, საყვირი ჭკმირავდა გულთა, და რომლისაც ძლიერებით ირყეოდა ბრძოლის ველი.“

ამ გვარად აგვიწერენ მეისტორიენი სსასკაძის ძალას.

სსასკაძიანი როგორც მოგვითხრობს გვართა აღწერა, მეფეთაგან შემდგარნი, არიან გამოსუფნი დაჯესტნიდამ, რომლისაც მთავარნი ყო-

ფილან, და იქიდან განუდევნიათ, გასულან ნახტევანს, და იქიდან მოსულან ქართლში სადაც შეეფებს მიუცით ამათთვის მამული.

გიორგი სააკაძე იყო შვილი უბრალო აზნაურისა — არაქელის თქმით უბრალო გლეხისა, — შიომ შაკაძისა. თუმიც სააკაძიანი ყოფილან აზნაურნი, მაგრამ როგორცა სჩანს არც გიორგის მამა, შიომ სააკაძე, ყოფილა შეუნიშნავი კაცი რათგან თვით გიორგი სააკაძეს ხშირად იხსენიებენ შიომის შვილიად. ოჯახი შიომ სააკაძის ხომ მართლაცა და შესანიშნავი იყო. ამისი ოთხი ვაჟი შვილნი იყვნენ ერთმანეთზედ უკეთესი ვაჟკაცნი და შემმართებელნი, და შვილის შვილები შიომისა, — გიორგი სააკაძის ძენი: ვაატა, ავთანდილ, ზურაბ არ ჩამორჩებოდნენ გვირობით თავის მამა ბიძათ; ამგვარივე და უფროც განთქმული იყო ძმისწული გიორგისა, შვილის შვილი შიომისა, ბეჟან სააკაძის შვილი, რომელმაც ხან სააკაძე, სპარსელარი მთელი ირანისა, რომელსაც შაჰ-სეფისა და შაჰ-აბაზ მეორეს დროს მთელ სპარსეთის ძალა ხელში ეჭირა და შეეხებეს ერეკებოდა და აჭყავდა ტახტზედ. როგორც მრავალი საბუთები გვარწმუნებენ, გიორგი სააკაძე და სხვა მის მამის შვილების აღზრდაზედ ჰქონიათ დიდი განვლენა როგორც მის მამას შიომს, ეგრეთვე და უფროც შიომის ცოლს; დიდათ გონიერს და ვაჟკაცი განუდრეკელი ხსიათების მქონეს, თამარს, რომელსაც მთელი ოჯახი გაუზრდია მართლაცა და გვირუკად.

გიორგი სააკაძე დაიბადა 1582 წ. პლატონ იოსელიანის თქმით, ნოსტევიში, რომელიც დევს გორის ახალ-ქალაქიდან ოთხ-ხუთ ვერსზედ, და, როგორც თარხნიანთ საოჯახო დოკუმენტებიდან უნდა ვიგულისხმოთ, ჭელის ციხეში, რომელიც დევს ატენის ხეობისა და ჯავახიანთ მთების შორის, ეს უფრო მით არის საფიქრებელი, რომ როგორც სჩანს თარხნიანთ ქალაქებიდან, ნოსტე არის ნაშობი ოვით გიორგი სააკაძისა, და თუქს კი, ერთს დოკუმენტში სააკაძე ეძახის თავის სამევიდრო ციხეს. ამასთან, შესაძლებელია, როგორც ვიხათ თქმულება ამშობს, გიორგი სააკაძე იუვეს დაბადებული ატენის ხეობაში, სადაც დღესაც არის დარჩენილი დიდებული ციხე-დარბაზი შვიდეტაყიანი, ტანის წყლის გაღმა-გამოღმა გადგმული და შემოდამ მოაჯირით და ცაღაქნილებით გადაბმული, რომელსაც დღესაც კარშემო მცხოვრებ-

წი ეძახიან საკადის ციხეს, და ხალხის თქმით არის გაკეთებული დი-
დი მოურავის, — გიორგი საკადისა.¹⁾

საკადე ჯერ ისევ სრულიდ ბავშვი იყო, რომ სვიმონ შეეყარ
იმორება იმას ომების დროს გვერდიდამ. საკადე ხდება თითქმის მარ-
ჯვენი ხელი გაუტყნარის შეუისა. საკადის სახელი, საკადის საქმენი
თან-და-თან ხდებიან შესანიშნავნი. საკადე იჭერს სახელმწიფოში
დიდს ალავს. მაგრამ, სამწუხაროდ, გამოჩენილი თავის ვაჟკაცობით,
მხოლოდ არა გონივრებით, — სვიმონ შეეყ, თავისი გაუფთხილებ-
ლობის გამო, ჩაუყარდა ოსმალთ ხელში, რომლებთანაც ჭკონდა იმას
ასეთი გაცხარებული ომები და რომელთაც ის ასრე უწყალოდ ამარ-
ცხებდა, ჰარიჟის ბიბლიოტეკის ხელნაწერი უსახელო ავტორის ქართ-
ლის ცხოვრების თქმით, მაშინ როდესაც სვიმონ შეეყ წავიდა ოსმალ-
თა ჯარების დასაზვერავად, ოსმალთ გაუგეს ესა და გამოკვიდნენ;
თუღამეილმა, ერთმა თვისმა მხლებელთაგანმა, მოუგლა ცხენი, რომ
არ გამოესწრა ოსმალთათვის, — თუმცა ქართლის ცხოვრება ვახუშტი
სა მოგვითხრობს, რომ ცხენი ჩაუგლა ჭანჭრობში და ამიტომ ველარ
გამოასწრო. სვიმონ შეეყ გაგზავნეს ტყვეთ სტამბოლში, რომელსაც
თან წაჭყვა გულშარა დედუფალი, სახელოვანი ქალი თავისი დიპლო-
მატური ნიჭით.²⁾ და სხვათა შორის, გიორგი საკადეც როგორც
ესა სჩანს პიეტრო დელავალეს წერილებიდან.³⁾ როგორც გადარჩა

¹⁾ ეს დაწერილი გვექონდა, რომ ჩვენ გვითხრეს საშინელი ბარბარო-
სული ქცევა ერთის განათლებულის უცხო ტომის კაცისა, რომელსაც ეს
ადგილი წილათა ხვდა, რომ იმას ეს საოცარი შენობა, რომლისაც ბადალი
ნაშთი ძველეთაგან საქართველოში, არა-მენახა-რა, — დაუნგრევია და მოუხმა-
რებია რაღაცა შენობის მასალათ, მაგრამ, რა გავამტყვნოთ უცხო ტომის
კაცი, როდესაც ესევე ჩაიღინეს თვით თარხანს შვილებმა თავისი სახელო-
ვანა წინაპრის, სახელოვანი ნოსტეს შენობაზედ.

²⁾ ამ გულშარას პირით ელაპარაკებოდნენ ოსმალ-სპარსნი ერთმა-
ნებს, ეს მოციქულობდა მათ შორის.

³⁾ თამარაშვილის წ გნი „იტორია კათოლიკებისა საქართველოში
(გვ. 88.) როგორც ზემოთაც ითქვა პიეტრო დელავალე გვიამბობს, რომ
სპარსეთში ყოფნის დროს მოურავი (მოურავს უცხო მწერალნი, ხან მო-
ურავს ეძახიან, ხან მორაოს ხან მერაბას ხან მურადს და სხვა) რაც პლა-

იქ სიკვდილს ან ტყვეობას, არა სჩანს. მხოლოდ, როგორც ეტყობა, დაბრუნებულია შემდგომ სვიმონის სიკვდილისა. შემდგომ ამისა, სვიმონ მეფის შვილია, გიორგი მეფემ კიდევ უფრო დაიხანჯოვას სააკაძე. იმან ის იახლა ღორეს ოსმალებთან სამხრად. აქ ისურვა მეფე გიორგიმ სააკაძის სამუდამოთ გვერდს ხლებს, და იმისმა მამამ, შიოშმა, ოცი წლის შვილი თავისი გმირი გიორგი, აახლა მეფეს კარის კაცად სსახლეში. ამ ხანებში წაიყვანა სააკაძე მეფე გიორგიმ ერევანში შაჰ-აბაზთან ოსმალების სამხრად, ამ ომებშიც სააკაძემ იჩინა ისრეთი ვაჟკაცობა და საზოგადოთ ისეთი სახელმწიფო გემგობის ნიჭი, რომ ეს შენიშნა თვით შაჰ-აბაზმა. გატაცებულმა ამისი საქმეებიც მეფე გიორგიმ, ოცდაორი წლის ბავშვს მისცა სამეფოში პირველი ალფი: მისცა ქართლის ამირთ-ამირობა ¹⁾ და დიდ მოურავობა: მოურავობა თბილისისა, ცხინვალისა და მთელი ოსეთისა. სააკაძე ხდება თითოთ საჩვენებელი, სააკაძე ხდება საქებარი და სადიდებელი; ქვეყნისათვის თავის მოსაწონებელი. იმის დამოუკრებსა და ნათესავეებს ცდილობენ უპირველესი თავადნი და დიდებულნი. ნუგზარ არაგვის ერისთავი, რომელიც უველა თავადებზედ გაძლიერებული იყო მაშინ, აძლევს ცოლად თავის ასულს. იმას უუკრებენ მეფის დარად.

ამ გარემოებაში რომ გიორგი მეფემ მოინდომა გამოხსნა თვის მამის სვიმონის ოსმალი ტყვეობიდან, ქართლი ჩააგდო საძინელს განწირულებასი. ოსმალი ალუთქვეს განთავისუფლება სვიმონისათუ

ტონ იოსელიანმაც შენიშნა, დადიოდაო თავის სახლობით კათოლიკეთა წირვა—ლოცვაზედ და იყო დაახლოვებული კათოლიკეთა. მისიონერებთანაო. დელავალეს მხოლოდ ეშლება სახელები მოურავის სახლობისა. იმის ძმას ბეჟანს და შვილს, მარაბდისა და ყორჩიხანისა ჯარების მოწყვეტის გმირს, ავთანდილს იხსენიებს მოურავის ძმისწულებთან, მოურავისა შვილს პაატას ეძახის ვახტანგს და სხვა. როგორც ეტყობა, ვერათვე შეჰშლია ძმისწულის როსტომ სააკაძის სახელი და მის სახელის მაგიერად იხსენიებს იმის მამის ბეჟანის სახელს.

სახელს,

¹⁾ ამირთ-ამირნი — უფროსი ყველა მხედართ მთავართა, ანუ მთელი სამხ-დროს მთავარი, სპასალარი; ძველად, არაბულათ საზოგადოთ მთავართ მთავარი.

გიორგი მეფე ქართლს განდიდა ოსმალთა მონარქეთ. მაგრამ ამ სნი-
რებულ კაცს, სვიმონ მეფეს, ისრე სძულდა ოსმალნი და ისრე ერთ-
გულობდა სპარსთა, რომ ტყვეობა არჩია ოსმალთა მონარქეობას. რა-
კი ეს არ მოხდა, მაშინ ოსმალთ მონოხოვეს მიქვლად გიორგი მეფის შვილე
ბი: ერთი ასული ჭ ერთიც ვაჟი დავით, ძმა ჭ დაი ლუარსაბ მეორისა, და-
იმოდენა განძეული ჭ ფული რომ უნდა მთელი ქართლი გატყავებულიყო ამ
გადასახადში. რაკი თვით მეფის სახლს არა ჭქონდა იმოდენა შეძლება, მა-
შინ გამოიტანეს განძეულნი ტაძრთა ჭ მონასტერთა, გამოართვეს წარ-
ჩინებულთა და ყველა დიდებულთა, რაც კი რამ ეხადათ, სიტყვით
მეფის შვილებთან ერთათ, გაისტუმრეს მთლათ, თითქმის მთელი
ქართლის განძეული სტამბოლში სვიმონ მეფის გამოსახსნელად.
ეს გაგზავნილი კაცნი მივიდნენ ხვანთქართან, მაგრამ სვიმონ მეფეს
ვეღარ მიუსწრეს ცოცხალსა. თუმცა მეფე სვიმონ აღარ იყო ცოცხა-
ლი, მაგრამ ხვანთქარის ბრძანებით ეს განძეული და ფული წაართვეს
ქართლის მოციქულებს და გადმოუკდეს მგვდარი მეფე. არ დაჯერეს
ამსაც, თვით დავით ბატონიშვილი და იმისი დაი დაიჭირეს იქ მიქვლად
და აღარ დაუბრუნეს თავის მშობლებს, და ამთაც მოკლათ აქ ბოლო.

ქართლი გატყავდა. გლეხკაცობა დრტვიხავდა ფულის გადასახა-
დით. კომლს გლეხს, სვიმონ მეფის სპარსეთილამ დაბრუნების უკან,
ეღო ხარჯათ ასი მარჩილი, ასი მარჩილი, ესე იგი, ექვსი თუშანი,
იყო საშინელი გადასახალი კომლს გლეხზედ. თავადობა იყო ასეული
იმოდენა გადასახლის ცაცემით. ისინი სარგებლობდნენ მეფის მოკლ-
ღურებით და თავს აღარავინ უღებდა. ოსნი და სხვა მთის ხალხნი,
ქართველთა მონარქენი თუ თავისუფალნი, ჰსარგებლობდნენ ამგვარი
არეულობით საქართველოში. ამდენს უბედურებასთან, შაჰ-სახამან მის-
წამლა მეფე ქართლისა გიორგი ერევანში იმგვარი საწამლაჲთ, რომ
მელიც კაცს ჭკლავს ნელ-ნელა, შეუჩნევლად. გიორგი დაბრუნდა ქართ-
ლში და მოკვდა, შემდეგ ერთის წლის ვადებისა მეჯვრისხევში უფონის
დროს. დარჩა მეფედ იმისი უმაწვილი შვილი ლუარსაბ მეორე, გა-
მოყვრული, დედის ერთა, ნებიერი, თვითნება.

ამითი უფრო ისარგებლა ქვეყანამ. აღარც თავადობა, აღარც გლე-
ხობა, აღარც მთის ხალხნი აღარ უღებდნენ მეფეს თავს, ყველა აისიან

ველს გაღვა განხედ. ეველა თავადი თავის სთავადობაში ჰხადიდა თავს მეუვედ. მეუვე იყო განწირულებასში. ერთი მტრის დასხმა და ქართლის ბოლოს მოღება იქნებოდა ერთი.

ამ ხანებში, რომ რუსთა მეუვეს არ დაუმევიდროსო სამეფო და ამითი არ დაგვარგო განვლენს საქართველოზედაც, შაჰ-აბაზმა თვითონ მიინდობა დამოუფრება მეუვის ლუარსაბისა და მოსთხოვა ცოლად სწორეთის დაჲ, რომელსაც რუსები სთხოვდნენ ცოლად მეუვე ბორის გოდუნოვის შვილისთვის, ლელა, რომელსაც რუსები ეძახდნენ ელენეს.

როდესაც გაჰტოზანეს მეუვის ასული შაჰაბაზთან ისპანს, თანახმელს ემეწილა სააკაძე. სააკაძის რიხმა, გონებამ და დარბაისლობამ კბდე უფრო აღტაცებაში მოიყვანა შაჰ-აბაზი, შაჰ-აბაზმა მიიღო ის დიდათ და გამოისტუმრნ მრავლითა და დიდითა წყალობითა. გიორგი დაბრუნდა სმარსეთიდან უფრო ძალა მოცემული. გავარდა ხმა: შაჰ-აბაზთან სააკაძე გაჰხდა შესული და გაძლიერებულია. ეს დიდათ საჭირო იყო იმ მდგომარეობისათვის, რომელშიაც ქართლი იყო ჩავარდნილი. ხალხის თვალში ყოველთვის აქვს ძალა-მოცემულს კაცს პატივი, ხალხი სცემს პატივს, ემორჩილება ძალას.

მეუვის სახსარი ქართლის დამშვიდებისა და თავადების დამორჩილებისა არავინ იყო, თვინიერ დიდი-მოურავისა, ესე იგი გიორგი სააკაძისა. თავადები არ იყვნენ სახლო, რათგან, ჯერ ერთი ესა, ახსოვდათ, რომ სვიმონ მეუვის დასახსნელად მეუვე გიორგიმ სულ დაატყავა ესენი, მეორეც ესა, მეუვის მოუძღურებით, თვითონ გაძლიერდნენ როგორც თავის საუმოში, ეგრეთვე სახსო აღვილებსა და უძღურს თავად-აზნაურთა საუმოებზედ. სამღვდელთებაც არ იყო კმაყოფილი, რათგან სვიმონ მეუვის გამოსასყიდათ ამათაც დიდი ზარალი მოუვიდათ მეუვის სახლობისკან; გლეხნი ხომ, უფრო შევიწროვებულნი ახალი ფულის ხარჯით, რომლისაც სამოგარი მაშინდელს დროში თითქმის სულ არ იყო, ეურჩებოდნენ მეუვესა. აქ იყო საჭირო ჯერ ერთი ძლიერი გაუტენარი და მოხერხებული კაცი, ამასთან კაცი, რომელსაც სტკივებოდა გული მეუვისა და ქვეყნისთვისა. ამგვარი კაცი იყო მარტო სააკაძე, რომელსაც აქამდის არ შემხნეოდა არაფერი, გარდა ქვეყნის ერთგულებისა, ამასთან იყო სიყრმის მეგობარიც მეუვისა.

საკაცე შეუდგა საქმეს. დრომ შეუწო ხელი: გარეშე მტერი ჯერ მიუჩებელი იყო, ოსმალსა და სპარსთ ჰქონდათ ერთმანერთში, ომი და არ ეცალათ საქართველოსთვის.

საკაცემ დამშვიდა ჯვრებით გლეხობა. შეუსუბუქა ფულის გადასხადი, უმაჟღოსა და მამულის ნაკლებთ კაცთა მისცა და მოუმატა მამულები იმ ადგილებიდან, რომელნიც იყვნენ თავისუფალნი და ვერანანი; გამართა საეჭრო ადგილები, სადაც დასახლა ადებ-მიცემისა და ხელისხანი ხალხი, რომ ჰქონდა ქვეყანას ალაგი და ჰყოლოდა მთხოვნელი თავის მოსავლის გასასაღებლად. ამასთან, იწყო ახალი მისახლობებით გაგება იმ ადგილებისა, სადაც სრულიად აღარავინ ესახლა. იმან მოიყვანა მრავალი ტყეანი, დააბრუნა გაქცეულნი უცხო ქვეყნებში მძლავრთა მებატონეთა და ბევრი გადასახლებისაგან გლეხობანი; მოიყვანა რჯულიდამ გადამდგარნი; მისცა სამკვიდროება ნაბიჭვართა და განდევნილთა; ახლევდა მამულებს და სამკვიდროებას, ვინც ან ახლად მიიღებდა ან დაუბრუნდებოდა გადადგომიდან ქრისტიანობას. ახლთ მისახლეთა და დამკვიდრებულთა ანთავისუფლებდა ხარჯდამ, ვიდრემ დამკვიდრდებოდნენ თავის ადგილზედ. ამითი საკაცემ, არამც თუ მოუგო გული გლეხობასა, დამკვიდრა კიდევ ქართლი, დასახლა ცარიელი ალაგები, გაამავრა მთები და ვიწროები, დამართა გზები, შეუკრა გარედამ მტერს გზა, დამშვიდა შიგნიდამ დაცემული დაბალი ხალხი.

რაკი აქედამც ზურგი მოიმაგრა, საკაცე შეუდგა ახლა ასეულთა კავკასიის ხალხთა დამორჩილებას. ამათში თავი და თავი იყვნენ ოსნი.

თავადების წინათ ოსების დამშვიდებას შეუდგა საკაცე იმიტომ, რომ იცოდა თავადები ამას ამ საქმეში მხარს მისცემდნენ, რათაგან ოსთაგან ეგელანი—გლეხნი, თავადნი, აზნაურნი, სამღვდელონი შეწუხებულნი იყვნენ. ჩამოდიოდნენ ქურდულათ ჯარით თუ ცალკე-ცალკე, მოიტაცებდნენ, მოიპარავდნენ რაც მოხვდებოდათ, და იმალებოდნენ თავის ვიწრო კლდეებსა და დაბურულს ტყეებში, გულდამწვარი ამთგან თავადობა, ცხადი საქმეა, მხარს მისცემდა საკაცეს. მართლაც და ყველა თავად-აზნაურობამ ერთხინათ მისცეს ამას მხარი, და ის შეეს-

ტა შეუვალს დვაღეთისა და მადლა დვაღეთისა (მადლანდოღეთი მდ-
ბიო ხალხის პირში) მთებს. ¹⁾

ვისაც არ უნახავს, ვერ წარმოიდგენს, რა არის მადლა დვაღეთი.
ბევრს ადგილას არ შიამოვება ცხენის გზაც კი, მომეტებული ნაწილი
უნდა იარონ იმისთანა მთებზედ, საიდანაც მარტო ერთი გადმოხედვა
შეუჩვეველს კაცს გასტაცებს თავს და თავის თავად გადასჩენავს უძი-
რო უფსკრულში. თუ მთის ძირიბაზედ მიდის სადმე ბილიკი, თქვენ
შიდინარ იმისთანა ვიწრო ხეობებისა და შეკრულს მთებს შუა, სა-
დაც აუუღბულს ცათამდის კედელივით შეკრულს საღს მრისხანე კლდეებს
შუადღისსაც კი ვერ ჩასტანს მზე. მადლიდამ ყოველსწუთას გემუქრიან
ზგავნი საუკუნოდგან აუღებლის თაფლისა, მომზღვლეულის მიწისა,
მოწვევტილის პიტალო კლდის ბორცვებისა... ოცს, რომცნს კაცს შეუძ-
ლიან უიარაღოთ, მარტო ცარიელი ქვებით გასცეს ზასუხი მთელი მი-
ღეთის ჯარს... ამ მთას ასხია მუდამ ომებსა და უახლობაში გაწ-
რთვნილი მარადი, ცხენოსანი, მესროლი, მშვენიერი მოყვანილი, ვაჟ-
კაცი ხალხი ოსისა.

აი აქ და ამ ხალხთან ჰქონდა სააკაძეს საქმე. ეს მთა და ეს
ხალხნი უნდა გაეტეხნა სააკაძეს, რომ დამშვიდებულყო ქართლი, მოე-
ბრუნებინა ქართლის ხალხს სული, დაეჭირა ხელში ქონება, რომელსაც
არ არჩენდნენ ამას.

საკაძემ სძლია ეს საშინელი გარემოებანი. ის შეუხტა ოსებს
მათს გაუტეჲარ მთებში. მას დაუხვდნენ მართლაც და გმირულად
ოსები. აუტეხეს შედგარი ბრძოლა. სასიკვდილოთ დაუტრეს ამ ბრძო-
ლაში ერთი უკეთესი მეომართაგანი და შებრძოლთაგანი თამაზ მან-
ბელი, რომელიც თვით სააკაძემ თავისის ხელით გამოსტაცა კარს შე-
მორტემულს ოსთა მეომართა, და ცოცხალ მკვდარი ჩაბარა თვის ჯა-
რებს. გაუტეხნად და შეუფერხებლათ მიდიოდა სააკაძე წინ და სძლევე-

¹⁾ იმ ადგილებს, რომელთაც ჰქვიან დვაღეთი და მადლა დვაღეთი
ანუ მადლანდოღეთი, ესახელნენ ქართველნი, რომელთაც ეწოდათ დვალნი
ეს ხალხი, რომელიც აერთებდა რაჭას მთიულეთთან და ხვეისკართან ერთი
ტომის ხალხთ, ავთა დროთა გამო ზოგი გადმოსხლდა და ზოგიც შეუერთ-
და ოსთა.

და უველკეან თავის წინაღმდეგთ ოსთა მეომაროა. წანართვა ამ გვარათ ოსთა უმაგრესი ადგილები და ციხეები. ჩააყენა თავისი ჯარები და მეციხოვნენი, წამოიყვანა ოსების მძევლები, გაბეგრა თვითონ ხალხი და მოიყვანა სრულს მეფის მორჩილებაში.

დარჩნენ ახლა მოსამორჩილებლად ურჩი თავადები ანუ, როგორც მაშინ ეძნდნენ, მთავარნი.

ვიდრემ უველა თავადს თავისკენ გაეშვირა ცხვირი, ვიდრემ იმათ ეჭირათ მეფური ძალა ხელში, ძნელი იყო სამეფოს გაძლიერება. როგორც ზემოთაც იყო ნათქვამი, თავადნი მეფეთ თითქმის არ იბატონებდნენ, ჰქონდათ, მეფის დაუკითხავათ, ერთმანეთთან ომი, ესეიდან ერთმანერთის საუბოებს, იკლებდნენ, აწიოკებდნენ, ახხრებდნენ, ჰყრიდნენ და სწუვეტავდნენ ხალხს; სწუვეტავდნენ გვარეულები ერთმანეთს, ერთმანერთის თვის-ტომსა, მისხის-მისხს. ისე გარეშე მტერი ვერ იკლებდა, ვერა ჰმუხსავდა საქართველოს ხალხს, როგორც ქართველი თავადები. თვით ძლიერთ მეფეთაცანაც ძნელი იყო იმათი ძლევა თორემ ასრეთი მოუძღურებული შეეობა როგორიც ჩაჰბირდა ლუარსაბს, ხომ ვერ დაიმორჩილებდა ამათა. ვის არ ახსდავს ბრძოლა ორბელიანებისა თვით იმ მეფეებთან, რომელთაც მთელი საქართველო ეჭირათ ხელთა. თავის სახელგანს და უძლიერეს მეფეს დავით აღმაშენებელს უჭირდა ამათი ძლევა, და, ძალა უნებურათ, უნდა ზოგში დაჰყოლოდა ამათ ნებას. ცხადია, ლუარსაბს უფრო არ შეეძლო მთავართა გაძლიერება. მით უფრო ძნელი იყო, რომ, როგორც ზემოთაც ითქვა სპარსეთის შაჰებიცა, ოსმალეთის ხონთქრებიც თითქმის მეფეთა თანასწორათ აღიარებდნენ ქართველთა მთავრებს, ისმენდნენ მათგან მეფეებზედ საჩივარს, აძლეოდნენ მეფეების საძლეველად და საბრძოლველად ყოველ რიგს შემწეობას, როგორც სიტყვით ეგრეთვე ჯარით, ეგრეთვე ფულით.

საკაცე ახლა ჰხედავდა თავის თავში ძალას, რომ დაეჭირა ხელში თავდობა. ჯერ ერთი ესა, იმას ებარა უძლიერესი სამოურავოები: თბილისი, ცხინვალნი, მთელი ოსეთი; იყო ბრძანებელი სამეფო ჯარებისა, ამირთ ამირი მისა; მკარეცა, ჰუაჟდა მოყვრათ უძლიერესი მამინდელს დროს თავადი ნუგზარ არაგვის ერისთავი, ჰმეგობრობდა იმას ხანი

შამადილის დელეგაციას, — მაშინდელი ციხისთავი თბილისის ციხის სპასიტაგან დაუენებულ: მეუე ჰყავდა მოსახლედ, შაჰი მწყალობდათ. ამისთან იმის მოიგო გული გლეხთა, ჰყავდა ნიადაგ მზათავგამეტებული ამისთვის ახალი დასახლებული ხალხი. თითქმის მთელი ძალა, რომელიც იყო თავადთა გარეშე საშეფოში, ეჭირა ამას. სააკაძე აუენებდა წინ ნიჭერთა და გამოცდილთა მღაბით კაცის შვილთა, როგორც ქვემოთაც ვნახავთ, სამეფო მოხელეებთ, სრულიად უარჰყოფდა რამე საშეფო საქმეში უქმთა და უძლურთ დიდებულთა, რომელთაც არ უქედლოთ რამე საქმეში გამოდგომა. გაძლიერებულთა და მძლავრთა დიდებულთა. რომელიც არაფრად ავდებდნენ მეფეს და საშეფო საქმეთა, სრულიად ჩამოართვა საერთო საშეფო საქმეში მოხელეობა და მზა ჯარით, თავის პასუხის საგებრათ მზად ყოფნით სრულიად შეაკეცა ამით ფრთები, ასრე რომ უომრად, უძალოდ ყველას მოაუყვანა მეფის მორჩილებშია. ყოველი ბრძანება მეფისა, ანუ, უკეთავსთქვათ, სააკაძის სრულდებოდა დაუფრებლივ, შეწყდა საშეფოში თავადებისაგან ერთმანერთის ბრძოლა, ერთმანერთის თავს დასხმა, ერთმანერთის საუბოების აკლება, ერთმანერთის ყლექა, ერთმანერთისა და მთელი საშეფოს ოხრება. საშეფომ შეისვენა. ხალხის შეძლება, ქონებითა და სახლობით წარმატებაში მიდიოდა. სააკაძე იყო ბატონი საშეფოსი. ის უფრო და უფრო ჰმართავდა გზებს, სიმაგრეებს, ციხეებს, სახლებდა გავერანებულს დგილებს, მოჰყავდა ვაჭარი ხალხი აძლიერებდა ვაჭრობას, ავრცელებდა სავაჭრო ადგილებს.

ძლიერდებოდა და შენდებოდა ქართლი, მაგრამ არ ეძინა ხვანთქარს. იმას ვარკათ ახსოვდა, რომ შაჰბაზმა წაართვა ამას გიორგი მეფის შემწეობით ერევანი, ალაგნი არარატისანი, ადრბეიანი, შაქიშირვანი თვით გიორგიმ ღორე და სხვა.

სწორედ ამ ხანებში, რომელიც სააკაძემ იმარჯვა და მოიყვანა ქართლის ქვეყანა არსებაში, აუტყდათ ოსმალთა და სპასიტ ბრძოლა ერთმანერთში. იბრძოდნენ ბაღდადის გულისათვის, რომელიც არის ძველი ბაბილონის ალაგს აშენებული და არის უდიდესი ქალაქი საოსმალთა აზიაში, აშენებული აბუ-ჯაფარ ხალიფისიგან 762 წ. ხვანთქარმა გაგზავნა ბაღდადზედ ყოველი თავისი ძალა. შაჰბაზ ამ ხანებში

იყო მოკლებული ქართველთა დახმარებას, რადგან ვახუშტი იყო არეულაბა კონსტანტინეს გამეფების გამო, რომელმაც შაჰ-აბასის ბრძანებით მოჭკვლა თავისი მამა ალექსანდრე და ძმა, გიორგი მეფე, უგელა ერთგულებით და მახლობლებით. კასტოს განაგებდა ქეთევან დედოფალი, რომელმაც გაიმარჯვა კონსტანტინეზედ და მოაკლევინა კიდევ, მეფედ იჯდა თეიმურაზ არეულს და მოუძღურებულს ქვეყანაში. ქართლიც სანდოთ არ ეკულებოდა, რადგანაც ეშინოდა, ვაითუ ქართველნი მიხვედრილნი იყვნენ, რომ გიორგი მეფე ჩემი მოწამლული მოკვდავს იძლია აბას. ხვანთქარმა დაინარჩუნა ბაღდადი. შაჰაბას და ხვანთქარი მორიგდენ. ამ ხანად ხვანთქარი იყო განრისხებული საქართველოზედ, რადგან გიორგი მეფე ქართლისა და ალექსანდრე მეფე ვახუშთისა დაეხმარნენ აბასს, როდესაც ამ შაჰმა წაართვა ხვანთქარს ერევანი და თავრიზი. ამის ჯარის ამოსაყრელად, განრისხებულმა ხონთქარმა გამოუსია აქედამ ჩუმად ქართლს სამოცი ათასი კაცი თავისი ჯარი¹⁾.

ხვანთქარი ჭ იმისი სარდლები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ეს ჯარი ბევრიც იყო სვიმონ მეფის გამოსეიდვითა და სხვა გარემოებაებით სრულიად გადატაკებულისა და ერთმანერთში ასეულისა და არეული ქართლისათვის, რომელსაც ამასთანავე ჰყავდა ემაწვილი და გამოუცდელო მეფე.²⁾

1) ანტონ I-ლი კათალიკოსის თქმით ეს ჯარი პირ-და-პირ კონსტანტინოპოლიდამ იყო გამოგზავნილი, მაგრამ ესეც ისეთივე შეცდომაა, როგორც მრავალ რამ მისი ისტორიული ნაწერი, რომელშიაც რამდენათაც კრიტიკაა ნაკლები, იმდენათ ძლიერი მოუფიქრებლობა და საკუთარი ფანტაზია.

2) ქვათახეთის გულანი ამბობს. ამ ჯარზედ: აქა მოვიდა **თათბ რხანნი** და სამცხისა შავშეთისა და ნიგილის ხევის ფაშები და ლაშქარი და შეება მეფე ლუარსაბს და გააგცივა, მცირენი და გადაარჩნენ უნდა იყვეს, რადგანაც ამისი შემდგომში წაჭრილია.) ქრ. თ. ყოროდანიასი (გვ. 438.)

ცაიშის ჟამნ-გულანზედ. „ქორონიკონს სეზ. ამა ქორონიკონსა თათბ-რხანნი ჩამობრძანდა და ავად წაბრძანდა“ (იქვე)

ყანჩავეთის გულანზედ: „ქორონიკონს სეზ. აქა თათბრხანი მოვიდა ქართლს და ლუარსაბ მეფემან გაიმარჯვა.“ (იქვე)

1609 წელს ივნისის თვეში სვანთქარის ჯარი უცებ შემოესია ქართლს.

მეფეს და სსაკაცის აცნობეს, რომ თრიალეთზედ მოდის დიდძალი ოსმალთა ჯარი.

20 წლის ემაწვილი¹⁾ მეფე ღუარსაბ. იღვა ამ დროს ცხიარეთს,

„ქრონიკოს სეზ. თათარი. (თათარხანი) ჩამოვიდა. მოსწყვიტა მეფემან ღუარსაბ და მოურავმა ქართველთ. (წიგნი ქრონიკონი. იქვე)

ამ თ თარხანზედ აწეწილი ცნობებია ჩვენს ისტორიაში და ქრონიკებში. ჯარი იყო თათარხანთა, თუ ამ ჯარის მხედართ მთავარს ერქვა თათარხანი.

ზემოთ ვნახეთ რომ თათარხანი იწერება მხოლოდითი რიცხვით. ამგვარვე მხოლოდითი რიცხვით იხსენიება „დიდ-მოურავიანის სათაურშიაც, რომელიც არის შეტანილი თავისით დავით რექტორისაგან. ამ სათაურში სწერია: „შებმა მოურავისა და თათარხანისა“ თვით „დიდ-მოურავიანში“ კი სწერია: „ჰამბავი მოვიდა ლაშქართ ყრისანი **თათარხანის შემოგროვება**“ აქ თითქო ჯარი უნდა იყვეს ან ხალხი თათარხანი, და არა სახელი. „საქართველოს ცხოვრებაში“ რომელიც ინახება საფრანგეთის სამეფო ბიბლიოთეკაში, ხან იხსენიება როგორც ჯართა მხედართ მთავარი, ხან როგორც ლაშქრისა ან ხალხის სახელი. „მოვიდა ამბავი მეფე ღუარსაბთან **ლაშქართ შემოგროვება თათარხანისა**“ მეორედგან სწერია: „**თათარხანის ლაშქართ** თრიალეთი გადმოიარეს. აქ თითქო იგულისხმება რომ თათარხანი იყო ამ ლაშქრის მხედართ მთავარი. (გვ. 38.) სხვაგან ამავე წიგნში კიდევ არეულათ ვკითხულობთ. ერთგან სწერია „მოუხდა ყენის ხუდაბანდას ცოლი ბეგუმ შირვანსა... შეიბნეს... **თათარხანი ხელთ დაიჭირეს**“ აქ კიდევ მხოლოდობით რიცხვით არის ნახსენები, თითქო როგორც სახელი. მეორედგან აქვე სწერია. „და **თათარხანიცა** ყენმა **დაახოცვინა**“ აქ მრავლობით რიცხვით არის მოხსენებული. (გვ. 22.)

„ქართლის ცხოვრებაში“ ვახუშტი ჰხმარობს მრავლობით, როგორც ჯარის ან ხალხის სახელს. „**მოვიდნენ სვანი დიდნი თათარხანთა**“ „**დაეხსენეს თათარხანნი** და მოსწყვიტეს.“ (ქ. ც. გვ. 37.)

აქ ესე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ჯარს „მგლის ტყაოსანთაც“ ეძახდნენ. თუ ყირიმის ჯარი იყო, როგორც მოგვიხსრობს პლატონ და ყირამელთ ეძახდნენ ქართველნი „თათარხანთა?“ ამას არსად არ შეხედება მკვლევარი ჩვენთა ძველთა ნაწერებში.

²⁾ როგორცა სიონის გუჯარიდამ სჩანს, რომელიც მიეცა მეფე სვიმონ

მშვენიერს საზაფხულო სადგომს, რომელიც დევს ქართლში ახალ-ქალაქს თავს, მთის ძირას, ხშირს ტყეში, ორი-სამი ვერსის მოშორებით ნოსტედამ, სადაც სააკაძეს ჰქონდა გამართული ბინადრობა.

მეუფემ აფრინა გზების შესაკრავად ვინმე იარაღი ღ ფაქარია, რომლების გვარს ჩვენი მატთანე არ იხსენიებს, —როგორც გამოცდილნი, დიდი ვაჟკაცი და დახელოვნებულნი ამ გვარს საქმეში.

მაგრამ, სამწუხაროთ, მინამ ესენი მივიდოდნენ და გზებს შეჭკრავენ, ოსმალნი შემოესივნეს ქართლს სხვა მხრიდან. ეს გვიან გაიგებს ამ ორთა გმირთა სარდალთა. მაგრამ, გაიგებს თუ არა, მაშინვე დაედგინენ ოსმალებს უკან და მოსდევდნენ თითქმის ფეხდა-ფეხ.

ოსმალებმა გადმოიარეს საბარათიანო, გადმოიარეს კველთა, მან-გლისი და გასწიეს პირ-და-პირ ცხირეთისაკენ, სადაც ეგულებოდათ მეფე.

აკლებული და განიორწყვალებული ამითგან ხალხი. ანებებდა საქმეს თავს და მოსდევდა იმათ უკან დევრათა. ბარათანთაც შეჭყარეს ჯარი და გამოუდგნენ ოსმალს გზას.

კველთიდან, ¹⁾ კლდე-კარზედ, საშინელს ტყიანს, და ხარაბა ადგილებში, ოსმალთ აღარ იცოდნენ, რა გზით წასულიყვნენ ცხირეთზედ, რომ მეფეს უცებ დასხმოდნენ თავს და შეეპურათ.

კველთაში, ზარდაცემული ხალხი ეცა ტყესა და სამალავებს. ოსმალთ მოასწრეს სოფელში მარტო იქაურს მღვდელს თევდორეს — გვარი არც იმისი სჩანს, — შეიპურეს და უბრძანეს, რომ გასიძოლოდა და ჩაეყვანა ესენი ცხირეთში მეფის შესაპრობლათ. შეპრობა მეფისა იყო ადვილი, თუ შეუსრულდებოდათ ოსმალთ თავისი წადილი, რათგან კველთა ცხირეთიდან არის ცხენით სულ ოთხის საათის სავალი.

პირველისაგან, ლუარსაბ 159წ. ყოფილა და იხსენება. მაშასადამე ამდროს 20 წლისა ზედ მეტიცა უნდა ყოფილიყო, უფრო საფიქრბელია რომ 23-25 წლისა ყოფილიყო ამ დროს.

¹⁾ კველთა იყო სოფელი, სადაც დღეს არის შტაბ-კვარტირა მანგლისი, მის გვერდით, სადაც ეხლა არის ნაძვის ყორული შტაბკვარტირისა.

ასმალთ შეუტყეს, რომ ღვდელი არ აპირებდა ამას დამორჩილებას. მაშინ შეუტყეს ასმალთ იმას ხელები და ჯიბეებისა და ხმლის უუის ცემით გაიძლოეს წინ. მაგრამ საბედნიერათ ქართლისა. კიდევ ღვიოდ¹ აქა-იქა ქართული გული, ქვეყნის სიუფარული-თევდორე მღვდელი არა ჰგავდა იმ დიდებულთა, რომელნიც ერთს ხალხთში მზათ იუვნენ გაეცათ და მტრის ხელში ჩაეგდათ არამც თუ შეეუ, და მთელი ქვეყანაცა. თევდორე მღვდელი არ ეკუთვნოდა ამგვართა კაცთა. იმან იცოდა, რომ მტრისაგან შეთვის ხელში ჩაგდებას მოსდევდა ქართლისათვის უარესი დღენი, ვიდრე სვიმონ შეთვის დატყვევებით გამოეგლო ხალხსა. სვიმონს ჰყავდა მოსწრებული მემკვიდრე, ცოლშვილიანი, რომელსაც შეეძლო მამის უკან კიდევ გასძლოლოდა ქვეყანას. ლუარსაბ იყო უცოლო, უძეო. ამის დაზერობით ქვეყანა დარჩებოდა უპატრონო. თავადობა ქვეყანას შესწამდა, ერთმანერთს გაუფეტავდნენ. თევდორემ გადასწვიტა გულში, შესწირას თავის მშობელს ქვეყანას თავი. „განა მარტო ჩემს თავს უნდა ვანცვალო ქვეყანა“, სთქვა იმან, და გაუძღვა ასმალთ სხვა გზაზედ, რომელიც სრულიად არ მიდიოდა ცხირეთზედ. თევდორე გაუძღვა კოსთიბელამ, რომელიც ცხირეთიდან სულ ექვს ვერსზედ ღვეს, ქვენადრისის გზაზედ, რომელიც ღვეს 10—15 ვერსის მოშორებით ცხირეთიდან დასავლეთის მხარეს. ასრე, რომ თუ უკანვე მოინდოებდნენ ამ გზებზედ წამოსვლას, უნდა შემოეგლოთ საშინელი შეღმართები და დაბურული ტყეანი ადგილები, თუ არა და უნდა თითქმის 20 ვერსი მოეგლოთ გარშემო, რომ მისულიყვნენ ცხირეთს.

ეს გაუტყეს ქვენადრისს თავგანწირულს მღვდელს ასმალთა და კიდევ გაღუხადეს სამაგიერო. შემდგომ დიდის გვემისა და წამებისა, მოჰკვეთეს ამ სამაგალითო მრწამეს თავი და გვამი იმისი გაღუგდეს უფავთა და უოჩანთა გამოსახრავად ერთ თქმის წყლის ხეში.

მოკვდა წამებით მღვდელი თევდორე, მაგრამ სახელი და ხსენება მისი იქნება ცოცხალი, ვიდრემ სადმე-და ჰქლივის სახსენებელი ქარ-

¹) კველთა იყო სოფელი, სადაც დღეს არის შტაბ-კვარტირა მანგლინი, მის გვერდით, სმდაც ეხლა არის ჩაყვის ყოფილი შტაბკვარტირასა.

თველი კაცისა. იმან თავისი წამებუელი სიკვდილით იხსნა გახრები-
საგან თვისი მშობელი ქვეყანა, ტყვეობისაგან თავისი შეუე, სიკვდი-
ლისაგან ათასი და ასი ათასი თავისივე მოძე.

მეორე დილას, მოყოლებული თქმის ხევიდამ მტკვრამდის და
გარშემო თითქმის ოცა ვერსის მანძილზედ, დღეინდელს ახალქალაქს
ქვემოდამ მთელს ვაკეს მოედო ჯარი ოსმალთა, რომელიც თან და-თან
მატულობდა და მოდიოდა თრიალეთის მხრივ.

სააკაძე ახლდა მეფეს.

მეფე და სააკაძე ერთვე წუთას ელოდნენ ცნობას იარაღისა და
ზაქარიადამ.

სისხამ დილას, ელდანაცემს მტაკებმა აცნობეს მეფეს და სააკა-
ძეს, რომ მტერი, ტბორესავით მოდებული კარზედ გვადგიაო.

მეფე, სააკაძე და ამათი ამაღა გამოცვინდნენ კარზედ გაშლილს
მოედანზედ რომელიც მწვანე ხალიჩასავით გადაფენილი უდევს წინ
ცხირეთის ციხეს. იმათ დანახეს მართლაცა და შესაზარი სანხავი.
ახალ-ქალაქს ქვემოდამ, მთელი ვაკე მოდებული იყო ოსმალთა ჯა-
რებით.

მეფეს გადაჭკრა ფერმა.

იმას რაც მზა ჯარი ჭყავდა, სულ იარაღის და ზაქარიას გა-
ტანა გზების შესაკრავად. ზოგნიც კიდევ ციხეებში იუვნენ გავზან-
ღები საყარაულოთა და ჩასსაფრებლად. სხვა ჯარები ახლო-მანლო თა-
ვის მომხმარებლად ამ გაჭირვებაში ადარ ეკულებოდა.

აღიერი მტერი იდგა შუაგულს ქართლში. გამაგრება ამოდენს
ჯარისა შეუძლებელი იყო. თვით მეფე იყო საფთხეში. ადვილად შე-
საძლებელი იყო ის ჩავარდნოდა ტყვეთ ოსმალთა. იმას წარმოუდგა
თვალწინ თავის ჰაზის სვიმონის ტყვეობა. მეფემ არ იცოდა, რა
ეჭმნა.

შეჭკრთა მეფე, მაგრამ გამხნევდა გიორგი, რომელსაც რამდე-
ნიც უფრო დიდი გაჭირვება იყო, იმდენი უფრო ემატებოდა ძალა კო-
ნებისაცა და სხეულისაცა.

— შეიდი საათი მაცალე მეფე, — უთხრა სააკაძემ ლურსაბსა,
და მერე ფიქრი ნურასი გაქვს, ჰნახავ, რა მოგებითაც წავლენ ებ-
დაუზატიჟებელი სტუმრები.

მეფემ იცოდა, რომ თავდაჭერილი სააკაძე არასოდეს არა ჭიანჭღად უბრძოლეთ ჭიკაბაძის სიტყვებს და გამხსნეულად.

საკაძე აქვე ჭიანჭღავს, რომ უნდა მოიშველიოს მოელი ქართლი, რომ გასცეს პასუხი ამოდენა შემოსეულს ჯარს. ის მინამ შეუდგება თვითონ ჯარის შეგროვებას, ჭიკაბაძის ეგულა ქართველთა დიდებულებთან სასწრაფო წიგნებს, რომ მოეშველნენ თავის ჯარებით. ის სწერს ბარათაანთ, შამშადილის ხანს დელი—მამადს—სპარსთა ციხისთავს თბილისში, ნუგზარ ერისთავს, ქსნის ერისთავებს, ამილახვრებს, მუხრან-ბატონებს, ციციშველებს, ამირეჯობებს და სხვათა.

ჭიკაბაძის ამ წიგნებს და ფიქრის უმაღლეს განხილვას ის კავთის ხეგში, რომელიც დევს ცხირეთილამ შვიდ წუთს ვერსზედ. აქა და გარშემო სოფლებში შეკრიფა სასწრაფოთ ოთხას—ხუთასი კაცი. სწორეთ, როგორც მისცა მეფეს ბრძობა, შვიდი საათის განმავლობაში, ამ მცირე ჯარით ჩაუხტა ოსმალებს თავის ბინაზედ. ის ბრველად დაეცა მოწინას ჯარს, რომელიც მიდიოდა ცხირეთზედ, მეფის შესაპირებლად, და ეს ჯარი, ზარდაცემული შერევა უმთავრეს ურდოში. იმან შეატბინა ზღვის გუბესავით ამ ოთხას-ხუთას კაცით მთელი აქ მყოფი ოსმალთა ჯარი. არამცთუ აღარ წარმოადგმევინა ამ თავისი მცირე ჯარით თათართ წინ ფეხი, და ისეთი შიშის ზარი დასცა, რომ ასედა თათართ თვითონვე იწეეს მაგრება.

ამ დროს მოეშველა იმას სახელგანთი ზაზა ციციშვილი, სამასი კაცით მოვიდნენ თავისს ჯარებით ჩასასაფრებლათ ჭიკაბაძისილი ზაქარია და ანალო.

მობრძანდა მეფეც სააკაძისთან.

საკაძეს შეუდგა ათასზედ მეტი მეომარი.

ამ მცირე ჯარით უნდა შეებოდა ერთი ათათ მეტს მეტეს.

მაგრამ სააკაძე არ შეფერხდა ამითი. ის არ არჩევდა ცოტასა, ბევრსა. ცოდნა და გაბედვა იმის აზრით იფუნენ გამმარჯვნი.

ის მიუხტა სხერტის ჭაღილამ, რომელიც დევს მეტეხსა და სსიჩეთს შუა, თემის წყალზედ, მეტეხთან, შესართავში, ¹⁾ აქლამ არ-

¹⁾ ვახუშტის თქმით ერთგან: მეტეხის ზევით, სწორეთ იქსადაც ჩვენ ვამბობთ, მეორედგან გომსა და მეტეხს შუა, მეტეხარზედ, რომელიც იქნება

ყის სააკაძემ ბრძოლა, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ მტერი ღია ადგილე-
ბიდან ჭაღას არ შეჭყვარებოდა, მეორე იმიტომ, რომ მის მეთაფუ-
რებს და ისრე ჯარს, გაჭირვების დროს, სიმაგრე და თავშესაფარი
ჭქონდათ. ამისთან იცოდა, რომ აქედამ დაწყემს მტერი არ მოელოდა,
რათგან ელოდნენ ჯარს ცხირეთის მხრაკ, სადაც იყო მეფის სადგომა,
რომელიც საჭირო იყო, ქართველთ დაეცვათ ამთგან.

ათასმა კაცმა შეჭბოდა სამოციანთასს! მაგრამ საშინელება იყო მრის-
ხანება, რომელითაც სააკაძე ამ მტრე ჯარით მიუხტა თათართა ურდოს.
მართლაც და, როგორც მოგვითხრობენ სომეხთა მისტორიენი, სწო-
რეთ მხალავით ჭკაფუფდა თავისივე ხელეთ სააკაძე თათართა. ქართვე-
ლობა გაცოფებული ჭბრუნავდა თათრის ჯარში დ აუენებდა სისხლის
ღვარს, მკვლართა ხროვას. სააკაძეს და ზაზა ციციშვილს მხარ-და-მხარ
მოსდგოდა მხელ მებრძოლი ყმაწვილი მეფე.

შეიქნა ომი მრისხანე, ომი მედგარი! ზარდაცემული თათრობა
თან-და-თან ეტანებოდა სიმაგრეებს და იკრიფებოდნებ ალყა, მაგრამ
ზარის გამხდელი სააკაძის მრისხანება და საშინელი ყაჟინა და გრია-
ლი, თითქო მომკაღნი ყანას შეჭსევიან სამკალათაო, თან-და-თან სტემ-
და თათრის ჯარს შიშის ზარს.

საშინელი სინახავი იყვნენ ამ ბრძოლაში. გარდა სააკაძის და
ზაზა ციციშვილისა, მეფის სასახლის კაცი ჯაჟანმირ შადიკაშვილი და
უფროსი ძმა სააკაძის (სახელი არა სჩანს) ¹⁾. როგორც ხამდეული ლო-
მები ამბობდნენ რაზმებს რაზმებზედ და მილიოდნენ თათრების შუა-
გულში.

საკაძემ შენიშნა, რომ ერთი ფაშა ეგვლაზედ მეტათ მხნეობდა,
ეგვლაზედ ძლიერ იბრძოდა, ეგვლაზედ კარკად აწეობდა ჯარებს. ეს
ფაშა იყო საშიშარი, აქ სააკაძე მიუბრუნდა და უჩვენა ზაზა ციციშვილს

ქვემოთ, მეტენისა დ არა ზემოთ. ჯილ-მოურავიანის “ სიტყვით, ნიაბის ბო-
ლოს, მაგრამ სხერტის ჭალა არის სწორეთ იქა, სადაც ჩვენ ვამბობთ, და
როგორც ომის აწერილობაა, აქაც უნდა ყოფილიყო სწორეთ ეს ომი, რა-
კი ეს ადგილებია ცხირეთისაკენ.

1) ვგონებ ბეჟან უნდა ყოფილიყვეს, მამა სპარსეთის ამირ ჰასან-
ლარის, როსტომ ხან სააკაძისა.

ის ფაშა, და უთხრა, რომ იმისი თავი უნდა უთუოდ მოკრავას მეფეს.

ზაზა ციციშვილმა, რომელიც დიდის ხნითვე გაწრთვნილი იყო სვიმონ მეფის დროს ცხარე ომებში და იყო ერთი უძლიერესი იმ დროს თავადებში, შესძახა თავის მოყვანილს სამასს საუკეთესო გამოცდილს ვაჟატებს, რომ უნდა გავანათ მტრის რაზმი და აგერ იქიდან რომ ფაშა მრავსხნებს, უბრძანებს, თავის ჯარებს და ჩვენ გვისევსო, მოვჭრათ თავი და ჩვენ დიდებულს მეფეს მოვარაფათო.

ამ სიტყვის თქმა და იმ ფაშისაკენ გაწევა ერთი იყო, მაგრამ არც ფაშა იყო, როგორც ეტუობა მშიშარა. ის თვითონაც მოეგება ზაზას თავისის ჯარებით. იმათ შეეჭნათ ხელდახელობა მარტო ხმლის ჩახანი-და ისმალა გარშემო, და გაჭქონდა ათასობით ქაკში შემართულ ხმლებს მზისაკენ ზრიალი. ფაშა და ზაზა იბრძოდნენ მარტონი. ფაშა ჭხედავდა, რომ ეს არ იყო უბრალო კაცი და ცდილობდა თვითონაც ეშინა თავისის ხელით ამისი თავი. ის იბრძოდა ხელგუნად, თავგამეტებით. მაგრამ, აგერ აუკა ზაზამ ხმალს ხმალი, გაჭკრა გვერდზედ თავის ხორასანი და ფაშის თავი გაჭკორდა ძირსა. ზაზამ სასწრაფოთ აიტაცა თავი ფაშისა, დაიჭირა წვეკრით შირში, ხმალის ქნვეთ გააშო მტრის გუნდი და მანთვა გაცხარებულს ომში მოიღეს მეფესა.

საკადემ გააშო რამდენჯანმე რაზმები ოსმალებისა. ერთი რაზმი-დამ გადადიოდა მეორე რაზმზედ, ამხნეებდა შემდრკალთ და, და მოდლიათ ბრძოლით ქართველთა, ახდენდა განკარგულებას, აწეობდა რაზმებს, ჭკზავნიდა ერთი ადგილიდან მეორე ადგილას მისაშველს ჯარს. ეტეებოდა თვითონ იქ, სადაც უფრო მაგრა იდგა მტერი.

ოსმალოს ჯარი დაძაბუნდა ჭნახეს, რომ ახირებულს კაცებსა და ძალასთანა ჭქონდათ საქმე. ჭნახეს, რომ ქართველს ჯარს თანდათან ემატებოდა. თბილისისაკენ წასვლა შეუძლებელი იყო, რათგან საჯადის ჯარი ასე გმირულად უდგია წინა და ისრე ოსტატურათ შეაფერხა და გასდრია ესენი. ცხირეთზედ წასვლაც ეგრეთვე ძნელი იყო და ალარცა ჭდირდა, რათგან მეფე ახლა თვითონვე მოუხტა აქა.

დგომაც ძნელი იყო, რათგან ჭნახეს, რომ ჯერ ამ მცირე ჯარმაც ასეთი ზარი დასცა, და თუ მოჭმატებოდა კიდევ, მაშინ სრულიად შეუძლებელი იყო გამაგრება. ისინი დაიძრნენ გორისაკენ. ოსმალების სიმაგრე უოველთვის იყო ხელმე გორი. ახლაც ისევ გორის მაკარს ციხეს მიმართეს, რომელიც როსტომ მეფემ შემდეგში უფრო გააღიდა და გაამაგრა. აქ შეეძლოთ იმათ გამაგრება და ფეხის მოკიდება, აქედამ დატევენა, აკლება და აოხრება ქართლისა.

სადამდას ცხარე იყო ეს ბრძოლა, სადამდას თავგამეტებით ბრძოდნენ აქ ქართველნი, ამას გვიჩვენებს ისა, რომ ამ ბრძოლაში დაიხოცნენ მთლად თავისის ჯარებით იარაღი და ზაქარია, რომელნიც ცხარე ბრძოლის დროს შეცვივდნენ ახალს დარწყულს ხეულებში, და აქ ცხარევე ბრძოლაში შესწირეს ქვეყნის ხსნას თავი.

სხერტიდამ ოსმალთა დაიძრა გორისაკენ უარდაჯის გზით. იმათან-და-თან ემატებოდა უკან მთებში დარჩენილი ჯარი. ოსმალნი თადა-თან ძლიერდებოდნენ. ბრძოლისგან დაღალულს და მოწყვეტილს ქართველებას არ შეეძლო მაშინვე ფეხ-და-ფეხ მოყოლა. იმათ მცირე ზანს მისცეს თავი მოსვენებას. მინამ სააკაძე კიდევ ჰგზავნიდა კაცებს ჯარების დასაცხებლათ. ამაში რაკი ოსმალთა მოემატა დიდძალი ჯარი, რომელიც უკან მთებში დარჩენილიყვნენ და ცალკე-ცალკე წყობით მიდიოდნენ, მოისწრეს რაზმების დაწეობა, რომ არეულს მტერმა არ მოგვასწროსო, და მიდიოდნენ წინარად, წყობისად, ისინი უოველს წუთას ელოდნენ სააკაძის და ლუარსაბ მეფის დაცემას.

საკაძემ ამოადებინა ქარი ჯარს და დაედგნა მაშინვე ფეხ-და-ფეხ. რომ თბილისის გზისაკენ საითმე არ გამასწრონო. სააკაძე არ აძლევდა იმათ მოსვენებას და სადმე ფეხის მოკიდების ნებას. შავრამ არც ისინი აძლევდნენ გზას, რომ სააკაძეს წაესწრო იმათთვის და გორის ხიდი ჩაეჭრა, რომელიც იდო ხიდისთავთან. ამასთან ოსმალნი ახლა ისრე გაძლიერდნენ ახალი მოსული ჯარით, რომ აღარ ეშინოდათ სააკაძის მცირე ჯარებისა.

შავრამ, რაც ვერ მოისწრო სააკაძემ მტრის დასანთქავად და გორის გადასარჩენათ, ის მოისწრა გორის სომხების მღვდელმა ტერ-საკა ტერ-საკაძვილმა.

ეს დედელი მიდიოდა გორიდან სოფელს დოქსს იქაური სომხების სამწევსკლად.

რას უცვები უნდა უფთვილიყო ეს ამოდენა მტრის შემოსევა ქართლში, რომ გორში არ იცოდნენ ეს ამბავი. დაუფიქრარი ტერ-სააკა-გულდამშვიდებული მიდიოდა დოქსს, რომ უცვებ შეეფეთა დოქსის ბოლფას ამოდენა რაზმით წულობის ჯარს, რომელიც მიეშურებოდა გორის ხიდისაკენ. სხვას ეს სანახავი დანცემდა შიშის ზარს, დაბნეული ველარას მოახერხებდა, მაგრამ ტერ სააკამ, არამც თუ არ დაჰკარგუნობა, ზიროქით იმან მაშინვე მოსაზრა, თუ ამ მტერმა მოასწრო-მტევარს გასვლა, მაშინ ქართლის საქმე წასული იყო: ისინი დაიჭერდნენ მაგარს გორის ციხეს, და აქედამ მათი განდევნა შეუძლებელი დაიყო, მით უფრო, რომ თუ ერთი ზოიკიდებდნენ ფებს, მცირეს ხანს უკან, ახალციხიდან, აზროშიდან, უარსიდან, არტანხიდან ჯარები ადვილად მოეშველებდნენ. უნდა ვთქვათ, რომ სომეხნი, რომელნიც კი შემოჭრიდნენ საქართველოს ან ძველადვე იყვნენ საქართველოს მეგობრნი, ისრე უფურცდნენ ამ ქვეყანას, როგორც საკუთარს სამშობლოს, ისრეთივე თავგამეტებით, თავის გაწირვით იბრძოდნენ, შრომობდნენ და იღვწოდნენ საქართველოსთვის, როგორც მეგობრნი ქართველნი. ამისი მაგალითები ჩვენ ბევრი გვაქვს ჩვენს ისტორიაში და თვით დღევანდელს ჩვენს ცხოვრებაშიც. რაც ჩაიღინა თევდორე კვეთელმა დღევანდელ ქართლისთვის, ესვე ჩაიღინა ტერ-სააკამ. დაინახა თუ არა ეს ამოდენა ჯარი გორზედ მიმავალი, ის მაშინვე სასწრაფოდ გაბრუნდა უკან, შეკრბა ვინც შეხვდა გზაზედ ხალხი, ეცა გორის ხიდს და იქვე, ოსმალთა ჯარის თვალწინ, აჭყარა ფიცრები და ჩაუჭრა თავზე და ხარხები, რომ ჯარს ხიდის გამართვა და გასვლა-ადარ შესძლებოდა.

შენს მტერს ის ელდა, რაც იმან ოსმალთა ჯარს დასცა. წინ ჩამოდი მიდი, გაღმა, გორიდან და მის გარემოდამ მოვიდა ჯარი, რომ არ მიეცათ ნება მტრისთვის ხიდის გამართვის. უკან, თავისი გაფითრებული მხედრობით, აწვებოდა სააკაკე. წყალს გაღმა გასვლა აქ აღარ შეიძლებოდა. მიჭბრუნებდნენ სააკაკეს? — ესეც ვერ გაუბდნათ იმთ ჰქონდათ ნაწინევი, რაც სახუმარი კაცი იყო ისა: მაშინ მათ

ახიეს მტკვრის პირ-პირ შეუთვას, მინამ ხიდს ან კარგს ფონს ჭნახვადნენ გასასვლელად.

ისინი შეჭვებენ ცარცვით: სკრას, ქარელს, სამწევრისს, ხცისს და სხვა საციციანო სოფლებს. დაიჭირეს ვიწროები და მოიმარჯვეს საქმე; დააწიეს რაზმები და იწიეს საომრად მზადება. სააკაძემ დაიჭირა ატენის ვიწროები და ციხე, რომ ქქონოდა ზურგით სიმაგრედ და თავს შესაფარებელი. აქ მოეშველნენ იმას ბარათიანი, ციციშვილები. სააკაძეს მოეცა ძალა, ის გაემართა ოსმალებზედ. ოსმალნი ისევ დაიდრნენ. მოვიდნენ ბრბონას ვიწროებში აქ, ამ ვიწროებში, მტკვრის პირას შეუკრეს გზა სააკაძის ჯარს, რომ აღარ შეეწეებინათ და ტაშის კარის პირდაპირ, რომელიც დევს ბორჯომის ხეობის პირს, შესავალში, სახალციხო გზაზედ, ქვიშხეთთან სურამიდან ათიოდე ვერსის მოშორებით, ბრბონას 1), გამართეს ფიცრული ხიდები სახლების ნანგრევებისა და იქვე შეკრებილი ხე-ტყიდან, კავიდნენ ამგვარად გაღმა ტაშის-კარს. აქედამ აპირებდნენ, თუ ვინიცობა ვერ დაამარცხებდნენ ქართველებს და ვერ შეუვიდოდნენ გარის ციხეში, გაცლას ბორჯომის ხეობით აწუგერისა და ახალციხისაკენ ან არა გადასვლას კორტანეთზედ ქვაბლიანსკენ. თუ გაიმარჯვებდნენ, მაშინ აქედამ ღია იყო გზა დოღლაურზედ გარისა და შუაგული ქართლისკენ.

ასრე ჭიფიქრობდნენ ოსმალნი. მაგრამ სხვაფორე ჭიფიქრობდა სააკაძე.

იმან განიძრახა, მიიყვანოს ოსმალნი სწორეთ იმ ადგილებში; სადაც უველა ჯარნი ოსმალთა ერთათ, ერთს ადგილას შეურდი-იყვნენ და ჯარის გაშლა აღარ შესძლებოდათ. ამისთანა ადგილიდამ გამარჯვებული სააკაძე არ გაუშვებდა მოამბესაც. ამგვარი ადგილი თვითონვე აირჩიეს ოსმალთა. ეს ადგილი იყო ტაშის-კარის ვიწროები: იმის მიგვირად, რომ სააკაძე მიჭყოლოდა აქაც ზურგიდამ, როგორც აქამდის საციციანოში მოსდევდა, იმან გადაუხვია გზა, ავიდა დონაკალისა და ჭაჭრაქის კალთობის ძირბაებზედ ახალდასს, თითქმის შუაგულს.

1) პარიეს ბიბლიოთეკის ხელნაწერი „ქართლის ცხოვრების“ თქმით, ხიდი გასდევს ქვა-ხერელს, გორის მახლობლათ, გავიდნენ გორს და აიკლეს გორი და ზემო ქართლი. მაგრამ ეს სხვა უფრო სანდო საბუთებით არა მტკიცდება, როგორც ბევრი რამ სხვა ამ წიგნში მოქცეული ამბები.

ბორჯომის ხეობაში; თუმცა მტკვარი მოდიდებული იყო, და წაედგა
ახალდაბის ხადი, მაგრამ მაინც არ დაიშალა და გავიდა სრულიად უგ-
ნებელად და უგელა ოსმალის ჯარს წინიდანა. აქ ჩაუდგა ვიწროებაში
და აღარ მისცა წინ წასვლის ნება.

ახლა ოსმალებს ერთი-ღა რჩებოდათ, რომ დაბრუნებულიყვნენ
უკან ან გორისკენ გაეტანებინათ, ან კორტახტისა და კორტანეთზედ
იშერეთს გადაესწროთ.

მაგრამ სააკაძეს უგელა ჰქონდა მოსაზრებული. იმან გაგზავნა
შაფვა, ქსნის ერისთავი, ჯარებით კორტანეთის გზების შესაკრავად.
ქვიშხეთსა და მტკვარს შუა სურამისა და დოდლაურის მხარეს ჩაუყენა
ახლად მოშეგებული ჯარები მუხრან ბატონებისა. ამილახვრისა, ნუგ-
ზარ ერისთავისა, ქსნის ერისთავებისა, თალაღანდიანთი. ამირკვიციანებისა,
ხერხეულიძიანთი და სხვანი. თვითონ თავისის ჯარით, ციციშვილებისა,
ბარათაანებისა, დელი მამადისა, რომელიც მოვიდა შვიდასი სპარსთა
მეციხეოვნე კაცით თბილისიდან, მოექცა ახალდაბის მხარეს, ზურგი-
დამ ოსმალთა.

ქართველი ჯარი შეიყარა ახლა სულ ექვსი ათასი კაცი.

საკაძემ გადასწევიტა შებმა ამ ჯარებით. შეუკრა ოსმალთ საით-
მე მოძრაობის გზა. ოსმალები იყვნენ ახლა მოწყვდელენი როგორც
ყაფაზაში.

მეტი გზა არ იყო უნდა ოსმალთ გადაწყვეტილი ბრძოლა გაე-
წიათ. დარწმუნდნენ, რომ მოენწყვდნენ მახეში. მეტი გზა არ იყო,
უნდა გამზადებულიყვნენ საომრად. იმათ შემოირტყეს გარშემო თხრი-
ლები, გაიკეთეს საფრები და სანგარები, დაიჭირეს სიმაგრენი, გამაგ-
რდნენ ისრე, როგორც კი იციან გამაგრება შხოლოდ ოსმალთა. იმ
დამეს ოსმალთა შესტროლახბნი ჰყრიდნენ რამდისა და ჰკითხავდნენ
ვარსკვლავთ ხვალინდელს საქმეს. როგორც აცნობეს სააკაძეს გამოქ-
ცეულთ ქართველთ ტყუეთა, ოსმალთ სულ მარცხის რამდენი გამოს-
დიოდათ და იყვნენ შეფიქრებულნი.

საკაძე მოადგა ორსაკე მხარეს: ახალციხის მხრივ და სურამის
მხრივ. ჯარი ჯარზედ იყო მოსული.

შეიქნა მეფესა და დიდებულთა შორის რჩევა ომისა.

ეველას სწუროდა ომი, ეველა მზათ იყო გაქწირა თავი. ეველა დიდებულნი მართლაცა და გონივრულსა და გამბედაობით სასვე რჩევას იძლეოდა. მაგრამ მარტო ამითი არ რიგდებოდა საქმე. მტერი იყო ერთი ათათ მეტი და ამასთან, თუმცა იყო მომწვედელი, მაგრამ იყო გამაგრებული და იღვა ბუნებითაც სიმაგრეში. ასრე მტერი ჯარით იმათზედ გამარჯვება ძალიან საიჭვო იყო. ამისგამო თვით პირველი გამცდილნი და სახელაფანნი დიდის ხნითვე დიდებულნი ძალგა ქსნის ერისთავი, ნუგზარ არაგვის ერისთავი, ზაზა ციციშვილი, დელიმამდ-ხანი და სხვანი ვერ დაძდგარიყვნენ ერთს პირზედ.

აქაც სააკაძემ გადასწუვიტა საქმე: იმან აუხსნა მეფესა და დიდებულთა თავისი დაწუობილება და მოსაზრებანი. აუხსნა ყოველი გარემოება შემართა და სამადრი ადგილებისა.

აქ ეველა დანწმუნდა, რომ სააკაძის მოსაზრებების ძალით ძლევა იყო უეჭველი, თვით ამის მოსაზრებანი უნაკლებო და ძლიერნი.

მაშინ ეველა, თვით იმ დიდებულთაც კი, რომელთაც ომში გონება და მკლავი ჰქონდათ ნაწვრთვნი, ვიდრემ სააკაძე დაიბადებოდა, და მეფემ გადასწუვიტეს ომის გამგეობა და თავსარდლობა მინდობოდა სააკაძეს, სააკაძეს, რომელიც მაშინ იყო სულ ოცდა შვიდის წლის ემაწვილი კაცი. არც შეიძლებოდა უამისობა, რათგან ეველა საქმე აქამდის ეკუთვნოდა სააკაძეს, ამასთან სააკაძე იყო ამართ-ამირი ასუ შთაფარ სარდალი მთელი ქართლის მხედრობისა.

მეორე დღით ადრიან სააკაძე შეუდგა საქმეს. იმან ჯერ რიყრაჟი არ იყო, რომ აშალა სასწრაფოთ და ჩუმთ ჯარი ჯარი მიიყვანა ზედ ოსმალას თხრილებსა და სანგრებზედ. სააკაძემ იცოდა ბუნება ამ ხეობისა: ყოველს მზის ამოსვლისა და ჩასვლის დროს უბერავს თერხვის სიო. მეთოფურები ჩაუსნა იმ მხარეს, საიდანაც იძროდა დილის სიო. დილის თერხვმა დაჭბურა: სააკაძემ უბრძანა მეთოფურებს სროლა. ატედა საშინელი თოფის სროლა. თერხვმა ¹⁾ მიიტანა შედებულნი თოფის—ან როგორც ზოგან ეძახდნენ მაშინ—ხელმეხას კამფლი ზედ თათრის თხრილებზედ და გაჭხვია შიგ საფრებში ჩამსხლარა

¹⁾ თერხვი ჰქვიან ქარს, რომელიც ყველა დილა საღამოს მოწმენდილ დამწეილებულს ჰაერში დაჰბერავს ხოლმე ბორჯომის ხეობიდან.

ასმალთ ჯარი. ამ კომლს მიაყოლა სააკაძემ ჯარები, და უბრძანა მისულიყვნენ ზედ თხრილებზედ უხმაურათ. კომლში გახვეული ჯარის უჩინრად მიადგა მტერს.

ერთი თავლის დახმამებაზედ სააკაძე თავის ჯარებით მოექცა ზედ ასმალთა თხრილებსა და სანგრებს, და ჩაერია ხმალ-და-ხმალ მედგარზედ უმრისხნეთ თათრის ჯარს შიგ შუაგულში.

ამგვარს გამბედაობას და უცნაურებას არ ელოდნენ ასმალნი. როგორც ზეცილამ მგელს, ისრე ასრე სასწრაფოთ არ ელოდნენ ისინი, რომ გადმოხტებოდნენ ამ საშინელს სიმაგრებზედ ქართველნი. ჯერ თმიც არ განადებულყო, რომ ქართველობა მოექცა შიგ შუაგულში... შეიქმნა საშინელი თჳი და, როგორც მოკვითხრობს მატიახე:

„იბრძვიან ერთნირ ქართველნი, ხმა ისმის ჩახა-ჩუხისა...“

მრავალთ აბჯრისა ცემისაგან, სთქვეს ხმა არისო ქუხისა“...

მაგრამ, როდესაც ჩამოერია მთელი ქართველობა საშინელი ყიფინით და თავლებილამ ცეცხლის ფრქვევით; როდესაც გააშო სააკაძემ ერთი რაზმი, გააშო მეორე, მოუშალა ასმალთ ერთი დაწყობილობა. ჩაუშალა მეორე, მესამე და სხვა, — მაშინ აიტანა ასმალნი შიშის ზარმა, იმათ უნებ შეაქციეს მტერს ზურგი და ზირველი ფაშებმა იკადრეს დაძვრა თავის თავების საშველად. საშინელმა შიშის ზარმა აიტაცა ყველა. გარბოდნენ, ვინ ვის გაასწრებდა. გარბოდა მთელი ჯარი, და გადადიოდნენ ერთმანერთზედ. ცხენი, კაცი, ჯორი, აქლეში, მკვლარი, ცოცხალი აირია ერთმანერთში. დაჰყარეს გუდა-ნაბადი, ბარგი-ბარხანა, საგაღი, თოფ-იარაღი, განძეული, კარავნი და რაც კი რამ ეხდათ, ისწრაფოდნენ მხოლოდ თავის შველას და მრისხანე მტრის ხელილამ თავის დახსნას.

გაქცევით და აზირებდნენ ასმალნი თავის ხსნას, მაგრამ, როგორც ზემოთაც ეთქვა, სააკაძემ უოველმხრივ დაუგო იმათ მახე. უოველი გზები, უოველი ბილიკები, უოველი ვიწროები ჰქონდა დასტერილი სააკაძეს.

აქ შეიქნა უმაგალითო მარცხი ასმალთა. საქმე იქამდის მივიდა, რომ თუ სადმე ვინმე ასმალის ჯართაგანმა გაასწრო სააკაძის რისხვას და ხმალს და შეათარა ტყუას და დრეში თავი, იმათაც უბრძლო.

მწევრის ბიჭები და დედაკაცებიც კი იჭერდნენ და ატყუებდნენ.

ბრძოლის დროს მარტო სააკაძემ დაიჭირა თორმეტი ტყვე თავისის ხელითა, როგორც გვიამბობს ჰარიყის ბიბლიოტეკის ხელნაწერი „ქართლის ცხოვრება“.

სამი დღის განმავლობაში მთელი ოსმალის ჯარსადამ აღარ დარჩა არავინ მოუკლავი და დაუტყუებავი, გარდა თორმეტი კაცისა. ¹⁾ უკვლავ ფაშები და წინამძღვარნი ჯარისა ან დაიხრცნენ და ან დარჩნენ ტყვეთ სააკაძეს.

რომ შეარდგინოს მკითხველმა აზრი სააკაძის ჰირად გმირობასა და ბრძოლაზედ, მოვიყვანო მატიახეს სიტყვათა, — რომელსაც ათქმევინებს:

„ჩემი რა ვსთქვას, — დიდათ მძულდა ტრახანი და ცუდი კვებნა, — ველარ დასდგის უნაგირზედ, ვისაც ჩემი შუბი ესა.

სად მივმართი, შევადრწუნი, ლახტის სთქვიან არის ქეჭა...

„გხოცდით, გულმედგრათ ვიბრძოდით, სწორეთ რაზმთ შუაგბრუნევი,

რომელსაც სისქის ჯარს მივხვდი, ერთმანერთშიგან ურევი...

„ფიცით შეგადრო, მეფეო ¹⁾ სამი გავტეხე შუბია, მასუკან ლახტით ვიბრძოდი, სისხლით ამევსო შუბა.

ლახტიც რომ გატედის, ხმალს ხელი მივფავ, ვაქენე გუბა...

„ისრის რა გკადრო სინშირე, რამდენი რამე მომესო, ჯაჭვს შიგან მომხვდის ნანტვრევი, სადაც რომ ხელი მომესო“.

ამასვე გვიამბობს უცნობი ავტორი ჰარიყის სამეფო ბიბლიოთეკის ხელნაწერი ქართლის ცხოვრებისა. აქ ათქმევინებს მოურავი; „ისცა შუბი შევსცი, უნაგირში ველარ დადგის და სითაც შეუტევიდი, შევადრწუნებდი და შევაშინებდი, ვხოცდი, გულმედგრათ ვიბრძოდი, სწორედ რაზმშუა გბრუნევი, ჯიდაისს უფრო შეუტევიდი და მოვკვდი. სამი შუბი გამიტედა, მასუკან ლახტით ვიბრძოდე, ლახტი გამიტედა

¹⁾ ბესარიონ კათალიკოზის თქმით, რომელიც იყო 1724 წ. კათალიკოზათ, გადარჩა მარტო თორმეტი კაცი ცოცხალი. ბესარიონ იყო ანტონ პირველზედ წინათ.

¹⁾ თეიმურაზ მეფეს უამბობს სააკაძე „მოურავიანში“.

და ხმალი ამოვიღე. დიდი ომისა და ცემისგან ქუხილის მსგავსი იყო ხმა ბრძოლისა.. თორმეტი კაცი მარტო მე დამჩნა“. ამავე ივტორის სიტყვით „დიდას შებმული, ცხრა სათამილის ომი იყო. მაშინდელს გამარჯვებას მართლა ენა ვერ იტყვის“.

ამგვარ გათავდა ეს შოულოდნელი შემოსევა ამოდენა ჯარისა ოსმალთა ქართლზედ.

ოსმალთა ამ საშინელი დამარცხებით და ამოდენი ჯარის მოსპობით, დიდი ხნობით მოაკლდათ ძალა საქართველოში შემოსევისათვის; მაგრამ, მაინც სალოდინო იყო, რომ ოსმალები ამას არ შეარჩენდნენ ქართლებს. და დღეს იყო თუ სხვალ მოსახოვდნენ თავისი ამოწვევტილი ჯარის სისხლს.

სააკაძემ იცოდა ეს კარგათ. ამასთან ისიც იცოდა, რომ მარტო ერთი ბეწვა ქართლი ვერ გასცემდა ზასუხს მთელს იმოდენა ოსმალთა, რომლის წინ ძრწოდნენ მთელი ევროპის სახელმწიფოები, მთელი სპარსეთი. ამისგანაც საჭირო იყო ძლიერი მომხრე. მომხრესაც ამ უამათ უკეთეს ვერ იშოვნიდნენ, როგორც შაჰ-აბაზს და სპარსეთს, რომელნიც ვერ იმავე თაობითვე ოსმალების მოსისხლე მტერნი იყვნენ, მეორეც, შაჰ-აბაზიცა და სპარსეთიც გულ-დამწვარნი იყვნენ ოსმალებისა. გან ამ უკანასკნელი დამარცხებით შესაბამისაში ანუ შუა მდინარეში და ბაღდადის წართმევიით. ამისგანაც, ვერ ერთი ესა, რომ დააწმუხნოს ქართლის ერთგულებაზედ, რომელზედაც შემდგომ კანთ მეფის ადექსანდრესი და ქართლის მეფის გიორგის მითქმა-მოთქმისა რუსეთთან შაჰ-აბაზ ქართლზედ ძალიან გულ-აყრილი იყო; მეორეც ესა, რომ ამის შაჰ-აბაზს ამგვარი ოსმალების დამარცხებით; შესაშეც ესა, რომ აირიდოს იმისი მტრობა, გაიხადოს მომხრეთ, თუ, ვინიცობაა ოსმალო განიზრახავს ქართლზედ წამოსვლას, — სააკაძემ ახლაც მოციქულეები შაჰ-აბაზს, გაუგზავნა დახოცილ ფაშათ თავები და სხვა მრავალი ნიშანი გამარჯვებისა, და მიულოცა გამარჯვება შაჰის ჯარისა, შაჰის ხმალისა, რაკი შაჰი უპატრონებოდა ქართლს და აძლევდა შაჰს ხარჯსა, ქართლი ითვლებოდა საუკუნოთ.

თქმა არუნდა, შაჰ-ახასი იამა ამგვარი დამარცხებას მსმალთა და ერთგულება ქართლელთა. მაგრამ ამაზედ იტვი არ უნდა ვიქონიოთ, რომ ამ დღიდან უნდა ამის შორს მხედველს გონებას შერი ადღო ქართლის გაძლიერებაზედ და ქრთღულების გმინს სააკაძესუდ. რომელმაც ასრეთი წესიერება შემოიტანა ქართლში და ხდებოდა რა ღაცა უძლეველი კაცი შინა თუ გარეთ ის, უეჭველია, ეგრეთვე დანახავდა ამ მოციქულებასა და საქმეშიც, რომ ამგვარი კაცი, როგორც სააკაძე, უსაფუძლოთ და უფროთ არ გაუწევდა თავის ქვეყნის მტერს ამგვარს მონებას. ვინც იცის პოლიტიკა, მოქმედება და შორს მხედველობა შაჰ-ახასისა, იტვი არ იქნება, რომ ის ჩინდებდა გულის, სააკაძე ამგვარვე ჩეგდო ხელში, როგორც ეს უფო კახეთის შეიქეს თეიმურაზ პირველს, რომელსაც მოსთხოვა მიცემა თავისი უკეთესი სარდლისა და სამიუთის გონიერი გამგესი ადამ ამელიშვილისა, ¹⁾ რომელიც მისცა თეიმურაზმა და რომლისც უკან მაროვა კახეთისა და პატრონობა წავიდა უკან და უკან; ან მოუდოს ბოლო ისრე, რომ გორც სახელგანს კახთა სარდალს ქაინოსრო ამანიშვილს ჩოლოყაშვილსა და სხვა.

მაგრამ, შეიუე ლუარსაბმა და ქართლის დიდებულთა ადარ დაცადგეს ეს შაჰ-ახასი: იმათ თვითონვე გადუდგეს იმას სააკაძე, როგორც მავნე სამეფოსი, როგორც მტერი ქვეყნისა.

რომანი სააკაძის სახლში, რომელიც გადიქცა ტრაგედიათ.

შემდგომ ამ გამარჯვებისა, რომლისაც მზგავსი დავით ადმაშენებელსა და საქარია მხარკებელს აქეთ საქართველთს ადარ ენახა, მთელი ქართლი მიეცა ღხინსა და ჩეტარებას. იმ აუარკებელი ნადავლით, რომელიც ამ უცნაური გამარჯვების უკან დარჩათ ქართლელთა, ქართლმა წამოიწია უფრო კიდევ. უველას პირში და უველან მარტო სააკაძის ხსენება და იუო. ხალხის თვადში სააკაძე იუო შეუდარებელი

¹⁾ ეს იყო ანდრონიკაშვილი, ბოლოს სპარსეთში იყო სულთანთან, როგორც მოგვითხრობს პარიყის ბიბლ. ხელნაწ. ქ. ც, და ანტონ კათალიკოზი ქეთ. დედოფ. წამებაში.

გმირი. მღაბიო ხალხი მას უყურებდა, როგორც თავის ჰატრონს, მთელი ქართლი — როგორც თავის მხსნელს. მეფეს, რაღა თქმა უნდა, უფრო შეეკვთა გული თავის სიერმის მეგობარს სააკაძეზედ, რომელმანც ჯერ ერთი ესა, გააძლიერა ეს მთავრებზედ. გაუმაგრა და გაუძლიერა სამეფო, დაუზოგრილა წინააღმდეგი მის სამეფოს სამომი ოსები და სხვა., და ახლაც ხომ გადააჩინა ტყუეობას, სიკვდილს, დაუმარცხ ასრე უნებ შემოსული ძლიერი მტერი, გადურჩინა სამეფო ტყვეებისა და ოხრებებს.

დიდებულნი ჰგრობოდნენ სმანელს ძაღას სააკაძისა და თავის უძღურებს. სააკაძე! ეს უგვარო კაცის შვილი, ეს ჯერ ისევ ლაწირაკი, აჯდა ამით თავსა, განსკებდა სამეფოს, ელაზარაკებოდა ევენს, ემოციქულებოდა იმას, უმკლავდებოდა ხვანთქარს! ხალხი აღრავის ჰხედავდა მის მეტს. გაუბატონა სრულიად მეფე დაიჭირა ისრე საქმე, რომ თვით შ:ჰთანაც აღარ გაუვლოდათ რა ამის წინააღმდეგ. ჩამოართვა ისრე ჩუმათ, უღუშელოთ, უძალათა ამით მეფური ძაღა; აუკრა კრიჭა ქვეყნის ცარცვისა და უფლეუისა, ერთმანერთის აკლებისა და ახრებისა. რაღა იფუნენ ესენი? ვიღა იფუნენ? რა ერქვათ? ვინ აჯდა თავს? ვინ შეუკრა ამით ხელები?! — მეფემ კი არა! თავისმა ტოლმა კაცმა კი არა! — სააკაძემ! უგვარო, უჯიშო სააკაძემ?!.. ძნელი იყო მათთვის მოსხელებლათ. ისინი ეძებდნენ დროს, და კიდევ მიეტო მარჯვე შემთხვევა.

ორი წლის უკან, შემდგომ, ამ გამარჯვების ოსმალებზედ, სააკაძემ მოიწვია თავისთან მეფე, მთლათ ქართლის დიდებულნი, თავისი ოჯახობებით, მრავალი აზნაურნი და საპატოო მღაბიო ხალხი ნოსტეში. უზომო იყო მასზინძლობა სააკაძისა. წყლის მაგიერათ ღვინის შადრევნები ჰქონდა გამართული. უოველრიგი მოსაკრავენი, მუტრიბნი და მზშელებნი შეამკობდნენ ამ მასზინძლობას. მთელი ქართლას უკეთესი ქაღნი ამშვენებდნენ მასზინძლის სახლსა და მოწვეულთ სტუმართა. მეფე იყო უზომოდ მხიარული. სააკაძეს ჰყავდა სრულიად ახალგაზდა და სოცარი მშვენების დაღ, რომელიც თავის სიღამაზით განდა საანდაზო მთელს საქართველოსა და სპარსეთში. ეველა სპარსეთის კუთხეში ისმოდა სიმღერა, შემეობა და ქება ამ ქალისა. მეღექსენი არღვენდნენ ამაზედ ლექსებს, მომღერაღნი აწეობდნენ ხმებს. მთელს სპარსეთში და-

დიოდა ხმა ამის შვენებისა და სინაზისა. იმაზედ ლაშარაკობდნენ, როგორც საოცარს მოვლინებაზედ, შეზარხოშებულმა მეუემ მოჰკრა თვალი უმაწვილს სააკაძის დას, იმისმა საოცარმა შვენებამ თილისმისავით დაურა გულში. ის ვეღარ აშორებდა ამ შვენიერს ნორჩს ქალწულს თვალსა. სუფრასზედ მეუემ მოითხოვა, რომ სააკაძის დას აქმსოთქროს თასი ღვინითა და თავის ხელით მიერთმია იმისთვის. სააკაძემ უბრძანა თავის დას ხლებს. უმაწვილმა ქალმა შეასრულა ნება და ზრძანება თავისი მეთვისა და ძმისა. მეუემ იხილა სრულიად ახლო მშვენიერი ქალწული. იმას ესმოდა იმისი აჩქარებული გულის ცემა, მისდიოდა სულთქმა. მორცხობის ფერი ახამებდა უფრო უმანკო სახეს. გატაცებული ღვინისა, საკრავებისა და მხიარული მასშინძლობისაგან, 22-24 წლის უმაწვილი და სათუთათ გაზდილი მეთვის სისხლი სრულიად აიძვრა, გული გახდა ტუვე უმაწვილის, ნორჩის ქალის.

ლუარსაბს ამის უკან აღარც დღე, აღარც ღამე, აღარც შინა, აღარც გარეთ, აღარც მარტოს და აღარც ხალხში, არც ჭირსა და არც ღვინში აღარ გამოსდიოდა ეს ქალი გონებიდამ. ამან უხშირა სააკაძისა სიარული, ხშირად იწვევდა თვით სააკაძეს თავისის სახლობით. მაგრამ ჯერ ვერ გასტეხოდა თავს. რას ნიშნავდა ეს სურვილი ნიადაგ ამ უმაწვილი ქალის მახლობლათ ყოფნისა და ცქერისა? ამ დროს ამას ელაშარაკებოდნენ სხვა-და-სხვა მთავართა და დიდებულთა ქალების შერთვაზედ, მაგრამ ამოდ. მეუემ იყო უარზედ ის არ ირთავდა ცოლს.

რამდენიც უახლოვდებოდა და ხშირათა ჰხედავდა ამ ქალს, იმდენი უფრო უცხოვლდებოდა ამისი სიყვარული, იმდენი უფრო ვერა სძლეოდა მეუემ უამისოთ, იმდენი უფრო უნდოდა იმისი დაახლოვება. მეუემ ნახა, რომ უამქალთ იმას სიცოცხლე უძლეოდებოდა, უიშისოთ ეს არ იყო თავის გონზედ. მეუემ იგრძნო ეს, მაგრამ ვერ გაუბედა ეთქვა დედის და დიდებულთათვის. ვერა ჰბედავდა ჯერობით მეუემ ამის თქმას, მაგრამ იმისმა ოხვრამ და ნიადაგ სააკაძის დის ხსოვნაში ყოფნამ ადებინა იმათაც იტვი, რომ ამას გაგიყებით მოსწონდა და სააკაძისა. ბევრი იმაგრა მეუემ თავი, რაკი იცოდა, რომ დედაც არ მოუწონებდა და დიდებულნიც უფრო აყაყანდებოდნენ ამაზედ, მაგრამ ჭირმა თავი ვეღარ ღამადა: როცა იყო, გამოუცხადა თა-

ვისი სიუყვარული და გატაცება სააკაძის დისგან. იმათ, თქმა არ უნდა, იტყვიან ეს საშინელათ და დაიჭირეს შორს. მეფე იღვა თავისაზედ. მაშინ, როგორც სჩანს, უჩინეს მეფეს უგვირგვინოთ დაახლოვება. ქალისა. იყო თუ არა ეს მეფის ნამდვილი სურვილი, ძნელია სათქმელად, რათგან მეფემ ბოლოს შეჭვივცა სააკაძის. რომ მე ეს გუნებაში არა მდებია; მხოლოდ ეს კი ცხადია, რომ სააკაძის დისა და დედამდის შიადწია ამ ამბავმა, რომ მეფემ მრუშება მოინდომა: ეს უთხრადედამ გიორგის.

საშინელება იყო ეს გაგონება თავმოყვარე სააკაძისთვის.

ჩვენ მოვიყვანთ აქ საშინელათა მწერალთა სიტყვებს რა რიგადედვა, განარისხვა და ააშოთათა ამჟი გული სააკაძისა.

„ამ გაგონებაზედ მოურავი შეძრწუნდა სულითა და გულით, ის ექმბდა სიკვდილს და ვერა ჭმბოვებდა... იტყოდა მოურავი: მოგვლავდღუარსასი, ვინაიდაც არ ძალმძის ესოდენი შერცხვენის ტვირთვა. ჭეშინვიდა, ვითარცა მებრძოლი. ცხენი, შესძსდა, ვითარცა ლომი, აღმოიფშინევიდა ლუარსაბზედ, ვითარცა გიქის მფშინავი ვეშაში...“ ამბობს არაქელ. — არაქელ ჭიქრობს, რომ სააკაძე მიტომ მრისხანებდა ასრე ლუარსაბზედ, რომ იმან კიდევ გაათუჭა დაჟ სააკაძისათ.

„რა შევიგენ, მე ესე ვთქვი, არ მეოლოდა ნეტარ მე და... შერცხვენა და ხმლის შემოსხნა, მეფემ როგორ გამიბედა!..“

მეფეს კაცი გაფუგზავნე. ეს რა იყო თქვენგან ქნანი, რომ ჩემი და გავაბოზო. სიტყვით ნუ გაქვს ამის თქმანი. ნუ მიჭეუები ბოროტს საქმეს, ნუ გაქვს ცუდი გულის თქმანი, თვარემ თავი მოგაველიო, არ მაქვს სიტყვის უკუთქმანი...“

„ეს მინდოდა, შვილისათვის მე დამეგლო ხმლის სახელი. აწ ესე სთქვან, მოურავის სახლი განდა საბოზველი...“

ამბობს იასე თბილელი.

„მოურავმა თქვა... მეფემ ეს რომ მიეოს, მე და ის ხომ ვუღარ გამოვდგებითო, შერცხვენა და ხმლის შემოსხნა არისო, ნეტარ როგორ გამიბედაო... მოურავმან მეფეს შეუთვალა... რა სათქმელია, რომ ჩემი დაჟ გავაბოზო, მინდოდა შვილისათვის ხმლის სახელი დამეგლოვა და აწ ასრე უნდა თქვან, მოურავის სახლი საბოზველი განდაო!..“ ამბობს შარაყის ბიბლიოტეკის ხელნაწერის ავტორი.

რაკი ამ გვარი შთაბეჭდილება მოახდინა. ამ ამბავმა მოურავზედ და იმის სახლოაზრედ, მაშინ მახლობელთა და დიდებულთა ურჩიეს შეიქმნა ამოღო სააკადის ქალი გულიდან. მაგრამ ლუარსაბმა მიუგო, ვიტყვით არაქელის სიტყვებით. „არ ძალმძის იმ ქალწულისკან განშორება, რამეთუ სულისა ოდენ მიუყარს იგი და რათგან ჩამცივებინხართ, იცოდეთ რომ ვიდრემ ცოცხალი ვარ, ვერც მე თვინიერ მისსა და ვერც ის ქალი თვინიერ ჩემსა ვერ შევიერთავთ ვერავის.“

ლუარსაბმა სააკადისგანთ გაგზავნილი კაცების პირით შემოუთვალა ფიცი, რომ იმას არასოდეს არა სდებია გულში იმისი დის გაუპატიურება და ვერც შეჭკადრებდა იმას სააკადის სახლს. გაუპატიურება კი არა, იმასა ჰსურს, რომ იმისი დაჲ შეერთოს ცოლად და იყოლიოს ქართლის დედუფლათ. ამის გამო სთხოვს ამაზედ ჯვარის დაწერის ნებას.

სხვა ეველა დიდ ბედნიერებად მიიღებდა ამგვარს კარზედ მობდგარს ბედს, მაგრამ სააკაძემ დაიჭირა ძალიან შორს. იმან იცოდა, რომ ამას მოჭყეობდა დიდი განსაცდელი. იცოდა, რომ საწურო საქართველოს დიდებულთა ამისი ასრე მამალებისათვის იყო აღესილი და ერთი წვეთიც კიდევ და გადმოიდგებოდა ის. იცოდა უხსნათობაცა ლუარსაბისა, რომელსაც ეს თუ არ ახლდა ნიადგ გვერდსა, დიდი განვლენა ჰქონდათ სხვებსაც ამაზედ, და მეტადრე შადიმან ბარათაშვილს რომელიც ჯერ ერთი ესა იყო ამ დროს პირველი გაჩლიერებული გვარის თავადი, მეორეც ესა, იყო მეფის :ღმრწდელი, მეფის სუფრავი, შუდამ გვერდს მხლები და ამასთან მოსისხლე მტერი სააკადისა. სხვა სამტროს გარდა შადიმანს ჰქონდა გულს ჩახსოვნებული, რომ ერთხელ რაღაც საქმეში სააკაძემ უძრახა ამას ვაჟკაცობა. სააკაძეს არ უნდოდა, მინამ საქმეს საქმეზედ არ მოიყვანდა, უდროვით აეშადა თავის თავზედ თავადობა და ამითი აწეწილიყო კვლად მზადწეობილი საქმე და თვით გარემოება სამეფოსი. ამისგან, სააკაძემ შეუთვალა უარი, და მოაგონა, რომ ამას საქართველოს დიდებულნი არ მოუწონებდნენ, აეშლებოდნენ, თავს არ დაუდებდნენ, ამასაც მტრად გადაჭკვილებდნენ. და მოაკვლევინებდნენ უბრალო ქალის

შეერთებით და სამეფო გვირგვინის დამტკიცებით. მაგონა ეგრეთვე, რომ შადიმან ისაგრებლებდა ამითი და ჩამოაგდებდა ამათ შორის შურს.

მეფემ მოიხსენა სააკაძის შეთვლილობა, მაგრამ ახლა კიდევ უარესად იტკიცა. ზასუხათ შეუთვალა სააკაძეს, რომ იმას იმსი დის შეურთავობა არ შეუძლიან, რომ ეს თავისი ცოცხალი თავით ამ ქალს თავს არ დაანებებს. სააკაძეს, თითქმის გული უგონობს, რაც წარმოსდგება ამ ქორწინებიდამო, ახლა დედოფალს, ჟუარსაბის დედას, თამარს შეუყენა კაცები, რომ როგორმე მოიყვანოს მეფე ცნობასა და აარიღოს ამ ქორწინებას. თქვენი შვილი ისრეთი ბედნიერი სასიძოა უთვლიდა სააკაძე დედოფალს, რომ ვეველა მეფე და მთავარი ბადნიერთა ჩასთვლიან თავს მაგისი დამოუფრებითაო. თქვენ თვითთნვე იცითო, რომ თქვენს საყმობში მე, თითქმის ვეველაზად უკანასკნელი გვარისა ვარო, და რათ გინდათ თქვენი გვარისა და გვირგვინის დამტკიცებაო.

აქაც იგივე ზასუხი მოუვიდა მოუწავს. დედოფალი უთვლიდა, რომ ჩემი შვილი თავისი ცოცხალის თავით არა შერება შენი დის შეურთავობასო, თუმიცა მეცა და ვეველა დიდებულნი ბეგრს ვეცადეთ. იმისთვის დაგვაუშლევინიბინა ესაო. ზედაც დაემტკებინა დედოფალს: კარგს იზავ, შენი დაჲ მისცე მეფესა, რათგან ჩვენთვისაც კარგია, რომ შენისთანა ერთგული და საჭირო კაცი ნათესაობთაცა დაკავშირებული და დაახლოებული გვევადესო.

საკაძე თავისას არ იშლიდა. იმან შეუთვალა ჟუარსაბს კიდევ უარა. ის ჭხედავს რაც ღრუბელი ჭზავდებოდა იმისა და მთელს სამეფოს თავს ამგვარი მეფის აყინებითა.

აქ კი, საშინლათ განრისხებულმა მეფემ, შემოუთვალა სააკაძეს: თუ კიდევ უარი შემოგითვლია ჩემთვის, მაშინ ჩვენი ერთმანერთობა აღარ იქნება და ან შენი სისხლი უნდა დაიდვაროს ან ჩემიო.

მაშინ სააკაძემ მოსთხოვა საფიცრის წიგნი, შირველი მაზედ, რომ ამითი არც ამას არც ამის დას არა ევენებოდა რა, მეორე მაზედ, რომ რაც უნდა ასტეხოდნენ მთავარნი და დიდებულნი ამის სამტროდ, ეს იმათ არას დაუჯერებდა და ამაზედ გულს არ შეიტევლიდა; მესამე

მახედ, რომ ეს არავისი სიტყვით და ძაღდატანებით არ გაუშვებდა ამის დას.

ამ დასტურის უკან მეფის აღტაცებას აღარ ჰქონდა დასასრული. იმან სიხარულით მისცა სააკაძეს იმისაგან შემოთვლილი საფიცრის წიგნი, ხელმოწერილი როგორც მეფისა, ისრე დედუფელსგან.¹⁾

მეუემ საჩქაროთ გადახდა ქვათახევეს ქორწილი. მაგრამ ამ რომანიულს ქორწილს მოჰყვა ის საშინელი ტრაგედია, რომელიც შემდეგში გადახდა ამას, ამის სუფარედს და ამოდენა მეტადინებოთ ნაშოფნს ცალს, ამის სიურმის მეგობარს, მოყვარეს და ქვეყნის ხელში დამჰქერს სააკაძეს.

თუმცა სააკაძეს უბეს ედო მეფის საფიცრის წიგნი, მაგრამ ვერცა რა ამან უშეკლა. ამ ქორწინებით ისარგებლეს სააკაძის მტერთ, ქართლის მთავართა და დიდებულთა, რომელთაც მოთავეთ და წინამძღვრად გაუხდა ამ საქმეში გამოცდილი ინტრიგანი შადიმან ბარათაშილი, როგორც ითქვას, აღმზრდელი მეფისა და განმვლე ჰირი დედუფელზედ, ხელობით სუფარაჯი მეფისა.

იმით იმდენი კი დააცადეს ლუარსაბს, რომ მოეკლა ჰირველი გატაცებული ცხარე ტრფიალების ყინი და შემდგომ შეუდგნენ საქმეს...

1) ანტონ კათოლიკოსის თქმით ეს ქორწილი არა ყოფილა, ტყუილად მოიგონა სააკაძემო. ამ აზრსაც ამყარებს არაქელს. ამასთან ამბობს, რომ სააკაძემ განგებ უჩვენა დაე ლუარსაბ მეფესა, რომ ეგება ცულ რამ განეზრახოს, რომ მიზეზი მომეცეს იმისა მოკვლისაო, ამასთან მოგვითხრობს, სააკაძე დიდი შეძლების კაცი იყო და ისყიდამდა მთელს ქართველთ დიდებულთა, რომ ამით ძალა ჩაეგდო ხლთა და ლუარსაბისთვის ბოლო მოეღოვო. მაგრამ არასფერს ამის მსგავსს არაქელის წიგნში არა ვკითხულობთ, ამასაც არ აფიქრდება ანტონ კათალიკოსი: როცა სააკაძეს და ჰნახა ლუარსაბმა მაშინ ხომ ისევ კარგი ერთობა ჰქონდათ მოურავსა და ლუარსაბს, მაშ რა მიზეზი ჰქონდა მოურავს რომ ეძებდა მიზეზს მეფის მოსაკლავად. და აჩვენა, ცული რამ განმძრახოს, მოკვლაო! განარომ თუ არ ამგვარი მიზეზით, სხვა მიზეზს ვერ იპოვიდა მოსაკლავად?... აი ამგვარი ბავშვური აზრებით არის სავსე ჩვენი მესიტორიეთა მწერლობა.

ვინც ჩაჭკვირკვობია, შენიშნული ექნება, რომ ქართველთა დიდებულთა ქალთ უფრო ავზარტავანი და გორბოზი გული აქვთ, ვიდრე მამაკაცთ. ისრე სააკაძის გაძლიერებამ და მათი გვარების ფრთების შეკვეცამ არ აღეფლავ ეს ასუღნი ამინადამისანი, როგორც იმისი დის გადადუფლებამ. აი როგორ მოგვითხრობს ამას სომხების მეისტორიე არაქელ.

„გარნა კოარტი, ავზარტავანი და თავის მომწონი გვარნი ქართველთა დიდებულთა, რომელნიცა აფასებენ გვარსა, შისდევენ და ამასობენ წინაზრებითა, ითაკილეს ესა... ცოლნი და დედანი მათნი რომელნიც იყვნენ დიდებულის გვარისანი, აშალენ ქმართა, შვილთა და ძმათა თვისთა და ეტუდნენ. „ვითარ შესაძლო არს, რომ ჩვენ, ასუღნი დიდთა თავადთა და აზნაურთა, ვიხლებოდთ და თავგანსვტემდეთ ერთი უბრალო გლეხის ქალს. უკეთუ შეაკონებთ მეფესა, რომ აიღოს ხელი და შეირთოს ცოლათ მეფის ასულთაკანი ვინმე ხომ რა კარგი, თუ არა, ჩვენ არს ოდეს არ დავიმცირებთ თავს და არ ვიკადრებთ უბრალო გლეხის ქალის ხლებასა. თუ თქვენ ვერ აქნებინებთ ამას მეფესა და იმ ქალს იდედუფლებათ, მაშინ გაგვიტყვეთ ჩვენ თქვენი ცოლობიდამ და შეირთეთ სხვა ცოლები“.

ამგვარად, უამისოთაც, აღეფლებულს და სააკაძეუდ გულმოსულს დიდკაცობას, მიესივნენ ახლა ცოლნი, დანი და დედანიც.

აქ შეიქნა ხანდვლილი მღელვარება მთელს ქართლში შადიმან და მასთან მომატებული დიდებულნი შეადგენენ მეფეს, რომ გაეშვა სააკაძის ქალი და შეერთო ასული დადიანისა, რომელიც წინათაც ეძლეოდა ამას. ამასთან დაუწყეს ბეზღება ჩუმ-ჩუმათ. აბეზღებდა შადიმან და ქაიხოსრო ბარათაშვილები, ლორის მელიქი ქაზუმ და სხვანი ფარსადან ციციშვილის, რომელიც მაშინ იყო ქართლში უძლიერესი მთავარი, ეჭირა მხარი სააკაძის მტრებისა. სწამებდნენ ათას ცილებს და სცდილობდნენ აეყარნათ იმასედა მეფის გული. მაგრამ იყვნენ თითო-ორიღა დიდებულთაშიც ფხიზელნი, საქმის ამწონაფნი და შორსმხედველნი, რომელნიც აფასებდნენ და ჰხედავდნენ სააკაძეს საჭირო კაცათ ქვეყნისთვის. ამათ გამოუცხადეს მეფეს, რომ ამგვარად გაუზატიურება სააკაძისა, ამასთანავე გატყნა ფიცისა, რომელიც იმან

წერილით მისცა იმას, იქნება ჯერ ერთა ესა ქვეყნის შერცხვენა, და შეორეც ესა, სააკაძის დაღუპვას მოჭეუვება ქვეყნის დაღუპვამ.

მეფე ზირველ ხანათ იდგა დიდს უარზედ. იმას არ ეთობოდა არც თავისი საუარელი ცოლი და არც გიორგი სააკაძე. მთელს ქართლში შეიქნა განხეთქილება სააკაძის მტერთა და მომხრეთა შორის. სააკაძეს ეჭირა ხელში საფიცრის წიგნი ლუარსაბისა, იმის დედის ხელ-მოწერილთა დამტკიცებული, და არა სჯეროდა, რომ ამ ფიცს გასტყებდა და გადუღებოდა ლუარსაბი. არა სჯეროდა ეგრეთვე, რომ გაიმეტებდა ამას, ასრეთს ნამსახურს კაცს და გასწირავდა ამის დას, რომელიც ესრეთის ტრფიალებით შეირთო. ამისგან იმ არ უგდებდა აგრე რიგათ ამ შითქმა-მითქმას და მიხეთქ-მოხეთქებას უურს. არ ეგონა, რომ მეფე გადუღებოდა, და უმეფეთ კი იმას თავადებისა და დიდებულებისა არ ეფიქრებოდა—ყოველი ძალა იმას შესამუსრვათ ეჭირა ხელთა. არ ელოდა ლუარსაბის გადადგომას, მაგრამ ლუარსაბმა იჩინა აქაც თავისი უხასიათობა.

შადიმან შეუხნდა ლუარსაბს. „მეფე რომ სუმად (ნადვინევი) მეფის, სუფრაჯი (შადიმან) მაშინ შეუხნდის და დაუწეის ლაზარაკი.“ ამბობს ჰარიუის ბიბლიოტეკის ხელნაწერის ავტორი. შადიმან წინამძღვრობდა ყველა სააკაძის მტრებსა. რამდენჯერმე მომეტებუდმა წილმა ქართლის დიდებულთა ან, როგორც ზემოდ ხსენებული ავტორი ამბობს, სრულ ქართველთა დიდებულთ, შეიდრძოვეს საიდუმლოთ ლუარსაბ და მოსთხოვეს სააკაძის სისხლი. ლუარსაბმა ბევრს ხანს იმაგრათ კი, არა ჭეპბულდებოდა. „ნუღარ მეტყუითო იმის წახდენასო, იმისთანა ყმა რომელს მეფესა ჭელოლია ან ეყოლებო, დიდს ომსა და გაჭირვებაში მაგისთანა კაცი როდისდა იქნებო!“ ეუბნებოდა ლუარსაბ ქართველთა დიდებულთა ხსენებული ავტორის თქმით. მაშინ, ერთს, საიდუმლო ყრილობაში, ყველამ ერთხმად გამოუცხადეს მეფეს, რომ ჩვენ აღარ გამოეფებთ, გადავიღებთ, სხვას მივცემთ საუზოდ თავსაო. ან ჩვენი თავი ინდომე ან სააკაძეო.

ლუარსაბ ჩავარდა განწირულებაში, არ იცოდა, რა ექნა. იმან გამოცდილებით იცოდა, რა ადვილიც იყო ამ მუქარის შესრულება თავადებისაგან. ხონთქარცა და ევინიც, როგორც კვლავ ყოველთვის, მზათ

იფენე შეეწინარებიანთ, მიეღოთ და მხარი მიუცათ უველა ქართუელთ
მუხანათებისათვის. ამისგან, რომ სააკაძე არის გადაგარჩინო, გა-
მოუცხადა: სააკაძის სისხლს კი ვერ დავდგრი, და რაკი იმისი დის
დედუფლობა ავრე სამიმით მიგახნიათ, ავიღებ იმაზედ ხელსა.

— როგორ! შესძახეს დიდებულთა: შენ სააკაძის დაჲ გაუშვა,
საკაძე ცოცხალი დარჩეს და ჩვენ კიდევ გვედგომინება საქართველო-
ში?... სააკაძის სისხლი! ამის მეტი ახლა ვეღარა დამშვიდებს რა-
ჩვენს მრისხანებას; მეუფის გვირგვინის დამცრობას!... ან ჩვენ უველა-
ნი, ან სააკაძე!.. რომელიც გიჯობდეს, არჩიე... ერთი კაცი, თუ შთუ-
ლი დიდებულნი... არჩიე სააკაძე და ვსახავთ, როგორ იმეუბებ მართლ-
იმის ამარა..

უხანიათო ლუკასაბ დაჭევა ნებასა.

გადასწევიტეს ღალატით მოკვლა.

მეფემ მისწერა სააკაძეს წიგნი: უნდა წავიდეთ ყარაიაზედ სანა-
ღირთ და სჩქარათ წამოდიო.

იმ დროს, როდესაც სააკაძე იყო დაუცხრომლათ სამეფო საქმე-
ბის ზრუნვაში, არც დღე და არც ღამე არ აძლედა თავს მოსვენებას.
მოუვიდა ეს წიგნი იმას კოჯორიდან ანუ, როგორც ზოგან არის ნათ-
ქვამი, წავკისის თავიდან, ¹⁾ სადაც იმ დროს მეფე იყო გასული სე-
ზაფხულთ.

საკაძე მაშინვე იახლა მეფეს. ღამე იყო, როდესაც ეს მივიდა-
კოჯორზედ, ანუ წავკისს.

უველა ამის მტრობას, თავისის ამაღითა და ჯარებით აქა ჭქონ-
დათ მოერილი თავი. გულის ფანცქალით ელოდნენ სააკაძის მოსვლას.
გადაწევიტელი იყო—მოსვლა და იმისი სიკვდილი ერთი უნდა ყოფი-
ლიყო.

რათგან ნაცადი ჭევადათ სააკაძე და იცოდნენ, რომ ადვილათ-
შეიძლებოდა იმას კიდევ დაეხწია ამათთვის თავი, ამისგან მოახდინეს.

¹⁾ კოჯორი არის წავკისის თავს.

ყარაიაზედ გაწევა სანაღირთ მიზეზად მოიდეს. მოკვლა უნდოდათ იქვე
კოჯორში, როგორც ეხლავე ვნახეთ. ჯანაშვილს წარმოუდგენია, რომ
უნდოდათ ყარაიაზედ მოეკლათ.

განკარგულება, რომ წინათვე შეეკრათ ამისთვის ეგელა კასწრების და გაქტევის გზები, როგორც თვით კოჭრიდამ, ეგრეთვე თვით ქართლი-დამც.

დადალულმა გიორგიმ მისცა თავის სადგურში მამინეკ ძიღს თავი.

დიდ-კაცებს და შუავეს აცნობეს იმისი მისვლა; ისინი სასქაროთ წამოიშლენენ მძინარენი და წამოშლეს ჯარები. საშინელი სიყთხილით და იუხ-აკრეუთთ ეშურებოდნენ სააკაძის სადგურისაკენ. ჯარი ერთემოდა ალუა სააკაძის საშეოფს.

მივიდნენ და უცებ დაიდგრიადეს.

— დაჭკა, ბიჭო! დანგრიე თავს სადგური! შესძახეს ჯარს წინამძღვრებმა.

ჯარებმა შეანტერიეს სააკაძის სადგურის კარი და ეცნენ ეოგელ კუთხეს. გადაქათეს იქაურობა, მაგრამ სააკაძე აღარსად იყო...

საკაძე, მკზავრობისაგან მოწუვეტილი გუღძიღში იყო, ის იყო ირანურაჟა, რომ მოესმა ბრთხიღი და ძლიერი კარის რაკუნი.

საკაძე წამოხტა შემკროთღი და შემოფოთაბუღი.

იმას უძახოდა ფარეშთუხუტესი მეფისა კახაბერი ხერხეულძიკე, რომელსაც ეძახოდნენ ეგრეთვე ბაკასაც.

საკაძე ეცა კარებს.

კახაბერმა აცნობა: მოღის შენი მტერნი, მოღის მეფის ჯარი შენს შესაწერობღათ, შენს მოსაკლავადო. აქ თვითონ კახაბერი გაფარდა სასქაროთ.

მორს, შეეუჩებულს დიღის ჰკერში, მოისმა ფეხის ხმა და ჩუმი განქარებუღი მოძრობა სააკაძესუდ გამოსეუღი ჯარებისა.

მოურავმა ვუღარ მოსწრო ტანთ ჩაცმა, გარდა ახალუხისა. ახალუხსუდ სასქაროთ შემოირტუა ხმაღი, და ისრე ფეხშიშეუღა, ზერანგის ამხანაგის ამრა, გავარდა სასქაროთ შინიღამ, ძლივეს მოასწრო უბელო ცხენსუდ გადაჯდომა და კასწია მარტომ.

ამან იტოდა თავისი მტრების ამბავი, რომ აღარც იმისი ცოლ-შვიღს, აღარც დედას, არც ძმებს, არც სხვა მახლობელთ აღარ დაინდობდნენ. იტოდა ისიც, რომ გზებეცე შეკრუღი ექნებოდა. იმან კას-

წია პირდაპირ ნოსტრესკენ, სადაც ჰყვანდა მთელი ცოლშვილი, და გასწია უგზო-უკვალთ, რომ მტველეს არსად წასდგომოდა თავსა.

ის იჯდა თავის უკეთეს ცხენზედ და არ აჩქევდა არც ხევის, არც დადოს, არც კლდეს, არც ტყეს, კარბოდა სჩქაროთ, რომ დროზედ მიჰპატრონებოდა და გაესწრო ცოლშვილი...

სააკაძის მტრებმა, რაკი ვეღარ იპოვნეს სააკაძე, იყარეს ჯაფრი იმის მხლებლებზედ. მაგრამ, როგორც ბატონი, ისრეთი მსახურიო, ამბობს ერთი ქართული ანდაზა. მოურავის მსახურთა და მხლებულთა იხინეს თავი აქაცა და დაამტკიცეს, რომ ისინი თავის პატრონს არ შეარცხვენდნენ. სხვათა შორის, მახუნა ჩივაძე, რომელიც იყო მოურაშობელი ამაღა სააკაძისა, იქვე მეფის ჯარების თვალწინ, გამოფარდა სხელიდამ, გამოიტრა მოურავის იარაღი, ჭაჭკა-ჩანქანი, მოაჯდა ეგრეთვე უბელო ცხენს, გამოაპო შუა კანს შემორტყული ჯარი და გამოუდგა თავის საყვარელს პატრონს. ჯარებმა დახოცეს მსახურნი და მხლებელნი სააკაძისა, რომელთაც ვერ გაასწრეს, დასცეს ძირს სანლი, სადაც იდგა სააკაძე, და ეცნენ სჩქაროთ სააკაძის კვალს და ნოსტეს გზას.

ჯარი ცხენების ხათქა-ხუთქით და თითქმის ძალზედ ჭენებით მიეშურებოდნენ სააკაძისაკენ.

მზე ძალზედ ამოსული იყო, რომ ჯარმა მთის ძირობიდან მოჰკრა თვალი სააკაძეს, რომელიც გაშურებულ იქნა და დაეშინა თავის გზას.

შადიმანმა ძლივს ნახა, რომ სააკაძე კარბოდა.

— სად კარბი, დაკვეთებულ ვაჟკაცო?! — შესძახა შადიმანმა. — თითქო შენ სხვას უძრახიდი ვაჟკაცობას! დადეგ! გვიჩვენე შენი გმირობა.

სააკაძეს დაავიწოდა, რომ იყო მარტო, თითქმის უიარაღო, და იმას მოსდევდა მთელი შეიარაღებული ამისი მტრობა დიდძალი ჯარით. იმან გაიბრუნა ცხენი და შესძახა.

— მობრძანდი! მობრძანდი, გმირო შადიმანი! მაგ ჯარებს კი ნუ ეფარები!.. შენ იარაღიანი და მე უიარაღო...

სააკაძემ გაიგღო იქითკენ ცხენი: შადიმან შეეფარა ჯარსა...

სააკაძეს შეხვდა გზაზედ ორი იარაღიანი კაცი, რომელთაც იც-

ნეს სააკასე და, თუმცა გაგებულნი ჰქონდათ, რომ იმას მეფე და მეფის ჯარნი დასდევდნენ სასიკვდილოთ და დასაჭერათ, იცოდნენ კიდევ, რომ იმის შეკვლელს ან დამჭერს დიდი ჯილდო ელცადა, მაგრამ შიკვლესავე სააკაძის გამოცნაურებაზედ, მისცეს ამას თავისი ფეხთსაცმელი და იარაღი და ისრე გაისტუმრეს თავის გზაზედ. სააკაძეს ახლა ჰქონდა იარაღი, უფრო მთეცა გული. რაკი ნახა, რომ ჯარი მოსდევდა ფეხ და ფეხ, ცხენი უფრო გააშურა. ალაგები იფენენ ნაცნობნი და გზის დაკარგვისა აჲ ეშინოდა. სამოცდათი ვერსი მეტი გაარბინა ცხენით ფეხ-ხამოუდგომლათ, დაუსვენრათ, უნაურათ. იმისი ფიქრი იყო იმისი უმაწვილი ცოლი, წვრილშვილობა, ან როგორც იმას ათქმევინებს, „მოურავიანში“ მობილელი:

„თუ ცოლშვილი გარდავხვეწე, მე არ მინდა სხვა რამ ბარგი... ჩოსტეგს ლეღვი ამოსთხარე, თავო ჩემო, სხვაგან დარგი“.

საკაძე აღელვებული, მოღლილა უგზო-უგვლოდ საშინელს მთებსა, ბორცვებსა და გაუფას ხროკებში უბელო ცხენის ტყენებით, ტყეებსა და ჯაგებში სიარულით ტანისამოს შემოცრცვლი, მოვარდათელში გაწურული, თავშირზედ აღმურ ავარდნილი. შზე იყო გადაწვერილი: — აბა, სქარა, გასწით ტუისაკენ, — შესძახა იმან აუჩქარებელის, თუმცა მღელვარე ხმით. — მეფე მრისხანებს, მტრობა გასს გვერტეშება.

სახლობაში შეიქნა საშინელი არეულობა და ჟრიაშული. ისინი მახვდნენ, რაც ამბავი უნდა უფილიყო, იმათ ესმოდათ თავადობის მღელვარება. სახლობა თვითანაც მიხვდა, რომ დასახება აღარ იქნებოდა, რაკი ჭნახეს თავისი ჰატრონი თითქმის ტიტველა, უბელო ცხენზედ, შემოძრცვილი ტანისამოსით, გლეხიკაცის ქალსმნებით. გიორგიმ თვითონ დასტაცა თავის რამდენსამე წვრილშვილს სელი და დაუძახა: — ეგრე, როგორცა ხართ, გასწით ტუისაკენ!

სახლობა სასწრაფოთ შემოიკრიბა, გულის ხეთქებათა და ქაქანით შეუდგნენ მთას ფეხშაშველანი, ქვეითები, ხშირი ტუისაკენ. დღამდა, რომ ესენი გულის ქაცქაცით, ფეხებ და კანტებ დასისხლიანებულა ეკლისა და ჯაგებისგან, ტანისამოს შემოძრცვილნი, ავიდნენ ერთს ერუ, უაღაცო ტუიანს მთის წვეკრას. საშინელი სანახავნი იფენენ ისინი ამ დროს, უგვლს

გულში რაღაც ცეცხლი ტრიალებდა, რაღაც, შავი ღრუბელივით ჩაწო-
ლილი, შავი ფიქრები აწვავდა გულის სიდრემეს. „რათ?! რისთვის!?“
ხშირათა ტრიალებდა ეს კითხვა ვეელას თავში. გმირი, რომელმაც
ქართლი დააყენა ფეხზე, რომელმაც შეიქმნა მისი მეფური ძალა,
მოსწიფილა უმრავლესი მტერი საქართველოსი, რომელმაც იხსნა ქართ-
ლიცა და მის მეფეც საშინელი განსაცდელისაგან, იდეგნებოდა იმავე
ქართლელთა და იმავე მეფისაგან ცოფიანი ძაღლივით. იმისი თავი
იყო დაფასებული, იმის მკვლელს ჰშირდებოდნენ ჯილდოს. მაგრამ,
გაუხატურებული, მორეული და დევნილი მტრისაგან გმირი მხნეობდა:

„კვლევებში ბოროდლვა სვდისაგან ფერხთ აღარ შემჩნა მე კანი-
გულსა ვეტყობდი: გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი!...“

ამ სინქარეში, იმათ ვერაფრის წამდება ვერ მოასწრეს, ვერც
ფულისა, ვერცა რამე განძეულისა, რომ გაჭირვებაში გამოხდგომოდათ.
მაგრამ ამის რამდენსამე მსახურს გამოეტაცნათ კიდევ რადენიმე ნიფ-
თი და ფული. იმათ მოსწიეს ეს მთის წვერას, სადაც შედგა სააკაძე
და იმისი ცოლშვილი დასასვენებლათ და სულის მოსაბრუნებლათ.

ჯარი შემოესია მოურავის სასახლეს. მაგრამ სააკაძის მტრებმა
ველარც აქ იპოვეს ვერც მოურავი და ვერც იმისი სახლობა. მაშინ
სულ მეძებრებით მოედო ჯარი გარშემო ადგილებს, ზვრებს, ვენახებს,
ტყეებს, მთებს, ვეელა სამაჯავებს, სადაც კი შესაძლებელი იყო იმათი
თავის შეფარება. მაგრამ ამათ. ვეღარ იპოვეს კვალიც იმათი.

მაშინ მიესივნენ სასახლეს და იწვეს აფორიაქება. სააკაძე იყო
მდიდარი ანამც თუ მარტო თავისის შექნილით, თვით მამის საჩინ-
თიც, რომელიც, როგორც საქმილამაც სჩანს, თუმცა იყო აზნაური,
მაგრამ უნდა ყოფილიყო შეძლებული და გაძლიერებული აზნაურთაგან-
ნი. ეს ამოდენა თავისა და მამა-შაპის ნაშთივარი ქონება გავჭრა ერთს
წამს მცარცვაფთა და მეუღლეფაფთა ხელში. ერთს დღეს სააკაძე განდა
ღარბი, გლახაკი.

მაგრამ ვეელა ეს არაფერი იმასთან, რაც სააკაძემ და იმის მხ-
ლობელთ დანახეს თავისი დასასვენის მთის წვერობილამ.

დაღამდა... მოწივეტილი დელვისა და საშინელი განსაცდელისანი
მგზავრობისაგან, მიუვარნენ სააკაძე და მისი სახლობა მთის წვერას.

მწვანე მდელოზედ დასასვენებლათ. ისინი გაჭეურებდნენ გაშტერებულნი უნებურათ იმ მხარეს, სადაც დასტოვეს თავისი სახლ-კარი და ბინადრობა, სადაც აღელვებული მტრობა შეესია ასაკებლად და ასაოხრებლათ. უცებ მოჭკრეს ამათ თავალი ამ მხარეს საშინელს ცეცხლს. აღიჯოჯოხეთის ცეცხლივით თან და თან ძლიერდებოდა და ედებოდა გარშემო არესა. ის, კუდიანი ქარავით, ხან აბრღვიალდებოდა, აიხვეწებოდა, აწოწოლავდებოდა და აღიოდა მადლა ჭეკრში, თითქო ზეცას უნდა მისწვდესო, ხან იშლებოდა და ედებოდა გარშემო, თითქო უნდა მთელს ქვეყანას გადასწვდესო.

საკაცე და იმისი ცოლშვილი წამოსცვივდნენ, წადგნენ მთის წვეკისაკენ და გადაჭხედეს ძირობას.

გაძლიერებული და გაშმაგებული ცეცხლი ჭნთქავდა იმათს საგანგებოთ აგებულს სასახლეს, იმათს კარმიდამოს, მთელს სოფელს.

საკაცე, როგორც ქვისკან გამოქანდაკებული კაცი იღვკა ფრიალო ბორცვის ჰირათ უძრავად, უსიტყვოთ, უგრძობლად...

მოცვივდნენ ექვსნი იმასთან თანაშეზრდილნი მხლებელნი, რომელნიც იყვნენ წასრულნი დასთვალეიერებლათ, რა გზით უფრო სამჯობინარო იყო წასვლა, გაგცევა, თავის დაღწევა. იმათ ჭნახეს ამ ფიქრში მეოფე მოურავი. ისინი არ იყვნენ დაჩეულები ამ სახანავს. მაშინ ათქმეივნებს ამათ იოსებ თბილელი ამ ჰოეზიით სავსე გონიერს სიტყვებს სააკაცისთვის:

„კაცი ხარ, ბევრ ჭირნახული, ბევრს ომში გამოცდილია. ზოგჯერ მზის შუქი მოგხედავს, ზოგჯერ დაგუარავს ჩრდილია“.

საკაცემ მალე მოიკრიფა ცნობა და მისცა თავისებურათ მხნეობას თავი. დადგომა აქაც მეტს ხანს აღარ იქნებოდა, უნდა ესწრაფათ გაქცევა და გასწრება მტრისა.

გარშემო ყველა გზებს და ბილიკებზედ ეგზნო საყარაულო ცეცხლები: ეოველს ნაბიჯზედ სააკაცეს უღვა მცავები. დაუწვეს საჩრისაბადებელი, სახლკარ-ბინადრობა, ახლა, როგორც გველი ცეცხლ მოკიდებულს ბუჩქში, ჭყავდათ ეს ცოლშვილით შუაში გამომწევედუელი. ზმას ელოდა ცოლითა და შვილით ერთათ მოწვევტა. იმედი წარსვლისა სრულიად აღარსად იყო, ქვეითობა ვაჟკაცობას კიდევ რომ შეს-

ძლებოდა ამ უგზო უკლო გზებსა, ტუესა, კლდესა და ნახრალეებში, ადარ შექდლოთ ქალებს, არ შექდლო წვრილ-ფეხობას. ისინი იყვნენ ფეხთაგან მოცუვეთილი, მუხლთ მოკვეთილნი. სისხლი თქრიალით ჩამოსდიოდათ კანჭებიდამ, თავშირიდამ, — ფეხის გულები ჭქონდათ დახეთქილი ესე-ესა კელისა და კლიდს ზიკებისგან. ცხენები არსად იყვნენ.

ბუხიზლობა მტრობა. შეუკრეს უველგან გზები, მაგრამ არ ეძინა სააკაძესა და იმის მსახურთაცა. ისინი არ იყვნენ დაჩუქულები გაჭირვების წინ ქედის მოხრას. მოურავმა გაგზავნა თავისი გამბედავი მხლებლები და შეუკვეთა უთუოთ რა დენისამე ცხენის შოვნა. მხლებლები სასწრაფოთ გაჭქრნენ ბნელა დამეს ხეობის სიღრმეში. ისინი ჩაეპარნენ გზის უარულებს, რომელთაც სააკაძისთვის ჭქონდათ შეკრული გზა, თვით იმავე უარულებს მოჭპარკეს შვიდი მზათ შეკაზმული ცხენი და იახლენ თავის ჰატრონს. მოუვიდა გოსტიფილამაც რავდენამე თავისი ულაფი ცხენი, რომელნიც საზაფხულოთ ჭყავდა იქ სათიკებში გაგზავნილი. ამგვარად ცხენება იშოვნეს საკმაო.

მაგრამ სათიქრებელი იყო ახლა წასვლა და გაზარვა.

საკაძეს უნდოდა წასვლა სამეხსოში, ესე იგი, საომარად, საქართველოში, რათგან იქა ჭყავდა ნათესაობა. არ უნდოდა წასვლა შაჰ-ბაზთან, რათგან შაჰ-ბაზ იყო სიძე ლუარსაბ მეფისა ამან დაათვალიერებინა სამცხოხ გზა. მაგრამ ეს გზები უფრო შეკრული იყვნენ, ვიდრემ სხვა გზები.

მეტე გზა არ იყო, უნდა ახლა გასცლოდნ იქით, საითაც უფრო შეიძლებოდა გაცლა.

აქაც კიდევ გამოადგა სააკაძეს თავისი ბუნებრივი სტრატეგიული მოსაზრებანი. იმან მოსაზრა, რომ ის გზები, რომელნიც იღვინენ იმავე მხარეს, საიღამც ეს მეფე გამოეცტა, ესე იგი, კოჯრისა და თბილისისკენ, ადარა იქნებოდნენ აგრე რიგათ შეკრებულნი, რათგან ამის მტრებს არ ექნებოდათ მოლოდინი, რომ ეს გასაქცევათ უკანვე დაბრუნდებოდა და წავიდოდა მტერთა საბუდრებისკენ. ამან გასწია სწორეთ ამ მხარეს და მართალიც გამოადგა ამისი მოსაზრება, სააკაძემ იარა თითქმის ისევ თბილისამდე ის ჩავიდა თელოვანის თავამდე;

აუჭრია მხარი იმ ადგილებს, სადაცა გაბმით იდგნენ იმისი გზის მცველები. გათენდა, რომ ჩავიდნენ თელავანის ტბის ჰიკას, რომელიც იმყოფება ტუეში. მთელი დღე, დაღამებამდის სულ განაბულები, უხმაურით იმალებოდნენ აქ ერთ, ტუიანს ადგილებში, დაღამების დროს აუჭრია მხარი იმ რიგობას და კვლას, სადაც გაბმით იუვნენ კარიგებულნი იმისი მღვვარნი. შემოურა ამ წუბობას გარშემო და შუაღამე იქნებოდა, რომ ჩამოვიდა ცხეთის თავს.

აქედამ იმავე დაითავე ჩავზავნა ხიდზედ კაცნი მცველების დასათვლიერებლათ.

ხიდას ჰყარაულობდა სამოცი კაცი და ჰქონდათ ცილაობა, ვინ უფრო დაიჭერდა სააკაძეს, ვინ უფრო განდებოდა დირსი. მეფის წყალობისა.

გავზავნილმა კაცებმა მოასხენეს ეს სააკაძეს.

მაშინ კი სააკაძე გამოვიდა მოთმინებიდამ. იმას მოაწვა სისხლი თავში. იმის დაჭერას ცილაობდნენ გლეხნი, რომელათვისაც ეს არასიყურეს არასა ჰზოგავდა, რომელთა გულისთვისაც ამან გაინადა მტრად ამოდენა დრეკაცობა, ცილაობდნენ ამის დაჭერას მდაბიონი, რომელთა გულისთვისაც ამას სდევნიდნენ ახლა დასაჭერათ, მოსაკლავად!...

— მე შევანახებ მაგ არამზადათ მაგ თავსელობას, მაგ ქადილსა და ტრახას! — შესძახა გიორგიმ და დააზიარა ჩხტომ და თავს დასხმა იმათი, ამოწვევტა და ისრე გასვლა ხიდზედ.

არც მხლებლებმა გაიძინეს ესა. იმათ იცოდნენ, რომ გიორგის არ გაუჭირდებოდა უფრო მცირე ძალითაც იმათ მუსრის გავლება. ერთი სააკაძის დანახვა და იმითი დავთრის დაკარგვა ერთი იქნებოდა. მაგრამ იმათ დაშოშმინეს მრისხანება თავის ბატონისა.

— რა ჰქნან, ბატონო, მეფის ბრძანება აქვთ და უნდა შეასრულონ, — უთხრეს იმათ.

ამასთან ამითიც დაიშალეს ეს საქმე, რომ შეეძლოთ ამ უარაულებს აყურათ ხიდის ფიცრები, და ამ გვართ შეეკრათ გზა გაღმა გასვლისა; შეიქმოდნენ უვირილს და შეჭერიდნენ მთელი ცხეთის ხახლს, სხვა უარაულებს, და ჩაუვარდებოდნენ ძალაუნებურათ თავის მისისხლს მტრებს ხელში.

გადაწვივითეს, გასულიყვნენ ფონში.

მანში ტკვარში გასვლა, ისიც ცხეთასთან, სადაც ფონი ზამთარშიც კი არ არის ხოლმე!...

საკადე თავისის ამალით ჩამოვიდა მთის წვეროდამ, ჩაუარა გვერდს ხიდის მცველებს, რომელთაც ეს სრულიად ვერ უგონეს და ეძინათ ზედ ხიდზედ.—ხალხის თქმულებით ისინი დაძინა ღვინით სააკადის ჩაგზავნილმა კაცმა.

მოადგნენ და დაჭხედეს მტკვარს. მტკვარი მოდიოდა ადელეგებულნი და მოჭკნდა თან არე-მარე. უკეთესი ადგილიც კი ფონისთვის იყო ვიწრო და გაუვლი, მაგრამ ერთი და დარჩენილიყო: ან შებედავ და ფონით გასვლა ან მტერის ხელში ჩაგვიფნა.

ქალები შეკრახნენ.

— ნუ გეშინიანთ!—შესძახეს სააკადემ და მისთა მხედართა:—სულ ხელით გაგიყვანთ.

საკადის ცოლი ზირველი ეცა თავისის ცხენით აზღვავებულს წყალსა და შესძახა:

— განა დიდი მოურავის ცოლს უნდა ეშინოდეს რისიმე!—და შეაკლო ცხენი წყლის ღურღუმში. იმას მიუჯნენ სხვებიც. წყალი ზედ გადადიოდა ცხენებსა და ადამიანებსზედ. ცხენებსა ძლივს უჩანდათ თავლები და უურები. ისინი ფსურტუნით მიცურავდნენ მეორე ნაპირისაკენ. წვრილი ბავშვები ეჭირათ თვითონ გიორგისა და მის მხლებლებს ხელში, ჭყავდათ თავზედ მადლა აშვერილები, რომ წყალმა თავზედ არ გადაასხას. ცალი ხელით ეჭირათ ადვირები და ჭმართავდნენ ცხენებს.

თავით ფეხებამდის გალუმულები გავიდნენ ესენი გაღმა.

ასე დასველებულნი, ამავე დამით მივიდნენ სვეტის ცხოვლის ტაძართან, შესწირეს მადლი წყალში განსაცდელისაგან გადაჩენისთვის, დავედრეს თავები, შესწირეს ერთი ვერცხლის თასი, რომელიც მსახურებს გამოესწროთ სახლიდამ, და ასრე სველებმავე გასწიეს ამავე დამით ნუგზარ ერისთავისაკენ.

მცხეთას იქით ერთი თხუთმეტოდე ვერსზედ მისაქციელიდამ იწყობოდა ნუგზარის სახემო, იქ სამშვიდობოს იყვნენ გასულნი. მო-

ვიდნენ მისაქტიელს და ამოისუნთქეს თავისუფლათ. ნუგზარ ერისთავიც აქ დახვდათ. აქ გამოიცვალეს და დაიშრალეს ტანისამოსი.

მტრებმა არ იცოდნენ, რომ კაასწრო სააკაძემ მტკვარსა და ისევ მტკვარ გაღმა ექებდნენ გაცსარებულნი. ისინი ვერას ოდეს ვერ წარმოიდგენდნენ, რომ ამოდენა სასლობა გაეპარებოდათ სადმე ასრე მაგრათ შეკრულს გზებში და ამასთან ამოდენა ადელეგებულს წყალში ამოდენ წვრილ ფეხობით და ქალებით. შეჭბედავდა მტკვარს. მაგრამ, ახში გაიგეს, რომ სააკაძე წავიდა არაგვზედ ნუგზართან. ეს იყო საშიში. ახლა თვითონ მეფე და სააკაძის მტრები იუფნენ საფრთხეში, თუ ესლავე არ დაესხმოდა თავს და მასცემდნენ დროს ჯარის დაძახებისას; იმათ მაშინვე მთელი ჯარები დასძრეს ნუგზარისაკენ.

ნუგზარის მრისხანებას არა ჰქონდა საძღვარი. იმან დაუწყო საეზოს საომრად ძახილი. მაგრამ სააკაძემ უთხრა უარი. იმან იცოდა, რომ გვიანდა იყო. მეფე და იმისი მტრობა, მინამ ესენი ჯარს შეჭურბდნენ, დაიჭრდნენ კიდევ არაგვსა. ამასთან; სააკაძე მოერიდა კიდევ შინაურ არეულობას. იმას არცა სჯეროდა, რომ ლუარსაბ სამუდამოთ გაიშეტებდა იმას. იმას ჰქონდა იმედი, რომ ის მოგვ გონსა და „კიდევ წყალობით მოჭებდავს კვერთხი იესეს ძისას“... გაცლის შეტვი გზა ჯერეობით არა დარჩენილიყო რა. რაკი არ უყო სააკაძემ მეფეზედ გალაშქრება, მაშინ ნუგზარმაც გადაწყვიტა სპარსეთს გაცლა. სააკაძე უშლიდა ამასაც. მაგრამ ისრე განჩისებულ იყო ნუგზარ ამ უცნაური უსამართლობითა, რომ არ დაიშალა.

— ვის?! ამ მეფეს-და დაუღო თავი?! — გაიძახოდა ნუგზარ. — თუ კი შენ არ დაგინდო, მე კი უნდა ველოდე დანდობას?!

საკაძე უხსნიდა თავის სიმაზრს, რომ ამითი ვნება ნიეცემა ქართლსა, ლ სთხოვდა შენ ისევ აქ დარჩიო. მინამ არ მისცა ნუგზარმა სიტყვა, რომ იქაც არაფერს საქართველოს საფრთხეს არ ჩავიდნენ, არ მისცა ნება, რომ ნუგზარიც წასულიყო სპარსეთს. ნუგზარ აძლევეს ამის პირობას: „მეფესა და ქართველებს არას ვაწეენ, არას ვავნებ. დიდს ხელმწიფებს შევისწავლი, ჯარსა არას არ ვათავნებ“. ნუგზარ უთხრა: მეც წამოგვივებო უსატილოთა და ნუ ვახანებთო, წავიდეთო, მეფესა და ქარ-

თველთ არას ვაწეენო... მოურავმა მოახსენა: (არ იქნება), მეც წავიდე და ახლა სხვა უმაც წავართვათ! * მოკვითხრობს. ჰარიუსი ხელნაწერის ავტორი. როდესაც ეუბნება სააკაძე, რომ შეფე ისევ მოიბრუნებს გულსაო, ნუგზარ ასრე ჰსახავს ლუარსაბის უხასიათობას: „ისევ გაწითლდეს სპილენძი, რა გინდა ხშირად ჰკლავდეს“ . (დიდ. მოურ. გვ. 27).

ნუგზარმა და მოურავმა გააშურეს საქართველოდამ. მაგრამ მეფის ბრძანებას სასტიკად ასრულებდნენ იმისი საუმონი. როდესაც შოვიდა სააკაძე ყარაისთან ურუგოას ფონზმდ მტკვარში გასასვლელად, იქ წამოსწვდა მდევარი, რომლისაც წინამძღვარი იყო ვინმე კოლატური. ამ კოლატურმა მოინდომა დატერა სააკაძის. სააკაძე ბევრს ეხვეწა და ეუბნებინა თავი. ამასთან გამოდგა, რომ კოლატური იყო მუხრან-ბატონის საუმო. სააკაძემ შიაკონა, რომ ამასა და მუხრანის ბატონს არა აქვთ ერთმანეთში მტრობა, არიან მოყვრებიც კი ერთმანეთისა; ¹⁾ არა აქვს ამას მეფესთან არავითარი დანაშაული. კოლატური არ უგდება არასფერს უურს, ის იყო გატაცებული ჯილდოთი, რომელიც მოელოდა მეფისაგან ამას სააკაძის დატერითა. ის ამუჯათა და დიდგულათ უტევდა სააკაძეს, რომ დამორჩილებოდა. სააკაძე გამოვიდა მოთმინებულად. იმან სასიკვდილოთ კი ვუღარ გაიმეტა ეს ბრიუვი და თავხედი მდევარი, მაგრამ ისე ცხარეთა ჰკრა შუბის ჯიგლაგი, რომ ის გადამოვარდა ცხენიდან დაბნედილი და ჩამოვარდა ბუჩქში. დანარჩენი მსლებელი კოლატურისა გაიქცნენ. სააკაძემ მიბნედილს კოლატურს მიანება თავი და გავიდა ფონს.

ნუგზარის საუმოს შეესია მეფის ჯარი და დაიჭირეს, აიღეს უმაგრესი იმისი ადგილები არმა და მთიულეთი. ქვეყნის ოხრებას არა ჰქონდა დასასრული.

საკაძემ დადგა ფეხი სპარსეთის სამფლობელოში. ეს იყო აღჯაყლას, ანუ აღსტაფას, ყაზახის სახანოში ²⁾. აქ მიიღეს სააკაძე

¹⁾ ვგონებ ზურაბ ერისთავს პირველი ცალი თეიმურაზ მუხრან ბატონის ქალი ჰყავდა. რაკი ხორეშან, ლუარსაბ მეფის და, რომელიც ზურაბს დაპირებული ჰყავდა, შაჰ-აბაზმა თეიმურაზს შერთო ზურაბმა თეიმურაზ მუხრან-ბატონის ქალი შეერთო.

²⁾ პლატონ იოსელიანს აღჯაყალა, სადაც სააკაძე გავიდა, ჰგონია ის.

რეგორც თავისი ბატონი და პატრონი, რეგორც უდრისი სტუმარი. სააკაძემ აქ გაუშვა ცოლშვილი, და თვითონ წავიდა ეიზლ-ლაჟს, შამახისაკენ, სადაც ამხანაო იყო საომრად შესაბაზი.

განწრასვანი აბაზისა. იმასუსრულდება გულის წადილი.

შაჰ-აბაზს ის შეუსრულეს ქართველთა, რაც, დიდი ხანია, იმისი გულისთადი სურვილი იყო. ქართველებმა თვითონვე მისცეს ვეკლახედ უფრო საშიშარი ამისთვის კაცი სელში; თვითონვე აიყარეს იარაღი და ჩაბარეს შაჰ-აბაზს.

გარდა ამისა, რომ სააკაძის გაცლით საქართველო რჩებოდა უთაფო, უხმლო, და ახლა შაჰისთვის აღვილი იყო აღსრულებაში მოყვანა იმ აზრისა, რომელიც იმასა ჰქონდა გულში—საკაძის შოვნით იმას ემატებოდა შინაც დონე, ისა ძლიერდებოდა სხვა მძლავრს მტრებთანაც. იმან მშინვე ისარგებლა სააკაძით. იმას ჯერ არ ეცალა საქართველოსთვის, იმასა ჰყავდა აშლილი ინდოეთი, ავღანი, ყანდაარი. მსმალეთან იყო გასასწორებელი: ბაღდადისა და მთელი ქურთისტანის წართმევა ვერ მოეხელებინა. აქ ვეკლახან საჭირო იყო სააკაძე და იმისი ხმალი. იმან წაიყვანა ის ისპაანს. იმან გაიძლოდა ის წინა.

მინამ იმ მტრებს მოურიგდებოდა, აბაზისთვის საჭირო იყო ისრე ეჩვენებინა ქართველებისათვის თავი, ვითომ ეს იმათი მეგობარი და მოკეთე იყო. მინამ სხვა მტრებს მოიშორებდა თავიდან, საქართველოს აშლა, დადუპვა იქნებოდა სხარსეთისთვის. იმან გულწრფელი ქართველები სრულებით დაარწმუნა, რომ ამას იმათედ ცუდი არა ედო რა გულში.

ეს კიდევ ცოტაა, რომ უნდა მოეხერხებინა შაჰ-აბაზს ჯერობით ქართველების გული მოეგო. იმისთვის საჭირო იყო, საქართველო არ შეერთებულიყო. ეს მარჯვე დრო ჰქონდათ ქართლ-კახეთს, თუ გენიოსს დიპლომატს შაჰს არ მოეხერხებინა ისე საქმე, რომლითაც არამც თუ არ აგრძნობინა ქართველებს მტრობა თავისი, შირიქით, უჩვენა

და დაუმტყიცა იმას თვალში დიდი წყალობა და სიყვარული ქართ-
ველებისა.

მე ზემოთ ვუჩვენე მკითხველებს, რომ კონსტანტინე იყო
გამოგზავნილი შაჰ-აბაზისაგან, და იმისის ბრძანებით დაჰხრცა იმან
თავისი მამა ალექსანდრე, კახთ მეფე და ძმა თავისი გიორგი, რომე-
ლიც ერთსა და იმავე დროს ეგრეთე იყო კახთავე მეფეთ ამავე შაჰ-
აბაზის ბრძანებით. კონსტანტინე ჯდება კახეთის მეფეთ, თავის მამისა
და ძმის მაგიერათ. რომ უფრო დაიმკვიდროს კახეთი, კონსტანტი-
ნე მონღოლებს თავისი რძლის ქეთევანას შერთავს ცოლათ.

მაგრამ ქეთევან დედუფალი, სახელგანთი მოწამე ქრისტესი და
სახელგანთი ქართველი ქალი, საშინლად ადელუა ამ საქმემ და ის უო-
ველი თავის ღონით ადუღა წინ კონსტანტინესა და მის სმარსთა
ჯარებს აქ მოვიყვან სიტუვა-სიტუვით ზარეის სამეფო ბიბლ. ხელ-
ნაწერი ქართლის ცხოვრებიდან ამ ამბავს. „კახნი დიდნა თუ მცირე-
ნი შეეფიცნენ ერთგულებაზედ დედუფალს!... ამისი ამბავი კონსტანტინემ
შეიტყო და სწუნდა და რცხვენოდა დედაკაცის გან ამდენი დამემარ-
თაო, და არდაველს მივიდა და ეს ამბავი უყენს მისწერს. იქით ბრძ-
ნება მოუვიდა: ადებეიყანის ლაშქარი თან წაიტანეთ, შირვანი ხომ
შენიაო. 1) მიუხე და რომელიც კახი შენი ორგული იყვეს ამოსწვი-
ტო, რომელიც ერთგული, იმას მრავალი წყალობა დამართეთ. მეხუ-
თე თვეს იგივე შირვანე მივიდა ადებეიყანის ლაშქრითა. დიდის ლაშ-
ქრით წამოვიდა კახეთს დასაწველად და მოსაოხრებლად. დედუფალს
ემუქრებოდა—სატანჯველით ცეცხლში დავწვამო, ეს ამბავი დედუფალს
აცნობეს და უვედა კახთა. შეიყარნეს კახნი, დედუფალს იმედი უთხრეს...
წამობრძანდი ჩვენთანაო. ლაშქარნი შეიყარნა წაიძვანა ჯვარი ზატიო-
სანი და ამაგრებდა, აძლიერებდა ჯარსა... მოივიდა კონსტანტინე დიდის
ჯარით... ეს ამბავი ქართლის მეფეს გიორგის მისწერეს. იმან ზაბუ-
ნა ამილახვარი სარდლად უჩინა და ქართლის ლაშქარი თან გაატანა,

1) შირვანი წინადგე მისცა კონსტანტინეს აბაზმა, რომ ამითი უფრო
დაეყოლიებინა ისა მამისა და ძმის სიკვდილზედ.
აღჯალა, რომელიც ბორჩალოში სდევს, და არ დაჰფიქრებია მაშინდელ
თა მწერალთა სიტყვებს.

დედუფალს მოაძველა .. სრულ კახნი რომ შეიყარნენ, მათნი ჯალაბიც მისრულიყვნენ და ასრე დაეფიცნათ — დედუფალი და ქალები ომში თან წაიყვანათ—ჯალაბნი დედოფალს უკან ჩამოუყენათ და ჩვენ წინ შევიბნეთო... ლაშქარნი კახთანი, რომელნიც დედოფალს ასლდნენ წყნარ-წყნარა წადგნენ და დადგნენ — კონსტანტინეს ჯარების—პირ-და-პირ. ასრე რომ ხედედნენ ერთმანერთს იქით და აქეთ, გაათენეს ღამე ღოცვითა და ვედრებითა ღვთისათა. გათენდა და მზე რომ მოეფინა, ადგნენ ყველანი და ეზიარნენ, ჩაიცვეს ჯაჭვები, შვი. მისეს იარაღები, აიდეს შუბები და თოფები, შეჯდნენ ცხენსა და დააწყეს რაზმები. დედოფალი და ჯალაბნი დროშას ქვეშ დააყენეს.. მზე მზა იყო. კონსტანტინეს ჯარი წყნარე წყნარა წამოდგნენ, კახნი მაგრა იდგნენ. როგორც წესია თათართა მიდევნება ეტლისა და ვარსკვლავთ მრისხველობისა, ისრე კონსტანტინემ რამელი ვარა, ცუდათ გამოუვიდა—და არ უნდოდა იმ დღეს ომი. ვინც კახი კაცი ახლდა კონსტანტინეს ასე გამოუჩიეს: ქართლის ლაშქრის თავათ თქვენი ბიძაშვილი აშილახვარი. არისო და თქვენი ურჩევიანი; ქეთევანს ერთი შვილი ჭყავს უმაწვლი. ისიც უერთან არისო და სხვა შემკვიდრე ბატონიშვილი აღარავინ არისო, და კახნი ვისის გულისთვის შეგებმიანო, შენ თავის შემკვიდრე ბატონსო. ცოტას კახით წინ წადექითო, ისინიც რა თქვენ გიცნობენო, სახვეწად კაცს გაახლებენო და მასუკან, რომელიც სჯობდეს, ისრე ქებითო. იმანაც ეს სიტყვები მოუწონა დაუჯერა და შეჯდა ცხენსა, ჩქარად უვლიდა თავის ლაშქარსა და მოსდევდა. კახთ სიასლოდეს რომ გამოვიდა, იცნეს კონსტანტინე. კახთ თავადთა თავი გამოამოტყეს, წავიდნენ, შეუტოვეს. ჯანდიერის შვილი, — დავით,¹⁾ ვაჩნაძე თამაზ და ძმა მისი ბებურ. ²⁾ ჭკრეს შუბი კონსტანტინეს და ჩამოაგდეს ცხენიდან, ძალიან დასცეს მიწას, ისევე ცოცხალი იყო, იცნა ის კაცი და შეხვდა—ნუ მომკვამთ, დაგრჩენივართო, თქვენი ხელთა ვარა:

¹⁾ რომელს ასლანის შვილად უფრო უწოდებენ და რომელსაც ასლანის შვილის სახელობით ხშირად შევხვდებით, ამ ნამდვილს პატიოსნებით სასვე გმირს.

²⁾ შეცდომა დაიბეჭდა ჩემს ბროშურაში: „დავით ასლანის შვილი ჯანდიერი“ ბებურ ვაჩნაძე დავით ვაჩნაძეთ. ანუ იყვეს ბებურ ვაჩნაძე.

სხვას მრავალს წყალობას უქადებდა, მაგრამ უფრო არ მიუგდეს და ჭკრეს თავს ორად გაუხეს. მოჭკვეთეს თავი და მოართვეს დედოფალს ქეთევანსა. გამარჯვებული კახთა ლაშქარი გამოეკიდა თათართა, მრავალი დახტეს და დაიჭირეს, ნაშთი სსქენელი მრავალი იშოვნეს,“

ამ გამარჯვების უკეთ მთელს კახეთს თვითონ დაიჭირეს დედოფალი და ქეთევან ვირდაპირ აფრენს მონღოლებს შაჰ-აბასთან თხრობით, რომ დაუბრუნოს იმისი შვილი თეიმურაზ და დაუბრუნოს კახეთა. ანტონ-კათალიკოსის თქმით; ქეთევან სწერდა აბასს: „მომეც შენკი თეიმურაზ, რამეთუ სახმარ არს (გამოსადეგი) მეფობისა შენისა მკვიდრნი განკუბად მეფობის. რომელიცა დამოწმდებულ არს შენჯან, თუ არასამეფო ესე განუდგეს ნებასა მეფობისა შენისასა და ერჩდეს სულ თანსა საბერძნეთისასა და აღმოსავლეთისას.

თქმა არ უნდა, ეს წიგნი ეკუთვნის ანტონსა და არა ქეთევანს. ქეთევან ამგვარს მუქარის წიგნს არ მასწერდა. მაგრამ ეს კია, რომ ქეთევანმა მიწერა ხეყნა, და უდებდა მრავალს აღთქმასა შაჰ-აბასს თუ ამის შვილს მისცემდა კახეთს. ადვილი წარმოსადგენია, რა განრისხებული უნდა ეოჯილიყო ამ ამბით შაჰ-აბასი. ამ დროს იმას იქა ჭეყა და სპარსეთში ერთთა ერთი შვილი ქეთევანისა, თეიმურაზ, ყველა ელოდა, რომ შაჰ-აბას თეიმურაზს მოუღებდა ბოლოს და გაუსევდა კახეთს ხალხს ჯარს. მაგრამ შაჰ-აბასმა ეს ამბავი არამც თუ გულგრილათ მიიღო, პირობით, ისე უჩვენა თეიმურაზსაცა და მთელს ქვეყანასაც თავი, ვითომც იმას ძალიან იამა მამისა და ძმისა ბოროტი მკვლელი კონსტანტინეს მოკვლა და ქეთევანის გამარჯვება. იმან მამიხვე დაიბარა თეიმურაზ და მიულოცა დედის გამარჯვება, მოულოცა მეფობაცა კახეთისა

—ახია მაგისტანს ბოროტად, მაგისტანს ბოლო—უთხრა შაჰ-აბასმა უმაწვილს თეიმურაზს,—წადი ეხლავე და მიეპატრონე კახეთს, შენს მეტი შემკვიდრე იმას არაფინა ჭეყას. მიეპატრონე დედაშენს. ჩემს მაგიერათ მადლობა გადაუხადე. რომ მოულო ბოლო ისრეთ ბოროტს კაცს და არ შეუსრულა თავისი ბოროტი განზრახვა; კახეთი დამილოცინა შენთვის.

ამგვარი ტკბილი სიტყვებით გაისტუმრა აბასმა საჩქაროთ თეი-

მურაზი კახეთს, და წამოართვა ფიცი, როგორც ამას, ეგრეთვე კახელ-ბასსაც, რომელნიც მოსულიყვნენ ქუთუას დედოფლისა და კახელბისკან თეიმურაზის სათხოვნელად—რომ ისინი არასოდეს სპარსეთს არ გადაუდგებიან.

ამასთან მისცა დიდძალი საჩუქარი: „ყოველის ქარხანებიდამ სხეულმწიფო მორთულობა უბოძა, ოქრო, ვერცხლი, თვალმარგალიტი, ცხენი, იარაღი, მოფენილობა, აქლემი და ჯორი და ყოველი საბატონო მოსახმარისი, „როგორც მოგვითხრობს ჰარიყის სელხაწყერი, ამას გარდა თეიმურაზმა და კახელობამ მისცეს შირობა, რომ შირვანდზე შაჰის მისვლის დროს თეიმურაზ მიეშველებოდა მთელთ თავისის ჯარით. შაჰსაც ეს უნდოდა. მიზეზი თეიმურაზის გამეფებისა იყო, შესვათა შორის ესეც.

კახელებსაც და თეიმურაზსაც სჯეროდათ გულ წრფელობა შაჰ-აბაზისა ამ საქმეში.

მაგრამ... შაჰს არ ეცალა მასშინ კახეთისთვის „უცლადებათა შინაგანთა.“ ჰქონდა ბრძოლა ბაღდადისთვის ოსმალებთან, ჰყვანდა აძლიერი ათასი გარეშე მტერი. ამასთან, როგორც საბუთიანათ აქვს შეზღუდული ვახუშტის „ქართლის ცხოვრებაში,“ შაჰ-აბაზს ეშინოდა, რომ არ ისარგებლოს ამ სპარსეთისა და კახეთის მდგომარეობით ქართლის შეფეშ და არ დაიჭიროს კახეთიცაო. ეს მით უფრო საშიში იყო, რომ ქართლის თავს მასშინ იდგა იმგვარი ძლიერი და გამბედავი კაცი, როგორც სააკაძე. ეს კიდევ ცოტაა. რომ უფრო მოსზობს ლუარსაბსა და თეიმურაზში შუღლი, რომ ამ სპარსთა მტრებთან ბრძოლის დროს არ ისარგებლონ და ან თეიმურაზმა ლუარსაბი არ გადააგდოს და არ დაიჭიროს ქართლიცა, ან ლუარსაბმა თეიმურაზი და არ დაიჭიროს კახეთიცა და არ გაძლიერდეს ამითი საქართველო, ის აიძულებს დაჭვრივებუღს თეიმურაზს, რომ შეიძლოს ცოლად დაე ლუარსაბისა, ცოლის დაე თვითონ შაჰ-აბაზისა. ამგვარად შაჰ-აბაზ ქართველებსაც ისრე ახვენებდა თავსა, ვითომც ამითი მოკეთე იყო, და ამითი თავისთვის ორნაირად ირიკებდა საქმეს: ჯერ ერთი, რომ ამ მოუერობით ლუარსაბ და თეიმურაზ უფრო აღარ მოინდომებდნენ ერთმანერთისა მტრობას ქართლ-კახეთის შესაერთებლათ, მეორეც ესა, აღარ აუშლე-

ბოდნენ ამ გაჭირვების დღეებში ქართველები სზარსთა. ამავე დროს, როგორც ზემოთაც ითქვას, ირთავს ცოლათ თეიმურაზის დასაც.

აბაზს კიდევ შეუსრულდა ეს გულის წადილი. ის ებრძოდა ქართველთაგან მოსვენებულნი, თავის მტერთა. ქართლ-კახეთის მეფენი იყვნენ დამშვიდებულნი, და დარწმუნებულნი, რომ შაჰ-აბაზ იმათ დაარსებულად. ისინი გახარებულნი მიეცნენ სიამოვნებას, განცხრომის უღარდელს ცხარებას, შექცევას და პირიქით, ვინც ქვეყნის მსრუნველნი გამოჩნდებოდნენ და საბოლოოფოსთვის ჭიჭირობდნენ, იმათაც უღებდნენ ბოლოს... იმათ ფიქრათაც არ მოსდით, რომ ისარგებლენ სზარსეთის: აწეწილი მდგომარეობით, შეუერთდნენ სხვა სზარსეთის მტრებს და მოუღონ ძალა სზარსთა სახელმწიფოს, რომელიც იმავე თაობითვე გადაესიდა ხმალივით იყო დაშვებული საქართველოს თავს.

აი, რას ამბობს მეფე აწილი, როგორ ისარგებლეს ქართველთა მეფეთ სზარსთა აწეწილი მდგომარეობით:

„დილით შევსდით, ვნადრობდით, შუადღისას შემოვიქცით, აწ ბურთობას ხელი შევყავთ, მუნ საძილოთ არ გავიქცით, მერმე დავსხდით ერთა ჭამათ, ღვინო ღვინზედ ზედ დავიცით, ვზმობდით, ვმღერდით, ღვინოს ვსვემდით, ვიდრემდისინ გარდავიქცით.“

ისინი ზრუნავენ მარტო შექცევას და შესაქცევარი საქმეების დაწეობილობას, იხენენ აუარებელს სანადრო ფრინველებს, ძაღლებს, ბაზიერებს.

„ფიცით გითხრობ, არა ვიცი მე რიცხვი ბაზიერისა.“¹⁾

ამბობს მეფე თეიმურაზ „არსილიანში.“

სადამდის იყვნენ გატაცებულნი ნადრობითა და რაოდენ მნიშვნელობას ძღვევდნენ ესენი ნადრობას, ამას გვიმტკიცებეს მეფე ალექსანდრეს ნატვრა: ნეტავი კახეთი გამოიხრდეს, რომ ბევრი სანადროები გამოჩნდესო, — და ამასთან ისიცა, რომ ეს თვით რუსთა ხელმწიფეებამდისიც კი იყო მისული და ისინი ფეშქაშებათ, ასრე გასინჯეთ, ალაღებსაც კი (КОБЧИКОВЪ) უგზავნიდნენ.

ამ დროს ძღვირდებოდა სზარსეთი გენითა შაჰ-აბაზისათა. შაჰ-

¹⁾ ბაზიერო უზუცესი, მეძალეთა უზუცესი ანუ ეხლანდელი ეგერ-მეისტერი. ბაზიერი—მეძალე.

ახაზს ჭყავდა თავისთან უკეთესი კანი, ადამ აბელიშვილი. ახლა მიუვიდა უკეთესი ქართლელი, გიორგი სააკაძე. ერთი დასთმო შაჰის თხოვნით თეიმურაზმა, მეორე გაღუგდო, როგორც უვარკისი, ლუარსაბმა. მეოთხე იშვებდნენ, სტკებობდნენ. შაჰი ზრუნავდა, მხნობდა.

გავიდა სააკაძე სპარსეთში და შეიქნა საშინელი დევნა ყველა მის მახლობლებისა და ერთგულებისა. სააკაძის დედა, თამარ, ძმები, თვისი ცოლშვილით დარჩნენ ქართლში. ისინი შეიმწუვდიეს მეფის ერთგულთ ფარსადან ციციშვილმა, რომელიც მაშინ დიდათ გაძლიერებული იყო, და სხვა სააკაძის მტრობამ დიდის ჯარებით ფელის ციხეში. ისინი არ ელოდნენ ამ უცნაურებას, ამისგან სრულიად არ იყვნენ მზათ მტრის დასახვედრათ. ვერაფერს წარმოიდგენდა, რომ გაიშეტეს სააკაძე, როგორც მტერი გაძლიერებული გვარებისა, გაიშებდნენ მის დედასაც, ძმებსაც, მათს სახლობათაც, მის მისადევრადაც. მაგრამ, რასაც სააკაძე და მისი მახლობლები ვერ წარმოიდგენდნენ, მას ჩადიდნენ სააკაძის მტრობანი. ნუკზარის სიტყვა მართლდებოდა, როდესაც ის მიდიოდა სააკაძესთან ერთათ სპარსეთში, სააკაძე არ უშვრებოდა იქ წასვლას და ის ეუბნებოდა: არც მე მამოგინებენ აქათ. მოიმწუვდიეს მოულოდნელად სააკაძის მახლობლები, — მაგრამ იმით დაუმტკიცეს თავის მტრობას, რომ ისინი იყვნენ დიკსნი ძმანი და თვისნი მოურავისა. იმათ ადვილათ არ დაუთმეს მტრობას თავისი წახდენა და სიჩცხვილი თავისი ღ თავისი ცოლშვილისა. იმათ იცოდნენ, რომ ამათ ადარ ჭქონდათ შველა. გაუმართეს საშინელი ბრძოლა და ამ ცხარე ბრძოლაში გააპარეს მოხუცი დედა და ცოლშვილი დამით ჭიხილამ ტყეში. ისინი გაიპარნენ წვრილფეხობით ფენშიშველანი, ატუნის მთის ტყეებზედ. მიდიოდნენ ტყე-ტყე და მიიპარებოდნენ ტურსავით ღამ-ღამე იმერეთისაკენ თავის შესაფარებლათ, და მოსთქვამდნენ იმ დღეს, რა დღესაც მეფე ლუარსაბი გახდა იმათი სიძე ვისაც იარადის ხმარება შეეძლო, დარჩნენ ციხეში და იბძოდნენ დაუცხრომლათ, იჭერდნენ მტერს, რომ არ გაეკოთ და არ გამოჭვიდებოდნენ

მათს ქალებს და წვრილშვილებს, არ ჩაეკრათ ისინი საშინელს განსაცდელსა და სირცხვალში. ამ საშინელს ბრძოლაში მოკვდა ერთი ძმა გიორგი სააკაძის. დანაშთენი ორი ძმა: უფროსი ძმა ბუყან და მეორე, რომელიც ბოლოს მოიკვდა ბაღდადში და რომლისაც სახელი არ არის დახსოვნებული, რამდენიმე მხლებლებით გადაჩნენ: ისინი გამოცდიდნენ ციხილამ, როდესაც მტერმა ციხეს მისცა კარშემო ციხელი და ხსნა არსად იყო. ისინიც გამოცდიდნენ სპარსეთში თავის ძმასთან და წასახეს იმერეთილამ თავისი ცოლშვილი. ბუყანსა გაჭეუვა თან თავისი მოზრდილი შვილი, რუსტომ, რომელიც, როგორც წინათც ითქვა, გახდა ბოლოს მთელი ირანის სპარსლარი, მთელი ძალა სპარსეთისა ეჭირათ ხელთა, შაჰები აჭყავდა ტახტზედ და ერეკებოდ ტახტილამ და რომელსაც ემონებოდა მთელი ირანი... სააკაძის მომხრეთა და ერთგულთ აღარა ჰქონდა დანდობა. შეიქნა, როგორც რუსები იტკვიან, მათი ТРАВИЯ. ქართლი დაიცალა უკეთესთა ვაჟკაცთა და მცველთაგან.

შაჰ-აბაზის გული აღივსებოდა სიხარულითა: ისა სცდილობდა საქართველოს დასუსტებას და ქართველნი თვითვე უწყობდნენ იმას ამაში ხელს.

ამ ხანებში აშლილობა იყო ინდოეთსა და სპარსეთს შუა სპარსეთი სცხოვრობდა მეტი წილი უფრო ინდოეთთან ვაჭრობითა. ინდოელთ შეჭერეს საფაქრო გზანი და ამისთან დაიჭირეს კიდევ უანდარი. ამან ჩამოაგდო საშინელი სიძვირე სპარსეთში, როგორც მოგვითხრობს რუსის მოციქული ბრეხოვი. ამას უნდოდა შეეკა. შაჰისტვის საჭირო იყო რომ წაერთმია ინდოელთათვის უანდარი და აქედამ გაეხსნა გზა ინდოეთში, ამისგულთისთვის იმან გაამყარა ისპაანს ჯარები, გაიმძღვარა, ქართველებისაგან დაწუნებული სააკაძე, იახლა თან ეგვლა საქართველოდამ დევნილნი და გაემხედრა ინდოეთზედ.

ამ დროს, გარდა დევნილთა საქართველოდამ შაჰის ჯარში იყო მრავალი გუნდი ქართველები, რომელთაც ცხადია უძღოდა სააკაძე.

ელდა და შედგარი დასცა სააკაძემ ინდოელთა და ავღანთა, რომელნიც ეგრეთვე ცილაობდნენ უანდარზედ. მარცხი მარცხზედ მის-

დიდადთ შჳ-აბაზის მტერთა ციხე ციხეზედ, სიმაგრე სიმაგრეზედ ერთმეოდა იმთ. სააკაძემ სრულიად დაამარცხა ინდოელები, დაუმორჩილა აბაზს ავღანი, წართვა ინდოელთა უანდარი, გატეხა კარი ინდოეთისა. ინდოთ დაუდეს შჳს შირობა თავისუფალი ვაჭრობისა. სჳარსეთს მთეცა შგება. შჳი უფრო გაძლიერდა

საკადის ხმა გავარდა მთელს ასიაში. სააკაძე გახდა რაღაცა ზღა-შარ-თქმულ გმირათა. მთელს სჳარსეთს და სჳარსეთის მეზობლებს ხალხებში დადიოდა ათასი მომხდარი და მოგონილი ამბავნი და თქმულთანი სააკაძეზედ.

ინდოეთის ომიდამ დაბრუნდა შჳ-აბაზ სჳარსეთში ისევს. აქედამ იწეო მზადება ახლა ოსმალებზედ ისევ ბაღდადის და ქერდისტანის წასართმევად.

შჳშმა ახლა უფრო ისწავლა თასი სააკადისა, იცნა რა ხალხი იყო იმასთან ქართლიდამ გამოქცეული ქართველობა. შჳი უფრო გაბედვით შეუდგა ახლა ოსმალებთან ბრძოლის მზადებას: ინდოეთის სავაჭრო კარი ჰქონდა ღია, შექძლო მკვიდრათ საქმის დაჭერა ჯარების სამხადისისათვის, უკეთესი სარდალი ახლდა გვერდს, უკეთესთა ქართველთა ვაჟკაცებით. იმან დიდის შატრით წაიყვანა ახლა ბაღდადში სააკაძე და ქართველი ჯარი.

აქაც გამარჯვება გამარჯვებაზედ რჩებოდა სააკაძეს. ქართველები იხენდნენ ბრძოლაში ნანდვილს სსწაულებს. ოსმალნი, რომელთაც წინათაც ჰქონდათ სააკადისაგან წვემი ნაწვნევი. ზარდაცემული გარბოდნენ ამისა და ამისა ქართველების წინ. ბაღდადი, ეს დიდებული ქალაქი საოსმალთ ასიაში, დაუმორჩილა სააკადის ხმალსა და დაწყობილებას. თუმცა ერთი უკეთესი მებრძოლთაგანი შჳ აბაზის ჯარში—ძმა გიორგი სააკადისა, მოიკლა ბაღდადის ადების დროს ცხარე ბრძოლაში.

გამარჯვებულმა სააკაძემ, რომელიც შეუძღვა შჳ-აბაზს შუაგულს საოსმალთში, დაიჭირა მთელი ძველი მესოპოტამია, ახუ შუა მდინარე აიძულა ხონთქარი მოეხარა თავი წინაშენ შჳ-აბაზისა. ძველთა ოსმალთ დასთმეს ბაღდადი, დასთმეს ნახევარი ქერთისტანი, გადისადეს შჳ-აბაზის სასარგებლოთ დიდძალი გადასახადი

შჳ-აბაზი გაძლიერდა ისრე; როგორც არასოდეს არაყოფილა გაძ-

ლიერებუფლი, გაძლიერდა სპარსეთი ისრე, რომ კვირს (Киръ) აქეთ-
ასრე გაძლიერებული არა უფიდას.

საკადის სხელი უფრო და უფრო გაითქვა. ხალხი სიხსავდა
აიასის სიმღერებს და ლექსებს ამხედ. შაჰის კარზედ, თუ სხვა დი-
დებულების წინ მზემელი და მუტრიბნი ამკობდნენ ლექსებითა და
სიმღერებით საკადის სხელს. დაბას და ქალაქებში, ყავახანას და ხმ-
ლამხანებში გაისმოდა სიტყვით და მღერით ქება და დიდება სა-
კადისა.

ქართველთა ხალხის თქმულებასი არის დარჩენილი ერთი ამბავი,
რომელიც გვიჩვენებს, რა გმირობის სხელი ჭქონია საკადის.

ამ თქმულებით, შაჰმა ჰკითხა ერთსელ საკადეს, რა იარაღი სჯო-
ბიან სამართალ. ამხედ მთურავმა უპასუხა: ის იარაღი, რომელიც
ხელში შეგვხდება. შაჰმა მოინდომა იმაში ამის გამოცდა და ამისთან უნდა
ეცადნა მართლა ისრეთი გულოვანი და ძლიერი იყო, როგორც ამ-
ბობდნენ, თუ არა. ამის გამოსაცდელად შაჰმა უბრძანა თავის კარის კაც-
თა, რომ იმათ ჩუმით მიესიათ იმისთვის ორი ღომი, რომელიც შაჰ-
სა ჰყავდა თავის სამხეტეში. ეს ღომები უნდა ჰყოლოდათ დამალული
ურუ ადგილას, სადაც უნდა შეჭიკოებოდნენ მარტო მიმავალს სა-
კადეს.

კარის კაცი შესრულეს ბრძანება შაჰისა. დანიშნულს ურუ ადგი-
ლას საკადე მიდიოდა მარტო, რომ უცებ აქედ-იქიდან შეუყაფულა ორი
პირდაპირი და თვალე ანთებული ღომი. ამ ღომების დანახვა-
ზედ საკადემ ცალი ხელით ჩასჩარა ერთს ღომს ზირში ქუდი, მეო-
რეს დაუსო გუდში ტრამდის ხანჯალი. მინამ მეორე ღომი გამოაგ-
დებდა ქუდს. შემოჭერა ამას შეყაფებულს ტრამდის სისხლში ამოგ-
ლეპული ხანჯალი და გააგდებინა თავი.

ამითი დაუმტკიცა შაჰს თავისი სიტყვაცა, გუდიცა და ძლიე-
რებაცა, ამბობს ხალხის გადმონაცემი.

ამგვარი ხმა ჰქონდა საკადეს სპარსეთში, ასრეთ ძლიერ კაცთა
იღბობდნენ ამას უფელვანს.

გაძლიერდა შაჰ-აბაზ საკადის ძლითა. ყველა დანიშნავა, ყველა
სძლია, ყველა შეაშინა.

დარჩა ახლა მარტო საქართველო.

ან უნდა საქართველოს აქცია იმ გზისათვის, რომელიც სსშ-
ნელს განსაცდელს უმზადებდა სწარსთა საბოლოო, ან უნდა მოჭდე-
ბოდა ბოლო, ესე იგი ან უნდა სულ დაშორებოდა რუსეთს, დაელო-
თათვი სწარსთათვის, ან არა და მისი დარჩენა შეუძლებული იყო. სსა-
კაკი სდუმებდა ის არ უჩვენებდა სახეს, რომელიდამც „ჭი“ ან „არა“
გამოსულიყო. შაჰ-აბაზ უფრო და უფრო იახლოვებდა სსაკაკს, აძლევდა
მეფურს დიდებს. ხშირად ლაშარაკში აგონებდა, რომ ის იყო ღირსი
მეფის გვირგვინის, მეფობის... აგონებდა რომ, ქართლი იმას უფრო
ეკუთვნოდა.

შაჰმა იწყო მზადება საქართველოსაკენ...

ის დიდი ხანია ემზადებოდა ამ დღისათვის, ის ემზადებოდა მას
აქეთ, რაც ავიდა სამეფო ტანტოედ. საოცარი მოხერხებით და
შორიდამ დაჭერილი საქმით იმან ისრე მოაუძღურა ქართლ-კახეთი,
რომ დიდათ გასაჭირად ადარ მიანდა ახლა ამ ქვეყნის ძლევა.

როდესაც გამოჩვევით გაიგო შაჰ-აბაზმა მითქმა-მოთქმა და მო-
ტიქულობა რუსებსა და ქართველებს შორის, როდესაც გაიგო, რომ
ქართველებმა ფიცით მისცეს საყმოდ თავი რუსებს, როდესაც დარწმუნ-
და, რომ საქართველოს მიზეზით არ ასცდებოდა დამუხობლება ამ გაძ-
ლიერებული ხალხისა, მაშინვე შეუდგა ქართლ-კახეთის დასურტების
საქმესა რომ ბოლოს ადარ გასჭირვებოდა ამ ორი ქვეყნის ბოლოს
მოღებაც.

ამის გულისთვის ის იწუხებდა აქედამ.

ჯერ შირველად ის შეუგვეთავს კახთა ბატონს ალექსანდრე მე-
რეს, რომელმაც მისცა რუსეთს ქვეშევრდომად თავი და თავისი სამე-
ფო, რომ დაუთმოს იმას კაკი, ანუ დღევანდელი საინგილო, ქურმუ-
ხი, განუხი, ნუხი უღებთურთ, გიშის ხეობა რომელსაც ერქვა
წუქეთის საერისთაო. შაჰი, (ნუხის მაცხა). ამასი დაჰპირდა შაჰი
ალექსანდრეს შეიდას თუმანს ჯამაგირს წელიწადში. კაცი, რომელიც ამ-
ბობდა ნეტავი კახეთი გამოცხრდეს, რომ ბლომად სხანდროები გამოიწდე-
სო, თქმა არ უნდა, ადვილად დასთმობდა ფულში, რომელიც უნდა კუთხე
უოფიციო თავის სამეფოსი. ალექსანდრემ დაუთმო ეს უკეთესი ადგი-

ლი თავის ქვეყნის მტერს, თავის სისხლის მსმედს: შაჰმა წუხეთის სკე-
რისთო გახდა: სასულთნოდ მთელი კარშემო ადგილებით, მისცა გა-
თათრებულს ვახვახის შვილს, რომელსაც უწოდა ერისთავის მაგიერად,
სეფთნობა, ჩასახლა შიგ შირვანელნი, ლეკნი, გათათრებული სომ-
ხობა, ისე თათრები და დაუწყო ძალათი გათათრება ქართველობას. ამ
ადგილებსა და კახეთს შუა, ესე იგი საქალისენოსში რომ უფრო მონ-
წვევით ამ ქვეყნებსა და დანაშაუნი ქართველების შუა კავშირი, შაჰ-
აბაზი ჭარის ლეკებს, რომელნიც დასახლა ლევან მეფემ იმ მთიანე
ეინულის საზღვრად, უმატებს ახლა დიდძალს ლეკობას, ჰერის აქედამ
ქართველობას და ასახლებს სხვაგან, ავსებს ამ ადგილებს გაბით ლე-
კობით, აძლევს ამ ლეკებს ქართველების ახსრებისა და ამწვევითის ნე-
ბას, ამათი სრულიად სძობს კაკსა და კახეთ შუა მისვლა მონღოლს,
ნათესაობას, კავშირს. ამგვარად კახეთს ერთმევა ნახევარ მხარი ალექ-
სანდრე მეფის მოწყალებით, და მითი მოუღო იქაურს ქართველობას
ბოლო. ¹⁾

რაკი ეს სურვილი შეუსრულდა შაჰსა. მაშინ, ანუ უკვეთა ვაქვანთ,
ამავე დროს მიჰმართა იმან მოუძღურებულს ქართლის მეფეს გიორგის,
ლუარსაბის მამას და სთხოვა ღორე, ხუნანის სკერისთო და ბერდუ-
ჯი. გიორგიმაც დაუთმო. აბაზმა აჭყარა ამ ადგილებიდან ქართველობა
და მათს ალაგს დასახლა სპარსეთის ავასაკი ელი ბორჩისა, რომელი-
საც გამო ძველს ბერდუჯს დაერქვა ბორჩალო. ამგვარად ქართლსაც
შიგ კრიჭანი ჩაუთესლა ეს საქმიელი ბორჩის ხალხი, რომელიც იკ-
ლებდა არამც თუ ქართლს და კახეთს და თვით კარშემო თავისი გვა-
რის თათრებსაც.

ამის შემდგომ ხომ ვით, რაც საქმე დამართა კახთ მეფე ალექ-
სანდრეს, მის შვილს, გიორგის, და ქართლის მეფე გიორგისაც: კახთა
მეფენა: ალექსანდრე და გიორგი შაკვლევიანა კონსტანტინეს, რომე-
ლიც იყო შვილი ალექსანდრესი და ღვიძლი ძმა გიორგისა; ქართლის

¹⁾ დღესაც ვინც ჰნახავს ნუხის გარშემო მცხოვრებლებს ანუ შაჰის
სახანო ხალხებს და ჩაატყრდობა მათს ქალის თუ კაცის ტიპს, ცხადათ
ეცნობა ქართული სახე, და ჰნახავს, რომ სხვა თათრებსა და ამათ შორის
არავითარი მსგავსება არ არის.

მეფე გიორგი მოჭსწამლა თვით შაჰ-აბასმა ერევანში. კახეთი მისცა ძმისა და მამის მკვლელს კონსტანტინეს.

მაგრამ კახეთა იჩინა აბასისგან მოულოდნელი გმირობა. კახეთის მმართველად და სამხედროების თავს დადგა სახელოვანი დედუფალი ქეთევან, ცოლი დავით კახთა მეფისა, დედა თეიმურაზ ჰირველისა, ასული ამოთან მუხრან ბატონისა.

მაოდა საგულისხმოდ, რომელთაც გაუშლიათ აღამნი თავისნი ქალთა წინააღმდეგ და ცხარეთ ჭქადაგებენ, რომ ქალნი დაბლა სდგანან გონებით და ხასიათების სიმტკიცით კაცებსეყდაო. უნდა შევნიშნოთ, რომ ძვირად, თუ რდესმე ასულან ქალები სამეფო ტახტსედა ან გამხდარან ქვეყნის მმართველნი, მაგრამ ვინც კი ქალთაგანი ჭდირსების ტახტს ან მმართველობას, თითქმის უგულას უჩინა გონაგრება და ხასიათების სიმტკიცეც. ავიღოთ სემირამიდა, კლემენტრა, თეიმურა, მამაა, ალექსანდრე სევერის დედა, ჩუენი თამარ, თუნიდა რუსუდან, ელისაბედ ინგლისის ხელმწიფე, ეკატერინე მეორე. რუსთა ხელმწიფე, დედვანდელი ინგლისის ხელმწიფე ვიკტორია, ზინობია ზაღმირას დედუფალი და სხვანი უგულას ესენი იყვნენ სახელოვანი და, მეტნა მათგანნი, საუკეთესო ხელმწიფენი, მაშინ, როდესაც მამა-კაცთაგან ასს შეიკვი ორი ძლივს მოაზრებდა გონიერი მმართველი და მტკიცე ხასიათების მქონე. გარდა ამისა, რომ მმართველი ქალები თვით ჰმართავდნენ და ჭსასროდნენ კარგათ საქმეს, საკურფლად გონივრულად იცოდნენ არჩევა და დაახლოვება სახელმწიფო მოხელეთა და მხედართმთავართა.

ქეთევან დედუფალმა ცხადათ დაკვირტტა, რომ ქალი ღირსეულად იცავს თავის ვალს როდესაც იმას მიენდობა საქვეუნო საქმენი. იმის მოკლე მართვის დროს კახეთი იღვიძებს, ფხიზლდება, ძლიერდება, ის იჩნევს თავის თანაშემწედ სამეფოს მმართველად და მხედართმთავრებად მართლაც და სახელოვანთა ჰირთა, რომელნიც იქნენ დიდს გონივრებას და ძალას სამეფოს მოვლასა და მტრის ზასუხის გებაში. აქვე არ შეგვიძლიან არ შევნიშნოთ, რომ ბედნიერება იქნებოდა საქართველოსთვის ეს დედუფალი რომ ბოლომდის დარჩენილიყო კახთა გამგეთ, და დიდი უბედურება იყო საქართველოსთვის გამეფება იმის.

შვილის თეიმურაზასა, როგორც, იტყვიან, მოველინა საქართველოს მავნე ენით, თუშტა ზოგნი სთვლიან იმას შეუღარებელ შეუფელ და კშირად.

სამეფოს კაცად და მახლობელ მრჩეველად ჭყავდა ქეთევანს ვინმე აღამ აბელიშვილი, ანდრონიკაშვილი. ¹⁾ ეს იყო ნამდვილი ბრძენი გამბე სამეფო საქმეებისა. ამისი რჩევით, ამისი დაწყობილებით გაიმავრა ქეთევან დედუფალმა თავი, ამით სძლია კოსტანტინეს, ამისით მოიგდო სამეფო ხელში. მთელი კახეთი, მთელი სამეფო შეჭყურებდა ამას, როგორც თავის ჰატრახს, თავის მომფელეს. თქმა არ უნდა, რომ თეიმურაზის გამეფების დროსაც ეს განაკებდა მთელს კახეთს, ეს უფლიდა ჭყევანსა. აბაზმა ეს ყველა კარგათ იცოდა. ვიდრემ ამგვარი კაცნი იდგნენ სამეფოს თავს, მინამ ადვილი არ იყო შებმა კახეთის მის ბოლოს მოსაღებად. ამისგამო სჯირო იყო ამისი თავიდან მოშორება. თუ მოკვლევენიებინა, როგორც ეს უფო ალექსანდრესა და გიორგი მეფეებს, არ იქნებოდა, რათგან აწეწილსა და არეულს გარემოებაში იყო: ავღანი, ინდოეთი, თურქისტანი, რსმალო ასეული ჭყავდა, თვით სპარსნი არ უღებდნენ თავს, და ახლა კახეთიც აუშლებოდა. შაჰმა მიჰმართა სხვა ღონეს. როდესაც იმას იახლა ისპანის თეიმურაზ, ზირველი ცოლის სიკვდილის უკან, სთხოვა რომ ეს აბელიშვილი ეჩუქებინა იმისათვის. თეიმურაზს არ ჭქონდა იმდენი შორს მხედველობა, რომ გაეგო, რასაც ჭნიშნავდა ეს თხოვნა შაჰისა. იმან დაუთმო აბაზს ზირველი კაცი კახეთისა. კახეთს მოაკლდა უკეთესი სარდალი, უკეთესი სამეფო მრჩეველი კაცი.

მაგრამ ჭყავდა ქეთევანს ახალგაზდა გამოჩენილი და სახელოვანი მხედართ-მთავარი, რომლისაც მსგავსი დიდი ხანია ადარ ენახა კახეთს, კაცი როგორც გონებით, ისრე თვალტანად მშკენიერი. ეს იყო ქაიხოსრო ომანიშვილი ჩოლოყაშვილი მხედართ მთავარი. აბაზისთვის ეს უფრო საშიში იყო აბელიშვილზედ, რათგან სარდლობით ეს მადლა იდგა იმაზედ და მთელს საქართველოში, გარდა სიკაძისა, არ მოიხრებოდა მისი ბადალი მხედარი. ის იყო დიდათ პატივცემული ქე-

¹⁾ ერთს მონაწილეობას ანდრონიკანთში დღესაც აბელაშვილებს ეძახიან.

თევან დედუფლისაგან. ქეთევან აფასებდა მის დიდებულს ნიჭს, მას ერთგულებას. ამ ომანიშვილმა შეარყია და დასცა მთელი ლეკი და დაღესტანი, რომელიც წინად შეარდგენდა საქართველოს ნაწილს და დიდი ხანია ქართველთ თავს აღარ უღებდნენ, დაამონა კახთა მეფეს და გაჭხადა კახეთის მობეგრად. ქაიხოსრო ომანიშვილი იყო ისევე დაღესტანში, საუკუნოდ დაღესტანის გასატყუად, რომ თეიმურაზ წავიდა ეგენთან ცოლის გამოკლავების უკან. აბაზს ჩასდიოდა ეს საშინელი ომანიშვილის ძლიერების ამბავი. აბაზისთვის საჭირო იყო იმისი ბოლოს მოღება. აბაზი თავის სურვილის შესასრულებლად არ კრიდებოდა არაფითარს სხსასრს. იმან გადაჭკრა რამდენჯერმე ლაშა-რაკში თეიმურაზს, რომ ომანიშვილი ძლიერდება დაღესტანში, და ამითი უნდა აქედამ დაღესტანიც და კახეთიც თვითონ დაიჭიროსო. ქეთევანს ის ქმრად უნდა და იმიტომა ჭყავს დახლოვებული, რომ ბოლოს ის შეერთოს და კახეთიც იმას მისცესო. შაჰ-აბაზს შეგონებით თეიმურაზს ესევე გაუმეორეს მის სიყმის მეგობართა, რომელიც იმას ჭყავდა სპარსეთში და ენდობოდა. იმათ გადაკვეთით უთხრეს, ეს უეჭველი ამბავიაო. იჭვიანი თეიმურაზისთვის მეტიც აღარ იყო საჭირო. ის დაბრუნდა კახეთში, ომანიშვილზედ შურით ავსებუელი. ამ დროს მოვიდა დაღესტანიდამ თეიმურაზს კაცი ომანიშვილისა და სთხოვდა სამეფო ბუკებს. ომანიშვილმა იცოდა, რა გულენაცა აქვს ველურს ხალხებზედ დიდებულს სამეფოებს და იარადს. იმას სამეფო ბუკებით უნდა ეჩვენებინა იმათთვის თავის ძალა და ძლიერება მეფურთ. ახლა კი თეიმურაზისთვის იჭვი აღარ იყო შაჰის ნათქვამზედ. ამაზედ ომანიშვილის მოშურნე კახელობამაც კვერი დაუკრა და უთხრეს, რომ თუ მართლა მეფობა არ უნდოდეს, როგორ ითხოვდა სამეფო ბუკებს, რომლისაც ხმარება შეუძლიანთ მხოლოდ მეფის წინ და მეფესაც. თეიმურაზმა არცა ჭკრა, არც ავინა, დაიბარა ომანიშვილი დაღესტანიდამ და ჩუმით დალატით მოაკვლევინა.

იყო კიდევ კახეთში მეორე სამეფო საქმეთა მცოდნე და მხრუნველი, შარმაზან ჩოლოყაშვილი, მჯერამ ამისი აბაზს არ კრიდებოდა ეს ჭყავდა სპარსეთში გაცნობილი, სადაც ახლა ის თეიმურაზს გამხრდელად, მიჩენილი ქეთევან დედუფლისაგან. შარმაზან იყო კაცი

ჭვეანი, მეფისა და ქვეუბნის ერთგული, გონიერი მრჩეველი, მაგრამ არ იყო მხედარი, არა ჭკონდა ნიჭი მხედარ-მთავრობისა.

ამგვარად შაჰ-აბასმა დაუკაცურა კახეთი. ამ ქართლ-კახეთის დაუკაცურებაში უწეობდნენ ხელს ცბიერს აბასს თვითონ ქართველებივე. როგორც ვიცით, ერთად ერთი ქართველი, რომელსაც კიდევ შეეძლო ქვეუბნის შევლა-საყადე — ქართველებმა თვითვე მისცეს შაჰ-აბასს,

დაუკაცურდა ქართლ-კახეთი, მაგრამ მაინც ადვილი არ იყო ობი სემეფოს შებედავ, მეტადრე თუ ისინი მიჰმართავდნენ ოსმალოს და სთხოვდნენ დახმარებას. მინამ მეფეებს აქვთ ერთმანეთში ერთობა, მინამ მეფეები მკვიდრობენ აქა, ქართველებს აქვთ დროშა, რომლისაც გარშემო მოიყრის ხალხი თავსა და გაუწევს ქვეუბნის სამსახურს. აბასმა, როგორც შემთავა ითქვა, რაკი ჭნახა, რომ ვერც მეკობრობით ვერც დამოფრებით ვერ ააქციებინა ქართველთა მეფეებს იმ ცხას, რომელსაც ეს ჭხედავდა სპარსთა სობოლოფოსთვის სისძინად; რაკი ვერ დაიფლავა ისინი და ვერ შაქცია მუსულმანობაზე; — მაშინ საქართველოს სრულიად მოსაიძღურებლად მიჰმართა ამგვარს დონეს, იმან ჩუმათ, ვეელას საადუმლოთ მისწერა ქართლის მეფე ლუარსაბს, რომ მიუხტეს ყაზახის ხანს, მოჭკვეთას თავი და ამას გამოუგზავნოს. ამავე დროს ამგვარსავე წიგნსა სწერს ყაზახის ხანსა, რომ ის ჩუმათ მიუხტეს ლუარსაბს, მოჭკვეთას თავი და ამას გამოუგზავნოს, ყაზახის ხანს დასწრო ლუარსაბმა: იმას მოუვიდა თუ არა შაჰის წერილი, არც იკითხა თუ რათ, უნდა დაგესხა, ავიკლო და მოგვლა დიდებული კაცი სხვის უბრადო თხოვნით და სურვილით, რათ უნდა გავიხადო საუკუნოთ მტრად მეზობელი ხალხი, — სისწრაფოთ ჩაუხტა აღსტაფოს, შეიპყრა ყაზახის ხანი, მოჭკვეთა თავი, აიკლო ყაზახი, და მოკვეთილი თავი ხანისა გაუგზავნა შაჰ-აბასს.

თუმცა არ შეუსრულდა აბასს სურვილი ლუარსაბის სიკვდილისა, მაგრამ შეუსრულდა მეორე სურვილი: გაუკაცი. ხალხი ყაზახის თემისა, რომელიც იყო მეზობელი და ხშირად ქართლის მოხარკეცა, რომელიც ამასთანავე იყო სუნის რწმუნებისა და აგრე რიგათ არ უღებდნენ სპარსთა თავს, რათკან სპარსნი იყვნენ შიის რწმუნებისანი, — გაუხდა მტრად ქართველებს. ეს ჩამოვიდება ყაზახის ხალხისა ქართვე-

ლებზედ დიდათ გამოსადეგი იყო შაკისათვის და კიდევ გამოადგა ბოლოს.

რაკი ლუარსაბი გადურჩა უახსის ხანსა, მაშინ შაჰ-აბასმა ისრუ აისუმბუქა თეიმურაზისა და ლუარსაბის იჭვიანობა, უხსიათობა და უნდობლობა, რომ შოინდობა ბეხორცხვას ესენი ერთმანერთისათვის და მოეხდინა არეულობა ქართლსა და კახეთში. იმან მისწერა კახთა მეფეს თეიმურაზს საიდუმლოთ ამგვარი წიგნი: თქვენ ქართველები იბით რომ ხანთ უძლეურები რომ ისრუც ხატაკა საქართველო, დანაქუნდლებული გიჭირავთ ცაფკ-ცაფკე სჩვა-და-სხვა მეფეთ და მთავართა. რომ გაძლიერდეს საქართველო, გაძლიერდე შენ, ჩემო ერთგულო, ჩემო გახრდილო და ჩამსახურო, მომიცია შენთვის მთლათ ქართლიცა. ლუარსაბი არის შენი მოღალატე. ის ბევრი ხანია შემოდგევილია, რომ იმას მივცე კახეთიცა. ის უთუოდ და უთუოდ გახირებს შენ დასაბრუნოთ სიკვდილსა, რომ კახეთაც თვითონ დაიჭიროს, მაგრამ, რაკი იმან შენ, ჩემი გახრდილი და ნაამკვდარი, გაკვირებთ სასიკვდილოთ და შოინდობა შენი დასაბრუნო, ის არც მე დამინდობს, — მისგამო მე მომიცია შენთვის ნება, დასწარ იმას სიკვდილი და მომიცია შენთვის ქართლიცა. ამგვარივე წიგნი მიწერა ლუარსაბსა. თეიმურაზმაც და ლუარსაბმაც, სიძე — ცოლის ძმათ იწუგეს მხადება ერთმანერთსეუდ და ჯარების გროვება. ლუარსაბი და თეიმურაზი მოადგნენ დიდადი ჯარებით ერთმანერთს მოსისხლეთ. აგერ მხათ იყო მახვილი ძმის სისხლის დასადვრკლად, თუ არ ისევე შერმასხან ჩოლოყაშვილი. ის მახვდა, რომ ეს უნდა უფიცილო ცბიერება აბასისა და შაჰყენა თეიმურაზს. შარმასხანის რჩევით თეიმურაზმა გაუგზავნა ეს წიგნი ლუარსაბს. წარმოიდგინეთ გაოცება თეიმურაზისა, როდესაც ამ წიგნისა ხასუხად მოუვიდა ლუარსაბისაგან სრულიად, თითქმის სიტყვა-სიტყვით ამგვარივე წიგნი აბასისა ლუარსაბთან მიწერილი, სადაც ის ურჩევდა ლუარსაბს თეიმურაზის სიკვდილს და კახეთის დასტერას.

ამის მაგიერად ეს ამხედრება გათავდა ღვინით.

რაკი ხანა შაჰ-აბასმა, რომ ეს არ გაუვიდა, მაშინ მოიგონა ნადირობა მიხანდარანს, სადაც, ვითომც და სხანდირთ, 1613 წელს

დაიბარა თეიმურაზიცა და ლუარსაბიც. მაგრამ აქაც იმავე შარმახან ჩადეაუშვილმა დაიხსნა ესენი შაჰის ხელიდან: იმან დააწმუნა, რომ აბაზი ამათ სახეიროთ არ იბარებდა: იმათ დაიშვილეს და არ წავიდნენ.

შაჰ-აბაზს არც ეს ოსტატობა გაუვიდა. მაშინ, რაკი დროც ხელს უწყობდა და ღაღა ჰქონდა არაგვისთან ომი, იმან იწყო დიდ-ძალი ჯარით მზადება, მაგრამ სად და ვიზედ?—არაგვის იტოლან.¹⁾

შაჰ-აბაზ ამ აუარებელი ჯარით დაიძრა საქართველსაკენ.

როგორც ზემოთაც გვქონდა ნათქვამი, ერთმანერთში მორიგების ძალით თ მალთა და სმარსთა შუა, ქართლი და კახეთი ეკუთვნოდა სმარსთა. მაგრამ მაინცა და მაინც, რომ ოსმალმა არ მოიღოს ეს შესევსა საქართველოში მიხეზად და არ წამოესარჩლოს ქართველებსაო, ან არ ეკონოს, რომ ოსმალეობედ ცუდს განვიზარსაგო, აბაზმა განგზანვა შესატყობრათ და დასამშვიდებლად ნასურ იუპსისთან ეღჩათ თალიშის ხანი, რომ საქართველოზედ მივიღვარო. რასაკვირეულია, ამგვარს სიფრთხილეს თავი არა სტკიოდა. და იმედიც იყო, რომ ოსმალნა არ შეიძროდნენ ამ ხანად რათგან ნასურ-იუპსა, რომელიც განაკებდა მთელს საოსმალთასიას, იყო მომხრე შაჰ-აბაზისა.

საკაკე იახლა აბაზმა თანა.

¹⁾ როგორც „ქართლის ცხოვრებამ“ და სხვა მწერალთა—გარდა ორუსის წწერლეებისა,—ისრე ისკანდერ მუნჯმაც არ იცის თავი მიზნები აბაზის საქართველოზედ მრისხანებისა. ისკანდერის სიტყვით ამ მრისხანების მიზეზი სხვათა შორის ის რყო, რომ თეიმურაზ არ ასრულებდა არაგვის თარს პირუბას, რაც კი აბაზისთვის დაედო. სხვათა შორის კახთა და თეიმურაზმა, როდესაც თეიმურაზს ჰგზავნიდა კახეთში მეფედ, აღუთქვეს შაჰსა, რომ როდესაც მოხვალ შირვანზედ, მთელს კახეთის ჯარს მოგაშველებთო. მაგრამ, როდესაც შაჰი მივიდა შირვანს და შემოადგა შემახიას, თეიმურაზმა არ შეასრულა თავისი აღთქმა: მთელი კახეთის ჯარების მაგიერად, იმან გაგზავნა ღოსაშველებლად თავისი დედა ქეთევან მცირეოდენი ჯარითა. ეს გახდა მიზეზი აბაზის კახეთზედ გამხედრებისაო.

შაჰ-აბაზ დიდთ ჭმალავდა თავის განსრახვას, ის უკვლას ეუბნებოდა, რომ მიდიოდა სასამართლოში და უნდა მხოლოდ გაკულა საქართველთსად, რომ აქედამ შეესიოს ოსმალს.

სააკაძეს, თქმა არ უნდა, არ დაემალა ესა. ისა ჭხედავდა მოციქულბას სპარსთა და ოსმალთა შუა, ჭხედავდა, რომ სპარსთა მსაღებთს დროს ოსმალნი წარბისც არ იხრიდნენ. ისა ჭხედავდა, რომ ცბიერი შაჰი ატუეებდა მეფეებს და მიდიოდა ამისი სამშობლო ქვეყნების დასაწიქავად. ახლა უფრო აგრძნო იმან, რომ ის არა სცდებოდა, როდესაც კრიდებოდა სპარსეთში გასულას, საქართველოდამ განდევნის დროს ამისმა სპარსეთში კ სულამ გააძლიერა სპარსეთი და ახლა ამისივე ხმლით გაძლიერებული შაჰი მიდიოდა ამისვე ქვეყნის დასაწიქავად: სააკაძეს სიკვდილამდის ჭქინდა სამწუხაროდ, რომ ის იძულებული იყო გასულიყო სპარსეთს და არა სასამართლოში. თუმცა ამ გასულამ გაატნა სპარსთა პოლიტიკა და შეადებინა თავის დროზედ თავს საქართველოს სახსნელად.

ნანობდა სააკაძე იმასაც კი, რომ ის აუცილებლთა გარემოებათა გადაადგდეს სპარსეთში, რომლითაც გაძლიერდა სპარსეთი. მაგრამ არა ნანობდნენ ამას არც მეფე და არც ქართლის დიდებულნი. არა ნანობდნენ მაშინაც კი, როდესაც ძლიერი შაჰი ურიცხვი ჯარით ადგა საქართველოს კარს, აწირებდა მოელი საქართველოს ქვეყნის პირიდან ადგვას, და ქართველთა კაცი არა ჭვევდათ, რომელსაც შესძლებოდა განრისხებული აბაზის გამკვლევა. მასუხის გება. არა ჭხანობდნენ სააკაძის და კარკავს, არა ჭხედავდნენ თავის შეცდომას, რომ ერთით ერთი კაცი, რომელსაც შეეძლო ეხლა ქვეყნის პატრონობა. ავითონვე მისცეს თავის მტერს ხელში.

არავითარი ს. მზადისი, არავითარი ზრუნვა მტრის დასახვედრად არც ქართლს და არც კახეთში არ იყო ¹⁾).

აბაზმა შემოიღო უარაბადი და დადგა განჯას.

განჯილდამ თეიმურაზს გაუგზავნა იმისი სიურმის მეგობარი სა-

1) გარდა ზემოდ მოყვანილი საბუთებისა, ამას მოგვითხრობს ევროფე პიეტრო დელაველეს, რომელიც თითქმის ამ ხანებში იყო გზათ სპარსეთს და სწერს საქართველოს ამბებს.

შირ-აქო-ქუჯი და შეუთუალა, რომ ოსმალოებზე მივდივარ, შენს ქვე
ქანასზე უნდა გავიარო და მძეკლად ერთ-ერთი შენი შვილი მომეცი,
რომ შენგან ჩემს ჯარს შენს ქვეყანაში არ ეგნოს და და ვაპაშენი.
აქესანდრესავით შენც ოსმალოთ არ მიუდგე. ¹⁾

თეიმურაზს გულმა უგრძნო, რასაც ნიშნავდა ესა და უთუმობა-
და შვილის მიტყმას. მაგრამ კახელობამ საკვირველი სულმოკლეობა
ჩაიხა აქა, რომელიც აიხსნება იმიით, რომ, შაჰის ვასილის საგებლად
არავითარი სამხადისი არა ჰქონდათ, კაცი არა ჰყავდათ და განჯიდან
კახეთი ღია იყო მტრის შემოსასრევად, რათგან არავითარი ბუნებრივი
სამაგრები გზად არ იყო.

მართალია, დღესაც ბევრი მიმადევარი ჰყავს იმ სწავლას, რომე-
ლიც ამბობს, რომ ერთს კაცს ქვეყნის საქმის მოძრაობასა და წინ ან-
უკან წასვლაში არავითარ მნიშვნელობა არა აქვსო, მაგრამ ყოველს
ბიჭზედ ფაქტები სულ სხვას გვიჩვენებენ აღარა ჰყავთ კახელებს
დამ აბელიშვილი, აღარა ჰყავთ ქაიხოსრო სარდალი ჩოლოყაშვილი —
ამანიშვილი, და დაჰკარგეს იმათ თავი, დაჰკარგეს გამბედა-
ობა, დაჰკარგეს გმირობის სახელი.

კახელებმა ერთხინად მოსთხოვეს, რომ გაეგზავნა თეიმურაზს
ერთ-ერთი შვილი შაჰისათვის.

თეიმურაზ დამორჩილდა კახელების სურვილს. გაუგზავნა აბას-
თავისი უმცროსი შვილი ალექსანდრე, რომელსაც გაატანა თან სასე-
ლფანი დავით ჯანდიერი ასლანიშვილი.

შაჰ-აბასმა, ვითომ იწინა, რატომ ვატარა შვილი გამოგზავნა-
თეიმურაზმა და არა დიდო.

— ძიძა რომ არა ვარ, — შეუთვალა იმან თეიმურაზს, — რომ იუ-
წყაშვილარა ბავშვს მიგზავნი. თუ ცუდი რამ არ გიღვეს გულში,
რატომ უფროსი შვილი არ გამოგიგზავნი. გამოგზავნი უფროსი და
ს წაიფვანე უკანა. უფროსს მე თვითონვე გავიზრდი ისრე, რომ თა-
ვის დღეში შენ ისრე ვერ გავზარდო. მაგ უფროსი შვილს გამოატანე
აქედან, რომ მაგასთან მოსაჯანჯარაკებელი მაქვს. რაკი მოვილავა-

¹⁾ ისკანდერ მუნჯი ამბობს: შაჰმა გაუგზავნა თეიმურაზს საქირ-აქო-
ქუჯი, დამორჩილდი და აღარას გერჩიო.

რაკებთ მე და დედაშენი, მაშინ ორთავე შენს შვილს იმას გამოჴატან.

— გვატუეებს, კახელებო! გვატუეებს შავი! — შესძახა მწესურებით თეიმურაზმა, როდესაც მოუვიდა ეს ამბავი: — ის იმიტომ იბარების ახლა დედაჩემსა და ჩემს უფროს შვილსა, რომ მთლად ბაგრატიონების მოწვევტა უნდა!..

კახელები თავისას გაიძახოდნენ. თხოულობდნენ, დედაცა და უფროსი შვილიც გაეკზავნა.

— უნდა შესწირო ქვეყანას ეგ შვილიცა! — შესძახდა კახელებსა.

— უარესი დაგვემართება, — ეუბნებოდა განწარულებით თეიმურაზი: — რაკი შავსაც ხელით ჩაიგდებს, მაშინ მეც მომიითხოვს, და მისუკან მაინც არ დაიძლის და გააოხრებს კახეთსაც.

რაკი ასრეთს უარსეღ დადგა თეიმურაზი, მაშინ კახელებმა, როგორც შეეუე აჩილი მოგვეითხრობს:

„გარდაიცვეს თავს საბეფი, კახთ სუელ ასე დაიჴინეს, ქვეყნისა და თავისათვის, რად არ დასთმო სთქვა ეს ვინეს“,

თეიმურაზი არ იყო მზად მტრის ზსუზის სკებლად და მეტი გზა არა ჰქონდა, უნდა აქაც დამორჩილებოდა თავისი დიდებულთ სურვილს. გაუტკზავნა შავს დედა ქეთევან და უფროსი შვილი ლევანიც. ამათ გაატანა თან თავისი დაჲ ელენე, ¹⁾ რომელიც წინათ ცოლათ ჰქუავდა შავ-აბაზს და შემდგომ მისცა ცოლად ლორისტანის ვაჟს: გაატანა ეგრეთვე მრავალი თავად-ახნაურთათ ემაწვილები!..

რაკი ესენიც მიუვიდნენ, მაშინ აბაზმა შემოუთვალა თეიმურაზს — მართალია, დედაშენი და შენი შვილები არიან ჩემთან მიქველბაჲ, მაგრამ ჩემთვის მაინც საფიქრებელია, რომ შენ არ დაიჭიროოს მძაღების მხარე და შენს ქვეყანაში შესუღს ჩემს ჯარს არ მისცე ვნება. რომ უფრო გულდამშვიდებულნი ვიუეე, შენც ჩემთან მოდი განჯას და მინამ შენს ქვეყნებს გავიფლიდე, იუავი ჩემს გვერდით..

¹⁾ ანტონ კათალიკოზის თქმით, ამას ერქვა თინათინ და იყო ასული თეიმურაზისა. ეს ირღვევა თეიმურაზის წერილით რუსთ ხელმწიფესთან ღხნვა საბუთებითაჲ: იმას ერქვა ელენე და იყო დაჲ თეიმურაზისა.

კახელებმა დაუყენეს, რომ ხლებოდა შაჰს თვითონ თეიმურაზისა. მაგრამ თეიმურაზს მეტად უუფარდა თავი, რომ შეესრულებინა ეს თხოვნა კახელებისა. ამასთან მოუვიდა სანიღუმლოთ დედის წერილიც, რომელიც მოუტანა დავით ჯანდიერი ასლანიშვილმა; რომ შაჰს არავითარი სახეირო ჩვენთვის გულში არ უღვესო და არამც და არაიც შენც არ წამოხვიდეო. ესევე გაუმეგორა დავით ასლანიშვილმა.

თუმცა სხვა ირჩევდა ან თავის დედასა და შვილებთან სიკვდილს, ან, თუ დარჩებოდა ცოცხალი, მისთვის მაინცა, რომ ქვეყანა ეხსნა განსაცდელისაგან, თუ არა გმირულად შეაკლავდა მტერს თავსა; მაგ. რამ თეიმურაზმა არ იჩლომა არც ერთი და არც მეორე. ის არც მადლოდა შაჰთან, არც ემზადებოდა მტრულად დახვედრას. ის უურწავ-დებული გაჭურვებდა: აცა რას ინიებებს შაჰიო.

შაჰი ამავე თეიმურაზის სიტყვით „არჩილიანში“

„წინაა წინაა მოგვეახლა იგი სდამე სიტყვა რბილად, ვინემ მართლად არ მოვიდა, მოსვლა ჰქონდათ ზოგს სიცილად“.

ამასვე სწერდა თეიმურაზ რუსთა ხელმწიფეს თავის წერილებში. თავის გასამართლებლად ამბობს თეიმურაზ „არჩილიანისავე“ სიტ-

ყვით:

„აწ ეგებან ეს გეგონოთ, მაშინ ვერას ვერ შეკვდებოდი:

ქვეყანასა დანდობილსა არც სრულ ასრე ავაკლებოდი,

თავს გავსჯიდი სისიკვდილოთ, ზოგს მასცა რას დავაკლებოდი.

დაგვამშვად ტეზილის სიტყვით, ჯებირს ¹⁾ ანსად არ ვავლებოდი“.

როდესაც ჰქანა, რომ ეს არის შემოვიდა შაჰი და აღარ იშლი-სო, მხოლოდ მაშინ მოინდომა თეიმურაზმა გამაგრება. იმან გამართა ჯებირები მუკუსანთან, მაგრამ გვიანდა იყო: თეიმურაზს არც ჯარ-ჭევიდა საკმაო და არც შესაიერი გარემოებასა მხედართ-მთავარი.

გაიგო თუ არა შაჰმა, რომ თეიმურაზს ჰმართავს სიმაგრეებს, მაშინვე უბრძანა პირბუტაყ, თავრიზის ხანსა და მრავალი ამირთა, რომ დასცემოდნენ თეიმურაზსა და შეეზურათ „როგორც ველური მხე-ცა“, როგორც მოგვითხრობს თანამედროვე სპარსთა შეისტორიე-ისკანდერ მუნჯი, ამ ჯარს ამავე მუნჯის სიტყვით გააყოლეს წინამ-

¹⁾ ჯებირი-საფარი, სანგარი, ტრანშეი (траншей).

ძღვრად დღეუ-მამად-ხან შ.მშადილევი, ამირი უარაბადისა, რომელმანც
ამავე ისკანდერას სიტყვით კარგათ იცოდა უოველივე საქართველოს
ადგილები და გზები. ეს იყო ის დღეუ-მამად-ხან, რომელიც შეიდასი-
ჩინებულნი შემართით მოემიჯნა სააკაძეს თაყარხნის შემოსევის დროს,
და რომელიც, როგორც ვიცით, წინათ იყო თბილისში სპარსთა ჯარ-
ების ციხის-თავი.

თვითონ შაჰი უუბან-ელთან გამოვიდა მტკვარში, ალაუნის შე-
სართავთან (როგორც ვთქვამხ, დღევანდელს მანგისურის ფონში).

გზიდან შაჰმა კიდევ შეუთვალა თეიმურაზს რომ, ეს ხლებოდა
შაჰსა და მისუღიყო იმასთან.

რაკი ჰინახეს ისრეთი აურეგული ჯარი სპარსებისა, სარდაცემულ-
მა კახელობამ კიდევ დაუწყო თხოვნა თეიმურაზს, რომ ისიც წასუ-
ღიყო და ხლებოდა შაჰსა.

თეიმურაზ ვერ ჰბედავდა. იმან მისწერა შაჰს წიგნი, სადაც სწერდა,
რომ, რაკი დანაშაული აქვს შაჰთან, ვერა ჰბედავს ხლებასა, სთხოვს
მამობრავს შენდობასა და აღუთქვამს, რომ ამას იქით ეს სრულს იმის
მორჩილებაში და მონებაში იქნება. მაგრამ ამავე დროს სწერდა საი-
დუმლოდ ქართულათა ბაგრატ მიწასა, რომელიც იყო ქმარი თეიმუ-
რასის მამიდისა, ბიის ლუარსაბისა, გამაჰმადიანებული, ახლდა შაჰსა და
იყო შაჰის დიდი მეგობარი. ამ საიდუმლო წიგნში სწერდა ბაგრატს
სრულებით სხვასა და მის წინააღმდეგს, რასაც სწერდა შაჰსა. აბაზმა
გაიგო ეს. ის უფრო განრისხდა ამაზედ. იმან გაისტუმრა ქეთევან
დედოფალი და ორივე თეიმურაზის შვილი თავისის ამალით ირაცს.
თვითონ თავისის ჯარებით გასწია თეიმურაზზედ ისრეთის სისწრაფით,
რომ თეიმურაზმა ძლივს მოასწრო გაქცევა. ის გაფარდა ქართლში
ლუარსაბთან კახეთი უმძაღ, უსისხლოდ მისცა მისისხლე მტერს
უიარაღოთ ხელში.

სასაცილო არის და სამწუხაროცა, როცა კითხულობ თეიმურაზ
მეფის თავის მართლებას ამაზედ. მოვიუფან ისევ „აჩილიანიადამ“ ამის
სიტყვებს.

„ომი ველარ გაუმართე, რა ლამოდნენ ჩემს იქ დაბმას“,

ესე იგი ომი იმიტომ ველარ გაზუბდე, რომ ჩემი დატყვევება
უნდოდათო.

უფრო კიდევ თან სსსსცილო და თან სამწუხაროა შეხედულობა
ამავე შეთვის თავის ერთგულებასა და ორგულობაზედ.

„ვინც ან ღმერთი შეივჯარა და ანუ შე მიერთგულა,
წამამყვეს და წამოვედით ჯვებირს კარი დავეგულა,
ვინც იქ დარჩა სიაკაცით, ზოგნი ავად დახერგულა,
ამოსწყვიტეს, დატასტევევნეს, დარხეს დაშწვარ დადაგულა.

თეიმურაზს თავის ერთგულათ და ღვთის მსახურათ მიახნია ისი-
ნი, ვინც თავი დაანებს ამისგნითვე გავლებულს ჯიბირებს, გაუხსნეს
მტერს ამის სამეფოში შემოსევისა და ოხრების კარი და გაიქტნენ
ამისთან ერთათა ქართლს მერმე და იმერეთში. ავკატებთან, თავისა და
ღვთის მტრებათ მიახნია ისინი, ვინც თავის გაწირვით, თავის სისხლით
მოინდომეს დაცვა ჯიბირებისა, შეელა თავის უხატრონოდ გაშვებული
ქვეყნისა: ბოლოს ნიშნსაც უკებს ქვეყნისთვის თავგახწირულთა: „ამოწ-
ვიტეს დასასტევევნეს, დარხნენ დაშწვარ დადაგული!“

გავარდა კახეთში ზარის დამცემი ხმა, რომ თეიმურაზ თავისის
ნიშნით, თავისის ამაღით, თავადობით გაიქცა ქართლში და დასტოვა
კახეთი უხატრონოდ. საშინელი იყო ელდა, რომელიც ამ ანბის უკან
მოედო ხალხს, არსად ხალხის მშველელი და ხატრონი აღარ სსანდა.
გავარდა სსარული ხმა: „გაიხიზნევიო!|. სხვა შეელა აღარსად არის!“
და ეს სიტყვები მედგარივით მოედო მთელს კახეთს. დაიძრა მთელი
ზარდაცემული ხალხი სახიზნავებისკენ. ჭერინდნენ შინ რისაც წადება
არ შეეძლოთ. ჭერინდნენ უძლორთ, მოხურთ, სსეულთ, მელოგინეთა,
ხაწაწა უსურთათა ბავშთა, — ვეელას მათ, ვისაც არა ჭქონდა ფეხი, არა
ჭქონდა ძალა გაესწრო და წასკლოდა მტერსა. ურმით, ცხენით, ქვე-
ვითი, დედები ხაწაწინა ბავშვებით ხელში, იმ საშინელს და დაუ-
ვიწყარს იანვრის ოვეში, მოედო და შეესია მთელი მილეთის
ხალხი ტყესა და ღრესა. თვითთ ვიწრო ტყისა და ღრის უინულისა-
გან მოღიპულს ბილიკებსა და გზებზედ, თვითთ ვიწრო ნაქარისგან
ამოვსებულს ვიწრო ხეგებზედ იტყებოდა ათასობით ხალხი, ურემი,
ცხენი, ვეელა სწრაფობდა, ვეელა ეშურებოდა სამშვიდობოს. მშვიდ-
ნი, ქანც-მოწვევტილნი, დაღლილნი, მკლავსა და მუხლებში ძალა
გამოლუქნი დედანი ხშირად ჭერინდნენ გზა-გზა ძველს ძონძებში

გახვეულს და შირში დოღბანდ ჩადებულს ძუძუმწოვარა ბავშვებს, და თვითონ დანაშთენი შვილებით ეშუერებოდნენ საშველს გზას, ან არა რჩეობდნენ თავის შვილებთან სიკვდილს. უფველს ნაბიჯზედ ეყარა გზაგზა გაყინული და გათოშვილი ბავშვები, მათი ღედები, ისრე დაკარდნილი და სიარულის სახსარ მოწვევტილი ხალხი. გლავის ზარი იყო მოღებუდი მთელს ჰაერში, მთელს მიდამოსედ.

გავარდა ქვეყნად ხმა. რომ ეყენს მოუძღვის სააკაძე, ეყენი საქართველთს შემოუსია სააკაძემაო. შდაბიო და დიდებულნი. მღვდელნი და ბერნი, ქალი და კაცი, დიდი და ზატარა, შინა თუ გარეთ სახლში თუ ეკლესიებში იხსენებდნენ წყევლით და შეჩვენებით სააკაძის გაჩენის დღეს. მოთქმას და ტირილში იხმოდა მხოლოდ შეჩვენება სააკაძის სახელისა.

საკაძე კი, განდევნილი თავის სამშობლო ქვეყნიდამ, იყო შტრის ბანაკში გულ-ჩათუთქული, შეჭეურებდა იმის თვალწინ უპატრონოდ გაშვებულს ქვეყანას და არა სჯეროდა, რომ ამ ქვეყნის ზატარხები იყვნენ ისრეთი აოხსულნი, ისრეთი გლახაკნი სულითა და გულითა, ისრეთი უძლურნი, ისრეთი გულქვანი, ისრეთი სიცოცხლისა და ანგარების მოყვარენი, რომ არავინ, არავინ მათგანმა არ მოჭხედა უპატრონო ქვეყანას, არ მოჭხედა ამოდენა ცრემლს, საშინელს საცოდავობის კოდებას.

ჭხედავდა უველა ამას სააკაძე და დარწმუნდა, რომ ისევ ამას, ამ განდევნილს თავისი ქვეყნიდამ კაცს უნდა ეშველა ქვეყნისათვის. ისევ ის დარჩა ქვეყნის ზატრონად, ისევ ამან უნდა მოარჩინოს ქვეყანა მოსპოფვას, განადგურებას.

სწვევლიდა ქვეყანა ამას, და ქვეყნისთვის ზრუნავდა მხოლოდ ეს ძალით შველა შეუძლებელი-და იყო. მეუენი გაცვივდნენ, დიდებულთ თავისი თავი და ხმალი მისცეს ეყენს, თვით კახელობავე მიუძღოდა ეყენს თვისავე ქვეყნის ასაკლებად, ამოსწვევტიად. ცბიერს აბაზთან გამოდგებოდა მხოლოდ-და ცბიერობა.

საკაძემ თავისი გონივრული რჩევებით, შორს მხედველობით, დრმ:თ საქმეში ჩახედვით დიდი ხანია შეიძინა სრული ნდობა შაჰისა, და, არამც თუ ნდობა, შაჰი შეჭეურებდა ამას, როგორც თავის უსაჭი-

როეს და უერთგულეს კაცს. აქაც შაჰს არა ჰქონდა საბუთი არ დაე-
ჯერებინა სააკაძისათვის, არა ჰქონდა არაფითარი მიხეზა, რომ სააკა-
ძე ჰგულებოდა ქართველების ერთგულ კაცად. სააკაძე განდევნეს
ქართველთა, სააკაძე გაიშტეტს სასიკვდილოთ, სააკაძე აიკლეს, გადუ-
წვეს სახლ-კარი და საჩხა საცხოვრებელი; გააუზატოურეს დედა, დაჰ,
მოუკლეს ძმა, დასდეკდინ უგულა ამის მახლობელთა და ერთგულთ
სასიკვდილოთ! სააკაძე ასრე ერთგულათ თავგაწარული იბრძოდა და-
სასხლს ჰღვრიდა ამისათვის, სააკაძის სიტუკა უფველთვის უჯდებოდა
ამის მაშასწამე არ იყო მიხეზი, რომ აქაც არ დაეჯერებინა ახას-
ამისათვის.

რავი დარწმუნდა სააკაძე, რომ ეს არის აბაზი აზირებს ბოლო
მოუდოსო ამის სამშობლოს, ის შეუდგა საქმეს. მინცა-და-მინც აბა-
ზისათვის აქ დაკიოხვა და რჩევა სააკაძის, იყო საქირთ. იმან იცოდა
რა ძნელი საომარი ადგილებიც იყო საქართველოში და რა ვაუ-
კაცი ხალხიც ეხვია იმას. აქ უსაკაძეობა ძნელი იყო. სააკაძეს ახლა
უნდა ისრე დაეკირა თავი; რომ შაჰს არ ეგძინო იმისი გულის
შემატკივარობა ქართველობასეუდ და ამავე დროს ეხსნა ეს უზატრობა
ხალხი საშინელი განსაცდელისაგან, რომლისც მსგავსი განსაცდელი,
თანამედროვე მწერალთ თქმით საქართველოს არსოდეს არ დასდგო-
მოდა. ისკანდერ მუნჯის თქმით, ჯერ მუსლიმი საქრისტიანოს ასრე
მრისხანედ არ შეჭსევია. სააკაძეს უნდა შეეგონებინა შაჰისათვის; რომ
ცუდი მოხერობით ის აშლიდა მთელს ხალხს, ამით მოეშველებდნენ
იმერნი, ჩერქეზნი; რომ ადგილები იუფინ საომრად მიუდგომელნი,
ამისთან, თუ მოიზოვედა შაჰი ქართველების გულს, ესენი იქნებოდნენ
ზირველი მტერნი ოსმალთა და უფველთვის დიდს ძალას მისცემდნენ
მტერსეუდ სამდეკლად, შეარდგენდნენ დიდს ძალას სზარსთათვის; გა-
დუკებოდნენ იმ გვასაც, რომელსაც დაადგნენ შეფე ალექსანდრესა
და გიორგის აქეთ; რომ ქართლ-კახეთის მოსზოლვით მოუძღურებო-
და თვით სზარსთათ; რომ არც სზარსთა ძალა ახლა ისრეთი, რომ
სრული იმედი იუვას შაჰის სურვილის შესრულებას; ამისთან ორივე
მეთეთ გაასწრეს და არ შეიძლება შორილამ მინც არ მოხედონ
თავის ქვეყნის, მოიშველებენ ხონთქრის ჯარს; გარდა ამისა ნახე-

ვარსუდ მეტი ხალხი არის განიზნული და სხვა-და-სხვა. ის ურჩევდა, რაც შეიძლებოდა: ტვინიდან მოჭქტვოდა ქართველობას და მოეკონიათი გულე. შაჰს დაუჯდა ეს ტუ.ში. მით უფრო რომ, თუმცა ნასურ ფაშა იყო ამისი მომხრე და ჰსურდა მშვიდობა, მაგრამ თვით ნასურ ფაშასაგან მოსდიოდა აშბავი, რომ იქნება სტამბოლში ეს აშბავი არ მოიწონებოდა. შაჰმა დაუშვა ძირს მახვილი მრისხნებისა. იმან გასცა სასტიკი ბრძანება, რომ ანა სპარსელს მხედარს არ გაუბედნათ, არამც თუ ხელის ხლება ქართველების სასიო-საბადებლისა და არც გაუბედნათ ვისთვისმე გამოყრთიმით რამ უფასოთ: როდესაც არ დაიძლეს და დაიწვეს შიგა და შიგ აფაეობა და ცარცვა სპარსთა მხედრებისა, შაჰმა მთელი სპარსთა ბანაკის წინ გამოაფაშინა რამდენიმე მცარცვაფი, ¹⁾ და ამითი შეწვეტა კლება და ოხრება ქვეყნისა. ეს კიდევ ცოტაა. შაჰი გასცემდა მრავალს წუალობას, მდაბიო ხალხს ასახუქრებდა დიდათ, ასახუქრებდა თავად-ახნაურობას, სამღვდელობას, სდევნიდა ლოდ თავი სწინააღმდეგთა.

გაქცეული და განიზნული კახელობა დაბრუნდა თავთავის ბინასუდ და შეუდგნენ მშვიდობით შინაურს საქმეებს.

მოწვეუტისა და მოსპობის მავიერათ ქართველთ ნახეს, რომ იმითი მშვიდობის მეტი არა ელდათ რა ქართველთ ამოიხრთქეს მოხვეწებით.

ეს იყო მიზეზი, რომ ამ შემოსევის უკან ქართველები უიურებდნენ სააკაქს, როგორც თავის მხსხელს, როგორც შეუდარებელს საქართველოს ერთგულს კაცს, როგორც გვიხვერებს განახენი სააკაძისა და ჯავახიანთ შორის, რომელსედაც ზემოთაც გვქონდა ნათქვამი.

1) ისკანდერ მუნჯი მოგვითხრობს, ამ აბავს კახეთში. მესვლის დროს.

მაჭანბასი ქართლ-კახეთში პირველად.

1615 წლის დამდეგს შაბაის დღეს შაჰი ¹⁾ კავიდა ალაზანს, შევიდა შერმახან ჩოლგაშვილის მამულში, და დაიბანაკა აქ თავისიან ჯარებით. კახეთი მისცა იასეს, გიორგი მეფის შვილს, რომელიც იყო შაჰთან კასრდელი და გამაჰმადიანებული. დავით ასლანიშვილი ²⁾ და ნოდარ ჯორჯაძე დაუენა გამგეთ ანუ მეურნეთ (ოზგუენათ) იასეს.

სახლგაყაშვილოდამ, რომელსაც ისკანდერ მუნჯი ეძახის ფოხანს, შაჰი წავიდა გრემს, კახეთის სამეფო ქალაქში. აქ შანას, ისკანდერის სიტყვით, მშენიერი ეკლესია. გრემში სცხორებდნენ ქრისტიანები და ურანი. აქ, როგორც ამბობს იგივე მუნჯი, მას აქეთ, რაც წინასწარმეტყველა შაჰშაღი მოეგლინა ქვეყნას, არ აღიარებულა შაჰშადის სახელა და მარტო გაგონებით იცოდნენ, რომ არიან სადმე შაჰშადის სჯულის მჭარაენი. პირველად დიდებულმა აბაზმა აღიარა მადლა საქვეყნოდ დიდება ალაჰისა შაჰშადის სახელით კახელების პირველს ტაძარში. ესევე ჩაიდინა აბაზმა სხვა ეკლესიებშიაცა.

¹⁾ ჩვენ აქ მივდევთ ისკანდერ მუნჯის ქრონოლოგიას, რათგან ეს უფრო დაწვრილებით აგვიწერს რეოგორცა სიანს, თვითონაც ყოფილა ამ დროს აქა, თუ არა და სცოდნია ყველა ამბავი ოფიციალური ცნობებიდან.

²⁾ როგორც ზემოთაც ითქვა, ეს დავით ასლანიშვილი იყო გვარად ჯანდიერი. თუმცა ამას ჩვენი მწერალნი არსად მოგვითხრობენ, მაგრამ ეს მტკიცდება შემდეგის საბუთებით. 1633 წ. მეფე თეიმურაზ პირველი აძლევს წყალობის წერილს ახა ყორჩი ჯანდიერისშვილს, სადაც ამბობს, რომ შაჰ აბაზმა მამაშენს დავითს ჩააბარა კახეთი ჩემი განდევნის დროს და იასეს სახლთუხუცესად დანიშნაო. კახეთი და იასე, როგორც ვიცით, შაჰ-აბაზმა ჩააბარა დავით ასლანიშვლს რეოდარ ჯორჯაძეს, უწინ ხშირად იყო, რომ გვარის მაგიერად ეძახდნენ მამის სახელს, რომელიც ზოჯერ გვარადაც გადიკუოდა ლომე. გვარი ასლანიშვილი არც ეხლად და არც უწინ სადმე სიანს ცხადია, რომ ასლანიშვილობა ამ სახელოვანს კაცს ეწოდებოდა მამიდან ან პაპიდამ ისკანდერ მუნჯი ანუ მუნში, ამას ეძახის დავით ბეგს, და ყოველთვის მოწიწებით იხსენიებს ამის სახელს, როგორც სახელოვანი ქვეყნის მოყვარე კაცისას. ამავე დავით ჯანდიერს, ასლანიშვილს, პლატონ იოსელიანისაგან გამოცემულ „თეიმურაზ პირველის ცხოვრებაში“ მარაბდის ომის დროს იხსენიებს ეს წიგნი დავით ხანიშვილად.

გრემილამ შაჰი წავიდა ალავერდის, სადაც ეგრეთვე თავისის მი-
რითა შირველმა აღიარა სახელი ალავერდისა.

აქ შეიტყო აბაზმა, რომ ამ ადგილის სემოდამ არის ალაგი თორღო,
სადაც არიან შეურიღნი და გამაგრებულნი ის კახელები, რომელთაც
ასე არ ინდობეს ბატონად. ამასთან გააგო, რომ აქ არის შესახული
განძეული თეიმურაზისა. შაჰმა გაჭტოვანა აქ მჭამდ-თექი-თაფრიზელი,
ადრბიჯანის მეთაფურთა მხედართ მთავარი. ადრბიჯანის ჯარით.
დიდს ხანს გაუწიეს ბრძოლა და წინააღმდეგობა აქ ქართველებამ სწარ-
სთა, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებულიყვნენ გასცლოდნენ მტერს.
ტიხე და განძეული ჩაუვარდნენ სწარსთა. სხვათა შორის სწარსთა და-
რწათ მიტრას ალავერდელი მიტრამბალიტისა ძვირფასისა თულებით შემ-
კული, რომელიც დაათვასეს შაჰის წინ 5625 მანეთით.

შაჰმა გამართა ალავერდის გარშემო ტიხე სიმაგრე, ჩააყენა შიგ-
ჯარი და გასწია ქართლისაკენ შეფეების შესაპრობათ.

შაჰის ჯარი მიდიოდა უალაგო-ალაგებში, ისრეთს ადგილებში,

დავით ხანიშვილი ამ წიგნის მეოხებით უნდა სხვა ვინმე ეგონოს მკო-
ხველს და არა დავით ასლანიშვილი. მარაბდის ომის დროს არის ნათქვა-
მი, რომ დავით ხანიშვილი იბრძოდა გლდანელებითაო. სრულიად შემ-
თხვევით ავიღე აზრი, რომ დავით ხანიშვილი უნდა ყოფილიყო დავით
ჯანდიერი—ასლანიშვილი. ჯერ იმიტომ მომივიდა ეს ფიქრი, რომ გეა-
რი ხანიშვილი არც ძველად და არც ახლა არ მოიპოვება ქართლკახეთში;
მეორეც იმიტომ, რომ გლდანის ბატონები, როგორც მე ვიცოდი, რო-
გორც სახელ-მწიფო საქმეების წარმომადგენელი, რომელსაც შემთხვევა
მქონდა გამეხინჯა გლდანის სადავო საქმეები სწვა-და-სხვა მებატონეთ
ხაზინასთან იყვნენ ჯანდიერები. ხანიშვილების ხსენება საგლდანოში არ-
ს დ იყო ადევქ და შევამოწმე პლატონის დაბეჭდილი წიგნი ხელნაწერ-
ებთან და გამოდგა, რომ ხელნაწერებში ყველგან დავით ასლანიშვილი სწე-
რია და არა ხანიშვილი. აქაც კიდევ გამოდგა, რომ პლატონ სტყუ-
ვის თვით ხელნაწერებთანაც კი. ასრეა მთელი ნაწერები და გამოცემანი ამ
მწერლისა ეს გეყენებს იმ აზრზედ, რომ საჭიროა გაიჩინეს ყველა თხუ-
ზულებანი და გამოცემანი იოსელიანი ა, და დარწმუნებული ვარ, ნახევარი
მანცა იმის წარმოთქმული აზრებისა და მოყვანილი ცნობებ სა გამოდგე-
ბა უვარგსნი, მოგონილნი, ლოლიკისა, დაკტებისა და თვით მისგანვე წა-
რმოთქმული აზრებისა და საბუთების წინააღმდეგნი.

როგორც მოგვიახრობის ისკანდერ მუნჯი, სიდაც დიდს ჯარს ქართუკ
ლეებისსაც კი არ გაუგდია. დრო იყო გასაფხულისა, იყო შეუწყვე-
ტილი ყუყუნა წვიმები. გზები იფენენ მთლათ გაფუჭებულნი. ჯარი
აბაზისა ძლიერ მიიზღაწნებოდა, არა ჰქონდათ მოძრაობის არაქათი.
მარტო სამარცხინო შაშა და თავის ტრეიალება აქნეებოდა ვაჟაკს-
მას, რომ გასცლოდა აქ, რაც უნდა ძლიერი მტერი და გამოწყობილი
ჯარი უფილიყო. და არ ესარგებდა ამ საშინელი გზებით, საშინელი
ამინდებით, შაჰის თაყუბლური წათამამებით. დაბურვილს ტყეებში გამ-
ბარის წვერობებზედ და ხერკის ვიწროებში, ვიწრო მთის ადრის-
გან დალიზულს ბელიკებზედ და შედელებულს ტალახებში, თავით ბო-
ლომდისინ წვამისგან ამოღუმული და ტალახში მოსურილი ჯარი
შაჰ-აბაზისა თრთოდა შიშით და ელოდა უფველ წუთას მტრის თავს
დასხმას, მტრის სანგებებზედ თავს წადგომას, მტრის მახეში გაბმას,
მტრის ხელთ ჩავარდნას... 1)

საკამბოროტსა, ხერკისა და ამ ადგილებში ცხათ მდგომას ვაჟ-
აკმა ქართუკობამ მაინც ვერ მოაშინა. თუმცა შაჰი უჩენდა უო-
გულს წყალობას, ეტყოდა უფველს წყალობის სიტყვებს, მაგრამ მტე-
რი მტერა, მთის ხალხის თქმით ჯარი შაჰისა მოდიოდა წვრილ-
წვრილათ, რაკი ერთბაშათ წამოსულა საშიშიც იყო, შეუძლებელიცა.
გზის მახეებებლათ ატანდნენ ალაგობრივ მცხოვრებთა. იმის მაგიერათ,
რომ გაეყვანათ ესენი სამშვიდობოს, იმათ მიჰყავდათ ეს ჯარები უა-
ლაგო ალაგს, გაუტანებულს მთებსა და ტყეებში, იმწვედეკდნენ შუა-
ში და ადენდნენ მუსს.

ერთი რიკიანი ჰატრონი, ერთი რიკიანი მოთაკე—და მთელი
შაჰის ჯარები თავის ძვლებს ჩაჰყრიდნენ საუკუნოთ ამ საშინელს ალა-
გებში.

შაჰმა გაუგა ხერკისა (დეკანდელი საგურამოს ადგილები იო-
რ. მდის) და სხვა ცხათ მდგომს ქართუკობას, რომ იმათ განგებ მიჰ-
ყავდათ სწარსელება ასრეთს საშინელს ადგილებში; და, თქმა არ უნ-
და, აღარ მიანდო ამათ თავისი ჯარები, და დიდის გჭირკებით და

1) მუნჯი ამბობს რომ შაჰ-აბაზი ამგვარს გაბედულებას და საშიშის
გარეოებას არ მოერიდა რატვან ამას თხოულობდა სპარსეთის ცენტრულია

სიფრახილით ეხწია სსშკიდობის — დია, გზიან ადგილების. აქედამ შაჰმა გაუსია ხერკსა, საგურამოსა და კომორის მხარეს ჯარი დალა-
ტისთვის; აიკლო მთლათ, გადასწვა, დაიჭირა ოცდაათი ათასი ტყვე,
გაჰტოზანა ირანსა და მთლად ეგვიპტის ძალათი დაამაჰმადანა. ალაფათ,
სხვა საცხოვრებელს გარდა. წამოიყვანა ორმოცი ათასი ცხვარი, ძრო-
ხა, ცხენი, კამბუქი და სხვა საქონელი.

როგორც ზემოთაც ითქვა, შაჰმა გამოუსია თეიმურაზს ცხეების
შესაკრავად ფირ-ბუტაყ-ხან, თავრიზელი დიდი ჯარითა და ამიერბითა
და უბრძანა, რომ უთუოდ და უთუოდ შეიპურას იეიმურაზს, „როგორც
მხეტი ვეღისა“. ფირ-ბუტაყ-ხანმა უეღლა წინ, დაუხვდა თეიმურაზს
უაღუათან. თეიმურაზს მეტი გზა არა ჰქონდა: ან უნდა მისცემოდათა-
ვისის სახლობით, ამალით, ჯარით ან უნდა გაეწია ბრძოლა, რათკან
გაქცევის გზა აღარსად იყო. თეიმურაზმა უნებურად შეჰბედა სპარსთა.
მაშინ კახელებმა იხიეს აქ თავი და დაუმტკიცეს სპარსთა, რაც
ძალა აქვთ ამათ, თუ გაზომილებენ ხელს, კახელები როგორც გათუ-
თრებულნი ღომები, ჩაერივნენ ხელ-და-ხელ სპარსთა და, შემდგომ ცხარე
ბრძოლისა, ისრუ საშინლათ დაამარცხეს სპარსთა ჯარები, რომ ნახე-
ვარზედ მეტი სპარსელებისა დაიხრცნენ და დაჩხენ ბრძოლის ვეღ-
ზედ. მთელი ალაფი ამ ჯარებისა დაჩხათ კახთა.

მაგრამ არც ამ გამარჯვებით ისარგებლა თეიმურაზმა. ამის მაგიე-
რათ, რომ ამ სპარსთა დამარცხებით გამხრევებული და წაქეზებული გაბ-
რუნებოდა უეგნს და დაეწყო ბრძოლა, თუ დიდი ჯარით არა, თარე-
შობილი მანცა, თეიმურაზს გავარდა კახეთიდან და გავიდა ქართლში.

მუხრანში მოეგება ამას მეფე ლუარსაბ. მოეგება .. ხუმრობითა
და მასხარაობით, თითქო დედა, შვილები და მთელი საშეფო კი არ
დაეკარგოს თეიმურაზსა, — რადანა უბრალო მასხარაობა გადაჰხელოდეს.
ხუმრობს ლუარსაბ და ემასხრება თეიმურაზიც. აი ამისი ჩიბუქება
არჩილ მეფის წიგნიდამ.

„გაველეთ ერწო და არაგვი, შევეუარეთ მუხრანს მეფეს.
მომიღ ოცა გამარჯვება (უაღუთისა) მე შენ მათსა სისხლთა მჩქევეს.
კარგს დროს, დრო რამ ავი შეგვხვდა. ჩვენ ორთავე ვარდთა მკრეველს,
მერმე მითხრა, სიცილითა: „არ უჯობდა შენსა სეფეს.“

„მიბრძანა თუ: როგორ დახვდი მცირე სტუმარს, უნებ შოსულს? ზურადობის იხემებდი, არ უტყვრდი სტუმარს სულს.

მხიარულად დახვდებოდი, აწ გეძებენ სადაც წასრულს...“

„მოვასხენე: „შენც გეწვევა, გამოხდება, ვით დახვდები, თუ შენც მაშინ ლხინს უჩვენებ, ჩემგან უფრო გაუჩვენები:

ან გაიწვდი თვალთა წინა, ანუ ხელში მოუჩვენები.

ნუ დამცინი, შენმა მხემან, სხასს რომ მარტო მე არ ვხვდები.“

თუმცა ჟაღეთის დამარცხებამ ცხადად უჩვენა რომ მტერი არ იყო ისრეთი საშიში, როგორც ეგონათ მეფეთა, თუმცა ჭხედავდნენ, რომ შაჰი ოსმალთზედ კი არა საქართველოზედ მოვიდა ასათრებლათ, მაგრამ მაინც ვერც ორთავე მეფემ შეჭბედეს ბრძოლა შაჰ-აბასსა და ეოვლად სამარცხვინოდ, უომრად ხელკაუბძრეულად გაიქცნენ თავისის ამალით იმერეთს, წაიყვანეს თან ზაქარია კათოლიკოსიც, ნოდარ ჯორჯჯაძის ძმა, რომელიც შემდეგში ერია სასაკადის მეთქმულთაში გაუშვეს უპატრონოდ, მტრის ხელით მტრის გასაგლეჯათ, მტრის ათათარს ხირში შესაჭმელად თავისი გამხრდელი, თავისი შემხსველი ხალხი. არც ერთმა და არც მეორემ—არც თეიმურაზმა და არც ლუარსაბმა—არ ინდომეს თავისი ქვეყნის დაცვა, თავისის ხალხთან სიკვდილი.

გარბოდნენ გულგახეთქილი თავის ქვეყნიდან ლუარსაბ და თეიმურაზ, მაგრამ არ აპირებდა წასვლას თამარ. დედუფალი, დედა ლუარსაბისა. ის ეო სიდედრი შაჰ აბასისა. ეო ცოლი ნამსახური კაცისა, რომელისაც შემწობით შაჰმა გაანთავისუფლა ერევანი და დამარცხა ოსმალნი. ის ელოდა აბასს, როგორც სტუმარს. ის დარჩა ქართლში. იმან უშალა შვილსაც, რომა არ აჭყოლოდა თეიმურაზს და არ გავრდნილიყო იმერეთს, მაგრამ შეშინებულმა ლუარსაბმა არ დაიშალა. დარჩა დედუფალი. ამრეხილი ქართველობა. რომ მეფემ იმისთანა გაჭირვების დღეს ანება თავი თავის ქვეყანას დაუწვეს უკადრისად ქცევა დედუფალს. რაკი ესეები ჭინას დედუფალმა, დაიძრა ისიც იმერეთისაკენ.

იმან დიდის დიდებით გასწია ქართლიდამ. მაგრამ ავიდა თუ არა ჭერათხევს, მოკვირებენ იმას ზემო-ქართლის დიდებულნი თავად-აზნაურნი, წაართვეს, რაც საქანელი მიჭქანდა, წაართვეს მსლებლები, მოკვირებენ საშინლად უპატიურად, და გაისტუმრეს ისრე რავდენიმე მსლებლის ამარა. ხაიღინეს ეს ქართლელობამ ავაზაკობით, თუ იმიტომ, რომ იფენენ გავავრებულნი შეუქსა და იმის სახლსკედ ქვეყნის უპატრონოდ გაშვებისათვის—ძნელია სათქმელად, და ამისთან არის სამწუხაროცა, რომ ჩვენი შემსტიანე და მწერალნი ვერას გვაგებინებენ ამასკედ.

დარჩა ქართლიც უპატრონოდ, უჯაროთ, მოუქსადებლათ, რომ გასცენ რითიმე პასუხი საშინელს მტერს,—მტერს, რომელსაც მოუძლოდა განრისხებული ქართლელებზედ სააკაძე, რომელიც ქართლელების აზრით მოუღებდა მთელს ქართლელობას ბოლოს.

ქართლშიაც შეიქნა ის არეულობა და მოძრაობა, რაც კახეთში შესვლის დროს. მთელი ხალხი დაიდრა დასახიზნავად. იყო მოდებული ქვეყნად მოთქმა და საშინელი გოდება. სააკაძის მტრობა ძრწოდა და ესწრაფოდნენ გასწრებას.

მაგრამ მოვიდა შაჰი არაგვსკედ, ქართლ-კახეთის სამძღვარსკედ და დადგა აქ, ის არ აზირებდა ქართლში შესვლას. შაჰის ჯარებს მიეცათ ბრძანება, რომ არ გაჭბდონ ქართლელების საჩინოს ხელის ხლება, იქ გადასვლა, და თუ რამე გაჭირვების გამო გადავლენ, არ გაჭბდონ რისამე უფასურათ გამოართმევა მცხოვრებთაკან. მაჰმა აცნობა ქართლელებს, რომ ის არ მოსულა ამით სამტროდ, წყალობის მეტი ამას იმათსკედ არა უღვევს რა გუნებში: იმას უნდა მხოლოდ ნახვა იმათი შეთვისა, რომელიც არის ამისი მოყვარე და ცოლის ძმა, რომ ისინი ტყუილად რასმე შიშობენ ამისგან, რომ, თუ კახეთს არა ავნო-რა, ქართლს უფრო ეს არას ავნებს.

ქართლში იწუო დამშვიდება. საბუთები უჩვენებდნენ, რომ შაჰი არ აზირებდა ამათს ვნებას.

არაგვიდამ შაჰმა დაუწყო იმერთა მეუქს მოცოქულობა. იმან გაგზავნა იმერეთის გამოქნილი დიპლომატი ხოჯა-მამად-ირსა ანუ, რომ-

გორც ქართველები უწოდებენ, სარუნჯა, ადვობიჯანის ვეზირი (მუსაი-
ფი) და მისწერა გიორგი მეფეს: ორი ტუტუცი ემა გამომეჭვა და
შენ შეგიფარება: მეფე თეიმურაზ და მეფე ლუარსაბ. ამისაღებთან
პირობის შეკრულობის ძალით ისინი არიან ჩემი საყმონი. ისინი აი-
ტანა უმიზესო შიშმა და გამცვივდნენ იმერეთში. ამავე პირობის შე-
კრულობის ძალით საცხალო ხალხი არ შეუძლიანთ შეინახონ და დაჭე-
დონ ჩემი საყმონი. როგორც გონიერს მეფეს, გიორგის არ შეგშე-
ნის, რომ ინახავ თეიმურაზსა და ლუარსაბს: ამითი აწეიენებ ხვანთ-
ქარსაც და მეცა, და შეიძლება რომ ამითი გახდე მიზეზი ორი
ძლიერი სახელმწიფოსი ერთმანერთთან ბრძოლისა, სადაც ყველასევე
მეტად გამოიჭედიტები თვითონ შენა და შენი იმერეთით. ამისგამო
სთხარეს, აბაზი, რომ ორთავე მეფენი გამოუგზავნონ გიორგი მეფემ
და აძლევს პირობას, რომ ორთავეს წყალობის მეტს არათერს ვნებს
არ მიაყენებს, შეიწყალებს და შეუნდობს იმათ თავიანთ დანაშაულს,
როგორც ხელმწიფე.

პასუხი გიორგი მეფისა იგვიანებდა; მოდიოდა ამავე, რომ
გიორგი მეფე უარზედა გვასო.

მიიღო თუ არა შაჰის მოთხოვნილება, გიორგი მეფემ ვერ იკის-
რა მარტომ საქმის გადაწყვეტა—იმან დაიბარა დადიანი, გურიელი
და შარვაშიყე. მინამ ესინი შეიკრიბებოდნენ და გადასწყვეტავდნენ
რასმე, შაჰმა იწყო მრისხანება. გიორგი მეფის მუქარად ის დაიძრა
შუაგულს ქართლისაკენ. დაიჭირა ქართლი ისრე, რომ არ ამოღებულა
ერთი ხმალი, არ გაყარდნილა ერთი თოფი. ის დადგა გორს, რომ
ამითი ეგრძნობინებინა გიორგი მეფისათვის, რომ ეს არ ესუმრება
და მიდიხ იმერეთზედ, თუ გიორგი არ მოსცემს ორთავე მეფეთა.
დაიჭირა შაჰმა ქართლი...

მოვიდა ქართლში განდევნილი მტერთაგან სააკაი, და კაჭკვირ-
და თავის მტერთა ურცხვებასა და უძლურებაზედ. იმათ განდევნეს ეს-
და თვითონ დაჭრჩნენ შინ ქვეყნის პატრონად. პატრონობის მაგიე-
რად ისინი ან გაექცნენ, ან არა და პირველი თვითონ იახლენ შაჰს
თავისის ჯარებით, მისცეს თავისი ხმალი, თავისი ძაღა თავისის ქვეყნის
მტერს, თავისის ქვეყნის მუსერულს... შადიმან—მეფის გამზრდელი, მე-

ვის ერთგული, მეის ტახტის ბურჯი, სამეფოს გამგე და პატრონი... პირველი იახლა ეკენს პირველმა მისცა თავისი სმალა, თავისი ნამუსი, თავის მეფისა, გასრდილისა და თავის ქვეყნის მტერსა, მოსისსლე მდეგნელს; ფარსდან ციციშვილი განდა პირველი ერთგული, პირველი მრჩეველი შაჰისა.

შევიდა სააკაძე ქართლში. ზარდაცმული იმისი მტრობა ცარბადა ქართლიდამ. სააკაძემ უველას მათ მისწია კაცნი და დააბრუნა უკან. სხვათა შორის დააბრუნა უკან ქაიხოსრო ჯავახიშვილი რომელიც კრია იმ მტრობაში, რომელინც მუხსტენ ამის დედასა და ძმებსა ეფლის ციხეში, მოუკლეს ძმა, უპირობდნენ ამოწვევას მთელს სახლობას, თუ ისინი დამით არ გაჰპარდნენ და ეგებშიშველანი არ გადაჭრი ლიყვენენ იმერეთს. გარდა ამისა, ამ ქაიხოსრომ მიაყენა უპატიურობის სააკაძეს იმითი, რომ თავის შვილისათვის დანიშნა ამისი ქალი, და რომელსაც დაუწვეს იმას დევნა და გავარდა სზარსეთს, მაშინ შერთო შვილს ცოლად ზურაბ არაგვის ერისთავის ქალი და ამის ქალზედ აადებინა ხელი. ჯავახიშვილს ეგონა, რომ სააკაძე უზავდა სამაგიეროს, ის გაიქცა, იმერეთში გადასავარდნელად, მაგრამ სააკაძემ დააბრუნა, და, არამც თუ არ უგო მაგიერი, ზირიქით მისცა იმას ბეითადამანი სციციანი.

სიტყვით, სააკაძე აქცეოდა ისრე, თითქო არავისგამ წყენა, არავისგან მტრობა არ გამოეუღლეს. ის სცდილობდა ყოველი დონისძიებით ჩამოეგდო მშვიდობა ქართლში. არამც თუ არ უხდიდა მტრებს მაგიერსა, ის ისრე უჩვენებდა ქვეყანას თავს, რომ რაც მე ვარ შაჰის წინაშენ, ისე სხვანიო. შაჰი დადიოდა თითქმის სრულს ამის ნებაზედ. ცხადია, ბევრჯერ იყო ისრეთი გარემოება, სადაც სააკაძე ვერ ამოიღებდა ხმას, რომ ამითი ცხადლიუ არ აედებინა შაჰისათვის იტვი. მაგრამ. მომეტებულნი ნაწილი იმას ეჭირა შაჰის სადავეები ხელში. შაჰმა თავის მრისხანება გადაიტანა მარტო მეფეებზედ. ორი ქვეყანა, რომლისაც მისპობა გულში ჰქონდა შაჰს გადაწვევტილი, გადაჩნა სააკაძის კონებისა და მოხერხების ძალით ამ განსაცდელს. იქამდის მშვიდობიანობა იყო რომ ხალხი, გულდანდობილი, შეუდგა მუშაობას, არც კი ეტეობა, რომ უძლიერესი და უბოროტესი მტერი უდგა სახლში.

სმარსთა ჯარი, არამტოუ ვერა ჭებდავდა ხალხის შუწუნებას, და პირ-
იქით ძვირფასად ჭვილულობდნენ უველაფერს იმათგან. სააკაძე მოკ-
ვლინა ქვეყნასა პატრონად, ქვეყნა ჭებდავდა ამას და ეთაფანებოდა,
ის უყურებდა ამას, როგორც თავის პატრონს, თავის ბატონს. შაკი-
ნშიორად აცანებდა, რომ ეს იყო ღირსი მეფობისა, რომ იმას ამის-
თვის უნდა ქართლი. შორს მხვედელი სააკაძე ჭებდავდა, რაც უნ-
დოდა ამითი შაჰს და იყო გაზუმებული: არც „ჭოს“ და არც „არას“
სახეს არ უზგენებდა ამასად შაჰს.

საკაძემ, თქმა არ უნდა, დაიბრუნა ჩამორთმეული საყმო. მივიდა
თუ არა ქართლში მაშინვე გასწია თავის ნოსტეს, განახლა თავისი
სასახლე. მის გარშემო იწეეს კრება მისმა ძველმა მხლებლებმა რ-
მეცნიც კიდევ გადარჩნენ შტრის დევნას. გაიშალნენ იმისი საყმოც
მომხრენი წელში. იმათ სიხარულსა და ნეტარებას აღარა ჭქონდა და-
სასრული. ისინი მოესწრნენ კიდევ იმ დღეს, რომ თავისი დიდებული
ბატონი, თავისი დიდებული მორავი იყო იმათთან თავის სახელში,
თავის მამულში.

დაბრუნებისამებრ შეიკრიბნენ გიორგი მეფესთან ქუთაისში ლევან-
დადიანი, რომელიც იყო ლუარსაბის დედის ნათესავი და თვით ლუარ-
საბს აძლევდა თავის ასულს, რაკი დაჲ სააკაძისა გაუშვა; მამია გუ-
რიელი, რომელიცა იმ დროს იყო გათქმული სიმდიდრითა; 1) შარვა-
შიძე და სხვა მთავარი და დიდებული იმერეთისანი.

ამ იმერლობამ, რომ შეაკვეცოს ფრთა აბაზის მეტის მეტს კად-
ნიერებას, ჯერ დაუწეეს წვეულობა სარუნოჯას, რომ ეჩვენებინათ თა-
ვიანთი შეძლება. ბინათ მისცეს მამია გურიელის კარავი, რომელიც იმ
დროს ითვლებოდა ფას-დაუდებელ კარავათ; აჩვენეს თავიანთი ადგი-

1) პარიჟის ბიბლიოტეკის ხელნაწერის თქმით მაშინ იყვნენ დადიან-
ნად მანუჩარ და გურიელად ვახტანგ. მაგრამ მანუჩარ ორი წლის წინად
მოჰკლა ირმის ხროვამ, ვახტანგიც აღარ იყო ცოცხალი. ამ ხანებში რუ-
ხებთან მიწერ-მოწერა სჩანს, რომ გურიელად იყო მამია, დადიანად—
ლევან.

ლები, სიმაგრენი და ძალა თავის საუმოში. ამასთან უწევდნენ საშინელს უხვს მასპინძლობას და უხსნიდნენ გულს. აძლედნენ დიდს საჩუქრებს ამ შაჰის მიწობილს კაცს. სიტყვით, თან უჩვენებდნენ ისრე საქმეს, რომ ესენი არ იუფნენ სასუმარნი, თან უგებდნენ კიდევ გულს და თავის მხრივ გამოქნილს ეიზილობას. სარუხოჯას მართლაც და გავარდა ამითი ძლიერება სამეფოში და სამეფოს ერთგულება და სრული მორჩილება ამითი. სხვათა შორის ის კაიფიყეს ლუარსაბის ნიშნობაში ლევან დადიანის ქალზედ, სადაც კაკვირვეს სიუხვითა და უშრობელი მასპინძლობით.

აქ შეიქნა მოლაპარაკება. სარუხოჯამ ითხოვა გადაწყვეტილი სიტყვა. ის სულ იმაზედ იდგა, რომ ტყუილათ ეშინიანთ ლუარსაბსა და თეიმურაზსა შაჰისა, შაჰს წყალობის მეტი ამათზედ გუნებაში არა უდევს რაო. თეიმურაზ იდგა დიდს უარზედ და ამაგრებდა ლუარსაბსა. მეფემა და დიდებულთ გადაწყვეიტს მოწიწებით უარი. ამ უარით გაისტუმრეს სარუხოჯა.

სარუხოჯას გაატანა გიორგი მეფემ შაჰთან მოციქულები აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია და ლევან აბაშაძე. ამათანავე გაჰტანეს ლუარსაბსა და თეიმურაზსა თავისი მოციქულები. გიორგი მეფემ გაუგონა შაჰს დიდძალი და ძვირფასი საჩუქარი.

გიორგი სწერდა სწორეთ იმერულს წიგნს. ბრძანებო რათ ეშინიანთ მეფეებს ჩემი და რათ გამოიქცნენო. „ემს რომ ბატონისა-ეშინოდეს, ერთგულებაში უნდა ჩაითავადოს. მამ რა საკვირველია, რომ ამათ თქვენი ეშინოდესო!“, ამასთან მრისხანებთ, რომ მანდ რათა გუჯოთ შენახული მეფეებიო. ჩვენი სალხში ისრეთი ჩვეულება, რომ სტუმრის სახლიდამ დათხოვნას კაცი სიკვდილს იჩივესო. ამასთან, ესენი რჩევინი არიან ჩემი ხათესავეები და არ შეემძლო არ მიმელო ჩემს სახლშიაო. მაგრამ თუნდა კიდევ მე რომ დავითხოვო, ესენი წავლენ აფხაზეთში, სასამალაში და იქ უშველიან თავსაო. რაც შეეხება თქვენს მრისხანებას, რომ გადმობრძანდებით და წამახდებთ, თქვენს მტერს, რაც აქ წასახდებია არა მქონდეს რაო. საჭმელი რომ გინდოდეთ „ღომის მეტს ვერას იშოვნითო“¹⁾ თუ, რეგორცა ბრძანებთ,

1) ამ შემოთვლილებებში ისკანდერი და უცნობი ავტორი პარიჯის ზელნაწერისა ერთმანერთს ბევრში ეთანხმებიან.

საოცარია, რომ ამგვარვე არწმუნებდა ლევან დადიანი ოსმალებს.

არა ხართ ამასვედ გამწურალი, და მოუძღვით რამე ამით თქვენთან დანაშაული, მე მოელი ჩემი დიდებულებით, ჩემი ხალხით კთხავთ. მობრუნოთ ამითხვედ თქვენი მამობრივი გული, უფოთ ხელმწიფური წყალობა, დაურუნოთ თავისი სამეფო, და უბრძანოთ თქვენს ჯარებს რომ დაბრუნდნენ თავის ქვეუნიებში. მეფეინიცა და მეც ჩემი დიდებულებით და ხალხით ვდებთ ზირობას, რომ ესენი მუდამ თქვენს ერთგულებაში იქნებიან და ადარას დროს თქვენს საწყენს არაიერს. კაბედაშენ.

ლუარსაბ და თეიმურაზ სწერდნენ ხვეწნას, ეპატოვებინა იმითვის მათი შეცდომილება და შეცოდებანი, მოედო ამათხვედ წყალობა და დაებრუნებინა ამითავის თავთავისი სამეფონი, რომ ესენი ადარადროს არ გაჭებედაშენ არასიერს მის უნებურს; იქნებიან მუდამ მის მსახურებსა და ერთგულებაში.

შაჰმა მიიღო დიდი ზატოვით უველა ეს მოციქულები, თუცა გულში საშინლად მრისხანებდა. ლუარსაბის მოციქულის ნახვასხვედ ბევრი იტირა. როგორ! ვინ! ლუარსაბ, ჩემი სუფარელი ცოლის ძმა, ჩემი შვილი, ჩემი ერთგული ნამსახური კაცების შვილი არ უნდა მენდობოდეს, უნდა მიუუკებდეს, როგორც მტერს, როგორც თავის

არქანჯელო ლამბერტი მოგვითხრობს მის ოსმალებთან პოლიტიკაზედ. ის ცდილობს მტკიცედ დაარწმუნოს ოსმალები, მით სამეგრელოზედ ღარიბი და უბედური ქვეყანა დედამიწაზედა მეორე არ მოიზოვება. რომ ამაზედ დაარწმუნოს და როცა ოსმალებითიღამ ელჩები მოდიან, დადიანი სამზღვარზედ ახვედრებს თავის კაცებს, რომელთაც ნაბრძანები აქვთ, კარგს გამართულ გზებზედ არ გაატარონ, მშვენიერს და მდიდარს ადგილებს ააცილონ, ატარონ უდაბურსა, და მწირს ადგილებზედ, კლდეებზედ, ციცაბოებზედ დაბურულს ტყეებში ლაფებში. წყლებში წასვლის არ ეტარებინათ ზიდებზედ, გაეყვანათ, სადაც უფრო ღრმა ფონები იყო. მაშინ ბინა ეძლიათ ღარიბს გლეხკაცთა ფაცხვებში, ლოგინათ მიეცათ უბრალო ჩალა, საჭმელად მარტო ყველი და მწვანილი. ელჩები ჰფიქრობდნენ, მთავრის სასახლეში როცა მივალთ, მაშინ მაინც კარგათ მოგვასვენებენო. მაგრამ მთავარი აქაც თვისებურათ უხვდებოდა. ის მიიღებდა ხოლმე ხის ქვეშ ძველ ხალიჩაზედ მჯდომი, ღარიბული ტანისამოსით. მსლებლებს თუმც ბევრს ეჩვენებოდა მაგრამ სულ ღარიბად ჩაცმულებს-

მოსისხარს!!... არამც, თუ ქართლი და თვით არქსს აქეთ ვეკლად ქვეყნები მინდა მაგისთვის... რათა?! რათ აჭყვა ეგ თეიმურაზის-სიტყვებს!?!... მამით, ზაზით თეიმურაზ იყო ჩემი მოსისხლე მტერი... მაგრამ, რა მტრობა ჰქონდა ჩემთან ლუარსაბს, რომ ის აჭყვა ჩემს მტერს, ჩემს სისხლის მსმელს?!...

სარუხოჯამ დაწმუნა შაჰი, რომ თეიმურაზთან ყოველივე მო-ლაპარაკება იქნება ამათ, რომ ის, არამც თუ თვითონ არ წამოვა, და ლუარსაბსაც ის ამაგრებსო.

შაჰი დაწმუნდა, რომ თეიმურაზთან ლაპარაკი აღარა ჰქონდა, ვეღარ მიიბირამდა. ამისგანთ გაცხავსა ხელმეორედ იმერეთს სარუხო-ჯამ და მისწერა გიორგი მეუკეს თხოვნა, როგორმე შეერიკებინა ლუარ-საბთან; სწერდა, რომ ლუარსაბი ამას ისრე უყვარდა, როგორც თა-ვისი საკუთარი შვილი, რომ ის არის გახრივევებული თეიმურა-ზისაგან, რომ ამისი ნახვა უნდა თვით ამის დასაც. ამასთან მიაწე-რინა თავის ცოლს ჯეღას¹⁾ წიგნი, რომ ის ენდოს სრუდის გუფით შაჰსა და ნურას ფიქრი ნუ აქვსო. ლუარსაბს თვითონაც მისწერა

მოსასვენებლად აძლევდა ერთს უკარო და უბანო სახლს, რომელს ერთი კუთხეც არ მოეპოვებოდა, რომ წვიმის დროს თავი შეეფარებინათ. აჭ-მევედნენ მარტო გამხდარს ბებერი ხარის ხორცსა, რომელსაც კბილსაც ვერ ავლებდნენ. პურს ისრე აძლევდნენ რომ ამ პურით ვერც კი იკლამ-დნენ სიმშილს... ელჩები სწყყვლიდნენ იმ დღეს, რა დღესაც ისინი ჩავა-რდნენ ამ ჯოჯოხეთში უარეს ქვეყანაში. ყველა ამას დადიანი იმიტომ ჩადიოდა, რომ ხონთქარი არ დაჰხარბებოდა ამ ქვეყანას, არ მოემატე-ბინა ხარჯი და სრულიად არ დაეპყრა ქვეყანა. „(ივ.“ 1879 წ. № 3, გვ. 13).

1) ვახუშტის სიტყვით იმას ერქვა თინათინ, მაგრამ არსად მაშინ-დღეს წერილებში ეს არა სჩანს. პარიჟ. ბიბლ. ნაწერის თქმითაც ეს იყო ლელა, რომელიც ბოლოს გახდა ცოლი ფეიქარ ხანისა. ეს ის ელენეა, რომელიც უნდოდათ ბორის გოდუნოვის შვილისთვის. დიდ მოურავიან-ნიც ლელას ეძახის. თინათინ იყო უფროსი დაჰ ლუარსაბისა, ეს თინა-თინ და უმფროსი ძმა ლუარსაბისა, დავით, მათმა მამა გიორგიმ გაჰგზავ-ნა თავის მამის სვიმონის სახსენლად. ხონთქარმა არც სვიმონ გაანთავი-და თავი მოსტრა, არც ეს დამანი და დაუბრუნა გიორგის, და სტამბოლს დიხლცნენ.

თავის ხელით სკუთარი წიგნი. ეს წიგნი იყო, არაქელის სიტყვით, შემდეგი:

„უძლიერესი ღმერთთა ხელმწიფე შაჰინაზ მრავალის სიუვარულთა და სიტყობებით უგზავნის თავისსა საღამოს შეუესა ქართლისსა ლუარსაბს; კვლავაც მრავალ ჯერ მომიწერია და დამიმტკიცებია თქვენთვის ჩემი სიუვარულბ და კეთილისმყოფელობა, მაგრამ თქვენ არ ერწმუნეთ ჩემს სიტყვასა, მაგრამ ჩემი საქმენი უნდა ცხადად გიჩვენებდნენ, რა ძრეულია ჩემი თქვენდამი სიუვარული. თქვენ ჭინხეთ, რა უწყალოთ მოგუქეც კახეთს, თეიმურაზს ქვეყანას, მაგრამ ქართლს კი სრულიათაც არ შეგხებოვარ და ისრეთივე აშენებულა, როგორც აქამდისინ ეოფილა. ქართლს არ ვახდენ, რადგან შენია და შენთვის ვინახამ. მე მხოლოდ ველი თქვენს მოსვლასა, რომ ჩავახარო. ისწრაფე მოსვლა ჩემთან, ნუ უსმენ უგუნურთა ორგულთა, ავად დამრიგებულთა. რათ იღებ შენ შენისავე ნებით ხელმწიფობაზედ ხელს, რათ გაცონებენ, ვითომც მე მქონდეს რამე მზაკვარება გულში შენზედ, ან რათ მექნება შენზედ ცუდი გული, როდესაც შენ ჩემთვის თავის დღეში ცუდი არა გიქნია რა. მე თუ ვთხოულაბ შენს მოსვლას, უფრო იმიტომ, რომ ჩვენში ჩამოვადო ისრეთივე ერთობა, როგორც ეოფილა წინათ ჩვენსა და თქვენს წინაშართ შორის, ქართველთა და სპარსთა შორის; მე მიხდა მოგცე და გავხადო ვეელა არეს სემოთ, ესე იგი ჩრდილი სპარსეთის ბატონად და მე დავიჭირო სამსრეთი, რათა შენ იზრუნო და მოუარო არეს აქეთ ქვეყნებს და მე არეს იქით, რომ შარტო მე არ მაწვეს ამოდენი ტვირთი ასრეთი დიდის ქვეყნისა, როგორც არის სპარსეთი. ამგვარათ შეგვეძლება ჩვენ გავიყოთ ზრუნვა სახემწიფოსი შუაზედ, მტერს ერთათ და მეგობრულათ ზირშეკრულათ გავსცეთ ზასუნი და ერთმანერთთან ვიყვნეთ მშვიდობითა და ძმურის სიუვარულით“.

ეს წიგნი გაატანა ისევ სარუნოჯას, რომლისაც ხელავანება, დარწმუნებული იყო. შაჰი არას ოდეს არ მოკლდა, რომ ახლა მანც არ კადმოვიდოდა ლუარსაბ. მაგრამ, შემდეგ იმ დიდის მეცადინეობისა, სარუნოჯა დაბრუნდა ხელ-ღარიელი.

მაშინ განრისხდა შაჰი, დასძრა ჯარები და წავიდა იმერეთის

სამძღვრებისაკენ. ავიდა ალსა და სურამს, აქედამ იწყო მზადება იმერეთს გადასასვლელად.

გიორგი მეფემ, დადიანმა, გურიელმა, შარვაშიძემ იწვეეს სამხრად მზადება. რაჭის მხრივ წამოშლეს ჯავისა და კუდაროს ოსები. იმერთა აგენტებმა გამოაჩინეს ნიშნები, რომ ქართლსაც აშლიან.

შაჰი შეფიქრანდა.

გადასვლა იმერეთში იქნებოდა ომის ატენს ოსმალებთან, რაკ იმერეთი ითვლებოდა საოსმალოდ. ამასთან იქ გადასასვლელი გზები იუვნენ მეტად საშიშარნი! გაუტუნარი ტყე, გაუკეთებელი გზები, ვიწრო მთა და ბორცვები. ამასთან, როგორც ითქვა, სჩანდა ნიშნები, რომ შესაძლებელი იყო აშალათ ქართლ-კახეთიცა.

შაჰ-აბასი გაჩერდა ალსა და სურამში. რაკი ვეღარ იკადრა წასვლა იმერეთს, იმან მიუსია ქართლის სამხდვარზედ მდებარე საიმერლოადგილებს, — რომელსაც შეტდომით ისკანდერ მუნჯი უწოდებს რუისს, — თავისი ჯარი, რომელიც ჩაბარა ვიღაცა ქართველს თავის ჯარში მოსამსახურე რეგვიძეს, და ააკლებინა ეს მხარე. მაგრამ აქ იმერლებმა დაუბრკივეს აბასს, რომ ესენი ისრე ადვილად არ დაუთმობენ შაჰს თავის ქვეყანას, როგორც დაუთმეს ქართლელთა და კახელებს. მართალია სზარსნი მიესივნენ იმათ, რაკი ხალხს მზა ჯარი არა ჰყავდათ, და მეომარი მცხოვრებნი სულ ამოსწევიტეს, მაგრამ მაინც სზარსთაც არ დაუსვეს თავისი მარცხი იაფათ. სზარსთა დაატყუვეს აქ ზუთასი სული კაცი და დედაკაცი და სხვა ნადავლის გარდა, ისკანდერ მუნჯის თქმით, წამოიყვანეს ორმა ათასი სული სხვილი და წვრილი საქონელი. აქედამ აბასი გადავიდა ნიქოზს, დადგა თვითონ იქა და გაუსია ოსეთს ჯარი. მართალია, ბევრი სოფლები მოახრდა სზარსთა ჯარმა, მაგრამ დიდი ნაშოკარი მაინც ვერ წამოიღეს, რათგან ოსნი გავიდნენ მიუდგომელს ალაგებში.

შაჰი ახლა ჭელავდა ეველათურზედ: ვერც თეიმურას, ვერც ლუარსაბ ვერ გადმოიტყუა. ის მზათ იყო მიიუო ხელი მოსვრისა და ოსებისათვის ქართლ-კახეთში. იმერეთი იდგა მაკარსელ, კახეთი, და მეტი ქართლი ჭქონდა უკან მოქცეული, ოსმალოდამ ვერ მოსდიოდა სისიამოვნო ამბები.

მასინ იმან მიჭმართა ერთს საქმეს, რომელიც ქართველთა მატია-
თა სიტყვით იყო მოგონილი შაჰისაგან ლუარსაბის გადასატყუებლად,
სხარსთა სიტყვით იყო მართალი, და ამითი ისარგებლა შაჰმა. ისკან-
დერ მუნჯის თქმით, გიორგი მეფემ თავის ცოლის შეგონებით, რომ-
ელიც ყველა სამეფო საქმეებს განაგებდა, როგორც ნანდვილი ბატონი,
მოსწერა აბასს, რომ ლუარსაბსაც და თეიმურაზსაც მოგვცემო,
თუ ქართლს ლუარსაბის მაგიერად ჩემს შვილს მისცემო ან სოგოერ-
თა იმერეთის სამხრო ქართლს მანც მოგვცემო. შაჰმა გაჭკობაგნა-
სარუხოჯა და უბრალო თურქმენი იაუუბ-ხან უარამარჯუ, რომ ვინ-
ცობა ლუარსაბ კიდევ არ წამოვა, წამოიყვანონ გიორგი მეფის შვი-
ლი რაჟამის მისაღებად, რომ ქართლი ჩაიბიროს. მასინ მოვიდა გონს
ლუარსაბი და წამოვიდა.

მაგრამ უფრო სანდო და დასაჯერია მოთხრობა შარაჟის ბიბ-
ლიოთეკის ხელნაწერის ავტორისა, რომელიც უფრო ემტყუება შაჰ-
აბასის ქტევასა და ხასიათს ქართველთ მეფებსა და ქართველებთან,
ეთანხმება გარემოებათა და თვით მიხეზებს ლუარსაბის წამოსვლისსა
შესაძლოა მოენდომებინა გიორგი მეფეს დალატი მეფეებისა, და
ეთხოვნა ამაში ქართლი, მაგრამ თვით შაჰ-აბასი რათ ინდომებდა ამ მო-
მარტო ლუარსაბს, რომელსაც იმას ისრე ლუარსაბ არ უნდოდა, როგორც
თეიმურაზ. არასოდეს დასაჯერებელი არ არის, რომ შაჰი, რომლი-
საც პოლიტიკა მდგომარეობდა—მოეუძღურებინა საქართველო, მინ-
დომებდა ქართლისა და იმერეთის შეერთებას, რომლითაც, არამც თუ
ძლიერდებოდა საქართველო, არამედ ძლიერდებოდნენ ოსმალინი,
რომელთაც, გაძლიერება იყო ამისთვის უფრო საშიში, ვიდრე
ქართველებისა. ამასთან ვერც გიორგი ისავდა ამას, რათგან დადიანი
იყო ძლიერი, ლუარსაბის დედა და თეიმურაზის სიდედრი თამარ-
დედუფალი იყო დადიანის ქალი. თვით ლევან დადიანი იყო სიმამრი
ლუარსაბისა, რომლისაც ქალი კიდევ დაწინდა ლუარსაბმა და, სოგ-
თა თქმით, კიდევ დაწერა ჯვარი. ამგვარს ფლავიუს ლევან არ
შეარჩენდა გიორგი მეფეს, და არც თვით ოსმალინი მოუწონებდნენ.
მოდოდა კიდევ ამებია, რომ ოსმალინი ჯვარობდნენ შაჰის შემოსევა-
ზედ საქართველოში და ნასურ-თაშა, მომხრე შაჰ-აბასისა, ვეღარ იყო

ხვანთქართან ისრე კარგათ, რომ ჰქონოდა დიდი განზღებენ: აბასის სსარკებლად.

შაჰმა მისწერა წიგნი გიორგი მეფეს, სადაცა სწერდა, რომ, რაკი ლუარსაბი მეფე აღარ მოვიდა ჩვენთან და ამითი ცხადათ დაკვირ-ტვიცა, რომ ჩვენ საუმოდ თავს აღარ გვიდებს, ამისგამო შენი შვი-ლისთვის მიმიცია ამისი სამეფო, გამოგზავნე, მიიღოს რაჟამი და ჩაიბაროს ქართლი.

ეს წიგნი გაატანა სარუხოჯას და უთხრა, რომ საიდუმლოთ აჩვენე ლუარსაბს; ვითომც და ჩემს ჩუმათა. რაკი ჰხანავს, რომ ქართლს სხვას ვაძლევ, მაშინ უეჭველია წამოვა.

სარუხოჯამ შემდგომ დიდის დაფიცებისა, რომ ლუარსაბ იმას არ გასცემს და არ დაჰდუშავს იმას ამგვარი საიდუმლოს გაცემისათვის, უჩვენა ეს წიგნი ლუარსაბს. სარუხოჯა კი არ უჩვენა შაჰთან წას-ვლას, — რათგან ჰფიქრობდა, ვაითუ ამითი მიმისხედესო ლუარსაბი ხრი-კებისა, — უჩვენა სასამალოში გაქცევას: თორემ შეიძლება გიორგი მეფემ გაჰგზავნოს შაჰთან ქართლის ჩასაბარებლად თავისი შვილი და შენც თან გაგაყოლოს.

შაჰსაც და სარუხოჯასაც აწინილი ჰქნდათ ეს აზრი. ლუარსაბი, რაკი ჰკარგავდა სამეფოს, არ მოინდომებდა სასამალოში გაქცევას, რომ მართლაც და არ მისცეს ეაენმა ქართლი იმერთა ბატონიშვილ-საო, გაჰბედავდა შაჰთან მისვლას, რათგან ბევრი საბუთები ეჭირა ხელ-ში, რომ შაჰი არ გაიმეტებდა ამას საბოროტად.

ლუარსაბი ჯერ შეუიქრიანდა. მაგრამ, როდესაც გადაავლო თავლი უველა გარემოებს, უველა საქმეებს, შევიდა იჯგში, და უთხრა უველა-ფერსელ უარი.

აქც დარჩა შაჰი ხელცარიელი.

შაჰ-აბასმა გადასწვიტა იმედი, აზირობდა ქართლიდამ აურას თავი-სი ჯარით, რომ ამ დროს ქართველთა მწერალთა სიტყვით, თვითონ-აბასმა მოინხო შადიმან ბარათას-შვილი, და, არაქელის სიტყვით, თვი-თონ შადიმან იახლა უეენსა და აღუთქვა გადმოუვანა ლუარსაბისა.

შაჰმა მისცა დიდ-ძალი საჩუქარი შადიმანს, აღუთქვა მრავალი წყალობა, შეჰფიცა საშინლად, თითქმის იტირას: იქამდის დავკარგე ჩე-

ში ლუარსაბის ნდობა, რომ ისრე უნდა წავიდე იმის ქვეყნიდამ, ვერც მე ვნახო, ვერც თავის დას ვუხევნო, ვერც იმასთან ვისიამოვნო. უთხარ გადმოვიდეს, მეც დამიმშვიდოს გული და თავის დასაც ეხევნოს ამდენი ხნის უნახავი, ჩაიბაროს თავისი სამეფო, მიიღოს ჩემგან კიდევ სხვა მრავალი.

შადიმან წავიდა ლუარსაბთან. შადიმანს გაჰყვა თან კიდევ სარუნოჯა.

„კაცი იგი ბოროტი, — ამბობს არაქელ შადიმანზედ, — წავიდა ლუარსაბთან იმერეთს და მრავალთა დღეთა შინა ელახარაკა ტკბილი და მომხიბლავი სიტყვებით ლუარსაბს, ვიდრემ არ მიასუსტა გონება მისი სიმაგრისგან... და კაცმან მან, ეშმაკ დამგვიდრებულმან, ვითარცა კველმან, ევას ძლეველმან, შეაგონა ლუარსაბს ევენთენ წასვლა“.

ამ შადიმანის სიტყვებს და გავლენას ლუარსაბზედ დაერთო ერთი დიდი საწყენი ლუარსაბის თავმოყვარეობისათვის საქმე რომელიც ვერ მოინჟღა იმან.

ეს იყო შემდეგი.

უგანასკნელი მოციქულების მოსვლის დროს, ესე იგი, როცა მოვიდა შადიმან და სარუნოჯა, როდესაც შეიუარნენ სამსჯავროში მეიუენი, მთავარნი და დიდებულნი იმერეთისანი, სადაც, თქნა არ უნდა, იყო ლუარსაბიცა თავისის სახლობით და ამალით, ეგრეთვე თეიმურაზი, — გიორგი იმერთა მეფემ შემოიღო მუხლი მუხლზედ, მოიხსნა ქუდი და დაიღო ზედ.

ეს გახდა ერთი მიზეზთაჲანი ლუარსაბის წასვლისა ახასთან.

ის, როგორც მეფე ქართლისა, უფროსად სთვლიდა თავის თავს ორთავე მეფეებზედ. ამის წინ, ორთავე მეფეთ, როგორც თითქმის ამის ხელთ ქვეათთ, — რათგან მარტო ქართლის მეფე ითვლებოდა მეფედ-მეფედ, კახთა მეფე ხომ ძვირად იხსენებოდა მეფედ, იხსენებოდა უფრო კახთა ბატონად, — ემართა მოწიწება. ლუარსაბმა დიდათ ითაკილა, რომ გიორგი მეფემ დაივიწყა ეს რიდი უფროსი მეფის წინ შეერიდოს სამსჯავროსი და კანნიერად შემოიღო მუხლი მუხლზედ. ეს ვერ მოინჟღა ლუარსაბის ამაჲმა და თვით-ნება გულმა.

— შტერმან რაც უნდა მიეოს, და ჩემზედ უმწიქმესისაგან კი ამ

უკადრისობას ვერ ავიტან! — სთქვა ლუარსაბმა და გადასწევიტა შაჰთან-
წასვლა.

გადასწევიტა შაჰთან წასვლა, მაგრამ რომ უფრო დარწმუნებული-
ყო, რომ ამას იმისაშენ არა ეგნებოდა რა, სთხოვა აბაზს საფედრის-
წიგნი.

აბაზმა მისწერა ფიცი, რომელშიაც ეფიცებოდა მაჰმადის საფლავს,
მამა-ზაზის ძელებს, თავის თავს და რაც კი მაჰმადიანად წესით მძიმე,
და დიდი ფიცი იყო, რომ ჩემგან შენ არა გეგნება რა, პირიქით შენს
სამეფოსაცა და სხვა ბევრს ჩაგაბარებო. თუ ეს ფიცი არ არის შენ-
თვის საგმამო, შენ თვითონ დასწერე, როგორც ფიციც გინდა, გამოგ-
ზავნე, მოვაწერ ხელს და დაგიმტკიცებო.

ლუარსაბმა მიიღო თუ არა ეს ფიცის წერილი შაჰისა, მაშინვე,
გაჰქვა თან შადიმანსა და სარუხოჯას.

ის გამოვიდა შაჰთან 1615 წ. ღვინობისთვეში.

შაჰ-აბაზი მიეგება ლუარსაბს თვითონ თავისის ამაღლით და დი-
დებულებით თითქმის იმერეთის სამზღვარზედ, ჩაიკრა გულში და-
იტირა დიდის ხანს სიხარულითა და ნეტარებით, რომ ძლივს ედირსა
თავისი სიუყარული ცოლის ძმისა და ერთგული კაცის ნახვას. ამის
უკან მიიღო დიდის დიდებით, თავის თანასწორად.

იმ დამეს ჩავიდნენ რუისს, სდაც შაჰი იდგა ბანაკად. იმდამესვე
ანობეს ლუარსაბს საიდუმლოთ, რომ ის შაჰმა საკეთილად არ გად-
მოიტყუა. ლუარსაბ იმავე დამეს გაიზარა მარტოკა იმერეთისაკენ. მაგ-
რამ სარუხოჯამ გაუგო მაშინვე, გამოუდგა, მოეწია და დააბრუნა
უკან.

რომ მრისხანება შაჰისა დაეშოშინებინა ლუარსაბმა აღუთქვა შაჰს
თავისი სახლობის დაბრუნება.

შაჰმა სრულებით არ აგრძობინა არაფერი ლუარსაბს იმის გაქ-
ცევაზედ. მაგრამ საიდუმლოთ კი მრავალი მიუჩინა შეთვალეურე, რომ
არსად გაზარულიყო კიდევ.

ეს ერთი თავისი განძახვა შეისრულა აბაზმა: ლუარსაბი ჰქავდა
ხელში. ახლა თეიმურაზ-და იყო იმისი დარდი.

აბაზმა მიმართა უკანასკნელს ღონეს თეიმურაზის ბოლქს მ-

სადებათ. იმან იზოვნა ერთი გამოცდილი კაცი, რომელმაც იცოდა უვე-
ლას გარემოება და მდგომარეობა იმერთა მეფისა. შაჰმა მოიხმო ის
საიდუმლოთა თავისთან, მისცა მრავალი საბოძარი, დაჰპირდა საუკუ-
ნოდ გაკეთებას და გაისტუმრა თეიმურაზის მოსაკლავად.

აი როგორ მოგვითხრობს ამას არაქელ.

„რას ვერა გააწყო-რას აბასმა, ეს ხელგონება იხმარა: მოიხიდა
ერთი კაცი, გაცხავნა იმერეთს და უბძანა, რომ რა გზითაც უნდა
იუვას, ცხადდებოდა თუ მალე, თეიმურაზს უნდა მოჰკლავო. ამ კა-
ცის გაცხავნა დიდი საიდუმლო იყო, თავით შაჰის მახლობელთა
არ იცოდნენ ესა. ეს კაცი მივიდა იმერეთს. ერთს დღეს იმან გასინ-
ჯა თეიმურაზის სადგომი, დაათვალიერა უველასფერი კარგათ, დაიხსო-
მა გზები, საიდანაც მიუდგებოდა იმ ადგილს, სადაც ღამე ეძინა თეი-
მურაზს. ეს სახლი იყო მაღალი და ჰქონდა ასასვლელი ხის კიბე.
ერთს დღეს მოვიდა ეს კაცი და ამ სახლის ერთს ურუ ადგილას დაი-
მაჯა იქიდან უდგებოდა ურუსა, როდის მიწუნარდებოდა ფეხის ხმა.
შუადამის დროს უველას მიწუნარდა, უველას განუმადა, დაეძინათ თავით
ღამის მტყუბისა. მაშინ ეს კაცი გამოვიდა თავის სამალავადგან, ავიდა
ჩუმათ ხის კიბეზედ მაღლა სახლში, სადაც ეძინა თეიმურაზს, უწყო
თვალიერება და ძებნა, რა ადგილსაც ეძინა მეფეს. ჰხანა, რომ იმავე
სახლში ერთს მხარეს სძინავთ ორს ადამიანს ერთს ლოცინში და მე-
ორეს მხარეს ეგრეთვე სძინავთ ორთა ერთს ლოცინში. ერთს ლოცინ-
ში ეძინა ორს მხრეჯეს—მოახლეს,—ერთს ლოცინში იწვა თეიმურა-
ზი თავისის ცოლით. ამ კაცმა ვერ განჩინა კარგათ, რომელი იყო
თეიმურაზს და რომელი არა, ამის გამო, არც იცოდა ვინ უნდა
მოეკლა. რა კი ეს ვერ გაიგო, იმან გადასდო თავის განზრახვა სახვა-
ლით, მინამ გაიკებოდა, რა ადგილსაც იწვა თეიმურაზს. ეს განზრახვა
თავით დმერთამ ჩანერგა ამ კაცის გულში და გამოაბრუნა, რომ არ
მოკლას ქრისტიანეთა მეფე, და ამითი გამოაყდაზრა ბოროტება შაჰ-
აბასის, მის შესარცხვენათ. როდესაც ის კაცი დაბრუნდა ზემო სახ-
ლიდამ და ჩამოდიოდა კიბეზედ, იმის ხლმის აოლო, რომელიც წელ-
ზედ ერტყა, მოხვდა კიბეს და გაიღო ჩხარუნი. ამ ჩხარუნზედ შეჰ-
უფეს მტყუბის ძაღლებმა და მისცვივდნენ ამ კაცს. ძაღლის უფაზედ

გაიღვიძეს მტავუბმაც. იმათ დაინახეს ეს კაცი. ამ დასახვანზედ სახქაროთ შემოერთებენ და სტატეს ხელი. როდესაც შეიპყრეს და ჰინახეს, უკელანი დარჩნენ გასტერებულნი—როგორ შეგვეპარა. იმავე დღითვე თეიმურაზმა და სხვათა დიდებულთა მოაფანინეს ის კაცი და ჭკითხეს, რათ მოხვედრი და რა გინდოდა, ის კაცი გატყდა უკელაფერში, უკველივე სიმათლით ადვიარა და მოახსენა, რომ შაჰმა გამოგზავნა წადი და თეიმურაზ უთუოდ მოჰკალიო.

როგორც მოგვითხრობს ერთი დოკუმენტი ბახუტაშვილებისა, რომელიც აქვთ ამთ მიცემული 1622 წელს მეფის თეიმურაზისაგან, ის შაჰის გამოგზავნილი მგველი დოკუმენტი ბახუტაშვილს, რომელიც უფილა მეფის კაცის მცველების უფროსი. „როდესაც სწარსთა შაჰი გვეომა, — უწერს ამ ბახუტაშვილს თეიმურაზ, — წავგართვა სამეფო და ჩვენ ვიყავით წასული ქუთაისს, შაჰმა მოგვისთა თავისი კაცები სწარსულნი დალატით მოსაკლავად. ისინი შემოგვეპარნენ ჩვენ დამე მოსაკლავად, მაგრამ შენ გაუგე იმათ, დაიჭირე ისინი და ამითი გვისხენ შენ სიკვდილისაგან“.

თეიმურაზმა კიდევ დააძრო თავი შაჰ-აბასს.

აქ, დაბრუნდა საოსმალადამ აბასის გაგზავნილი ელჩი თალაშის ხანი სულთან-შაჰმადი. ამან მოახსენა, რომ ოსმალებმა ძალიან ცუდათ შიიღეს ამისი შემოსევა საქართველოში, და ამას ისრე უუფრებდნენ, როგორც იმ ჰინობის დარღვევას, რომელიც სწარსთა და ოსმალთა ჭკონდათ ერთმანეთში შეკრულიო.

თქმა არ უნდა, რომ ლუარსაბმა და თეიმურაზმაც აახლეს ხვანთქარს მოციქულები, და სწერდნენ თავის შეწუხებას ეგვიპტისაგან. სთხოვდნენ ეპატრონებინა ამათთვის ხვანთქარს, აძლეოდნენ თავს საუმოდ და უცხადებდნენ, რომ ესენი ძველადვე იყვნენ საოსმალონი, რომ აბასი ამთ ეპატრონება ძალითა.

ხვანთქარმა გამოგზავნა თავისი ელჩი, რომელიც მოვიდა ეგვიპტისან საქართველოში. ხვანთქარი აცხადებდა უკმაყოფილებას. სწერდა ახსნა მიზეზი თავის საქართველოში შესევისა.

აბასმა აახლდა ხვანთქარს თავისი ელჩი და თავის შემოსევაზედ სწერდა, ისკანდერ მუნჯის სიტყვით, შემდგომი: ქართლ-კახეთი

არის დიდის ხნითვე საფეო სპარსეთისა; ქართველთა შეფენი და დიდებულნი არ მიღებდნენ თავსა, მიწვედნენ აზობებსა, არ მადლეოდნენ ხარჯს, იდგნენ მკვიდრად ქრისტიანობაზედ. ამის გამო მე წავუდი, რომ ჩემი წინააღმდეგნი მომეყვანა მორჩილებაში, და შეეტანა საქართველთა ისლამი ანუ მუსლიმანობა. მე არ ჩამიარა უქმად ჩემმა მეტადინებამ, შევასრულე საღმრთო ვალი მუსლიმანობისა, ბევრს ქრისტიანს მივაღებინე მუსლ-მანობა, ბევრი ეკლესია ვაქციე მუჩეთათა. ამ გვარი სარწმუნოების სამსახური არც თქვენი სწუენი უნდა იყვესო და სხვა.

თუმცა მისწერა ამ გვარი ბოდიშის წიგნი, მაგრამ მაინც აბაზის დაჩენა იყო შეუძლებელი საქართველთა, რადგან საშიში იყო, რომ ოსმალი არ ჩამორეულიყვნენ საქმეში.

რაკი იძულებულიყო აბაზი გასულიყო საქართველთა და სავაშინად მიანდა, რომ შემდეგში, ვინიტობაა როგორ იყვეს საქმე-ასმაღთ არ ისარგებლონ და ქართველთა შეეუთაც ძალა მოაკლდეთო, იმან მიმართა ერთს ღონეს. იმან გამოაცხადა ქართლსა და კახეთში, რომ, ვინც ჩაიწერებოდა შაჰსეივანებად¹⁾, მიიღებდა ექვინისაგან დიდს წყალობას, განთავისუფლებოდა ყველა ხარჯიდან, მიეცემოდათ დიდი ჯამაგირი. ამ განცხადებაზედ მრავალმა ხალხმა გამოაცხადა სურვილი შაჰის სამსახურისა, რომ განთავისუფლებულიყვნენ ხარჯისა და გადასახადთაგან, რომელიც ედოთ შეეუთა, მთავარ-სა, სამღვდელთა, მონაღეთა და სხვათა სასარგებლოთ; ჰქონოდათ ულუფა ხელმწიფისა და ჯამაგირი. შაჰმა აღიხარა ყველა ისინი და გაისტუმრა სპარსეთს.

დაიძრა თვითონაც ყარაბაღისაკენ.

ქართლში დროებით სამეფოს გამგეთ, ლუარსაბისავე სიტყვით, დააყენა ფარსადან ციციშვილი და მონაღეთთა ისევ ისინი, ვინც ლუარსაბის დროს იყვნენ, ან ვინც თვითონ ლუარსაბმა ისურვა. მხოლოდ თბილისის ციხეში გაუშვა თავისი მეტრონოგენი სპარსთა.

1) შაჰსეივანი—შაჰის საყვარელი, დღევანდელი გვარდიასავით.

ჯარები და მოხელენი. ციხე ჩააბარა ვილცა და ზურაბ ღორი-
ჯანს¹⁾.

იმერეთში უფლის დროს, თეიმურაზ უკადგებს იმერთა შე-
უფეს და მთავრებს, რომ ამათაც მიიღონ რუსების ქვეშევრდომობა.
ჩვენ ან უნდა დავთავთრდეთ უფელანი ჩვენი ხალხებით, გადუდგეთ შეუ-
ფეს ჩვენსა, ჩვენთვის ჯვარცმულსა ქრისტესა, ან უნდა ვიშოვსთა
ისრეთი ძლიერი საქრისტიანო ხელმწიფის საფარველი, რომელსაც
შეეძლოს ჩვენი ზატონობა და ურჯულთს ხელიდამ დასწრა. ამ გვა-
რი ძლიერი ხელმწიფე, არის ხელმწიფე რუსეთისათ. — უხსნიდა იმათ
თეიმურაზს.

ბეგის სხვა ხსიათებთან ერთი თვისება სჭირდა თეიმურაზს,
რომელსაც ავიც მოსდევს, კარგიცა, — იმაზედ არის დამოკიდებული,
რაში და როგორ მისინძარებ ამ თვისებას. ის იყო დაუცხრომელი
ინტრიგანი და მოუღალავი აგიტატორი. სამწუხაროდ ამ ხსიათის
არ შესწევდა არც დიდი გონება, არც შიკრი მხედველობა, არც ღრმად
საქმეში ჩახედება, არც საქმისა და გონების თვალის მოხაზულობა.
ერთსა და იმავე დროს, სწარსთა სამტროდ ის ეყარება ოსმალთ
კალთას, რომელნიც, როგორც ქვემოდ ვნახავთ, აძლევენ სრულს თა-
ვის საფარველს, აძლევენ ჯარებს, აძლევენ ფულებს, აძლევენ დიდძალს
ქვეყნებს განდევნის დროს სარჩენათა და საცხოვრებლად; ამავე დროს
ის მოციქულბის ოსმალთა ჰირველს მტერს, რუსებთან, სთხოვს
იმათ შეფარველობას, აძლევენ თავის თავსა და თავის ხალხს საემოდ,
ანუ, როგორც ეხლა ვხმარობთ, ქვეშევრდომად, ჰპირდება იმათ ოს-
მალბების მტრობას და აღუთქვამს ჰირველსავე მარჯვე შემთხვევაში
ოსმალბების დალატს. რაღა თქმა უნდა, როგორც შაჰს, ისრე ხვან-

1) ეს გვარიც უნდა გადასახიჩრებული იყვეს. როგორც საზოგადოდ
ასახიჩრებდნენ სპარსნი, ბერძენნი, არაბნი და თვით რუსნი ჭართველობის
სახელებსა და სახელწოდებებს. მაგ. რუსის მოციქულნი ნიკიფორ მატევიჩ
ტოლოჩანოვი, რომელსაც ვახუშტი ეძახის ნიკიფორი აპველს შვილს
და ალექსი ივანიჩ იველიევი, რომელსაც ვახუშტი ეძახის ალექსი იონანე-
შვილს, ლომკაცს ჯათარძის ეძახიან Ламкаца да Анорица, არეშიძეს —
Арисупа, ერისთავს — Аристошь და სხვა. ამაზედ უფრო სხვები ასახიჩ-
რებენ.

თქარს არ ემაღლებოდათ ეს ორპირობა. ისინი ჰკარგავდნენ ყოველს სასოებას, ყოველს ნდობას ამზუდაც და ქართველობაზედაც. რაც შორს მხედველობას და გონების ძალას იჩენდა დიპლომატიასში, მასვე იჩენდა აგიტაციასშიც. ის აშლიდა ქვეყნებს, იშოვნიდა მომხრეებს, ბოლოს ერთს ისრეთს რაღაცა უცნაურს და მოულოდნელს გამატიყვრენდა, რომ ყველა მზა საქმეს, ყველა დიდს დაწყობილებას აფუქსავატებდა, ჰფუშავდა და ატარებდა ამაოდ, რასაც ჩვენ ქვემოდაც ხშირად ვნახავთ და დავინახავთ ახლაცა.

ჯერ ქართლიდამ თითქმის. არც-კი იყო გასული აბაზ, რომ მომხრე აბაზის ზოლიტივისა სულთანის შირველი მრჩეველი ნასარ-ოვაშა მოკვდა. ამისი მოალაგე არ აყო მომხრე სპარსელებისა. ოსმალთ სჭირდათ ჯავრი შაჰ-აბაზისა. ახლა ჰქონდათ მარჯვე დრო, რომ მოესწროთ შაჰისათვის. ქართველები იუვნენ ადეულებულნი შაჰზედ, ქართველთ მეფეები ელჩებს ელჩებზედ ჰგზავნიდნენ ხვანთ-ქართან, ადუთქავადენ სპარსთა სამტროდ ყოველ რიგს დახმარებას, ადეუდნენ თავს საემოდ.

1615 წ. ოსმალი იწვეს მზადება საქართველოს მოსაშველებლად. ეს აშავი მოუვიდა თეიმურასს.

თეიმურასმა აცნობა ეს დავით ასლანიშვილს ჯანდიერს, რომელთანაც ჰქონდათ საიდუმლო მითქმა-მოთქმა.

ასლანიშვილმა, მაშინვე გაგზავნა აგენტები მთის ხალხებში: თუშს, ოშაჟს, ხევსურებსა და სხვა ადგილებში, რომ შეეყარათ ჯარი თეიმურასის მოსაშველებლად.

დაეწებულნი ეყენისაგან შეეე ისე ისრე უკადრისად და სასინ-ზდრად იქცეოდა, ისრე შეუბოვრად სდევნიდა ქრისტიანობას და სამფდელოებას, ისრე უბტიურად ექცეოდა ტაძრებსა და მონასტრებს, ბერებსა და მონაზვნებს, ისრე გაბედვითა ჰქადაგებდა ყოჩანს, რომ მთელი კახეთი ჰდელავდა. ყველასეუდ მეტად დრტვინავდნენ ამისი ვეჭილები დავით ასლანიშვილი—ჯანდიერი და ნოდარ ჯორჯაძე; რომელთაც შაჰმა ჩააბარა როგორც კახეთი, ეგრეთვე შეეე ისეცა.

ასლანიშვილი, ჯორჯაძე თამაზ ვახნაძე და დავით მელიქ შირ-ვანელი საიდუმლოდ ატარებდნენ მთაში კაცებს, რომ მზათა ჰყო-

ჯოღათ საკმაო ჯარი, რომელთაცანაც ნაწილი უნდა, როგორც მლოცავი, მოსულიყო აღაგერდს იარაღით ხელში.

ხალხი დრტვინავდა. უკვლა ელოდა მარჯვე შემთხვევას, რომ აშლილიყვნენ. ასლანიშვილი, დალი შელიქი და ვახანძე უფრო და უფრო უმატებდნენ ხალხს მღელვარებას.

ხალხი ელოდა სიგნალს და სიგნალიც იწყო აღაგერდის დღეობიდაში.

როგორც ვიცით, აღაგერდი შაჰ-ახანმა გადააკეთა ციხე-სიმაგრეთ. აქ გაუშვა სპარსელების შეციხონე ჯარი.

აღაგერდობას შეიყარა დიდძალი ერი და მოვიდა იმოდენა მისაშვიარადებული ხალხი, რომ ამოდენა ხალხი და იარაღიანი მისა ჯარად კვლავ არასოდეს აღაგერდში არ მოსულა.

აქ დავით ასლანიშვილმა და თამაზ ვახანძემ დაარჩიეს სოცო-ერთნი, რომ აეტეხნათ ჩხუბი სპარსელებისათვის. მიზეზი ჩხუბისა იყო მრავალი. პირველი, რომ ქართველებს სწეინდათ სპარსთა ამათს სამშობლოში ყოფნა და ბატონობა. ამასთან სპარსნი არა ჭმალავდნენ და დასცინოდნენ მლოცავების თვალწინ საქრისტიანო სლოცავებს და ხატებს. სპარსნიცა და ქართველებიც იყვნენ ამრეზილნი. სპარსნი იყვნენ ძლევითა და თავისი ძლიერებით წაქეზებულნი. ქართველებს სწეურდათ თავისი დამომნავებლების სისხლი.

ჩხუბით სისხლის დგრის დაწეობა ორ რიგათ იყო სკირო ასლანიშვილისათვის: ერთი რომ, თუ ვინცობაა როგორ იქნებოდა საქმე, ამას ჭქონდა თავის განსამართლებელი სპარსელებთან, რომ ეს მოხდა ჩხუბშია. მეორეც რომ ამზედ მარჯვე დროს სამშობლო ქვეყნის განსათავისუფლებლად ვერ იზოვნიდა.

კამართა რადაცა უბრალოდ კინკლაობა.

სპარსელებმა დასტრეს რამდენიმე ქართველი. მაშინ ჯანდიერმა ასლანიშვილმა და თამაზ ვახანძემ შესძახეს ქართველებსა, რომ დაეწეოთ მუსრვა სპარსელებისა.

უცებ გავარდა თოფი, შეიქმნა ხმლის ელვა. იწყო უწეალოდ სისხლის დენა. გააფთრებული ქართველობა და შეტადრე ამაყი შიის ხალხი შემოერტემნენ სპარსთა და რამდენიმე საათის განმავლობაში

მთელი სწავლისა ჯარები ევარნენ ეგვიპტის კალაფანსა და გარემომოკედანსკად უსულანნი და ლუკმა-ლუკმა აკაიილები.

შეიქმნა მთელს კახეთში მთელი ხალხის მოძრაობა.

კახელობას მისცეს მხარი შირვანელთა, რომელნიც იყვნენ განდევნილი სპარსელებისაგან თავის სამშობლოდგან კახეთში აღექსანდრე მეფის დროს, რაკი ამათ მაშინ ეჭირათ მხარი ოსმალებისა. ესენი გადმოსახლდნენ კახეთში, მიიღეს ენა და ჩვეულება ქართველებისა, სულთა და გულთა დაქართველდნენ. ახლად, როდესაც ანაზმა დაიჭირა კახეთი, კახეთის მოსაუძღურებლად და, რაკი ჭხედავდა, რომ ესენი სრულებით ქართველობდნენ, გასცა ბრძანება, რომ ესენი ისევ გადასახლებულიყვნენ შირვანს. ამის გამო, კახელებსეუდ თათქმის ესენი უფრო გაბრახებულნი იყვნენ. შაჰსა და სპარსელებსე. იყო ვინმე, — რომელიც სემთაიც მოვისხენიეთ, — დალი მელიქი, ანუ როგორც სპარსელები უწოდებენ, მელიქ-ფური ანუ დელი-მაჰმადი. ¹⁾ ეს იყო თვითონაც შირვანელი, იყო შაჰის სამსახურში, ხელობით ქაბისტანისა და ქაბადის თურქმენტა ჯარების მხედართ მთავარი. თუშტა იყო ის სწავლისა სამსახურში, მაგრამ ახსოვდა, რაც სიკეთე გაუწიეს ამის ქვეუჩის ხალხს ქართველებმა სპარსთაგან განდევნის დროს, და გულში ნიადგა ჭქონდა გამოუღეველი მტრობა სპარსელებისა. ამ კახეთში არეულობის დროს, ის თავის ჯარებით იდგა კახეთში, ამან მისცა ასლანიშვილს ნოდარ ჯორჯაძეს, თამაზ ვანხაძეს და სხვა ამოხების მოთავეთა მხარი, დადგა შირვანელების თავს და გახდა ერთი უმთავრეს მოთავეთაგანი ამლილობისა კახეთში.

მომის ხალხმა, ასლანიშვილისა და სხვათა საიდუმლო მოქმედებით, შეაკრძვეს ათი ათასი კაცი თებერვასისათვის. ამავე ასლანიშვილისა, ვანხაძისა, ჯორჯაძისა, დალი მელიქისა და სხვათა მოთავეობით შიგ კახეთში შეკრძოდა თორმეტი ათასი კაცი შირვანელებიანათ.

ამ ძალისა და ჯარების შემწეობით, ასლანიშვილმა და ჯორჯაძემ მაშინვე აახლეს თეიმურაზს იმერეთში კაცები, რომ მოსულიყო, დაეჭირა საშეფო.

¹⁾ რუსის აკტებში ეს იხსენიება დელი მელიქად. თვითონ მეფე თეიმურაზი ასრე უწოდებს რუსებთან მიწერ-მოწერაში.

ვიდრემ ავწერდე ამას, რაც მოხდა თეიმურაზისაგან კახეთის დასჯერით, საჭიროა უხვენით შეითხველებს, რადენით შეიძება ქართლს საღებმა ეს შეეფე, როგორც კაცი, რომელმაც თავისი საშეფოც უზატრანოდ გაუშვა შტრის ხელთა, გაიმეტა და მისცა მისისხლე შტერს დედა და შვილები, არ ინდობა ან დახსნა და ან ამათთან სიკვდილი; ამასთან გაიტაცა იმერეთს ქართლის შეფე ლუ-აკსაბიცა, რომელმაც ეგრეთვე უზატრანოდ გაუშვა თავისი საშეფო მისი მისისხლე შტრის ხელში. თეიმურაზს ახსოვდა, როგორც უზატრანოდ მოექცა ქართლის თავადასწანურობა ლუარსაბის დედას ქართლიდამ გავარდნის დრცს, ის ჭხედავდა, რომ ეს სიძეფილი ამისი უნდა ეოფილიყო დიდი ქართლში, ეს იცოდა თეიმურაზისა და, როდესაც მოუვიდა კაცები ასლანისშვილისა და სხვებისა, რომ დაბრუნებულყო და დაეჭირა კახეთი, ამან მარტო ვერ გაჭბედა ქართლზე გაულა, ქართველებისაგან არაფერი შევნცხო. იმან სთხოვა იმერეთის შეფეს, დადახს და გურიელს, გაცილებინათ ეს თავისი ჯარებით ქართლზედ, კახეთამდის. იმათ შეჭკრიბეს ჯარები და ისრე გაატარეს ეს არაგვამდის. მინამ არ მიიუფანეს სამშვიდობოს, არ დაბრუნდნენ.

თეიმურაზს ანანურთან მოეგება შთის ჯარი, ჯარი კახელებისა და შირვანელებისა, რომელთაც უძლოდნენ ეეენისგანვე დაუენებულნი კახეთის გამკეთ და იასე შეფის შეურნეთ ¹⁾, ასლანისშვილი და ჯორჯაძე. ამათთან იყო დალი შელიქიც, შირვანელი. ჯარი იყო ბლომათ, ცცა-არ-ათასამდის. ამ ჯარებით თეიმურაზი დაეცა თავის ბიასშვილს იასეს, რომელიც ეეენისაგან კახეთში ამის მაგიერად იყო დაუენებული და ცხარე ბრძოლაში მოჭკლეს. ²⁾ აქედამ დავით ასლანისშვილი გადაუსტა სეგანში მდგომს ბლომა სჰმრსთა ჯა-

¹⁾ ჩვენ ეხლა რაღაცა მოუსაზრებლობით სიტყვას შეურნეთ ვხმარობთ ნაცვლად რუსული სიტყვისს ХОЗЯИНЪ. წინად ეს სიტყვა იხმარებოდა, ნაცვლად რუსული სიტყვისა ОПЕКУНЪ.

²⁾ ისკანდერ მუნჯი სცდება, როდესაც ამბობს: იასე მეფემ გამოასწროვო. აქ მოკვლა იასესი მტკიცდება იმგვარი დოკუმენტებით როგორც თეიმურაზის მიწერ-მოწერა რუსთ ხელმწიფესთან, სადაცა ისა სწერს რომ ამ დროს მოიკლა იასეო. (Дипл. снош. стр. XXVII).

რებით სპარსთა მხედართ მთავარს ბეგთაშ-ბეგს. ამ დროს თვით ბეგთაშ-ბეგი იყო ავით. ჯარმა ვერ გაუწია წინააღმდეგობა და დანებდნენ ასლანიშვილს და მის ქართველებს იმ იმედით, რომ ქართველები დაინდობნენ ამათ, რადგან თვით ესენიც ეყენის შემოსევის დროს ღმობიერად მოექცნენ ქართველებს. მაგრამ ქართველები ისრუ განრისხებული იყვნენ სპარსელებსეუდ იასე შეფის დაუენებით და მისგან ქრისტიანობის დევნით, რომ შეპერობილი სპარსთა ჯარი, თეიმურაზის ბრძანებით, სულ ერთიანად შემუსრეს თავისის ხანებითა, თავისის ამირებით, თავისი წინამძღვრებით.

რამისწვეუტა მოლათ სპარსთა ჯარები და მათი მხედართ-მთავარნი, თეიმურაზსა დაიჭირა და დაიმკვიდრა კახეთი ხელმეორედ.

რამ აქ მოვიდა მკვიდრად იყენი, თეიმურაზ არ დასჯერდა კახეთსაც და უწყო ბატონობა ქართლსაც. ქართლში იზავა მომხრენი. ეგულა სააკაძის მტრობამ მისცა ამას მხარი. დაიწყო ქართლის გამკებლობაც. ¹⁾ ქართლი იყო უპატრონოსავით: გამკეთ ქართლისა-ლუასსაბ მეფისავე სურვილით იყო ეყენისაგან დაუენებული მოსისხლე მტერი სააკაძისა და მის ოჯახისა ფარსადან ციციშვილი. ფარსადანს არც რინი, არც ძადა, არც სახელი არა ჰქონდა სავამო, რომ დაემორჩილებინა ქართლის დიდებულნი. ამისგამო ისიც თვითონაც თხოულობდა ხშირად თეიმურაზის დახმარებას. როგორც შეიფეს, ხალხი ცხადია ამას უფრო უგონებდა. გაუგონებდა ძადა-უნებურათაც, რადგან სახუმარი არ იყო ამ ხანად თეიმურაზ: იმან შემუსრა სპარსნი. ჰეგანდა სახელოფანი სარდალნი, ჰეგანდა ბლომად ჯარი. ამის გამო, თუმცა ეყენისაგან ფარსადან იყო გამკეთ დაუენებული, მაგრამ ხალხი უფრო უდებდა თავს თეიმურაზს.

რაკი სძლია ეგულა მტერს, მაშინ თეიმურაზსა მიჰყო ხელი იმ

¹⁾ ამ დროს თეიმურაზისაგან ქართლის დაპატრონება არ იცის არც ქართლის ცხოვრებამ, არც სხვა მწერალთა. მაგრამ ეს ცხადათა სჩანს იმგანაჩენილად, რომელიც 1620 წ. შესდგა მოურავი სააკაძისა დაქაიბოსროლ ჯავახიშვილის შორის.

თავადობას, რომელიც იდგენს იასუ მეფის ერთგულებასკად. იმან შეიპყრა უგულა ისინი და მოსწუვიტა მთლად. მრისხანება თეიმურაზისა არ შედგა ამასკედ. იმან შეიპყრა მთლად სპარსთა ვაჭრები, დაჭხრცა საქვეყნოდ ათასი წამებით და სატანჯველით, და მათი ქონება დაისაკუთრა თვითონ. არც ეს იკმარა. მისცა-აბაზის მოღალატეს დალი-მელიქს შირვანელს ათი-ათასი კაცი და შეუსია სპარსთა ქვეყნებს. დალი-მელიქ შეესია სპარსეთს, ააბრცა და მოსწვა მრავალი ადგილები და ქვეყნები, ორს სპარსთა ქადაქს, არეშს და კამალს¹⁾ სამუდამოდ მოუღო ბოლო, წამოასხა მრავალი ტყვე და დაბრუნდა კახეთში დიდძალი ნაშოვარით;

შაჰს, რომელიც თეიმურაზის უოველს მოძრობას ადევნებდა უურს, თქმა არ უნდა არ დაემალა არაფერი. იმან იცოდა თეიმურაზის ქადაგება იმერეთში, რომ მთელს იმერეთს მიეღო რუსთა ხელმწიფის ქვეშევრდომობა. იცოდა იმისი ინტრიგები და მეცადინეობა ოსმალეთში. ჩაუვიდა ახლა კახეთის ამბებიცა: სპარსთა ჯარების მოწვევა, იასუ მეფის მოკვლა, ვაჭრების მოწვევა და გაცარცვა, დალი მელიქის ღალატი, სპარსთა ქვეყნის ობრება და ტყვეება.

შაჰის მღელვარებას და მრისხანებას ადარა ჰქონდა დასასრული.

იმან გადასწვიტა მოუღოს ქართლ-კახეთს საუკუნოდ ბოლო. ის დაიძრა დიდ-ძალი ჯარებით საქართველოსაკენ.

რომ ოსმალნი ვიდევ არ გაერვიენ საქმეში და არ მოუშალონ ამას თავისი განზრახვა, შაჰ-აბაზმა აცნობა ხვანთქარს უოველივე ინტრიგები თეიმურაზისა, აცნობა უოველი მისი მხეცური ქცევა სპარსელებსკად კახეთსა თუ სპარსეთში შესევის დროს, აცნობა, რომ ის აქეხებდა იმერთა და იმერეთის მთავართ რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღებასკად სპარსთა და ოსმალთა სამტრად. სიტყვით იხმარა უოველი დონე, რომ ოსმალნი არ მოშველებდნენ თეიმურაზს და ქართველებს.

შემდგომ ასლანისშვილისა, ნოდარ ჯორჯაძისა და სხვათა ქარ-

¹⁾ ეს ქალაქები და ადგილები ძველად საქართველოს ნაწილს შეადგენდნენ, საკახეთო იყო, მაგრამ ბოლოს მიიმძღვარეს თათრებმა და მათ შემდგომ სპარსთა.

თველთა გადადგომასა, რომელნიც შაჰმა ისე ზატივით მიიღო, და მანც თავისი იმასეჲდ არ გასტყალეს, ამან დაჰკარგა უოველი ნდობა ქართველებისა. ამისგამო, ყველა ქართველნი დიდებულნი ვინც-კი ახლდნენ ამას თანა, გაისტუმრნ. სამხრეთს სპარსეთში და მოიშორნ ჯარნიდამ.

სააკაძემ, რომელმაც იცოდა უოველი გულის მოძრაობა აბასისა და აღევნებდა უოველს ამის ძარღვის ცუმას. უურს, შეისწავლა პოლიტიკა სპარსთა, — ცხადათ მიხვდა, რომ ახლა აბასი აღარ დაინდობდა სპარსთველს. თუმცა აბასი დიდთ ჰქმალავდა, თავისი ჯარების მოძრაობას, მაგრამ სააკაძე მიხვდა, რომ შაჰი ამჟამად ჯარებს ქართველებსეჲდ. სააკაძემ იცოდა ისიცა, რომ შაჰ-აბას აღარა ჰქონდა ნდობა თვით იმ ქართველებისაც, რომელნიც ახლდნენ ამას გუგუდსა. ამისგამო, ის უცემ დაიძრა სპარსეთიდან, და მინამ შაჰი გაისტუმრებდა ქართველებს თავისი ჯარებიდამ სამხრეთისაკენ, იმან გამოსაწრო და მოვიდა ქართლში, ვითომცა და იმ მიზეზით, რომ მოეპატრონოს თავის ოჯახს, თავის მამულებს, თავის ქვეყნებს ნამდვილად კი ის მოდიოდა ქართლის სპატრონოდ, ვინიცობაა, როგორ იქნებოდა საქმე, ეშველა ზატრონად გაშვებული სამშობლოსათვის. კახეთში კიდევ ეგულებოდა უპატრონოდ თეიმურაზს, რომელიც ცხადია ახლა მანც აღარ დაჰხვდებოდა შაჰს მოუშვადებული, მაგრამ ქართლი... ქართლი იყო სრულიად უპატრონო, ყველა თავადობა იყო თავთავისთვის გამდგარი.

ის მოდიოდა ქართლის სახსნელად და ქართლი მოეგება მას მოსაკლავად...

დაბრუნდა ქართლში სააკაძე და დახვდა იმას აქ საშინელი ამბავი.

როდესაც შაჰი დაბრუნდა ქართლიდან და სააკაძე იახლა თანა, სააკაძემ გაუშვა თავის სახლში თავისი დედა, თამარ, სახლისა და უმა და მამულის სპატრონოდ. ახლა დედას სხვათა შორის თავისი მისხურნი და ახნაურნი: მათი ქვლივიც, მახარობელი ჩივაცე, ქაინოსრო ცალქალამანიც, ხოსიტა და ამისი შვილი ადოლამვილები და სხვანი. ამათ, რაღა თქმა უნდა, უწყვიათ ზატრონობა სააკაძის უმა

და მამულისა, ჩასდგომინ მტერთა და მოდავეთა კრიჭაში. ჯავახიშვილებს, როგორც წინაჲ, როდესაც სააკაძე განდევნეს სპარსეთში, მოუნდომიათ ახლაც დაპატრონება სააკაძის მამულებისა. მოურავის დედას, თამარს და ხსენებულთ სააკაძის მსლებლებს ამისი ნება არ მიუციათ. მოხტომისთვის მიხტომიან, წართმევისთვის — წაურთმევათ, და გაჩენილა ერთი ომი, ერთი ატენილი მიხტომი მოხტომა. რაკი ვერ დაუსჯევიათ ესენი ჯავახისშვილებს, მაშინ დაუბეზდებიათ თამარიცა და მისი ზემოდ ხსენებულნი მსლებელნი მეფე თეიმურაზსთან, რომელიც იმ დროს საზაფხულად ყოფილა მისული სურამში. თეიმურაზს შეეპურა სააკაძის მსლებელნი, წაერთმია ყოველი საჩიო საბადებელი, ჩაეყარა საკანში და მიეყენებინა ათასი წამება და სატანჯველი. ეს კიდევ ცოტაა. ქაიხოსრო ჯავახისშვილს გაეთხოვა სააკაძის დედა საჯაროთ გასაბრკობლად. თეიმურაზსაც ებძინებინა გაბრკობა. იმას გაეკზაფნა მანუჩარ ციციშვილი თამართან, რომ თქვენს შვილს ქაიხოსრო ჯავახისშვილი ბევრს უჩივის და გაებრკეო. თამარს შეეთვალა: „დასტურ ბევრს მიჩივისო. მაგრამ რა თქვენი საკადრისი საქმე არისო, რომე ამ დროს დედაკაცი ლაშქარში საბრკოთ ვიარებოდეთ. „მაშინ თეიმურაზმა და სააკაძის მტრებმა გადასწყვიტეს, თამარ, მოურავის დედა, მიეტეს ტუვედ ქაიხოსრო ჯავახის შვილს, და ქაიხოსროს მიეტეს ნება, მოურავის დედას გაუპატოურებინა, როგორც თვითონ უნდოდეს. „დმერთიმც შეეწევს, — ამბობს ზემოთ? მოუფანელს დოკუმენტში სააკაძე, — ბატონს მიტროპოლიტს მირმანოზს და ნოდარს (ჯორჯიაძეს), აღარ დანებეს. ეს როგორ იქნება, ახლა ერთი საპატოო დედაკაცი დავიჭიროთ და სატუვეოდ ხელთ მივცეთო. ამაზედ დაიშალეს და აღარ მისცეს.“

არ დასჯერდნენ აკლებას, არ დასჯერდნენ სასიკვდილოდ დევნას, არ დასჯერდნენ ხოცვას, სააკაძის მტრებამ მოინდომა საქვეწოდ გაუპატოურება იმის მოხუცებული და ქვეყნად ღრმად პატოვცემული დედისა.

მაგრამ არც ამითი გათავდა საქმე.

დაბრუნდა თუ არა სააკაძე, ეს აცნობეს სააკაძის მოსისხლე მტერს ფარსადან ციციშვილს, რომელსაც ლუარსაბ მეფის სურვილით

ჩაბარა ქართლი შაჰ-აბაზმა. ფარსადან იმავე ღამეს მიესია სამასი კაცი
ნოსტრეს მოსულს სააკაძეს, მაგრამ ვერ მოასწრო სახლში.
„ღმერთიმც უშველის ერთს ჩემს მოკეთე კაცს,—აქვთ ჩაწერი-
ლი მსაჯულთ ამავე დოკუმენტში სააკაძის სიტყვები. შვიდა და
შემატუბინა: ამაღამ გულის მიინარეს ჯარი თავს დაგესხმინო და
მოგკლავსო. ავდექ იმ ღამეს გავეცალე და სანდავს ჩავუდი.“

ამ გვარად სააკაძის დევნა არა თავდებოდა. თეიმურაზს ეჭირა
მხარი სააკაძის მტრობისა. სააკაძეს არა ჰქონდა ქართლში მოკიდე-
ბული ფეხი. მტრობა იმისი და ქვეუნი აძრევი იფუნენ გაძლიერე-
ბულნი...

თუ არ დიდი განსაცდელი, დიდი გაჭირვება, ძნელი იყო ახლა
საკაძისგან ქართლში ყველა ძალისა ერთად თავის მოყრა. სააკაძეს
დარწმუნდა თავის ქვეუნი სახსნელად ისევ თავისი გავლენა შაჰსუდ,
თავისი დიპლომატიური ნიჭი, თავისი გამჭრიახობა...

როგორც აღმოჩნდა ბოლოს, სააკაძემ ცარიელი სიტყვით, უი-
რადოთ, უსისხლოთ, დიპლომატიური მეცადინეობით იხსნა ქართლი იმ
განსაცდელისგან, რომელსაც ვერ გადაურჩა კახეთი. საფიქრელია,
რომ სააკაძე დაუდგა ქართლს თავდებად და აღუთქვა აბაზს,
თუ ქართლი კვლად გამოვიდოდა შაჰის მონებდად, თვითონ მოუ-
დებდა ბოლოს. ერთი მიზეზთაგანი, რომ 1622 წ. გამოგზავნა
საკაძე საქართველოს ბოლოს მოსადებად, უნდა ყოფილიყო შირ-
ბის დაღობა სააკაძისა.

ამ დროს შემოესია შაჰ-აბაზი საშინელი განრისხებული კახეთის.

თეიმურაზ ახლა უფრო უძლეური იყო შაჰის სამტროდ, ვიდ-
რემ შირველს შემოსევასუდ. დიდძალი ვაჟგანობა კახეთისა ჩაიწერა
შაჰსუნად და გაჰყვნენ აბაზს სპარსეთში, შეარდგენდნენ. შაჰის საუ-
კეთესო ჯარს და იფუნენ ესენი და სხვა ქართველნი ამის ჯარში
მყოფნი მუნნი და მედგარნი შაჰის მტრობისა; დიდძალი თავადობა,
ახნაურობა და ისრე ხალხი, რომელიც შეარდგენდნენ ნათესაობას,
მოყურობას და სყმოს იმ თავადთა და ახნაურთა, რომელთაც მეფე
იასეს მხარი ეჭირათ და თეიმურაზმა მთლათ მოსწყვიტა, შაჰის
მოსულას ნეტარებით ელოდნენ, რადგან ამით, მოჩივებდნენ თეიმურ-

რასის შეწუხებას და შეექცებოდეთ იმისი ჯავრის ამოურა. მდაბიო ხალხს ახსოვდა, როგორი ტკბილათ მოეპურა ჰირველს შემოსვლას უკედ ამათ შავ-აბაზი და სრულიადაც არ იჩენდნენ თეიმურაზისათვის თავის გაწირვის სურვილს. დარჩენილიყო სააკაძე, რომ ის მანც არის მიემხრო. მაგრამ სააკაძეც თვითონვე გაათახსირა, შესხა იმის მტრობას ფრთები, გაუუზატურა დედა, დაუტყვევნა და ააკლებინა ამისი ერთგული მხლებელნი, შეუკრა უოველივე გზა, რომ კვალად მოკვიდნა ქართლში ფეხი, შეეძინა ძალა.

თეიმურაზმა კვალად ვერ შეჭბუდა გამკლავება აბაზს. იმან დაჰკრა ფეხი და თავისი მომხრეებით დაიძრა კახეთიდან. გაუშვა სამეფო ისევ უზატრონოდ, მისცა მტერს კვალად შთასნათქმელად უიარაღოთ, უომრად, უსისხლოდ, და აქ დატროაღდა ის საცოდავობა, ის ცოდვის ღული, რომელსაც მოკვიტობრობენ ჩვენი თუ უცხო ქვეყნის მწერალნი და რომელიც ისრე ჰქონდათ ბევრთ მიღებული, ვითომც მომხდარიყვენ მათნი, როდესაც ჰირველს შემოვიდა შავი და როდესაც თან ახლდა კიორგი სააკაძე. ასრე გასინჯეთ, რომ თვით არჩილსაც-კი ერევა ეს ხანები. არც საკვირველია ესა, რათგან ეს მეორეთ შემოსევა მოხდა თითქმის ერთი წლის განმავლობაში.

როგორც თვითვეული, კაცის გულში არის ხშირად წინად გრძნობა თავისი მოახლოვებული ბედნიერებისა თუ უბედურებისა ეგრეთვე არის ეს წინად გრძნობაც ხალხის გულში. ამისი მოწამენი არიან მეისტორიენი თითქმის ყველა ხალხისა, ვინ არ იცის ხალხის წინა გულის თქმანი ებრაელებში, რომში, საბერძნეთში. კახეთის ხალხში დარჩენილი ამბის თქმით შავ-აბაზის დაბადება უკედ დაიქცნენ კახეთში ეპიკლესიათა გუმბათნი. კახეთში შემოსევის წინა ხანებში დადიოდა საშინელი ამბები და უცნაური წინასწარმეტყველებანი. ხალხის გული რაღაცნაირათ შეჰკვნიესოდა შავ-აბაზისა და ქართველების აშლილებას ერთმანეთში. გაჩნდნენ წინასწარმეტყველნიც, რომელნიც საშინელს და უცნაურს მომავალს უქადაგებდნენ კახეთის ხალხს. სხვათა შორის მამა არსენი, რომელიც წმინდათათანა შერიცხულ არს, მონღოხანი, ანუ როგორც ეხლა ვუძახით, ბერი დავით გარეჯის უდაბნოსი, წინასწარმეტყველებდა აბაზის საშინელს შემოსევასა და ქვეყნის ოხრებას.

შპს ეჭვი ჰქონდა, რომ თეიმურაზს კიდევ ვერ დაუდგებოდა ამას და გაიქცეოდა. ამისგანომ იმან ისპანდიდამვე გამოგზავნა ჯარით ისფანდერბეგ არაბქერლუ, და უბრძანა, შეერთებოდა ალიეულიხანს, ბაშიშონლუს მდივან ბეგს, რომელიც იყო გამოჩენილი და ენერგიული მხედართ მთავარი. ალიეულიხანს უნდა წამოეყვანა თავრიზის მხედრობა, წამოეყვანა ფარაბაღელები, ისრე რომ შთელი ადერბიჯანის ჯარით უნდა წასულიყო კახეთში, თეიმურაზის წინ საყედა. ალიეულიხანს ჰქონდა ბრძანება, წაეყვანა აკრეთვე ჯარი მამად-ხან ზიად-ოღლი და ეველა ფარაბაღის ამირები. ამთ ჰქონდათ ნაბრძანები, ევლთ იღუმალ და სასწრაფოდ, რომ მიესწროთ თეიმურაზისათვის და შეეკრათ გზა იმერეთში გაქცევისა, ამოეწვიტათ იმისი და იმისი შომხრე შირვანის ჯარები.

ალიეულიხან დაიძრა სასწრაფოთ საქართველოსაკენ, წაიყვანა თან ისფანდირ ბეგი. ჯერობით შეუდგა ჯარი სულ თხუთმეტი ათასი. რადგან სწრაფობდა, აღარ მოუტადა დანაშთენ ჯარებს, რომელთაც მისცა ბრძანება, რომ გზა-გზა მოსწეოდნენ.

ამ ჯარით ის შევიდა ტფილისს, სიდაც იდგა სპარსთა ჯარები და ეჭირათ ციხე. აქედამ საჩქაროთ უეველა წინ თეიმურაზს არაგვზედ წინამურთან.

თეიმურაზმა გაიგო, რომ შპსი მოდიოდა დიდი ჯარით და დაიძრა გასაქცევად იმერეთს სრულად მცირე ჯარით.

გამოქცეულს თეიმურაზსაც ანობუს ქარაღლიდამ, რომ ალიეულიხანს დიდი ჯარით უეველის წინ. თეიმურაზმა საჩქაროდ შეჰკრიბა გზათ მცირეოდენი ერწო თიხნელები, ხერკელები და გადასწვიტა განჯის ალიეულიხანის ჯარები და ისე წავიდეს იმერეთს.

აქაც კიდევ იჩინეს კახელებმა საოცარი ვაჟკაცობა და თავგამეტება თავის მეფისათვის. აქაც კიდევ დაამტკიცეს კახთა, რომ, თუ თავიანი მოთავე უეფლებოდათ, შპს-ბაზ აგრე ვერ გაკადნიერდებოდა საქართველოზედ და ვერ დამართებდა მას, რაც დამართა მაშინ. არამც თუ არ შეშინდა ეს მცირე კახელობა, რაკი ნახეს, ამის მეტი სხვა გზა არ იყო. ზირიქით ფითხნე მიეტივნენ და მახინდნენ ის, რასაც ეხლავე მოუთხრობთ შკითხველს.

გზების მჩვენებლებათ წაყვანას აღიუულებინა ის ქართველებს, რომელნიც უფრო იხებდნენ უყენის ერთგულებას. ამათ უხვენეს უგულვალა გზები, სადაც უნდა გაველო თეიმურაზს, რომ აქ შეეკრათ იმისთვის წასულის დონე. აგრეთვე იყვნენ ქართველები და სპარსნი გაგზავნილი მსვერავებთ, რომელთაც იცოდნენ ის მხარე, სადაც ედგას თეიმურაზს, რომ ედევნებინათ უერი იმისათვის. მაგრამ გამდგა, რომ ის ქართველობა, რომელნიც ისრე ნამდვილი მომხრე ეკონათ სპარსელებისა, ჰმალავდნენ უგულვალა თეიმურაზის მოძრაობას. თეიმურაზ მოუხლოვდა სპარსთა ჯარებს. ზოგიერთთა ნამუსხედ ხელ აღებულთ ქართველთ აცნობეს აღიუულებინს ესა. აღიუულებინმა იწყო მზადება, გაიყვანა ჯარები, უნდა დაეჭირა მკვარი ალაგები, რომ ქართველებმავე, რომელიც იყვნენ გაგზავნილი გაკეთ, სადასდაც თეიმურაზ აცნობეს, ტყუილია, თეიმურაზ არად არა სჩანსო. სპარსელები დაენდნენ ამას და ჯარები გაუშვეს ისევ ბინებზედ. როგორც გაფანტ გამოიფანტნენ ჯარები, ამ დროს უცებ მოისმა ხმაურობა ქართველი ჯარებისა. უარაულებმა აცნობეს თეიმურაზის თავს დასხმა. ცხადი იყოვო, ამბობს ისვანდერ-მუნჯი, რომ ჩვენი ერთგული ქართველები ჩვენა გვალაატობდნენ და გვატყუებდნენო. იმათ დაუმაღეს სპარსთა ის გზები, რომლითაც მოვიდოდა თეიმურაზიო.

სპარსელებმა იწუეს წუობა ჯარისა. მოწინავე ჯარი წაიყვანა ქართველებზედ უარაბადის ბეგლარბეგმა მამად-ხან-ზიად-ოღლიმ, რომელიც იყო უაჯარის ტომისა. უარაბადის ამიკებს: თეიქარ-ხანს, ქარმიდორდს და დელუ-მამად ხანს შემშადილოქს 1) ჰქონდათ აღიუულებინისაგან ბრძანება, რომ ზურგის ჯართთა სდგომოდნენ და მიშველებოდნენ ომში. მარცხენა და მარჯვენა მხარე დააწუეს ალაგის საჭიროების დაგვარად

ზოგი ჯარის კაცი სპარსელებისა არც-კი გამოსულიყვნენ კარგეზადამ, რომ აქ უცებ ხუთი—ექვსი ათას კაცამდის, ისვანდერის სიტყვით, დაესხნენ ქართველები სპარსთა მოწინავე ჯარს. სპარსნი მაშინვე აირივიენ და გაიქცნენ. თეიქარ-ხანმა და დელუ-მამად-ხანმა

1) ის დელუ-მამად-ხან, რომელზედაც ზემოდ გვქონდა ლაპარაკი და რომელიც თათარხანის ბრძოლაში მოეშველა სააკაძეს,

ველარ მისწერეს, რომ მიშველებოდნენ მოწინავე ჯარსა. ისინი გად-
გნენ შორი ახლოს და იწეეს თვითონ გამაგრება. მეტი წილი ეაჯა-
რის ჯარსა მისწედა კახელებისაგან, თქმა არ უნდა, ამან უფრო გა-
ამხნევა კახელობა, და ისრეთი შედგრათა და მრისხნედ მიეტი-
ვნენ შუაგულს სპარსთა ჯარს, სადაც იუვნენ აღერბიჯანელები, შამა-
შლეულები (ალიუულიხანის ქვეყნისა), რომ მაშინვე აირივნენ და
უჩვენეს ზურგი. ქართველებმა, რომ იტუვიან ღვთის რისხვად,
ღვთის რისხვა შეიტანეს სპარსთა ჯარებში. მარტო ხმლისა და რუ-
ბების ხაჩანი-და ისმოდა და იმურებოდა უწყალოდ სარდაცემული
სპარსელობა. შიშისაგან-ატანილი ჯარი სპარსთა, ვინც-გი ისწრობდა,
იმკვდარუნებდა თავს და იმალებოდნენ დახოცილებში. ნახევარსედ მეტი
სპარსთა გასწედა ამ ბრძოლაში. ამ რაში მოკლეს კახელებმა სარდლე-
ბთაგან, მამად-ხან ზიადლოლი, ჭუსეინ, გილანის ხანი, ჭუსეინ-ბეგ-
უსბაში. ისაკ-ხანი მურ სუქ დაიჭრა.

ალიუულიხანს იფანდიარ-ბეგი, რომელნიც იუვნენ გათქმული თა-
ვის სარდლობით მთელს სპარსეთში, გაიქცნენ თბილისისაკენ, რომ
გადარჩენოდნენ სირცხვილს და არ ჩავარდნოდნენ თეიმურაზს ხელში.

დიდი იყო და სახელოვანი ეს გამარჯვება. ზუთი-ათასმა კაცმა
დაამარცხა თხუთმეტი ათასი უკეთესი სპარსთა სარდლების ჯარი. რი-
ცხვს ქართველთა და სპარსთა ჯარებისს მე უჩვენებ სპარსთა ნაწე-
რებადამ. ამ რიცხვთა გვიჩვენებს ჩვენ ისკანდერ მუნჯი, რომელიც,
მართალია სცდილობს არ გადასცდეს სიმართლეს, მაგრამ, რაც უნ-
და იუვეს, როგორც მაქებარი აბაზისა, როგორც კაცი რომელიც თა-
ვის ცნობებს ამყარებდა უფრო სპარსთა ჩვენებაზედ, უკველია უმა-
ტებს ქართველთა რიცხვს და უკლებს რიცხვს სპარსთა ჯარებისს.
ამისგამო, საფიქრებელია, რომ ამ რაში ქართველნი უფრო ნაკლე-
ბი იუვნენ და სპარსნი მეტნი. მაგრამ მაშინაც, სპარსთა ნახვენები
რიცხვებიც რომ მივიღოთ სახეში, დიდია გამარჯვება, რომ ერთი
სამად ნაკლებმა ჯარმა ასრე უწყალოთ მოსრას და დაამარცხოს ერთი
სამად მეტი ჯარი.

მთელი საქონელი და საკვადი სპარსთა, კარგები, ნახები,
ოქრო, ვერცხლი, განძეული, ძვირფასი იარაღი ხანებისა და სხვა

მოხელეებისა დაჩხაი კანთა. ორი-ათას-სუთასი თაფი აქ ამოწვევტი-
ლი სზარსელებისა, რთგორც სწერს თეიმურაზ რუსთ ხელმწიფეს,
გაუგზავნა სვანთქარს. მაგრამ კვალად ვერც ამ დიდმა გამარჯვებამ
მისცა გული თეიმურაზს, გაბრუნებულყო და მიჭმეტრანებოდა ოხ-
რად გაშვებულს, კახეთს. რადგან ლუარსაზ არ იყო და ქართლი უღებდა
ამას თავს, იმას შეეძლო მოემსრო ქართლიც და ეგო ესლა მინც ზასუ-
ხი მრისხანე აბახისთვის, ან მომკვლარყო თავის ხალხთან თვითო-
ნაც. მაგრამ იმან ანება კახეთსაც და ქართლსაც თავი და გავარდა
ისევე იმერეთს.

თბილისიდან აღიუულისან და ისიანდიერ-ბეგი გადაჩენილი
ჯარით მიეგებნენ შაჰ-აბახს განჯაში.

აქედამ 1616 წ. შაჰი თვითონ ზირად გაუძღვა მთელი ირანის;
მთელი სზარსთა საბიანებლიდან მოუვანისს ჯარს და წამოვიდა
საქართველოზედ განრისხებული, წამოვიდა—მოუღოს საქართველოს
საუკუნოდ ბოლო.

სვკა ეველა ბორცოს დაერთო აბახის მრისხანებას ახლა
აღიუულისანის ჯარების მოწვევტის ამავიც. შაჰი სულ ცეცხლს
აფრქვევდა თვალთგან. ახლა აღარა ისმოდა-რა იმის ზირიდან კახეთს
თის მოწვევტის მეტი.

მუსრვა კახეთისა.

შაჰი მოვიდა თბილისს. მთელი ქართლი ძრწოდა, მთელი ქართ-
ლი ელოდა რაღაცა ზარს, რაღაცა ელდას. ეველა ჭხედავდა შაჰის
საშინელს მრისხანებას. აუარებელი ჯარი იყო უზომო რისხვის ნიშა-
ნი. შაჰი გაჩერდა კარგა ხანს თბილისში. ქართლი ელოდა თავის
თავზედ გალესილს ხმალს, და უცებ ნახეს, რომ შაჰის მრისხანება
ქართლზედ შეიცვალა. შაჰმა დაუშვა ძირს შემართული მხვილი. დას-
ვა ქართლში მიეგედ ბაგრატ-მირსა, შვილი დაუთხანისა, ბიძა ლუარსა-
ბისა. მეუწნეთ და სახლთუხუცესად მოსცა ძმა გიორგი სააკაძისა,
აჟიან სააკაძე. ამითი მოჩნა ქართლი. მაგრამ არ მოჩნა კახეთი.

ახაზმა წინაღვე შეუთვალა დაღესტანს და საზოგადოთ ლეკებს, რომ, თუ იმათ აქვთ ამისი ჰატივისცემა, შეუკრან გზები კახელებს და არ შეუშვან მთებში შესახიზნავად. თუ ვინმე წამოვიდეს ძქითკენ, დაჭნობონ და დასტუვევონ. ეგრეთვე სთხოვდა, რომ შემოესაონ კახეთს და მთლად ამოსწევიტონ, ვისც მთასწრონ, და, სადაც-გი მიუდგნენ, დასწვან და მოახრთონ მთელი კახეთი. ამასი ჰპირდებოდა ახასი იმათ დიდს წყალობას, ჰპირდებოდა კახეთის საუკეთესო ადგილებს სამკვიდროთ, როგორც ეს უყავი ჭარბელაქნის ლეკებსა, წუქეთსა და შაქსაო.

რას ეს განკარგულება მოახდინა და ლეკთაგანაც მიიღო იმედი, შირვანის ბეგლარ-ბეგს იუსუფ-ხანს მისწერა, რომ ნუხის მხრიდან ის მოსდგომოდა კახეთს. ამგვარად ერთ მხრი იყო შირვანისა და წუხეთის ჯარი, მეორეს მხრივ დაღესტანი და ლეკობა, სამი-ოთხი მხრიდან მიუსია ახაზმა თვისი ჯარები, რომ ამ ნაირად სულ შუაში გამოემწყვდია მთელი კახეთის ხალხი. ისკანდერ მუნჯის სიტყვით, შაჰმა განცა ბრძანება, რომ ვეღლა ვაჟაგაძე, ვინც უნდა უოფილიყო, დაეხატნათ, დედაკაცები და ბავშვობა დაეტუვევინათ. აქ დადგა კახეთისათვის ის დღე, რომლისაც მსგავსი; მემსტინეთა თქმით, საქართველოს გაჩენიდან ჯერ ქართველებს არ დასდგომოდათ და ჩვენ დაუმატებთ, რომ, არამც თუ ქართველთ, და, თითქმის, არა ხალხს ეს დღე არ გამოუვლია.

მისცეს სიგნალი და იწყო მუსრვა კახელებისა.

მუსრი კახეთისა იწყო შაჰ-ახაზმა დავით გარეჯის ბერებიდან.

ექვსი ათასი ბერი დავით გარეჯისა, შეურილი ადღგომი დამეს ვეღლა უდაბნოებიდან ერთს ალაგას, დახირადღებულვი კელაპტრებით სელში, უგლიდნენ უმთავრესთ უდაბნოთა ეკკლესიათ გარშემო ლიტანიას. ექვსი ათასს კელაპტარს ბნელა დამეში გაჰქონდა პრიალი და ახათებდა შორს მიღამოს. „აღზღეგინ დმერთი და განიბნივნენ უოველნი მტურნი მისნი!“ ათას ხმათ გაისმოდა გუგუნით უდაბურს მთებსა და ველებში, და ზედ რამდენიმე ათასის ხმითვე ერთოდა სიხარულისა და ნეტარების ხმა: „ქრისტე აღსდგა მკვდრეთით სიკვდილითა სიკვდილისა დამთრგუნველი და საფლავების შინათა ცხოვრების მიმ-

ნიჭებელი!“ ამ ნეტარს დადადისსა და ღვთის დიდებაში იფიქრებენ ქრისტეს მოსახვი ბერები, რომ უცებ მოისმა გარემო ათასობით ცხენების თქრიალი. შეიქნა საშინელი ყრიაშუელი. უიარაღო ბერებს ჩაერივნენ ცხენ-და-ცხენ დაშიშვლებული ხმლებით ხელში გაცოფებული სპარსთა ჯარები და შეიქნა საშინელი ხოცვა, ხოცვა უძლიერო, ხოცვა შეუწყინარებელი. სოცვა ბარბაროსული!.. ბევრი სულ მოკლე ბერი ეცა სამალავს, დაანებეს წესს თავი, მაგრამ მეტმა წილმა უფრო ღვთის მოსახვთა სულის კაცთა, არ შესწევით დიდება და შესხმა საოჯავიად ამდგარის ქრისტესი. ისინი უგლიდნენ ტაძარს ქრისტეს დიდებით, გასძახდნენ: „ადგილი ღმერთი და განიბნივნენ უოველნი მტერნი მისნი!“ და ისოცებოდნენ ბარბაროსთაგან, ჯვრითა და კელაპტრებით ხელში.

ექვსი ათასი ბერი გასწევა იმ დამეს, ისრე რომ ერთი კელაპტარი არ დარტყმია ამათგან სპარსთა მძვინვარე ჯარებს...

საშინელება იყო სპარსთა ჯარისა კახეთში შესევა. ერთემოდა ამ ქვეყნიურს სამოთხეს უოველ მხრივ ჯარი, მიდიოდა წინ და მათ უგან რჩებოდა ცამდის აწვდენილი ცეცხლის ალები, ცეცხლს უგან — განატრებული და გამტკერებული ქვეყნები. ხალხსაც ვისაც შეეძლო სიარული იტვევენებოდა, ვისაც არა და ისოცებოდა უწყალოთ, ჰხოცავდნენ უველას, ვისაც შეეძლო ხმარება იარაღისა. დედების ივალწინ ისვრიდნენ მათს უსუსურს ბავშვებს მალა ჰქარში და სცდიდნენ მათზედ თავისი ხმლების მკვეთებლობას. ცოლებს — ქმრებისა, დედებს შვილებისა, გასათხოვარს და ზოგჯერ ისევ ნორჩ ბავშვს ქალებს თავისი მშობლების წინ ჰბილწავდნენ და აძლევენ საშინელს სამარცხვინო და სატანჯვლიანს გახწინილებასა. ადარ იყო დანდობა არც დიდის, არც ჰატარისა, არც ქალის, არც კაცისა, არც სამღვდელისი და არც ერის კაცისა, მთელს ქვეყანას მოედო საერთო გოდება, საერთო განწირულება. მთელს კახეთს ადგა დღე აღსასრული — მთელი კახეთი ესაღმებოდა წუთი-სოთხელს.

მით უფრო სავალად იყო კახეთის მდგომარეობა; რომ არა — ვინ არა ჰვიქრობდა გახიზვნის, რადგან ხალხი იყო დარწმუნებული,

რომ უეცრი ახლაც ისრე ღმობიერად და წყალობით მოეპყრობოდა, როგორც ზირკელს შემოსვლასკედ, და ამის გამომ იუზუნებ გულ-დამშვიდებულნი. ახლა და მხოლოდ ახლა, როდესაც მტერი გარს შემოერთა გალანზინით, ახლა დანახეს თავისი შეტდამილება. მთელს კახეთში იყო განწირულება. მთელს კახეთს არ უხანდა ჰატონი. მთელი კახეთი იმუსრებოდა, მთელი კახეთი ისობოდა, ქვეყნის მიწადამ.

ამ დროს თეიმურაზ იმერეთიდან უყურებდა ამ საცოდანობას, ამ გამოუთქმელს და მოსაკონათაც სახარელს 'კანსაცდელს გმირი კახეთის ხალხისა, და არც ერთხელ, არც ერთხელ იმის გულში არ გაუვლია ფიქრს მოსულიყო და მომკვლარიყო ისიც თავის ხალხთან ერთად გმირულად შეეკლა თავიც და მთელი კახეთის ხალხიც გამხეტებელი შაჰსთავის; თუ ვერ დაცვდა ქვეყანას, დაეცვა მაინც ჰატიგი და ნამუსი ვაჟკაცისა, დაეკლა ქვეყნად ქვეყნის საკლოვრად და მოსაკონებლად გმირული სახელი, როგორც თავისი, აგრეთვე მართლაცა-და გმირი კახეთის ხალხისა.

დარჩა კახეთის ხალხი უზატონოდ, ხალაატევი მეფისაგან, დიდებულთაგან და თვით შაჰისაგან, რომელმაც პირველი შემოსვლით ეს ასრე მიინდა; დარჩა გამოწყვდელი გარშემო მოდებულს ცეცხლებსა და შემორტუმულს მახვილებს შუა, და აქ გაიღვიძა ნამდვილმა ხალხის გმირობამ. ხალხი აიყარა სოფლებიდან, სადაც იმათ არ შეეძლოთ დადგომა და მარება, რადგან მტერი ისე მახვილით არა, როგორც ცეცხლით სძლედა იმათ. მტერი მოდიოდა თუ არა, უკიდებდა ცეცხლს ვენახებს, საძებებს, ხის შენობებს და ხალხი ემწევიდა ამ ცეცხლებს შუა. ის გავიდა მინდვრად, მთებში, იწვეს მართვა სიმაგრეებისა, რომლებსაც სძარსთა მწერალნი უწოდებენ სიღნახებს. არტემდნენ ამ სიმაგრეებს თხრილებს, ავსებდნენ თხრილებს წყლებით, შედიოდნენ ამ სიღნახებში. ცოლშივლით, მთელი თავისი საქონლითა და საჩხო-საბადებლებით და ასრე უწევდნენ წინააღმდეგობას თავის მმუსრავებს, თავის მტრევერელებს. გაიშართა გაბმით მთელს კახეთში რამი სძარსთა ჯარებისა და გამონწევიდელს კახელებს შუა. ხშირად დიდის სიმაგრეით იტყუებდ-

ნენ ამ სიღნახში ჩამდგარი ქართველები და აღენდნენ მუსრს სპარსთა ჯარებს. სხვათა შორის ერთი ამ გვარი სიღნახი იყო გამართული ქართველებისა ალახნის ზირად. ათი ათასი მოსახლობა იყო შეფარებული ამ სიღნახში. ამ ალაგს მოადგა სპარსთა ჯარი, რომელიც შესდგებოდა ყარახებისა, გულამებისა და თუფაქებისადამ. აქ, ამ სიღნახში მდგომთ ჭქონდათ გამართული ალახანხედ ხიდი ხისა. ამ ხიდსედ გავიდა ეს სპარსთა ჯარი და მოედო ყოველ მხარეს საალაფოთა, სატყვევანად და სამუსრავად. კახელებმა, რაკი ჭნახეს, რომ, რაცა ჯარი იყო სპარსთა აქ მოსული, სულ გამოვიდნენ ალახანისა, ჩაუჭრეს უცებ ხიდი და ეცნენ შემოსეულებს. შემოსეულთ იწვეს ბრძოლა თოფებით და სხვა იარაღით. რაკი დაატყეს, რომ ქართველობა იყო ბევრი, მონდომეს გაქცევა და გასწიეს ხიდისაკენ. მაგრამ ხიდი დახვდათ ჩაჭრილი. გადმიდამ გაიგო ამ ჯარების სარდალმა ჭუსეინ ბეგ შამშადლოელმა და გამოსწია მეტი ჯარით მოსაშველებლათ, მაგრამ წელის ზირას დაუხვდნენ ქართველები და არ გამოუშვეს გამოდმა. შევლა სპარსთა შეტყუებულს ჯარებს აქ აღარა ჭქონდათ, ქართველებმა ესენი სულ გასწევიტეს, ასე, რომ რამდენამე კაცმა ძლივს გააწყრო ქართველების მრისხანებას ცურკითა. ამ გვარი იყო ეველგან თავგამეტებული ბრძოლა ეველა სიღნახებისა.

ამგვარი გამაგრება და მეტადრე ეს მარცხი, რომელიც ჭნახეს სპარსთა ამ დიდს სიღნახში, უფრო და უფრო აბრახებდა შაჰს.

იმას დასტერინა ხსენებული ჭუსეინ ბეგი, სარდალი ამოწვეტილი ჯარისა, გაჭნადა საშინლად უკადრისად მთელი ჯარის წინ, მისცა მეტე სამხედრო სამართალს, და სამხედრო სამართალმა გადუწევიტა იმას სიკვდილი. ჭუსეინს უნდოდა თავის მართლებას, მაგრამ უურიც არავინ უკდო და შაჰის ბრძანებით მოსტკეს იმას თავი.

შაჰმა გაჭვანჯანა იმ დიდს სიღნახსედ ის ყარჩინისანი, რომელიც ბოლოს თავისი ჯარებით განდამსხვევრძლი სააკადისა. ყარჩინისანმა განიხჯა კარკად ეს სიღნახი, როგორც შაჰისაკან ჭქონდა ნაბრძანებით. ქართველებსა ჭქონდათ მრავლად გამართული საფარები და ჯებირები. აქ იყვნენ ისინი ჩასაფრულები და აქედამ ებრძოდნენ მოსულს მტერს. ყარჩინისანმა ამ სიღნახს შემარტუა ჯარები. ჯარებს უბრძანა, რომ

გარეთ არაფერს ქართველთაგანი არ გამოეშვათ და ზედ სამხრად მისულა არ გაებედნათ. თვითონ გაჭკნაფნა და მოატანინა ციხის ასაღები დიდრონი ზარბაზნები და დაუშინა საფრებს. დაუნგრია ამ ზარბაზნებით საფრები და უბრძანა მამის ჯარს იერიშით მისულა ქართველებზედ. ქართველებმა უსარდლოთ განაგებდა ისე სავანებოთ საქმეს, რომ, თითქო მთავრეთ ჭყოლოდეთ ვინმე სარდლობაში გამოცდილი კაცო. ისე შედგრა მოკებნენ ისინი სპარსთა, რომ მთელი დღის განმავლობაში იყები არ წადგმევენეს წის სპარსთა ჯარებს. მოღლილმა სპარსელებამ საღამოზედ შესწყვიტა ომი.

ქართველნი დარწმუნდნენ, რომ დიდს ხანს გამაგრება აღარ იქნებოდა. იმ დამეს, ვისაც შეეძლო და ჭეფანდა ან საქანელი, ან ცხენი, ან ურემი, გავიდნენ უკანა კზით და კაიზარენს დამე სათუშეთო მთებისაკენ; ვისაც შეეძლო ომი, დარჩა უკან, სპარსთა შესავაგებლად, რომ ისინი ვერ მოსწოდნენ გაქცეულს სახლობაებს; ვისაც არ შეეძლო გაქცევა, დარჩა აქ. სპარსნი შევიდნენ მერე დღეს და შემდგომ ცხარე ბრძოლისა, მოსწყვიტეს ეველანი, ვინც ვერ გაასწრო. მრავალთ შემართ უშველეს თავს და იკავებდნენ სპარსთ, რომელნიც გამოჭკიდებდნენ მღევრათ მათ ცოლშვილს.

როგორც ეს დიდი სიღნახი, ისრე სხვა ჰატარა სიღნახები ბრძოდნენ შაჰს თავგანწირულები და არ აღეგდნენ თავის სიტაცხლეს და თავისუფლებას უსისხლოთ. ამ გვარი გამაგრებით და მთელს კახეთში გაბმული ომით მოასწრო კიდევ დიდძალმა კახელებმა გასწრობა თუშეთსა სეკსურების მთებში, დიდოსა, კახუტსა და აწუხში თავის ნაცნობებსა და უონალებში.

ოცი დღის განმავლობაში იყო ეს საშინელი მუსრვა და გაცხარებულ ბრძოლა კახეთში. ოცი დღის განმავლობაში თავისი ზარბაზნებით და სამბურაკებით მთლათ დაანგრის და გასწმინდეს სპარსთ ეველა სიმაგრენი, სადაც შეეხიზნა თავი კახელებს და რამელსაც სპარსნი, ოსმალების მაგალითით, ეძახდნენ სიღნახებს. თუსუო ხან შირვანელმა აიკლო, მთლათ მოსწვა და განადგურა ზეკანი, 1) ლენი იკლებდნენ მთელს კახეთს და ჭმუსრავდნენ გასახიზნათ

1) საინგილოში დევს, კახის ანუ კაკის მახლობლათ ნაქალაქევი.

გაცვიფრულს ხაჯის, იტაცებდნენ მათს სარჩო სანცოკრებელს და მიჰქონდათ ალაფათ; სპარსნი დადიოდნენ და როგორც მხეცი დაეკებდნენ კიდევ სადმე გადაჩენილს ქართველობას მოსასპობლათ და ჰმუსრავდნენ შუეწყალათ. „მთელი კახეთი ჩავარდა იმ სასარელს დღე-ში, — ამბობს ისკანდერ მუნჯი, — რომლისაც მსგავსი დღე ჯერ ქრისტიანთ არ დასდგომიათ მუსლიმანთაგან მას აქეთ, რაც გაჩნდა ქვეყნად მუსლიმანობა. მოიკლა სპარსთა ხელით სამოც-და-ათი-ათას სულხედ მეტი. მშვენიერი ქალი და ვაჟი, ცოლი და შვილი ქართველობისა იფუნგნ წაყვანილი ტუვედ, ჩემი ანგარიშით ას-ორმოც-და-ათი-ათასი სული“.

მისიონერ ჯუსტო ვრატო 1633 წ., ამას გორიდან სწერს რომში სხვათა შორის, რომ შაჰ-აბასმა 60,000 კომლი გადასახლავს, და კომლი ოცს სულხედ ნაკლები არ ირიცხება. ¹⁾

ეს შეარდგენს 1200000. შეიძლება, ეს რიცხვიც მეტად გაზვიადებული იყოს, მაგრამ ამისი ნახევარიც რომ ვინაგარიშით შეარდგენს 600000 სულს. და ჩვენ ბევრში გვმართებს დაჯერება ამ მისიონერთა, რათგან ისინი უოველთვის სტდილობდნენ ნანდვილი ცნობები შეეკრიბათ და ისრე მიეწოდებინათ ჰაზისთვის. ასრე, რომ ეს რიცხვი, თუ არ ექვსი ათასხედ მეტი, ნაკლები მაინც არ იქნება. თუმცა, საფიქრელია, რომ ეს რიცხვი მართლ იმ დროს წაყვანილთა ტუვეთა არ არის აღწერილი და უნდა იყოს ეველს იმ ტუვეთა რიცხვი, რაც სამას შემოსევახედ ამისის ჯართა წასახეს ქართლ-კახეთიდან.

კახეთი თითქმის განახევრდა. ას-ორმოცდა-ათი-ათასი წავიდა ტუვედ, სამოც-და-ათი-ათასხედ მეტი მოიკლა. ისახან ლორისტანელის თქმით მოიკლა ასიათასი სულხედ მეტი. მთაკლდა კახეთს ორას-ოცი-ათას-სულხედ მეტი. ²⁾ ჯუსტო ვრატოს სიტყვით მილიონხედ მეტიც

¹⁾ ა. ხაზანაშვილი „ბატონყობა საქართველოში“ გვ. 158. თამარაშვილი „ისტორია კათოლიკოზისა საქართველოში,“ გვ. 87.

²⁾ შევადართო რიცხვი გადასახლებულთა ჟრითა თანუ იუდიანთა. რომელსაც ასრე მწარეთ ჰგოდებს იერემია და რომელხედაც ასრე მწარეთ

საშინელი იყო სსსფკელი, საშინელი იყო წარადი, მაგრამ ახახი არა სჯერდებოდა, იმას უნდოდა მთლად შეემუსვრა კახეთისა, თუ, ისკანდერ მუნჯისაკენ სიტყვითა, არ მოსვლოდა ცნობა, რომ თმალთა შექცობებს ჯარები შაჰის სამტროდ მუშათის მახლობლად დაემუქრათ სპარსეთისათა. ამან აიხულა ჰატი, გამოსულიყო კახეთი-დამ.

ის დაბრუნდა თბილისს. თბილისში დარჩა რადენსამე ხანსა, გამაგრა თბილისის ციხე, რომ მსათა ყოფილიყო, ვინიცობა შემოვი-

მოსტქვამენ გბრაელთა მწერალნი და წინასწარმეტყველნი, ქართველთა გადასახლებულთა, რომელზედ სომხების მწერალი არაქელ თავრიზელი და სპარსი ისკანდერ მუნჯი უფრო მოსტქვამენ, ვიდრემ ქართველი მწერალნი და რომელზედ კრიტიკ არ დაუძრავს პოეტს მეფე თეიმურაზს პირველს, რომელიციყო ამ დროს მეფე კახეთისა და მიხუზი ამ საშინელი თავისა და კახეთის უბედურებისა.

აი რიცხვი ნაბუქოდონოსორ მეფისაგან გადასახლებულთა ურიათა მოვიყვანთ აღრიცხვას, შემდგარს იერემიასაგან და შეტანილს დაბადებაში.

„აი რიცხვი ერისა, რომელიც გადასახლა ნაბუქოდონოსორმა, ამბობს ერემია, რომელიც თვითონ იყო დამსწრე ამ ამბებისა და ბევრში მიხუზიც თავისი გულის გამტეხი წინასწარმეტყველებებით, რომელსაც კიდევ უჩიოდნენ მხედართ მთავარნი ამასა: -მეშვიდესა წელსა (ნაბუქოდონოსორის მეფობისასა) სამი-ათას-ოცდა-სამი იულიანი. მეფერთმეტესა წელსა გადასახლა რვაას ოც-და-ორი სული. ოც-და-მესამესა წელსა მეფობისი ნაბუქოდონოსორისა გადასახლა ნაბუზარდანმა (მხედართ მთავარი ნაბუქოდონოსორისა) შვიდას-ორმოც-და-ხუთი სული. სულ ოთხი-ათას-ექვასასი სული“. ესეც სულ სხვა-და-სხვა დროს.

აი, რას მოსტქვამდნენ ესრეთ მწარეთ გბრაელთა მწერალნი და წინასწარმეტყველნი. ეს ამბავი გაავსეს ათასი პოეტური თქმულებებით, შეაზავეს ათასი სასწაულებით, ათასი ფერად-ფერადი შესამკობარი პოეზიით სავსე ნაწერებით და სხვა, მოჰფინეს ქვეყნად და დღესაც უხვებენ ქვეყნს ამ ამბებით წყლულით გულს.

აი რიცხვი შაჰაბაზისაგან კახეთილამ გადასახლებულთა ქართველთა, რომელსაც აღგვირისცავს ეგრეთვე დამსწრე თანამედროვე ამ საქმეებისა სპარსი ისკანდერ მუნჯი ანუ როგორც ზოგნი ეძახიან მუნში. „მოიკლა სპარ-

დოდნენ ოსმალნი, მოაწყო ქართლში თავისი ერთგული ბაგრატიონისა-
ქმეები და გასწია სუვანგის ანუ გელაქუნის ტბასკად (დღევანდელი გოგჩა)

აბაზი სრულიად დაწმუხებული იყო, კახეთი თუ სრულიად
არა, ისრე შინც მოსპო, რომ ის თავის დღეში აღარ გამოდგებო-
და და საუკუნოდ მის არსებობას ბოლო ჰქონდა მოდებოდა. მაგრამ,
წარმოიდგინეთ შაჰის გარცეხა, იმას როდესაც მოუვიდა. გე-ლაქუნს
ტბასკად ამბავი, რომ კახეთში შეიქნა ისეკ მოძრაობა; კახელები ბი-
ნავლებთან თავთავის აღატასა.

გავიდა თუ არა აბაზი კახეთიდან და წაყიდა გოქჩის ანუ გე-
ლაქუნის ტბასკად, დავით ასლანიშვილი, ანუ ჯანდიერი, მართლა-
ცა და დაუფიწვარი ქვეუნი ერთგული და ნამდვილი გმირული გუ-
ლის შემტკივარი, ამასთან თამაზ ვახნაძე და დავი მელიქი. ანუ
დალეუ—მაჭმადი შირვანელი, მოცვიდნენ კახეთში იმერეთიდან და დაუ-
წვეს ქვეუნიანს პატრონობა. იმათ სანქაროდ დაბრუნეს გახიზნულები,
დაამკვიდრეს თავის ადგილას, გაამხნევეს ალაგობრივ დაწინილი და
აბაზის სმალს გადაჩენილი, იწვეს მკვიდრება და მატრება. იმათ მოე-
ცათ გუდი, რომ აკერ ოსმალეებიც მოეშველებიან. ამასთან ამათ მომი-
ხრეს რომელიმე თემები განჯის სამოურავოდამ, მუნჯის თქმით, და-
ნაკელები, და აუშაღეს განჯის მოურავს, მაჭმად-ხანს, შაჰის ერთგულს.
ამ დანაკელთ მოწვევით შაჰმად-ხანის მომხრე და ერთგული. აბა-
ზი იდგა იმ დროს აქ მახლობლად. ამან გაუსია ჯარი და მოსწვევით
მათგანი მრავალი.

რაც შეეხება ოსმალთა, რა მოხდა და როგორ იყო, რა უყო
შაჰმა და რა მოუხერხა ამათ, რომელებიც სრულიად მზად იყვნენ
სამომრად წამოსასვლელათ,—ისინი, როგორც დიარბაქარში შეკრების
დროს, როცა აბაზი იმ ხანად მოდიოდა კახეთის შესამუსრავად, და-
ჩნენ თავის ბინასკად და არაიერი შემწეობა არ მოსცეს ქართვე-
ლებს. ან ძალიან შესაძლებელია, რომ ისინი ვერ დაიდრნენ დიდი
სამთრის გამო და ამასთან შეუშინდნენ შაჰსაც, რომელიც იმათ გა-

სთა ხელით სამოც-და-ათითას სულზედ მეტი. ას-ორმოც-და-ათი-ათასი
წავიდა ტყვედ. მისიონერი ჯუსტო პრატოს სიტყვით 120000 წაიყვანეს
ტყვეთ.

დაუდგა გზაზედ, დაიჭირა ისრეთი სტრატეგიული ჰუნკტი, საიდანაც შექდლო დაეჭირა ისინი საქართველოშიაც და სპარსეთშიც შესასვლელად.

მეჭმა საჩქაროდ გაუსია კახელებს დიდი ჯარით გამტყდომი ამ ომებში თავისი სიძე ისაკ-ხან ყოჩბაში, რომელმაც, შემდეგ მარაბდის ომში აჯობა ქართველთა.

არც დავით ასლანისშვილი (ჯანდიერი), არც თამაზ ვახნაძე, არც დალი-მელიქი არ ელოდნენ, რომ მეჭმა, რომელიც ის იყო გავიდა კახეთიდან და გაიყვანა თავისი ჯარები, ისევე დაბრუნდებოდა ან შემოუსუკვდა ასრე უცებ კახეთს ჯარებსა. იმათ თქმა არ უნდა არა ჰქონდათ დიდი მომზადება, რომ დაჰხვედროდნენ სპარსელებს, და, თუნდა კიდევ რომ ჰნდომებოდათ, ასრე უწყალოთ მოწყვეტილს და ავლებოუს კახეთში სადაც მოხერხდებოდა იმდენა ძალის მოკრეფა, რომ შესაძლებელია ყოფილიყო სპარსთა გამკლავება. შევიდნენ თუ არა სპარსნი კახეთში, თქმა არ უნდა მოასწრეს ახლად მოშენე კახელებს სრულიად მოუმზადებლებს. სპარსთ მისცეს ახლად ცეცხლი ეველა ახალსა და წინად გადაჩენილს სოფლებსა და შენობებს უწყეს მუსგრა და ტეგეგნა მთელს ხალხს დადიამ ჰატარამდის.

დავით ასლანისშვილმა და მისთა მომხრეთა, რაკი ჰხანეს ესა, შეჰკრიბეს საჩქაროდ მთელი ხალხი, ვინც-კი მოასწრეს, შეიყვანეს ხეობებში, უკან მოუყენეს ჯარები და დაიძრნენ სადგომ და საქართველო ხალხების მთებისაკენ.

სპარსთა გაბგეს ესა და გამოუდგნენ. ისინი მოეწინგნენ მთის ხეობებში, მაგრამ ქართველობას მომეტებულმა ნაწილმა შეასწრო და უკან ჩამომდგარი ჯარი იმაგრებდა სპარსთა ჯარებს.

მეტე ჯარი სპარსთა გამოეკიდა იმ მხარეს, სადაც დავით ასლანისშვილი ჯანდიერი და სხვა უმთავრესი კახეთის მოთავენი იუგნენ და სადაც უფრო მეტი გამხიზვნელი ხალხი მიდიოდა.

გამხიზნელი ქართველობა მიდიოდა საშინელი საცოდაობით და შევიწროებით. თქმა არ უნდა, ამათ დიდი ბარგით და ხაბაკით წამოსვლა არ შექდლოთ. მეტი წილი იყო ქვეითი, დანაშთენი ცნენითა თუ სახედრებით. ისინი მიდიოდნენ თფვლანის გაუინულ

ვიწრო მთის ბილიკებს და ფრიალოებსედ. წყრილოებსობა და უძლურნი რჩებოდნენ გზა-გზა და შეჭვედრიდნენ დმერთს თავის ბოლოს მოღებას. ყოველს ნაბიჯსედ ეყარა უძლურებისა, სიმშვილასა და ეინვისაკან დახრცილები.

სპარსთა უმთავრესი ძალა მოეწია ამათ. სპარსელებმა დაინახეს საცოდავი და გაჭირვებულნი მოძრაობა ქართველებისა. არ დასჯერდნენ შიგ კახეთში ამათ მუსრს, ისინი მოსდევდნენ ამათ ცის კიდემდისაც, მისდევდნენ თვით ქვეშენეთამდის.

სპარსნი გაეჩქარნენ და მოსწვდნენ ქართველებს. სპარსთათვის ადვილი იყო მოწვევა ქართველებისა, რაკი ისინი იფუნენ სუმბუქად, და ქართველებს მიჭყავდათ ცოლშვილი, მოწვეუტილი ქვეითობისა და ყოველრიგი შეჭირვებისაგან.

მაშინ დავით ასლანბიშვილმა — ჯანდიერმა და სხვათა გასწიერ საჩქაროდ ერთი ვიწრო ხეობისაკენ, სადაც მიდიოდა ვიწრო ალაგას ცალოები ბილიკა. ხაბაკი, ქალები და ვისაც არ შეეძლო იარაღის ხმარება, გაისტუმრეს წინ; ვისაც შეეძლო იარაღის ხმარება, ჩამოაყენეს უკან და ჩაუსაფრდნენ წათამამებულს სპარსთა. მოვიდნენ სპარსნი საფართ შუა, და შეიქნა აქ მუსრი სპარსელებისა. ქართველობამ ჯერ მოსცა ამათ თოფები. ჰკრეს თოფი შიგ გულში ფეიქა-ხანის ძმან ჰუსეინ-ბეგს და გადმოაგდეს ცხენიდან. ეს მოხვდა თოფი ბეგთა. ბეგს უზბაშს ეგრეთვე გულში და გადმოფარდა ცხენიდან. ეს მოჭკლეს სწორედ იმ დროს, როდესაც ის იყო იმან დაუქნია შუბი ერთს ქართველთ ჯარის წინამძღვარს. მოუკლეს ცხენი და დასჭკრეს ისპანის მირ-თათაშ-ბიბ-ბაში, რომელიც თუმცა გამოიტაცეს ჰუსეინ-ბეგის ცხენით სპარსთა, მაგრამ მანინგ მოკვდა ესეც გზაში. ქართველობამ უწყო უწყალო მუსრვა სპარსთ, რომელნიც მოეწვედნენ ვიწრო ალაგებსი. ვიდრემ კარგათ დაჭდამდებოდა და მკლავები და ჯანი მოედლებოდათ, ჰხრცეს ქართველებმა სპარსნი და იყარეს გულის ბუხარი. როგორც სიხანს ისკანდერ-მუნჯის სიტყვიდამ, დიდი ჯარი უნდა გაწვეუტილიყო ამ ბრძოლაში სპარსელებისა, ასრე რომ ამას სთვლიან სპარსნი საშინელს თავის დამარცხებათ. დამემისსა გადაჩენილნი სპარსნი, რომელნიც ზარდაცემულნი. დაბრუნდ-

ნენ უკან. დიდი ალაფი ამათი დარჩათ კახელებს, რამდენთაც მიეცათ დიდი შეშწიება ამათ წამებულს ცოლშვილსა.

ვინც გაასწრა უშველა თავს, ვინც არა და ან ვისაც მონაწილეს სწარსთ ხეობაებში და ვიწრო მთებში შესწირებადის, აღენდნენ მუსრს, სტუვეგნიდნენ, სწვამდნენ, უდებდნენ ცეცხლს, ანადგურებდნენ. იწოდა მთელი კახეთი, იწოდა ქალაქები, სოფლები, ციხე-გალაგნები. მთელს კახეთს ედო ცეცხლი, მთელს კახეთს ჭნთჭავდა სწარსულებზედ უფრო გაათურებული ცეცხლის ალი. მთელი კახეთი იწყოდა კახთა სისხლით. მთელი კახეთი უფურება თავის ცოლშვილის, თავის მშობლების, თავის ქმარშვილის, თავისი დაძმის, თავისი საყვარლის თავის თვალწინ წამებას, მუსრს, ტუვეგნს, გაღრწას, გაუპატიურებას. მთელი კახეთი ჭხედავდა თავის აღსასრულს. მთელი ლეკი და დაღესტანი მოსდებოდა შექებრებივით ტუვეგნსა და მიუდგომელს ადგილებში და, ვინც-კი გადარჩებოდა სწარსთა, ესენი თითო თითოთ ან მთელი სახლობებით იჭერდნენ, ჭხედავდნენ, ჭბილწავდნენ, სტუვეგნიდნენ. მთელი კახეთი დაიცალა. მთელს კახეთში აღარ იყო ქართული კაცის სახსენებელი. მთელს კახეთს მოედო მარცხის სუნი. შვედრები ევარნენ უპატრონოდ, დაუმარხავნი, მრავალს ჭხედავდა უპატრონოდ დაჭრილობისაგან სული, მრავალი ბავშვი, მამაკვდავი მტრის მახვილისაგან, უძახდა განწირულებით დედას, აწვდიდა მშობელს ძუძუს ხელს, და არსად მშობელი, კრსად მახლობელი, მის წინ იდგა მტერი მახვილით ხელში და უდებდა მათ ნორჩს სიცოცხლეს ბოლოსა. მკელი, აფთარი, სვაგი, ვვავ-უორანი ერთმანეთში არეულნი მიჭსეოდნენ უპატრონოდ შვედრებს, სჭამდენ და აკლევჯავდნენ ხორცს სოკჯერ ისევ ცოცხალს, მაგრამ მათ მოსაკერებლათ მოუძღურებულს აღამიანებს. მთელს კახეთში იდგა უპატრონოდ გაშვებული ძაღლების უმუილი. სანახაობა იყო რამდენსაც აღწერა, რაგორც მოკვითხრობს შემართანე, არა კალამს, არა ვნას არ შეუძლიან.

ამ უორჩიბაშის შემოსევაზედ, კარდა მდაბიო და შეუნიშნავი ხალხისა, მოსწუდა სწარსთაგან, ისკანდერ-მუნჯის სიტყვით, არი ათასიღამ ათი-ათასამდის გამოჩენილი და სახელოვანი საუკე-

თესო ქართველი. ეს უათლანი ყოჩაღების შემოსევის უფრო იმი-
ტომ დაეძარათ კახეთს, ამბობს იგივე ისკანდერ-მუნჯი, რომ სა-
შინელი თოვლებისა და ეინების გამო ვერ გაასწრეს ქართველებმა
გასვლა სახიზნავს ადგილებშია.

სპარსნი გავიდნენ კახეთიდან ალაფითა და ტყვეებით გავსილნი.

რამწამს დაიწეს კახეთის ჟღერა და მოსპობა, კლისენლებმა
(დღევანდელი ჭარ-ბეჯაქანის ადგილები) და ბევრმა სხვა კახელებმა,
სამი-ათას კომლამდის, რომელთაც ჭინახეს, რომ შველა აღარ სად
იყო, თუმცა ვერ მტერი არ მოსდგომოდით კარსა, სთხოვეს აბაზს,
მიეტა იმათთვის ნება მიზანდარსნს გადასახლებისა. შაჰმა მისცა
ნება და ისინი დასახლეს ფერუხ-აბადს.

გადარჩენილი კახელობა არა წინარდებოდა. სპარსთა მახვილს გა-
დარჩა ხორნაბუჯის, ანუ დღევანდელი დედოფლის წყაროების ადგი-
ლების ციხე—სიმაგრენი. ეს იმ საშინელს ზამთარს ვერ აიღეს სპარსთა
ჯარებმა. აქ შეხიზნული ხალხი საშინელი სიმარჯვით და თავგამტე-
ბით ებრძოდნენ სპარსთა. გავიდნენ სპარსნი, და ესენი მაინც არ
ახუბებდნენ სიმაგრეს თავსა. ამასთან გახიზნულმა და გადახვეწილმა
კახელობამ ზოგმა იწყო ისევ მოსახლეობა და ზოგმა თვისი სახიზ-
ნავი ადგილებიდან თარეშობა სპარსთა დარჩენილს ჯარებზედ. ახლა
თვითონ შაჰბაბს ჩამოვიდა ისევ გელაქუნიდან და მოადგა ხორნაბუჯს.
შაჰმა შეუკრა ამით წყალი. ისინი იკვებებოდნენ წვიმის წყლით,
რომელიც ჰქონდათ განკებ გაკეთებულს საწყელებში შენახული.
როდესაც შემოაკლდათ წყალი და საზრდო, იმათ ნახეს, რომ წასუ-
ლი იყო ამათი საქმე და გაუგზავნეს ქართლის მეფეს ბაგრატს კაცი,
რომ ეშუამდგომლა შაჰთან და გადერჩინა შემუსრვას. ბაგრატმა
შეუსრულა თხოვნა. შაჰმა შეიწყენარა ბაგრატის შუამავლობა. ზოგს
აქაურს ქართველობას მისცა ნება, რომ გადასახლებულიყვნენ ქართლ-
ში, ზოგი გაისტუმრა აგრეთვე ფერუხ-აბადს. ციხე დაიჭირა შაჰმა და
ჩააყენა შიგ თავისი ჯარები. შემდგომ გაუსია ჯარები მათ, ვინც
კიდევ ჩამოსულიყვნენ კახეთში. ვინც იმათგანმა ვერ გაასწრო,
მთლათ მოამუსრვინა.

მიწენარდა კახეთი. შაჰ-აბასმა დაიმშვიდა. გული: იმის აზრით,

აღარ იყო კახეთი, აღარ იყო კახელობა. ისკანდერ მუნჯი ამბობს, რომ კახეთში კვალიც კი აღარ დარჩა კახელ კაცისა.

იქცა კახეთი უღაბურათ, მხეტთა სადგურად. აღსრულდა ნატურის შეფის ალექსანდრისი: კახეთი გადაიქცა მთლად სწანდიროდ, ეს არის ვერ მოესწრა ეს სახელობანი შეეუე ამ ბედნიერებს, რომ თავისუფლად ეხადირა ახლა უხალხო კახეთში.

ეს მდიდარი და ყოვლისფრით სავსე ქვეყანა, რომელიც იძლეოდა აუარებელს სარჩოს და შემოსავალსა, „თეიმურაზის სისულელით“ მთლად დედაშიწასთან განადგურდა, ამბობს ისკანდერ-მუნჯი.

ისრულა შავმა გული; დაწმუნდა რომ კახეთის ძარღვიც-კი აღარა ჰქუეთქს და წავიდა საქართველოდამ.

კახეთში მორეკა ზოგიერთა თათართ ელი დაუფრო მზვარე და დაცემულს ადგილებში, რომელსაც ესენი იუენენ დაჩეუენი, დასასხლას ისინი. ხანობა კახეთის მასცა ფეიქარხანს¹⁾, რომელსაც ჰქონდა ნაბრძანები, რომ დანაშთენი ადგილებიც გაეგნო თათრებით, და ცდილიყო ყოველი ღონით, გადარჩენილი სახიზნავებში ქართველობა ტკბილი ქცევით და მლიქნობით ჩამოეტეუებინა ვაკეზედ, რომ ისინიც მოესზო და მოეწევიტა.

ბოლო ქართველთა ტყვეებისა.

საშინელი სანახავი იყო გზა-გზა აერილი გადასასახლებლად ქართველობა, რომელთა შორის ბევრნი იუენენ შირვანელნიც, რომელსაც ბიეტრო დელლავალდე ჩერქეზებს ესახის. რათგან ჩვენი მწერალნი არ გვაძლევენ არაფერს აწერილობას, რომ საკმაოდ დავახახოთ მკითხველს გადასახლებულთა გზა-გზა თავ-გადასავალები, მოვიუვანთ ბიეტრო დელლავალდეს სიტუეებს ამასეად, რომელიც რამდენსამე წლის შემდგომ ამ გადასახლებებისა იყო სწარსეთში, ენახა იქ ჩვენი

1) ავტორი მოურავის სიკვდილისა და პარიჟის ხელნაწერი საქართველოს ცხოვრებისა უწოდებენ ფეიქანის-ხანად.

ქართულობა და დაწვრილებით აქვს უგულა აწერილი.

„რა მდგომარეობა მოჭევა ამ საზარელს გადასახლებას, სწერს ის რომის ხაზს, რაგდენი სიკვდილი საშინელი გაჭირვებისაგან, რადენი წუგეტა-ულეტა, რა გლეჯა ძალადობით გადრწნა და ბილწება, რაგდენი ჩვილი უმაწვილი დაადრწვეს მამებმა თავისივე ხელით ან ჩაყარეს წულეებში, რომ არ უურონ მათს საცოდაფობას და სატანჯველს, რაკი უოგელს ღონეს იუვნენ მოკლებულნი მათს საპატრონოდ! რაგდენსა ჭულეტავდა გზა-გზა დაცვიუნულებს ან მათ, რომელთაც აღარ შეეძლოთ სიარული, სწახსთა მხედრობა! რაგდენი ბავშვი მოჭედიჯეს ამათ დედის სუძუს და დაჭყარეს გზებზედ მხეტების შესაჭმელად, ცხენებისა, აქლემებისა და ჯოჯობისა ფეხებზე სასრესავად; ჯარი და მათი საბარკული ზირუტუენი შეუწყალად გადადიოდნენ დააშორეს მამაკვდავს გზა-გზა დახრილს ხალხსად. რაგდენი სწახსოთ მამა-შვილს, ცოლი-ქმარს, და-ძმას და გაჭვიანტეს ერთი ერთმანერთიდან შორის შორს ქვეუბნებში, ისრე რომ ეს საწულეები საუკუნოდ იუვნენ იმედ გადაწუგეტილნი რომ ენახათ კიდევ როდისმე ერთმანერთი! რაგდენი ქალი და კაცი იუიდეობდა ზირუტუესზედ უფრო იათად. რაგდენი სხვა ამისთანაები ჭხდებოდა ღირსი სიბრალუელისა, მაგრამ უგულას ვინ მოსთვლის!“

აერთი კახელობა ჯერ ჩაიფანეს დაბრს, მტვეართან, უარაბადსა და განჯას შუა, სადაც დაბინაგეს რამდენსამე ხანსა ვიდრემ უგულა აერილს ხალხს შეჭკრებადნენ აქ ერთათა. აქედამ წაიფანეს და დასახლეს, როგორც მოგვითხრობენ ზიეტრო დელავალლე და არაქელი, იმისთანა ადგილებში, სადაც უფრო ნაკლებ იყო ხალხი და რომელიც უფრო დამტდელი ადგილები იუვნენ. ისინი დასახლეს ფარაბათს, მიხანდარანს, ხვარასანს, ქირაზანს და სხვა ადგილებში. დელავალლე მოგვითხრობს, რომ ეს ადგილები ამის იქ უოფნის დროს (1617—23 წ.) „სავსენი იუვნენ ქართულებითა და ჩერქესებით (როგორც ვთქვით შირვანელებს ესხის დელავალლე ჩერქესებს), რომელნიც გადმოვადნენ რადენიმე ხნის წინად როგორც ითქვა ზემოდ, ეს იყო აღუქსანდრე მეფის დროს ოსმალთა და სწახსთა შირვანში ომების დროს, თეიმურაზის სამეფოში (კახეთში.), თავის ქვეუბნის სიხლად

ვეს, და დაესახლნენ ქართველებთან, რომლებთანაც ისინი დანათესავდნენ და სრულებით შეერთდნენ, და როგორც ქართველი, ისინიც კახთა შვიის ქვეშევრდომნი იყვნენ. ეს გადასახლებულები უმეტესი ნაწილი არიან დასახლებულნი ფარსისტანსა და მიზანდარანში; უკონავთ არამც თუ ქაღაქები და მარბები, არამედ მთელი ქვეყნებიც, სადაც მათს მეტს ვერავის ვერ შეხვდებით“.

„უმეტესი ნაწილი, დელავაღეს თქმით დარჩნენ დელვანდღამდის ქრისტიანებათ... თავად-ახნაურობამ, რომელნიც არ არიან დახვეწილი შრომის და მოთმინებას, შესდრობის უმეტესმა ნაწილმა და ბევრმა ხალხთაგანმაც მიიღეს მამულისადაც, ზოგმა ანგარებით, ზოგმა პატივის მოყვარებით, რათგანაც შაჰი ახარბებს მათ, ვინც იცვლის სჯულსა. მომეტებული ნაწილი იღებს მამულისადაც გაჭირვების გამო, რომ სიმშვილით სიკვდილს გადაარჩინოს თავისი თავი და თავისი ცოლშვილი. ამგვარი გამამულისებელი ხალხი თანდათან სშირდება და უფროდ დღე მატულობს. ამთგანი ვინც კარგია და გამოდგება მეომრად, შეჭვავს თავის ჯარში. ის თავის ჯარს აყვებს ამგვარი უცხო ხალხისაგან, რომელიც იღებს მამულისადაც. ის განგება ჭკრებავს ამგვარს ჯარსა, რომ ამითი ძალით დაემონებინა ამჟი სპარსელები, რომელნიც არ უდებდნენ აგრე რიგათ შაჰს თავსა. ამგვარად დღეს შაჰის ჯარებში ცხ-და-ათი ათასი მეტი ქართველია“.

„გარდა ზემოხსენებულ ქართველებისა, რომელნიც არიან დასახლებულნი და ჯარში აყვანილები, არიან შრავალნი იმისთანანიც, რომელნიც მონებათა ჰყავთ წამოყვანილები იმ სპინელი აურილობის დროს, რომელიც მოახდინა შაჰმა საქართველოში. იმათი რიცხვი ისრეთი დიდი არის, რომ დღეს არ მოიხლოება არც ერთი სახლი მთელს სპარსეთში, რომელიც სავსე არ იყოს ამისთანა ქართველებითა: კაცითა თუ ქალით. იქ არ არის იმისთანა დიდი კაცი, რომელიც არა ცდილობდეს, რომ უველას ამისი ცოლები ქართველები იყვნენ, იმიტომ რომ ქართველი ქალები არიან მშვენიერნი, თვით შაჰის სასახლე სავსეა ქართველი ქალებითა და ვაჟებით“.

რაც ხანი გადიოდა, იმდენად უარესს მდგომარეობაში ვარდებოდა სპარსეთში გადასახლებული ქართველობა. ჩაცვიფრულნი ქუ-

ჩვეულებას ჰქონდა და მიწა-წყალში, შეწუხებულნი მკვლავრობით, ატანილი სამშობლოს ნახვის სურვილით, გულმკლულები მახლობელთა წამებით, ხოცვით, დაშორებით, გამოვლილნი იმ საშინელს სანახავებსა, რომელნიც მოხდნენ ამით თვალწინ ამათს სამშობლო ქვეყანაში, ამათს თავზედ გზასა და უცხოობაში, თავის თავლით მნახველი თავის თვალწინ თავის საჩინო საცხოვრებლის დაწვისა და გამტყვერებისა, დასახლებულნი მჩრჩხლს ადგილებში, — ამით იწუეს ავადმყოფობა და ვადება, ისრე რომ სრულიად დაჰკარგეს ღონე მუშაობისა. უმუშაობას მოჰყვა საშინელი სიმშვილობაცა. სიმშვილს უფრო და უფრო ერთობოდა ავადმყოფობა, ავადმყოფობას კიდევ სიმშვილი. სიკვდილი უწყალათ აკლებდა ქართველობას მუსრს. იმათ დაჰყიდეს ისიც, რაც-გი რამ ხნავი ან ზირუტევი. ჩამოჰყვათ სამშობლოდამ და დაჩინენ სრულიად უსახსრობი. ისინი სჭამდნენ ბაფხს; თიხას, დადიოდნენ სულ მთლათ დედის შობილანი, ფერი დაედით აკლდამიდამ ამოდებული მკვდრებისა. გლახობდნენ კარის, კარს, მაგკამ ამათი გამოთხველი ადარ იყო არავინ. ფარბათს მოვიდა მაჰი. ქართველები ელოდნენ თავას მტყვევებისა და ამომწვევებისაგან ახლაც არის ტყვეობაში, უკანასკნელს განწირულებაში, შებრალებას. ისინი განართხენ შაჰის წინ დედამიწასე, შესწიფელს თავისი საშინელი გაჭირვება. მაგკამ შაჰმა მრისხანეთ გამოუცხადა იმათა, რომ შინამ ისინი არ დასტოვებენ ქრისტიანობას, არ იწამებენ ყოჩანს და არ დადგებიან მაჰმადის სჯულსე, არაფერს მაჰმადისაგან არ მიიღებენ. თუ გამაჰმადიანდებიან, მაშინ შაჰი მისცემს ამთ უფელს თავის შემწეობას, გააკეთებს და გამდიდრებს ამთ, უჩენს უფელს თავის დიდსა და მდიდარსა წყალბასა.

იმათი მდგომარეობა იქამდის იყო მისული, როგორც მოგვითხრობს არაქელ, — რომელიც თვითონაც ბოლოს ხანებში იყო ამათი მნახველი, — რომ შეტი ტანჯვისა და წამების ატანა ადარ შექალათო. ამათ შეასრულეს შაჰის სურვილი — დამაჰმადიანდნენ. მაგკამ, არაქელისავე სიტყვითა, შაჰმა არ შეასრულა თავისი დაზილება, იმან არ მისცა იმათ არაფერი, კარდა მტირეოდენი შემწეობისა, რომელიც სათქმელიც არ არის და ზიკსაც არ მოსწემდდა ამ საშინელს ყოფაში ჩაცვივნულს ქართველებსა.

ერთმანეთსეუდ დართული სიმშლით, სიტიტველით, უინახობით, სნეულებით, უწამლობით, მოკლეს ხანში თითქმის სრულიად ამოწედა აქ ქართველობა.

შირასსა და ისპანს გადასახლებული ქართველობა დასახლეს იმისთანა მთა ადგილებში, რომელნიც უფრო მაღალი და ცივი ადგილები იყვნენ. გადასახლებული სომხების მეზობლათ.

როგორც მოგვითხრობს ზიეტრო დელლავაღე, რაკი მეტს წილს ქართველებს აღარა ჭეჟდათ დედლები, იმათ თან და თან ავიწყდებოდათ თავიანთი წესები, ბოლოს თვითონაც არ იცოდნენ, რა და როგორ უწამებინათ: აღარც ერთს სჯუელსეუდ აღარ იდგნენ. ბოლოს იწყეს დამაჰმადიანება, რომელსეუდაც შაჰი და იმისი მოხელენი ჭეჟდათ მიდარაჟებულნი. შირასისა და ისპანის თემებში დასახლებული ქართველობა სულ დამაჰმადიანდა და ბოლოს ისრეთი ჩანატოები კახდნენ, რომ, არაქელის თქმით, რომელსაც ესენი უნახავს 1659 წელს, ორმოც-და-სამი წლის შემდგომ გადასახლებისა, ესენი უფრო სდებინდნენ ახლა ქრისტიანებს, ვიდრე თვით სპარსელებიო. „როდესაც ჩვენ შეგვკვდებოდნენ სადმე გზასეუდ, ჩვენს მშვიდობასა და გამარჯვების თქმასაც არ იღებდნენ, და საშინელი უშუერი ზირით იხსენიებდნენ თავის მამა-პაპასაც და თავის წინანდელს სარწმუნოებასაც. ახალს სარწმუნოებას-კი აქებდნენ და ღმერთს მადლობას სწირავდნენ, რომ ამისთანა წმინდა და ჭეშმარიტი სჯული მოგვმადლა“.

გასწედა მთლად შირასს დასახლებული ქართველობაც საშინელი გაჭირვებისაგან, თუმცა მიიღეს მამაჰმადიანობა. ქვეყანამ გადასწევიტა, რომ საქართველოს საქმე საუკუნოდ წასული იყო. ზიეტრო დელავაღე მოახსენებს სპარსეთიდან ხანს, სრულიად აღარ არის იმედი, რომ საქართველო კიდევ აღდგესო. იმისი შეგება და ხსნა აღარა ძალას აღარ შეუძლიანო..

შაჰი ჭხარობდა.

ერთიც კიდევ დაჰროდღვა საქართველოსეუდ და.. გასწევა ხსენება ქართველთა ზირისაგან უოფლისა ქვეყნისა!..

ჭხედავდა უგება ამას სააკადე და იმის თავში ირეოდნენ ათასი

ტვინის ამაღლებული და სისხლის შემწველი აზრები. ის ეფიციენტ-
და თავს, რომ მოჭვლიოს და მოჭვითხოს აბაზს და სხვასთ ეს
ამოდენა სისხლი, ტუვევსა, მოწვევტა და ცეცხლი საქართველსი.
ის ელოდა მხოლოდ დროს. ის სტდილობდა შესავებულებო მადე
ეს დრო. ის თვით ამზადებდა ამ დროს ისრე, რომ თვით გამტ-
დილი და შორს მოჭვრეტელი თვალი შავის ვერა ჭხედავდა ამას. სა-
კასე იცნობდა შავს, იცნობდა სხვასთ. იმან შესავა და შეაზილა
თავისი ქცევა იმათ ხასიათთან ისრე რომ ისინი ჭხედავდნენ საკასე-
ში თავის ზირველს მოკეთეს. თუ არ ასრე, თუ არ ამოდენათ თა-
ვის დარევა, ერთბეწვაც არის იჭვის შეტანა იმის ერთგულებასედ,
აბაზი ამას უფრო მადე მოულებდა ბოლოს, ვიდრემ სხვა ვისმე, რა-
დგანაც იცოდა ამისი ძალა, ამისი გონება, იცოდა რადენათ
საშიში იქნება იმისთვის ესა, თუ წაუგადა ხელიდამ. თუ შეატო-
რამ განზრახვა, თანაგრძობა ქართველობისა, მაშინ უნდა დაიღუპოს,
არამც თუ მარტო საკასე თავის ცოლშვილით, — უნდა დაიღუპოს
შთელი საქართველო, შთელი ქართველი ხალხი.

ამან უნდა იქცოს გული ქვად, უნდა გულში ცეცხლი ენთოს,
თვალეში სინარული და ბედნიერება; უნდა ემზადებოდეს სამტროდ,
და უჩვენებდეს თავს ისრე, რომ ემზადება. სამკეთოდ. უნდა გახდეს
ნამდვილი და გენიოსი, სცენასედ-კი არა, — ცხვრებაში მოქმედი
აკტიორი — ანუ როგორც წინათ შემოიტანეს. სიტუვა მსახიობი.

ლუარსაბ, ხოსრო მირზა და სააკაძე სარსეთში.

თუმცა როგორც ვიცით, ლუარსაბი გადმოვიდა თუ არა იმეჩეთი-
დამ, მაშინვე გააფრთხილეს და გააკვინეს რომ შავსა სახეიროდ არ
გადმოგიყვანათ; თუმცა კიდევ ეცადა გაქცევის; მაგრამ შავი ისრე გა-
რგათ, ისრეთის აღესით, ისრეთა მამაშვილური სიტკბობით ექცე-
ოდა, რომ იმას, როგორც ბავშვს ისრე მიიტყუებოდა სხვასეთისაკენ.
გორიდამ წაიყვანა თბილისს და ჭხირდებოდა, იქ გაგიშვებო. თბი-

დისიდამ განხატოჲს უარაიხედ სანადიროთ. უარაიდამ-უარაბადს სანადიროთვე. აქედამ—მიხანდაჩანს, თუმცა თავისვე დამ შაჰ-აბაზის ცოლმა, რომელმაც, როგორც ეტყობა, შენიშნა ახლა მანს ცუდი განზრახვა ლუარსაბზედ, გააფრთხილა, რომ ძნელი იყო ნდობა მანსა, მაგრამ ლუარსაბმა არც აქ დაიშალა თავისი კერძობა. ამისთან ამავე დამ გააფრთხილა, რომ არ ეხვეწებინა მანს თავის თავისი სიმამაცე და ვაჟკაცობა, არ გამოეღო ნადირობაში თავი და არ ეხლცა ბევრი ნადირი, რომ მანც უფრო აღარ დაგინდობსო. დაჲ ლუარსაბისა, ლელა, ცოლი აბაზისა, მიხვდა, თუმცა გვიან, რომ იმის ქმარს კარგი არა ედო-რა ლუარსაბზედ გუნებაში. მაგრამ, თქმა არ უნდა არ იცოდა მიხეცი ამისი. ის მანს ძვირს გულს ლუარსაბზედ ახრავებდა მანს შურიაჩს გულს და ამის გამო აფრთხილებდა, რომ არ ეხვეწებინა იმისთვის თავისი სიმკვირცხლე და სიმამაცე. მაგრამ, ლუარსაბი, თითქო ჯობრეო, უფრო და უფრო სტლილობდა გამოეჩინა თავისი ცხენისრობა და მოისარობა.

უარაიხედ გამართა მანს ნადირობა. იმს ჰქონდა გაცონილი, რომ ლუარსაბი იყო კარგი მონადირე. ამითი უნდა ესარგებლა მანს: ვითომც ძალიან მოეწონა იმისი ნადირობა და ამის მიხეზით გაეწვია უარაბადს. მანს გამართა უარაიხედ ნადირობა დიდებული. გამართა თავისა და თავისი დიდებულიების ჰარამისათვის შემკობილი ჩრდახები, რომ ეუერებინათ ნადირობისთვის. უველა დიდებული თავისის ახლებით და მონადირეებით გავინენ სანადირო ასპარეზზედ, შემკულნი ძვირფასი იარაღებით და ძვირფას იარაღში სამსხდარი ცხენებით. მანს დაუდო ნაძლევი ლუარსაბს, რომ მანც უფრო მარჯვედ ესროდა ამაზედ და უფრო ბევრს ნადირს დაჰხვდა. ლუარსაბს თავის მოუფარებამ ნება არ მისცა, გაეგონა დის რჩევა და არ გამოეღო თავი ნადირობაში.

მანც და ლუარსაბ ერთათ გამოვიდნენ სანადიროთ. უმაწვილი ლუარსაბ, შემკობილი შესამებული იარაღით, მოსული წერწეტი ტანით ჰმუენოდა და წარიტაცა მთელი ჰარამის გონება. გამართა ნადირობა და სროლა. მთელი ჰარამი თვალმოშორებელივ ადევნებდა სროლასა და ნადირობას უურს. უველას თვალი ჰქონდა ლუარსა-

მისაკენ. ლუარსაბი იყო ნამდვილი სსსს-ის მოწინააღმდეგე სსსს-ის ამ ნადირობაში. არც ერთი ნასროლი იმისი, არც ასტრონომიის ნადირი, არც ერთი იმის წინ კარბენილი ნადირი ვერ გადასრინილა ლუარსაბის ისარს. უველანი იუვენს აღტაცებაში. ჭრამი უნებურად ყოველს იმის ნასროლზედ გაჭკიოდა და სტეშიდა აღტაცების ტაშს. უხაროდა ეს თვით აბახსაცა. არ უხაროდა ეს მარტო ერთს ადამიანს, რომელიც ჭრამი-მიდამ დადგრემილი გამოჭყურებდა ლუარსაბს და კინაღამ ეძახდა — გეო, ნუ იღუზავ თავსა, ნუ აძლევი შენს მტერს შენის ხელით შენს უველის გამოსაჭრელს დანას ხელშიო. ეს იყო და. ლუარსაბის, ცოლი შაჰ-აბახსა, ლელა...

ლუარსაბს თც-და-ერთი ნადირით შეტი მოეკლა აბახსზედ. ეს ნადირობა ჭკავდა სწორეთ, რომცოც არხილ შეუეც ამბობს, რას-ტეკან შეუისა და ავთანდილის ნადირობასო. მოლოდ აზრი ამასა და იმ ნადირობას ჭქონდათ სხვა-და-სხვა.

აღტაცებული აბახი ჭკონიდა ლუარსაბს ამ მარჯვე ნადირობისათვის. ყოველს გამარჯვებულს ულოცავდა იმას და უჩვენებდა თავის სიხარულსა და აღტაცებას.

გათავდა ნადირობა.

უველამ ერთხმად მიულოცეს ლუარსაბს გამარჯვება, რომ ამით აღიარებდა ნადირი არც ერთს მონადირეს არც მოუკლავს.

შაჰმა ეს დაიხვია ხელზედ.

— შენ არც მომიკვდი, მინამ უარაბადიც არ ვინადირეთ, მინამ შე შენ არც გავიშვა მინა. — უთხრა შაჰმა ამ გვარი გადაკვეთილი სიტყვებით ლუარსაბს. — თუ ეხლა ეს ხათრი გამიტყუე, მაშინ შე უნდა დაგვრწმუნდე, რომ შენ არც ჩემი მოუვრობა და არც ჩემი შეკობრობა არც გნდომებია. უარაბადიც ვინადირეთ, და შემდეგ ჩაგაბარებ არცის აქეთ ყველა ქვეულებს და დაბრუნდი დიდებით შენს სამეფოში. თუ გიღიბს რათმე ჩემი თავი, უნდა ეს სურვილიც შემიხრულდ.

ლუარსაბი დაჭყვავ ნებას. არც შეიძლება უამისობა, რათგან გარემოებანი ისრეთნი იუვენს. ერთხელ გაიქცა და შეუნდო შაჰმა, მიუროდ გაქცევა ვინ იცის რითი გათავადებოდა.

მართალია, თუ მოისწრებდა, შეიძლება შაჰის მასხისი გატე-

მა კიდევაცა. მთის ხალხი მზად იყო საომრად. ოსი, ჩერქეზი მზათ-
იუფენ, როგორც კვლავაც, მოეტათ მხარი ქართველებისათვის. თვით
ქართლი, კახეთი. აიშლებოდა, იმერეთი მოსტუმდა მხარს. თარეშობ-
ით შეიძლებოდა შავის ძალის შერევა. მაგრამ უველა ამისთვის იყო
საჭირო კაცი, უველა ამისთვის იყო საჭირო ძალა, გარეცდილება,
მხნეობა, ენერჯია, თავის დედება. ამავის იმედი არა ჰქონდა ლუ-
არსაბს თავის თავისა. იმან ამჯობინა თავის გაწირვა. ის გაჭყუა
შავსა. გაჭყუა უარაბადს. გაჭყუა მიზანდაჩანს, ვითომც და კიდევ სა-
ნადიროთ. მიზანდარიდამ, რაკი ნება აღარ მისცა დაბრუნებისა და
სხვა-და-სხვა მიზეზებით იტყრდა, მაშინ დანწმუნდა ლუარსაბი, რომ
ის საკეთილთ არ წამოიყვანა აბაშა. ის მიხვდა, რომ ამას უში-
რებდნენ მოკვლას. ის შეუდგა სინანულს, რომ წამოვიდა იმერეთი-
დამ. აქ, ლუარსაბმა ცოცხლივე გამოიტოვა თავი ეზიარა სასიკვ-
დილოთ, უთხრა მოძღვარს ახსარება, გაამართვინა თავის მსჯელებს
გლოვის ზარი და გამოატირებინა ცოცხლივე თავი. მოსთქმინენ-
თვით ლუარსაბ და ამისი მსჯელები ლუარსაბის ბედს.

რაკი გამოიგლოვა თავი ლუარსაბმა, ეზიარა, უთხრა მოძღვარს
ახსარება, ცოცხლივე მოთქმითა და ზარით ატირებინა თავის მსჯე-
ლებს თავი, ის უფველ დღე ელოდა სიკვდილს.

მაგრამ არა ჩქარობდა ამის სიკვდილს ჯერობით თვით შავ-
აბაში. ის შეუდგა შეტადინობას, რომ მიელებინა ლუარსაბისათვის
მუსლემინობა. ამასეღ ჯერ თვითონ შავმა დაუწყო ტკბილათ ღაზა-
რაკი. ის უხსნიდა, რომ ეს საჭირო იყო ამათ ორთავეს და ორ-
თავე ქვეყნის საბედნიეროთ. ის ხშირად უმართავდა ლუარსაბს ამ
გვარს ღაზარაკსა, მე თვითონ მოვინათლებოდი, რომ მეც ქართვე-
ლებთან ერთი რკული მქონოდა და უფრო ერთობა გვექონოდა ქარ-
თელებსა და სპარსელებს, მაგრამ ხომ იცი მე თავს ვეღარ დავიტყრ-
ამოდენა ხალხში და ამოდენა სპარსეთი. ამოდენა გარშემო მოჭმე-
დიანობა უნდა მტრად გავინადო, უნდა ჩამოვივიდო, და მაშინ ვე-
დარცარას ჩემთვის გავარაკებ, ვედარცარას თქვენთვისაც; შენ-
გი რომ მიიღო მოჭმედიანობა, თუნდა კიდევ რომ წინააღმდეგნი გავიხდნენ
ქართველები, არ არის საშიში, რათგან ხალხი არის ცოტა, ჩემი ძა-

ლით ყველას ადვილათ დაიმორჩილებ, და, დღეს არის თუ ხვალ, ცოტ-ცოტათი შენ თავს დაგიდებენ თვითონაც, რაკი სამღვდელთს ძალა დაეკარგება და შენი მხარი არ ექნება, დამაჰმადიანდებიანო. მაშინ თქვენ ჩვენით და ჩვენ თქვენით გაპატივდებით, მტრობა და ერთ-მანეთის დევნა და სისხლის ღვრა გადავარდება. ხალხი გაშენდება, ხალხი აშენდება, ხალხი გაკეთდება, ხალხი ჰუნახავს მოსვენებას, გაკეთ სისხლის ღვრის მაგიერათ, დაუდებს თავსობას თავს.

მაგრამ, ლუარსაბი იყო მტკიცე ქრისტიანობის სახელობაში გაზრდილი. იმას არა ესმოდა-რა ზოლიტივისა. იმას ახსოვდა ჩვენთვის ჯვარცმული ქრისტი. მაგალითი ქრისტიანობის სიმტკიცისა ჰქონდა თვალწინ ქალში. ქეთევან დედოფალი, შეზურობილი სპარსეთში, დიდი ხანია იდგა მტკიცედ ქრისტეს სჯულზედ და საცარი სიმხნევით გლოდა მოწყალების გვირგვინს. ლუარსაბიც ქეთევანზეთ, ჰზრუნავდა ახლა მარტო სულისათვის. ის იდგა მაგრა და ეუბნებოდა შაჰს გამაჰმადიანებაზე უარს.

შაჰ-აბასი სტდილობდა კიდევ ტბილის სიტყვით დაყოფიებას, ის ექცეოდა დიდი ზატევით. როგორც თავის თანასწორს და არ ამხნევიებდა მტყულებას. იმისთვის უმჯობესი იყო ქართლში გაემეფებანა ისე ლუარსაბი, რათგან ნამდვილი მეფეც ეს იყო, ტრადიციაც ამას უფრო ჰქონდა, და ამის გამო ქართველობა ამას უფრო დაუდებდა თავს. ამიტომ, შაჰი სტდილობდა, რაც შეიძლებოდა ტბილათ მოჰქცეოდა. ისე ექცეოდა იმას, როგორც თავის სტუმარს, და არა ტყვეს. შაჰს, თუმცა საიდუმლო მეთაფურენი ჰყავდა მიჩენილი, რომ ლუარსაბი არ გაქცეულიყო, მაგრამ, რაკი ჰუნახა, რომ ლუარსაბის დაყოფა მომაჰმადიანობაზედ საჭირო იყო, ქართლიდანაც ხმები მოდიხნენ ამისათვის თავგამოდებისა და საშიში გახდა, არ გაქცეულიყო, შაჰმა საეჭვო ნახა, ამის გვერდს ნიადგ მოდარაჯენი ჰყოლოდნენ. შაჰს არ უნდოდა შეემხნევიებინა ლუარსაბისათვის, რომ იმას ეს დატყუებული და დარაჯებული ჰყავს, ამის გულისათვის შაჰმა მიჰმართა ერთს, სწორედ ყიზილბაშურს დონეს. იმან, ვითომც და იმის ნიშნად, რომ ლუარსაბი როგორც სავატიო სტუმარი, ჰყავდა თავის თანასწორად მიღებული, უძღვნა ერ-

თა ძვირფასი სამეფო ჯიდა და სთხოვა ლუარსაბს, როდესაც ჩემთან მოდიოდე, მაგ ჯიდათი მოდი ხოლმეო. ლუარსაბიც აღსრულდება ექენის სურვილს. ერთს დღესაც, როდესაც ლუარსაბი აზიარებდა შაჰთან წასვლას, მოიკითხა თავისი ჯიდა. ეძებეს მხლებელთა, აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ, მაგრამ ჯიდა ვეღარსად ვეღარ იზოფნეს. ჯიდა მოაზარუნა თვითონ შაჰსა. ლუარსაბი მივიდა შაჰთან უჯიდოთ. შაჰმა გაიოცა, და ჰკითხა ლუარსაბს, რას ნიშნავს შენი უჯიდოთი მოსვლათ. ლუარსაბმა უამბო, ჯიდა დაკეტილიდამი მომზარესო. შაჰი განკისხდა საშინლად, როგორ იყო ჩემს ძვირფასს სტუმარს, ჩემს ძმას ეს უნატიურობა მიაყენეს ჩემს სახელმწიფოში, ჩემს სასახლეშიო! შაჰი უქადოდა სადრჩობელას, ჯალათს უველა კარის კაცთ და მათ, ვინც ამისგან მიიხნილები ჰყავდა ლუარსაბს ამისი ჯიდას დაკარგვისათვის: დღეს ეს ჰქენით, ხვალ იმასაც გაჰბედავთ, რომ სხვა ამისს ნიფოსა და სამკაულს, თვით ამისს, ჩემთვის ძვირფასს სიტყვებსაც შეეხებიოო, მაშინ ხომ გაფიქრე და გავსწორე დედამწასთან ნახევარი ჩემი სახელმწიფო, მაშინ ხომ ადგავე ქვეყნის ზირიდამ, უველა, ვისთვისაც ამისი თავი ჩამობარებიაო!! აქ უბრძანა შაჰმა, რომ ლუარსაბის სადგომს ვითომც და ლუარსაბის სიტყვების დასაცავად, დღე და დამ განუმორებელივ ადგეს მრავალი და თვით ლუარსაბს, სადაცკი უნდა წაბრძანდებოდეს დასდევდენ ვითომც და მცაგებთ, ექენის უკეთესი მხლებლნი. კარის კაცთა და დიდებულთ წმინდათ შესარულეს ეს შაჰის ბრძანება. ლუარსაბის სადგომს ადგა დღე-დამ უარყოფი. ლუარსაბს დასდევდენ უოველგან თვით შაჰის ამალიდგან გამოცდილი და საუკეთესო დარაჯები. ამ გვარად, ძალიანაც რომ ცდილიყო, ლუარსაბს ჰქონდა გასაქცევრათ უოველი სადსარი შეკრული.

რა ვერა და ვერ დაიყოლია შაჰმა ლუარსაბი. სჯულის გამოცვლაზედ მაშინ ის გაისტუმრა ასტარაბას და ჩაბარა იქაურს ხანს. მაგრამ ჯერ კიდევ მანც არა ჰკარგავდა შაჰი იმედს, რომ ლუარსაბი მოვიდოდა გონს, გამაჰმადიანდებოდა.

სააკაძე დარწმუნდა, რომ ლუარსაბი, თავისი უჩინაობისა და თავხედობისა გამო, თუნდა რომ გასცლოდა ექენს, მეფედ არ ვარგოდა, იმ გვარ მეფეთ, როგორიც საჭირთ იყო დროთა მოთხოვნი-

ლებისათვის და როგორც უნდოდა სააკაძეს თავისი დაწყობილებისათვის. სააკაძე თანდა-თან უფრო და უფრო ჰრწმუნდებოდა, რომ საქართველო იყო უძლეო, მინამ ასრე ცალკ-ცალკე საშეფოტობათა და საშთავროებათ იყო გაფანტული. ცხადათ რწმუნდებოდა, რომ ამ მდგომარეობაში საქართველოს მოელოდა ცუდი ბოლო, საქართველო შეიშურებოდა კარშემო შემორტეული მძლავრი მტრის ფეხ ქვეშ. ბაგრატ, რომელიც დასვა შაჰმა მეფეთ, ხომ სრულებით არ ვარგოდა, და იმას, არამც თუ მთელი საქართველო, ქართლიც არ უღებდა თავს. რაც შეეხება თეიმურაზს, არც თეიმურაზი იყო უკეთესი ლუარსაბზედ. თუმცა ლუარსაბზედ უფრო მეტი მხნეობა გამოუვიდოდა, მაგრამ არა ჰქონდა შოკს მხედველობა, ნანდვლი ქვეყნის სიუკარული. ამასთან, შაჰი თავს მოიკლავდა და ამას-კი არ გაამეფებდა, მეტადრე ორსა და სამს სამეფოში. ამის გამო უნდა ისრე მოხერხებულყო, რომ მეფობა ჩაკრდნოდა ისრეთს კაცს, რომელიც იყო ხსიათებთაც მტკიცე, გონებთაც ძლიერი, შოკს მხედველი, ძლიერი მხედართ-მთავარი, დაუცხრომელი მოსაქმე, თავოსანი; ამასთან ისრეთი, რომ შაჰისა და სზარსეთის ნდობა ჯერობით მაინც უუტვლად ჰქონოდა.

ამ გვარი კაცი გაიცნო სააკაძემ სზარსეთში. ეს იყო ახალგაზრდა ხოსრო მირზა ბაგრატიონი, დიდი სვიმონ მეფის ძმისწულა, ძე დაუდ-ხანას. ნახვარ ძმა ბაგრატი მეფისა. ხოსრო მირზა მიეცა დავით ხანს მომავლიანობაში და თვითონაც ხოსრო იყო მოჭმადიანი. ის მიეცა დაუთ-ხანს ხარჭისაგან.

ხოსრო მირზა იყო სიღარიბეში, სრულიად მივიწყებული, შაჰის კარზედ არც-კი გაგონათ ამისი სახელი. მაგრამ ეს ვმაწვილი იჩენდა საკვირველს ნიჭს ყოფელს საქმეში. დიდებული სანახაობა და დიდებული ხსიათები და გვევს ცხადად აჩენდნენ, რომ ეს კაცი არ იყო უბრალო შთამავლობისა. მხლობელნი, რომელთანაც-კი რამე საქმე და კავშირი ჰქონდა ხოსრო მირზას. ეველანი უფურებდნენ ამას დიდი ზატოვისტემით, ეველანი უნებურად ხდებოდნენ ამისი მოჩხილნი ეველა ამის დაწყობილებასა და საქმეში.

საკაძემ გაიცნო ეს ვმაწვილი. შეიძლება ნაცნობთა და მხლობ-

ბელთ განგებაც კაცნეს ეს სააკაძეს. რომ მიექციათ ამაზედ იმისი უურადლება, როგორც შავზედ დიდი განმუღე შირისა. გაიწნო ეს უმაწვილი სააკაძემ და იმის აღტაცებას არა ჰქონდა სამძღვარი. რამდენიც უფრო ახლო იცნობდა, იმდენი უფრო აღტაცებაში მოდიოდა მისი ხასიათებით, მასი გონებით, მისი ნიჭიერებით. ის იყო ნანდვილი საშეუო კაცი, იყო ნანდვილად ისრეთი კაცი, როგორც უნდა სააკაძეს თავისი ზღანებისათვის, თავისი აზრების გასაყვანად. სააკაძე შეუდგა საქმეს. იმან ოსტატურად, რომ არ შეამჩნევინოს და აზრი არა აადებინოს-რა იჭვიანს შავსა, კაცნო იმას ხოსრო მირზა. სააკაძემ ისრე დააწყო საქმე, რომ რაღაცა სათხოვრისათვის უნდა შავთან მოსულიყო ხოსრო მირზა სწორედ იმ დროს, როდესაც სააკაძეც იქ იქნებოდა. სწორედ ამ გვარს დროს შემოიყვანეს შავთან სათხოვრით ხოსრო მირზა. იმის დანახვასზედ სააკაძე უმაღ წამოდგა ფეხზედ, გულზედ ხელეხ დადებული და მისცა შეუური სალაში ახალგაზდა უცნობს უმაწვილს. მინამ ის იყო იქა, მინამ სააკაძე არ დაშვდარა, ნიშნად ზატივის ტემისა. როდესაც გავიდა ხოსრო მირზა, მაშინა ჰკითხა შავმა: რას ნიშნავდა შენი მაგვარი ზატივისტემა მაგ უცნობი კაცისათ, სააკაძემ მოახსენა, რომ ეგ არის ჩემი შუვის დავითის შვილი, სვიმონ შუვის ძმის წულიო. ამ დღიდან მიიქცია ხოსრო მირზამ უურადლება შავ-აბასისა. შავ-აბასმა უწყო თავისთან მოწვევა. გაიწნო ახლო. სააკაძე უწებოდა ამაში შავს ხელსა. დაისწრო აბასმა ომებში, დაისწრო სახელმწიფო საქმეებში. მიანდო სხვა-და-სხვა მძიმე საქმეები. გამოდგა ხოსრო მირზა შესანიშნავი კაცი, გაზდა შავის მახლობელია, შავის საყვარელი. სააკაძესაც ეს უნდოდა. იმან ჰყავდა ახლა საშეუო კაცი, როგორც უნდოდა. ამას დაერთო ახლა სწორედ იმისთანა დრო, როგორცაც ეძებდა სააკაძე: ქართლიდან მოდიოდა ამბავი, რომ ქართველნი არ დაემორჩილნენ ბაგრატს, შავისაგან შეფედ დასმულს, არ ემორჩილებიან არც ამის შვილს სვიმონს, რომელიც გამეუდა მამის სიკვდილას უკან. ახლა იყო მომდგარი რიგი ხოსრო მირზასზედ, რომელიც იყო უმცროსი ძმა ბაგრატისა. ახლა ახლოვდებოდა დრო, როდესაც შექდლო სააკაძეს შესდგომოდა თავისი აზრების შესრულებას.

სიტყვით, სააკაძეს ჰყავდა თავისი გულის კანდიდატი ქართლის სამეფოდ — ხოსრო მირზა. ხოსრო მირზა უფურებდა სააკაძეს, როგორც კაცს, რომელმაც ეს გამოიყვანა ქვეყანაში, გახდა კაცად, წააყენა წინ შაჰთან, გახდა სახელმწიფო საქმეთა გამგებლათ, სპარსეთში ერთს უმაღლეს ჰირად. ის თანდათან უახლოვდებოდა სააკაძეს. სააკაძე და ის ხშირად უხსნიდნენ ერთმანერთს გულს...

თუმცა შაჰი არა სწრაფობდა ჯერობით ლუარსაბ მეფის სიკვდილს, რათკან ჯერ ერთი კრიდეობდა იმისი დასა და თავის ცოლის წყენას, მეორეც ესა ესმოდა არეულობა ქართლში და ფიქრობდა ეგება მოვაქციო ლუარსაბ და გამაჰმადიანებული ისევე ეს გატყავნოთ მეფეთ ქართლში და მაშინ ქართლი დამშვიდდებოა, მესამეც ლუარსაბ ჰყავდა, როგორც მძევალი, რომ ქართლელებს არ გაეწიათ ამბოხება. მაგრამ ახლა გაუჩნდა ისრეთი მძიმე მიზეზი, რომ, რაკი ლუარსაბი არა მოჰმადიანდებოდა: უნდა მოეღო ამისთვის ბოლო.

როგორც ზემოდ ითქვა, თეიმურაზ ჰქადაგებდა იმერეთში ყოფნის დროს, რომ იმერთ მიეღოთ ქვეშევრდომობა რუსებისა, იმერთა მეფე და მთავარნი დაჰყუენეს ამასედ ნებასა. თეიმურაზმა თვითონ ცალკე, იმერთა მეფე გიორგიმ ცალკე, მამია გურიელმა ცალკე, ლევან დადიანმა ცალკე გატყავნეს რუსთ ხელმწიფე მისხილ თეოდორითან წიგნები. ამ წიგნებით შესჩიოდნენ იმას შაჰ-აბასედ, მისგან კახეთის ოხრებასა, ტყუევანასა და მოწვევუტასედ. სთხოვდნენ მოსწეროს შაჰ-აბასს, რომ დაუბრუნოს თეიმურაზს თავისი შვილები, ღელა და სამეფო, დაბრუნოს თავის სამეფოში ლუარსაბ. თეიმურაზ აგონებს, რომ ივანე ვასილიჩის აქეთ კახეთი (ივერიას კახეთს ეძახიან რუსები) იყო რუსთა ხელმწიფეების მფარველობის ქვეშ, ამის გამო თეიმურაზიც და სხვა ზემოთ ხსენებულნი მეფე და მთავარნი სთხოვენ მთელი საქართველო მიიღოს იმან თავის მფარველობის ქვეშ და ჰპირდებიან საუკუნოდ ერთგულ ქვეშევრდომობას, რომელსედაც უღებენ ფიცს. ეს წიგნი გატყავნა იმერეთიდან 1618 წ. და გაატანეს რომელიდაც მონასტრის წინამძღვარს ხარიტონს.

რუსთ ხელმწიფემ თავის ვაჟად ჰხატცხა თავს ეღვა შეეღა ლუარ

სპისა, როგორც თავის ქვეშევრდომისა. იმან გაუგზავნა ამასეღ-
შაჰ-აბასს მონიქელები, ფსილი კორთბინი და ესტატე კუვშინიკო-
ვი, რომლების ხელთაგ გაუგზავნა წიგნი და პირადაც შეუთვალა,
რომ ქართლ-კახეთი არის იმისი მფარველობის ქვეშ, არიან იმისი
ქვეშევრდომნი და ამის გამო, შაჰს თუ არ უნდა, რომ ჩამოგადეს
იმისა და რუსთა შორის მტრობა და უსიამოვნობა, არ უნდა რუ-
სეთის დაუკითხავათ შეეხოს საქართველოსა, მის მეფეთა და მათს
სამოთ.

შაჰს ამის მეტიც აღარ უნდოდა.

იმან წაიკითხა წერილი რუსთ ხელმწიფისა, მოისმინა დიდი
ყურადღებით სიტყვა მონიქელებისა. დიდი ფიცით შეჭთვისა იმთა,
რომ ლუარსაბი არის თავის ნებით ამასთან სტუმრათ. მაგრამ, რაკი
ასრე შესმენია რუსთ ხელმწიფეს ის დიდის სიხარულით შეასრუ-
ლებს მის თხოვნას, ესლავე განუტევეს ლუარსაბს და ჩაბარებს თა-
ვის სამეფოს.

ესენი დაამედა, მაგრამ საქმით კი აი, რა ჩაიდინა. მოვიყვანთ
არაკელის სიტყვებს, რომელიც თვითონაც იყო თავრიზელი, იყო ამ
დროების მომწიფე და თითქმის მნახველიცა.

„შემდგომ მრავლისა წლისა მოვიდნენ რუსის დესპანნი (მო-
ციქულნი) მრავალი საქმის გამო და რუსთხელმწიფის პატივის გამო-
საცხადებლად. ამ დროს შაჰ-აბასი იყო წასული თემისა ისპანისასა.
ის იყო ავაქურანის წყალზედ, რომ აქედამ გაეჭრა საწყლე და გაე-
ყვანა იმ წყალში, რომელიც მიდის ისპანს, რადგან ისპან ძლიან
ცოტა წყალი ჰქონდა. აქ ევენა შაჰ-აბასს მრავალი ხელისნები და
მუშეები საწყლეს გასაყვანად. რუსთა დესპანები მივიდნენ აქ შაჰ-
აბასთან. მრავალთა სათხოვართა შორის სთხოვეს, რომ ლუარსაბი
დაებრუნებინა, სადაც ის იქნებოდა ისევ შაჰის ბრძანების ქვეშ და
იმის მორჩილებაში. გულში ბოროტის მზრახველმა შაჰმა, პი-
რად სხარული ეჩვენა რუსთ დესპანებს და ზაშინვე აღუთქვა მათი
სათხოვარის შესრულება და დაჭვირდა, რომ ლუარსაბს დაებრუნებ-
თავის სამეფოშიცა.

ამავე დროს შაჰმა დაიბარა ის თავისი დიდებული, რომელ-

საც ჰყავდა ჩაბარებული მეფე ლუარსაბ და უთხრა მას: „შენ ჩემგან სიკვდილის დირსი ხარ, რომ აქამდის არ მოუღე შენ ბოლო ლუარსაბსა. აკერ ახლა მოვიდნენ რუსის დესპანები და ახაოულობდნენ, რომ განვათავისუფლო ისა და დაუბრუნო თავისი სამეფო. წადი და თუ უმაღ არ მომივა ამბავი, რომ ლუარსაბ ცოცხალი აღარ არის, შენცა და შენს ეოფელს კერძობასაც სულ ამოგხრცავთ!“ ის დიდებული, რომელსაც ებარა ლუარსაბ, მაშინვე დაბრუნდა უკან. დაბრუნებული უფრო მეტს სიე არუღსა და აღეკსს უჩვენებდა ლუარსაბს, ვადრემ წინათ, რომ ლუარსაბი არ მიხვედრილიყო არაფერს.

„ერთს დღეს ისა და ლუარსაბი გამოვიდნენ მდინარის პირად სათევზავოდ. პირველად დიდებულია სპარსმა ესროლა ბადე, და განგება კარგათ არ ესროლა, — ვითომ კარგათ არ ვიცი და ვერ მოვახერხეო. ლუარსაბი სრულიად გულდანდობილი იყო. ის აქედამ არასიფერს არ მოელოდა. რაკი ჰხანა ლუარსაბმა, რომ ამ დიდებულმა ვერ ესროლა კარგათ ბადე და არცა სცოდნია სროლა, ადგა, რაკი თვითონ კარგი მებადური იყო, და თვითონ გამოართვა ბადე, მოიკრიფა ხელში, დაიხუკა წელის პირას ღერღუმისაკენ და ესროლა. წადრეკილს ლუარსაბს, მიეპარა დიდებული სპარსი, დაჰკრა კისერში ამოღებული ხმალი გაკვდებისა თავი. თავი მიართვა იმან ავაქურანის წყლსედ მესსა“.

ამით გათავდა ჰატიონებით აღსავსე, მაგრამ უსასიათო და მებეიერი თვითნება სიცოცხლე ლუარსაბისა. ის მოიკლა 1622 წ. ამ მოციქულობას მოჰყვა წამებაც ქეთევან დედოფლისა, რომელიც მოიკლა ამავე წელს¹⁾

1) ზოგთა თქმულობით ქეთევან ეწამა 1624 წ., ზოგთა თქმულობით 1621 წ. მაგრამ ნამდვილად ეს წამება მოხდა 1622 წ. ენკენისთვეში ეს მტკიცდება მით, რომ ყველა მწერალთა თქმით, თეიმურაზ ეკურთხა ქართლის მეფედ შვიდი თთვის შემდგომ ქეთევანის დედოფლის წამებისა, ეს კურთხევა მოხდა 1623 წ., რომელსაც თითქმის ყველა მწერალნი ეთანხმებიან. ლათინთა მისიონერთა თქმით, რომელთაც ამ დროს სპარსეთს იყვნენ და დაახლოვებულნი იყვნენ ქეთევანთან, ქეთევანმა აღიარა კათოლიკობა და კათოლიკეთ აღესრულა (თაჰარაშვილი. ისტ. კათოლიკობის საქართველოში, გვ. 110 და 111.)

განახენი შაჰისა საქართველოს მოსწობასედ. ჰლანები სააკადისა.

ბაგრატ ეოგველთვის იყო ერთგული შაჰისა და, როგორც ითქვა, შაჰი ეძახდა ამას თავის ბიძას. შემდგომ იმისა, რაც ამან გასცა თეიმურაზისა საიღუმლოთ ამასთან მოწერილი წიგნი ჰირველად კახეთში შემოსევის დროს, შაჰი უფრო დარწმუნდა, რომ ეს სრულა სანდო იყო ამისთვის. ამისგან, მეორედ საქართველოში შემოსევის დროს, იმან ბაგრატ დასვა მეფედ, და არა ხოსრო მირზა, რომელიც იყო კანდიდატი სააკადისა. არც შეიძლებოდა ამ დროს სააკადისგან ამასეჲდ ლაზარაკი, რათგან ქართლს ადგა საშინელი განსაცდელი და ესეც დიდი საქმე იყო, თუ მოახერხებდა ამ განსაცდელიდგან გადაარჩენის. თუმცა შაჰი დარწმუნებული იყო, რომ ბაგრატს არა ჰქონდა თავი მეფობისა, მაგრამ იმასეჲდ დარწმუნებული იყო, რომ არც იმისი თავი ჰქონდა—ცუდი რამ გაეზრახა შაჰსეჲდ. ხოსრო მირზა სულ სხვა იყო. ხოსრო მირზა იყო კაცი, რომელსაც ეოგველითერი გამოუვიდოდა ხელიდამ, თუმცა იმას ჯერ ამის ერთგულობის მეტი არა გამოეჩინა რა. თუმცა ჰირველ ხანად ქართველებმა ხმა ამოუღებლივ მიიღეს ბაგრატ თავის მეფედ, — თუკი ეთქმოდა მეფობა კაცს, რომელსაც მეფის გვირგვინი არა ჰქონდა ნაკურთხი და იყო დაუნებელი ეყენისაგან, როგორც ეყენის მოხელე, — მაგრამ, რაკი დამშვიდეს გული და გაიტალეს ქართლიდამ შაჰი, ბაგრატს დაარვიან თავს არ უღებდა ლორეს მეფიქის მირიამანისა და შიგა და შიგ საბარათიანოელების მეტი. იქამდის მივიდა საქმე, რომ ბაგრატ გაეტალა ქართლელებს თბილისიდამ და გავიდა ბოლნისში სადგომად, სადაც ელად ლორეს მეფიქიდამ და ზოგიერთა ბარათანთაგან შეელას¹⁾ რისკანაც დაცინვით ეძახდნენ იმას საბარათიანოს მეფეს. ის ბოლნისში იყო ტყვე ვიდრემ მეფე.

ამ ვაგნმა ბაგრატის უძღურებამ წაჭყარა ლაგამი ქართლის დიდებულთა. მოკვდა ბაგრატ. აქაც კიდევ შაჰმა არ იხება ხოს-

1) მაშინ ორბელიანებსაც ბარათანთ ეძახდნენ.

რო მიზანს შეფობა. შეფობა მისცა სუ მინს უმაწვილს შვილს ბაკრატისას. აქ შეიქნა სამინჯელი შინაური არეულობა. რაც-კი და ვისაც ვისი ჯვარი სჭირდა, მაშინ იხინა ეგელათურმა თავი. გასლიერებულმა ბარათა ბარათაშვილმა (მარბდის გმირი ბარათა სხვა იყო) მოსწევიტა მთელი თავისი ს ხლეულობა, გარდა თავისი ძმისწულის ფაულანისა, რომელმაც სახლობით გასწრო სზარსეთს, იქილამ მოიუგანა ჯარი ეეენისა და ახლა ამან მოჰკვლა თვითონ ბარათა, გაბცეული ქართლიდამ თავფაროვანის ტბაზედ. ამავე სანებში, შემიგამ ნუგზარ ერისთავის სიკვდილისა, შაიქა არეულობა და ერთმანეთზედ ასევე ნუგზარის შვილებისა. როგორც უფროსს შვილს, ერისთავობა ანაგვისა ეკუთვნოდა ბაადურს. ზურაბ ეურჩებოდა და იხემებდა თვითონ ამ ადგილს ძალა ექონა ბაადურსა, ზურაბ. რაკი ვერას გახდა, გვარდა თავისი ცოლით სზარსეთს შავთან. შიმართა სსაკადეს, რომლისაც გაზრდილი იყო ესა. სსაკადე იცნობდა ამის ძალასა და ნიჭსა. ეს იყო იმისთვის მომავალში საჭირო კაცი მიატეშინა ეეენს ამისთვის ერისთავობა. ზურაბ დაბრუნდა ქართლში, ცოლი გაუშვა სზარსეთს. რაკი ჩაიგდო ზურაბმა ერისთავობა ხელში იწყო სსამინჯელი მძლავრობა. მამოზრო სბარათიანოს სხსხეტი ბარათა ბარათაშვილი (მარბდის გმირი,) შეესია მთიულ მოხვევთა და დაიზურა ისინი, რომელნიც შინაშდის ითვლებოდა სსხსსოთ. აქამდის თავისუფალი ხალხი, შექქნა ზურაბმა მონებათ, სიტყვით ქართლში დადგა ასრეთი დროება, რომელსაც ქართველები ეტყვიან; ძალლი პატრონს ველარ იცნობსო. სვიმონს თავს არვინ უღებდა. მისდიოდა ეს ამბავი შავს. შავმა დაუნიშნა მას ვეჟილად გიორგი სსაკადე, სსაკადე მიდიოდა ხამუშ-ხამუშ ქართლში, მაგრამ სრულიად არაფერს თავს არღებულობდა, რაკი ჰხედავდა, რომ სვიმონ არ გამოდგებოდა არასფერს საქმეში. ის თითქო უწებოდა ამაში ხელს ქართველობას. იმას გული ჰქონდა ხოსრო მირზასთან. არეულობა და უწესობა ქართლში მატულობდა. სვიმონს მეფედ აღარავინა სთვლიდა. ზურაბ ერისთავი ხომ სრულიად აღარ უღებდა თავს და თანდათან იქერდა სსემოდ სულ ახალ ახალ თავისუფალ ანუ სსხსსო ქართველ ერებს. სვიმონ მეფე ჰხედავდა, რომ ეს მეტი იყო თავის აღ-

ვილას. ადგა წავიდა სპარსეთს შავთან სსხველედ, სხვათა შორის თვით ზურაბ ერისთავზედაც. ზურაბ თვითონაც დაედევნა უკან და იახლა ისიც შავს, სააკაძეს უსრულდებოდა სურვილი. შავი უნდა დარწმუნებულყო, რომ ქართლის მეფე უნდა ეოფილიყო უფრო მაგარი, გამოცდილი და გონიერი კაცი. ამგვარი ერთთ ერთი ბატონი და მეშვიდრე იყო ხოსრო მირზა, როგორც ითქვა, კანდიდატი სააკაძისა. სააკაძე ელოდა, რომ აკერ მისცემს შვირ რაჟამს და გაისტუმრებს ქართლში ხოსრო მირზასა.

მაგრამ გამოვიდა სრულად სხვა. შავმა ერთი კრინტიც არ დასძრა ხოსრო მირზას გამეფებაზედ. ის კარგათა ჭებდავდა, რომ ხოსრო მირზა მისცემდა ქართლს ძალას, რომელიც სრულიად არ იყო შავისთვის სსურველი. შავი მხოლოდ ეძებდა მიზეზს ქართლ-კახეთის ბოლოს მოღებისას. რაკი შავმა ნახა, რომ საქმე სახუმარი აღარ იყო: ერთმხრივ კახელები ძლიერდებიან, მკვიდრდებიან თავის ადგილას და ფეიქარხანი მარტო იმ ძალით, რომელიც შიცემული ჭქონდა, ვერ ახერხებს კახეთის აყრას და მათს ალვას თათართა დასახლებას; მეორეს მხრივ ქართლელნი არ უღებენ თავს ამისგნით დაუენებულს შეფეებს; მესამე მხრით—ქართლი და კახეთი სრულებით გულაყრილნი არიან სპარსეთზედ, იმათი თვალი და ყური არის ჩრდილოეთისაკენ, საიღამაც ელიან შკელას; მეოთხეს მხრივ, რუსები აღარა ხუმრობენ, ერევანს საქართველოს საქმეში, უყურებენ საქართველოს, როგორც თავის ქვეშეურდამს ქვეყანას, იღებენ ქართველებისთვის თავს, უთვლიან ამას, რომ შენ მანდ ხელი აღარა გაქვს, უხვენოთ არ შეგიძლიან შეხეო საქართველოს კაცსა და საქართველოს სამზღვრებსა, — მაკველეკინა თუ არა ლუარსაბ, გაისტუმრა რუთა მოციქულები, შავი მაშინვე შეუდგა, როგორც მოგვითხრობს უსხელო ავტორი ლუარსაბ მეფის წამებისა, მთელი ქართლ-კახეთის მოსზობის საქმეს. იმან გადასწევიტა გაჭკუნანოს დიდძალი ჯარი ფეიქარ ხანის და თბილისში მდგომი სპარსთა ჯარებთან ერთად სამოქმედოთ, რომ კახეთი მთლათ მოსწევიტონ, ქართლი მთლად აჭყარონ და გადასახლონ სპარსეთში.

შავი შეუდგა ამ საქმის თადარიგს. მაგრამ საქმე იყო მძიმე.

ამ საქმის შესრულებას უნდოდა დიდი მოსაზრება და მოხერხება. ამ საქმის დასაწყობათ ჭყავდა იმას იმგვარი სარდალნი, როგორც უარნიხანი, უბრნიბაში, უსუფხანი და სხვანი, რომელთაც ისრე კარგათ იზინეს თავი კახეთის მოსპობასა და ტუვევენაში, და რომელთაც ახლად თვითონაც კარგათ ჰქონდათ შესწავლილი ქართლ-კახეთი, მაგრამ ამათი ცოდვნა კიდევ სავაძო არ იყო. საჭირო იყო ცოდვნა და წუობა უფრო მტოდნე და გამოცდილი კაცისა. ამგვარი კაციც მიხათა ჭყავდა აბახს. ეს იყო სავაკაძე.

სავაკაძე იყო ქართველებისაგან გულდამწვარი, სავაკაძე იყო ასრეთი ერთგული შაჰისა, სავაკაძეს ახლად უფრო გული დააკლეს ქართველებმა, რომელნიც არ დაემორჩილნენ ბაგრატ მეფეს, რომელსაც სხელის-მძღვანელად გააყოლეს ამისი ძმა ბეჟან, და იყო სახლთუხუცესი ბაგრატისა არ დაემორჩილნენ სვიმონ მეფეს, რომლისაც მეურნეთ ანუ უკეთა ვთქვათ, ოპიკუნად დანიშნა შაჰმა თვითონ სავაკაძე, სავაკაძეს გააუპატიურეს დედა და სხვა

უკეთესი ადარ ექნებოდა, რომ ეხლად ეწყობოდა საქმე შაჰის სასარგებლოდ. სავაკაძე, უძლიერესი ქართველი, იყო ერთგული ამისი, ქართლში არ იყო მეფე და კახეთში. კახეთი იყო უძლური ტუვევნიისა, მუსრისა და ოხრებისაგან. ქართლი არეული და ასეული ერთმანეთზედ არც ერთი ქართველი მოთავე ადარ იყო, რომ შესძლებოდა შასუსნი სპარსელებისა. ზურაბი იყო, და ზურაბიც ამ ხანათ იყო სპარსეთს, შაჰს შეეძლო ამისი დაჭერა აქა.

შაჰმა მოიხმო სარჩევლად საუკეთესო თავისი მხედართ მთავარი. მოიწვია სავაკაძე. აუხსნა ამათ, რომ საქართველოს დარჩენა სპარსთათვის შეუძლებელიდა. გამოუცხადა საიდუმლოთ, რომ იმასა ჰქსურს საუკუნოდ ბოლო მოუდოს მიუღეს ქართლ-კახეთს. გამოუცხადა, რომ თუ ეს არ მოხდა, სპარსთა საბოლოო საფრთხეშია. რუსეთი ეპატრონებოდა ქართლ-კახეთს, რუსეთი უახლოვდებოდა სპარსთა სამზღვრებს. ის ჰკითხავდა ამათ რჩევას, როგორ უნდა მოხერხებულიყო ეს, რომ ქართველებს კიდევ თავი არ დაეხწიათ ამისი მახვილისათვის. შემდგომ მრავალი რჩევისა, რომელიც წარმოითქვა თვით შაჰისა და მისთა უკეთესთა სარდალთაგან, სავაკაძემ მიიტაცა ერ-

თი საშინელი რჩევა ამ საზარო განზრახვის შესასრულებლად. რჩევა ნამდვილი ჯოჯოხეთური.

ამ სანად, როგორც ვიცით, კახეთში იდგა ბლამა ჯარით იუე-ქარ-ხანი, რომელსაც მისცა ცოლად შაჰ-აბაზმა თავისი ნაცოლარი, ლეა, ლუარსაბ მეფის დაჟ იმის შემდგომ, როცა მოაკვლევინა მეფე ლუარსაბ. და ამ იუექარხანს მისცა კახეთის ბატონობა, ნაცვლად თეიმურაზ მეფისა. იდგა ჯარი სპარსთა თბილისშიც.

ამ ჯარების მისამატებლად უნდა ახლა ახალი დიდძალი ჯარი დაძრულიყო და შესულიყო საქართველოში. ცხადია ქართველები ამას არ შეხედავდნენ კარგის თვლით, მეტადრე, რაც ჰინახეს კახელების თავს შაჰ-აბაზის ჯარებისაგან მეორე შემოსევაზედ. უეჭველია, ან გაემზადებოდა ქართველობა თავგანწირული საბრძოლველად, ან დასწრებდა განიზნვას. მაშინ შაჰის სურვილის შესრულება შეუძლებელი იქნებოდა.

ყველა ამების ასარიდებლად, სააკაძემ ურჩია, რომ შაჰს მიეცა თავისი შვილის შვილი, უორიბაშის ასული, ცოლად სვიმონ, ქართლის მეფისათვის. ამითი ქართველნი დაწმუნდებოდნენ, რომ შაჰს, მტრობა კი არა, მოყვრობა ჰქონს ქართველებისა. ვითამც და დიდის დიდებით უხდის შაჰი ქორწილს თავის ახალს საძეს, ამან გავზავნოს ზოგი ჯარი სპარსთა ამ ქორწილის შესამკობლათ წინაღუე თბილისში დღესასწაულების შესამზადებლათ, და დააყენოს იქა, ზოგი ჯარა, როგორც მყარი, ახლოს თან სვიმონ მეფეს, და ამითსულ დიდის ქორწილითა და დიდებით იარონ თბილისამდის. ზოგიც კიდევ, სხვა და სხვა ხანები, თავისის ჯარებით უბრძანოს, მივიდნენ თბილისში, ვითამცა და მეფე სვიმონის მისალოცავად, და ამ გვარად შეიყვანოს საჭირო ჯარი სპარსთა ქართლში შემდგომ თბილისიდან ეს ჯარი უნდა გასულიყო, ვითამც და აღდგომების საქმელად და ქორწილის სადიდებლად სამუხრანოში სამხედრო დღესასწაულებისათვის. აქედამ სხვა-და-სხვა მიზეზებით, უნდა წვრილწვრილათ წასულიყვნენ ჯარები, დაეჭირათ ხეობები, სახიზნი ადგილები და ციხეები. ამ გვარად უნდა დაჭერილიყო ქართლ-კახეთი და შეჭროდათ ვოველი ღონე გამაგრებისა და განიზვნისა, საქარ-

თველო შეიქნებოდა მონწყველეული ხათუნგში, და დადგებოდა მისი აღსასრულის დღე.

შაჰიცა და მის მხედართ-მთავარნიც ამ ზღაპრით მოვიდნენ ად-ტატებსში.

ზღანი ეკუთვნოდა სააკაძეს, და ცხადია ამ ზღანს თვითონ უფრო მოეუწინა აღსრულებასი. შაჰმაც და მთავარ-სარდალთაც გადასწვიტეს, რომ სააკაძე თვითონაც წასძლოდოდა სპარსთა ჯარს, ესელთმძღვანელებინა ამ დიდს საქმეში.

სააკაძემ იტვირთ სიამოვნებით და წამოჰყვა სპარსთ.

იმან ითხოვა, რომ შაჰს შეერიგებინა ზურაბ არაგვის ერისთავი და შეეე სვიმონ და ზურაბაც გამოეყოლებინა თან.

შაჰმა შეარიგა ზურაბ და სვიმონ.

ფრთხილმა აბაზმა დაიჭირა მძევლად სააკაძის უკეთესი შვილი, ზაატა, რომელსაც ეჭირა თვითონაც დიდი ალაგი სპარსეთის სახელმწიფო სამსახურში, და რომელსაც ზიკტრო დელავადე ეძახის ვახტანგ.

ზურაბმა, რაკი მიდიოდნენ იმ სპარსელის განზრახვით საქარ-თველოში და უნდა ისევ დაბრუნებულიყო სპარსეთს, შემდგომ თავის მოვალეობას აღსრულებისა, გაუშვა თავისი ცოლი სპარსეთში. შაჰმა უთავა ვარჩიხან და უსუფხან.

გარდა ვარჩიხანისა და უსუფ, შირვანის ხანის დიდ-ძალი ჯარების, უნდა კიდევ ახლად ათი სხვა ხანი, მრავალი ამირნი და სულ-თანნი თავისი ჯარებით შესულიყვნენ საქართველოში.

აღსრულება განახენისა.

დაიდრა ეს აუარებელი ჯარი სპარსეთიდან შაჰის მრისხანე ბრძანების შესასრულებლად ¹⁾.

¹⁾ პარიუის სამეფო ბიბლიოთეკის ხელნაწერის თქმით ეს იყო 1626 წ. ქ. ტილ. მაგრამ ეს შეცდომაა. ეს იყო 6122 წ. მოწყვეტა სპარსთა, როგორც ქვემოთაც იფჰმის, მოხდა 1626 წ. 16

ამ ჯარს უნდა ემკჷმედნა ერთათ ივეიქარ-ხანის ჯარებთან, რომელიც იდგა კახეთში, და იმ შეცინოვნე ჯარებთან, რომელნიც ეყენათ სწასთ თბილისში და ზოგიერთა სხვა სიმაგრეებში ეგრეთვე საქართველოს სამხედროებსედა. ¹⁾

საქართველოს თავს იდგა საშინელი რისხვა ცინა. უნდა აღიგაოს ზირისაგან ყოვლისა ქვეყნისა სახსენებელი ქართველთა!!.

არც კახეთს, არც ქართლს, როგორც ითქვა, შეუე არა ჰქავდათ, რომელთაც შესძლებოდათ შეეკრიფათ ყველა სამეფო ძაღისთვის ერთათ თავი და გაეწიათ შაჰის განკარგულებისთვის წინაღმდეგობა. ლუარსაბი აღარ იყო ცოცხალი. შეუე სვიმონ თვითონაც მომხრე იყო ეყენისა, აღსრულებდა მის სურვილს. ის იყო მოჭმადიანი, ის დასრულებდა ისევ ბატონად ქართლის ადგილებისა, და იმისთვის სულ ერთი იყო, ქართველები ესანლებოდნენ აქ, თუ სხვა ტომის ხალხნი. თეიმურაზ თავისის ცოლშვილით იყო გავარდნილი სასამღაოში და იქიდან ჰქონდა გაცხარებული მიწერ-მოწერა მოსკოვთან. მთავართა და დიდებულთა არა ჰქავდათ რიგანი მოთავე. უკვლას ცალკე გაეშვირა ცხვირი. თუნდა ყოფილიყო მოთავე, ჯარი ისრეთი ოსტატურად მოდიოდა, რომ არავინ არ მოელოდა იმათგან ბრძობას. ისინი იყვნენ მაურები, ახლებოდნენ დიდებულს მეფეს, დიდებული შაჰის სიძეს. შაჰი დიანცა და დიდებით გამოისტუმრებდა თავის ქალს, თავის სიძეს!.. დანაშთენი ხანები მოდიოდნენ მოსალაგად, შაჰის სიძის სადიდებლად...

არავინ არ მოდიოდა თეიქრს, რომ ამ მშვიდობიანათ შემოსულს მაყრად და მოსალაგად ჯარს ჰქონდა საშინელი მრისხანე და ქვეყნის ბოლოს მომღები ბრძანება. ²⁾ უკვლას მდუმარებდა, ყველა იყო თავისთვის მიუდროებული, უკვლანი ისევ ესეოდნენ ერთმანერთს,

²⁾ მცხეთის ერთს გუჯარში, სადაც არის როსტომ მეფის ზოგი ცხოვრება აწერილი, არის ნათქვამი, რომ ამ საქორწილოდ მოვიდნენ თბილისს და მიიყვანეს სვიმონის საცოლო თორმეტი ხანი თავისი ჯარებით (ქრ. ყორდ. ტ. II, გვ. 462).

¹⁾ მეფე არჩილი ამბობს, რომ მხოლოდ გაიკვირვის: ამოდენა მაყარი, რა ამბავიაო.

ძალ-მომხრებდნენ ერთმანეთზედ, ბევრნი თვითონაც შექცევდნენ ამ დიდებულს ქორწილში, იღებდნენ ექენისაგან გამოგზავნილს ფეშქაშებს, იცვამდნენ ძვირფასს ხალათებს...

სწარსთა ჯარი მშვიდობიანად, დიდი ღვინით, დიდი მეჭვლი- შით, დიდი შედღუხებით, შუშხუნებით და მასხალებით შემოვიდნენ თბილისში. იწყეს დიდებული ქორწილი და დღესასწაულობა. იფენენ ამ ქორწილში მწვეველნი უკეთესნი ქართლის დიდებულნი და დარბაისელები. გამოდიოდა მრავალი და უხვი წყალობა ექენისა.

ყოველ დღე მოდიოდა ახალ-ახალი ხანი თავისი ჯარებითა და დიდის დიდებით და ფეშქაშებით სვიმონ მეფის მოსალოცათ.

თბილისი და მისი მიდამო გაივსო სწარსთა ჯარებით.

ქორწილის დღესასწაულს არა ჰქონდა დასასრული.

თბილისიდან იყოფო დენა ჯარმა ახლა სამუხრანო მინდვრებისა და ვაკეებისაკენ სამხედრო სადღესასწაულთა ქორწილისავე დიდებისათვის და შექორწილეთა შექცევისათვის. მეტი ჯარი სწარსთა ამ გვარად შევიდა ქართლის თითქმის გულში.

სამხედრო აღლუმებმა და დღესასწაულებმა გასწიეს კარგა ხანს.

აქედამ, ვითომც და ჯარების გასართობათ, სწანდირთ, შესაქცევრად, დაიძრა წვრილ-წვრილად ჯარი სწარსთა სხვა-და-სხვა ხეობებისა და სიმაგრესაკენ და დაიჭირეს ყველა სახიზნი ადგილების გზები, ვიწრობი და სიმაგრენი.

რაც ხდებოდა აქ, ქართლში, ის ხდებოდა კახეთშიაც.

მომეტებული ნაწილი ფეიქარ-ხანისა, ანუ როგორც ზოგიერთა ჩვენი მწერადნი ეძახიან, ფეიქანის ხანისა და ვარჩხანის ჯარებისა ამ გვარად გაიკრიფნენ სხვა-და-სხვა შორს ხეობებსა და მთებისაკენ სხვათა შორის, როგორც მოგვითხრობს ისკანდერ მუნჯი. რომ სულ შეასუსტოს ერთს ადგილს მეოფე ჯარი, მეტი ჯარი ფეიქარ ხანისა, მეტი წილი გმირებისა და მამულად უფლი ხანი, ბეგლარ ბეგი ვარაზდისა, გაჰგზავნა (მარტყოფილამ) ვითომ და სიღნახის ასაღებად.

მთელს ქართლსა და კახეთს შეეკრა ცხა განიზნვისა და თავის გასწევისა. მთელი ქართლ-კახეთის ხალხი იყო განიზნვედუელი სწარსთა ბრძელებში.

აქ იწეეს სზარსთა სარდლებმა შაჰის ბრძანების შესრულება.

დადგა საქართველოს განკითხვის დღე.

შუა გულს საქართველოში სდგას მტრის ჯარი. უველა ციხე-
ები და სიმაგრენი უჭირავთ სზარსთა, ხეობები და სუფარულნი
დაიპურეს ამათ. უკეთესი ქართველნი, სააკაძე და ზურაბ არიან-
სზარსთა ჯარებას წინამძღოლნი. შეივე ქართლისა არის მომხრე
სზარსთა. კაცი არ არის ორს სამეფოში, რომ მოჰხედოს ქვეყანას
ამ საშინელს განკითხვის დღეს.

აერა და მოწუვეტა უნდა დაეწოთ უკეთესთა ქართველთა მე-
ომართაგან, რომ მოთავე სრულიად დაარავინ დარჩენოდათ ქართველთა
უარჩინანმა, როგორც პირველმა სზართა მთავარ სარდალმა,
მისწერა ფეიქარ ხანს კახეთში, რომ იქ შეეკრიბა. საუკეთესო ჯარი
კახელებისა და წამოკუფანა ქართლში, ვითომც და იმერეთში საომ-
რად წასსვლელად.

ქართლის საუკეთესო ხალხსაც შეუგვეტეს ამ გვარად შეერა და
გამზადება საომრად.

მუხჯიხ სიტუვით ფეიქარ-ხანმა მოიფანა კახეთიდან ორი ათა-
სი რჩეული კაცი; სხვების თქმით კახეთიდან მოვიდა ს. მი-ათასი კა-
ცი. ქართლიდანაც შეიყარა ამოდენა ჯარი სულ უკეთესი მეომარნი
და სარდალნი.

უარჩინანმა და ფეიქარ ხანმა გაუჩინეს კახელებს სხვა სადგომი,
და ქართლებს სხვა. კახელები დაუენეს არაგვის შარისაკენ საფურ-
ცლეს¹⁾ და ფონახელას შუა. ქართველები ქსნისაკენ, ქანდასთან,
კახელებზედ კარგა მოძორებიდ, რომ ქართველებსა და კახელებს
ერთმანერთისა არა სცოდნოდათ-რა.

მოსრვა იწეეს კახელებიდან, რომელიც, მაშინდელთა მწერალთა-
თქმით, მოიფანეს ა დ ლ უ მ ი ს ს ა ქ ნ ე ლ ა დ.

კახელებისათვის გამართეს არგვის ზირას დიდი მშვენიერი შემ-
კობილი კარავი. ამ კარავში დაბრძანდნეს თვითონ უარჩინან, ფეი-

¹⁾ ამ ალაგს დღეს ეძახიან ნატახტარს, რათვან საფურცლეს ჰქონ-
და თავისი ტახტი და რეზიდენცია თეიმურაზ მეფეს იმ ხანებშიც, როდეს-
საც სვიმონ მეფეს ეპირა ტფილისი.

ქარ-ხან და უსუფ ხანი. კარავის კარეთ, არაგვის ჰიარს იყო გამარ-
თული დიდი ფანს ნტური საყსსზოსავით. ერთი კარი დიდებუელი კარ-
ვისა გადიოდა ამ ფანსნტურში. აქ იდგნენ მრავალი დამკლავებუელი
ჯალათები, ამოღებუელი ხმლებით.

ქ. ეარჩინხანმა შეუთავადა კახელებს, რომ მოსულიყვნენ თვითათ-
თვითათ და შეედოთ შესისკავან კამოგზანინილი წყალბე და ხალა-
თები.

კახელობა არ ელოდა აქ არავითარს დალატს. ისინი გულდან-
დობილნი მოდიოდნენ თვითთ-თვითთდ ამ კარავში. სარდლები ამ-
ლეგდნენ ტბობის სლამს, უცხადებდნენ შესის წყალბობის სიტყვებს
და სთხოვდნენ გაჭვოლოდნენ მსლებებს მეორე კარავში წყალბობის
მისალებათ. კახელები გასდევდნენ. აქ ბნელს ფანსნტურში უნებ სტა-
ტებდნენ ჯალათები ხელს, გაჭვადათ არაგვის ჰიარს, ჰევეთავდნენ
თავებს და ჰერიდნენ არაგვის დურღუმში.

აქ უნებ, საიდუმლოდ აცნობა სააკაძემ ქართველებს რც სდე-
ბოდა მათს თავს, ვინც მიჭყავდათ, ვითომც და ეეენის წყალბობის
მისალებათ.

ქართველი კაცი უკანასკნელის განწირულების დროს არის შეუ-
დარებელი გმირი. კახელებმა რაკი გაიგეს, ეს არის მოსულია ჩვენი
ადსასრულის დეო, უნებ იძრეს მსმლები, მიესივნენ სპარსთა, გა-
ხეს მათა ჯარები შეუსედ და მინამ ისინი ან მათი სარდალნი გონს
მოვიდოდნენ, გაასწრეს არაგვს და შერივნენ საგურამოსს და ხერკის
ტყეებში და გაიფანტნენ მთელს კახეთში.

ბოლოს გამოდგა, რომ არ იდგა საკმაო სპარსთა ჯარი იმ
ადგილებში, სადაც იდგა კახელების მოსაწვევტათ მოწვეული ჯარი
რომ შესძლებოდათ გაცოფებუელი კახელების გამკლავება ¹⁾.

¹⁾ ისკანდერ მუნჯი ამბობს, ყველა ეს განგებ იყო მოწყობილი
საკაძისავან, რომ უფრო დაეშალა ქართველები სპარსელებზედაო. ეს
ჩაადენინა თავისი მშობელი ხალხის სიყვარულმა, რისგამოც მოახდინა
შეთქმულობაც და მოსწვევტა სპარსთა ჯარები და სარდლებიო, იმითი
დამტკიცა თავისი სულმდაბლობა და გველური უმადურება შაჰისა და
სპარსელებისათ.

ოსმალთა მეისტორიე, ჰომერი ამბობს, რომ სააკაძემ გააფრთხილა
ქართველნი, მოწვევტას გიპირებენო, მაგრამ ქართველთ არ დაუჯერესო,
და მოისრნენო.

ქართლელებმაც ამ გვარად გადირჩინეს თავი.

ახლა ცხადათ დანახეს ქართველთა, რაც დღე იყო იმათს-
თავს დამღარი. ქართველობამ. რომელთაც: დააღწიეს სპარსთა მრი-
სხანე მახვილს თავი, მოჭიფინეს ქვეყნად საშინელი განზრახვა სპარ-
სთა. ქართველობამ იწყო ღელვა, იწყო მოძრაობა, იწყო მზადება-
გასახიზნათ; მაგრამ ჭინჩეს, რომ ყველა სიმაგრენი, ყველა სახიზნი-
ადგილები იყვნენ დატყრილნი. გასწრება აღარ შეიძლებოდა. დარჩე-
ნილიყო ერთი... გმირულათ თავის გაწირვა და გმირულათ სივე-
ლილი!..

ყოველივე მოეწყო ისრე, როგორც უნდოდა სააკაძეს.

ახლა მარტო სააკაძის ძალასა და მოხერხებაზედ იყო დამო-
კიდებული — გააწვევს საქართველოს სასხეებელი; თუ დარჩეს და გა-
დარჩეს სპარსთა მონებას¹⁾...

ჯერ შაჰ-აბასის ჯარები არ დაძლეულიყვნენ სპარსეთიდან საქარ-
თველოს მოსახლობელად, რომ სააკაძემ მოსწერა საიდუმლოთ კათა-
ლიკოსს საქარისს, რომელიც მამინ ანგელოზთა დარათ ითვლებო-
და და იყო დიდი განმვლე პირი მთელს საქართველოზედ,²⁾ და-
წილკუსს მირმანოსს, რომ სპარსნი მოდიან შესამუსრად მთელი
ქართლ-კახეთისა. ის გაეხდო იმათ, რომ ამას უნდა ხსნა საქართველო-
სი და მოსპობა მთლათ სპარსთა ჯარებისა. „მომეცით მხარი, გამიძ-
ლოდეთ წინ თქვენი ღოცვა კურთხევა, და მიიღეთ ჩემგან ჩემი
ხმალი, ჩემი გული, ჩემი სიცოცხლე“ სწერდა ამათ სააკაძე.

ეს საშინელ საიდუმლოთ იმარხოდა დიდის ხანს ამ სამთა შორის.

მართალია, სააკაძემ იქვე, სპარსეთში, ვერ დაიტოვა გულში და
შესძახა ზურაბ ერისთავს, როდესაც ეს ამოდენა ჯარი დაიდრა სა-
ქართველოსაკენ.

— ვერა ჭხედავ რას აზიარებენ ეს ურჯულნი!...

1) ჩვენ ხშირად ვხმარობთ, როცა ქართლ-კახეთის მოწყვეტაზე
გვაქვს ლაპარაკი, რომ უნდოდით საქართველოს მოსპობაო, აქ ჩვენ ვი-
ვიგულისხმებთ მას, რომ ქართლ-კახეთის მოსპობას მოსდევდა მესხ-იმერ-
თაჲ მოსპობა.

2) ზაქარია ეკურთხა კათალიკოსათ 1613 წ. (ქორდ. ქრ. გვ. 1414)

მაგრამ იქვე იკბინა ენაზედ. ზურაბ ვერ მიხვდა, რას ჭნიშნავდა ეს შეძახილი სააკაძისა. ის იყო ზატვიისა და დიდების მოყვარე, და სრულიად გამაოვიელი იყო, რომ ამოდენა შაჰის ჯარებისა ერთი უმთავრესი მხედართ მთავართაგანი იყო ესა. ის დიდთ განარბეული იყო, რომ სვიმონ მეფემ შაჰთან ვერ აჯობა ამას. უხარდა, რომ ეს მფიდილად ქართლში უფრო გაძლიერებული. რაც შეეხება ქართლის აურას, უქველი იყო ამას დაზირებული ექნებოდა ისევე მთავრობა თავის ქვეყნისა და უფრო მეტი ადგილებისაც ამ ქვეყნის დელატში. ვინ იქნებოდნენ ამის ქვეყანაში მცხოვრებნი: ქართველი თუ თათარი, ზურაბისთვის არ იყო გარჩევა, როგორც არ იყო ამასი გარჩევა გამაჭმადიანებული სვიმონ მეფისათვის. თუ არა, შესაძლებელია ჰქონდა ამ დიდი სამსახურისათვის დიდი ალაგი ადოქმული სპარსეთში, რამელიც მით უფრო საფიქრელია, რომ იმან თავისი ცელი არ წამოიყვანა სპარსეთიდან.

ახლა ფოველივე შხათ იყო. მთელს ქართლსა და კახეთს შეკრული ჰქონდა გზა, რომ გასცლავდა სადმე სპარსთა ჯარებს. მაშასადამე, მთელი მეომარი და მუშა ხალხი იყო შინ. ეველა მეომარს შეეძლო გამოსვლა საბრძოლველად, მუშა ხალხს მოჰყავდა საზრდო თავისთვისაც და მეომართათვისაც. მთელი ხალხი ჰქვავდა და თვითონაც სწუროდა ომი, რაკი ჰხანეს, რა დღეც იყო იმათს თავს დაძვარი, რისთვისაც იუვენ სპარსნი მოსულნი, რა დელატითაც შემოეზარნენ ისინი და რა დელატითაც გამოემწევიეს ის შუაში. უიარაღოთ სიკვდილს, ეველა რჩებოდა ისევე ვაჟაცურად თავის გაწირვას. ხალხი ელოდა ახლა მხოლოდ უბრალო ნიშნს, უბრალო შეძახილს, ერთს რიგანს მოთავეს.

საკაცემ მოიხმო ზურაბ. ზურაბ იყო უკეთესი მხედართმთავარი, უკეთესი გამბედავი, უკეთესი შემართებული, უძლიერესი მთავარი მთელს ქართლ-კახეთში. ზურაბიც ამ დღისათვის უნდოდა სააკაძეს. დიან ამისთვის შეარბებინა შაჰს სვიმონ მეფესთან, ამ დღისთვის აზატეებისა სვიმონ მეფის წინ დანაშაულები, ამ დღისთვის წამოიყვანა სვიმონ მეფის წინ დანაშაულები, ამ დღისთვის წამოიყვანა ის სპარსეთიდან, ამ დღისთვის მოაცემინა შაჰს ამისთვის არაგვის ერისთავობა.

თანამედროვე შიშველთა თქმით სააკაძემ მიჭმართა იმისთვის ცხ-
რე კილოთი და სიტყვით, რომ სტირა ზურაბ.

ამან დაუხატა მძლავრის და ძლიერის სიტყვით ის საშინელება,
რაც მოკლის მთელს საქართველოს ამ სასარო შაის განკარგულების-
გან, და უჩვენა, რასაც უნდა მოლოდინობდნენ ამისგან ქართველები, თუ
შესრულდებოდა აბახის სურვილი. სააკაძე ღანჯაკობდა ცხარეთ. მჭევრათ,
ყოველი იმისი სიტყვა ზიგ გულის სიღრმეში სტემა და ჭებუნდა ზურაბისა.

ზურაბ სტიროდა.

სტიროდა— ვინ? გუჯქვა ზურაბ! მოსისხარი ზურაბ! რადენი
ძლიერი უნდა ყოფილიყო სიტყვა სააკაძისა...

ზურაბ ეკათხებოდა სააკაძეს, რა უნდა, ექნათ რომ ეხსნათ
ქვეყანა ამ საშინელი განსაცდელისგან.

— ჩვენს მეტი ქვეყნის პატრონი აღარაა არის... ჩვენგნით უნ-
და დაიდუმბოს, ჩვენგნით უნდა აღდგინდეს ქვეყანა... ეს ორივე ჩვენს
ხელშია... არჩიე, რომელიც გიჯობდეს. იყო მასუხი მოურავისა.

— მეძრე რით? როგორ?!...

ეკითხებოდა ზურაბ.

აქ სააკაძემ აუხსნა ყველა თავისი წყობილება. უჩვენა, როგორ
მოამწყვდია მთელი ქართლი. და კახეთი შუაში, რომ გაქცევა კვლავ-
ვის მოესწრო და ყველა მეომარი ხელი ჭყოლდათ ამით გაჭირვე-
ბის დღისათვის. უჩვენა როგორ შეასუსტა სპარსთა ჯარები, რომე-
ლნიც იდგნენ ერთს აღაგას და შეარდგენდნენ მოურვეელს ძალას, თუ
არ გაეთანტა ისინი შორს ხეობებსა და სიმაგრეებში, ვითომც და
ქართველების გზების შესაკრავად. უჩვენა, როგორ ძალაუნებურათ
აადეფა მთელი ქართველობა, რაკი ცხადდევ თავის იგალით უჩვე-
ნა, რასაც უპირებენ ამით სპარსელები და რისთვისაც არიან ისინი მო-
სულნი. აუხსნა, რომ ახლა საწყაო იყო აღვისილი, ერთი შეძახების
მეტი არ არის საჭირო... სპარსნი არიან გაფანტულნი, შათი ძლევა
აღარ არის გასაჭირი...

საკაძემ მოსთხოვა ფიცი, რომ ზურაბ იმასთან გასწირავს
ქვეყნისთვის თავს, ერთათ დაჭდვრის საქართველოს ხსნისათვის
ისინხლს.

ზურაბ ჩაფიქრდა.

—მერე, რატომ იქვე ისპანს არ მიიხარ, რომ ეგ გელო გუნებში? აბა ახლა რა უფო ჩემს საყვარელს ცოლს! რა უიხარა მის მშობლებს? როგორ უნდა ვიკისრო ქვეუნი სირცხვილი?!.. როგორ უნდა უძღური ქალი ჩავაგდო სირცხვილიში?

—ვერ გითხარ იმიტომ, რომ მეძინოდა განმიანებისა... ხომ იცი ათასი მოღარაჯე, ათასი მეთვალყურე ჭეკავს უფოელან მოფენილი იქვინს აბასს. ამითი დავლუზავდით მთელს საქართველს.

ზურაბ ვერა ჭბედავდა ცოლის დაამობას. მართლულობდა თავს ქვეუნი სირცხვილით.

—როგორ?! ვერა სთმობ ერთი ადამიანის სიფვარულს, ერთი ადამიანის სირცხვილს, როდესაც მთელი ამოღენა ქვეუნი სიცოცხლე, სირცხვილი და სიკვდილი ამ ერთს ადამიანზედ არის დამოკიდებული?!.. ნუთუ ჩამს ზატაზედ, ჩემს იმედზედ, ჩემს სიერმის შეიღზედ, რომლისაც ერთი წამის სიცოცხლეში მავგემდი ათასს ჩემს სიცოცხლეს, მე ნაკლებ მიუფარს და მიღირს?!... მაგრამ მოვიკლიჯე გულისდა... მივეტი აბასს აფთარს ზირში შესაქმელად... ქვეუნი დოდა: ბუერს ზატასთანს ვიდუვა ჭმობს, და ზატა-გი ვერ ჭმობს ქვეუნიანს... უნდა დასთმო ქვეუნიანთვის შენც შენი ცოლი, როგორც მე დავთმე ჩემი შვილი, ჩემი ჯიგარი...

ზურაბ უფომობდა. ის გაიძახდა თავისას. ზურაბის დაუფლობა იქნებოდა საქმის სრულეობით დაღუზვა: თუ არ დაჭეუებოდა და არ შეჭეუცავდა ზურაბ, ის ან უნდა მომკვლარიყო უზალ, ან ადგილი საფიქრელი იყო, რომ გაცხადებოდა ეს საიდუმლო და ჩიშლებოდა ასრე მარჯვეთ დაწეობილი და მოფენილი საქმე.

საკადემ აქაც იზინ თავისი დიზლომატური მანერა.

—ზურაბ!—უთხრა საკადემ ხმის შეზარებით, —შენ ეხლს ისრეთს ალაგას ხარ, რომ უკეთესი მოფერობა გეკადრება: შენ ხარ უძღიერესი მთავარი მთელს ქართლს და კახეთში... შენ ხარ ისევე ემაწილი, შეგიძლიან უფრო და უფრო გაძღიერება... შენ შეგოერის მოფერობა შეფეთა... მე გიშოვნი შენს შესაფერს ცოლს... მე შეგერთამ შენ ღელა ბატონიშვილს, ლუარსაბ შეფის დას...

ლუარსაბ შეფის დის მერთვა ჭხდიდა ზურაბს ქართლის შეფის

ტანტის შემკვიდრეთ, რადგან ლუარსაბს არ დარჩა შვილი. სააკაძემ იცოდა ზურაბის დიდების მოყვარება, იცოდა იმისი სუსტი მხარე. იმან გადაუკრა სიტყვა სწორეთ აქ.

ზურაბ მალბა. ის დაჭყვავ სააკაძეს ნებას. ამით შეჭფიტეს ერთმანეთს, მისცეს ერთმანეთის ზირი, დააწყეს ზღანები საქმიისა და გამკესალმენ ერთმანეთს.

გაუტეხარი და მხნე ზურაბ ოსტატურად შეუდგა საქმეს.

საკაძემ გასწია კახეთს, ვითომც და ფეიქარსხანის ჯარების დასთავალიერებლათ. ის აქ შეეთქვა სახელგანთ კახეთის თავისუფლების გამირსა და დიდების დავით ასლანიშვილს ჯანდიერს. ამასთან სააკაძეს არ მთუნდა დიდს ჩანს ლაშარაკი. ის უამისოთაც მზათ იყო თავგაწირული უკანასკნელი ბრძოლისათვის. ახლა უფრო შეესხა იმას ფრთები. მაშინ, როდესაც იმისი ამხანაგი ნოდარ ჯორჯაძე არა შორდებოდა თეიმურაზს, ეს სახელგანი კაცი არა შორდებოდა კახეთს, კახელობას, რომელთანაც ერთათ აზირებდა ან სიკვდილს ან გამარჯვებას და თავისუფლებას. უფელა ნიშნებიდამა სჩანს, ის თაობითვე იყო სააკაძესთან შეთქმული. ის ამხნევებდა და ასუფდგმულებდა კახეთს. მთელი კახეთი შესცქეროდა ამას თვალსა და ზირში, ელოდა ამისაჯან ნიშანს. ამის შეძახილს. კახელობამ, რაკი ნახა თავი, მოწვევდელი სპარსთა ჯარების შუა, იწყო მაგრება და კეთება სიღანებისა. მთელი კახეთი გადაიქცა სამხედრო ბანაკად. ჩაჯდა იარაღში.

საკაძე, ვითომც და ათვალიერებს სპარსთა ჯარებსა, დაიარა ამ მიზეზით მთელი კახეთი. ის დადიოდა სპარსთა ჯარებში და ახდენინებდა განკარგულებას შაჰის ბრძანების შესასრულებლათ. ¹⁾

იდუმალი იყო სააკაძის დაწეობილი საქმე, ღრმათ იყო უფიქვლივე მოსაზრული, ჰმაჯავდა სააკაძე თავის წეობილებას; მაგრამ ეს არ დაემალა სამიწელს შაჰს. შაჰმა გაუგო სააკაძეს დალატი.

საიდუმლო საქმეში კედლებსაც-გი უერები ასხათო, არის ნათ-

¹⁾ ჩვენი მწერალნი დარწმუნებულნი არიან, რომ ყველას ამას ის აწყობდა მართლაცა და სპარსთა სასარგებლოთ. ისკანდერ ზუნჯი-კი ჰხედავს ამაში სპარსთა ლალატს. თვით შაჰიც ბოლოს დარწმუნდა ამაში და გაუგო სააკაძეს.

ქვაში. სწორეთ კედლების ჯანმრთელს ჰგავდა სსაკადის საქმე.

შაჰმა აფრინა შიკრიკი ფეიქარ ხანსა და ფარხინხანთან: რომელ-
თაც სასტიკად სწერდა. მზურავს ენლავე მოსტერით თავი და აქ გა-
მომიგზანეთო, დაჩქარეთ კანეთის მოწვევტა და ქართლის აყრათ.

საკადემ იცოდა, რომ, თუმცა დიდი ნდობა ჰქონდა შაჰს ამისი,
დიდი სამსახური მიუძღოდა ამას შაჰთან, მაგრამ ის არ გაუშვებდა
ამას უზურათო, რომ ამას ეყოლებოდა მიხენილი კაცები, ყოველს
ამის ნაბიჯს, ყოველს მოძრაობას ეყოლებოდა შეთვლურე. ჯერ
იმისი შვილის შაჰისგან მიქვლად დასტერა აწმომუნებდა სააკადეს, რომ
შაჰი ფრთხილობდა ამის შესახებ. უეჭველია, რომ სააკადემ ფრთხი-
ლობდა, ჰქვდა თავის მსრივ მიხენილი კაცები, რომ ეკლთ უური და
შეეტუთბინებინათ, რაცა ხლებოდა თეირანს, შაჰის კარს, შაჰის თავს.

საკვირველი არ არის, რომ სააკადე გააფრთხილეს ამასუდ თავის
კაცთ თეირანიდან, და საკვირველი არ არის, რომ ის თვითთ-
ნაცა და მისი მეთვალურეინიც ჰდაჯობდნენ თეირანიდან გამომგზავ-
ნილთ კაცთა და ამბავთა. ამასუდ გვარწმუნებს ის ამბავი, რომ
თვით სააკადე და იმისი კაცნი შეემთხვნენ ჰირველნი იმ შიკრიკს, რომელ-
საც მოჰქონდა შაჰისგან ის სმინელი ბრძანება სააკადის მოკვლისა,
რომელიც ითქვა სემით.

ლოტინის ბოლოს, რომელიც დევს სამი ოთხი ვერსის მოძო-
რებით მარტოფოსა და ნორიფსუდ, სადაც იყო უმთავრესი ბანაკი-
ფეიქარ ხანის. ჯარებისა და სადაც იდგა თვით ფეიქარხან უმთავრე-
სი ჯარებით, სააკადე ჩვენთა შწერალთა თქმით, გავიდა სანადი-
როთ.

აქ, ფრთხილმა თვალმა სააკადისამ შენიშნა შორს ვიდაცა უცხო
კაცი, რომელიც საშინელი სისწრაფით მოეშურებოდა მარტოფოფისა-
კენ. სააკადეს გულმა უგრძნო, თუ ელოდა რასმე საშიშს სმარსეთი-
დამ, გაუეფვა თავში, რომ შეეპურა ის კაცი. იმან მიაგება კაცები,
რომ მოეუფანათ იმასთან ის უცხო კაცი. ამ კაცმა იცხო სააკადე, და
არ წამოვიდა. იმან უფრო გაუმატა გზასა და საშინელის სისწრა-
ფით გასწია, რომ ან შეჰფარებოდა რასმე ან შეესწრო სმარსთა ჯა-
რებში.

საკაცე გამოუღკა თვითონ თავის ამაღით და შეიპყრა ის კანდი. ის იყო შიკრიკი შაჰისა. იმას ძალათი ამართვეს უბიდამ ბძანებს შაისა, სადაც ეწერა მოკვლა სააკაძისა, მოსპობა კახეთისა და აერა ქართლისა... ¹⁾

ერთი ნახევარ საათი კიდევ და ჩაუეშვილი იყო ყოველი წყობილება დიდებული კაცისა, თვითონ ისიც თავისის ცოლშვილით და მთელა საქართველუ იქნებოდა ბოლუ მოღებუელი.

დაგვიანება საქმისა აღარ იქნებოდა. შესაძლებელი იყო, ფრთხილსა და გამოცდილს აბაზს დაეყოლებინა ზედ სხვა შეკრიკიც აშკვარივე ბრძანებით.

საკაცემ მოაკვლევინა შიკრიკი, ჩააფლევინა იქვე მიწაში, და შეუღლა საქმის აშურებას.

¹⁾ ისკანდერ მუნჯი ამ ამბავსაც სთვლის სააკაძის მოგონილ ამბათ. ეს განგებ მოიგონა, რომ უფრო აელელებინა ქართველებიო. მუნჯი ყოველის ღონითა სცდილობს ამ საქმეში გამოიყვანოს სააკაცე უმიზეზო მოღალატეთ აბაზისა. მაგრამ პარიკის ხელნაწერი ქ, ც. თქმით ჯერ კახთა მოწვეული ხალხის მოწვევტა მოხდა, მემრე შათირის მოკვლა, რომელსაც მოჰქონდა ხსენებული ბრძანება აბაზისა.

რომ ეს მოგონილი არ იყო სააკაძისა და ისკანდერ მუნჯი ვერ შერიგებია ამას რომ უღალატა სპარსთ და ასრეთი უცნაური მარცხი აქამა შაჰის ჯარებს და სპარსთ, გვიმტკიცებს სხვათა შორის შემდგომი. როგორც ვიცით, როსტომ მეფე რომელსაც მეფობამდის ეწოდებოდა ხოსრო მირზა, იყო გათათრებული, აღზრდილი სპარსეთში, დედით იყო სპარსი, იყო ერთი თავსარდალთაგანი სპარსთა ჯარისა მარაბდის ომში და სპარსთაგანვე იყო დაყენებული ქართლ-კახეთის მეფედ, და ბოლომდის იყო მომხრე და ერთგული სპარსთა, ერთს მცხეთის სიგელში სწერს, როდესაც შაჰ-აბაზმა ათი-თორმეტი ხანი გამოგზავნა მაყრებივით სვიმონის საქორწილოთ, ბრძანება ჰქონდათ, რომ კახთ კაცი გაეწყვიტათ და ყიზილბაშნი დაეახლებინათ, (ყოზდანიას ქრონიკები, ნაწ. II, გვ. 462. და რამ ყველა ეს სიტყვები როსტომ მეფისა ნანდვილი ამაზედ იტვი არ უნდა იყვეს, რათგან ყველაზედ კარგათ იმას უნდა სცოდნოდა: ის იყო მაშინ განგებელი თითქმის მთელი სპარსეთისა და უმახლობელესი პირი შაჰ-აბაზისა, იქამდის მახლობელი და ძლიერი, რომ შემდგომ დიდი აბაზის სიკვდილისა, ესა და როსტომ ხან სააკაცე განაგებდნენ მთელს სპარსეთს, და თავისია ძალით შაჰი ტახტს განაგებდა თავისი სურვილისამებრ;

რომ უფრო კიდევ შეასუსტოს ალაგობრივ მდგომი ჯარები, ფეიქარ-ხანს დასცა დასტური, რომ ახლა დროა ვიწყოთ კახეთის ამოწვევით. მისცა ბრძანება, რომ მარტოფილად და ნორიოდამ გაეგზავნა ჯარები სიღნაღის ასაღებათ, რომელიც დიდათ იყო კახელები-საგან გამაგრებული და სადაც დიდად კახელობას ქქენდა თავი მოერიდო. მისცა ბრძანება, რომ გაესიათ ჯარები სხვა სიღნაგებისაკენ-სადაც მოეურათ კახელობას თავი და იუვნენ გამაგრებულნი. დასცა დასტური გაესიათ სთარეშით და მოსწვევითა ჯარი.

ფეიქარ-ხანმა იწყო საქმე. დიდს სიღნაღს (ეხლანდელი ქალაქი სიღნაღი) და სხვა სიღნაგებს მიესივნენ ჯარები. კახელები დახვდნენ მათ გამაგრებულნი. იმათ დიდი ხანია იტოდნენ, რაც დღე ელოდათ და მოისწრეს გამაგრება. მთელი კახეთი იჯდა იარაღში.

მარტოფილად სააკაძე გადავიდა გლდანხედ და უბრძანა დავით-ჯანდიერს, რომ აესიარებინა საქმე. იმან დაუღო ამ სახელგან კახელს ზაქმანი, რომ კახელები უნდა მოსულიყვნენ და მოშველებოდნენ ამას მარტოფილად ფეიქარ-ხანის ჯარებზედ 25 მარტს, ხარებობა დღეს, შუადღის უკან, მზის გადახრისას.

დაუზარელი და მხნე ასლანიშვილი ეცა სამზადისს. კახელები დიდი ხანია ელოდნენ ამის დაძახილს.

აქედამ ეცა სააკაძე ზურაბს არაგვსკად იმან დაუღო ზაქმანად დილა რიურაყი ამავე 25 მარტისა. ვადა მისცა მოკლე, სულ სამი დღე, მეოთხე დღე იყო 25 მარტი. ის უნდა დასტემოდა სპარსთა საფურცელს (სამუნჩანოში), რასაც დღეს ნატახტარს ეძახიან.

აქვე აცნობა კაიალიკოზს და წილკნელს, რომ ამ დღისთვის უოფილიყვნენ მათ, მიეშველებინათ ჯარი ზურაბისთვის, მიეცათ შემწეობა.

ამდროსვე კამზადა ჯარები სამცხეს ახალხიდის ასაღებად და სპარსთა შესამუნჩანად. ეოველივე ეს უნდა მომხდარიყო ერთს დღეს.

რაკი იტოდა, რომ ანდუჟაფარ ამილახვარი იყო ერთგული და მომხრე სპარსთა როგორც გამოჰმადიანებული, როგორც სიძე შაჰ-აბაზისა და ქვისლი სვიმონ მეფისა, დახნულ დახნელის შემწეობით, რომელიც იყო მაშინ სამეფოში ერთი მთავარ მსაჯულთაგანი, ისე

უცემ ჭიჭიერა ისა და იმისი ცოლი, ისე საიდუმლოთ დაატყვევეს რამ დიდს ხანს არავინ იცოდა, რა იქნა და რა არა. სააკაძემ ის დაატყვევეს არმის ციხეში, რომ მედიცინებს ხევის კართან ანუ დარიფლთან, მუინჰარის ძირას, რომელსაც ესლა ეძახიან ვაზბეგს, თერგისა და არაგვის სათავეებში, საძინელს ერუს და მიუღვომელს ალაგას.

საქმე უნდა ისრე დაწყობილიყო, რომ ჯერ მოწვევებულყო სამუხრანოში მღვდომი უმთავრესი ჯარი ვაჩხინახისა, შემდეგ მარტყოფში მღვდომი უმთავრესი ჯარი იფიქარ-ხანისა. უნდა ისრე მოხერხებულყო, რომ სააკაძეს მოეწვევია მუხრანში სპარსნი, აელა ცხათა მღებო ციხეები, სადაც იდგნენ სპარსნი; აელა თბილისი და იმავე დღეს, დადებულს ვადაზედ, დასტუმოდა იფიქარ-ხანს მარტყოფში, სადაც ამ ვადაზედ უნდა მოსულიყვნენ კახელებაც. იფიქარ-ხან ენდა მოწვევდულიყო შუაში.

ყოველივე საქმე დაწყო სააკაძემ, მისცა ყველას შესაფერი ბრძანება და განკარგულება.

ამვე დროს აფრინა, ჩვენი საეკლესიო მწერალთა თქმით, ყოველ მხარეს კაცნი მთელს ქართლ-კახეთთან შეშდები წერილებით:

„შე აღმართე მახვილი სპარსთა ზედან!... ჯერ კიდევ ისრე არ დადუმებულა ხელი ჩემი, რომ შევარჩინო სპარსთა სისხლი, დათხეული მათგან ჩემს მშობელს ქვეყანაში!.. უნდა მოიხუცოს სახელი სპარსთა საქართველოში და განიდევნოს სახელი გათათრებული მეფის სკიომონისა!“

თვითონ ოთხი კაცით უნდა დარჩენილიყო ვაჩხინახის ჯარში, რომელიც იდგა საფურცლეს, რომელსაც დღეს ეძახიან ნატახტარს, სამუხრანოში. ეს ოთხი კაცი იყო: შვილი თვითონ სააკაძისა, აფთანდიჯი; მესხი ელია დისამიძე, შატა ხერხეულიძე, შაჰუნა ვაშაშვილი.

ამ ოთხი კაცით უნდა დაეწყო სააკაძეს დადებული საქმე, ხსნა საქართველოსი მოსზობილად. მაგრამ ეს ოთხი იყვნენ ნანდგალი კლდე და ფელადნი.

შეიქმნა შვილი სააკაძისა, ზურაბ, უნდა მოსულიყო ზურაბ ერის-
თვის ჯარებთან ერთად ¹⁾

როგორც ზირად გარდმონაცემი მოგვითხრობს, ზურაბ ერის-
თაჭი, როცა მოუხსლოდებოდა ჯარებით სპარსთა ბანაკს, უნდა მთე-
ლი ჯარისათვის საფიქრები მიეცა ზირში და მთელს ჯარს უნდა
აეტყვნა საფიქრის ძახილი.

დაბრუნდა სააკაძე სპარსთა ბანაკში და აწუბოდა კვალად სპარ-
სთა საქმეებს. გამოუცხადა, რომ დრო იყო შესდგომოდნენ ქართლი ს
აერის საქმეს. ქართლს გასწრება აღარსად შეეძლო, მთელი ქართლი
იყო მოწუვდელი შუაში.

ამავე დროს გავარდა სპარსთა ჯარებში ხმა, რომ თეიმურაზ
მოდის რუსისა და იმერლების ჯარებითაჲ.

ამ ხმას, ცხადია, ჰქონდა კავშირი იმ ხალხის გადმონაცემთან,
რომელიც მოგვითხრობს, რომ ზურაბის ჯარებს უნდა მოახლოების
დროს ეფიქრებინათ საფიქრები. ბევრი საფიქრის ხმა ნიშნავდა ბევ-
რს ჯარს. ბევრი ჯარის მოყვანა შეეძლო თეიმურაზს, რომელსაც
დაყრდელი ხმის აქმით, მოჰყავდა რუსნი და იმერნი.

ეს ხმები გამოდიოდნენ ქართველებიდან. ცხადია, ამ ხმის დაყ-
რას შედიოდა სააკაძის ზღანში ²⁾

სპარსნი შეიქრინებდნენ.

საკაძე ამხნვევდა სპარსთ, თუმცა ამბობდა, რომ აქ დაუჯერე-
ბელი არ არისაჲ, და ჰზირდებოდა: მე ვიცი და თეიმურაზის ჯარ-
ებმაჲ.

მოატანა ზემანმა, რომელიც ჰქონდა სააკაძისაგან მიცემული
ზურაბის. ზემანი, როგორც ვიცით იყო დილა. განთიადი 25 მარ-
ტისა 1623 წლისა, ხარებობა დღე.

1) ავთანდილიცა და ზურაბიც, მოურავის შვილები, რომელნიც ამ
შეთქმულებაში დაესწრნენ, იყვნენ სულ ბავშვები 17—18 წლისანი. ეს
გვიმტკიცებს, როდენი გმირობა უნდა ჰგულებოდა სააკაძეს თავის შვილს
ავთანდილში. რომ ამისთანა მძიმე საქმეში იმან ამოდენა ქართველობაში
ეს ბავშვი აარჩია და ენდა.

2) ეს ხმის დაყრა გორგოჯანიძეს მიუღია ნანდვილ ამბათ. ისა და
იმისის სიტყვით ავტორი „მოურავის სიკვდილისა“, თეიმურაზ ბატონის-

მთელს საუკუნეთ გადაიქცა სააკაძისა და იმის მხლებელთათვის ის საშინელი დამე, როდესაც ელდნენ ზურაბს ჯარებით.

ხუთი ქართველი, სულ განახული თავით ფეხმდის იარაღში. ჩამსნდარნი, ტანთ გაუხდელათ იწვნენ ბნელა კარავში და საშინელი გულის ძკერით ელდნენ ხმაურობას და ქართველთა ჯარის დასხმის ნიშანს.

ამ ხუთი კაციდამ უნდა დაწოებილიყო ხსნა მთელი ორი სამეფოსი, სინცოცხლე მთელი საქართველოსი.

საკაკი იყო ჩუმად. ხმა, კრინტი გამხნეებისა არ წარმოუტკვამს თავისი ოთხი გმირი ამხანაგისათვის. იმათი გული ჭდეფავდა თანასწორად. ისინი, როგორც მძიკრა ღომი განახული ბორცვის ზირას, როცა ელის თავის მსხვერპლს, — ელდნენ წუთს, როდესაც უნდა შეემართნათ მახვილა ქვეყნის ხსნისა... სააკაძის მდუმარება აქ უფრო ბევრს ამბობდა ამათი გულისა და გრძობისთვის, ვიდრემ ათასი მშკენიერად შეწოებილი და შეწმინდნილი მაგარი და გამამხნეველები სიტყვა. ეველას ახსოვდა ახლა ერთი, რომ ამ ხუთს კაცზედ იყო დამოკიდებული სინცოცხლე, თუ სიკვდილი საქართველოსი. ფიქრი ამათი ეს იყო. წინამძღვარი ჭყავდათ სააკაკი... შუტი საჭირო არ იყო რა ამათს გასამხნეებლათ.. ისინი ელდნენ მხოლოდ ნიშანს და მთელი თავისი უურადღება ჭქნდათ მიქცეული იმ მხარისაკენ, საიდანაც უნდა მოსულიყო ზურაბი...

მოვიდა ჰემანსი.

შვილი, მოგვითხრობენ, რომ თემურაზ მოვიდა ამ შეთქმულობაშიო. მაგრამ ეს ცხადი ტყუილია. ამას არღვევენ ყველა მწერალნი: არჩილ მეფე, რომელიც იყო ბიოგრაფი და სიძე თეიმურაზისა, ვახუშტი, ისკანდირ მუნჯი, თბილელი, არაქელ და სხვანი ყველან ერთ მივ მოგვითხრობენ, რომ თეიმურაზ ამ დროს იყო გონიას და ამ ამბის უკან მოიყვანეს ის საქართველოში შეთქმულობაში მონაწილეთა. ამასვე გვიმტკიცებს თვით მეფე თეიმურაზ თავის წყალობის წერილით. რომელიც მისცა ამან დავით ჯანდიერის შვილს, სადაც თეიმურაზ ამბობს, რომ მე სხვათა შორის მამაშენმა დავითმა მომიყვანა საოსმალოდამ ამ გამარჯვების უკანა და ორივე სამეფო ჩამაბარესო. ამასვე მოგვითხრობს პიეტრო დელავალლე, რომელიც ამ დროს გზათ იყო საოსმალოში. იმასვე მოგვითხრობს ქვათახერს გულანი (ქრონ. ჟორდანიასი ტ. II. გვ. 445 და 446)

მთელს სმარსთა ჯარებში დადგა მუედროება. მხოლოდ აქა-იქ-
და ისმოდა ხმაურობა ღამის გუშავთა.

ექინა მშვიდი ძილით მთელს ბანაკს. შესწუდა ხმაურობა ვარ-
ჩინანისა, უსუფხანისა, უსახის ხანისა და სხვათა მხედართ-მთავართა-
კარგებში.

მისწუდა ფეხის ხმაც...

საცადას შორს ისმის ჭოტის ძახილი.

ბაიუშით ასტეხეს ფრენა და ჭყავიჯი სმარსთა ბანაკსედ¹⁾).

ვის უქადიან ეს გულსახეთქნი ფრინველნი უბედურებას: სააკაძე-
სა და მის წეობალებს, თუ სმარსთა მხედრობას?!

მოატანა გათენებამ. ხმაურობა არსიღამ, არ ისმის.

ხუ თუ უჯაჯატა ზურაბმა?! ხუ თუ ვერ მტკბედეს ქართ-
ველთა?!

ძალაუნებურათ იწყეს მოძრაობა ამ ფიქრებმა ხუთი თავგა-
წირული ქართველების გულში.

შემოჭკრა დილის ნიავმა, და ღამის მარგამა იწყო წმენდა.
აკერ გამოხნდნენ შიგა და შიგ მკროალი ვარსკვლავნი... აიკრიფა
გარშემო მთებზედ ბურუსები... გამოხნდა დილის ნათელი.

შორს, შორს, ნაფსას და წილკანს შუა, საკრამულებს ჩამო-
საფლიდამ მისაქციელის მხარეს შეიქმნა რაღაცა ხმაურობა. მოწმენდილს
დილის წმინდა ჭაერში ცხადღივ მოისმა სამომარი საკრავების ხმა.

ხუთმა თავგანწირულმა გმირმა ცქვიტეს უურეპი.

1) აი სხვათა შორის ლექსად დარჩენილი ამბავი ამაზედ:

„საფურცლეს ბაიყუ შებსა.
თავები მოუყრიათო,
ბუთ ეძახიან, ჭოტებსა,
რა თავე აგიგლიათო:
რას აქეთ-იქით დაფრინავთ,
რა ყური წავიგლიათო!
ყვავთ დაუძახეთ, ყორანთა,
გამართონ ლხინი, ხადილი...
მადლი შესწირონ უფალსა...
მზადდება დიდი სადილი.“

წამოხტნენ ზეზედ. მიუგდეს უური.

ზურაბ! სწორეთ ზურაბ! — მოდის თავისის ჯარით. ხმა ბუკნადარისა თანდათან ახლოვდებოდა. აკერ კახშირდა, აკარ შეიქმნა ხმა მეორეთ მოსვლისა: მთა და ველი აძლეუდა აუარებელს საუფირის ხმას ბანსა. მიუელი ზურაბის ჯარი სცემდა საუფირს. . .

დაძის გუშაგთა მისცეს ნიშანი ჯართა და სარდალთა.

უსუივხან, უაზახის ხანი და სხვა ხანები, ამირები, სულთნები და მხედართ მთავარნი ეცნენ უარხიხანს.

უარხიხანმა კასტა მაშინვე ჯარის აშლის ბრძანება და, ზარდაცემულმა, აფრინა კაცი სააკაძესთან.

ხუთნივე შეთქმულები, ქანდაკივით გაქვავებულნი, იდგნენ და კასტეკროდნენ უარხიხანის კარავს.

მოვიდა უარხიხანის კაცი გულ ხეთქებით.

უარხიხან და მთელი სზარსნი ელოდნენ შველას სააკაძისაგან. სახუ მარი არ იყო, თუ მართლა იყიმურას მოდიოდა რუსასა და იმე რლის ჯარებით. . .

სამინელი ხმა ბუკისა და საუფირისა თანდათან ახლოვდებოდა და ედებოდა ჭაერს.

საკაძე ცხენ და ცხენ დაიძრა თავისი ოთხი კაცით.

უველა მხედართ მთავარნი და ხანები მოსცვიანდნენ სააკაძეს.

— რა ამბავია ვინ არიან? რა ვქნათ?! — მიაუარეს იმათ ზედიზედ სააკაძეს.

— აი რა! — შესძახა იმან, იძრო შუბი და ერთის თავლის დახამხამებაზედ გაუწონა უარხიხანს შიგ გულში. უარხიხან დაჯტა უსულოთ. — ხმალი ამ ურჯულოთა! — მიადხა მკრკეინვარე ხმით სააკაძემ თავის მხლებლებს.

ვით მუხი, ვით მეღვარი ეს ხუთი უმეგალითო გმირი ჩაერია სზარსთა სარდლებს, და, მინამ ისინი მოვიდოდნენ გონს, გააველი იმათ კიდვეტ მუსრი.

ქართუელთა ჯარი ჭერ კიდევ არ შემოსევოდა სზარსთა ჯარებს, რომ უველა იქ მეოფნი სზარსთა წინამძღვრები მთლათ ამოსწევიტეს სააკაძემ და მისთა. მხედართა, და ახლა გადაერეინენ ხანების

“ზარ დატემაულ, ამაღას. საშინელი ყოყინით სტემდნენ ხმაღსა და
„მხალივითა სთიბავდნენ!“ როგორც მოკვითხრობენ სომხებან შწე-
რადნი...

ერთი გონს მოსვლას, ერთი გაბედვას და, ცხადია, ეს ხუთი
კაცი შეიქნებოდა მსჩვევრბლი თავის გამბედაობის.

მაგრამ სააკაძემ იცოდა, რასაც ჩადიოდა. იმან იცოდა, რაც ზარი
და ელდა იყო ეს სპარსელებისათვის. იმან იცოდა, რომ, თუ ერთი
შეესვენათ და მისცემოდათ დრო მოფიქრებისა, შესაძლებელი იყო მო-
სულიერებნი კონსა, ეცნათ სიმცირე ამათი და ყოველი საქმე გაფუ-
ჭებულყოფი იმან ისარგებლას შიშის ზარით და ეს ზარი თავისი
შედგარი ხმით და საშინელი ხმლით უფრო შექონდა სპარსთა ჯა-
რებში...

‘სურამბ მოადგას სპარსთა ბანაკს. გადმოხედეს ამ მცირეთა და
მათ წინ თვალგაუწილოდელ ჯაგზედ, შეეე არჩილის თქმით, ‘ხდა-
სავით ბიბინებდა აურბეული და შიშისაგან წამოშლილი ჯარი სპარ-
სთა.

უცებ დაიცრიალეს თოფთა, და, როგორც გააფთრებული ღო-
ვი, საშინელი ყოყინით: მუსრი მაკ ურჯულოთა!! ჩაერია ზურაბის
მოყვანილი ჯარი მტერთ...

საშინელება იყო შიშის ზარი, რომელიც დასცეს ქართველებმა
სპარსთა. ტიტველა, ფეხშიშველა, უიარაღო კარბოდა მომეტეუ-
ლი ჩაწილი სპარსელებისა, იარაღიანი გუდას არჩევდნენ ერთმა-
ნერთს, ერთმანერთი ეჩვენებოდათ ქართველებათ, ერთმანერთს თვი-
თონვე ავლებდნენ მუსრს... ზირველისავე ქართველების ყოყინაზედ
ჭერიდნენ თოფ-იარაღს, გუდ-ნაბადს, სთელავდნენ ერთმანერთს; გა-
დადიოდნენ ერთმანერთზედ. ცხენი, კაცი, აქლეში, ყოველივე აირაა
ერთმანერთში. ცოცხლები იმაღავდნენ მკვდრებში თავს.

დაინახეს თუ არა ქართველებმა მოურავი და გაიგონეს იმისი
ხმა, ისინი დაეკვანნენ სამდვიელ მდევსა და გმირებს, იმათ თითქმ-
ისოთა შეესხათ, შესძახდნენ:

— გაუმარჯოს ბატონ მოურავს! გაუმარჯოს საქართველოს!!
მუსრი ურჯულოთა!!

და გადადიოდნენ გუნდიდამ გუნდზედ. რაზმიდამ რაზმზედ და აყენებდნენ შვედრის ხროვას ...

სპარსთა გაუშვეს ქართველების ხელთა მთელი თავისი ბანაკი უძრავად და მარტო გაცლას-ლა სსქარობდნენ. მაგრამ აღარ იყო არსით გაცლის გზა. სააკაცემ აფრინა ნაწილი ჯარისა არაგვისა და დარტისურის ვიწროებისაკენ წინ სსუელებლათ. გაქცეულს და გამოთხვალს სპარსთა ჯარს უყელა ამ ჯარმა წინ. ანლა დაღვა სპარსთ თავს ნანდვილი რისხვა ცისა. სპარსნი აირივნენ. დაიძრენ ისევ უკან. უკან მოსდევდა მათ იგივე ქართველი ჯარი უწყალო უღეტით. ისმალა ჩუმი ხმლის ჩახუნი მიუყუბულს დილის ჭაქში, ისმალა გოდება დაჭრილთა და ვიჟინა სისხლისგან დამთვრალი ქართველი ხალხისა... სპარსნი იულიტებოდნენ უწყალოთ, შუებრალელებათ..

საკაცის ჯარს ემატებოდა ქართველობა იქიდამაც-გი, საიდამაც ამ უამად იმას სრულიად იმედი არა ჭქონდა. გავარდა ქვეყნად ხმა, რომ სააკაცე უძახის ქართველობას ქვეყნის დასასწრელათათ, და ვინც მოისწრო ზურაბთან მისვლ, მივიდა, ვინც არა და დაიძრა პირდაპირ საფურცლისაკენ, რაკი გაიგეს ვადა და ადგილი ბრძოლისა, რომელიც დასდო მოურავმა. გათენებამდის კიდევ ბევრმა მიუსწრო და ჩაერივნენ სპარსთა ჯარებსა... მთელი საქართველო აიშალა და ეცნენ სააკაცის მისაშველელათ...

საკაცემ მიანაბრა ზურაბს დამარცხებული ჯარების ბოლოს მოღება, თვითონ ზოგი ჯარით დაიძრა ახალციხისაკენ, რომელიცა დევს მცხეთის მახლობლად და რომლისაც ნანგრევნი ეხლაც კიდევ სსჩანან: აქ იდგნენ სპარსთა ჯარები.

ის იყო დაიძრა აქეთკენ სააკაცე, რომ უცებ მთელი გუნდი გაშფოთებული მხედართა ჩამოერია ცხენ და ცხენ ქართველების ჯარებში. ისინი მიანობდნენ ქართველთა მეომართა და მიდიოდნენ პირდაპირ სააკაცეზედ. შეაქნა ქართველობაში არეულობა. გაშმაკებულნი მხედარნი იყვნენ სპარსნი.

შეიქნა ხმა და ხმალობა.

სააკადე მიეტივა სპარსთ ქართველი მხედრებით.

უცებ, ერთმა სპარსთა მხედარმა გააპო გზა შემართა შუა და მივარდა ზედ სააკადეს, რომელიც ამ დროს აძლეუდა ჯარით რაღაც ბრძახებას.

— მოკვდი მუხუნათო!! ესეც მამიჩემის სისხლი! — შესძახა სპარსთა ახალგაზდა მხედარმა და შემართა სააკადის თავზე ხმალი.

ამ სიკეთის დროს, სააკადე ხდებოდა მსხვერპლი საშინელი გამოხედვის მტრისა. მაგრამ იეფა უცებ უმარადი სპარსთა მხედრის თავზე ქართველის ხმაღმა, და, მანამ იმისი ხმალი დაეშვებოდა მოურავის თავზედ, თავი სპარსელი მხედრის გაგორდა მოურავის თვრითა წინა.

სპარსი იყო იმამ-ვერდი-ბეგ, შვილი სააკადისაგან მოკლული ყარჩინისის; ქართველი — ზურაბ, შვილი გიორგი სააკადისა, რომელმაც შესძახა ამ დროს: მამაჩემო მოკვლა მამაშენი, და შენ მოკვლელეინებდი მამიჩემსო! ¹⁾

ეს ზურაბი, მოურავის შვილი, სულ ჩვიდმეტი წლის უმარადი, რომ გორც ითქვა, მოკვდა ზურაბ ერისთავის ჯარს, და ახლა აღარა შორდებოდა მამის გვერდიდამ.

სააკადე ჩაუხტა ცხეთის ახალციხეს, იმავე სისხამ დღით და შეიპყრა მოლათ მთელი აქ მდგომი სპარსთა ჯარები.

აქედამ ედღის უმალეს ეცა თბილისს, და მინამ იქ ამბავი მიუვიდოდათ საფურცლებში ჯარების ამოწვევტისა, მინამ სააკადემ დაიჭირა ქალაქი, შეიპყრა და მოსწვევტა აქ მდგომი სპარსთა ჯარები, აიღო თბილისის ყველა ციხეები, გარდა ნარიყალის ციხისა, სადაც სპარსთა მეციხოვნენი იღვხენ ხელზე ყოველთვის დიდად გამაგრებულად, ჩააყენა შიგ თავისი მეციხოვნენი და ნარიყალის ციხეს შემოარტყა ჯარი და ბოლოს აიღო ეს ციხეცა.

სვამონ შეიქმ მთასწრო გაქცევა თბილისიდან.

სააკადემ გასცა ბრძახება, რომ ნარიყალის ციხისათვის შეეკრათ წყლის გზა, რომ უწყობით დაემორჩილებინა სპარსთა მეციხოვნე

1) ზოგთა თქმით ეს მოხდა მარტყოფს, თეიქარხანის დამარცხების დროს.

ნენი, თვითონ სსჩქარით გასწია მარტოჯისაკენ ფეიქარხანზედ, რომ ჰემანზედ დახვედროდა იქ დაბარებულს კახელობას. იქ დაგვიანებით შეიძლება სულ წამხლაროეთ საქმე.

სურავს და სხვა მრავალი ქართველობა, რომელნაც სდევნიდნენ გაქცეულს ფარხისხანის ჯარებს, მოერთნენ აქ სააკაძეს...

მინამ აწერდით სააკაძის ფეიქარხანზედ მიხტომას, საჭიროა აქ მოვიყვანო ორი ცნობა, რომელთაც ჩამდეს სააკაძის დაწყობილობა. ნარიყალის ციხის აღებაზედ.

როგორც ითქვა, ნარიყალის ციხე უნდა გატეხილიყო უწილობით. მაგრამ ქართველობას გამოუხდნენ მოლალატენი.

გორკელმა; გიორგი გორგიჯანიძემ, მამამ მიესტორიე ფარსადან გორგიჯანიძესამ, უჩვენა სზარსთ გზა და სხსარი, როგორც უნდა ეშონათ წყალი. მეციხოვნე ჯარებისათვის. სააკაძემ, როდესაც დაბრუნდა თბილისში უკანა და გაუგო ესა, ჩამოახრჩობინა გორგიჯანიძე შიგ შუაგულს ქალაქში.

ამგვარივე დალატი გაუწია გორგიჯანიძის უკან თავის მშობელს ქვეანას და ხაღხის თბილისის მოქალაქე კარსო ჯანუაშვილმამამ ჯანუაშვილს ჰქონდა მეგობრობა სზარსელეთან. ამან მისცა პირი სზარსთა, რომ უკელა სზარსთათვის სასიამოვნო და საჭირო ამბავს აცნობებდა რაიმე ნიშნით. ნიშანიც იყო ბაიჩახი. როდესაც მოვიდოდა სზარსთათვის რამე სასიამოვნო ამბავი: ან ქართველთა ჯარი იქნება ყურმიგდებული და მოშორებული ციხესა და ქალაქს. ან სურსათის მომტანნი მოახლოვდებოდნენ, ან მომშველთა ჯარი მოახლოვდებოდა. ან რამე ამ გვარი ხდებოდა, რომ მეციხოვნეთ შეეძლოთ თავის გამაგრება და შენახვა, ჯანუაშვილი გამოჰყენდა ნიშნის ბაიჩახს და ამათი იტოდნენ სზარსთ, როგორც უნდა მოქცეულიყვნენ და რაც უნდა ექნათ. თქმა არ უნდა, ფრთხილს სააკაძეს არც ეს დარჩა შეუმჩნეველი, და არც ამას გაუწია დიდი რიდბი. ფახის მისაცემით და მაგალითისათვის, რომ სხვათაც არ გაკადვილებინათ დალატი და მუხანათობა, სააკაძემ მოაჭრევინა იმისთვის თავი წინაშენ მთელი თბილისისი ხაღხი ა. მაგრამ გვიანდა იყო. ამგვარმა დალატმა ამგვრებიან თავი სზარსთა მეციხოვნეთა, ვიდრემ მოვიდო-

და ქართლში ახალი სპარსთა ჯარი, და გამოიხსნიდნენ ამათ, რომელიც მოხდა, როგორც ვნახავთ, შემდეგ მარაბდის ბრძოლისა...

მიუბრუნდეთ ისევ ოქიქარხანსკედ მისევას.

სააკაქემ, იმავე დღეს, სწორეთა ჰემანსკედ, რომელიც დაუდო დაუცია ჯანდიერს, გადაუხტა ოქიქარხანს მარტოოქშია.

კახელობა ვადასკედ დაუხვდა სააკაქეს დანიშნულს ალაგას.

ოქიქარხანი, რომელსაც მოუვიდა ამბავა სპარსთა მოწყვეტისა სააკაქისაგან, მაშინვე დაიძრა და რადენიმე ჯრით მოასწრო ვაქცევა. დანაშთენი იმისი ჯარი მოიშვევდა ქართველითა ჯარითა შუა და მთლად შეიმუხრა. კახელობა ავთა ჰერილობდა თავისი დიდი ხნის ჯავრს სპარსელებსკედ. მთელი კახეთი გაივსო აქ ნამოფრით, როგორც ქართველობა ს იურცლებში.

სააკაქემ გაუსია კახელობა იმ სპარსთა ჯარებს, რომელნიც იყვნენ გასეულნი კახეთში სთარეშოთ და კახთა მოსწყვეტად, გაუსია ეგრეთვე იმ ჯარებს, რომელნიც იყვნენ გაიანტულნი ხეობა-ბისა და სახიზნი ადგილების შესაკრავად, და თვითონ ზურაბით სასწრაფოთ გამოევიდა ოქიქარხანს და იმასთან წასულს სპარსთა ჯარს.

ის მოქწია ოქიქარხანს და მის ჯარს მტკავარსკედ.

ოქიქარ ხანმა მცირე ამაღათა და ცოლით ძლივს გაასწრო სააკაქესა და ზურაბს. მთელი იმისი ჯარი და ქონება დარჩათ ამათა და მათ ჯარებს. მეტი წილი ამ ჯარებისა დარჩა მოურავს ტუგოთ, დანარჩენი გაიმუხრა ამისი ჯარებისაგან.

ამავე დღეს, 25 მარტს 1623, სააკაქის მისეულმა ჯარმა, აიღო სამესხეთოს ახალციხე. თქმა არ უნდა აქ დაეხმარა სააკაქეს სამცხეს ქართველობა, ს.დაც დიდი ნათესაობა და მომხრეები ჰქვანდნენ. ¹⁾ქრ. ტია (1623)

¹⁾ ქვათხევის გულანში სწერია. „აქა მოვიდა ყარჩიხან და მრავალი ლაშქარი და ხანები. უღალატა მოურავმან გიორგი. ხანები დაჰხოცა, ლაშქარი ამოსწყვიტა და ვააქცივა, სამცხე, ქართლი და კახეთი ერთს დღეს წაართვა ყვენს, არეზს ზედათი დაარბივა. ქართლსა და კახეთს

ეს საქმენი სსაკადისა ჰგვანდნენ სწორეთ სსწაულებს. ერთს დღეს იმან მოსწუვიტა სსფრცლეს—სამუხრანოში—მთელი ჯარები უარჩინანისა, უსუფხანის და სხვა ხანებისა და სუფთებისა, რომელთა სიმრავლეს აღრიცხავს არჩილ მეფე ამ სიტყვებით: იდგეს ვითარ თუ "სდგა"... ამავე დღეს აიღო გამაგრებული სზარსთაკან ციხე ცხეთის ახალციხისა, შეიპყრა მთლათ აქ მდგომი ჯარი და დატყვევა. ამავე დღეს აიღო თბილისი, და ციხე თბილისისა, შეიპყრა იქ მდგომი ჯარი და შემუსრა, ამავე დღეს, სწორეთ დადებულს ვადასუდ მაუსტა მარტყოფის ფეიქარხანს და შემუსრა მთლათ მისი ჯარები ამავე დღეს აიღეს ამისმა ჯარებმა სემესხეთის ახალციხე, ყველა ხდებს ისე წყობისად და უცდომლად, თითქო მამინა იუვეს მოწყობილი და ყველა მოძრაობა ხდებოდა მესანიკურათო. ერთს დღეს გასწმინდა ქართლ-კახეთი სზარსთა სამხელი ძალისაგან; იხსნა მთლათ საქართველო საუკუნო მოსზობისაგან,

ფეიქარხანი, თუმცა იყო ხანი ბარდისა, რომელიცა დღეს არესს გამოდმა, მაგრამ გაიქცა ბარდიდამც, რაკი ქართველი ჯარები იქნდა-ოქ მისდევდნენ და მისდევდა მეტადრე ზუკამ, რომელსაც სსაკადისაგან დაზირებული ჰყავდა ამისი ცოლი. ცოლი იმისი იყო ლელა ბატონის შვილი, და ლუარსაბ მეფისა, როგორც ითქვა, ნაცოლარი შჰ-აბასისა, ის ლელა, რომელსაც რუსის მოციქულები ეძახიან ელენეს, რომელიც უნდოდა რუსთა ხელმწიფეს, ბორის გოდუნოვის ცოლათ თავისი შვილი თევდორესათვის და რომელიც ბოლოს შეირთო შჰ-აბასმა. ამ ლელას ჰპირდებოდა სსაკადე ცოლათ ზუკამს. ¹⁾

ბატონად ბატონი თეიმურაზ დასვეს. (ქრ. ყორდანიასი, გვ. 445 და 474.)

ქრ. „ტია, ყარჩიხან და მოურავი მოვიდნენ, სვიმონ მეფე დასვეს ტფილისს. მუხრანს კახნი მოაწყვიდნეს მერმე მოურავმან ყარჩიხან მოჰკლა, სპანი მისნი სრულიად მოაწყვიდნა და მეფე თეიმურაზ კახეთს მოიყვანს „(იქვე. გვ. 445 და 446)

ერთს ყამზედ აწერია:“ აქა განჯა დაარბივა ქართლის მოურავმა. მეც იქ ვიყავი და ამ დროს წამოვედი ქართლიდამ გურიას. იქვე. (გვ. 447)

¹⁾ ვახუშტის თქმით ეს იყო თინათინ. მაგრამ ყველა თანამედროვე მწერალნი სხვას ამბობენ. ლუარსაბს ჰყავდა სამი და: თინათინ, ხორე-

ფეიქარხანს გაგარდა თავის მცირე ამალით არეს და გასწია თეატრისაკენ.

საკაცე და სურაბ მიჭეუნენ ფეიქარხანს არესაშინ და ახუ ძეგლს რახსამდის.

რაკი ვეღარ დაიჭირეს ფეიქარხანს. მასან სააკაცემა და სურაბმა დაიპყრეს ბარდა, ყარაბადი, განჯა, არემა, კაბადი, შამშადილი, ყაზახი, შიქი. ჩაყენეს იქ თავასი ჯარები, გაბეგრეს იქაურობა, მოიტანეს მრავალი ნადავლი და დაბრუნდნენ საქართველოში.

ქართველი ხალხი გაივსო ნაშოფრითა. საქართველოში შეოფი მთლათ სპარსთა ჯარებისა და მათ სარდლების ქონება, ცხენი, ჯორი, აქლემი, ხარი, კამეხი და სხვა, როგორც ითქვა, დარჩათ ქართველობას. ქართველობამ მოიტანა ახლა დიდძალი ნაშოფარიც ზემოთ ხსენებული სპარსთა ქვეუბებიდამ. სხვა ნაშოფარსგარდა აქედამ მოიტანა სააკაცემ ორმოცდაათი ათასი სპაჰსე აბრეშუმა და ყაჭი, როგორც მოგვითხრობს ამას ისკანდერ მუნჯი.

ქართველობამ დაიბრუნა თითქმის, რაც წინად გაეტანათ აქედამ სპარსთა. ქართველებმა აადეს სისხლითა.!

მთელი საქართველო დღესასწაულობდა, მთელი საქართველო ჭხარობდა დედანი შვილებს, ცოლები ქმრებს, შვილები დედებს, ძმანი დებს, დები ძმებს, ქონნი ცოლებს სიხარულით იგრაფდნენ გულში. ისინი გადაჩნენ განსაცდელს, რამდისაც მსგავსი ჯერ არ მოეღობოდა საქართველოს. ისინი ჭხედავდნენ ერთმანერთს ცოცხლებს, თავისუფლებს, თავის ტუბილს ქვეანაში, თავის ჭერ ქვეშ, თავის მიწა-წყალსეღ.

ეპკლეისებსა, ტაძრებსა და მონასტრებში ისმელა პარაკლისნი და მადლის გადახდა ამ განსაცვიფრებელი და სწორეთ სასწაულით გადაჩენისათვის მთელი საქართველოს ქვეუბისა ამოწვევებისა და ტყვეობისაგან.

შან და ელენე. ცხადია თინათინ იყო ის დეა ლუარსაბისა, რომელიც გაგზავნა ვიორგი მეფემ ხვანთქართან მძევლად ერთად თავისს შვილს დავითთან სვიმონ მეფის გამოხასხნელად, და რომელიც იქილამ აღარ დაბრუნებულა, როგორც აღარც დაბრუნდა დავით, რომელიც მოკვდა ხაოხმალოში. აღარც დაბრუნდა სვიმონ რომელსაც იქ, სტამბოლს მოედანზედ მოსტრეს თავი. (ქრონ. ყორღ. ტ. II გვ. 431)

შან, გარეთ, მთათ, ბარათ, ისმოდან სახელი და დიდება სააკაძისა. სამღვდელთანი ათასობით სტდილობდნენ უოკულ დღე მადლს სააკაძის დიდებულად საქმეებისათვის. ხალხის თვალში სააკაძე განდამერთი, სააკაძე განდა ეველასათვის სალოცავი ხატი...

საკაძეს შეუსრულდა ორი-რიგი გულის წადილი: ერთი, რომ საქართველო გადაარჩინა ამ საშინელს განსაცდელს და განთავისუფლა სხარსელებისგან: მეორე, რომ ახლა ადვილი იყო შეერთება ქართლ განეთისა.

ახლა საჭირო იყო მეფე ამ ორი ქვეყნისათვის.

ხოსრო მირზას გამოეყება აღარ იფარებდა. ისრე ადგილებული იყო ქართველობა სხარსებზედ, რომ განათრებულს მეფეზედ ღაზარაკი აღარც კი შეიძლებოდა. გამარჯვება უოკულთვის ამასა ჭხდის კაცსა. ქართველები ახლა თავილით-და უყურებდნენ მჭამადინთა.

დარჩენილიყო ერთი.

ევედა ძალა და უფლება ეჭირა ხელში სააკაძეს. ხალხი ღოჭულად იმის სახელს. ის იყო სრული დიქტატორი, ნანდვილი მეფე. ეველა უყურებდა იმას, რომ გორც თავის მეფეს, თავის სრულს ბატონს.

დიდი ხანია თვით მჭამადინ აწვევდა ამას მეფობას, მეფობის სურვილს ხომ წინათაც, ჯერ ისევ ღუარასობის მეფობის დროს სწამებდნენ ამას თავადები. იმას ახლა ეჭირა ორთავე სამეფო ხელში. სქმით იყო მეფე. საჭირო იყო ახლა მხოლოდ უბრალო წესის შესრულება— გვირგვინის კურთხევა.

მაგრამ... სააკაძემ აქ უჩვენა ქვეყნისა რომ იმას არასოდეს მეფობა გულში არა სედიოთ. ის ჭიჭირობდა სხვას იმან იცოდა, რომ ამისი გამათვებით არ გარიგდებოდა ის დიდი საქმე, რომლისთვისაც იმავე სიურძითვე ასე თავ-გაწირული იბრძოდა. იმან იცოდა ტრადიცია ბაგრატიონებისა ქართველი ხალხის გულში. იცოდა, რა ძნელიც არის ახალი გვარისათვის ფეხის მოკიდება სამეფო ტახტზედ, ვიდრემ ძველი სამეფო გვარისა იბოვება სადმე ერთი კაცი მანდა. იცოდა, რომ შეიძლებოდა მეფობა ამისი ორს სამეფოს— ქართლსა და განეთში, მაგრამ შეუძლებელი იყო შეერთება მთელი

საქართველოსი. რაც, დიდი ღვაწლების გამო, გაუვიდოდა ქართლსა და კახეთში, ის არ გაუვიდოდა დანაშთენს, ნახევარსუდ მეტს საქართველოში: იმერეთს, ოდიშს, გურიას, აფხაზეთს, სვანეთს, ტსხეთს, ჯიხეთს, სამცხე—საათაბაგოს და სხვა ამგვარს ალაგებში. ამის გამო, სააკაძესთვის საჭირო იყო მოძებნილიყო სხვა, შესაფერი მეფემ. ამას შეეძლო, თუ აფითონ არა, დაესვა მეფეთ თავისი მთავარი თეიმურაზ მუხრანის ბატონი, რომელიც იყო თვითონაც ბატონი, მახლობელი შტო ქართლის მეფეებისა. თეიმურაზ იყო კაცი, სავსე ჰატი-ოსნებოთა, გულფრებიოთა, ერთგული ქვეყნისა. აქ სააკაძეს, თუ ჭქონდი სურვილი ქვეყნის ჰერობისა და ბატონობისა, უსრულდებოდა ეს სურვილი: თეიმურაზთან ეს იქნებოდა იგივე ბატონი. მაგრამ სააკაძემ არ ინდობა არც ეს. იტოდა, რომ კახეთი დღეს იქნებოდა თუ სვალ მოიგონებდა ისევ თავისი დიდებული დედოფლის ქეთევანის შვილს, მაინდომებდა მეფედ ისევ თეიმურაზსა უგვდა ეს ასწონდასწონს სააკაძემ და ჰპოვა, რომ ამ გარემოებაში ამისი აჩვენებინებდა დამდგარიყო ისევ თეიმურაზსედა.

საკაძემ მისცა დაფიქვებს ყოველი წევნი, რაც თეიმურაზს მიუძღოდა ამასთან ამის ერთგულებისა, დედისა და შოკეთების დევნით, როდესაც სააკაძე იყო სპარსეთში; მისცა დაფიქვებს თვით დედის გაუხატურებაც-კი.

დაბრუნდა თუ არა სააკაძე თეიმურაზის დეფინდამ; იმან მაშინვე აახლა თეიმურაზ მეფეს საოსმალში კაცება, რომ მობრძანდეს და ჩაბაროს ორივე სამეფო: ქართლი და კახეთი. კახეთის მხრივ იმან აახლა სახელფრანს გმირი დავით ასლანიშვილი (ჯანდიერი), რომელმაც უძღვნა თეიმურაზს დიდალი და ძვირფასი ავეჯულობა. სამკაული და განსეულობა.¹)

მინამ თეიმურაზ მოვიდოდა გონიადამ, სააკაძე შეუხტა ბორჩალოსა და ჯორეს, განდევნა აქილამაც სპარსნი, და შეუერთა ისევ

¹ ბოლოს შვილი ამ ასლანის შვილსა, ოსა ყარჩი ჯანდიერი, იყო განუხის ქეგხათ დანიშნული თეიმურაზ მფისაგან. განუხი დავს 15 ვერსხედ ნუხიადამ.

ქართლისა. ეგრეთვე შეუერთა კახეთს კაკი, შაკი, კურმუხი, ¹⁾ შირვანის სამხედვარამდე...

საქართველო გადაჩნა საუკუნოთ მოსზობას, საქართველო განთავისუფლდა!.. მოხდა დაუფერებელი და სანცვიფრო ამბავი .. შეესმა ეს პეტროდ დელაგაფეს ალაბში დაბრუნებულს სპარსეთიდან, სწერს ამას ჰანსა და არა სჯერა...

აქ არ შემოძლიან არ მოვიყვანო არჩილ მეფის თხზულებიდან რამდეიმე ხანა.

„ესე საქმე მოურავმა, უცხო ჰქენა და საკვირველი:
ვით შეჭმართა ამ საქმესა?!—თუმცა არის გულად რკალი...
ეს ვეულისგან უძნელა, —სხვა სახელიც ჰქნა მრავალი!..
უსატილოთ მართალია, არ ტყუილი, არ საკრძალი.

„სახელისთვის მათ ცოლ-შვილი, ორთავ დასთმეს, ეს იცოდეთ.
ვინ არ მიჰვეთ მათს საქმესა, იცოდეთ რომ დიდათ სცოდეთ.
სჯულისა და ქვეყნისათვის, რა იქნების რასაც ჰყოფდეთ!..
აწ ეს ჰქენით, ქართველებო, ანდერძივით შეილს ეტოდეთ!..“

შეერთება ქართლ-კახეთისა.

როგორც ვიცით, შემდგომ კახეთში მსჭ-აბაზას მეორეთ შემოსევისა, თეიმურაზ გავარდა ისევე იმერეთს. იმერეთიდან აახლა მოციქულები ხვანთქარსა და სოხოვდა შველას, სოხოვდა მიეცა ნება საოსმალოში გასვლისა და აქ ცხოვრებისა, მინამ დაიბრუნებდა ისევე თავის კახეთს. ვიდრემ საოსმალოდამ მოუვიდოდა პასუხი, თეიმურაზ რჩებოდა იმერეთში. მაგრამ იმოდენა ამაღა და ჯარი, რომელიც იმას გაჰყვა და რომელიც, თეიმურაზის მოციქულების თქმით, რომელიც იმან აახლა რუსთ ხელმწიფეს, მარტო ჯარი,

¹⁾ შაკი ერქვა დღევანდელს ნუხსა და მის მახრას- არ არის ახსნილი აქადმდის, ს ილამ მიიღო კახეთის ადგილებმა ამგვარი სახელები: კახეთი, კუხეთი, წუხეთი, კაკი, შაკი, ვნუხი განუხი. ქურმუხი, —სულ ერთი-ერთმანერთის მიმსგავსებული სახელები, და არა ქართულები.

ამაღას გარდა, იყო თორმეტი ათასი—დარჩენა იშვრეთში არ შე-
იძლებოდა, რადგან აქ განხდა სიმშილი. თეიმურაზს გადავიდა გუ-
რიას, თავის სიძე მამია გურიელთან. მამიამ, როგორც შეიქმნა და
სიმამრი, მიიღო დიდის ზატივით. ამ დროს მოყვიდა ხვანთქარა-
ვან ამბავი, რომ ის აძლევის იმას სტახვრებლათ გონიას. გონია
იღო გურიის სამთავროს შესობლათ, ჭანეთში, რომელიც წინათ
ეკუთვნოდა გურიელს და ხვანთქარმა წაართვა ჭანეთთან ერთად.
ბათუმის მახლობლად. გარდა გონიას, ხვანთქარი აძლედა თეიმურაზს
არტანუჯს, ოლთისს, ნარმანს და ხალციხის მახლობლათ სოფლებს.
უგულა ესენი იდგნენ გურიის შესობლათ. ამასევე მამიას შეუვიდა იჭვი,
რომ სულთანმა, ვაი თუ გურიაც წამართვას და თეიმურაზს მისცეს.
ეს იჭვიები და უსიამოვნობა მამიამ აგრძობინა თეიმურაზს. თეიმურაზს
იძულებული იყო გასდგოდა მამიას გურიიდან.

თეიმურაზს დადვა ოლთისს.

არ უსვენებდა აბასი თეიმურაზს, მაგრამ არც თეიმურაზს
აძლედა აბასს მოსვენებას.

ზიეტრო დელავალეს სიტყვით, თეიმურაზმა იმდენი იმეცა-
დინა ხვანთქართან, რომ ხვანთქარმა მოსცა ამას დიდძალი ოსმა-
ლთს ჯარი სპარსეთში შესასუად. ამ ჯარს შეუერთა თეიმურაზმა
თავისი თორმეტი ათასი კაცი და 1618 წელს შეესია სპარსეთს
იმოდენა ჯარით, რომ, როგორც მოგვითხრობს იგივე დელავალეს,
რომელიც ამ დროს თვითონ სპარსეთში შაჰ-აბასთან იყო, ამოდენ-
ნა ჯარი თითქმის არასოდეს სპარსეთს არ შემოსევია. თეიმურაზს
და ოსმალთა ჯარი მივიდნენ ადრბილამდის, რომელიც იყო სამარ-
ხი სეფის სამეფო გვარისა, ესე იგი სამარხი იმ გვარისა, რომელსაც
ეკუთვნოდა თვით შაჰ-აბასი. თეიმურაზს უნდოდა ადრბილამდის
დანგრევა, რადგან ეს იყო წმინდა ქალაქი აბასიას და იმის გვარისა-
თვის, სადაც იმინა სსწაულები მათმა წინაპარმა შინმა და სადაც ესვე-
ნა იმისი, მაჰმადიანთათვის წმინდა გვამი, და ამ შინის ძლიერების
გამო ჩაუკარდა ამის შთამავლობას შეიბობა. ამითი უნდა გადახდნა
თეიმურაზს კახეთის საქრისტიანო ტაძრების დანგრევა. შაჰ-აბასი,
რომელსაც ამ დროს დელავალეს უგერდს ახლად, აიტანა საშინელმა

შიშის ელდამ. ის სასწრაფოთ ეცა სემზადისს ოსმალების დასახვედრათ, და სწრაფად გაექანა შემოსეულს აურებელს მტერსედ იმ ძალით, რაც ხელად მოისწრო.

თეიმურაზს შაჰ-აბასის ხსენებასედ მოსდიოდა ელიტ-მეღეტრ. ერთი აბასის დაცემა და თეიმურაზისა და ოსმალთა, ელდა ნაკრავით, უკან გაბრუნეს ერთი იყო.

განსაკუთრებით ნანდვილი გამართული ბრძოლა სზარსთა და ოსმალთა და თეიმურაზის ჯართა შორის არა ყოფილა. შაჰ-აბას დაცემა ოსმალთა და თეიმურაზის ჯარის ნაწილთა. ამ შეტაკებაში შემოსეული ჯარისა დაიხრცა კარგა ბლამა ხალხი. ამან დასცა შაჰ-აბასის მტერთ. შიშის სარი. ოსმალთა აღარ ინდამეს ბრძოლა შაჰ-აბასისა და გაბრუნდნენ უკან უომრათ, თავის-თავად. შაჰმატ აღარ ინება იმათი დეგნა: რადგან ამ დეგნით შეეძლო კიდევ წაეხდინა თავისი საქმე: შესაძლებელი იყო, შევიწროვებულთ ოსმალთა გამოეღოთ თავი და თავისის ძლიერებით შეემკრათ აბასის მტირე ჯარი.

შაჰი დაბრუნდა დიდათ გახარებული, რომ გადარჩნა ამ საშინელს და მოულოდნელს განსაჯდელს.

თეიმურაზ დაბრუნდა ასევე საოსმალოში.

თეიმურაზს ეგონა იქ თავი სემშვიდობოს. მაგრამ, ამ საშინელი შემთხვევის უკან აბასი უფრო ვერ მოისვენებდა, მანამ არ გადაუხდინა თეიმურაზს და არ მოულებდა იმას ბოლოს, არ მოსწევეტადა მთლათ იმის სახლობას.

თეიმურაზმა, როგორც ითქვა, ააწინავა სამეოფლოთ ჯერობით ოფთისი. ის ვერას ოდეს ვერ წარმოადგენდა, რომ ამ საშინელს სამთარში სზარსნი გაჭბედავდნენ აქ გამოცხვლას ოფთისისა და სზარსეთის შუა ჯერ ერთი დევს დიდი მანძილი, ამასთან ისრეთი დიდი და გადაუგალი მთები, რომ არამც თუ სამთრით, და ზაფხულსაც ჭირს აქ ჯარებით გადასვლა. ამის გამო, გუგლდამშვიდებულმა თეიმურაზმა მეტი ჯარი დაითხოვა და გაისტუმრა კახეთში, დაწარჩენი კაუშვა ოფთისის თავის ცოლ-შვილთან, რომელთაც უთავა სახელოვანი ნოდარ ჯორჯაძე, რომელსაც მისცა დედოფლის სახლთ უხუ-

ცესობა, და თვითონ შვიდასი შეიარაღებული კაცით წავიდა სტამბოლს ხვანთაქრთან.

რა გაიგო ბინა თეიმურაზისა აბაზმა, მაშინვე დასძრა ჯარები ოლთისისაკენ. იმან მოსწერა ერეგნის ბეგლარ-ბეგს ამირგური-ხანს, რომელზედაც ჩვენ შემდეგშია ცეკქება ლაზარაკი, რომ შეეყარა ჯარი, რა გაჭირებაც უნდა გამოეცლოთ, გადასუდიყო ოლთისს, შეეპურა თეიმურაზ თავისის სხელობით და ან ისინი ან იმითი თავები გაეგზავნა იმისთვის.

ამირგურისან დაიძრა. იმან გაიძლოა წინ ნიზიანის გარშემო ამ ადგილების მცხოვრებნი, ახვეტინა გზა და ასრე გადაიფანა მთა-ზედ ჯარი. ის უცებ შიდაცა ოლთისს

თეიმურაზ ადარ იყო იქა, როგორც ითქვა ზემოთ. თეიმურაზის სხელობა, ამაღა, ჯარი და თვით ქალაქი ოლთა გადაარჩინა ხორეძის დედოფლის სიზმარმა.

იმან ხახა წინაღმეს სიზმარში ისა, რაც ცხადდევ მოხდა შეორე დღეს. იმან ჰჩინა რომ ოლთას ანუ ოლთისს ჩუმთ, უცებ დაესხა შა-აბაზის ჯარი ამათს ამოსაწვევტათ. გაუგო დედოფალმა, აასწრო ცხეში, გამაგრდა და აქედამ დაამარცხა სპარსნი.

ჰჩინა დედოფალმა ეს სიზმარი, და, გაადვიდა, თუ არა, უბრძანა მაშინვე თავის ამაღს და ჯარებს ცხეში ასვლა, გამაგრება და მოკიდება შტრის დასამარცხებლათ. მთელი ქალაქი გამაგრდა; ვისაც შეეძლო ხმარება იარაღისა შთელს ქალაქში, უგულა გაემზადა სამარად, თვით ურიანიც-კი ჩასხდნენ იარაღში და თავ-გაწირვით ელოდნენ შტრის დასხმას. ჯარების მოთაობა იკისრა ნოდარ ჯორჯასემ, რომელიც იყო კაცი მართლაცა და გონიერი და ვაჟკაცი. ეს იყო ის ნოდარ. რომელთაც დავით ასლანიშვილთან ერთათ პირველს შემოსევასზედ შაჰ აბაზმა ჩააბარა კახეთი და შეეფე ისე, და რომელმაც დავით ასლანიშვილთანავე ერთად, გავიდა თუ არა შაჰი, მისცა მხარი თეიმურაზს, გარეკა სპარსნი და მოაყვანა კახეთის შეფეთ ისევე თეიმურაზი. ¹⁾

¹⁾ ავტორი „ცხოვრება საქართველოსი“ რომლისაც ხელთ ნაწერი იმ რხება პარისის ბიბლიოთეკაში, ამ სიზმარს სხვაფრივ მოგვითხრობს ის.

ამირგურახან ¹⁾ ჩემად მოიხარა დამე ჯარით, და განთიადისას, მოულოდნელად ავირებდა ქალაქისა და ციხის თავს დასხმას, უცებ შევიისა და მისი სახლობის შეპურებას.

საშინელი შთაბეჭდილება მოახდინა იმასა და იმის ჯარებზედ, — რომელიც მაინცა და მაინც ძალიან ბევრნი ვერ იქნებოდნენ, რადგან დიდი ჯარის გამოყვანა ამ დოეხსა და თოვლებში, ისიც ცხენოსანი ჯარის შეუძლებელ იყო, — როდოსაც ამით მოულოდნელად დახვდა შხა და კარგა ძლიერი ჯარი.

მოდელიშმა და მოწვევტილმა ცხენოსანმა ჯარმა ვერ უშეგრა ნოდარ ჯორჯაძის ჯარებს. სხარსნი დამარცხდნენ. საშინლად. კახელები და ოლთელები, რომელნიც უოველთვის განთქმულნი იყვნენ ვაკაცობითა, იბრძოდნენ თავგამეტულები. თვით ურიანი არ უვარდებოდნენ ბრძოლაში უკეთეს ქართველს ვაუკაცებს. ურიებს უძოდნენ წინ თავისი ხასამები და რაბინები. თვითონ ესენი უჩვენებდნენ ვაკაცობის მაგალითს თავის ურიაობას.

ნოდარმა და ოლთელებმა დაურეგინეს ამირგურიხანს დიდი ალაფი და ზდაეს სხარსეთის სამძღვარმდის.

საუვიდა ეს ამბავი შაჰ-ახასს.

იმან გახეთქა ბრასი თეიმურაზისა იმის შეილებზედ. იმან დააბარა ისინი და დასაჭურისებინა. ამ სასიძუდარი სატანჯვედისაგან მოკვდა უმცროსი შვილი თეიმურაზისა, ალექსანდრე და შეცდა ჭკუაზედ უფროსი შვილი იმისი, ლევან.

ამბობს რომ ეს სიზმარი ჰნახა ხორეშან დედოფალმა ზაფხულის პირსაო ვარდის ყვავილობას. დედოფალი ღამობით ბაღში ისვენებდა თავის ამალით და ერთს ღამეს სიზმარი ჰნახა: ეს ბალი გველით სავსე იყო „და ყველა მის კბენას ეტანებოდა, და ციხისაკენ გავეჩეცო და გველნი უკან გამომეკიდნესო და ვერ მომეწივნესო, მე ციხეში შეველო და ზეცით ჯარი მოვიდაო და გველები სულ დაიტაცაო,“ მაგრამ მოყვანილი ამბავი უფრო სანდო წყაროდამ არის შემდგარი.

¹⁾ ამირგურახან იყო ქართველი. სანწუხაროდ გვარი ამისი არა ხანს. უნდა იყვეს სამცხელი, რათგან ყოფილა გამზრდელი მანუჩარ ათაბაგისა.

თეიმურაზს დიდის დიდებით მიიღო სულთანს მისმანმა, ¹⁾ მისცა მრავალი და ძვირფასი სასუქრები. მისცა კიდევ არტანის (ყა-რს და სხვა მრავალი სასწახნები საცხოვრებლათ. მაგრამ ჯარები მისაძველებლათ ვერ მისცა, რადგან თვითონაც მაშინ გაჭირვებაში იყო. იმასა ჰქონდა ომი ევროპის სახელმწიფოებთან.

თეიმურაზს დაბრუნდა ოლთისიდან. გადასახლდა კონიას. აქედამ გაგზავნა რუსთა ხელმწიფესთან თავისი მოციქულები მთავარებისკაზისი თეოდოსი, და არქიმანდრიტი არსენი. ამათ გაატანა წერილები და პირათაც დააბარა რუსთ ხელმწიფესა და მიტროპოლიტს ფილარეტთან. რაც მოუხერება და ოხრება გამოიარა საქართველამ აბაზისაგან, აცნობებდა თავის განდევნას, სთხოვდა საფარველს და შემწობას. ამასთან, რაკი იცოდა, რომ ოსმალი და რუსები ვერ არიან კარგათ ერთმანერთთან, იძიდა ბოდიშს, რომ შემართო აუცილებელი საჭიროების გამო შევსავარე თავი საოსმალს, თორემ მე ამათი არც შეელა შინდა და არაც თავს დაუდებო. მე მხოლოდ თქვენგან ველი ხსნას და თქვენ გემოხრჩილებით ჩემი სახელმწიფოთი.

რუსთ ხელმწიფემ შემოუთვალა თეიმურაზს, რომ ამ უამათ არც ფულით და არც ჯარით იმას ამისი დახმარება არ შეუძლიან, რადგან თვითონაც გაჭირვებაშია პოლონებისა და ლიტვინებისაგან, რომელთაც წაართვეს იმას დიდი ხასინა; ბევრი ქალაქები და ქვეყნები დაუწვეს და წაართვეს. როდესაც-კი მოხრება ამ საქმეს, მაშინ ის უთუოთ დაეხმარება თეიმურაზს. რაც შეეხება შავ-აბაზთან ამათს მოციქულებასა და დახმარებას, შემოუთვალა, ჩვენ არც სხარსელებთან შეგვიძლიან რამე, რადგან ჩვენსა და იმათში კეთილი

1) არჩილ მეფის თქმით იყო სულთანი მაშინ იბრაიმ. ვახუშტის სიტყვით მაშინ არ იყო იბრაიმ და იყო მუსტაფა. მაგრამ, ორივენი სცდებიან. მაშინ იყო ოსმან სულთანი, ახლად დამჯდარი ტახტზედ, ამას მოგვითხრობს მთავარ-ეპისკოპოსი თეოდოსი, რომელიც თანა ჰყავდა მაშინ რეიმურაზ სტამბოლსა და რომელიც საოსმალადამავე, გონიდა 1623 წ. გაჰგზავნა რუსეთს ხელმწიფე ნიხაილ თევდორეს ძეს და მიტროპოლიტს ფილარეტ ნიკიტითან.

განწეობილებას. ამასთან შეუთვალა თეიმურაზს შემოთვლილობა შაჰ-აბასისა, რომელიც იმან დაბარა რუსის მოციქულებს კარობინსა და კუკუშინიკოვს, რომელნიც გაჰგზავნა სპარსეთს რუსთ ხელმწიფე თეიმურაზისა და ლუარსაბის დედის თხოვნით. შაჰ-აბასი თხოულობს, რომ შენ შენი სახლობით იახლო იმას იწანს, და მ-შინ ის დედასაცა და შვილებსაც დაგიბრუნებსო. რაც შეეხება სანჯარს, რომი აბასმა დატყუვა დედა და შვილები, რატომ არ იტოლი, რომ იმას შენ არ უნდა ჰხდობოდიო.

ეკუდა ეს თავისმა მოციქულებმა მოასსენეს თეიმურაზს. თეიმურაზ იყო სრულს განწირულებაში. იმას უნდოდა თავისი კახეთის დაბრუნება. ისმალანი ვერ აძლევდნენ შემწეობას.

იმან იწყო მზადება რუსეთს წასასვლელად, რომ მიხაილ თევდორჩისთვის შეებრალებინა თავი, და მოეპოვნა იმისი ნდობა და დანხარება. ის იყო აზიარება ის კემში ჩაჯდომას თავას ამალით, ესაღმებოდა თავის ქვეყანას შორს გამგზავრებისათვის, საიღამაც ან და დაბრუნდებოდა, ან არა. იმისი სახლობა, ამაღა ცხარე ცრემლით ესაღმებოდნენ თავის, ბედისაგან, დეგნილს პატრონს, რომ უცებ, თქარათქერით, საშინელი სისწრაფით მოვიდნენ სსაკადის მოციქულები. იმათ გაგვით შეთვის გამგზავრება რუსეთში, და ეჩქარებოდნენ არ გაგვასწროსო.

გამოუთქმელი იყო ნეტარება და სინარული შეთვის, დედუფლისა, ბატონიშვილებისა, ამაღისა, მხლებლებისა და თან კადალოლია კახელებისა ამ ამბის გაგონებაზედ.

ისინი ბრუნდებოდნენ თავის ქვეყანაში, თავისი მშვენიერი ცის ქვეშ; ისინი კიდევ იხილავდნენ თავის სამშობლოს დიდებულს მთებს და საოცარს ვულებს, კიდევ შეჰსუნთქამდნენ სამშობლოს ტკბილს ჰაერს, დალუგდნენ თავის გამზრდელს წყალს, იხილავდნენ თავის მშვენიერს მდიდარს და დიდებულს კახეთს.

და ვინ აძლევს ამათ ამ ბედნიერს დღეს, ვინ აძლევს თეიმურაზს, არამც თუ თავისს კახეთს, არამედ მთელს ქართლსაც, შირველს სამეფოს საქართველოში, შირველს შეუობას? — გიორგი სსაკადე, რომელსაც ეს ასრე სდგენიდა, რომლისაც მხლებლები სსსიკვდილოთ განწი-

რა, ღარბისეული მოხუცებული დედა გააუბტიურა და კინადამ მის-
ცა ჯავახნიშვილს საროსკიბოთ, გასაუხატიურებლათ, უბრალო მონათ,
სამარცხვინო ტუყუთ!!...

შაკრამ ესლა დრო აღარ იყო ამისეჲდ ფიქრისა. ამათ მოად-
გათ მოულოდნელი და გამოუთქმელი ბედნიერება, და უნდა ესარ-
გებლათ ამითი, დამტკბარეიფენ ნეტარი დროთი.

დაიძრა თეიმურაზს ქართლისეკენ თავის სახლობით და შთელი
თავისი ვახუცაძით.

როგორც ქართლი და კახეთი, ისრე შთელი იმერეთი ელოდა
დიდის აღტაცებით და სინარულით თეიმურაზის დაბრუნებას.

იმერეთა შუეუ და შთელი დიდებულნი თავისის მხლებლებით და
ამაღათ შოგებენ თეიმურაზს, როდესაც ახალციხიდან მოადგა ქარ-
თლისა და იმერეთის სამხლავას, ულოცავდნენ ორი სამეფოს
ტახტს, უწევდნენ საღამს, როგორც დიდებულს, რომელიც ახლა
იღვა შთელი საქართველოს თავს და იყო უგულასეჲდ მეტათ გაძლიე-
რებული.

საკაცო, შთელი ქართლ-კახეთის დიდებულნი, ქაღნი თუ კაცნი,
ჯარებით, ამაღით, მხლებლებით, მოქალაქენი და ისრე სახატო ზირ-
ნი, დართულნი საგანგებოთ, ჩამჯდარნი იარაღში, ოქროსა და ვერ-
ცხლით შემოსილი ცხენებით, დროშებით, აღებით, ბაირაღებით მამ-
ხალებითა და შუშხუნებით, ათასგვარა სურავებითა დამიდერლებ-
ით, შოგებენ თეიმურაზს იქვე ახალციხის სახლავასეჲდ. აქედამ
დაწყობილი ცხეთამდის, თემები და ხეობანი დართულნი, დაჭრილ-
ნი და ჩამჯდარნი იარაღში, ქაღები ყოველი თავის სამკაულით ეგე-
ბებოდნენ თეიმურაზს. შუეუ და დედოფალი ჩაბრძანეს სააკაცისეკან
მართმეულს ძვირთასს ოქროს ტახტრეკავანში და ასრე, ამ ტახტ-
რეკავანებით, მასვგენს ისინი სვეტიცხოვლის კარამდის. ცხე-
თას მიეგება კათალიკონი საქარია, მიტროპოლიტი მირმანოზ,
ახალკერდელი, ბოდბელი და სხვა მიტროპოლიტნი და სამდგველო-
ნა ჯვრითა, სახარებით და ყოველი ეკლესიის დროშებითა და სა-
დიდებლებით. შთელი ორი თვე იყო სამხადის ამის მიგებებისა და
გვირგვინის კურთხევისა.

აქ იგუროთა გვირგვინი ქართლისა თეიმურაზისა. გვირგვინის უკან სააკაძემ უძღვნა დიდძალი და უძვირფესი განძეული, რომელიც კი ამას ეძივნა თავის მკლავითა, კაცობითა და შრომითა. უძღვნა საგანგებო ბეჭდურები, ძვირფასი სახეობიერი სამკაულები, მთავრად მდიდარი ხაზინა.

სიტყვით მთავრად ისეთი ძვირფასი ხაზინა და საგანძურნი, რომელნიც, არჩილ მეფის თქმით: ერთს სამეფოთ ესეც ღირდა.

მ ა რ ა ბ დ ა

ჩაუვიდა ეს საშინელების ამბავი შაჰბაძეს. აუარებელი, საუკეთესო მეომარი ხალხი, საუკეთესო მხედარ მთავარნი, — სწორედ იმდროს, როდესაც ის დარწმუნებული იყო, რომ თავის გულის ეკავს, გურჯისტანს, იღებს ძირიანად, — ერთს დღეს გაუფლიტეს!!! და ვინ ისიცა? — სააკაძემ!! გიორგი სააკაძემ!! იმ სააკაძემ, რომელსაც ქართველები სდევნიდნენ ცოფიანი ძაღლივით მოსაკლავად, და რომელსაც ამან მისცა დიდებული საფარველი განდევნილს თავის მეფისა და ხალხისაგან, აბატონა სპარსეთში თავის თანასწორად, ანდობდა მთელს თავის სახელმწიფოს, მთელს თავის ჯარებს, თავის ხმალს, თავის გვირგვინს!!!..

საშინელი იყო შფოთვა და მღელვარება შაჰ-აბაზისა. ის მზათ იყო თავისსავე თავზედ დაეცხვრია თავისივე ხელით თავისი საკუთარი გვირგვინი ამგვარი შეცდომისათვის, ამგვარი სააკაძისაგან მოლოდინებისათვის!!!..

იმან გაცცა მრთელს თავის საბრძანებელში ბრძანება, რომ შეკრებილიყო მთელი თემები. იმან გამოუცხადა მთელს თავის საბრძანებელს, რომ ამგვარი სირცხვილი არ უჭამია მუსლიმანობას და სპარსეთს, რაც გაჩენილა სპარსეთის ხალხი და მამულის სჯული, და არასოდეს ყოჩანი და მამულის აღმსარებელი არა ყოფილან ამგვარს. გასაწყლელში ქრისტიანთაგან, როგორც ახლა ვარდება ქართველუ-

ბისკან, გამოუცხად მთელს თავის ხალხს, რომ არ არის ცა და დედამიწა მომწირე ამგვარი მესხანათობისა, რაც ჩაიდინა დღეს გურჯმა სააკაძემ. გასცა სასტიკი ბრძანება, რომ მუსლიმის ხალხმა ან უნდა მოეღოს საუკუნოდ გურჯისტანს ბოლო ან არა და მოეღოს ბოლო თვითონ მთელს სპარსეთის ხალხს.

მართლაც და სპიხელი იყო გასაცანათაც ეს უცნაური ამბავი სპარსეთის. მთელმა სპარსთა საბრძანებელმა იწყო სამხრად მზადება. აბაზის საბრძანებელის უფელი კუთხიდან იწყო დენა ჯარმა და უარებელმა იარაღმა ისპანისაკენ საქართველოში გასასტუმრებლათ. სასულიერო პირნი მუსლიმანების მინარკების სიმაღლისა და მენითების კარებებიდან უქადაგებდნენ მართლმადიდებელ მუსლიმანებს გააურებზედ ამხედრებას და ამოწვევას.

შეკრბა მთელი სპარსთა საბრძანებელი.

შაჰ-აბაზმა არ ივისრა კვლავინდებურად მოთავებობა. ამოდენა ჯარებისა შეიძლება ის მოეკრია სააკაძეს, მოეკრია თავგაწირულს და სასიკვდილოდ თავგადადებულს ქართლ-გაქეთის ხალხს.

იმან უთავა ამთ თავისი სიძე, ის-ხან ფორჩიბაში. ეს იყო უკეთესი სარდალი, უკეთესი სწინდო შაჰისთვის კაცი, რომელსაც ჭეუვდა ცოლად ასული თვითონ შაჰაბაზისა. ამასთან, ამას ჭეინდა დამოკიდებულება ქართველებში: მეფე სვიმანს, რომელსაც ქართლში ჭეუვდა კიდევ შიგა და შიგ მომხრეები, იყო სიძე ფორჩიბაშისა: ფორჩიბაშისავე ქალი ჭეუვდა ცოლათ გაჰმამადიანებულს ანდრეუთარს ამილახვარსა. ფორჩიბაშს გამოაყოლა შაჰმა ხოსრო შარსა, რომელიც მთელს სპარსეთში ითვლებოდა საუკეთესო სარდალათ და დიდი გონების კაცად; გამოატანა უმწიკლი, რისტომ სააკაძე, შვილი ბუჟან სააკაძისა, რომელიც იყო ძმა გიორგი სააკაძისა, — ის რისტომ, რომელიც იყო განთქმული მთელს სპარსეთში, განდა ბოლოს ამარ — სპარსლარი მთელი ირანისა. შაჰ-აბაზმა იცოდა, რომ ხოსრო შარსა იყო ამრეხალი სააკაძესად თეიმურაზის გამეფებისთვის. გამოატანა სხვათა შორის გამოჩენილნი იმ დროს მთელს სპარსეთში სარდალები: ესეც ქართველი თავონის ბეგლარბეგი, შაჰ-აბაზ ხან. ესაზის ხანი ქართველივე, გვარად ჩერქეზიშვილი, უნდა მართლად ამთ გზაში თავის

ჯარებით. მრავალი გამჩენილი აშირები და სუელთნები. იფენენ გან-
კებ არჩეულნი ჯარების შეუფროსებათ, რომ სააკაძე უთუოთ ძლეუ-
ლიყო და საქართველო შემუსრვილიყო.

დაიძრა ეს აქარებელი ჯარი ქართლისაკენ უზომო სიმსადი-
სით, თოფებით, მრავალი ზარბაზნებით და ზამბურაკებით, რომელ-
ნიც მაშინდელს დრის სულ ახალი შემოდებულნი იფენენ თვით ევ-
როპაშიაც. ¹⁾

მხარობლად იმ ჯარებისა გაუგზავნა შაჰმა სააკაძეს თავისი-
სხანატრელი და სიკვდილამდისინ დაუფიწარი შვილის ზაატას. თავი,
გახვეული უბრალო ტომარაში.

საკადისათვის არა იყო რა აქ მოულოდნელი, იმან კარგათ-
იცოდა, რომ ახასი არ იყო ისრეთი კაცი, რომელსაც რისამე წინ-
დაეხვალეებინა. შვილის უბედურებასაც და მთლათ სზარსეთის გა-
სევასაც ის წინადვე ელოდა.

კახსნა იმან ტომარა და დაინახა უცებ დასხინებულნი თავი-
თავის ზირშია და უსაუვარდესი შვილისა, რომელსაც ვერ ავიწყებ-
და სიკვდილის დღემდის. ძნელია გამოსათქმელათ, და ჩვენი შემს-
ტიანენი არც იფენენ ისრეთი გამომთქმელნი, რომ მოეთხროთ ჩვენ-
თვის, რაც ცეცხლმა უელვა სააკაძეს გულში ამ მაშინდელს სხანაგ-
ზედ... მაგრამ ეს კი ცხადია, რომ ის ვერც ამ სხანაგმა გასტენა.
ის მხნეობდა ისევ და უფროც კიდევ.

იმან, ცეცხლ-მოღებული გულით, გამოიტირა თავისი ზაატა,
მიზარა მიწას ერთაწმინდის ტაძრის ეკვდავში, გაგზავნა ფული თეი-
რანს იმისი დანაშთენი გვამის საზოგნელად და მძაატანად, რომელიც
გადაგდლოთ სზარსთა ძაღლების შესსტმელად და რომელიც ჩუმათ მოე-
პარათ ფრანგების მისიონერთა და მიებარებიანთ მიწისათვის. ფრან-
გთა მაშინვე გამოუგზავნეს საიდუმლოთ. სააკაძეს თავისი შვილის

1) თუმცა ბიუხნერის თქმით, ზარბაზნები, არამც თუ უბრალო, დღევანდელი მიტრალეზებივით ჰქონდა ლანგთემურის შვილის შვილს, ინდოეთის დიდს მოლოლს, აბგარ დიდებულს, რომელიც, ამავე ბიუხნერის თქმით, იყო ერთი-უდიდებულესი და უპატონუნესი ხელმწიფე დედამიწის ზურგზედ.

გვამი, და სააკაძემ დაშარხა. ესეც თავისი შვილის. თავთან ერთს სამაჟში...

რაკი იცოდა სააკაძემ, რომ შაჰ-აბასს გადაწვეტილი ჰქონდა მისთვის საქართველოს სასენებელი, იცოდა ისიც, რომ ახლა უფრო გამოიღებდა ამ საქმისთვის თავს და არ დასთმობდა იმ მარცხს, რაც ამის ჯარებს დაჰმართეს ქართლ-გახეთში, ამის გამო, ის უფველი ძლით ემზადებოდა შაჰ-აბასის ჯარების დასასხვედრათ. ამისთვის საჭირო იყო, რომ შთელი დაშლილი და გამოფხვავი სამეფოები, რაც შეიძლებოდა მალე მოსულიყვნენ არსებაში. ის შეუდგა: გზების კეთებას, ციხეების მაგრებას. გამართა ხვანთქართან მიწერ-მიწერა, დაუწყო იმერლობას ლაშარაკი, იწყო შეიარაღება ხაღხისა, მზადება სურსათისა. სიტყვით, იყო დღე და დამ დაუცხრომელს მოძრაობას და მზადებაში. აღარც მეფე, აღარც სხვა დიდებულნი სამეფო საქმეში არა სწანდნენ, ყველა იყო ამის ბრძანების ქვეშ, ყველა ემორჩილებოდა მას. მეფე შექცევოდა მეფურად. იმან სინარულისკან აღარ იცოდა, რა გქნა. ის მიეცა ნადიმებსა და განცხრომას, ასრე რომ სიძლიეთაც ვეღარა ჰქობულობდა დროს, ანუ; როგორც მეფე არჩილი აშობდნ.

... სიმღერებს და სინარულში.

ლხინს, ნადიმს და განარებას, იქ რა უნდა ძილს რამ რულში. ბურთობას და ნადირთბას, აქა-იქა სიარულში...

მოიფხანა სააკაძემ გამოერთხალი და გაცვიფრულნი თავის ქვეყნი-დამ კახეთი და დაბინადრა თავთავის ალაგს. დააღაგა და დაამშვიდა ქართლი. რაც თოფიარადი და სამხედრო მოწყობილება წართვა უარხისხანს და ავთქარხანს, დასდო ხაზინაში და შეინახა ჯარისათვის. ყველა თავადობა თავთავის სასარდლოებით გაამზად სამი-რად. ყველანი მოიფხანა სრულს მორჩილებაში. ვეღარც ერთი მუხანათი ვეღარა ჰყოფდა თავს, ვეღარაფინ ვეღარა ჰბედავდა გადადგომას. იყო ერთი ყველაზედ უფრო სამიშარი კაცი ანდუფათარ ამილახვარი; და ისიც არმის ციხეში ჰგავდა გამომწვევდელი თავისის ცოლით.

რომ უფრო შვიდრათ მრავიდებინოს. თემურასს ქართლში

ფეხი, სააკაძემ სთხოვა ქალი თავისი გაზრდილი ზურაბ ერისთვისათვის. ზურაბისა და თეიმურაზისათვის დამოყვრება იყო ბევრრიგათ საჭირო. ზურაბ იყო, შემდგომ სააკაძისა, პირველი კაცი მთელს ქართლ-კახეთში, უმითა და ალაგებით იყო ევგლასზედ გაძლიერებული. ხევის კარი ანუ ღარიელი ახლა ეჭირა ამას ხელთა; ის იყო დაუდგარი, დიდების მოყვარე. ადვილი შესძლებული იყო გლანდგომილად თეიმურაზს ან ერთი უბრალო მიხეზით შეიძლებოდა ისევე შეენისთვის დაეკრა თავი. ამ დამოყვრებით ჯერ ერთი ზურაბის თავმოყვარეობა იქნებოდა დაკმაყოფილებული, მეორეც ესა, ამითი ძალაუნებურათ უნდა შეჭკვეოდა თეიმურაზს და გაეწია ამისთვის ერთგულება. მოურავს შეუსრულდა სურვილი: თეიმურაზ და ზურაბ დამოყვრდნენ.

სიტყვით, ეველგან და ეველასფერში იყო სააკაძე. სააკაძე პირობდა, სააკაძე ზურუნავდა, სააკაძე განაკებდა, სააკაძე აკეთებდა. მოდიოდა ახალი და უარესი განკითხვის დღე საქართველოს თავს, და მ დღისთვის ისევე მარტო სააკაძე იყო ზრუნვაში.

მაგრამ სააკაძე იყო დაბალი გვარის შვილი... სააკაძე შრომობდა დღე და ღამ; სააკაძე უსვამდა თავზედ ხელს მღაბიო ხალხს, სააკაძე აწყობდა და აკეთებდა რაღაცა ისრეთებს, რომელიც სხვებს, თავშიაც არ მოსდიოდათ არც მოსწონდათ... სააკაძე განდა სალოცავი ხატი ქვეყნისა... გაისმოდა ისევე მარტო სააკაძის სახელი... თუ ლუარსაბისა და გიორგი მეფის დროს ეს იყო ამირთ ამირი, დიდი მოურავი, ახლა იყო მეფეთ-მეფე, მბრძანებელი ორი სამეფოსი, თითქმის მთელი არეზს აქეთი სპარსეთისა, მთელი გაუტყნარი მთებისა, ეს ვერ მოინჯლეს მეფემა და ქართლ-კახეთის დიდებულთა. ამათს გულში იდვიძებდა შური. ზურაბს უფრო ეხამებოდა დიდება სააკაძისა. ზურაბ იყო სიძე მეფისა, ზურაბს ეჭირა იმოდენა სიმთავრო, რომელიც მიდიოდა თითქმის რუსეთის მიდგამდის, ზურაბი იყო შვილი დიდი ნუგზარისა; ზურაბ ერია საქართველოს განთავისუფლებაში; ზურაბმა მოჭკვარა სააკაძის დიდი ჯარები ყარხისხანის ჯარების ამოსწევკრათ, და ახლა მარტო სააკაძე ბრძანებლობს, ხალხი მარტო ამას შეჭურებს, იმას ხდის სალოცავ ხატათ. ზურაბის

გულშიაც იღვიძებდა შური, იღვიძებდა ინადი.

მოვიდა ხელმეორედ საქართველოს განკითხვის დღე, და ამ თვარულმა შურმა, ამ თვარულმა მტრობამ იჩინა თავი სწორედ ამ სს-შინელი განსაცდელის წამებში.

მთელი ირანი შემოესია საქართველოს. ზოგთა თქმით, ეორჩიბაშმა შემოიყვანა საქართველოში ორასი ათასი კაცი, რომელიც იქნება მეტათ გაზვიადებული იყვეს. მაგრამ ამახედ იქვი არ არის, რომ ჯარი იყო დიდძალი. მსჭ-აბაზი ისე განრისხებული იყო, რომ, ცხადია, გამოჰტვინებდა, რაც კი შეიძლებოდა მეტს ჯარს სააკაძისა და ქართველების ჯავრის ამოხსურებად და თავისი დიდის ხნის სურვილის შესასრულებლათ; რომ მოესზო მთლათ მთელი ქართლ-კახეთი რომ ჯარი დიდძალი იყო და არ იყო ისე მტირე, როგორსაც მოკვითხრობს ისკანდერ მუნჯი, ამას გვიმტკიცებს რიცხვი დანოცილით სზარსთა ჯარებისა. თურამეტი ათასი სზარსთა ჯირისა მოკვდა მარბდის ომში, შვიდასი მოკვდა ლისის ომში; თორმეტი ათასი მოკვდა ქასნზედ; ერთი ექვსი ათისი შინც ინაცვალა სააკაძემ თბილისიდან მინამ სზარსნი სამურხანოში მოვიდოდნენ; სში ათას კაცამდის ამოწევიტა ციხეებში; ხუთი ათასამდის გასწევიტა სამესოში ამაზედ გასული ქართლიდან ჯარი. მოწინავე სრდლებმა აღათანგ ხერხეულიძემ, დაეით ასლანიშვილმა, დიდი ბრძოლის წინათაც მოწინავე ბრძოლებში დაჭნოცეს მრავალი. ამ შემოსევაზედ გაიშურა სზარსთა ჯარი ორმოცდა-ხუთი ათასზედ მეტი, და არა ნაკლები. ასრე რომ, ვარაუდით შეგვიძლიან ვთქვათ, სზარსთა ჯარი იყო არა ნაკლებ ასი ათასი კაცისა. რომ დიდი ჯარი უნდა ყოფილიყო, ამას ამტკიცებს სააკაძის სიტყვები, რომელსაც ის ეუბნება თეიმურაზს: ვიცოდი აქ მთელი ირანი, ესე იგი, მთელი სზარსთა სზარსნებელი იქნებოდა.

არც სააკაძე დაუხვდა მოუშინებლად. რაც კი მოხერხდებოდა აკლებული და ახერხებული ქართლ-კახეთიდან, სააკაძემ შეაკროვა საკმაო ჯარი. იმან შეჭვარა ჩვენთა მწერალთა თქმით ოცი ათასი მეომარო. მაგრამ აქ ვგონებ, ცოტაა ნახევრები. რომ ავსწონოთ ის სამოსადისი, რაცა სააკაძესა ჰქონდა. ავსწონოთ რომ მთელი ქართლი

და კახეთი აქ იყო, იყვნენ თვით მიტროპოლიტნი, სოცოც ჯარიდამ რვა ცხრა კაცი, ცხრა ქმანიც კი, რომ მარტო სურამ ერანთავის ჯარიდამ მოიკლა ცხრა ასი კაცი, და რაც უნდა უფილიყო, ოცი ათასი კაციო ვერ შეჭბედავდნენ მთელი ირანის ჯარს, საფიქრელაა, რომ ქართველობა უნდა უფილიყო ორმოცი ათასამდე მანც. ათასი კაცი კი მაშინდელს დროს და სააკაძის ხელში არ იყო სახუშარი.

იმერეთიდან არ იყო მაშეგლი ჯარი. სავეირველიც არ არის. კიდეურება ქართლ-კახეთისა, ცხადია, არ შედიოდა იმერეთა შეიქცების ზღანში. ქართლის შეიქცენი უფილიყო ითვლებოდნენ შეიქცეთ-შეიქცეთ. ქართლის ტახტის პეტრონები ჰრაცხდნენ თავის თავს მთელი საქართველოს პეტრონად. საქართველოს განუთავა ქართლის პეტრონთაგან ითვლებოდა დროებითად, და ტრადიცია ელოდა მარჯვე შემთხვევას, რომ მთელი საქართველო ისევ შეერთებულიყო სეპტრის ერთ ქვეშ. სააკაძე კიდეურება ქართლ-კახეთს: ეს იყო საშიში იმერეთა ტახტისათვის.

სამესხო-სათაბაგო ეჭირათ სპარსთ, და აქედამ შეეკლა არ იყო მოსალოდნი. იქიდან იყო სამასი კაცით მოსული მთლად მანუხარ სათაბაგი, დევნული სპარსთაგან თავის სამთავრო ქვეყნებიდან, რომელიც ხელმეორეთ დაიჭირეს სპარსთა.

სპარსნი შემოვიდნენ საქართველოს სამცხეებში და დასდგნენ ხრამსა და ალგეთსკედ, გატეხილს ხიდსა, შუაგურსა და მარანდის შუა.

იყო საშინელი ზანზანაქება. გარშემო იდგა გვალვის ბუდი. სიცხისგან ადამიანი და პირუტყვი ძლივს იბრუნებდა სულს. თიბათვე იყო მიწინული.

ადგილნი, სადაც იდგნენ სპარსნი, არიან ხავარდნილი, მოყუდროვებული მთებით, საშინელი მჩხლი.

ქართველობა, მომეტებული ნაწილი რომლისაც შესდგებოდა მთისა და გრილი ადგილის ხალხებიდან, დაეყრა სააკაძემ ტახტზე დასა და კოჯრის მადლობებსკედ. თბილისში შესასვლელად და გულს ქართლში წასასვლელად ამ მთებსკედ უნდა გამოეყოთ სპარსთა. სააკაძემ გაამაგრა ვიწროები, დაიჭირა სიმაგრენი და ელოდა სპარსთა მოსვლას.

სწარსნი არ იძროდნენ. იმათ მოყვათ ფახათი. პირიქით, ამათ თვითონვე იწვეს მაგრება. ისინი ელოდნენ ქართველების დასხმას.

ქართველები გამოდიოდნენ მოთმინებიდამ. იწუო თავადობამ მითქმის-მოთქმის. ატუდა სააკაძის უმოქმედობასეუდ სანდურავი. ბარათანთ იწვეს მუქარა, რომ წავლეს, თუ დროთი არ იქნა ოში. კახელობა დრტვინავდა. შეიქნა თითქმის საერთო სანდურავი. ყველანი თხოულობდნენ ბრძოლას. სააკაძე არ იძროდა. ის უფრო და უფრო მაგრდებოდა და თხოულობდა ახალ-ახალ ჯარს, რომელიც ცოტ-ცოტათი კიდევ ემატებოდა.

მეფეს ეხოთირობოდა. დიდებულნი ჯანკით სივდებოდნენ. მეფეს და დიდებულებსედაც ბრძანებლობდა სააკაძე. ყველას უნდა შეესრულებინა ამ ერთი გაცნის სურვილი.

უცხო გადასწვეტიეს, რომ ჯარების წინამძღოლი და ომის გამგე უნდა ყოფილიყო მეფე თეიმურაზ.

თეიმურაზმა იტვირთა და იწუო რჩევა ომისა.

ამ რჩვიდამ გამოხნდა, რომ მეფე და დიდებულნი ვერ იხელდებდნენ სააკაძის პირველობას. ზურაბ! ისიც კი ვერა ჭიარავდა სააკაძესეუდ თავის უმადურობას. სააკაძის სიტყვას არ უგდებდნენ უურს, სააკაძის აზრებს სდებდნენ წუნს. ისმოდა სანდურავი, ისმოდა ხიბობა, ისმოდა მუქარა გადადგომისაც კი.

საკაძე და კეთილშობილი, ბადურ ციციშვილი, იდგნენ ერთს მხარეს, სხვანი ყველანი ლაშარაკობდნენ წინააღმდეგს.

შეიქნა სჯა: მიუხტნენ ბინასეუდ სწარსთა, თუ მოუცადონ იმათ ამაზედ მოსულას.

საკაძემ და ბადურ ციციშვილმა გამოაცხადეს, რომ ამ საშინელს სიცხე ზანჯანებში ჩხტომამ ამ საშინელს ფიცხს ადგილებში, სადაც ისრე გამაგრებული სდგას მთელი ირანი, მთელი სწარსთა საბრძანებუდი ჯარები, რომელნიც არიან სიცხის შვილნი, ჩვენ, გრილი ქვეყნის შვილი და ასრე მცირეთა, კეთილს არ დაგვაფრისო, იქ იმათთან ბრძოლა ჩვენ არ შეგვიძლიანო. ჩვენი ქვეითი ჯარი ხომ უფრო ვერ შესძლებს იქ ომსო. თუ ქვეითობა, გლეხკაცობა დამარცხდა, მაშინ ჩვენი საქმე საუკუნოდ წახდება და საქართველო

დაიდუბება. ისინი მოსულან საქართველოს წასასდენათა, მაშასადამე, ძალა იქნება თუ ნება, დღეს იქნება თუ ხვალ, რაკი ჩვენ იქ არ ჩავალთ, ისინი უნდა ჩვენსედა წამოვიდნენო. რაკი წამოვიდნენ ისრეთი ვიწრო და ცუდი ადგილები უღვეთ წინ სავლელათ, რომ ამასედა ცოტანინც რომ ვიფუნეთ, შეგვიძლიან პასუხი გავსცეთო. ამას დაუმტას სააკაძემ: ნუ ავისუმოუქებათ სპარსნი, დაწმუნებულნი იყავით რომ აბაზი მთელს ირანსა და უკეთესთ სარდალთ გამოგზავნიდა ჯავრის ამოსაყრელათ და ჩვენ ბოლოს მოსდებოდათა.

არ გასჭრა ამ განიკრულმა რჩევამ. მეფემ და სხვა დიდებულთა გადასწვიტეს: ჩაუხტნენ ბინაზედ სპარსთა.

ეს საქმე ზოგში გაუადვილეს მოწინავეთა სარდალთა და მსგავრავი ჯარების მეუმიეროსეთა: აღათხგ ხერხეულიძემ და დაუვიწყარმა სპარსთა დიდებულმა გვირმა დავით ასლანიშვილმა ჯანდიერმა. იმათ რადენჯერმე მოუხდათ სპარსელ ჯარებთან შეტაკება და ყოველთვის ამარცხებდნენ ესენი იმათა. ისინი უველა დამარცხებაზედ ჰგზავნიდნენ სპარსთა თავებს, თითქო ამითი არცხენიან ქართველობას: აა, რა არიან სპარსნი, იმათი რეგორ გეშინიანთო. ამასთან უთვლიდნენ: ბევრათ იმიტომ გეხეებებიან, რომ აქლემები ჰვავთ ბევრიო. თუ თქვენ არ მოხვალთ, ჩვენ მარტონი ყორნიელებით და გლდანელებით შევებმით და ჰნასავთ, რაც არიანო.

საუბელურათ, ეს ორი თავადი, თუმცა დიდი გულადი და ვაჟკაცი იყვნენ, მაგრამ ორივენი იყვნენ ცალთვალნი, და საკვირველი არ არის, როგორც ჰიქრობს მეფე არჩილ, ისინი სპარსელების შესახებ მოატყუათ თვალებმა. თუმცა ასლანიშვილის მოტყუება უნდა ყოფილიყო ძნელი, რათგან ამან თითქმის მთელი თავისი სიძრცხლე გაატარა სპარსებთან ბრძოლაში.

რომ მართლა ის მარცხი არ ენახათ, რასაც უქადაგებდნენ ქართველებს სააკაძე და ბაადურ ციციშვილი, მეფეთა და დიდებულთა გადასწვიტეს ჯარის აჟრა სლამფოთივე, რომ ცუდი გზები გაეფლათ თვალებათღვი, და დილის აღიონსედეკე, მინამ მსე ამოვიდოდა. მინამ საცხის ბული დატრიალდებოდა, მიხტომოდნენ მტერს და მიეცათ მათთვის მარცხა.

რადენათ მართალი იყო სააკაძის სიტყვები, გვინუნებს, სხვათა შორის სიმაგრე სძარსთა, რომელიც გამართათ იმათ ქართველების მოსაგერებლათ.

უოჩნობაშმა იცოდა, ვისთანაც ჰქონდა საქმე. იმან იცოდა, რომ სააკაძესთან დიდი სიფრთხილე და სიმაგრეა სსჭირთ, იცოდა ისიც, რომ სააკაძე ამ დღისათვის მოუსადებელი არ დარჩებოდა. იმან იცოდა, რომ საშიში იყო იმაზედ მისვლა. ისა სცდილობდა თავისი უმოძრაობით ჩეტყუებისა სააკაძე ვაკეზედ. იცოდა რომ ამისთანა ფიცხს ადგილას ქართველები უფრო ადვილათ მოსარგენი იყვნენ, ვიდრე მთასა და გრილოებში. ამის გამო იწყო მაგრება. იმან გააფლო ჯებირები (траншеи) ალგეთის ზირზედ: ზედ ალგეთის სეგებთან, შემოაფლო მთელს ბანაკს დიდი თხრილი; ჯებირებსა და თხრილებზედ გამართეს სარბანები და იყვნენ ჩამსდარი მეთოფურები. თხრილებს უკან იყვნენ ჩხერკილი ურმები. ურმებს შუა იყვნენ ჩასფრული კიდეგ მეთოფურები. წინა მეთოფურები უნდა მდგარიყვნენ მუხლის თავზედ, უკანანი—ფეხზედ. იმათ უკან იდგნენ აქლემიანი ჯარები.

ამ გვართ იყვნენ მომსადებულნი სძარსნი ქართველების დასახვედრათ.

გვაფვიანმა მსემ უდრუბლოთ, წითლათ მოსილმა, თითქო უბანია სისხლშიო, ამოყო წვერი იაღლეჯის მთებიდამ. შეკუბებულს, შემდგარს, შედელებულს ვაკის ცხელი ზაფხულის ჭაერში, დალითვე მოჩანდა ნიშები საშინელი ზაზანაქებისა.

ქართველობა მიუახლოვდა სძარსთა ბანაკს.

მტერნი უდგნენ ერთმანერთს ზირის ზირ.

აქ მოფიჟან არჩილ მეფის სიტყვებს, რომ უფრო დაეხატოს თვალწინ მკითხველს ეს მტერთაგან ერთმანერთის დანახვის სურათი.

„გათენდა და დავინახეთ ერთმანერთი მუნ შორიდამ.

დავაწვევით ორთავ რაზმი: ჩვენ აქეთ, და მათ იქიდამ.

მათი იდგა თვალ უწდომი, სემრავლე სჭირთ მათ გვარიდამ“.

ქართველობა არ შეუშინდა სძარსთა ჯარების სიმრავლეს: ერთი

დაჭკივლა, და ეტა სხარსთა სიმაკრეს და საფარებს.

მუდამ მისით მეფეობა სხარსთა ჯარმა მიუშვა ქართველობა სა-
თაფეთ, და აქ უცებ მოსტეს საშინელი ცუცხლი თაფ-სარბა-
ნისა.

აი, სხვათა შორის, არილ, რა სიტუაციით აგვიწერს ამ ვო-
ჯოხეთის ცუცხლს, რომელიც სხარსთა მთაგუბეს ქართველობას.

„მივახლოვდით. კომლისკან მზე დაბნელდა, ჭკერცა,
ჭკეანდა თუ ცა ჩამოვარდა ქვეყნად ანუ ცა დაიქცა!...
მოწმენდილი მზისა შუკი ჩვენ წინ დამედ გარდაიქცა...“

ქართველობა შეხერდა: ის თვალთკან ვეღარსა ჭებდავდა. იდ-
გა უძრავად, ვეღარც წინ და ვეღარც უკან ვეღარ იძრავდა, სწუე-
რავდა სისხლი და თავის მოსისხლე მტერს ვერა ჭებდავდა. იდგა
უძრავად და იულიტებოდა ხელგაუნძრევლად. მაგრამ უსისხლოდ
მტრის ზურგის ჩვენებას არ აზიზებდა. ის ელავდა კომლის კანკეას:
და აგერ მოჭებუ-რას დილის სიომ. ჭკერში შავად შედედებული თაფ-
სარბაზნის კომლი უცებ დაეშვა ძირს და ზოგიც გაიფანტა მდლას
ჭკერში. ქართველებმა შეჭხედეს დმერტს, გადიწერეს პირჯვარი: გაი-
ცადეს თვალთ თავისი მტრობა.

საშინელი სანახავი იყო მაშინ ქართველობა. მოწინავეთა სარ-
დალნი, აღათანგ ხერხეულიყ და დავით ასლანისშვილი ელავდნენ
სული მწარით მტერსედ მისევას. მეტადრე ასლანისშვილს სწუერავდა
იმათი სისხლი, იმას ახსოვდა სხარსთაკან იმის ქვეყნის მოწვევტა,
ონრება და ტუვეუნა... ის იყო დახელოვნებული იმათს მესრვასა და
სისხლის დვრასი. იმის გმირულს გულს ადევებდა სხარსთა გაუ-
ტეხარი და დაუცხრომელი დევნა ქართველებისა. ის იყო დარწმუნე-
ბული თავის მკლავსედ, ქართველების გულსედ, მტრის ადევასედ.
გაიცადეს თუ არა ამ მოწინავეთა სარდალთა მტერი თვალთ, გამმა-
კებული აფთარივით ეცნენ მტრის სიმაკეთა. პირველი დავით და
აღათანგ გადაცვივდნენ ზედ მტრის სარბაზნებსედ და ჩაერივნენ
მტრის გაწეობილს რაზმებს. ამთ მოჭევა დანარჩენი ქართველობაც.

მაგრამ არ შეუშინდა მტერიც ამ სიშმაგეს. იმან რაზმწეობით
მოსტა გული და შეიქნა ომი ხელდახელი. შეიქნა მუსერი და სისხლის

დგრა. მტერი მტერსეუდ მიდიოდა კბილთა დრჳენით. დაჳრიღნი სწუ-
დებოდნენ ზეზედ მდგომთ, ჳებენდნენ და ჳგლეჳჳდნენ კბილებით.
ჳაერში იდგა ხმლისა და ლახტის ჩახუნის ხმა. ხუნეს, ეიუნს,
გმინვა, ხმა მომაჳკვდავთა იყო არეული ერთმანერთში. მეომარნი სცუ-
რავდნენ სისხლის დვარში. ქართველობას ეოველს ადგილას ხვდე-
ბოდნენ სიმაგრენი, საფარები, ჩასაფრული და მუხლზედ მდგომი
მეთაფურები. ერთმხრივ სცემდა ამ.თ ხმაღა, შუბი, ჳილა, ლახტი,
თროლი, ხანჳალი, მეორეს მხრივ თოფი, ყარაბინი, ჳარბაზანი,
ზამბუკაკი...

გაჳიღდა საქმე. მხნეობა ქართველთა და ვაჳაკობა უქმდებოდა
წინაშენ სზარსთა სიმაგრეთა, სზარსთა იარაღისა, სამზადისისა, სიმ-
რავლისა. სზარსთა ჳარები ჳინჳვლის გორასავით ელადებოდნენ
ქართველობას ეოველ მხარეს.

გავარდა ხმა მოწინავეთა სარდალთა დახტვისა. დავით ასლა-
ნიშკალი და ალათანგ ხერხეულიძე დახტნენ გმირულთ ამ ბრძო-
ლაში. მოკვდა სხელოვანი გმირი და თვალი გახეთისა დავით. ალა-
რა ჳინახა იმან ხელმეორეთ ძლევა თავის ქვეუნის ჳარებისა. გავარდა
ეს ელდის ხმა და აიტანა ჳარმა ქართველი ჳარები. ქართველობა
გადრჳა. მოსალოდნელი იყო გაქცევა და სომინელი მარცხი ქართვე-
ლებისა.

აქ უცებ შეიქნა არეულობა სზარსთა ჳარებში. გავარდა რაღა-
ცა ჳარი და ძახილი, სადაც იხსენიებოდა შეშინებული ჳარდაცემუ-
ლი ხმით სახელი მოურავისა. ქართველების მაგოფრათ დაიძრა გა-
საქცევით სზარსთა ჳარები.

სააკაძემ რა დაატეა. რომ გაჳიღდა საქმე და მარტო ვაჳაკ-
ობა აღარ ვარგობდა; რა ნახა ეოველი ძალა იყო სზარსთა მხ-
არესა, რომ თავსარდლობა ქართველებისა იყო სრულიად უვარგბისი,
მაშინ იმან უცებ გადიძრო ჳირიღამ მუზარადი და ჳირ ახდილი გა-
დაერია სზარსთა ჳარებს. სზარსთა იტნეს ეს სომინელი ვადი. იმისმა
მრისხანედ მჳეჳარე ხმამ იმის დანახვის ჳარს დაუმატა ახალი უარე-
ლი ჳარი. იმან შეაზო და გაჳევეთა შუაზედ სზარსთა უკეთესი მე-
ბრძოლი რაჳში. სზარსნი აირიფნენ, იმათ გასცვივლათ იარაღი, მო-

ჭკვეთა მუხლთა. ეს ასილი მოურავის სახელისა და ზარი ელდას-
ვით მოკლო მთელს სზარსთა ჯარებს, გადადიოდა რაზმიდამ რა-
ზმიზედ, გუნდიდამ გუნდზედ, ცხენოსანმა ჯარმა პირველი ანება ბა-
ნაკს თავი და გაჭკურცხლა. აღარა სჭრიდა სზარსელებზედ აღარც
მთავარ სარდალთა ბრძანება, აღარც ხეუწნა, აღარც მუქარა, აღარც
იარაღით დადგომა. ზარდაცემული ჯარი გარბოდა წინდაუხედავით,
სთელავდნენ უძღურთა და წაქცეულთ ფეხით, აქცევდნენ და ეჭუ-
ჭუვდნენ ერთმანეთის.

სზარსნი დამარცხდნენ უწყალოთ. დამემ გაჭყარა მეომარნი. მთე-
ლი დღის ბრძოლის შემდგომ ქართველთ ეჭირვებოდათ დასვენება, მით
უფრო, რომ იყვნენ მთელი დამის ნათყენი.

სზარსთ დარჩით კიდევ ბევრი გამაგრებული ჯდგილები. ყორ-
ჩიბაში იწყო მაგრება ამ ადგილებისა. გასცა ბრძანება, რომ რა-
გორმე დაებრუნებინათ საომართ გაქცეული სზარსნი.

მოდლილი და მოწყეტილი ქართველობა დარჩა დამე გარეთ.

შეშინებულთ სზარსთა სარდლებმა ვერ გაჭბედეს დაცემა მო-
წყეტილს ქართველობაზედ. გაქცეულთ სზარს ვედარ მოუყარეს
თავი შიშის ზარი ცხადათ ეტეობოდათ მათს ჯარებს.

დიდა სისხამ ქართველობა ეცა დანაშთენს სზარსთა ბანაკს,
შეიქნა ცხარე ბრძოლა. ყორჩიბაში და სხვა მთავარ სარდალნი ცდი-
ლობდნენ გამაგრებას, ჯარების გამხრეებას. მაგრამ ერთხელ შე-
შინებულს ჯარს კვალად სდაც არა მცონი ელანდებოდა უმუზურა-
დო მოურავი. სზარსნი ვერ იჭერდნენ თავს და გარბოდნენ შიშის
ზარდაცემულნი. გამხრეებულნი წინადღის მოულოდნელი გამარჯვე-
ბით, ქართველობა გაუტეხრათ ატეებოდა და შეჭქონდა სზარსთა
რაზმებში მუსრი. სზარსთა დასცალეს მთელი ბანაკი და გარბოდნენ
ვინ ვის გასწრებდა. გააღმასკებული ქართველობა მისდევდა ისრეთი-
ხეცვითა და უღეცით, რომ თითქო შარათა ყანას დარევიან მომ-
კაღნი, მოდიოდნენ წინ და გადადიოდნენ ზედ, თავისგნითვე და-
ხეცვილს მკვდრებზედ. სზარსნი გარბოდნენ, ჭყრიდნენ თოფიარადს,
გულანაბადს, ზარბაზან-ზამბურაკებს, სუკსათს, ცხენებს, აქლემებს,
მთელს თვისს სამხედრო მოწყობილობას და სამზადისს და ესწრა-

ფოდნენ სამშვიდობოს, ესწრაფოდნენ მარტო ცარიელი თავის შველას. იკადრეს საზღალოთაც დაიძვრა. თვით სახელოვანნი: ხოსრო შირაზა და რუსტომ-ხან სააკაძე, გაწრთვნილნი დიდი მოურავისა, სწრაფოდნენ ქართველთა შრისხანე ხმლის კაცლას. გარბოდა თვით ყორჩიბაში, ფარხმალი და იმედი შაჰ-აბასისა. ეგელანი სცდილობდნენ გაესწრათ განრისხებული სააკაძისთვის, გაშმაგებული ქართველები-სთვის.

აი, როგორ აგვიწერს ამ საშინელს მუსრს მკაფე სიტყვით მეფე არჩილ,

ჭოცდით, ვლექდით, ჩამოგურიდით, ცოცხალთა არ შევიზურბდით, არ მოსწროდათ შაჰ-ბადა-გან სულ მოწვევტას უპირობდით.

ამ გვარი ხოცვითა სდია ქართველობამ სხარსთა ჯარს გატეხილს ხილამდის.

აუარებელი ალაფი სხარსელებისა და მთელი ბანაკი, რომელსაც ისკანდერ მუნჯი ეძახის მთელს ბაზარ ქალაქსა, დარჩათ გამარჯვებულთ ქართველთა. ქართველობამ იწყო ალაფობა . .

ჩამოწვა შუადღის უკან საფხულის გვალვიანი მზის ბული. შეჭკებოდა სიცხისაკან ჰერი როგორც საკირის ალი, ისრე აწვებოდა ქვეყანას ცუცხლივით ანთებული მზის სხივები. ბრძოლისა და ალაფობასაკან მიწვევტილი ქართველობა გაიფანტ-გამოიფანტა სხვადასხვა ალაგს: ზოგი ეძებდა ჩრდილოებს დასასვენად და ეერებოდნენ ხეებსა, ბუჩქებსა, ვენახის ხეხილებისა ან ვაჭების ჩრდილოებში; ზოგი პირდაპირ ტანისმოსიანთა წვებოდა გასაკრილებლად წყალში, ზოგი ეჩქარებოდა ალაფის დასაბინავებლად; ზოგნი ეძებდნენ თავის მკედრებს და დაჭრილებს. მთელი ჯარი იყო გაფანტული. ვისაც შეეძლო კიდევ ბრძოლა, ისინიც გაუსია სააკაძემ მღვვრათ გაქცეულს სხარსთა ჯარებს, რომ არ შესძლებოდათ განს მისვლა, შეკრება და მობრუნება ქართველობაზედ, ან გამაგრება.

მარტო ერთს ალაგას იყო შეერილი კარგა ბლემათ ქართველი ჯარი. ეს იყო მარაბდის მხარეს, ალაგეთის პირისაკენ. აქ იყო შეერილი ზურაბ არავის ერთსთვის ჯარი. ზურაბ დაიჭრა ბრძოლაში, იმასა ჰქონდა განეხილი თავი, სისხლი თქრალით ჩამოსდიოდა. მთელი თავისი საყმო, ვინც კი გადაჩნა მის, თავს დას-

ტრიალებდა. ესენი იყვნენ სულ შთის ხალხნი, ცივი ჰუკერის შვილნი. თუმცა ბატონისთვის თავი ვერ დაენებებინათ და ადგნენ თავს ძალაუბრუკათ, მაგრამ სიტხისაგან ძლივს იმაგრებდნენ თავს, ძლივს იდგნენ ფეხსეუდ. მთელი ორი დღის ბრძოლა, ორი ღამის თევს და ზედ ეს საშინელი სიტხის ბუდი ახეკვდნენ თავს რეცს, ჰეკვთავდნენ მუხლთა.

აქ უცებ მარაბდის გორებიდამ, წვერობებსეუდ წამოდგა შავი ღრუბელივით ჩამოწოლილი ჯარი თავრიზელებსა და ერეგნელებსა. ამათ მოუძღოდნენ შაჰ-ბადა-ხანი, თავრიზის ბეგლარ-ბეგი, და ამირგური-ხან, ერეგნის ბეგლარ-ბეგი, ის ამირ-გური-ხან, რომელიც კიდევ ცავანთან ზემოთ მკითხველს, როდესაც ავსწერეთ ოლთისზედ სპარსთა ჯარების დასხმა თეიმურაზისა და მისი ცელშვილის შესაპერობლათ. შაჰ-ბადა-ხან და ამირ-გური-ხან ზოგთა თქმით მოუძღოდნენ სამოციანთასს კაცს, ზოგთა თქმით და, სხვათა შორის, თარსადან გორგიჯანიძის თქმით, რომელიც უფველთავის სტდილობს, როგორც ტარულა ისხანისა, ერთგული შაჰ-აბაზის შვილის შაჰ-სეფისა და შვილის შვილის, შაჰ-აბაზ მეორისა, სპარსთა საქმენი კარგათ ახეკნის, — თორმეტი-ათასს კაცს. მე ვფიქრობ, რომ ერთი მეტათ ცავანადეპულია, და მეორე უნდა მცირეს იჩვენებოდეს. ეს ჯარი იდგასამშვილდის მხარეს, რომ აქედამ შესულიყო ქართლში, კვლავ-კარსადამ და მოჭქეოდას სააკაქს უკანდამ კოჯორზედ დგომის დროს. რანახა უორიბაშმა საქმე ცუდათ არისო, მაშინვე აფრინა ამათთან ბრძანება, რომ გამიჩქარებულიყვნენ და უკანდამ დასხმოდნენ ქართველებს. იმათ გამოსწიეს სამშვილდეს მხრიდამ, გამოვიდნენ მარაბდის მთა გორაზედ და გადმოხედეს ბრძოლის ველს. გადმოჭხედეს მადლობიდამ და დანახეს, რომ მთელი ქართველობა ოცი ვერსის სიშორეზედ იყვნენ გაფანტულნი. მხოლოდ აქვე გორის ძირობისაკენ მარაბდის შორი-ახლო იყო შეგროვილი ჯგუფი ქართველობისა და რაღასაც ჩორჩქარებდნენ.

ქართველთა შეჭხედეს მარაბდის წვერობებს და ეცათ ელდა-დიდელი ახალი ჯარი სპარსელებისა საშინელი სისწრაფით ცხენიანი და ქვევითი მოეჩქარებოდა ამათზედ.

ქართველებმა იტაცებს თოფ იარაღს ხელი, შეჭკრეს რაზმები, გაძარტეს ალყა რაზმებისა. მაგრამ სპარსნი შედგარიყით ჩამოერიყნიყ ამათ და თავის სიმრავლით მთლად დაჭყარეს ისინი ¹⁾.

სურაბს დაავიყყდა დაჭრილობა. ისა, იმისი ძმა დააყუნა და დისიყული აყთანდილ გიორგი სააკაძის შვილი, ერთი იმ ოთხთაყანნი, რომელიყნიც ახლდნენ მოყურაყეს ყარჩიყანის მოყვეყტის დროს, მაშინყვე ეცნენ ჯარებს და იყყეს მყადება მტრის დასახყველად.

კახიყდა საშინელი ბრძოლა.

შაჰ-ბადა ხან შემოერთყა სურაბს და მოიმყყვიდა შყაში თავისი ჯარებით, ამირგურნიყან ეცა გაყვანტულს ქართველობას, რომ მოყძალა იმათავის ერთაყ შეკრეყა და გამყლაყება.

შეიყნა საშინელი მყსრი ქართველებისა. მოყვეყტილი ქართველობა, გაყვანტული ცაღყ-ცაღყვე, ვერც კი ასყწრობდა ერთაყ შეკრეყ-

¹⁾ ფარსადან გორგიჯანიძის თყმით, ყორჩიბაშს განგება ჰყავდა შაჰ-ბადა-ხან ჩასაფრებული მარაბდის მთების ჟყან. მაგრამ ეს სრულიად არ ეთანხმება არც ქართულს წყაროებს, არც სპარსულსა. მაგალითათ, ისკანდერ მუნჯი ამბობს, რომ ქართველებმა პირველს დღესაც დაამარცხეს სპარსელები, მეორეს დღესაცაო, შაჰ-ბადი-ხან და ამირგური-ხან მეორე დღეს მოვიდნენო. თუ ჩასაფრებული ჰყოლოდნენ ესენი ყორჩიბაშს, უეყველია ის პირველს დღესვე არამც თუ დამარცხებისა ჟყან, ქართველების მოსვლის უმალ მოუწოდებდა ამათ და მოიშველიებდა; მაგრამ, ესენი მოვიდნენ მხოლოდ მეორე დღეს, ისიც ძალიან გვიან, მაშინ, როდესაც სპარსნი სულ გაყვანტული ჰყავდათ ქართველებს. ამასთან ქართველი მოწინაყეთა და მხვერავი ჟარის სარდლები იყყნენ ისრეთი გამოცდილნი და ფრთხილნი, როგორც სახელოვანი დავით ასლანიშვილი და ალათანგ ზერხეულიძე, ამიტომ ძნელი საფიყრელია, რომ ისრეთი ჰყვეყნისთვის თავდადებული, გამოცდილი და შესანიშნავი სარდალი, როგორც დავით ასლანიშვილი, რომელმაც კახეთის მოყვეყტის დროს, ისრეთი სიმარჯვე და ნიჭი გამოიჩინა მხედართმთაყვრობისა და ისრეთი საშინელი ყათლანი ჟყო სპარსთა თუშ-დაღესტნის მთები მოყვეყნის დროს თავისი გონივრული წყობით, რომ ეს გამოცდილი კაცი მოტყუებულნიყო. მაგრამ, როგორც ითყვა, გორგიჯანიძე იყო შვილი იმ გიორგი გორგიჯანიძისა, რომელიც სააკაძემ ჩამოახრჩო დაღატისთვის თბილისში, ამასთან ეს იყო ერთგული შაჰ-სეფი და შაჰ-აბაზ მეორესი, ტარულა ანუ მოურავი ისპანისა, ამისგამო ამის ყოველს ნაწერში ჰყვდავთ სურვილს, გაამართლოს სპარსთა მატყმენი, აამადლოს სპარსთა წყობილობა.

ბას. სპარსნი ათასობით და მეტადრე ცხენოსანნი, ესეოდნენ, სთუ-
ლამდნენ იუბქვეშ და ავლებდნენ მუსსს. ზოგი ქართველობა, მოწყვე-
ტილი ორი დღის ბრძოლით, დათენთილი ორი დამის უძილობით, მო-
შეებული საშინელი შხის ბუდით, ეყარნენ უსუფლსაგით და თი-
თქმის აღარც კი ესმდათ მტრის ყიჟინა, ხმლის ტრიალი, გმინ-
ყა დაჭრილთა. ისინი ისტყებოდნენ მტრის ხელით, ითულებოდნენ.
ცხენთა იუბქვეშ და აღარა ჰქონდათ ძალა გაცლისა, მტრის ხელის
შემართვისა.

ზურაბ თხოულობდა შეეღას.

მოუვიდათ ეს უცნაური ამბავი მეფე თეიმურაზს, სააკაძეს, ბა-
რათა ბრათაშვილს და სხვათა, რომელნიც გამოჰქვიდებოდნენ გაქცე-
ულთ სპარსთა. ისინი დაიძრნენ მისაშველებლათ.

თეიმურაზმა დაჰკარგა დავითარი. ახლა უველა ისრე იქცეოდა,
როგორც მოსწრობდა. სააკაძემ სჩქარათ მოუყარა თავი ჯარებს,
შობძანა ქვეითობას გამჩქარება, რომელთაც წამოყვანა მიანდო სხვა-
და-სხვა სანდო კაცთა. თვითონ ცხენოსანი ჯარით ეცა ამბრგურინხანს.

გაღებულელი სპარსელობა დასდევდა ელეტით გამოთხვავს და
ზარდაცემულს ქართველობას, რომ უცებ მოურავი და ბარათა ბა-
რათაშვილი მოადგნენ მას საშინელი სისწრაფით და მრისხანებით.
ამათთან იყო სამასი საუკეთესო ვაჟკაცი მესხებით მანუხარ ათაბაგი.
საკაძის დანახვამ და საშინელმა შედგარმა ქართველთა მიტევამ, არა
ამბრგურინხანის ჯარები. ამბრგურინხან თვითონ იბრძოდა შედგრათ. 1),

1) ამ ბრძოლაში გარდა ყორჩიბაშისა თავსარდლათ იყო ოთხი
ქართველი: ხოსრო მირზა ბაგრატიონი, რომელიც ბოლოს დასვეს სპარსთა
ქართლის მეფეთ და კახეთიც იმას მისცეს; როსტომ ხან სააკაძე ამბრ-
გურინხან და ყაზახის ხანი ჩერქეზისშვილი. ცხადია, სადაც მეტი წილი
თავსარდალთა იყო ქართველობა, ჯარშიაც ბევრი ქართველობა იქნებო-
და, რაკი შემდგომ კახეთის აკლებისა, რომ გადაწყვეტას მოვრჩეთო, ბევ-
რი ჩაიწერა შაჰის ჯარში, და ბოლოს, როგორც მოგვითხრობენ მაშინ-
დელი ევროპიელი მოგზაურნი, ოცდა ათი ათასი ყოფილა ქართველის
ჯარი შაჰის ჯარში. იქნება ამითიც აიხსნება, რომ ასრე მცირე ქართველ-
ნი ორი დღის განმავლობაში სძლევდნენ სპარსელთა, რათგან შესაძლებე-
ლია, რომ ქართველი ჯარი აგრე რიგათ თავგამოდებული არ იბრძოდებ-
და.

აქ მოხდა ერთი ამბავი, რომელსაც შესაძლებელია გადაეჩინა კიდევ ქართველობა, რომ მანუჩარ ათაბაგს გაემეტებინა ამირგუროხანს, ერევნის ბეგლარ-ბეგი.

მანუჩარ იყო გასრდილი ამირგუროხანისა. გაცხარებულს ბრძოლაში, როდესაც ამირგუროხანს სპარსელების წინ გამოეხატა წამოვიდა ქართველობასკენ და შეაქმნა გაცხარებული ბრძოლა, მანუჩარ და ამირგუროხანს შეხვდნენ ერთმანეთს. მანუჩარმა ჭკრა ამირგუროხანს კოლოტი თავში და გადააგდო ცხენიდან. იძრო ხმალი და ის იყო უშირებდა აკაფვას, რომ ამირგუროხანმა შესძახა.

— ანამი იუეეს შენსედ ჩემი ამავი!!...

მანუჩარმა დაუშვა ხმალი ძირს.

ამირგუროხანს მოახტა ცხენს და მოასწრო სიკვდილს გადაჩენა.

მანუჩარს მოაგონდა ამავი და ამ უდროვო დროს მოინდომა ამავის გადახდა. ¹⁾

ამირგუროხანს გაუძღვა შეშინებულს ჯარს და მიისწრაფა შეჭბადანთან. ის შეუერთდა შეჭბადას ჯარებს.

შეჭბადანს ებრძოდნენ თავგაწირვით ზურაბის ჯარები. საშინელი შედეგარი იყო ეს ბრძოლა. დაკოდილი ზურაბ იყო ნანდვი-

¹⁾ გორგიჯანიძე, რომელიც ბევრში გაგონებს ჩვენს პლატონ იოსელიანს, აქაც კიდევ შეცდომით მოგვითხრობს ამ ამბავს. ის ამ ამბავს მანუჩარის მაგიერათ აწერს მეფე თეიმურაზს და სრულიად სხვა რიგით გვიამბობს. იმისი თქმით თეიმურაზ და ამირგუროხან შეხვდნენ ერთმანეთს, თეიმურაზმა დაამტვრია ამირგუროხანს ორთავე ხელები და ამითი მოკვდა ამირგუროხანი. მაგრამ ამას ეწინააღმდეგებიან ყველა მწერალნი: არაქელ თბილელი, მეფე არჩილ, ვახუშტი, მუნჯი და სხვანი, ყველანი ერთხმით მოწმობენ, რომ ეს შემთხვევა, ესე იგი შეხლა ერთმანეთთან, მოხდა მანუჩარ ათაბაგსა და ამირგუროხანის შორისაო, ამასთან არაქელ და მუნჯი მოგვითხრობენ, რომ ამირგუროხან მოიკლა მარაბდის ომის უკან ქსანზედ სააკაძის ჯარებისგანაო. ეს ცნობა მით უფრო სანდოა, რომ მუნჯს ჰქონდა ყველა ეს ცნობანი ოფიციალური წყაროებიდან. ამასთან ყველა ეს მწერალნი გორგიჯანიძეზედ ადრე იყვნენ.

მანუჩარ ათაბაგი იყო სიძე მეფის სვიმონს. პირველისა და ქმარის ჯლუარსაბ მეორის მამის დისა.

ლი გმირი ის, როგორც შეჭვეურის მართლაცა და დიდებულს სარდალს, აწეობდა ჯარებს, განაგებდა ომს. სისხლისგან დაცლილად, არა ჰკარგავდა გონს. არ უთმობდა მტერს არც ერთს ნაბიჯს!...

ზურაბ წაიქცა. რამდენიმე თავგანწირულმა მხედარმა ძლივს გამოასწერეს მტერსა და გამოიფანეს სამშვიდობოს.

ამ დროს მთარეკეს ქართველებმა შაჰბაღიხანის ჯარებს ჯარო-ამირგურჩიხანისა.

იწეო დენა ქართველთა ქვეითობამაც. იმათ მოიკრივეს უკანასკნელი დონე და, რაც შეიძლებოდა ამ გვარი მოწვევტილი ხალხისგან მიეტოვნენ თავგანწირულნი და თავ გამოეტოვებულნი. ისინი ჰხედავდნენ წინამძღვარად ისევ სააკაძეს. სააკაძის სახელი და ერთი იმისი შეძახილი აძლედა იმათ გულს, მხნეობას, ძალას.

ქართველებმა დასძრეს კიდევ სპარსნი. სააკაძის, დანახვამ დახმამ აქაც დასცა ამათ შიშის ზარი, გამარჯვება რჩებოდათ ისევე ქართველობას, რომ კვალად დამემ გაჭყარა მებრძოლნი,

ქართველებისთვის საჭირო იყო შესვენება. შაჰბაღა და ამირგურ გამაგრდნენ მარაბდის ორდობეებსა და ალგეთის ხევებში.

დამე უცხო კალიას ბრბოსავით მოედო უგანდამ ქართველობას ჯარი ფორჩიბაშისა.

ახლა გაცლა სჯობდა ბრძოლას. მაგრამ გაცლის გზა არსად იყო: ქართველობა მოემწევა ორს ჯარს შუა წინ უღვათ ერეგნულნი და თავრიზელნი, უკან დანაშთენი სპარსთა ჯარები.

რა გაეგოთ ფორჩიბაშს და ხოსრო მირზას დაცემა ქართველობაზედ თავრიზელებისა და ერეგნულებისა, და რა ნახეს, რომ შეწყდებოდა ამათ ზედ ქართველთაგან, იმათ სანქაროთ მოუყარეს თავი თავის გამიერთხალს ჯარებს და გამობრუნდნენ ქართველებზედ დასაცემათ. დამე იყო რომ ისინი დიდძალი ჯარით მოადგნენ ზურგიდამ ქართველობას.

აქ ჰხანეს ქართველებმა თავისი შეტდომილება და სიმართლე. სააკაძისა და ბაადურ ციციშვილის გონივრული რჩევისა... ახლა მთელი ქართველი ჯარი შუაში იყო გამომწვევდიული. ან მთლათ მოწვევტი ან სამარცხვინო ტყვეობა ელოდა ახლა ეველას..

თავის გაწირვის მეტი სახსარი აღარ იყო რა. დარჩენილიყო სიკვდილი გმირულათ, სიკვდილი სახელთ.

საკაცე და ბარათა ბარათშილი დადიოდნენ და ამხნეებდნენ ჯართა.

საოტარი იყო ეს განწირულების დამე. ამ დამემ და მეორე დღემ უჩვენა ქვეყანას, რადენი სიმხნევე მიიზოვება ქართველს კრ-ში, რადესაც ის ვარდება უკანასკნელს განწირულებაში.

თითქმის მთელი ბანაკია მცირე თუ დიდებული; თავადი თუ აზნაური, ერთი თუ დედელი შეითქვენ, ცოცხლივ არ დასებოდნენ მტერსა და გაუმარჯვებლივ არ წასუღიფუნენ შინ ცოცხლები. არა კახელობა, არა ქართველობა აქმუდლებოდნენ ერთმანერთს თავის გამოდებსა და გაწირვაში.

დაუფიქვარია აქ რუისის მიტრპობლიტის ანუ როგორც მაშინ ეახოდნენ, მროველის, დომენტი ავალიშვილის ქცევა, მხნეობა და სიტყვები. ეს მროველი ავალიშვილი იყო დიდი მეგობარი სააკაცის, და მაშინდელს დროს ტყუითა და ცოდნით გათქმული მღვდელ-მთავარი.

გადასწვებტეს ვეელამ ზიარება იმ დიშეს, რომ მესათ ყოფი-ლიყვნენ სვალის განსაცდელისა და განწირვის დღისათვის.

დომენტი მროველი უქადაგებდა ხალხს მხნეობას, თავის გაწირვას.

„მიჭხედეთ ჩემს მაგალითს. მე ზირველი შევალ მტრის გუნდში მახვილით. ზირველი მე ჩაუსომ მტერს გულში მახვილს, ზირველი მე შევაკლავ მტერს თავს ჩვენი ქვეყნის სხნისთვის.“

„ჭკადაგებდა ის. მაშინ ჭკითხეს დომენტის, რაკი შენ ჭხმარობ იარაღს და სისხლში ხელს ისერი, მაშ უზრინია, ზიარება სხვის ხელით მივიდოთ, რაკი სისხლიანი ხელით ზიარება საეკლესიო წესის წინააღმდეგი უნდა იყუესო.

უფრო, ძმანო, უფრო ჩემის ხელით გაკუთვნით და შადლიც ექნება ზიარებას: ვიწვდი მახვილს არა ზირადი მტრობით, არა უი-რალა მესისხარობით, არამედ მთელი ქვეყნის სხნისთვის, საქრის-ტიანობისთვის, ქრისტესათვის. ეზიარენით ხელითა ჩემითა, უდირსაა.

ის კაცი მღვდლობისაც და სიცოცხლისაც, რომელსაც ქვეყნის გა-
ჭირების დღეს შეუძლიან იარაღის ხმარება და არ იხმარებს, არ
მოჭკლავს ან არ შეაკლავს მტერს თავსაო, — იყო ზნისუბი დომენტისა.

ესა და ამგვარი ქადაგება ისმოდა თითქმის ყველა მღვდელ-
მთავართაგან, რომელნიც აქ თავისი სსსარდლოებით იყვნენ მოსულნი.
აქ იყვნენ მღვდელ მთავარნი რუსთაველი ანუ მარტყოფის მიტროპო-
ლიტი, ალავერდელი, ხარჭაშნელი და სხვანი.

ხალხმა უსმინა მრაველს და ეზიარა მის ხელით.

აქ გაითქვენ ჩოლაყაშვილები, მანაბლები, ხერხეულიძიანი და
სხვა მრავალი გვარეულობანი, რომ გაუმარჯვებელიც ცოცხელიც უკან არ
კამობრუნებულნი იყვნენ.

დილის რიურაყაშვილის ორივე ბანაკი ქართველთა და სპარსთა
ფეხსედე იყვნენ, იარაღით ხელში, გამხადებულნი საომრად. დილით
გაიცადეს თუ არა ერთმანერთი მტერთა თვალთ, გააიფრებულნი
ეტნუნ ერთმანერთს. შეიქნა ომი მედგარი, ომი განწირულებისა.
სპარსნი წინადავე იყვნენ დარწმუნებულნი ძლევაზედ, და ახლა ხომ
სრულებით დარწმუნდნენ ამასე, რომელსაც ჭინხეს ქართველობის
სიმტირე. ქართველნი იყვნენ თავკამეტებულნი და მოდიოდნენ საომ-
რათ თავგანწირულნი, სიკვდილის მოურიდებლათ.

შეჩერდა ომი. სპარსელთა მოაწვა ყოველ მხარეს. ტუშინ ძლე-
ული ჯარები ამირგურისა და შაჰ-ბადასი, ახლა იყვნენ ერთი ორათ
მხნეთ, რაკი ჭხელადნენ, რომ მოვიდა დიდი ჯარით მოსაშველებლათ
ფარჩიბაში. ქართველობა იბრძოდა თავგანწირული. ომი სტანებდა,
ქართველობა მხნეობდა, სააკასე გადადიოდა გუნდიდამ გუნდზედ, რა-
წმიდამ რაწმზედ და ამხნეებდა ქართველთ, სტემდა შიშის ზარს.
სპარსთა. მხნეობდა საოცრად მთელი ქართველობა. ალაგ-ალაგ კიდევ
ტუდებოდა მტრის რაწმი. მაგრამ, აგერ ჩამოწვა შუადღის გულის
მზე. დატრიალდა სისხლის ბუდი. მოწვევტილი ქართველობა კვლარა
სუნიქამდა, კვეთებოდათ მუნლთა. ეს დაატყეს სპარსთა და უმატეს
მხნეობას. სპარსნი რკანის რგოლივით ერთმებოდნენ გარს და უფრო
ანწვევდნენ შუაში.

ძალა ბრძოლისა აღარ იყო. წაქეზებულნი სპარსნი უფრო და

უფრო მხნედ ესოდნენ. ყველაფერი იყო წაგებულნი. გაქცევის გზაც აღარ იყო. სპარსნი ელოდნენ მთლათ ქართველობის შეპყრობას. ყველა ქართველთ სარდალთ დაჭკარტეს დაგთარი.

აქ იხინა თავბ კვალად სააკაძემ.

იმან უბრძანა თავის შვილს ავთანდილს და ცოლის ძმას დათუნა ერისთავს, რომ უთუოთ გაეზოთ მტრის რაზმები და მიეცათ გზა ქართველთათვის ამ რკინის რკალიდამ თავის დაღწევისა. უჩვენა ადგილები, სადაც უფრო ადვილი იყო სპარსთა რაზმების გაკობა.

ავთანდილმა და დათუნამ მოიკრიბეს, რაც ძალა ჰქონდათ და სპინელი სისწრაფით და მრისხანებით მიატყდნენ სპარსთა რაზმებს იმ ადგილას, სადაც უჩვენა მოურავმა. იმათ გრიგალივით გაჭყანტეს აქ მდგომი სპარსნი და უცებ გაუხსნეს გზა ქართველობას.

ქართველობამ დააღწია თავი და მოიცა მხარი მარაბდის ვეზურებისა და ალგეთის ხეებისაკენ.

ავთანდილ სააკაძე და დათუნა ერისთავი ისრე გაიტაცა თავის-მა გამარჯვებამ და გულოვნებამ, რომ იმათ წაიქციეს წინ თავისგინთ დამარცხებულნი სპარსთა რაზმები და სდაუს მათ, მინამ სრულებით არ გაჭყანტეს ისინი. აი როგორ მოგვიტოვრობს მეფე არჩილ ამ სპინელს გმირულს გატაცებან ავთანდილ სააკაძისა და დათუნა ერისთავისას.

„ამისმა ძმამ (ზურაბისა) დათუნამა და ავთანდილ დაიქუხეს, რაზმი განვლეს, უკან სდევდეს, მინამდისინ სად გაბუხეს, ჭიხრეწდეს მათსა საჭურჭლესა, უოფილიფენენ ვითა მძუნეს...“

დაახწია რკინის რკალს თავი ქართველობამ და ახლა უფრო მოიცა გული. მაგრამ აუარებელს სპარსთა ძალასთან აღარა გადიოდა რა. ვაჟაკი წვიბოდა ვაჟაკზედ და იკაფებოდა. თვით გიორგი მოურავს მოუკლეს ცხენი და გადმოაგდეს ცხენიდან. ის კინადამ კანდა მსხვერპლი გააფურებული მტრობისა. მაგრამ აქ შეესწრო უცებ გულოვანი აზნაური ზურაბ ერისთავისა, ლომი ჩრდილელი: იმან კაანო სააკაძის თავს დამსხმელნი შუაზედ, გადმოხტა ცხენიდან, მთავა სააკაძეს ცხენი თავისი და იწყო თვითონ ქვეითა ბრძოლა. სააკაძე ცხენ და ცხენ მისწვდა მეთოფეს, რომელმაც მოუკლა იმან.

ცხენი, აჭკავა ლუკმა ლუკმა და იმისი ცხენი მისცა ჩრდილელს და მანინვე გადაუნდა თავის მსხნელს მაკიერი.

სიტყვით, იყო შეუწყვლავი მუსრვა. მაგრამ ამაოდ! ისლად ბრძოლის აღარ იყო. ერთმხრივ ერთი ხუთათ ერთი ექვსად მეტი ჯარი, ჯარი, სიტხეს შეხვეული და ამასთან, ამათში ბევრი ახლად მოსული და დასვენებული: მეორეს მხრივ ჯარი მტირე. ჯარი სამი ღამე ნატეხი, მგზავრობის და უხომო მტერთან ბრძოლისაგან მოწყვეტილი, სიტხეს შეუხვეული და სიტხისაგან დათენთილი და მოუძღურებული, ჯარი თითქმის ყველა დაჭრილი და დასტურეული. თავიწირვა ქართველობის იყო ახირებული. მოკვდა ამოში ცხრა გაფიცული ძმა ხერხეულიძე, რომელთა შორის იყო ის. კახა ბერი ახუ ბაკა ხერხეულიძე, ლუარსაბ მეორის ფარეშო უხუცესა. რომელმაც გადაარჩინა სააკაძე, როდესაც ის უნდა მოეკლათ დალატით ლუარსაბსა, შადიმანსა და სხვათა; იყო ჰაატა ხერხეულიძე, რომელიც იყო სააკაძესთან ერთათ, ერთი იმ ოთხთაგანი, რომელნიც ახლდნენ სააკაძეს ეორჩინანის ჯარებში და მოსწყვიტეს სპარსთა მთავარ სარდალნი! მეათეც ხერხეულიძეთაგანი იყო აღათანე, მოწინავეთა სარდალი;¹⁾ მოკვდა ცხრა სუგუეთესო ვაჟკაცი მახაბელი; შვიდი ჩოლაყაძე; მოკლეს დიდი კონებისა კაცი და

¹⁾ მეფე არჩილს ჰყავს მოხსენებული მარტო შვიდი ხერხეულიძე და მერვე სახლიკაცი მათი აღათანე. ხალხის თქმულობით კი მომკვლარა ცხრა ძმა. ამასვე ამოწმებს ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი თავის ნაწერებში. ხერხეულიძეთან გვარშიაც დარჩენილა ამბათ, რომ ცხრა ძმანი მომკვლარან. ამასთან დახოცილან ერთათ. ერთს ალაგას მე მქონდა გაგონილი, რომ ესენი მარხიან მარაბდის სასაფლაოზედა. განვებ წაველ და შევამოწმე. მარაბდის მოხუცებულთ მიჩვენეს მათი საფლავები. მაჩვენეს შვიდი ძველი ქვა. რომელთაგანიც ზოგი ძლივ მოჩანდა მიწიდან. ყველა ქვზედ იყო გაბოხებული ხელიანა კაცი: ნიშანი, როგორცა ფიქრობ, მათი გმირომისა და გმირულად დახოცვისა. ამ მოხუცებულთა თქმითაც კი გამოდიოდდა, რომ დახოცილან ცხრანი. ჩემს კითხვაზედ: ორი ქვა რაღა იქნა? მათ მიპასუხეს, რა ცხრა არისო. ჩვენ კიდევ დავთვალათ და გამოვიდა შვიდი. მათ ველარ ამიხსნეს, რა იქნა ორი. შესაძლებელია ეს ორი, მიწამ დაჰფარა და არა სჩანდა. მაგრამ, შესაძლებელია არჩილის სიტყვა მართალი.

ქვეყნის მოყვარული, ბაადურ ტიტოშვილი; მოკლეს მღვდელ-მთავარნი-
 ხარჭაშნელი და რუსთაველი, და სხვა დიდებულნი. გასწვდა მრავ-
 ლი ვაჟკაცი აზნაურობა. როგორც ითქვა ზემოთ, მოკლეს მოწინა-
 ვეთა სარდალა, ღაფით ასლანიშვილი. სიტყვათა შენახევრდა ქართუ-
 ლობა. მაგრამ ქართველობა კიდევ იბრძოდა. სააკაძე და ბარათა ბა-
 რათაშვილი კიდევ უკრთავდნენ თავს ქანტ მოწვევტილს ქართველებს
 და კიდევ ეტეუებოდნენ წაქეზებულს სპარსელობას. გამარჯვება სპარ-
 სთა ხელითადა სიძვე, რომ უცებ გავარდა ხმა: მოჰკლეს თეიმურა-
 ზიო!

— შეეუ თეიმურაზ! — გავარდა ჯარში ხმა.

ეს და აკლდა ქართველობას! თითქმის მთელ სარდლობა
 გაწვევტილს, ახლა მოკლეს შეუეტა! ხალხში სისინელი ღვართა და
 ელდით გაირბინა ამ ხმამ. ამ ხმამ მოუღო ბოლო ქართველობის
 მოწვევტილს ჯანსა და დანეს. დაიძრა ქართველობა სისინელი არეუ-
 ლი და სარდაცმული; ადარც სააკაძის შეძახილი, იმისი გვი-
 რობა; ადარც ბარათას თავგანწირვა ადარა შეელოდა საქმეს.

აქ, ხალხის თქმით, ჩაუსო სააკაძემ მიწაში ხმალი: ¹⁾ — ასრე
 მოკლეს ბოლო მათ, ვისიც მიზეზით. დღეს ქართველობა დაიღუპა!
 შესძახა იმან და გადაანტვრია შუასედა.

იყვეს და ეს შვიდი ქვა ემოწმებოდეს მის სიტყვებს, შვიდი ძმა მოჰკლე-
 სო. მაგრამ ისრე მტკიცეთ არის რწმუნება ხალხში ცხრა ძმის სიკვილი-
 ზედ, რომ არჩილის სიტყვებზედ იქვი შეგაქვს. ადვილი შესაძლებელია:
 რომ გადაწერ გადამოწერაში გადიცვალა რიცხვი, არჩილისაგან ნაჩვენები.
 აქვე საჭიროა შევნიშნოთ, რომ არის თქმულობა ვითომ ეს ცხრა ძმა
 ემარხოს შიო მღვიმეს. სამწუხაროთ მე ეს ალაგი შიო მღვიმეში ვერსადა
 ვნახე, დრო არ მომეცა ნახვისა. პლატონ იოსელიანი თავის აღწერაში,
 ამბობს, რომ აქა მარხიან ცხრა ძმა ამილახვარნიო, რომელნიც დაიხოც-
 ნენ სვიმონ მეფის ომში. პლატონის სიტყვას ემოწმება თ. ჟორდანიას
 გამოსული წყაროებიც

¹⁾ ერთი მრავალ ძველთა თქმულობათა გადმომცეთაგანი იყო ხი-
 დისთაველი მოხუცი გლეხი ზაქარა ტლაშაძე, რომლისა ბევრი თქმულე-
 ბანი და ანდაზანი დღესაცა მაქვს დამარხული. სამწუხაროთ, ბევრი ანდა-
 ზანი და ძველებური ამბავნი ჩაჰყვნენ ამას საფლავში ჩვენი უთაურობის გამო.

თუმცა მოკლედი გამოდგა თეიმურაზს მუხრანის ბატონი, და არა შეეუ თეიმურაზს. მაგრამ გვიან და იყო ამისი ახსნა. ჯარი კარბოდა და აღარა ესმოდა რა.

შეეუ თეიმურაზმა გაახქარა, რომ გაესწრო წაქეშებული მტრებისთვის.

ოცდახუთათასი ქართველიდამ მოკვდა ცხრა ათასი კაცი ამ საშინელს ომში, ცხრასი კაცი მოკვდა მარტო ზურაბ ერისთვის საერისთვლად.

თუმცა ეს საშინელი მარცხი ჰხანეს ქართველთა, მაგრამ თვითონაც დიდი ზიანი მისცეს სპარსებსა. თვრამეტი ათასი სპარსი მოიკლა ამ ომში ქართველთაგანი.

საკადე იახლა შეეეს, რომელიც ავარდა აგეეთს, და იქ დაიბნაკეს ორთავემ იმ მტრე ჯარით, რომელიც და კადევ შეჩნათ. შერჩათ კი ძლიან ცოტა, რათგან მომეტებული ნაწილი იყო დაჭრილი დანარჩენი გაეშურა ცოლშიელსა, რომ გაესწროთ გახიზვნა. ¹⁾

ამით გათავდა ეს დაუფიწვარი მარაბდის ომი. საუკეთესო ვაჟკაცობა გაწევა აქ უსარგებლოთ, უბრალთ.

ქართველთა შეეუმ და დიდებულთ არც ახლა შეიდეს თავსა, არც ახლა ჯაჭვენს სააკადის გზას, იმის წეობილებას. შირაქით დიდებულთ იწეეს სპარსელების ერთგულება, იწეეს მათი დახლოება და კავშირი. ზოგმა იჩინა ნათესაობა და მოყვრობა სპარსთა სარ-

¹⁾ კიდევ მაგალითი პლატონ იოსელიანისაგან უთავბოლო წერისა. ის ამბობს თავის წიგნში, „Жизнь Вел. мурвана Георгия Саакадзе“, ვითომც ვახუშტი ამბობდეს, ამ ომში 17,000 ქართველი მოკვდაო, ამათში 9,000 კაცი ზურაბის საყმოდამაო. ვახუშტი კი აი რას ამბობს: „მოკვდა ამა ომა შინა ქართველი და კახი ჰ. და ზურაბისა შ.“ ვინც იცის ქართული ანგარიში, ყველამ იცის, რომ არის ჰ 9000 და შ 900. აქაც კი არ ინდომა პლატონმა ჩახვდება წიგნში და შემოწმება რა რიცხვსა ჰნიშნავდნენ ვახუშტის მოყვანილი ასონი.

დღეებისა. ზოგმა თვითონაც მისცა იმათ ზირი. ზურაბ ანაკვის ერისთავმა მოიგონა თავისი შვედობობა სპარსეთში ხოსრო მირზასთან და იმისი შეშფობით იწყო სპარსელებთან უნაღობა. ყორჩიბაშსაც უჭირდა ამისი თავი: თუ ის შტრად არ ეყოლებოდა, უხერო ადგილი იყო ქართველების ძლევა და შაჰის ბრძანების შესრულება ქართველთა მასსაზობელათ. ამასთან, თუ არ ამისი შეშფობით, ვერ გამოიყვანდა არშის ციხიდან თავის ქაღს და სიძეს ანდუყათარ ამილახვარს, რომელნიც იქ დახწვევდია სააკაძემ, რათგან არშას ამის საერცნთოზედ უნდა აეგლოთ. ბარათანთ ჭქონდათ მოფერობა როსტომ ხან სააკაძესთან, რომელიც იყო სპარსეთში დიდი ალაგისმჭერი და მისი სახელით უნდა ესარგებლათ, რისგამოც მისცეს თავისი უმაგრესი ციხე ბირთვისისა და საყენეს შიგ სპარსთა მეციხოვნენი¹⁾ ზოგმა უწყო მაგრება მარტო თავის ადგილებს. თვით მეფემაც ანუ-

1) იქამდის დაუფიქრებლათ სწეწავს პლატონ-ისტორიას და ისტორიულთა პირთა, რომ სრულიად არ აფიქრებდა რას რათ ამბობს და რა საბუთითა. იმისი თქმით, როსტომ ხან სააკაძე იყო შვილი გიორგი სააკაძისა, რომელსაც ერქვა წინად ბეჟან. მასუკან, როდესაც გავარდა ოსმალთაში და მოჰკლეს იქ გიორგი სააკაძე, ეს დაბრუნდა სპარსეთში, მიიღო იქ ხანობა და დაერქვა სახელად როსტომ. ამის შემდგომ ის დაბრუნდა საქართველოში, შედგა ბერათ და იყო ქვათახევის მონასტრის წინამძღვარიო. როსტომ ხან სააკაძე იყო ძმისწული სააკაძისა და არა შვილი. ბეჟან. რომელსაც პლატონ ამბობს, იყო ძმა გიორგი მოურავისა. და არა შვილი. როსტომ იყო ბეჟანის შვილი. ეს როსტომ თვით სააკაძის სპარსეთში მყოფობის დროს იყო დიდი სამსახურისა და ადგილის პატრონი. შემდგომ იყო ამირ სპარსალარი მთელი ირანისა. იმან და ხოსრო მირზამ შემდგომ აბაზის სიკვდილისა, აიყვანეს შაჰ-სეფი ირანის ტახტზედ. მასუკან, როდესაც სეფემა დასვა მეფეთ ხოსრო მირზა და უწოდა სახელად როსტომ, გამოატანა ამას ეს როსტომ სააკაძე ჯარებით და დააქერინა ქართლი, გააგდებინა თეიმურაზ და სხვა. ამას ერთხმეგ მოწმობენ: გორგიჯანიძე, პარიყის ხელნაწერი ქართ. ცხოვრება, არაქელ, მუნჯი, ვახუშტი და კიდევ უფრო შაჰ-სეფის ფირმანი 1632 წ. ზაქორის (ლეკებში) სულთან მამედ-ბეგთან, სადაც ისა სწერს, რომ თეიმურაზი გავაძევეკახეთიდან, კახეთიცა და ქართლიც მეფე როსტომს მივეცი და ამ ქვეყნების დასამორჩილებლად გავატანე ჩვენი მახლობელი მთავარ სარდალი-

ბა უკვლავურს თავი. აწავითარი სახსარი, აწავითარი ღონისძიება არ იხმარეს შტრის მოსაკერებლათ, საქართველოსი საშინელი განსაცდელისაგან სახსნელად. შეიყ ელოდა შეეკლას. ახლა სააკაძისაგან და უჩვენებდა სიუვარულს. ავედრებდა თავსა და ქვეყანას. თავათ იყო ხელგაუნძრეველად, თითქო მარაბდის რმით იმას შეესრულებინოს ყოველი მოვალეობა თავისი სამეფოებისადმი. უკვლა გადგა განზედ, უკვლა მიიძალა. სმარსნი ისე იჩვენებოდნენ, ვითომც მარტო სააკაძის სამტროდ იყვნენ მოსულნი, მის ჯავრის. ამოსურველად შაჰის დლატისათვის... სმარსთ აიღეს თბილისი, დასვეს მეფედ ისევე სვიმონი, რომელიც მოიფანეს თან სმარსეთიდაძ, სადაც იმან გაასწრო სააკაძეს თბილისიდაძ, როდესაც სააკაძე დაესხა თბილისს და აიღო შემდგომ ფარხინახის ჯარების მოწვეუტისა. თბილისის ადებით მთელი ქართლი იყო კარ-ღის სმარსთა ჯარებისათვის. თბილისის ადების უკან აღარ იყო ახლა ძხელი, თუ ზოგიერთა ქართველს თავადობას მოიმხრობდნენ, შაჰის ბრძანების შესრულება, და როგორც ვნახეთ, სმარსთ მოასწრეს კიდევ, თუ სრული მომხრობა არა, დამშვიდება და დამეგობრება შინცა მეტი წილა თავადებისა.

დარჩა წინააღმდეგი მარტო სააკაძე.

აქედამ იწყობა უფრო დიდებული საქმენი სააკაძისა.

საქართველოს თავს იდგა ახლა უარესი განსაცდელი და ჭკუნდა შემოსეული უფრო განრისხებული ჯარი, ვიდრემ ფეიქარ-ხანისა და უარჩინანის შემოსევის დროს. საქართველო ახლა უფრო უსასნრო და უძალა იყო, ვიდრემ მაშინ. სმარსნი ახლა უფრო ძლიერნი იყვნენ, ვიდრემ მაშინ. თუ წინათ იყო ბრძანება, რომ მოწვეუტილიყო მთლათ კახეთი და აფრილიყო ქართლი, ახლა, ცხადია, ხსენებაც არ უნდა ყოფილიყო ქართლის აერისა. ახლა ქართლიცა და კახეთიც უნდა მთლათ მოწვეუტილიყო.

ახლა იყო საჭირო უფრო მეტი მოხერხება, მეტი ძალა აზროვნებისა და გაბედულებისა, მეტი გონება, რომ გასძლიოდა ამ

როსტომ (საკაძე). ამაზედ კიდევ უკეთესი საბუთი. მარაბდის რმში ქართველობის მხრივ იყო თავი გიორგი სააკაძე. ეს როსტომ სააკაძე კი ერთი თავსარდალთაგანი სმარსებისა და ებრძოდა გიორგი სააკაძეს. ნუ-თუ შვილი ებრძოდა მამას?

მომტყუდარს უბედურებს. უკეთესი ვაჟატობა ჯეჟენისთვის, თაგ-
დადებულნი როგორც ითქვა დაახლოვნენ მარაბდის ბრძოლაში. ახლა
იყო სწორად სხვა რიგი გონების ძალა, სხვა გონი მოსახმარებლათ
ღე გამოსახნათ.

აქ სააკაძემ მიმართა ჯერობით იმგვარს ომს, რომელსაც
ესწავ ეძახიან ჰარტიზანულს ომს: დიდი და გაწყობილი ჯარით
ბრძოლა იყო შეუძლებელი, რათგან აღარც იყო დიდი ჯარი: ცხრა-
ათასი უკეთესი შემადრი გაწყდა მარაბდის ომში, დანაშთენში თი-
თქმის მეტი ნაწილი იყო დაჭრილი და ევარნენ შინ; ზოგი ის-
ტებოდნენ გასწვლული დაჭრილობისგან, ზოგი იავადებდა; სხვა-
ნი ახლდნენ თავის თავადებს და ასრულებდნენ მათს ნებას, ან იყვნენ
შინ წასულნი ცოლშვილის მისხატრობებლად.

თვით გარემოებამ უჩვენა სააკაძეს, რომ ესწავ წყრიმაღა ომი-
არის საუკეთესო დონე მტრის საწინააღმდეგოთ, რომ ამ გვარს
ქვეყანაში, როგორც ჩვენი ქვეყანა, ძნელად შეუძლიან რამე ძალას
გაუძლას რიგინად მოწყობილს ჰარტიზანულს ომს იყავ მარჯვე,
ისარგებლე ყოველივე გზებით, ვიწროებით, წყლებით, მთებით,
ფრიალოებით და სხვა ბუნებრივის სიმარჯვით და, რაც გინდა ძლიე-
რი იყუეს მტერი, თუ შინაურები გუყანან დამხმაროთ, არა გარეშე
ძალას გაძლება და ხანს დგომა ჩვენს ქვეყანაში არ შეუძლიან.

საკაძემ მიმართა ამ გვარს ბრძოლას.

მარაბდის ომის უკან სააკაძე მამინვე ევს ნოსტეგს თავის ცოლ-
შვილს, უზრუნა სახიზნი ადგილები; გაგზავნა ჯარები სამესხოს
გზების შესაკრავად, რადგან აქ იდგა სხარსთა ჯარი და შესაძლე-
ბელი იყო ახლა იქილამ ჩამოჭსეოდნენ და ზურგიდამ მოსდგომო-
დნენ ქართლს, და მაშინ საშველი აღარსად იქნებოდა. ამ დროს ს-
მესხო და სხვა მეზობელი ადგილები ეჭირათ სხარსთ, რათგან მჭ-
ახარმა ეს ადგილები წაართვა ოსმალთა. ამ განგარგულების უკან ესე
იგი, შესამე დღესევე ევს სააკაძე თბილისის არე-მარეს, რომ ედევნე-
ბინა თვალ-ყური, საით დაიწყებდა მტერი მოძრაობას. გიორგის
თავის ჯარიდამ მოჭყვა აქ მარტო სამოცი კაცი, რადგან ზოგი
დაიხლოა მარაბდის ომში, ზოგი დაიჭრა და ევარნენ შინ ავადმუ-

ფები, ზოგი გაეშურვა ცოლშვილის გახიზვნას, ზოგი გააყოფა თავის ცოლშვილს გასახიზნათ, და მეტი წილი გაჭკისაზნა სამესხოს-გებების შესაკრავად. ამ სამოცი კაცით იმას უნდა ეწყო წინამდებ-გობა გამარჯვებული დიდძალი მტრისათვის, რომელიც, რაც უნდა ცოტა ვიანგარიშით. უნდა ყოფილიყო კიდევ სამოც-ოთხმოცი ათა-სი კაცი მაინცა. სააკაძე მიდიოდა სამოცი კაცით სამოც ოთხმოცი ათასი კაცი საწინააღმდეგო! ესეც ისრეთივე ძნელი დასაჯერებელი იქნებოდა, როგორც, ისა, რომ ის მთელს სპარსთა ჯარში დარჩა მარტო ოთხი კაცით სპარსთა სარდალთა ამოსაწყვეტათ და მთელი სპარსთა ჯარის ხელის შესამართავად, რომ ამას არა მოწიბობდნენ თვით სააკაძის მტერნი.

მთახლოვდა თუ არა მოურავი ერთი შვიდი ვერსის მანძილ-ზედ თბილისსა და გადმოჰხედა წოდორეთის მთებს, დაინახა, რომ ღისი, წოდორეთი, თხინვალა და სხვა კარემო ადგილები არიან მოდებული თბილისიდან გამოსული სპარსთა ჯარებით, და მთელს ამ კარემო ქვეყნებს აქვს მოდებული ცეცხლი. სპარსთა ჯარებს აკლათ ქვეყნები და აკლებული ქვეყნებისთვის მიეცათ ცეცხლი.

საკაძე, როგორც ნანდვალა გაათურებული ღამი, ჩამოერია თავისი სამოცი კაცით სპარსელებს. საშინელება იყო ის ზარი, რომელიც ამ ერთი მუჟა მეომრებით დასცა სააკაძემ ამოდენა სპარსე-ლებს. როგორც ცხვრის ფარა. ისრე გამოიარეკა იმას ისინი თბი-ლისისაკენ. ხმლის ქნევითა და ხოცვით ხელი აღარ ერჯოდათ სააკა-ძის მეომართ. ომმა გასტანა ხანი და მაშინდელთა მწერალთა სიტ-ყვით ამ ბრძოლაში ყოველთვის არ ჰყავდა სააკაძეს ეს სამოცი კა-ციც, რადგან ომს გარდა, შიგა, და შიგ ეს მეომარნი. უნდებოდნენ სხვა და სხვა საქმეს, და როგორც იბრძოდა მარტო ოცი კაცი, ზოგჯერ ოცდაათი და სხვა... როგორც გამოერთხალი ჯეირნის ჯო-გი ისრე შერეკა სპარსელები სააკაძემ თბილისის ციხეში. ამ დევნა ში დაურევინა სააკაძემ სპარსთა ჯარებს ყოველი ალაფი და ნაშო-ვარი, დაურევინა მათივე საკუთარი ცხენი და იარაღიცა. შვიდას კაცს სპარსელს გააკლებინეს თავი ამ სამოცმა სააკაძის კაცმა. დაუჯერე-

ბელის, თვით მე ამ სტრუქტურის დამწერს ზღაპრად მიძახნდა ეს ამბავი, მინამ არ წავიკითხე ვახუშტი, რომელიც, როგორც ზემოთაღნიშნულ უჩვენებთ შვიტბელებს, სტრიქონის უკუელი ღონით დაამტროს სააკაძე და მისცხროს იმის ხსენებს ჩირქი... დასჯერი იქნებოდა ვიდრე რომ ეს უცნაური ყათლანი მომხდარიყო სადმე მთის ვიწროებში, მთის ფრიალებზედ, ან ციხესთან, სადაც არ შეეძლო მტერს გაძლას, მტრის დანახვა, მტრის გამკლავება. მაგრამ ეს მოხდა ვაკე დაცემულს ალაგას, სადაც მთელს სპარსთა ჯარს შეეძლო გაძლას და მოწყობა, როგორც კი საჭირო იყო მტრის ზასუხის საკებლათ. მოვიყვანთ რამდენსავე სიტუვას იოსებ თბილელის წიგნიდამ ამ ბრძოლის შესახებ.

შეიდასს კაცს თავი მოგვეკით, გავწვიტე მე სამოციანთა. მკლავი დაგვიშურა ხმლის ქნევით, კარდაყრითა და ხოცვიითა. ხან შევიბრძოდით ოც-და-ათით, ხან ცოტა ჯარით—ოციითა...

ზარდაცემული ხალხი გარბოდა გასახიზნავათ. მაგრამ ამ გამარჯვებამ გაუღვიძა ქართველებს იმედი. აქეთ იქილამ იწიეს დენა სააკაძის მოსაშველებლათ. მოვიდნენ თხინავლიდამ გაბაანი, მოვიდნენ სხვები. ქართველებმა იწიეს მხნეობა.

საკადემ ათი დღის განმავლობაში შეახერხა და შეაკურა მთელი ძალა სპარსეთისა თბილისს და თბილისის კარშიმთ. ათიოდე იყო შეუწვევტელი ბრძოლა და არ წაადგევივინა სპარსელებს წინ არც ერთი ხაბიჯი გულ ქართლში შესასვლელათ. მაძან სპარსნი გავიდნენ გაღმა და დაიდრენ ქართლსაკენ ავღალის მხარეს...

კახეთში, მარაბდის ომის უკან, მაშინვე სპარსთა კავზანეს ჯარები დასაჭერათ და დასარბევათ. კახეთი ოხრდებოდა უზატრანით. თუმცა მეტი წილი კახეთისა გავარდა გასახიზნათ, მაგრამ, მაინც სპარსთ კახეთში არ შეეძლოთ დიდი ზარალი, რათგან იქ დიდი ჯარის დაჭერა და შენახვა არ შეეძლოთ. რაკი შეფურცა და სააკაძე ქართლში იყვნენ, სააკაძე არ ასვენებდა და უწევდა შეუწვევტელს ბრძოლას. — მაძან იხსნა კახეთი უარესი დღიდამ, რაც გამოველო წინაღ. სპარსნი იძულებულ იყვნენ გამოეყვანათ მეტი წილი ჯარისა კახეთიდამ ქართლში სააკაძის საბრძოლველად.

მოურავმა კარგათ იცოდა, რომ ბერს ხანს ვერ შეიკავებდ თბი-
ლისში სზარსკლებს, და, დღეს იქნებოდა თუ ხვალ, ისინი დაიძრდ-
ნენ თუ დიდმისა და ღისის კუბებით არა ავჭლის გზით მანდა.
ამის გამო, ეს ათი დღე ის თან ებრძოდა აქ მძლავრს მტერს და
თან ჰზრუნავდა გზების გამაგრებისათვის. ამ ხანებს იმან გაგზავნა
კაცი ღართის კარისა და წიწამურის გზების შესაკრავად და მას-
ხერგათ.

რა ზატარა მიჰხედეს ცოლშვილს, სააკაძისაკენ იწეეს ისევ დენა
იმის ერთგულთა და მომხრე კაცთა თავისი ჯარებით. მართალია
ესენი იუვენ ცოტანი, მაგრამ უველანი იუვენ ფოლადივით გამოწ-
რთვნილნი სააკაძისთან ომებში. ბევრი იმათაგანი იყო ნამყოფი იმის-
თან ინლოეთს. ბაღდადს, ავღანს და სხვა ადგილებში, სადაც კი სა-
აკაძე იყო აბაზთან ომებში. ამათთვის სააკაძისთან ეოფნა, მასთან
ბრძოლა, თავის გაწირვა იყო ის, რაც ღოთი კაცისათვის ღვინო,
ქაღალდის ღოთისთვის ბანქო. ამგვარი ხალხით ბრძოლა არის
ბრძოლა ხელგაპნათა მეომართა, რომელნიც ჩადან. მართლაცა და
შეუძლეოელს სქემს.

დაიძრა ურდო თათრის ჯარისა. გავიდა გაღმა და გასწია ავ-
ჭალისაკენ. დაიძრა, მაგრამ ვაი ამ მოძრაობას! არც ერთი ვიწრო,
არც ერთა მოფარებულა ადგილა არ გაუშვა სააკაძემ, სადაც არ
დაუხვდა თავის მტირე ჯარით და არა მისცა მტერს საშინელი საზა-
ლი. უველა ნაბიჯის წინ წასადგომი ადგილი დაბეჭდა და მბრწყო
სზარსთა სისხლითა. მაგრამ, მტერი მანც იძრდა წინ, რათგან
საქტევა და გასხვევა გზები ამ ადგილებში ბევრი ჰქონდათ. უველა
გზების შესაკრავად არა ჰყავდა სააკაძეს ჯარი, ამისგამო, ის რომ
ერთს აჯაგს დაუხვდებოდა და უწეებდა სზარსთ ხტვასა, ისინი
უხვევდნენ სხვა გზებზედ და მიდიოდნენ გულ-ქართლისაკენ.

ჯარი აწეებოდა ქართლს აურებელი. ქართლში მიმავალს
სზარსთა ჯარს ეჭირა ქალაქის ზირიდან მოყოლებული წიწამურსა და
ღართის კარამდას მთელი არე.

მიდიოდა სზარსთა ჯარი. მაგრამ სააკაძე არ ეშეებოდა და ის
თინ-ღათან უფრო და უფრო იქნდა მხნეობას „რა გჭირდის,

„უფრო შევძლი, ასრე შეჩინდის ომის ჩვევა“, ათქმეუნიებს იმას იოსებ თბილელი თავის „დიდმოურავიანში“, ამ გზა გზა ბრძოლას ასრე აგვიწერს იგივე თბილელი: „შუბი კატედის, ხელი მიუკვით, მაშინ შევქნით ხმლის, ქნევა. ამ დღეს თავი ვინც დაჭზოკოს, ისიმც კაცი დაიწვევა!“

საშინელი გულის გამტეხი იყო სზარსთათვის ეს მოუსვენარი და შეუწვევტელი ბრძოლა სააკაძის ჯარებთან. დიდი იყო ზარალი სზარსთა. მათ დაჭკარკეს თავისი კადნიერება. ჭხნდადნენ, რომ ეხლა აღარ იყო უწინდებურათ, როდესაც ერთი დამარცხების მეტი საჭირო არ იყო, რომ მთელი საქართველო ხელ-გუნძრეულათ ჩაეგდოთ ხელში.

სზარსნი მანც არ იშლიდნენ და მიდიოდნენ წინ.

იმ დროს, როდესაც მიატანეს სამშვიდობოს და ეხსენებოდათ წინ გზა გაშლილი ფართო სამურსნახოს ველებისა და მინდვრებისა, და იფიქრეს სზარსთ — ეს არის დმერთმა გვიშველო, დახვდა ღართის კარის ვიწროებში, წინადავე გამაგრებულს ადგილებში სააკაძე. მთელი საზო დღე იდგა შეგუბებული ურდო სზარსელებისა და არ წაადგმევიანა იმათ წინ ფეხი, მთელი საზო დღე იღვრებოდა სისხლი მაჭაბაზის ჯარებისა.

სზარსელები გაბრუნდნენ უკან და მოურარეს წინამურხედ. მაგრამ სააკაძე აქაც დაჭხვდა იმათა. შეიქნა ამ ვიწროებშიაც უწყოლო სისხლის ღვრა სზარსელებისა. გაბრუნება სზარსთა აღარ შეიძლებოდა. იულიტებოდა სზარსელობა, მაგრამ აკლდებოდა სააკაძის მომართაც. ეს იცოდა ხოსრო მირსამ, სააკაძისგან ომებში გაწვრთნილმა და თვითონაც ქართველმა კაცმა, ქართველმა ბატონის-შვილმა. საშინი ისრე უცნო მტერი არ არის კაცისთავის, როგორც ის მტერი, რომელიც შენ გავიზრდია, იყო შენი მახლობელი. ამგვარი მტერი ჭხნდავს შენში თავის მოშუდღეს ან, როგორც ეგრძელები იტყვიან, სოპერნიკს. ამგვარმა შენმა მტერმა იცის შენი ყოველი ნაკლი, შენი ყოველი დირსება, აქვს შესწავლილი შენი ყოველი ძარღვის ტემა, ყოველი შენი გულის ზასუხი, შენი ფიქრების მოძრანობა, ყოველი შენი აზრი. ხოსრო მირსა კარგად იცნობდა

საკაცეს და ყოველს მის შიძინებას უღვა კვალში. იმან იტყობდა, რომ საკაცე მარტოც რომ დარჩენილიყო არ დაიშლიდა ბრძოლას. იმან იტყობდა, რომ საკაცეს აღარა ჰყავდა თითქმის ჯარი, ის იბრძოდა მარტო თავისთავით თავდაწირულ, ამისთან რაში გაწვრთილი მცირეოდენი ხალხით, და იქ, სადაც სპარსთა სარდალნი ღრგებდნენ წინაშენ საკაცის გაუტეხრობისა, საკაცის გაუდრეკელი და უძლეველი ენერჯიისა, იქ ხოსრო უღვა საკაცეს კრიტაში, ამხრეკებდა სპარსთა და მხნეთ უმკლავდებოდა საკაცის წყობილობასა და გამგებლობას, საკაცეს მართლად სულ რამდენიმე ოცი კაცი და დარჩა მეომარი. დიდი იყო ზარალი სპარსთა, მაგრამ ამ მცირედით ძლევა იმათი საკაცეს აღარ შეუძლო. ისიცა და იმისი მცირე თანამებრძოლებიც თითქმის ერთი თვის შეუწყვეტელი ბრძოლით, მუშახლათ, ღამის თევით კრილობით და მოუსვენრობით იყვნენ მთლათ მუხლსა და კლავში მოწყვეტილნი. ხოსრო მიზანმ იტყობდა ეს ყველაფერი და არ მიუშვა იქამდის, რომ სპარსნი დაბრუნებულყვენ. ის მიუძღვა მთელს ურდო ჯარს უკანასკნელად. ჯარი გადავიდა სანკრებზედ. საკაცის კაცთ აღარა ჰქონდათ არაქათი ბრძოლისა. საკაცეს დაეხრცა აქაც კიდევ კარგი მეომარნი. დანარჩენებს აღარ შეუძლოთ გამკლავება სპარსთა აუარებელი ჯარებისა. საკაცე გაეჩარა სამხრანოსკენ. აქ შესვენა მცირეოდენი თავისი მეომარნი, მიიშველია კიდევ რაოდენიმე ახალი თავისი მომხრე ჯარი და უწყობა გზებს მაგრებას. შეუკრა წეროვნისი, ნარეკვავისა და მუხრანის ტყეები და წვრილმანები.

სპარსნი გამოვიდნენ არაგვის და შევიდნენ იმ ადგილებში, რომელიც ჰქონდა შეკრული საკაცეს. რომ იტყვიან რუსები სველს სტროში გაატარათ, სწორედ სველს სტროში გაჰყავდა საკაცეს სპარსელები. ამ ადგილებში იმურებოდა უწყალოდ სპარსელობა, მინამ გავიდოდნენ დია მუხრანის მიხდვრებში, სადაც დაიბინავეს იმათა. საკაცეს მეომართაგან დარჩა ისევ სამოცი კაცი. ეს სამოციც დაჭრილი, დაწყვილი ბევრი ცემისა და ბრძოლისაგან.

მტრის ჯარი იღვა შუაგულს ქართლში.

ყველა ქართველობა ემურებოდა ისევ თავის ცოლშვილს, ეჩქარებოდა განიხნვას, მტრის გასწრობას.

სპარსთა წინააღმდეგი, იყო... სამოცი ქანც კამოლეული კაცო
სააკადისა!..

სპარსნი დარწმუნებულნი იყვნენ თავის სრულს ძლევასკედ. მაგრამ არ იყო ამასკედ დარწმუნებული სააკაძე. იმისი ერთგული კაცობი იმის ბრძანებით ელდასავით დარბოდნენ მთელს ქართლში თავადი დამ თავადებთან, ახნაურებიდგან ახნაურებთან, გლეხებიდამ გლეხებთან და ეპისტოლებს ამქას და ქვეყნის ზატრონობას.

სააკაძემ აშალა სოცოერთა ბართათანი, იასე ქსნის ერისთავი, სერაბო არაგვის ერისთავის ძებნი: დათუნა და გიორგი და შიგა და შიგა სემო ქართლის თავადობა. ქართლი იკრებდა ცოტ-ცოტათი კიდევ ჯარებს. სააკაძე ძალაუნებურად უდგამდა ქართლს სულს.

სპარსნი ასლას თან და თან რწმუნდებოდნენ, რომ ჯერ შორს იყო ის ძლევა, რომელსაც ესენი ჭივიქრობდნენ სააკაძესკედ. სპარსთა ასლას დიდთ შემცირდა, აითქმის მინახევრდა. რაკი ნახეს იმათა რომ მარბოდის გამარჯვებამ არ მისცა ისა, რასაც ელოდნენ, დარწმუნდნენ, რომ სააკაძე აგრე აღვილად არ უთმობდა ამათ მას, რაც ჭქონდათ ეყენისგან დაბარებული, და უწყეს ქოლიაობა სხვა და სხვა ძლიერს თავადებს, ხალხსაც დაუწყეს ღმობიერად მოხერობა. ამითა მოიბირეს ბევრი ქართველობა. მიიზიდეს თვით სამღვდელეობაც. სამღვდელეობა, ასლას უფურება სააკაძეს, რომცოც ქვეყნის გამცემს, ქვეყნის მუხანათს, ქვეყნის ორგულს. თბილელმა მიტროპოლიტმა დიონოსემ სთხოვა სვიმონ მეფეს, რომელიც ყორნიბაშმა მოიყვანა ხელმეორედ და დასვა თბილისში ქართლის მეფედ, რომ მიეცა ნება სააკაძისთან წასვლისა, რათა დაამშვიდოს ისა და სპარსელებთან ომსკედ აღებინოს ხელი. დიონოსის გაატანეს სამღვდელეთა სხვათა შორის ტროფიმე, ცხეთის სამთავროს მღვდელმთავარი ამავე სემის სთხოვრათა. ისინი მივიდნენ მოურავთან სამუხრანოში და სთხოვეს ნახვა. მოურავი დიდის ზატოვის ცემით მიეგება ამათ წინ, კამბორა ხელსკედ და სთხოვა შებრძანება თავის კარავში. მამათ მთავრებმა უღირსად იცნეს თავისი თავი მისთანა დიდებული კაცის კარავში შესვლისა, იმათ დაიხრქეს მოურავის წინ და შევედრეს: ჩვენი სთხოვარი და მოხსენება შენთან არის ერთი. მოკცა შვიდობა ქვეყანას და

მუდროება ტადრის უფლისას. განსოვდეს, რა ვალი გადევს წინაშენ ქრისტიანობისა და მშობელი ქვეყნისა. ნუთუ არ ამდგურეს გულის და არ აწუხებს შენს სულს საშინელი განწირული ერიოა მთელი სანეფოსი?! შეჭხედე სახლთა, ციხეთა, ტადრთა და მთელი ქვეყნის შერობათა ნანგრევთა და ნატამალთა! აღარც არის სახლი, სადაც არ იხმოდეს საშინელი გლოფნა და ტირილი, რომელითაც მოსთქვამენ მამებს, ძმებს, შვილებს, ცოლებს, დედებს, ასულთა და ან უფლას ერთათა! დიდი ხნია ვართ შეჩვეულნი სპარსეთა მონებანს, დიდი ხანია გვებატონებიან სპარსელები... გვიბრძანე, გვიბრძანე, ბატონო მოყრეგო, სადა აქვს სატოდაჲ ქართლს ძალა, რომ შეუძლოს დიდებული ერების მძღავრს მრისხანებს და დაუშკეტელსა ძალას?!... შეიწყალე ქვეყანა, დაეხსენო სპარსთა ბრძოლას, სპარსთა სისხლის ღვრას!..

საკადემ. თქმა არ უნდა, არ მისცა ნება დიდს ხანს მუხლის-თავზედ დგომისა, ააყენა საქართო მღვდელ-მთავარნი და მთახსენა-წინარა, მაგრამ გადავეთიდი კილოთი..

„შე დავცხრები მაშინ, როდესაც აღარც ერთი სპარსული ჯარის ჯიბი აღარც იქნება საქართველოში. შე დავცხრები მაშინ, როდესაც სპარსთა გაჭყეება თან იმათგან დაყენებული ქართლის შეივდრ-სვიმონ, და როდესაც ორთავე სამეფოს—ქართლსა და კახეთს—დაიჭკრს თეიმურაზ. მინამ კი ან შე უნდა ვიყუგ და ან სპარსელები. ეს არის ჩემი პასუხი და ასრე მთახსენეთ თქვენს გამომგზავნელებსაც!..“

მღვდელ-მთავარნი დაბრუნდნენ წვევლითა და შეჩვენებით. იმედ-გადაწვევტილნი. დარწმუნდნენ, რომ ამაო იყო მოურავთან ლაშა-რავი, დარწმუნდნენ რომ ის არ ეშვება სპარსელებს.

და არც ეშვებოდა.

მაგრამ მხნობდა მარტო საკადემ..

მეფე თეიმურაზ, თავის ჩვეულებისამებრ, გავარდა იმერეთში, კახეთი იყო თვითონაც გაჭირვებაში შესუულთ სპარსთაგან, თუმცა, როგორც ითქვა, რავი საკადემ გაუჭირა ქართლში საქმე, მეტი ძალა სპარსთა-კახეთიდან ისევე ქართლში გამოიყვანეს. აღარა ჰქვავდათ

კახელებს თავისი თავგამოდებული გმირი დავით ასლანიშვილი, და აღარ ისმოდა კახეთში კახური გმირობა. კახელები ვეღარ გასდლოდნენ იმ მტირე სპარსთაგ, რომელნიც იქ დარჩენილიყვნენ. კახელებიც, როგორც ქართველები, სცდილობდნენ შიგა და შიგ სპარსთა დამეგობრებას, რომ ამით თავიანთი თავი მაინც გადაერჩინათ. სააკაძეს უგელამ ანება თავი. ერთობა აღარსად იყო.

მაგრამ ეს უგელა იყო ცოტა იმ უცნაურს და მოულოდნელს ამბავთან, რომელიც უცებ გავარდა ქვეყნად.

გაზდილი მოურავისა, იმისი მოწყალებით გამხდარი არაგვის ერისთავად, იმასვე მოწყალებით შექმნილი მეფის სიძეთ, იმასთან ერთად გამოხსნელი საქართველოსი ტუგეობისა და მთლათ მოწყეტიისაგან — ზურაბ არაგვის ერისთავი გახდა გამცემი ქვეყნისა, მისცა მხარი სპარსთა, უღალატა ქართველობას!!

როგორც წინად იყო ლაზარაკი, მოურავის ბრძანებით იყო დატუსადებული არშის ციხეში ანდუყაფარ ამილახვარი თავისი ცოლით. ცოლი ამისი, როგორცა ვსთქვით, იყო შვილი ეორჩიბაშისა, რომელიც იყო თავი მხედართ მთავარი სპარსთა ჯარებისა, იყო (ანდუყაფარის ცოლი) შვილის შვილი შაჰ-აბაზისა, ცოლის და შვიმონ მეფისა. არშის ციხე დევს ხევის კარისკენ, რომელსაც ეძახიან კრეთვე დარიელს, მუინვარის მთის ძირას, თერგისა და არაგვის სსათავებებს იქით ეორჩიბაშს უნდოდა თავის ასულისა და სიძის ტუგეობი დამ დახსნა. ამისი ბრძანება, ისეანდერ მუნჯის სიტუგათ მოუვიდა ეორჩიბაშს შაჰ აბაზიდავც. თუ ან არაგვის ერისთავი ან ქსნის ერისთავი არ მისცემდნენ სპარსთ გზასა ამ ადგილებში შესასუღელად, თუნდა მთელი ქვეყნის ჯარი წასუღიყო, ვერ გაატანდა. ხოსრო-შირზას შემწეობით, ეორჩიბაშმა დაიყოლია ზურაბ. რომ შეეშო სპარსნი მთაში ანდუყაფარისა და იმის ცოლისა არშის ციხიდამ გამოასუგანად. რაღა თქმა უნდა, ამაში დავჭირდებოდა. ზურაბს მრავალს ეყენის წყალობას.

უგეთესი სპარსთა სარდალი და მეგობარი ზურაბისა, ხოსრო-შირზას, რომელიც დახლოდა ზურაბს სააკაძემ სპარსეთში, გაუძღვა თორმეტი ათასს კაცს სპარსთა ჯარს და წავიდა არშას. ამ ჯარში

იყო ხანი უაზახისა, იყო შაჰბადა-ხანი, ბეგლარ-ბეგი თავრიზისა და ადერბაიჯანისა, ამირგურიხან და სხვანი.

უველა ქვეყნის ერთგულს ამ მოულოდნელმა ამბავმა გაჭკმირა გულს დახვარვიოთა.

საკაცეს გველვით დაუარა გულში ამ დალატმა. იმას ჭდალა-ტაბდა ზურაბ!

მაგრამ არც ამან გაუტყეს გული მოურავს. „რა გაჭირდის უკეთ შევსძლი!“ ეს იყო იმისი დევიზი. სწორედ, რომ უბეტესათ იწყო საქმე და ისარგებლას სპარსთა მთებში შესვლით.

ზურაბმა მისცა ზირი, რომ არაგვსუდ შეუძვებს სპარსთა, და არას ავნიებს, ჩამოგლასუდ არა ჭქონის მიცემული ზირობა. რაკი. ზურაბ იყო მიბირული სპარსთაგან, საკაცემ მთისმთა გიორგი და დათუნა ზურაბის ძმები, და უთხრა, რომ შეგლას ვი არ დაეძალათ არაგვსუდ და ჩამოგლის ნება ვი აღარ მიეცათ. რადგან ზურაბს ამისი ზირობა არა ჭქონდა მიცემული. გიორგი და დათუნა დაიელოდა ნებას. რა ვი არ გამოუშვებდნენ არაგვსუდ, უნდა ჩამოეგლათ ქსანსუდ. საკაცემ მოიმხრო ისე ქსნის ერისთავი. შეეკრა ამას, ქანხოსრო მუხრანის ბატონს, დათუნა და გიორგი არაგვის ერისთავის შვილებს, რომ ქსანსუდ დასხმოდნენ სპარსთა, როდესაც სპარსნი დაბრუნდებოდნენ არაგვიდან.

სპარსთა მშვიდობით და სრულიად უომრათ შეგლეს არაგვი, ავიდნენ არშას, გამოეყვანეს ანდუყაფარ და იმისი ცოლი ცინიღამ და დააზირეს ისე არაგვსუდ დაბრუნება. მაგრამ ზურაბის ძმებმა, დათუნამ და გიორგიმ უცებ გამოეცხადეს, რომ არაგვსუდ აღარ გაუშვებენ, რათგან ამოდენა ჯარის შევლით ამათი სახლი შეწუნდა და არცა აქვს ამისი ზირობა მიცემული ამათს მძას ზურაბსა. მეტი ჩარა არ იყო სპარსნი უნდა წამოსულიყვნენ ქსანსუდ, რომელსედაც იდო ნაწილი ანდუყაფარის მამულისა და საუმოსი. როგორც გზების მცოდნე, სპარსელებს გამოუძღვა თვითონ ანდუყაფარ ამილახვარი.

გამოსცა თუ არა საარაგვის და ჩამოემგა ქსანსუდ, ქარხონისა და ისრადის ვიწროქეში, უცებ მიემწევა სპარსთა ჯარები ღრთა ჯართა შუა: წინიღამ დაუხვდნენ საკაცე, ისე ქსნის ერის-

თავი და ქაიხოსრო მუხრანის ბატონი თავისის ჯარებით, უკანდამ დაუსხენ ციორგი და დათუნა არაგვის ერისთავის შვილები. წინ დამხვედრს ჯარსაც და უკანდამ მოსულ ჯარებსაც განაკებდა სსაკაძე.

შეიქნა საშინელი ხოცვა და სისხლის ღვრა, სზარსელებისა. ველარც წინ და ველარც უკან იმათ წასვლა აღარ შეეძლოთ. ქართველები ჭსოვადნენ შეუწყვლად. ფრიალებოდა ნახოცა სზარსელები სტვიფოდა ქსანში და მიჰქონდა ათასობით ამათი გვამები ქსნის მკისხანე სვირთებს.

„ქსანი შეიქნა სრულიად ორს კვირას სისხლის ფერადო, ხეგები მოფრით აივსო, კაცი ვერ მოიხს ვერადო!...“

მოგვითხრობს იოსებ თბილელი.

„წასვლის დონე აღარ ჰქონდათ, მათ მოედოთ სულ ხელფეხი, განურისხდათ შემოქმედი, მოველინათ სეცით მენი, ხმას ველარას იღებდიან, არც ისმოდა მათგან ჭენი, ქარქაშიდგამ მათს ისრებს ართმედიან, ჰქონდათ ჩენი.

„წინ შეუერეს ისრე გზები, ახსით კარი გაელება, ოგინა დგას უხუმარად, ამათ ხმა არ შეელება, სისხლთა მათთა მონადენტა სამ დღეს ქსანი შეელება, ცხენი მათი საჭურველით იმათს სისხლსა შეელება“.

ამბობს შეფე არჩილ;

მაჭ-ბადახანის თურქმენები იბრძოდნენ ახირებულად, მაგრამ, როგორც მოგვითხრობს ისკანდერ მუნჯი, გასწევენ სულ ერთიანათ. შირველი გაიქნენ უსახელები. მაგრამ წასვლის და გასწევის გზა არ იყო.

ამ ომში მოჰკლეს სახელფანნი მარაბდის გმირნი, მაჭ-ბადახანი, თავრიზის ბეგლარ-ბეგი და ამირკურჩხან, ერენის ბეგლარ-ბეგი. სსაკაძემ იუარა ამათოვდ მარაბდის ომის ჯავრი. უსახის ხანი, რომელიც მაშინ იყო შირვანის ბეგლარ-ბეგი და აქ იყო შირვანის ჯარებით, განჯისა, ყარაბაღის და შამშადილის სულთნები შეიზურა სსაკაძემ ტყვეთ. მთელი სზარსთა ჯარი გაწევა მრისხანე სსაკაძის მახვილის ქვეშ. გადარჩა მხოლოდ ხოსრო მირზა მტირე ამათით და ანდუყფარ ამილახვარი თავისის ცოლით. ესენი გადახარ-

ჩუნა ანდუყაფარმა, რომელმაც იცოდა გზანი და აქედამ ჰირ-და-პირ ჰარვით გადვიდნენ გულ სამილახვაროში, ლეხერას ხეობასკედ, სდაც გავიდნენ სამშვიდობოს. აქედამ მივიდნენ ესენი ფორჩიბაშთან მთლათ ჯარსს და მხედართ მთავართ დაკარგულები ¹⁾

რათგან უახსხის ხსნს, რომელიც იყო ქართველი გვარად ჩერ-ქეზიშვილი ისევეა ჰქონდა მეგობრობა სააკაძესთან და სხვა ქართველთა მხედართ მთავრებთან, ამის გამო სააკაძემ ის გაუშვა ტყვეობიდან. თორმეტი ათასი უკეთესი მეომარი მოაკლდათ სპარსთა.

ისკანდერ მუნჯის თქმით, ამ დამარცხებამ, რომელსაც ეს სოფლის ნაყოფად შაჰბახის შეცდომის, წახდინა უველა ჭირსახული, რომელიც მოიპოვეს სპარსთა მარაბდის ომით.

მაგრამ სპარსნი მანცა მკვიდრობდნენ და თავისს არ იშლიდნენ. ისინი სცდილობდნენ ახლა ქართველებისავე ხელით მოეღოთ ქართველთათვის ბოლო. ზირაბ, არაგვის ერისთავი მოიმხრეს, ანდუყაფარ ამილახვარი თავგაპეტებით იდგა ამათს მხარეს, სოსია, ანუ ქაინოსრა ბარათაშვილიც მოიმხრეს, რათგან ამასაც მომხრეობა ჰქონდა როსტომ სააკაძესთან და სხვა სპარსთა სარდლებთან: ყაიღან ბარათაშვილი, რომლისაც შთამამავლობას ეწოდა ორბელიანი ²⁾ იყო მომხრე სპარსთა: ღორის შელიქები და ბუკნი სხვანი ერთგულებდნენ უკენს.

რომ საბარათიანო, რომელსაც შეადგენდა მაშინ ესლანდელი საბარათიანოც და სარბელიანიც, თავისუფალი არ დარჩეს და უკა-

¹⁾ ქართველთა მწერალთ არ იციან აქ ყოფნა და დახოცვა შაჰ-ბად-ხანისა და ამირგუირ ხანისა. ამას მოგვითხრობენ ისკანდერ მუნჯი და არა ქელ. თანამედროვენი ამ ამბებასა.

²⁾ მაშინ ორბელიანებს ბარათიანთ ეძახდნენ შემდგომ ამ ყაფლანის შვილებმა იწოდეს ორბელიანობა, რომელთაც ეძახდნენ ყაფლანი შვილებსაც. ბარათას შთამამათაღნი იწოდებოდნენ ისევ ბარათას შვილებათ, ყაფლანი, შვილებმა იწოდეს ეს სახელი ციხიდან ორბეთი, რომელიც იმათ ბარათიანთ თან გაყოფის დროა ერგოთ. როგორც ვახუშტი ხსნის, დღევანდელი ორბელიანები არ არიან ძველი დიდი ორბელიანების შთამამავალნი, ესენი არიან ბარათიანი და მათი განაყოფნი. მთელს ამათსა და ბარათიანთ ქვეყნებს ერქო საბარათიანო.

ნიდამ არ მოგვექცეს, უორჩიბაშმა შეუსია ჯარები ამ ადგილებს დასაჭერათ. აქ გავზავნა თბილისსა და მისს კარშემო მდებრი ჯარი, მაგრამ აქაც გაუჩნდა სააკაძე. სააკაძეს ბარათიანი მოეგებენ, როგორც ნანდვილს შეივს, როგორც ქვეუნი მხსნელს, რასაკვირველია, გარდა უათლან და ხოსია ბარათაშვილისა, რომელნიც იფანე სპარსთა მომხრენი. თუმცა სააკაძის მიხლამდის დაეჭირათ სპარსთა საბარათიანო ციხეები, მაგრამ ისრე შეაფიწროვა ისინი სააკაძემ, რომ ამ ციხეებიდამ ვეღარა ჰბედავდნენ გამოსვლას, ვეღარა კადრულობდნენ ქვეუნი შეწუხებას. სოსია ბარათაშვილს თვითონვე შეეყვანა სპარსნი ბირთვისის ციხეში, რომელიც იყო ერთი უმაგრეს ციხეთაგანი საბარათიანოში.

საკაძე გადუხტა სპარსთა საბარათიანოში. უორჩიბაშმა იწყო მოძიება უორისა და ზემო ქართლისაკენ. ანდუფაფარმა დასჭერიხა სამილახვრო, გორი. მთლათ გული ქართლი. სააკაძე გადმოეჭრა ახლად აქ უორჩიბაშს საბარათიანოდამ. მაგრამ ჰნახა, რომ საქმე ცუდათ იყო. სამუხრანო, საბარათიანო, გული ქართლი, ქართლის გაღმა მხარი, თბილისი და მისი მადამო. უკეთესი ციხეები: ბირთვისა, სამშვილდე ანუ ორბუთი, დუმნისი, გორი, საბაჟო, სხვილო და სხვა კჭირათ სპარსთა. თითქმის ნახევარი ქართლის თავადობა მიიბირეს სპარსთა სარდლებმა. კახელები არ იძროდნენ მოსაშველებლათ იმერთს გადავარდნილი თეიმურაზ არა ჰზრუნაკდა არასფერს ამის დასამარებლათ და თავისი სამეფოების გადასარჩენათ. თუმცა თვით სპარსნი, არაქელისა და ისკანდერ მუნჯის სიტყვით, იფხუენ სააკაძისაგან უკვე ძლეულნი, მაგრამ იმათ მოიცეს ახლად ძლათ თვით ქართველთ დიდებულთაგან. რაკი ჰბედავდნენ მინვე დალატს, დაუსრულებულს ბრძოლას უბირულობას, ეველას გაუტედა გული, ეველამ დაჰკარგა სასოება, ეველას წაერთვა კადნიერება, ეველას წაერთვა იმედი. ბეგრნი ჰვალატობდნენ ქვეუნიას, რომ ამითი გადაეჩინათ თავი და საეურო ბოლოს მოღებისაგან. ეველგან იდგა გლოვის წარიხსნელი აღარ იყო, რომ უკეთესი ვაჟაკი, მჩხენელი ოჯახისა არა უოფიჯიუო მოკრებული ან სიკვდილით მტერთან ბრძოლაში, ან ჭრილობით, ან ბრძოლაში დასახინრებით. გატედა გული, გასწირა

ქვეყნამ თავი სასიკვდილოთ: ძალა ბრძოლისა აღარა სჩანდა.

საკაცემ ასწონა უკელა ესა და შესწავლა ტავტობა. იმან ჭინხა, რომ მარტო თავისის ბრძოლით ვერას განდებოდა: მეტის წილმა ქართველობამ დაუღო თავი მეფე სვიმონს, ეძინა სპარსთა ძლიერებას და არა ჭკადვდნენ, რა მოსდევდა ამს. იმან მიჭმართა სიგას და უკნარს, სრულიად მოულოდნელს და, როგორც ბოლოს გამოჩინდა, უკბარს დონეს.

იმან ვაამბურა გეგვის ცისე, თიკანბურა ანუ როგორც ზოგნი ეძახიან ვიკანბური, (ატენის სეობისაკენ), აღი, სურამი და სხვა ზემა ქართლის სიმაგრენი. ჩაუენა შიგ თავისი სახლო კაცები, გამოცდილა მგინთვესე ჯარებით, მისცა ბრძანება, რომ თარეშობით და თავს დასხმით არ მიეცათ მოსვენება სპარსთათვის, არ გაეშვათ ღიაზე ცაღმა ქვეყნების დასტერათ, და თვითან უცებ დასაძთიენ მცირედენი ჯარით გასწია საომარდღისაკენ — სამეგრეო საათაბაგოს.

ამ დროს, როგორც ვიცით, სპარსთა ჭქანდათ მიმძღავრებული მთლათ სამესხლო საათაბაგო და ეუენათ იქ ჯარები.

საკაცემ იახლენ თან ის უკეთესი ქვეყნის ერთკუენი, რომელნიც სააკაცესთან ბოლომდის იბრძოდნენ ქვეყნის სახსნულად და რომელნიც უკანასკნელი წყუთი სისხლამდის არ აპირებდნენ ხელიდამ იარაღის გაშვებას. იმან გაჭეუენ ბევრნი ბარათანთაცანი, გერმანოზ ციციშვილი, როსტია კუდეკანიშვილი, გიორგი ქავთარაძე და სხვა მრავალი საუკეთესო ვაჟკაცი ხალხით, რომელთაცანაც შესდგებოდა ჯარი სააკაცისა. იუენენ ესენი მცირენი, მაგრამ იუენენ უკეთესი ვაჟკაცი. სააკაცემ განიზრახა აშლა შესხობისა, ჩათრევა ოსმალებისა ბრძოლასში.

უოჩნობაში მიუხედა სააკაცეს განზრახვასა. ის მიუხედა, რასც უპირებდა ამითი სპარსელებს სააკაცე. იმან უკელა სააკაცეს დიდი ჯარი წინა ბორჯომთან, რომ ისიცა და იმისი ჯარიც გაეწევიტათ და არ შეეშვათ სამესხლოში. ეიწილობაში გასწიეს საჩქაროთ სააკაცის გზის შესაკრავად და წინ დასახეუდრათ. მაგრამ, მინამ სპარსნი დაესხმოდნენ სააკაცეს, სააკაცე თავისი მცირე ქართველობით საშინელი სისწრაფით დაესხა იმათ თავსა და ისეთი შინისხანეთ მიეტივა, რომ

მინამ იმათი მხედართ მთაურები უთხრეს მოვიდოდნენ, წარდაცემული-
სწარსთა ჯარები კიდევ მოედგენ ბორჯომის ხეობის ტყეებსა და
ღრუსა და გარბოდნენ ისე წარდაცემული, რომ აღარ იცოდნენ, სად
მიდიოდნენ და სად არა. სააკაძემ არ დაანება იმათ თავი, მინამ,
ვინც შეჭვდლოთ იმის ჯარს, არ ამოსწუვიტეს და მინამ აღარსად არა
სწახნდა იმის ჯარის თვალის წინ აღარც ერთი ეიზილობაში.

აქედამ სააკაძე ეცა ჰირდაზირ აწუგერის ციხეს, სადაც იდგა ეი-
ზილობების ჯარი. შემდეგ მცირეს ხანს ცხარე ბრძოლისა, დააგლე-
ბინა ეიზილობაში ეს ციხე, სააკაძეს ამით შაკიკრად ცხმდეთის მე-
ციხოვანი, და აქედამ ეცა ახალციხეს. აქ მოეშველნენ სააკაძეს მრავ-
ალი ვაჟაკი მესხნიცა. სააკაძემ სწრაფად აიღო ახალციხეცა, და
აქედამ გასწია ხეროვისხედ და ასშინძახედ. ამ ხანებში სააკაძის
აგენტები დადიოდნენ და აღუგებდნენ მესხებს, ეძახდნენ აქლას
სწარსთა განსადგენად სააკაძის ხსენებასხედ შეიძრა მთელი სამეცხო,
უკეთესი ვაჟაკნი მესხთა უძლოდნენ წინ ჯართა და ესხმოდნენ
სწარსულებს. გაიმართა სკერთო ბრძოლა მესხთა და სწარსთა შუა-
უორნიბაშს მეტი გზა არა ჰქონდა, უნდა მოეშველებინა ქართლიდამ
ჯარები სამეცხოში სწარსთა ჯარების გამოისხსენუად და ციხეების
დასაცველად. საჭირო იყო გაცხენა ბლომს ჯარისა. სააკაძესაც ეს
უნდოდა. ისეც შეწყობული და შემცირებული სააკაძისგან ჯარი
სწარსთა. ქართლში მდგომი, ახლა უფრო შემცირდა. ძალა სწარსთა
შავის ბრძანების შესასრულებლად, თანდათან უძლურდებოდა.

უორნიბაშის ახლად გაცხენილი ჯარი შევიდა სამეცხოში იმ
ღროს, როდესაც სააკაძე მიდიოდა ასშინძახედ, ის წაადგა ერთს გა-
ცხარებულს ბრძოლას. მთელის საფარისა და ასშინძის არე მოდებუ-
ლი იყო დიდძალი ეიზილობათა ჯართით. ამით ებრძოდნენ მესხნი,
დასამიძენი, რომელნიც მთავრე იყო სხელავანი ელია დასამიძე,
საკაძის ერთგული, ¹⁾ მცირედენი მესხთა ჯარებით. ეიზილობაში
აწუგებდნენ ამ მცირე ჯარს გამსაკებულნი. დასამიძენი თავის ჯარ-

¹⁾ საოცარი კაცი იყო ეს ელია დასამიძე თავისის შეთქმულობაე-
ბით. ჯერ სააკაძის გაცნობამდის ეს თავის შეთქმულობაეობით გათქმული
იყო მესხეთში. ის ხნით ბევრით უფროსი იყო სააკაძეზედ.

რებით იბრძოდნენ და თან იხევედნენ უკან უკან, რომ რამე სიმაგრე-
ში ან შეესწროთ, ან სიმაგრეთა შემწეობით დაეხწიათ თავი სპარ-
სელებსაგან. ეს ჯარი ვიწილბაშია იყენენ უარსიბაშისაგან გამ-
სეულნი. ისინი მოდიოდნენ ზირდაზირ სააკაძეზედ. სააკაძე თვითონ
შეეფეთა ამათ გზასზედ. ამან მთის მადლობიდან მტკვრა თუ არა
თვალი ამ ბრძოლას, გაარჩია ვიწილბაში და მესხნი; დაეშვა მთის
წვერობიდან თავის მცირე ჯარით და ჩაესია მოულოდნელად სპარს-
თა. გულ-მოცემულნი მესხნი გამხევედნენ ერთი ორად. ზირველსავე შე-
ტევაზედ და სააკაძის უცემე შეფეთებაზედ სპარსნი აირივნენ მაშინვე ჭ-
უჩვენი სააკაძის წაქეზებულს ჯარებს ზურგი. მესხნი და ქართველნი
მისდევდნენ სპარსთ უწყალო ხოცვით.

გადარჩენილთ სპარსელთა შესწორეს ასპინძის ციხეში. მაგ-
რამ ვერც აქ უმაგრეს ბეგრს ხანს მოუღალავს მოურავსა. სააკაძეს
და დიასმიძეებს მოეშველნენ სხვა მესხნიცა: შალიკაძეელები,
გოგორიშვილები, ფარად ფაშა ახალციხისა, რომელიც იყო სიძე სა-
აკაძისა, და სხვანი. სააკაძემ აიღო ასპინძეც. ამ ციხის წართმევამ და-
სცა საშინელი შიშის ზარი სპარსთა, იქამდის, რომ ერთი სააკაძის
ჯარების დანახვით, უომრათ, ხელ გაუწიველად კარბოდნენ ციხე-
ქალაქებიდან. სააკაძემ წართვა ამათ ხერთვისი, ფაროვანი და სხვა.
გასწმინდა მთელი სამესხო საათაბაგო და გაჭვსავნა ხვანთქართან
მაშინდელს დროს გამოჩენილი მწიგნობარი და სიტყვა ჰასუხის
მთქმელი, დახელოვნებული დიბლომატურს საქმეებში; გიორგი ქავთა-
რადე. სააკაძე მოახსენებდა ხვანთქარს სპარსთა განდევნას სამესხო-
სა და მის გარშემო ქვეყნებიდან და სთხოვდა ჯარებს ამ ქვეყნე-
ბის დასაცველად და ამისთან საქართველოდამ სპარსელების განსადე-
ვნად.

ეს იყო ახალი სიგნალი ომისა სპარსთა და ოსმალთა შუა-
სამესხო მთლათ აიშლას, ოსმალთა ჯარები იკრიბებოდნენ სამ-
ხლოვრებზედ.

საკაძემ, რაკი განდევნა სამესხოდამ სპარსნი, ჩააყენა ოსმალე-
ბის მტრისხონი ციხეებში, უთავა მესხთა ჯარებს ისევ მესხებივე
თვითონ, მინამ ოსმალთს ჯარები იკრიბებოდნენ სამხლოვრებზედ,

წაართვა ოსმალთ სსაკაძის ძაღითა და მოხერხებით. ოსმალი თვით სსაკაძე იყო ოსმალების მომხრე, ზირველი ის ებრძოდა სპარსთა, შლიდა მთელს საქართველოს, ამოუწვევია თითქმის მეტი წილი ჯარებისა სპარსთა. ყორხიბაში ჰხედავდა თავს სსფრთხეში. ამავე დროს იცოდა, რომ სპარსეთში აღარ იყო იმდენი ძალა, რომ შესძლებოდა გაძდოდა ოსმალთა, ვინცთობა მათი ჯარი ქურთისტანიდან მიადგებოდა სპარსეთს. ამის გამო, ყორხიბაში გაამაგრა თბილისის ციხე და ჩააყენა შიგ კარკა ბლამა მეტიხონენი, გაუშვა შეუთ ქართლისა სპარსთა ერთგული სვიმონ შეუე, გაამაგრა კიდევ რამდენიმე კარკა მაგარი ციხეები სვიმონ შეუის ერთგული თავადების მამულებში; ჩააბარა სვიმონ შეუე იმის ერთგულს და სპარსთათვის თავდადებულს თავადებს და იწყო მზადება საქართველოდამ წასასვლელათ დანაშთენი ჯარებით.

უგელა ეს აცნობეს სსაკაძეს, რომელსაც უოველი გული და თვალი ჰქონდა აქეთაქ და უოველ დღე მოსდიოდა ქართლიდამ დაწკრილებით ცნობახი.

სსაკაძემ აღარ მოუცადა იმერთა ჯართა შეკრებას. ის თავისი მცირეოდენი ჯარით უცებ, შავადდენივით ჩამოიჭრა ქართლში და დაეცა სპარსთა ჯარებს. იმან მაშინვე აიღო კარი, რომელსაც დაესხა მოულოდნელათ, და ეცა თბილისის ცხეებს.

ყორხიბაში, რომელიც ელოდა შავის ბრძანებას საქართველოდამ გასვლისას, აღარ მოუცადა ამ ბრძანებას, უცებ აიყარა და სმინელი სისწრაფით გავარდა ქართლიდამ. ის კარბოდა, როგორც ნამდვილად დამარცხებული, როგორც დიდი ბრძოლის დაშკარგული. იმისი ჯარი ჰგავდა უფრო მტრისაგან გაფანტულს და გაცრცვილს, ვიდრე მწიკობრს ჯარს. ისკანდერ მუნჯი, ანუ როგორც ზოგნი უძახიან. მუნში მოგვითხრობს, რომ, როგორც სეშით ითქვა, სპარსთა საქმე მაშინვე ეყო წაგებული, როდესაც სსაკაძემ მოსწვევია ქსანსვლ სპარსთა მხედრობა და უკეთესი სპარსთა მხედართ მთავარნი...

სსაკაძეს მოუკიდა ხვანთქრისგან დიდი-ძალი სსჩქარი და აღთქმა შეეღისა.

თეიმურაზ ჰხედავდა ამას და იმის გულში იღვიძებდა შური სსაკაძეზედ.

ჩავიდა იმერეთში, გურიაში. ოღიშში და იწყია შემხრობა მთლიან-
იმერთა ქართლ კახეთის მისაშველებლათ. რაკი სააკაძემ ისრეთი დი-
დი სამსახური გაუწია, ოსმაჯნი ადარ დაუშლიდნენ იმერთა ხელ-
ხებს ქართლის მიშველებას, მით უფრო, რომ ახლა თვითთანც უხ-
დებოდათ აშლა სმბრსელებზედ. ამასთან, ქავთარაძეს ჭქონდა დაბე-
რებული სააკაძისაგან, აეხსნა ხვანთქრისათვის, რომ ყველა ეს მოძ-
რობა ხდებოდა ქართველი ხელსებისაგან ოსმალითა სასარგებლოთ,
ხვანთქარის ხმალის გასამდიერებლათ.

ჭკვიანი ყორჩიბაში ჰხედავდა ყველა ამას. იმან იცოდა, რომ
ერთი სააკაძის მცირეოდენი ძლიერი ჯარით გაჩენა ქართლში და მე-
ტი წილი ქართველთა გადადგომა ერთი იქნებოდა. ის ჰხედავდა, რომ
საქმე სახუმარი არ იყო. იმისი ჯარი მეტი წილი მოწყდა სააკაძის-
თან ბრძოლაში; უკეთესი სარდალნი გახდნენ მსხვერპლნი სააკაძის
ხმალისა; მრავალი ჯარის კაცნი ეყარნენ სხვა-და-სხვა ალაგას და-
ჭრილნი და დასხუელებული. რაც ჯარი გადაჩნა, ისინიც იყვნენ აქა-
იქა გაფანტულნი ქართლ-კახეთის სხვა-და-სხვა კუნტულებში. ოსმალი-
თა ჯარები გროვდებოდნენ დიარბაქირსა და ბაღდადისაკენ. ოსმა-
ლებს ეხლა ყველა უწყობდა ხელსა: მთელი საქართველო ეძლებოდა
სმარსთა. ადგილი იყო ახლა დატყერა ბაღდადისა, რომელიც აბაზმა-
„მე მეფე, იმას სახელის!“ გაიძახოდა ისა—ის ელაზარაკებს
ხონთქარს, მეფეთა, შთავართა, მაშ მე რაღა მრქმეფა!

საკაძის გონებამ გასტკრა, იმისმა შორს მხედველმა ტაკტიკაში
გაიტანა თავისი ხელმოკრეთ შემუსრა ძალა სმარსთა, თითქმის
სამუდამით მოუღო დონე, რომ კიდევ გაბებნათ იმათი განზრახვა
საქართველოს მოსმობისა. იმან ხელასლა და საუკუნოთ იხსნა სა-
ქართველო მოსმობისაგან.

გავარდა ყორჩიბაში ჯარებით, მგერამ ქართლი ისევ ეტირათ
სმარსთა. ადარავინ იცოდა, ვინ ითვლებოდა ქართლის მეფედ: სვი-
მონ, სმარსთაგან დაყენებული, თუ თეიმურაზ, დაყენებული ქართველ-
თაგან, ანუ უკეთა ვოქგათ სააკაძისაგან.

სვიმონს, როგორც ქართლის მეფის შვილს, ქართლის მეფეთა შტოს, ჰყავდა ქართლში მომხრეები. მეტადვე მომხრეობდნენ ლორეს მელიქნი და მნაკალი ბარათაშვილები. თავის მხრივ სვიმონის ცდილობდა როგორც გვირგვინებენ ზოგიერთა მამინდელი მიცემული დოკუმენტები, ეჩვენებინა თავი ქართველთა ერთგულსა და სპარსთა წინააღმდეგათ. თუმცა თავის ძალას სპარსთა ჯარებზედ ამყარებდა . .

დაბრუნდა სააკაძე ქართლში და დაუხვდა სამხედრო სანახევები, რომელნიც ჩამოვარდნენ ქართლში ამისი ქართლიდან გასვლის უკან.

ამ ხანებზედ წლის განმავლობაში სრულიად წაიყარეს ლაგამი უფრო მძლავრთა დიდებულთა. რაც უორჩიბაშმა დააკლდო საქართველოს, ეს შეუსრულეს ამით ამ წამებულს ქვეყანას. ანდუყაფარ ამილახვარი, ქვისლი სვიმონ მეფისა, ჰბატონობდა თითქმის მთელს ქართლზედა. ამისა და ბევრი სხვა თავადების შემწეობით სვიმონ შეუობდა ქართლში და აღარ აღიარებდნენ მეფედ თეიმურაზსა. ამ ანდუყაფარმა და ქსნის ერისთავმა უეცრი დალატით ამოსწვიტეს ძველადვე პატრონებით გააქმული და ამ ხანებში გაძლიერებული გვარი დასწელებისა, რომელზედ დაესაჯ ბევრი ქებისა და დიდების სიმღერები და თქმულობანი არიან ხალხში დაშთენილნი. ანდუყაფარმა იყარა ჯვარი დასწელების, რადგან შეთქმულობის დროს ისინი ბევრს დაეხმარნენ სააკაძეს ანდუყაფარის დამატომრებაში მამული და ქონება ამ დასწელების გაიყვეს შუა ერისთავმა და ანდუყაფარმა. ამასთან, ანდუყაფარმა ამ ხანებში მიაყენა მთელს ქართლს სამხედრო შეწყობა: ის, გარდა ამისა, რომ ბატონობდა და ჰყვლეოდა ხალხსა, ატანდა ძალას, რომ მთელი ხალხი გაჰმამადიანებულყო. ის ჩაიჭრა ცხეთას, შეიპურა ცხეთის სვეტის ცხოვლის დეკანოზი და აწამებდა, რომ მიეღო მუსლიმანობა და ექცია სვეტის ცხოველი მეჩითათ. მოსაკებული ქვეყნისაგან, ის იდგა საამილახვარის წადის თავში, მალაღი მთის ძირას, სხვილოს ციხეში თავისა და სპარსთა ჯარებით და აქედამ თავს ზარსა სცემდა უფელს გარემოსა. აქ გაჰყავდა სასაფხულოდ თავისი ქვისლი, მეფე სვიმონ, თბლისიდან. ამავე ხანებში მოსწვიტა იასე ქსნის ერისთავმა თავისა ძმა, შანშე ცოლშვილით. 1) ზურაბ არაგვის ერისთავმა იმარტებდა სპ.

1) ცოლი შანშე ერისთავისა იყო როსტომ მეფის დისწული.

აკადის ქართლიდამ გასვლით, ქართლის არეულობით და შეესია
ფშავსა და ხევსურეთს. როგორც წინეთ დაიპყრა ხევი და მთიუ-
ლეოი, დაიპყრა ახლა ერწო, თიბნეთი და უნდოდა დაეპყრა ფშავ-
ხევსურეთიც. სპარსთა არ შეუწყუხებიათ ისრე ეს თავისუფლები
მოეფარე ხალხი, როგორც შეაწყუნა ისინი ზურაბ არაგვის ერისთავ-
მა. მხნე და შეუპოვარი ფშავ-ხევსური თავ-განწირული ებრძოდა
ამ მძლავრს მთავარსა. მაგრამ ზურაბ ამათ დასაპყრობად არა ჭკო-
ბადა არაკითარს მტარვალბას. არ ინდობდა ამთსას არც დიდს,
არც მცირეს, არც ერმას, არც ბეკსა, არც დელაკაცს, არც მამაკაცს,
ეგვლას თანაკად აღენდა მუსრს. მაგრამ არც ეს გმირი ხალხი
დახვდა ლახრათა. მრავალი და უკეთესი ამისი საემო და ახნურთ-
ბა იუღიტიბოდა ამ ვაჟკაც ხალხებთან ბრძოლასში. სადამდის იყო
მხეტეური ბრძოლა და მძლავრობა ზურაბისა ამითსუდ, გვიმტიკიტებს
ისა, რომ ჯერაც გაგრცელებულია ფშავ-ხევსურეთში სიმღერები სუ-
რათის ქტევასა და ლაუზოგავს მტარვალბასუდ.

აი ფშავლების სიმღერები იმასუდ:

ზურაბმა აიფრო ქვეუნა,
ბევრს ვაჟს უტირა დელათ...
ბევრს ქალს გაუხსნა სკინიძი
უჭკიმა ძუძუხელათ.

ზურაბს ვაფრი ჭკლავს ორისა,
ზენ მთისა, ქვემოდა—ბარისა...
ხევიურეთს ჭოტმეშისა,
ფშავში ლაშარის ვაფარისა...

ბებერსა ლაშარის ვაფარსა
ხმელ გორსუდ ედგა ბერძუნსა,
წვერს ება შიბი თქრთსი,
სეტას წაფიდეს კიბითა;
სულდაღღმა ერისთავისშვილმა

ამაბრუნა ძირითა...
მინამდის იმის ქე არის,
ის ამაკებს ჭირითა...

სურაბ არ უევენ ღაშქარი,
ნაკრეყენი შვიდის თვისანი?
ჩაუშვენ მათურასია,
თვალნი გაგიწერეს სვთისანი:
დაკიხვდეს ფშავლის შვილები,
არწივნი მალღის მთისანი,
შემოტეწივნეს მთასედა,
გაწითლებინეს ქვიშანი!..

უღუშო თუღუშიშვილო,
ვეფხვი სარ ველის კანჯარი!..
შენ მოჭკალ ერისთვის შვილი,
სურაბს შენ დაეტ სანჯარი!..
გატე საყნეთ მანარობელი
ფშავ-ხევსურეთში საყარი:
ფშავ-ხევსურეთის ქალ-რძაღმა
ძილ დაიძინოს მაგარი.
სურაბის სიკუდილს ამბობენ, —
ადარ მოტევივ ღაშქარი!
მიგრი მოჭხვიეთ ბატონსა
სურაბის წამოსასხამი,
შეარტყით ჩოლაყაშვილსა
სურაბის ქამარ-ხანჯალი.
სურაბმ ჭირთ ცაცოფებუღმა
სმაღსა დაჭტლოჯნა ვადანი:
გაი თქვენს სურაბს ფშავლებო,
ძაფ დაუხვევაგ მაგარი!..¹⁾

¹⁾ ეს ლექსები მე მაქვს მოყვანილი მშვენიერად შემდგარი ფშავური ლექსებიდან, რომელიც ასრე ნიჭიერად შეუკრებია დავით ხიზანაშვილს.

აჲ ხევსურების ლექსები ზურაბზედ.

ზურაბ ერისთავ ჯარსა ჰყრის,
არ სწვდება წვიმის ცვარიც,
ცხენის სამოვრად არ ეფნეთ
თრიალეთურნი მთანიც,
სასმელად არ ეყოფიან
ბაზალეთურნი ტბანიც;
შამოუყენა არაკუსა,
არ ერგებიან გზანიც;
ქვევით დელის თავს გადადის,
ნაკარვეს ცხენოსანიც...
და სხვა... ან კიდევ.

ზურაბმ ქვეყანა აიურცა,
ხევსურებს ვერა სდებოდა.
ჩამაძვიდნენ ხევსურნი,
ვინც ამისი გამადგობისა,
მარტია მისურაული
ნიადაგ ნუ დადგობისა...
თრუსთს ჩავიდენ ხევსურნი,
ზურაბ სადილზედ ჯდებოდა...
ხევსურთ მასვლითა ზურაბისა.
მზე ცხრაგნიე ამუხდებოდა,
მარტია მისურაული,
ხევსურებს ეუბნებოდა:
„ხმლებს ნუ დაიხსნით ხევსურნიც,
ზურაბ არ დაინდობოც!“
არ დაიჯერეს ხევსურთა:
„ზურაბი გაჯავრდებოც.“
დადგნენ დაჯარდნენ ხევსურნი,
ზურაბ მედვინედ დგებოდა,
აქრას თასს უვსებს დვინითა,
ხევსურთ ბიჭები თვრებოდა.

მოდლატენი სევსურთა
ზმლებით თავს დაადგება.
დამთვრალ სევსურთა სმლითა სტეს,
სისხლი გუბ-გუბად დგება...¹⁾
და სხვა აწითანები...

ესა და ამგვარი ლექსები და თქმუებანი დარწმუნებულად ზურაბ-
სულ ამ მთის ხალხებში. სიტყვით ზურაბ მოველინა მთის თავისუ-
ფალ ქართველობას რისხვად და შედგრად, და უბირებდა უკვლას ამათ
დამონაუებს და საგმოდ დატყვას.

ამავე დროს ზურაბმა შეაზურა და დასთხარა თავლები თავის
ქმას გიორგის, სახელგანს. მომხრეს სააკაძისას, როდესაც სააკა-
ძემ ამოსწვიტა ქსანსუდ სპარსთა ჯარები. ზურაბმა ამით ჯერ
ამო სპარსთა, და მერმე გახდა თვითონაც უმეტოქო. თუმცა ზურაბ
იყო სიძე თეიმურაზისა, მაგრამ ის ახლა ერთგულებდა მეფე სვი-
მონს და აღვიარებდა იმას ქართლის მეფედ, რომლითაც სცდილობ-
და სპარსთა სიამოვნებას და გულის მოგებას.

ხოსია ანუ ქაიხოსრო ბარათაშვილი, ერთი მძლავრ ბარათა-
შვილითაგანი, გადასდგომოდა ქართველებს და ქრისტიანობას, შეეშვა
სპარსთა მეციხოვნენი ბირთუისის ციხეში, გაემაგრებინა იმართავის
ეს გაუტყნარი და მიუდგომელი ციხე, დაუიწვარი ლანტ თემურთან
უმადგალით ბრძოლით, თვითონ უწევდა ერთგულებას სპარსთა და
ემისხურებდა სვიმონ მეფეს.

შელიქები სომხეთისა და ლორესი ათაბეგ ჭყაქუმ მიზღვო-
მოდნენ სპარსთა და მისდგომოდენ ქართველთა.

ონისი აღარ აძლევდნენ ქართლს ხარჯსა და გადგომილიყვნენ თა-
თავისთვის ცალკე.

კახეთის უწყალოდ იკლებდნენ ლეკსა, უაზიფუმუნსი, საშამხალო-
ნი, აგარნი და წუსეთის სასულთნონი.

სიტყვით ქართლსა და კახეთში იყო ისეთი უწყესობა, უთავ-

¹⁾ ეს ლექსები არიან შეკრებილნი ახალგაზდა ნიჭიერი პოეტის
თედო რაზიკაშვილისაგან, რომლისაც ხელნაწერი არ არის დიდი ხანი,
რაც ხელში ჩამივარდა.

ბოლობა, არეულობა და უთაურობა, რომ შიშობდნენ დასწინადაც-
კი შესწინარი იყო. არაფერ, არაფერ მზრუნველი საქვეყნო საქმეების-
აღარ იყო.

დაბრუნდა თუ არა ქართლში სააკაძე, ის მაშინვე ერთ გორს-
გორში, როგორც ამილახვრანთ სასარდლოში, ექნა ანდრეასის
თავისი ჯარები და სწავლათა მეცნიერები. აქვე როგორც ითქვა
შეასწრო დამარცხებულმა სწავლათა ჯარმა. სააკაძემ დააგდებინა ანდრე-
ასის და სწავლათა ეს ციხე. ანდრეასი გაიქცა და შეეხიზნა თბი-
ლისში თავის ქვისლს, სვიმონ მეფეს. აქ ანდრეასი გადმოვიდა
ქალის ციხიდან და მოკვდა, მთლად დამტვრეული კლდეებზედ.

ასე ქსნის ერისთავმა იცოდა, რომ სააკაძესთან ხუმრობა არ-
ვარცოდა, ამის გამო იმის წინააღმდეგობას ისევე მეგობრობა არნია,
რადგან სააკაძე იყო პირველი და ყველაზედ სიძლიერე კაცი. ის მოემ-
ხრო მოუწყვეს, რომ არ მოხვედრებოდა თავისი ცოდვანი. სააკაძემ
პეგრეველ ისარგებლა, ისევე ვაჟაკობითა და გამბედაობით. ამისთვის
ეხლაც საჭირო იყო ეს კაცი და ამის მისჯვისნი სწავლათა, რომ ყვე-
ლას მომხრეობით ესარგებლნა და სხვათრევე მოეწყო ქართლ-კახე-
თის საქმენი.

გორიდან სააკაძემ მიწვეს ხოსია ანუ ქაიხოსრო ბარათაშვილს
მეგობრული წიგნი. მთავრან ქველი მეგობრობა ერთმანერთში და-
აუგებრიდა, რათ უდალათე ქართველობასა. რბილის სიტუვით და
მეგობრულად სთხოვდა, რომ მოსდგომოდა ამას საქვეყნო საქმეში და
განედევნა სწავლანი ბირთვისის ციხიდან. სააკაძემ მიიღო ქაიხოსრო-
საგან ჰასიხი რომელიც ხათლად გვიჩვენებს მაშინდელს ვიწრო გო-
რისტურის საქმის შეხედულობას ქართველთა დიდებულთა. ქაიხოსრო-
თავლიდა: ქართველებს რა მოუცია ჩემთვის, რასა მთხოვო. სწავ-
სელები იმოდენა წყალობას მიჰზრებიანო, რომ დიანთაც მმართველს
მათი ერთგულობა. ტყუილი იმედი გაქვდ და ხურც უღით ჩემ-
გან შეგლასაო. მაშინ სააკაძე უცებ გაგადა დაბინდების ფაშს გორი-
დან ჯარითა და მინამ ინთლებდა დაესს. ტბისს, რომელიც იქვე
დევს ბირთვისთან. ვინც არ იცის ან ეს გზები ან მანძილი გორს
და ტბისს შუა, ვერ წარმოიდგენს. იმა მხნეობასა და გამბედაობას,

რასაც ეს მოძრაობა სააკაძის გვიჩვენებს. გორიდან ტბეთამდის იქნება სწორად ათი ვერსი მანძი. ერთი ორმოცი ვერსი მანძი ისეთი მთები და ბორცვები არიან, რომ არამც თუ ღამე, დღისითაც სჭირს სიარული. სააკაძემ შეიპყრა აქ ხოსის ანუ ქაიხოსრო ბარათაშვილი¹⁾, გაიმძღვარა ბირთვიანის ციხეში, შეიპყრა მთლათ სპარსთა მეციხოვნეები ხუთასი კაცი, გამუსრა მთლად და თვითონ ხოსის დამატებია თიანეთს.

აქედამ სააკაძე ეცა ქაზუმს და ათბეგს მელიქებს. მელიქებმა შეასწრეს ლორეს სიმაგრეში. სააკაძემ შემოატრია იმით კარშემო ჯარი და შეუგრა ყველგან შესასულიელ გასასულიელ გზა. სააკაძემ მიიტანა ციხესუდ იერიში და აიღო. მარტოთ მარტო მელიქებმა გაასწრეს სააკაძეს ვიწრო ციხის ხერხელით, რომელიც იყო გაჭრილი კლდეში და კარედ გადიოდა. ცოლი, შვილი, სარჩო-საბადებელი მათი დარჩნენ სააკაძის ხელში.

საკაძემ მოიყვანა ეს ალაგებიც მორჩილებასი.

აქედამ სააკაძე ეცა დუმანისს და სამშვილდეს, სადაც იდგნენ სპარსნი. აიღო ეს სიმაგრეები. შემუსრნა სპარსთა ჯარები, ვინც-გივერ მოასწრო გაცლა.

სვიმონისა და სპარსელების შეტვი წილი მომხრე თავადობა და მომხრენი დაიმორჩილა სააკაძემ. სვიმონ მეფე გამომწვევდა თბილისის ციხეში. სააკაძემ თავისი მცირე ჯარით შეჭნულა თბილისის ციხესაც სვიმონის შესაფერობლად. მაგრამ ბევრი თბილისში მცხოვრებთ ეჭირა სვიმონის მხარე, ამასთან სვიმონ მთლად სპარსთა გადაჩენილი ჯარებით და თავისი მომხრე ქართველებით იყო აქ დიდად გამაგრებული, ამის გამო ამ მცირე ჯარით აღება თბილისისა იყო შეუძლებელი. მით უფრო სჭირდა თბილისის აღება, რომ შაჰ-ახანის გენიმ მოსაზრა წინათვე სტრატეგიული მნიშვნელობა თბილისისა საქართველოს დასაცუნად და გასაცუნად. ისინი თითქმის შიგ თბილისის ჰირამდის დასახლა ქართველობის მაგიერად თათართა ელნი. აქედამ აღვილად შექმლათ ტფილისის მიშველება, მითქმის-

¹⁾ პლატონს წარმოუდგენია, რომ ხოსია დი ქაიხოსრო სხვა-და-სხვა პირები არიან.

მთაქმე, ამისი ცნობა, ნუსხის მოწინა, ჯარის შენახვა, გამაცრება. თბილისი დარჩა აუღებელი, მაგრამ სვიმონ მეფე გამოიმწყვდა აქა და იყო უფრო ტყვე სააკაძის, ვიდრე მეფე.

ამგვარად სააკაძემ მოიყვანა მთელი ქართლი მორჩილებში, გარდა თბილისის ციხეში შენიხნულთა. გადმოიყვანა იმერეთიდან თეიმურაზ ისევ ქართლ-კახეთის სპატანოდ.

ზურაბ და სააკაძე თუმცა ვეღარ უყურებდნენ ერთმანეთს კარგი თვალთ, მაგრამ სააკაძისთვის ზურაბ ჯერ კიდევ საჭირო კაცი იყო. ზურაბ დღეს შეადგენდა დიდს ძლას. გარდა ამისა, რომ ეს იყო სიძე მეფისა, ის მთიულ-მოხევეთა და ერწო-თიხნეთის დაჭერი თ დიდად გაძლიერდა. ამის გამო სააკაძე სცდილობდა არ შემჩნევინა თავისი უსიამოვნობა ზურაბისათვის. სააკაძეს ზურაბის შეემწობით უნდოდა სამეფო საქმეების მართვა, თუმცა ზურაბ წარმადგენდა სწორედ მკელს, რომლის თავზედაც ვითარდებდნენ სახარებას და ის ცხვარს უბრიალებდა თვლებს. ზურაბიც იძულებული იყო გაეწია სააკაძისთვის მომხრეობა, რადგან სააკაძეს ჯერობით შეეძლო ამის გატყუება, დედა-მამასთან გასწორება, და ამ შტობობით უნდა ესარგებლა, რომ უფრო გამაძლიარყო თავის მტრებისა და წინააღმდეგების სისხლით. ამ ხანებში ზურაბ განიზრახვდა მურხან-ბატონების ან განდევნას ან გაწვევას და სამურხანის ხელში ჩაგდებას. ამას ჰპირდებოდა მეფე თეიმურაზიც, რომელიც თავის ძლას ახლა ამას უფრო ამყარებდა, ვიდრე სააკაძეს, რათგან ზურაბ იყო სიძე და უფრო სანდო კაცი.

რაკი ქართლსა და კახეთს ისევ ერთად შეუყარა თავა, დააზავა თავადები, უჩვენა ძლას, რომ ადარ გამოდგებოდა წინააღმდეგობა მეფისა და შეუძლებელი იყო ასევე ერთმანეთზედ მისევა თავისუფალს ქართველ ხალხებზედ. საემოდ დასაჭერად, სააკაძე შეუდგა გამდგარი საქართველოს მობეგრე ხალხების დამორჩილების და მონებაში მოყვანას. ვეგლასზედ უპირველესად ეს შეუდგა ოსებს. იმან გადავლო ზეკარა, გადავიდა ბრუტ-საბიქლის მთასა, რომელიც არის მთელს კავკასიის მთებში ერთი უმაღლესი მთათაკანი, ჩავიდა ნარსას დაიპირა ოსთა სიმაგრენი, ჩააყენა თავისი მეციხოვნენა, წამოიყვან,

მძევალნი და მოიყვანა ამგვარად მოლაღ ოსეთი ქართლის სამეფოს მორჩილებაში; აქაც იზინეს თავი სააკაძის თანამეომართა: შაჰუნა ვაშაუაშვილმა, რომელიც სიერშით სიბურემდის შერხა სააკაძეს, თამაზ ქარსიძემ და სხვათა.

დაბრუნებულმა ოსეთიდან სააკაძემ იწყო მისაღება ლეკების გასატყუებად. დრო ხელს უწყობდა. სპარსნი და თურქნი იყვნენ ერთმანეთზედ მიმდგარნი მას შემდგომ, რაც ამან კანდევანა სამესხლად სპარსნი, და შითი მიუსია ერთმანეთს ეს ორი საქართველოს მტერი. ლეკი და დაღესტანი და მეტადრე შამხალი არა სცნობდნენ და სომინელება იყო, რაც დღე ამბოჯან ადგა კახეთსა. ისრეც სომინლად დახარალებული და ხანგვარზედ გაწვეტილი და აერილი კახეთი ვერა შვედრდებოდა ლეკების შემოსევისა და შეწყობისაგან. მთავარი ჩრდილო აღმოსავლეთის კავკასიის თემთა, შამხალი, ოსეთი გაძლიერებული იყო, რომ თვით რუსთა მხედრობა ვერასა ხდებოდა ამასა და ამის ვაჟაყვან ხალხებთან, ორჯერ, ორს დიდს ბრძოლაში თითქმის სულ მოსწყვეტა ამან რუსთა ამხედ მისულები მხედრობანი, წაართვა და დაუნგრა თურგზედ გაკეთებული თურგის ციხე და ქალაქი, დააურევინა სხვა სიმაგრენი. ეგვლასეუდ მეტი შეწყობება ადგა კახეთის შამხალიდან. ჯარას დაჭერა, ანუ როგორც უწინ ეძახდნენ. ელისენის დაჭერა იწყება შამხალის ჯარებიდან, რომელთაც ბოლოს აქ იყენი მოვიდეს შვედრად შაჰ-აბაზის შემწეობით. ტუვეენა; ხოცვა და ბუგვა კახეთის ხალხისა და საცხოვრებელისა იყო შეუწყვეტილი. საჭირო იყო გატყუება დაღესტნისა, შამხალისა და სასოგადოთი ამ ხალხებისა, რომელთაც ჩვენი ლეკებს ვეძახით, რომ კახეთი მოშენებულიყო და დამკვიდრებულიყო თავის განიორწყელებულს ქვეყანაში. სააკაძემ ისე შეჰქრობა ქართლ-კახეთის ჯარი, რომ არაყინ იცრდა სად მიდიოდა. ის უცებ კადვიდა კოდორის მთასეუდ და ჩაუხტა დაღესტანს, გადუნტა შამხალს და დასცა ამ გაუტყუარს ვაჟკაც ხალხს შიშის ზარი. გატყუა შამხალი, დაღესტანი, მოლაღ სალუკო, დაადო ბეგარა, ჩააყენა მეციხოვნენი, ჩააყენა ცხის მცვეები წამოასხა მძევლები, მოსცა კახელებს ნამოვარი დაღესტნისა, გადმოასხა იქიდან კადვავიგნული და ტუვეთა წასხმული კახელობა და

შეუღვა კახეთის მოქმედების საქმეს. დამკვიდრად შევიდრნი კახელთა-
ბანი თავთავის ალაკას, დასახლდა ვერანა ალაკას სხვა ქვეყნის უბი-
ნადრთნი, რომელთაც ინიდავდა კახეთისკენ სსაკაძე, მითი, რომ აქ-
ლეკდა შექთად ალაგებს, ბინადრობას, ანთავისუფლებდა ვადამდის
ხარჯიდაძე, აქლეკდა თარხნობას, ჭფურჩუნადა. ამგვარსავე ფურ-
ჩუნას უწევდა გამაჭმადიანებულს ქართველობას და უგანონო შვილთა,
ნაშობთა ხარჯთაგან. ამგვარი ქცევით მოისწრო სსაკაძემ ბევრი გა-
მაჭმადიანებული ქართველობის დაბრუნება სხარსეთისა და ლეკეთიდაძე.
სსაკაძე არ არჩევდა ქრისტიანს და მაჭმადიანს ერთმანეთში, ის ევე-
ლას თანაბრად უყვავებდა, ეველას თანაბრად ჭპატრონობდა, სცდი-
ლობდა ამათ ქვეყნის მოქმედებას, საქართველოს აღდგენას, საქართვე-
ლოს ძალის მოკრებას. შეკრებილს ალაფს, ლაშქრობაში ნაშოვარს,
რასაც ინახავდა ხაზინაში, რასაც არა და აქლეკდა იმ ხალხს, რომ-
ელსაც ჭფურჩუნადა და რომელიც, როგორც ბოლოსა ვნა-
ხვთ, იმას ჩამოკრთავა შეთვისა და ქვეყნის მტრობაში.

რაკი გასდრიკა ვარკეთ მტერი, სრულებით მოხზო სხარ-
სთა ძალა ქართლში, რომელთა მარტო თბილისის ციხესიმაგ-
რენიდა ეჭირათ ხელთა, სდაც იდგა სვიმონ მეფე ტყვედ შემწე-
დეული, მოხზო შიგნით არეულობანი, ბოლო მოუღო შინაურთა
მტერთა და მოღალატეთა, სსაკაძემ მკვრა მოკვიდა შინაურს მოწ-
ეობილებას სკლი. შირველი იმისა სსარუნველი ის იყო, რომ ფრთე-
ბი ჩამოეკვეცა და ძალა წაერთმია ფეოდალებისათვის, ესე იგი მთა-
ვართა და დიდებულთათვის, რომელთაც ეჭირათ თავთავისთვის
გამაგრებული ხეობები და შაიები ან მთელი ქვეყნები, სთვლიდენ
თავის თავს მეფეებად, ებრძოდნენ ერთმანეთს, ებრძოდნენ იმ თა-
ვისუფალ ქართველებს, სდაც ჯერ ბატონებობა არ იყო შეტანი-
ლი და ძველადვე თავისუფლება და თანასწორობა იყო დაცული; და-
ვიდეთ აუკრა ამათ სსაკაძემ კვლავ კრიკა. აღარც ერთი ამგვარი
ობი, აღარც ერთი ერთმანეთს თავს დასხმა, აღარც წატანება თა-
ვისუფალი თემების დასატყვრად აღარ მომხდარა ამ სსაკაძის ბრძა-
ნებლობის დროს, თვით სისხლით გაუმადლარნი ფურჩაბ არაგვის
ერისთავი და იასე ქსნის ერისთავი ჩაუჭიდნენ. იასე, თემცა სსაი-

ნელი მოსისხარი იყო, მაგრამ ამასთან ჭქონდა ბეგრნი ნამდვილი რანდული გმირობა: იქ, სადაც ჭყუადა ხელის მძღვნელი და შემკონებელი, ის მზათ იყო ყოველს კეთილსა და საქვეყნო საქმისათვის თავი გაეწირა. როდესაც ჭხუდავდა ქვეყანაში მომქმედად სააკადეს: ის იყო სააკადის უურმოჭრილი უმა და უკეთესი მეგობარი იმის ყოველს საქვეყნო საქმეში. მაგრამ, როდესაც ეს შორდებოდა ამგვართა კაცთა, როგორც სააკადე, ვარდებოდა სხვა რიგი გარემოების გავლენის ქვეშ, მაშინ იღუიძებდა ამაში კვალად მოსისხარობა და აქ მზათ იყო მთელი ქვეყანა ებანებისა თავისგნით დაღვრილს სისხლში. ზურაბ სულ სხა რიგი კაცი იყო: ის იყო ვაჟკაცი, დიდი ვაჟკაცი, შესანიშნავი მხედართ მთავარი, რომელიც იყო გაწრთვნილი სააკადისგან. მაგრამ ვაჟკაცობაც, გმირობაც, სარდლობაც, ჭყუაც, გონებაც სულ იქითა ჭქონდა მიმართულია, საიდანაც გამოეღოდა შიროფნულს სარგებლობასა. ამგვარი უწმინდური ხსიათი ამისი ისახება ჯერ თვით იმ დიდებულს საქმეში, რომელიც ჩაიდინა იმან ქართლ-კახეთის ხსნიის დროს. იმას ესხვეწება თავისი გამზრდელი სააკადე დახმარებას ქვეყნის ხსნისათვის. სააკადე ცხარე სიტუფით უხატავს თავაღწინ იმ სამინელებას, რაც მოელის შატ-ახასის ბრძანებით იმათ აღმზრდელ შემსახველს ქვეყანას, მაგრამ ზურაბ არა ჭვევება ნებას, არ აძლევს მხარს იმ უბრალო მიხეწით, რომ ამითი ის დაჭკარკავს ცოლს, რომელიც დარხა ამის სზარკეთში. ზურაბ ანაცვალებს მთელს საქართველოს ერთს ქალს. მხოლოდ მაშინ ჭვევება ნებას სააკადესა, როდესაც სააკადე ჭვირდება ლუარსან მეფის დის შერთვას, ჭვირდება გაჭხადოს მეფეთა მოყვრად და თითქმის სამეფო შემკვიდრეთ. მხოლოდ მაშინ ავიწყდება ზურაბს ცოლი, რომელსაც არა სიმიბოდა მთელი ქვეყნის ხსნისათვის და ახლა დასთმო ერთი უბრალო ქალისათვას, რომელსაც იმის თავაღში ფასი მხოლოდ იმიტომ ედო. რომ იყო და მეფისა. ყოველ საქმეში, ყოველს გარემოებაში ამგვარი იყო ზურაბ. იმას არც მშა, არც მეგობარი. არც ცოლი, არც მოყვარე, არც მეცობელი არ გაანდა არაფრად იქ, სადაც არა ჭქონდა ინტერესი არა ჭხუდავდა თავის სარგებლობას და თავის სარგებლობის გულისთვის არა ჭხო-

გავლა არაფერს დონეს, არასფერ სადსარს: არც ძმა, არც მეგობარი, არც საქვეყნო საქმე, არც თვით ცოლი არ გააჩნდა და გასწირავდა, იკადრებდა უოფელისფერს საქმეს; საზიზღარი დალატი უუწმინდისის საქმისა, უბითოფელისი კაცისა—იმის ერთს წუთასაც ვერ შეაფერხებდა თუ გამოეღობდა რასმე აქედამ. რადესაც სააკაძე იჭერს ხელში დად გვარებს და არ აძლევს იმათ თვითნებობის გზას, იასე ქსნის ერისთავი ხდება ნამდვილი მეგობარი და მომხრე სააკაძისა. ზურაბ, მართალია, ძალა უჩებურად იდრეკავს ქედს სააკაძის ძაღის წინაშე. მაგრამ გული ევსება შურით, გულში იბრუნებს სააკაძის ჯავრს, ავიწყდება იმისი ამაგიც, იმისი მეგობრობაც, ის დიდებული და საუკუნოდ საქართველოსათვის დაუვიწყარი საქმეც, რომელიც ერთად გასწიეს ამას და სააკაძემ და რომელსაც, უფრო უნდა დაეკავშირებინა ესენი.

მთავარნი და დიდებულნი, რაღა თქმა უნდა, კვალად ვერ იხელებდნენ თავის დამცირებას სააკაძისგან, თუმცა ძალა-უნებურად ემოწინაღობდნენ იმის ძაღს.

ზურაბი ჩუმჩუმად და ემზადებოდა. ის შიშა და შიგ ურევდა დვარდის თავის სიმაშის თეიმურაზს და მოურავს შუა. ის თან-და-თან უდგებოდა განხედ მოურავს და უფრო და უფრო ეკრობოდა თეიმურაზს. უჩვენებდა ისრე თავს, რომ ის მარტო ამისა და ამის ხმაღს უნდა ენდოს. ზურაბის ვარაში იყო ეხლა სამუხრანო. საჭირო იყო დაცემა სააკაძისა, რომ სამუხრანო ჩაეგდო ხელში. ვიდრე სააკაძეს ეჭირა ძალა ხელთა, ზურაბი ამას ვერას დროს ვერ მოახერხებდა, რადგან მოურავი დიდად ათასებდა მუხრანის ბატონებს, რომელნიც ერთგულად და უანგაროდ ემსახურებოდნენ საქვეყნო საქმეს და რომელთაც ერთხელაც არ მოცხებოდათ ჩირქი ქვეყნის დალატისა და ორგულობისა. თეიმურაზიც აწირებდა ერთი სროლით ორი კურდღელის მოკვლას. იმას უნდოდა სრულიად დაეცა მუხრანის ბატონებისა, რომელთაც ჰქონდათ უფლება ქართლის ტახტზედ, და ამისთან უნდოდა რაკობზე სამუხრანოს მიცემათ დაეთმობინა ზურაბისთვის ხავის კარი ანუ რაკობ ეძახიან წიგნები და კარეშა ხაღებებიცა, დარეილი. ეს გზა იყო ერ-

თად ერთი, როდითაც შესაძლებელი იყო ევლო სამიარ-საიხუელ რუსეთისაკენ კაცსა ცხენით თუ ურმით. სხვა გზა თავისუფალი სავაჭარი რუსეთისაკენ არ იყო. რაკი რუსეთსა და თეიმურაზს შორის ხდებოდა დახლოება, როგორც ზემოთაც იყო ამასევე ლაპარაკი, საჭირო იყო რიგიანი გზა, რომ ადვილი მისვლა-მოსვლა ჰქონოდათ ერთმანეთში. მინამ ეს გზა არ იყო თავისუფალი მძლავრი თავადებისაგან, მინამ საქართველს შეეფუძნა შეკრული ჰქონდათ რუსეთის გზა. ამ გზის მსუკრელ თავადებს ენებოთ გაუშვებდნენ მეთვისა ანუ რუსთა ხელმწიფის კაცებს, არ ენებოთ არ გაუშვებდნენ, რომელსაც კიდევს ვხედავთ თეიმურაზის რუსეთთან მოციქულობის დროს. თუმცა იფინენ სხვა გზებიც, მაგრამ ჯერ უნდა გველოთ იმგვარ ხალხებს, რომელნიც ქართველებისაგან და რუსებისაგან მტრები იყვნენ, მასხადაც მშვიდობით არ გაუშვებდნენ, ამასთან სშირად მთელი წლები უნდა გვეცინა, რომ აქ გზები გახსნილიყვნენ სავაჭარად. ამ გზებით წამოსული რუსის მოციქულები თითქმის წლობით იყვნენ ხალხი გზებში და სშირად ამავე გზებით ვეღარა ირუნდებოდნენ და უნდა დაბრუნებულიყვნენ სპარსეთსკენ ან ოსმალეთსკენ, რომელთაც სამტრედ ქართველები ემოციულებოდნენ რუსეთს. ამგვარად ხვეის კარი ანუ დარბელი საჭირო იყო საქართველოსთვის, რომ თავისუფალი უოფილიყო და სსტროდათ ხელში მეფეებს. ზუგანს თქმა არ უნდა ხვეის კარიც უნდოდა და მუხრანიცა. სააკაძე არც თეიმურაზის იყო თანხმად, რადგან ის იქიდან არ ელოდა შევლას, საიდანაც თეიმურაზს არც ზურაბისა, რადგან ზურაბის კიდევ მეტად გაძლიერება ცხადათ ჰინიშავდა იმის სრულს გაბატონებას და მისად გამწობილი საქართველოს საქმეების ჩაშლას და საფუტკვანს. ზურაბ დამპყრობდა დანაშაუან თავისუფალს ქართველს მთის ხალხებს, ამითი ექნებოდა თვით სააკაძეც უფრო გაძლიერებული, დაუწყებდა მეზობელ თავადებს და ახნურათა ჩაგვრა-ტაცებას, შეიქნებოდა საქართველოში ისევე არეულობა, მოუძღვრებოდა კვლავ ქართლ-კახეთი, გაჩნდებოდა კვლავ დალატი და გადაცემა, მოესოდა ისევე მტერი და ჩაგვრებოდა ქვეყანა იმავე დღეში რა დღეებიდანაც ძლივს გადაარჩინა რამდენიმე ხელობა სააკა-

ქმ. ჩაიფუშებოდა ყოველივე წყობილება სააკაძის საქართველოს
შეერთებისა და გაძლიერების შესახებ. სურათ ჰკრძნობდა ეგელა ამას
და უფრო-და-უფრო იცებოდა იმისი გული ღვარდლით, უფრო და
უფრო უკავშირდებოდა თეიმურაზს, უფრო-და-უფრო სტდილობდა
დაკვარგვინებისა ხლობა სააკაძესედა.

როგორც მთავრებსა და დიდებულთ შუაგვერა ფრთები, ისრე
ამავე დროს სააკაძე სტდილობდა დაბალი ხალხის აწიევას და გაკეთი-
ბას. უმთულოები მოჭყვავდა და ასხსლებდა გაფრებულსა და გავე-
რანებულს ალაგებში, როგორც წინად, აკრეთვე ახლაც აძლევიდა
მოსაშენებლად შემწეობას საალაფივისა და ნაშოფრებიდამ. ასრე რომ
თრე სავი წლის განმავლობაში აღარც ქართლი და აღარც კანეთი
აღარ იცნობდა, გაშენდნენ სოფლები, ქალაქები, გამართაა შენობები,
იწიეს ეკლესიების განახლება და შენება. მიწის მუშა თავისუფლად
და უშიძრად გადიდა მინდორსა და ვენახებში სამუშაოდ. მეცხვა-
რეს თავისუფლად მიჭყავდა ცხვარი საძოფნელად ზაფხულში მთაში,
ზამთარში უარაისა, ელდარისა და სავ მუხის უდაბურს ალაგებში.
ტანებლობა და მიმძლავრება ერთმანეთში მისწუდა. ჭესწელა ძალ-
მომრეობა. გაშენდა ვენახებია, გაივსო მინდვრები სხსნავებითა, გატ-
ულა ტუეები სხსნავითა და საძოფრად, დაიწიეს რუებმა დენა. მოისმა
თავისუფლად ზარის რეკა. ნახევარსედ შემუსრვილმა ქრისტიანებამ
წამოიწია ისევა და დაიწიო მკვიდრობა. სააკაძემ აუკრა კრიტა მათ,
ვინც აქამდის ავიწროებდა სამდვდელოთა და სდეენიდა ქრისტიანო-
ბას. უწიო მართვა იესეს, მიუდგომელსა და სსკირთ ალაგებში,
გასტეხა მიუები, გამართა სიდეები და ბოკირები. გლახაკობა და სი-
ღარბე თან-და-თან მოსზო, გაავრცელა ადებ-მიცემობა, მექარხნე-
ობა, რადკან იცოდა, რომ მხოლოდ იმ ხალხს აქვს მომავალი, სს-
დაც მიწის მუშობასთან გაძლიერებულია ადებ-მიცემობა და მექარ-
ხანობა; კანშირდა და გაადვილდა ერთმანეთში მისულა-მოსვლა;
ერთმანეთის ნახვა, აზბის ცნობა. ამავე დროს სააკაძე არხივდა და-
ბალი ხალხიდამ კონიერთა და ნიჭიერთა კაცთა, აყენება წინ სს-
ქვეურთ-სსქმეებში, აბარებდა მოხელობას. ამგვარად იმნ კამოიყვანა
მდამიო ხალხიდამ სსხელოფანთ ზამუნა ვაშისაჰვიდი, რომელიც მას-

თანვე ერთად მოიკლა ოსმალთაგან, გამჩინილი თავისი დიბლ-
მატური ნიჭით და შვიგნობობით გიორგი ქავთარაძე, ანუ ოს-
როვც ხშირად იხსენებს წიგნებში ქავთარაშვილი, სასულთგანი ვაჟკაცი
თამაზ ქარსიძე, მთარსი შინაიდრიძე და სხვანი მრავალნი. ამავე
დროს სააკაძეს ჭყავდა მისა ჯარი, რომელიც ნიდაგ იღვა თოფ-
ქვეშ, ასრულებდა სამხედრო სამსახურს, იტავდნენ გზებსა და ცი-
ხეებს, იუვენე ნიდაგ გამსადებულები სამოკად, მისად იუვენე მტრის
შისაკებებლად და მტრის დასაცემად,

ამავე დროს იმართება მიწერ-მოწერა (ზაზთან, ევროპის ხელ-
შეიფუტთან, იგზავნება ნიკიფორე ევისკობისი წერილებით იტალია
ში, ისპანიაში, გერმანიაში შვეიცარიაშიაც კი რათა გააგონონ საქარ-
თველ საქრისტიანო ქვეყნებს, მიიქციონ მათი ყურადღება, მოიზოგო,
მათი დახმარება. საქმე იქამდის მიდის, რომ თეიმურაზ სთხოვს
ჰაზს, ის აღიაროს საქართველს შეუეთ, ნიკიფორე, რომელსაც
როგორც ეტუება კათოლიკობის მიღების დროს უწო-
დეს ერბანი ანუ ერბანო (ამას ნიკოლოზსაც ეძახდნენ) დიდად,
სცდილობს საქართველსთვის, ელაზარაკება შეუეთს, მთავრებს, ჰაზს,
სამღვდელოებს. თხოვლობს მისიონერების გამოგზავნას საქართვე-
ლოში სიტყვით, საქართველო სცდილობს დაუხლოვდეს ძლიერთა
სახელმწიფოთა ევროპაში, მოიტყოს მხარი ევროპისა და ჰაზისგან,
შეჭკრას მათთან კავშირი, დაიმეგობროს ის და დაუხლოვდეს მას
(ისტ, კათოლიკობის საქართველოში გვ. 95-105.)

ამგვარად სამი წლის განმავლობაში, შემდგომ ყარსისხანისა და
უსუფ-შირვანის ხანის ჯარების ამოწვევტის 1623 წლიდან 1626
წლამდის ჩაიდინა ეს ამოღენა საქმენი და ისე მოაწერა ვეგლა გარე-
მოება, რომ არამც თუ მოაუძღურა და ჩაახუმა შინაური მტერი, ის-
რე გააძლიერა ქროლ-კახეთი, რომ მიუეზდა გარეშე მტერიც და
თვით სასულთგანი შაჰ-აბაზ, მოსისხლე მტერი მთელი საქარვე-
ლოსი, თეიმურაზისა და ახლა კიდევ უფრო სააკაძისა, გაუჩუმა
საკაძეს და ვედარ კადნიერობდა საქართველოზედ თავისი შრისხანე
ხმლის შემართვას. სააკაძისგან ორი ხელობა იმისი უმთავრესი ჯა-
რებისა და საზღვების მოწვევტით. როგორც ზემოთაც ითქვა, შაჰ-

ახალს შეეკუება ფრთები, იმას აღარ ჰყავდა იმოდენა ძალა, რომ ვეღარ განეძრახა თავისი საშინელი სურვილის შესრულება— საქართველოს სამუდამოდ მოსპობა. სააკაძემ მოუღო ამას ძალა თავისი განზრახვის შესასრულებლად. სამუდამოდ მოუღო ახალს ძალა თავის განზრახვის შესასრულებლად. იქამდის მიიყვანა სააკაძის მარტხებმა ძლიერი შავი ახალს, რომ, როგორც მოგვითხრობს შემდეგში ფრანცუზების მოგზაური მარდენი იძულებული გახდა დაეღო ქართველთათვის შირობა, რომ აღარ ეშე- ნებინა საქართველოში მგზობა, არ შეჰხებოდა ქრისტიანთა ეკლესიათ; გაეშვა შეფუებად ისევ ქართველთა შეფუთა შთამომავალნი და სხვა ამისთანაები.

არამც თუ შეარეია ჯ მოაუძღურა, იმან იქამდის მიიყვანა სპარსეთი, რომ ზიეტრო დაღაფაღეს, რომელაც ამ ხანებში მოგზაურობდა სა- სპარსეთო ქვეყნებში. თითქმის უეჭველ საქმეთ მიხნდა, რომ ქარ- თველნი დაიპრობდნენ სპარსეთს, „თუკი ერთად იმოქმედებენ,“ მა- გრამ ამში იტვი მუქს-ამბობს ის-რაკი ვიციით მათი თავპარიან- ბის ამბავიო. (1)

მართლაც და ამ დროს მთელი სპარსეთი ქართველების ხელთ იყო, სპარსთა უმთავრეს და უკეთეს ჯარს შეადგენდა ქართველო- ბა. ზირველი სახელმწიფოს გამგენი იუგენ ქართველები. ხოსრო შირსა, ბაგრატიონი, ბოლოს როსტომ მეფე, — რომელიც ისრე- აამდლა სააკაძემ შავ-ახალს წინაშე, იყო გამგებელი მთელი სპარ- სეთისა. როსტომხან სააკაძე იყო ამირ სპარსალი (ГЛАВНОГО МОНЖ- уршии всей вооруженной силы) სპარსთა სახელმწიფოსი ამავე დროს საქართველო არის ისრე გაძლიერებული, როგორც დი- დი ხანის აღარ ეოფილა. აქ ერთი ზირი, ჭეჭა თეიმურაზისა და სპარსეთი გახდებოდა საქართველოს საბრძანებელი. მამათ თვით ოს- მალოც ვეღარას გააწეობდა ქართველებთან. სპარსეთის დამორჩი- ლებას მოსდევდა მთელი კავკასიის დამორჩილება, რასაც დიდი ბაგრატ და მისი მომდევნო მეფენი კიდევ განიძრახავდნენ. არც თუ ისრე იყო თვით ახალს დიდიც ძლიერი სპარსეთში რაკი სპარსნი ამას ჯარ სტნობდნენ თავისი ნაღვლილი სპარსთა მეფეთა შთამომავლობლად.

1) ჟურნ. ივერია 1879 წ. № 3. თარგმ. აღ. ქყონიასი.

ამიტომ ის აძლიერებდა ქართველთა ჯარს და იმის ჯიბში იყო ოც-
დაათი ათასი მუღმივი ჯარი ქართველობისა.

მოდლოდა ფაში სააკაძის განზრახვების შესრულებისა, და უთანხ-
მოება თეიმურაზისა და სააკაძის შორის ძლიერდებოდა. სააკაძეს,
როგორც სემიოაძე ითქვამს, სრულიად არ მოსდიოდა ჭკუაში გისა,
რომელსაც დასდგომდა თეიმურაზ, და რომლიდანაც ის ელოდა
შეკლას. თეიმურაზ, როგორც შემდგომში მეფე ვახტანგ კანონის
მდებელი, ელამუნებოდა სამს კეშაშს, დაგით გურამისშვილის სიტყვი-
სა არ იყვის. თეიმურაზ ელამარაკებოდა ოსმალთა, სოსოვდა შეკლას,
ნატრონობას, და იმავე დროს სწერდა რუსებს, რომ ეს უწყვეს ოს-
მალთ ერთგულებას ძალაუნებურათ, რომ ესენი ამისთვის ისრუ-
თივე საზიხლარნი არიან, როგორც სპარსნი, და შეკლას ამისი შეუძ-
ლიანთ მხოლოდ რუსებს, როგორც მეერთჯულებთა. აძლევეს რუსებს
სამატრონიოთ თავსა. სააკაძემ იცოდა რომ რუსებს, ძლიანაც
სდამოდა შეკლას ქართველებისა ამ ხანათ არ შეეძლოთ, რადგან
მისგულა—მოსულის გზაც-გი არა ჰქონდათ სამოციქულოთ, არამც
თუ ჯარითა და სხვაფორივ დახმარება შესძლებოდათ. ამასთან იცო-
და, რა-გი ოსმალნი დარწმუნდებოდნენ, რომ გული უფრო
რუსეთისაკენა ჰქონდა ქართველობას, არ დაინდობდნენ საქართვე-
ლოს და დაყენებდნენ სპარსელებზე უარეს დღეს, რომლიდანაც
რუსეთს ხსნა იმ ხანად არ შეეძლო. ამასთან ვერც აართვა რიგია-
ნად პირი თეიმურაზს, რომ გაჰბედავდა ის თუ არა, რომ შეებედ-
ნა გიორგი იმერთა მეფისთვის. თეიმურაზს ვრიდებოდა იმერთის მე-
ფობას. ის ვრცელი ზღანები, რომელიც ედო გულში სააკაძეს, იმის-
თავის სრულიად უცხონი იყვნენ. საბოლოოა ქვეყნისა არ იტაცებდ-
ნენ თეიმურაზის გულსა. იმას უყვარდა კახეთი, უნდოდა მშვიდო-
ბიანად მეფობა თავის მშვიდნიერს კახეთში. თუ ეპატრონებოდა ქართლ-
საც, უფრო იმიტომ. რომ მეტი ძალა ჰქონოდა, და ამასთან ეჭირგ-
ბოდა ხევის კარი, რომ გააღვილებოდა რუსეთთან დახლოებას. სა-
დამდის ვრიდებოდა თეიმურაზს კახეთს ვარეთ მეფობასა და დიდე-
ბას, გვიმტკიცებს ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვები, რომელიც
მოგვითხრობს შემდეგს თავის ისტორიაში. შემდგომ თავის სიძის

აღუქსანდრე იმერთა მეუის სიკვდილისა, თეიმურაზ იყო კახეთიდან
რესტრამ მეუისა და შაჰ-აბას მეორისაგან განდევნილი იმერეთში.
სამეფო იმერთა ჩუვარდა ამის ასულს, ზურაბ ერასთვის ნაცოლარს
დარეჯანს ხელში, და სთხოვა თავის მამას თეიმურაზს, რომ მიე-
ღო იმერეთის მეფობა. თეიმურაზმა უთხრა უარი. ის სცდილობდა
შხოლად ისევ თავის კახეთის დაბრუნებას, რომლისთვისაც მზათ
იყო ეტა თავუანი თავის მოსისხლე მტერი შაჰ აბას მეორისათვის,
რომელსაც კიდევ იახლა ამისთვის იშვანს, კამბოჩა მუხლზედ და
აკოცა იმის აღაფათის კარებს. ამას იქით თეიმურაზის იღიალი არ
მიდიოდა აქვე უხვდებოდა გზაში სააკაძეს დაბრკოლება. სამუდამო
საბოლოოდაც ზრუნვა არ იყო თეიმურაზის გულში, ანგარებით სა-
კადე ვერ გაიტაცებდა. არჩეული დიპლომატიური გზები თეიმურა-
ზისა და სააკაძის იყვნენ შორის-შორს; ამას ერთობოდა შურიცა,
რომელიც გააღვიძა ამაში სააკაძის დაუცხრომელმა შრომამ, საქვეუ-
ნო საქმის ზრუნვამ. გაძლიერებული სააკაძისაგან ხალხი სააკაძეს
უუყურებდა ღმერთივით. სააკაძე თან და თან ხდებოდა შამა და შატ-
რონი ქვეყნისა, მფარველი ჩაგრულთა, მსაჯული უსამართლოთა.
როგორც შინ; ისრე გარეთ, მეფენი, ხვანთქარი და შთაყარნი იცნობ-
დნენ სააკაძეს ელაზარაკებოდნენ იმას, ჰქონდათ მოციქულობა იმას-
თან. ამ შურს აძლიერებდნენ თეიმურაზის გულში მტერნი სააკაძი-
სა, რომელთაც აღარ შეეძლო ამისი შიშით მძლავრობა და მტა-
ცებლობა. ზურაბ აშკარადა მტრობდა. თეიმურაზს შეუვიდა იტვი.
ის დარწმუნებული იყო, რომ სააკაძეს ამის სასიეროდ-გი არა,
შამტროდ უნდოდა იმერთა მეუის გადაკიდება. ადებინეს იტვი რომ
სააკაძეს უნდოდა მეფობა. ჯერ მაშინვე აიღო შური სააკაძეზედ,
როგორც ზემოთაც ვთქვით, როდესაც კორჩინის ჯარების გან-
სადგენელად ქართლიდამ სააკაძე გავიდა სამქსხლში და ელაზარაკებო-
და ხვანთქარს, „მე მეფე მერქვას და ჩემი ვაჟ ხვანთქარს ჩემს მა-
გიერად“ ელაზარაკებოდეს?!“ იძახდა თეიმურაზ. თეიმურაზს უწყობდ-
ნენ თავის იტვებში ხელს მის მახლობელნი. სააკაძის მტერნი ჩუმ-
ჩუმადობდნენ. მტრობა სააკაძისა მოვიდა მოძრობაში.

თეიმურაზის კარზედ გადასწევიტეს დალატიო მოკვლა სა-

გაძიას. მაგრამ უნდა ხალხისა და სააკაძის მომხრეთა თვალში ქვე-
ნდა რამე თეიმურაზს შესწინარებელი საბუთი ამისთანა კაცის
მოკვლის. ძნელი იყო ჰოვსა იმისთანა საბუთისა. ვერც თავის და-
ლატს, ვერც ქვეუჩის დალატს. თეიმურაზს სააკაძეს ვერ დასწამებდა,
რადგან ქვეუჩამ იცოდა: რომ ეს ჯერ ორჯერ გაამეთა ის სააკაძემ,
და თუ ცუდი რამე სდებოდა ამისი გულში, იმისი ბუდი და უბედ-
ობა იყო სააკაძის ხელთა; რაც შეესება ქვეუჩის დალატს, ამას უფრო
ხრკინ დაუჯერებდა, რადგან იცოდნენ, რომ საქართველო დღეს
ამისგნით იყო დარღვნიებული, ამისგულისთვის ის არც თავს, არც
შვილს არც ცოლს, არც სხვა სულის უტკბეს მანლობულთ არა მხო-
ლად. მაშინ გამოსძებნეს საბუთი. რომელსაც უფრო შეიწინარებდა
ქვეუჩა. თეიმურაზმა იწყო ძიება ლუარსაბის სახელისა. მოერაფი
იყო მიზეხი ლუარსაბის სიკვდილისა. ქვეუჩისა და მეტადრე სა-
მღვდელთების თვალში ლუარსაბი იყო წამებული სჯულისათვის,
ტრადიცია ქართლში ლუარსაბს ქქონდა ძლიერი, როგორც სვიმო-
ნისა და დადი ლუარსაბის შვილის-შვილს, ხსოვნა იმისი იყო ისევ
ცნობული

დახ! თეიმურაზს ეძიებდა ლუარსაბის სისხლს იმ კაცისაგან,
რომელმაც მისცა ამას ლუარსაბის ტახტი და გააბატონა ლუარსა-
ბის სამეფოში! თეიმურაზს ეძიებდა ლუარსაბის სისხლს სააკაძისაგან,
და არა შადიმანისაგან, რომელმაც მოიბირა ლუარსაბი, გადმოიყვა-
ნა იმერეთიდან და მისცა შაჰ-აბასს ხელში..¹⁾

გადასწოდა სააკაძის დალატით სიკვდილი. გამართეს საფრთხე.

¹⁾ აი რას ვკითხულობთ თეიმურაზზედ კატოლიკეთ მისსიონერების
წერილებში. „ის სულ სხვა კაცად შეიცვალა: ყველას მტრათ. გადაეკი-
და თავის ქვეშევრდომებს სასტიკად ეპყრობოდა, ახალი ხარჯი გააწერა
და ყველაფერს ძალათი ართმევდა. მისთვის სამართალი აღარ იყო. თა-
ვის კანონად თავისი სიხარბე და თავისი ყინი გაჰხანდა. (ისტ. კათოლ.
გვ. 125) ამას სწერდნენ თეიმურაზის კარს მყოფნი მისსიონერნი.

როსტომ მეფე ამბობს ერთს თვის სიგელში. „იყო კახი ბატონი
(თეიმურაზ იმერეთს, ჩხუბისა და ავი საქმისაგან თავი არ აიღო და
არც დასწინარდა... რაც პირობა და ფიცი მოგვცა, არც ერთი არ მო-
კვითავა.“ (ეორდ. ქრონ. ტ. II, გვ. 463).

ზაგრამ ცაღარჩა სსაკადე მოკვლას. იმან არ იცოდა, რა განსწდგელ-
საც ასცდა. რაკი არ მოხდა ესა და ცაღარჩა სსაკადე, თეიმურაზ-
შეგნთა. იმას ეგონა—გაგვიგო სსაკადემაო. სსაკადემ არ იცოდა არა-
ფერი. თეიმურაზ და იმისი მრწეველნი ღარწმენდნენ ამასკედ, ცა-
ღარწევიტეს ხელმეორედ ისევე განანენი სსაკადეზედ. სსაკადეს მოუვიდ-
ნენ მოხრობელნი ამ მეორე ცაღარწევიტეილებასკედ.

ამ ამბის გაგანება აღემატებოდა მოურავის უოველს ცაღრე-
ბას. იმას ვერ მოეხელებინა, რომ თეიმურაზ, რომელიც დევნილო
თავისი ქვეყნიდამ, უოველს სახსარს მოწვეტილი, დადიოდა ერთი-
მეოთხის კარდამ მეორესთან, ერთი მთავრიდამ მეორესთან, ერთი-
სამეოთხედან სხვა სამეოთხეში, ეძებდა თავის შესაფარს აღაგს, ლუკ-
მა ზურსა, სთხოვდა მოწყალებსავით ოსმალს, რუსეთს, ამერეთს
და სხვათა, რომ დაებრუნებინათ ამისთვის თავისი კახეთი, და რა-
მელსაც ამან, არამც თუ კახეთი, მისცა ქართლიცა, გაჰხნდა ორი სსა-
მეოთხის ბატონი- გამდიდრა საკუთარი ქონებით და გააძლიერა სსა-
კუთარი ხმალით, დაუმარცხა და დაუმორჩილა მტერნი, გაუდრიკა-
ამისი მოსისხლე მტერი შაჰ-აბაზ, რომელიც ვეღარცაჰი შერებოდა-
საქართველოსაკენ ზირსა, — ეს თეიმურაზ გამეტიებდა ამას სასიკვდი-
ლოთ!!., არ დაიჯერა ეს სსაკადემ, თუმც იცოდა, რომ თეიმურა-
ზისაგან ეველაფერი მოსალოდნელი იყო. იმან ჰამდეტივით იწყო-
ჯერ საიდუმლოდ გამოკვლევა, რადენი სიმართლე მიუძღოდათ ამ
ამბის მომტანთა. ის გაენდო ამასკედ საიდუმლოდ ქაიხოსრო შუხ-
რანის ბატონს და ინსე ქსნის ერისთავს. ამათ სრულიად არა იცო-
დნენ რა ამისა და არცა სჯეროდათ. სსაკადის თხოვნით ისინი შე-
უდგნენ საიდუმლოდ ამ საქმის გამოკვლევას და გამოკითხვას. გარდა
ამისა ამის საქმის გამოკვლევას შეეყენა სსაკადემ კიდევ სხვა ბევრი-
თავისი სანდო კაცები. შეიქნა საიდუმლო გამოკითხვა საქმისა, ან-
როგორც თბილელი ამბოს, გაენ და გამოკენება. ამ ამბავმა მიიქ-
ცია თეიმურაზის ყურადღება, იმან შენიშნა, რომ რაღაცა საიდუმლო-
მოთქმა მოთქმა იყო. მიხვდა, რასაც ნიშნავდა, და დაიწყო ახლა-
ამან განგებ ძიება, რასა ჰნიშნავდა ეს მოთქმა-მოთქმა და მიხდა
მოხდა. მაშინ სსაკადემ მიუგზავნა იმ დროს ცხინვალში. მეოთხს თე-

თეიმურაზს დომენტი ავადიშვილი მრაველი ანუ რუისის მღვდელ-მთავარი, სახელთვანი გმირი მარბდისა, რომელიც თავისი გონივრებით იყო მაშინ გათქმული, და შეკეითსა, რადენად მართლია ეს საიდუმლო შეთქმულაბა იმაზედ. თეიმურაზმა გადაჭიფიცა. ვან? მე, თეიმურაზ, გაბედნიერებული სააკაძისაგან, ჩავდექი იმის დალატში! კავიშტე სასიკვდილოთ ქვეყნის დამრდგენი და ერთგული მოურავი, ჩემი გიორგი?!... მამცეს, მამცეს ხელთ ის მუხანათნი, რომელთაც მავს მოუტანეს ეგ უცნაური ტუეილი, უცნაური ცილი, რომ ენდავე მოუღო მათს სიცოცხლეს ბოლო, და მათი საჩხო და საცხოვრებელი მიგცე ეხლავე ცეცხლსა და ქარსა!... სააკაძე შევიდა იქვეში, მისათ იყო დაეკურებინა თეიმურაზის ფიცი. იმან დაიბარა მთხრობელნი და შეკეითსა ხელმეორეთ. მათ ფიცით გაუმეორეს, რომ ეს მეორეთა ხარ შენ თეიმურაზისაგან სასიკვდილოთ გადადებული, ერთხელ გადაურჩი და ახლა-კი უფროთხილდი თეიმურაზსაო. სააკაძემ ჰკითხა მიზეზი ამგვარი თეიმურაზის მრისხანებისა. მთხრობელი უთხრეს, რომ თეიმურაზ ეძებს შენგან ლუარსაბ მეფის სისხლსაო.

გაოცებულმა სააკაძემ მიუგზანგა ხელმეორეთ მრაველი მეფესა და შეუთვალა, რომ თქვენ თურმე მე მადებთ ლუარსაბის სისხლსაო და ამაში გინდათ ჩემი სისხლის აღებაო. თუ მართლა ლუარსაბის სისხლს ეძიებთ, რათ ეძიებთ ჩემგან და არა მისგან, ვინც იყო ნამდვილი მიზეზი იმის სისხლის დაღვრისაო.

შადიმან გადმოიყვანა ტახტის სიტუვით და ენითა, მან საჯილდოო იშოვნა, სთქვა რომ ეს კარგი ვქენითა, იგ თავისუფალ შეიქნა, მე ვარ აწ ცრემლთა დენითა, მის წილ მე ვკვადები, შექვნილ ვარ ლახვართა დასაშენითა.

ამბობს ლექსად თბილელი სააკაძის შეთვლილობას, მაშინ, თუმცა სიკვდილს ისევე ჰფიცავდა თეიმურაზ, მაგრა წყრობითა და მუქარით შამოეთვალა, რომ ნამდვილად შენ გადავეს ლუარსაბის სისხლიო. ამასთან შემოეთვალა თავისი უკმაყოფილობა, რომ უოველსამეფო საქმეებს შენ განაკებო, ვეკლას შენა გუავს დამონაგებული, მე ურჩ ვნი, ათასი წყალობითა და ახატობით იბიარე შენსკენ მდაბიო ხალხსა, ამრავლებ ვარსა და განაკებ მათს უოველს საქმესა, —

სიტყვით, ეწევი სრულს მეფობას, და რას ჰნიშნავს ეს თუ არ ჩვენს
ორგულობასა?!

აქ დარწმუნდა სააკაძე. რომ თეიმურაზ აღარა ჰხურობდა
მთხრობლები ეფენ მართლნი. სააკაძეს წაუხდა უოველი ღირსახუ-
ლი, ეძლეობდა უოველი დაწყობილება. იმ დროს, როდესაც მო-
უვანა საქმე საქმეზედ, როდესაც შეაერთა ორი სამეფო, დაიმსახურა-
წყალობა ხვანთქარისა, ალაგმა კადნიერება შაჰ-აბაზისა და სპარსთა-
მოაქმნა დაგაძლიერა ქართლ-კახეთი, საქართველოს მიაქცია უურად-
ლება ევროპამ როდესაც შერეულს სპარსეთში ჰბატონობდნენ ქართველ-
ნი მანღობელინი ხოსრო მირზა, რასტომ სააკაძე და ადგილი იყო-
თვით სპარსეთის დაპურობაც, თუ არა სრული შერევა მანც და ერ-
თი ბიჯე-ღა იყო საჭირო, რომ მთელი ძველი საქართველო შეერთ-
ბულიყო, და იქნება სპარსეთიც საქართველოს დარჩენიდა — სწო-
რეთ ამ დროს უმუხთიდა ამას თეიმურაზმა, სწორეთ ამ დროს ჩაუ-
თუშა თითქმის დამთავრებული საქმე. გულ-მოკლეული სააკაძე უტყ-
ლის საუვედურს თეიმურაზსა და აგონებს თავის ნამსახურობას რად-
გან. თვით წერილები სააკაძის ჯერობით არსად მოიხიფება ამის გამ-
მოფიქვანთ თბილელის ლექსებს, რომელნიც სააკაძის წერილებიდან
უნდა იფიქს გადაკეთებული ¹⁾

„თუ სიკვდილი ჩემი გწადდა, რისთვის მტერსა არ მისივე,
მათ მოგეკალ ხემწიფეო, იქნებოდა თქვენ ისივე;
ღაზაზაკი, ცუდი ენა, ჭორი სიტყვა ამისივე,
გამიცრუდე სამსახური, ჯავრით გული გამისივე.

„სისხლის და ცოდვის ორ-სავე მწვე დიდად ვიყავ კრძალული-
მაგრამ ქართლისა მინდოდა რგება და მწვე სისარული,
მათ მოჰფინოდათ კეთილად, მზეს ემსო დარი დარული,
მათთან სიკვდილსა ვჟერვიყავ, რას ვიყავ გაუმწარული.

„სად მოვთვალე ჩემი ბრძოლა ანუ ომთა ღირსახული.
მე შეფეო შენთვის დაუდევ თავგაწირვით ტკბილი სული.
რადას მარგებს ცრემლთა დენა ანუ საქმე გარდასული.
რას არგებდა მახესღართა ჩემი მოკვდა ჯდსასრული.

¹⁾ ანტონ კათალიკოსი ამბობს იყოფო სააკაძის წერილები.

„არ ვის მივცემ თავს საკვდავად, რაცა ცწადდეთ ის ჰქენით! ამ საქმეთა გაძბედავი; როგორც მოვკვდე ცუდის ენით. ერის ახსნაურს ვის უქნია ჩემოდენა ხლმისა შენით. რათა გამხალე ვალდებული მუდამ სისხლის ცრემლის ღენით“.

„მე შეიფეთა ორგულაობა არა მთქმისა არ ვისვანს.

რაცა შეკლი ერთს არ ძალუძს, არ გამოვა ვისვანს. ღმრთა ვიყავ მე შებრძლი არა გვარი (შეუღარი) არვისვანს. შეუბის წვერთა რკინა ექნის, გული ჩემი არ ვისვანს!

„სოგის ბაგრატიონის ასრე სჭირს, არ ახსოვთ სამსახურია, რა გინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ურთა. მახეხლართ სიტყვას უსმენენ ვის ვისთვისა აქვს შურია; ვის რა ჰგადა ქართლშია, რომ მეც მეჭამა ჰურია!..

თუმცა ამ მოულოდნელმა თეიმურაზის დალატმა და სამარცხვინო უმანღურებამ ჩამალა სააკაძის წყობილებანი. მაგრამ სააკაძე არ ეკუთვნოდა იკვანთა კაცთა, რომელნიც შეუძინდებთან რამე გარემოებას. მე წინად მრავალგან დავრწმუნდი, რომ ერთხელ აღებული საქვეყნო საქმისათვის ის არა ჰსოგავს არაფერს თვით. უუძვირფასეს თავის გულის საუნჯეს, თავის სიცოცხლის წუარს. დიდი იმედი თეიმურაზისა იმას მანინა და მანინა არა ჰქენია. და, თუ ეტანებოდა ისევ ამას, იმიტომ რომ გარემოება ისევ ამასევე უფრო უწყობდა ხელს. როგორც ვიცით ამისი იმედი იყო ხორბო მიწა, რომელსაც ბოლოს დროს შაჰ-სეიდი დაარქვა როსტომი, და შეუბოდა ამავე სახელით ბოლოს უამს, მაგრამ გარემოებამ ადებინა ამასევე ხელი, და მიმართა თეიმურაზს. უდალათა თეიმურაზმა ამასაცა და ამის საქმესაც, სააკაძემ იწყო სხვაფერი საქმის მოსახერხება. იმან მიჭმართა მამინ იმერთა მეფეს, გიორგის. მოინდობა იმის შემწყობით თავისი აზრების შესრულება. სააკაძემ სოხოვა მოხუცებულს გიორგის თავისი ერთთა ერთი შვილი აღექანდრე ქართლის მეფედ. შემდგომი გიორგის სიკვდილისა აღექანდრე რჩებოდა ორთავე სამეფოს ბატონი, რაკი ქართლი და იმერეთი იქნებოდა ერთის ხელში, მამინ დაჰურება კახეთის აღარ იყო ძნელი. ამასი არც სონთქარი მოუძლიდა ხელს რათგან ამან გაუწია დიდი სამსახური მით რომ სამისხლადამ განდევნა.

რაკი ეს ჩაიდო გუნებაში, ის შეუდგა ცოტ-ცოტათი გიორგი მეფის გაძლიერებას. იმას ეწინააღმდეგებოდა და არ უღებდა თავს ქველი წყრთელი, საჩხერეს ბატონი. სააკაძემ მოუღო ამას იმგვარი მიზეზები, რომელნიც თითქო ამას ჰიწავდ შეეხებოდნენ, რომ ვერც თეიმურაზ და ვერც რა ვინ სხვა მიხუდრდა. ის გაღუსტა ქველსა, ცხარე ბრძოლაში მოჰკლა ისა და იმისი საუბო სრულიად დაამონა გიორგი მეფეს. ამ ძლიერი მთავრის დამარება იყო დიდი საქმე გიორგი მეფისთვის, იმას თითქმის ერთი-ორად ემატებოდა ძალა...

გამოიქცა ქართლში ალექსანდრესი და არა გიორგისა, ე. ი. შვილისა, და არა მამისა, რომელიც კიდევ იყო მეფედ, იყო მისა-ზრება პოლიტიკური. გიორგი მეფის ქართლში გაბატონება იქნებოდა ისა, რომ ან ქართლი უნდა გამსდარბიყო სახონთქრო, ან იმერეთი საუკუნო. ქართლი განდებოდა სახონთქრო—ეგენი არ იყაბულებდა, თვით თეიმურაზივე მისცემდა ეგენს მხარსა, რომ ამითი ეჩვენებინა ერთგულება შაჰისთვის და, თუ ქართლი წაუვიდოდა ხელიდამ, კახეთს მაინც მკვდრთა დაიჭერდა ხელში, და მასუკან გაჰქირდებოდა კახეთის შემოერთება საერთო საქართველოში. იმერეთის საუკუნოდ განდობა იყო შეუძლებელი, რადგან იმერეთაჟერ ერთი სრულიად არ იყო სპარსეთის სამხრო, არც სულთანს მიუშუბოდა, რომ იმერეთში, ლიხს იქით გადაეუბინა სპარსეთს და სოსდგომოდა შავს ზღვას, თვით სააკაძის აზრისთვის იყო მოუხერხებელი, რადგან სპარსეთი ახლა ჰხვამდა ამის სისხლსა, და ამასთან აბანი იმდენად შორს მხედველი იყო, რომ არ მისცემდა სააკაძეს თავისი აზრების შესრულების ნებას. ამისგამო, უფრო ადვილი იყო სპარსეთსა და სპანთქარსაც მოენულებინათ ალექსანდრეს გამოიქცა ქართლში. შემდგომ, შეიძლებოდა გარემოების დავვარად წაეკვანა სააკაძეს თავისი დაწეობილი საქმე.

ამგვართა მოსაზრებათა დაუენეს სააკაძე იმ თვითრხედ, რომ დაესვა ქართლში მეფედ ალექსანდრე, გიორგი მეფის შვილი, გიორგი სიამოვნებით განდა ამხედ ეახულსა და აღუთქვა შვილი მეფედ, აღუთქვა სააკაძეს დანმარება ჯარითა.

რამ უფრო ადვილად შესრულებულიყო ეს საქმე, რომ უსი-

სხლათ და უხარაღათ დაეცლენებინა თეიმურაზისთვის. ქართლის ტახტი, სააკაძე სცდილობდა ყოველი თავის დონით, ყოველი მეტადინებოთ მიეზიდა ზურაბ აზაგვის ერისთავი თავისაკენ. ამისთვის ჭმარობდა სააკაძე ყოველს თავის მკვერმეტეველობას, ყოველს ოსტატობას. მაგრამ ყოველივე იყო ამაო. ზურაბმა ბევრი ხანია ამოიჩინა თავისი შამაგე სიძე გუჯიდაძე. იმას მიიმხრობდა მოურავი მარტო მაშინ, თუ მისცემდა თავისუფლებას და შემწყობას ყოველს იმის ნოსისხრობის და გაუმადლობის აზარებში. თუ არა, ზურაბს დიდი ხანია სწყუროდა სისხლი სააკაძისა. ზურაბმა ცხადად გამოუცხადა თავისი მტრობა თავის სიძეს.

მაშინ სააკაძემ მიჰმართა სხვა დონეს. მოაგონა თავისი ამაგი თავისი გაწროვნილობა, მოაგონა ამასთან ერთათ ნამსახურობა საქვერს საქმეში, და სთხოვდა რომ ახლაც მოეცა ამისთვის მხარი, ამასთან გასსოფელსო, შეუთავადა მოურავმა, რომ თეიმურაზმა დასდამა არ იცისო და მეტადრე უფრო იმ კაცთა, რომელიც მაგას უწყევნ სამსახურსო. კაცი, რომელმაც დალატით მოჰკლა სახელოვანი სარდალი ქაიხოსრო ომანიშვილი, კაცია მტრის ხელთა ადამაბელიშვილი, კაიშეტა სასიკუდილოდ გიორგი სააკაძე, ეს კაცი არც შენ დაგინდობს სასიკუდილოთაო. ამასთან მოაგონა სააკაძემ, რომ თეიმურაზმა მბეზღართ ენით შენც კინადაძე გინაცვალათ. გარდა ამისა უთავის ამ გვარს წინასწარმეტეველურს სიტყვებს, რომელნიც კიდევ აუხდნენ ზურაბს:

„რა შე მომკვლენ, ან დამკარგვენ, დაგიწებენ მახეზებსა, სიტყვით გზასა ვერ აუხვალ, მასუხისას შეჰკერენ გზებსა... როდესაც რომ გიხილთებენ აბნელებენ შენთვის მზესა!“

ყოველივე შეგონება, ყოველივე მოციქულობა, ყოველივე მოლაზმარაკება იყო ამაო. ზურაბმა მოიმხრო შვილი ანდრეაფარ ამილახურისა, იოთამ ამილახვარი, ერთი უძლიერეს თავადთაგანი ქართლში, მოიმხრო ფარსადან ციციშვილი, ჯავახიშვილები და სოკი ერთი სწვებიცა და ცხადათ ამართა სააკაძესად მასვილი. თეიმურაზმა და ზურაბმა მისცეს ერთმანეთს შირი. განაშირეს სააკაძე.

დარჩენილიყო ერთი, რომ არ მომხდარიყო ძაიაძისი

ბრძოლა და სისხლის ღვრა, აეღო სააკაძეს თავისს დიდი ხნის გან-
ზრახვასედ და დაწყობილებასედ ხელი, კვალად გავარდნილიყო სს-
ქართულოდამ და შეჭვარებოდა ისევ უცხო თესლს, უცხო ქვეყანას,
უცხო ხელმწიფეს, გაეშვა ქართლი და მთლათ საქართველო ღვთის
ამარობასედ, მიენაბრებინა იმ კაცთათვის, რომელთაც არა ჰქონდათ
ქვეყნის მოვლის თავი, გარდა თავისი საკუთარი მოგებისა არ იცო-
დნენ არაფერი და არა ჰზრუნავდნენ არსიერს; უნდა მიეშვა მთა-
ვარნი და დიდებულნი კვალად თავის სებასედ, რომ დაჭროდნენ
ერთმანერთს, მიჭსოდნენ მეფეებს, შეჭკვდებოდნენ თავის სამშო-
ბლას სამტრად თავის სამშობლას მტრებს, დაეპურად უძლეურნი,
დაემონებინათ თავისუფალი თემები, აურიათ და აეწეწათ დაწყობილი
ქვეყნის საქმეები, აეტყხნათ აკლებს, ოხრება და განატამალება ქვეყნი-
სა; მიეცათ ამითი მსჭვანოსათვის კვალად ძალა საქართველოს ბოლოს
მოღებისა; ან იარაღით ხელში უნდა შეჭებოდა ყოვლის თავის ღონით
თეიმურაზსა და იმის კახელობას, რომელთაც დაივიწყეს ყოველი
ამაგი სააკაძისა, და ზურაბს და მის მომხრე ქართველობას. რა-
ცცნელი უნდა ბრუნებულიყო სააკაძის გულში, როდესაც ის მიიფა-
ხეს ამ უკანასკნელს გადაწვეტილებამდის, გვისახავს იმისი სიტყვა-
ბი, გაღიქსილნი თბილელისაგან.

„ქართლს მოვაფუე გაღავანი აწ ვინ აქცევს ზღუდეებსა,
ჩემად ნაცვლად ჩემს სამკვიდროს ვინ დაიდგავს ბუდეებსა!...“

„რა მსჭ-ანას მე ვიანლი არ გამიყვის ნატალები*),
რა მიბრძანის, რა მიბრძის, ტკბილი სიტყვის სათქმელები.“

„მათი დავსთმე სიტკობება შენთვის (საქართველოსთვის) დაფ-
დე თავი სულა,
შვილი, ზირმშო საფარელი, სიცოცხლე და ჩემი სულა...“

„ჩემობითა შეტრადები, ვამე ქართლო სუსტობისთვის,
გალავანი დაგქცევა, ცადებთან თავთავისთვის.“

„ეგ ზომ ჩემი ჭინახული აწ დავაგდო როგორც სხვისთვის
ოდეს მტერი წამოგატყდეთ, მომიგონებთ ამ სიტყვისთვის“

„თავს ვეტყვდი: ქართლისათვის მოკვდი წაცნი აწ ამება“

*) არათფერი არ გამყოლია თანაო.

ვინ სჯულს ჰყრფინდეს, გვისუსტებდეს, მათთვის შვილდი აწ ამებს.

„ეგულამ იცით, რომე ქართლი ჩემი ხელით დადსნილია, თვარ შეიტყობთ ამას იქით, მტერი კიდევ ახსნილია, ჩემი ხმლისა ნაშფარის გულის პირი წადსნილია...“.

„მდენს ხანსა ვეღარ გაჰდებ. რაც ხანი მაქვს განახული, არ დაგზოგე ქართლისათვის ძმა, ძენი და განახული, თავი დაგლევე საწამებლად, ხორცი საკუდად, განა სული“.

თქმა არ უნდა ამ სიტყვების მოქმედი არც ამოდენა ამას, რაც იმას საქართველოზედ გაეწია, დასომობდა, არც ანდობდა თავის მტრებს თავისგნით ადდგენილს ქვეყნებს, არც ინდობდა უსი-სხლოთ იმათს ხელში ქვეყნის ჩაგდებას და ქვეყნის დაღუპვას, რომელიც კიდევ მოხდა შემდეგში, როდესაც ზურაბისა და თეიმურაზისაგან ძლეული სააკაძე იძულებული იყო გასცლოდა კვლად თავის ქვეყანას და მტრებს; და არც დასომობდა თავის დაწუობილებებს, რომელზედაც იყო დამოკიდებული—იცოცხლოს საქართველომ, თუ საუკუნოთ მთელს სხვის ხელსა და მონებაში ბოლო. დარჩენილიყო ძმის სისხლის ღვრა, რომ საბოლოოდ მანც შველებოდა ამდენის ხნის წამებულს საქართველოს.

მაგრამ ჯერობით ის იყო მოუშაადებელი, იმას მტრობით მოასწრო ცუდ დროს. ის იძულებული იყო გასცლოდა მათ იმერეთში. იმერეთში ის მიიღეს როგორც მეფე. გიორგი, იმერთა მეფე, დადიანი. გურიელი, მარჯაშიძე, ეგულა ცალკე იწვევდა თავის თან, სთხოვდნენ მათთან შეხიზვნას, მათთან სამეგიდროთ ყოფნას.

მაგრამ, სააკაძის განძახნვა იყო სხვა. ის ისრე ადვილათ ვერ დასთმობდა თავის დიდებულს საქმეებს. იმან აქელამ იწყო მისაღებას ქართლში თავისი მომხრე თავადობისა. იმერთა მეფისაგან ითხოვა ჯარი. ითხოვა ჯარი სამესხრდამ, სადაც იმას ჰყავდა დიდძალი მომხრენი და რომელნიც ასრე იუგნენ იმისაგან დაჯადებულნი.

როცა გამოსადა ეგულა, ის უცებ ჩამოვიდა ქართლში. ჩამოვიდა, როგორც ბატონი.

იმან გადააყენა ქართლის მეფობილამ თეიმურაზ. დროებით ქართლის გამკეთა, ვიდრემ დაუმტკიცებდა იმერთა მეფის შვილს.

ღანიშნა ქიხოსრო შუხრანის იატონი ბაგრატიონი, კაცი მხნე და ჭკვიანი *). იმერნი და მესხნი მოვიდნენ. განდა ძმის სისხლის მღვრელი ბრძოლა. მთელი საქართველო გაიყო შუასედა: დასავლეთი იღვა სააკაძის მხარეს, აღმოსავლეთი თეიმურაზისა და სურამის მხარეს. არ იღებდნენ ამ ომში მონაწილეობას მხოლოდ ოდიშანნი, ე. ი. მეგრელები, სვანნი, აფხაზნი, გურულები, აჭარა ლიფიხით და ქობულეთითურთ.

ბ ა ს ა ლ ე თ ი .

მოურავის გულში ტრიალებდა გეგმის აღი, ის ათთქმის ყოყმობდა ომსა. ის ადგა საბრძოლველად და სასისხლედ იმავე ქართველთა, რომელებიც ამან იხსნა სუეგუნოდ მასშობლისაგა, რომელთაც ამან შესწირა ყოველი თავისი ბედნიერება, თავისი სიცოცხლე. ის უნდა ჭბრძოდა იმ მეფეს, რომელიც თვითონ გაამეფა, რომელსედაც ამჟრებდა თავის იმედებს, საქართველოს მომავალს ბედნიერებას; იმას უნდა დაეფარა სისხლი სურამისა, რომელიც გაეხარდნა შვილივით, რომელიც ამასთან ერთად თავგაწირული იბრძოდა საქართველოს დასახსნელად, რომელიც ამას უეგარდა შვილსედ უმეტესად.

როდესაც მიდგა საქმე ომსედ და დაინახა კახელები, სააკაძეს აუჯულდა გული. ამის გულში გაიღვიძა ამავის სიტკბოებამ. ამან მოსდგომოდნენ სამესისხლოდ ის კახელები, რომელთაც დღეს ამასით ედგათ სული ამისით შესტკეოდნენ მზის ნათელსა, ამისით სხარობდნენ ცოლსა და შვილს, ამისით გადარჩნენ თავისი ცოლშვილის თავის თვალწინ გაწვევტის ჩახვასა. სააკაძე იყო მიმდგარი

*) ეს ის ქიხოსრო ბაგრატიონია, რომელიც რუსთა მოციქულთ მიძევდათ ბორის გოდუნოვის ქალის შესართავად. მაგრამ მოსე ჯანაშვილმა წაართვა ამას საცოლო და მისცა ხოსრო მირზას, რომელიც იყო გათათრებული დაუთხან ბაგრატიონის შვილი უკანონო თათრის ქალისაგან. მაშასადამე რუსებს ვერც შეაძლევდა ამას მეფის სიძეთ.

სამესისხლოდ იმავე კახელებზედ, რომელთაც თვითონვე მისცა სიტყვით. სააკაძეს უნდა დაეკლას იაყისი ხელით თავისგნითვე დარღვენილი სიტყვით, თავისი შედეგები... საშინელი ბრძოლა ხდება მოურავის გულში: სიტყვით თუ სიკვდილი? — ქაშაღის კითხვა ჯოჯხეთის ცეცხლივით ტრიალებდა იმის გულს და გულში აქ იყო სწორეთ კითხვა სიტყვით თუ სიკვდილისა. სიტყვით თუ სიკვდილი უნდა გადაწყვეტილიყო ერთისა და ორი კაციანი არა. მთელი საქართველოს შემავალისა.

ძნელად თუ სარდალი გაიმარჯვებს, როდესაც არის ყოყმანში. ყოყმანში შეიძლება არა მხოლოდ თუ სარდალი, და ძვირით თუ გაიმარჯვებს თვით უბრალო საქმეში უბრალო მდაბიო კაციცა. გამარჯვება იმისა, ვინც გადაკვეთით დაუფლებელი მიდის საქმეზედ ყოვლის თავის ძალით, ყოვლის სისრულით, ყოველი თავისი გულით. თვით ბევრი დაკითხვაც გონებისა, ხშირათ მავნეა საქმისათვის.

საკაძე ყოყმობდა, ლურჯ და თეთრურჯ მდიდრებს გადაწყვეტილით.

მოურავის ყოყმობას დაერთო ერთი რამ გარემოებაცა, რომელმაც მოუღო ამის წყობილებას ბოლო.

ერთი საზნო ღნე სჭირს ქართველობას და მის მხედრობას. დიდხანს ამის ღოდინი არ უყვართ. თუ მაშინვე არ აკბეოთ, რამწამ მოადგა მტერსა, აყრუვდება გული, წავა შინა. დიდს ხანს მოთმენა და მტრის უურება შორიდან არ შეუძლიან. მარაბდის ამის წაკების ერთი მიზეზითაგანი იყო ეს მოკეთებლობა ქართველობისა. სააკაძის დევიზი იყო, სადაც სჯობდა უცარი ბრძოლა, ებრძოდნენ უცრეო, სადაც სჯობდა ღოდინი და მოთმენება — იქ მოთმენით ეძლია მტერი. მოთმენა ქართველს მხედრობას არსად ეჭვარა. როდესაც დავაგვიდეთ გარემოებას, არც არის ეს საკვირველი. სადაც არ არის რეკულისარული მუდმივი ჯარი, იქ ამში მომეტებული ნაწილი მიდის იმისთანა ხალხი, რომელსაც მთელი ხალხის მოვალეობა აწევს კისერზედ. იმის გარეთ გასვლა და სახლობის თათქმის უნუგეშობა ერთი იყო. აღარც სუნა აღარც თესვა, აღარც მოსავლის მოვლა, არც საქონლის მატრონობა, აღარც სხვარიგათი ოჯახის მოვლა.

ამისგან უფელა ესწრაფოდა მალე ირძილას და საქმის გათავებას, რომ მიეხედნა თავის სახლობისათვის, მიჭმატრონებოდა საოჯახო საქმეთა. ურომლისოთაც იმას იკვირე დღე ადგებოდა თითქმისა, რაც ამის წაკებით.

სააკადე არ რიგათ ყოყმობდა ამს: ერთი იმითი რომ კრიდებოდა ძმის სისხლში ხელის კასვრას, მეორე არ უნდოდა მტრის მიხტომა რადგანაც ისინი იყვნენ თავის მამულში, თავის სამეკვიდროში, იყვნენ გამაგრებულნი. ამას უნდოდა გამოეტყუებინა ისინი სამუხრანოში. მოსულმა იმერლის და სამესხოს ჯარებმა შირდაპირ გამოუცხადეს მორუაგს, რომ იმათ მოცდა აღარ შეუძლიანთ და თხოულობდნენ ამს, მიიწვედნენ სამირად.

სააკადე ისულებული იყო დამორჩილებოდა ამ თხოვნას.

„შემოწყულთა ღამქართა ვერ უჭერდი ამაღ თავსა,
სტყუართა და თვით მოსულთა, რას ვეტყოდი ამათ ავსა“.

რომ კასვლოდნენ იმერნი და მესხნი მაშინ თითქმის ნახევარი აღარ რჩებოდა ჯარი სააკადისა. მოშველე ჯარი ამაყობდა, დიდკულობდა. სააკადე არ ელოდა ამს. ის დაიძრა სამუხრანოდამ, სდაც იდგა ეს ჯარით. დაძვრის უმაღ ატულა საშინელი წვიმა და ავღარი. სიცივე უკლიდა ჯარს ძვალსა და რბილში.

დაღალული გაღურთხული წვიმისაგან, მუხლებამდის ღაფში ამოვლებული, ხელეგ-ღაბუხული მივიდა სააკადეს ჯარი ბაზალეთის ტბის შირას, სდაც იდგა. ზურაბისა და თეიმურაზის ჯარები. სსნ-ლებსა და თაჩანტურესში გაწყობილები.

მოსაშრობლად და მოსათობლად, სააკადემ შეაყენა ჯარი და დაანთებინა ტეტხლები.

ზურაბ იყო გაწრთვნილი სააკადისა. იმან იცოდა, რაც დღე ადგებოდათ ამ საშინელს დღეში ნავალს სააკადის ჯარებსა. იმან ისარგებლა ამითი. რამწამს დაინახა სააკადის ჯარი, იმწამვე ამაღ თავისი ნათბილარევი ჯარი და საშინელი სისწრაფით კასწია თავის გამზრდელის შესამუსრავად.

სწვიმდა კაკის შირულად. ავღრის მომტანი ქარი მოსისინებდა და მოჭქონდა დრუბელი და ავღარი.

ზურაბმა მოუარა სწორედ იმ მხრიდან, საიდანაც მოდიოდა ქარი და ავდარი. ის მედგარის სისწრაფით და მრისხანებით მიეტი-
ვა სააკაძის მოწვევტილსა და ავდარისკან შეწებებულს ჯარსა. უკი-
ქნა მედგარი ბრძოლა. სააკაძის ჯართ შემთავრებეს უთველი თავისი
ძალა და მიუგებენ გაშმაგებულს ზურაბსა და თეიმურაზის ჯარებს.
მაგრამ, ისეც მოდალუდთა და მოწვევტილთა მოსაზრობის და ავდ-
რისკან, დახუხუღთ სიცივისკან დაერთთ ახალი უბედურება ავ-
დარი სტეშიათ თავშირში, და არ ახელისებდა თვალებსა.

აქ საჭირო იყო ზირად მოქმედება ჯარში, გამხსნევა და გან-
კარგულება სარდლისა, სწორედ ამ დროს დადგა სააკაძე უკან. იმან
ვერს სძლია გულსა, ვერ ჩავიდა ომში, მოურიდა ზირად მინც ძმა-
თა სისხლში გარეგას. აქ სააკაძემ ჩაიღინა ის, რაც ვიგტორ-ჭიუ-
გომ ნაზოლეონ მეორის დროს 2 დეკემბერს, როდესაც უსერვა-
ტორმა დაატყუვა ზარლამენტი. ვიგტორ ჭიუგო ნაზოლეონის სა-
წინააღმდეგოთ ამართვინებდა ზარიულებს ბარიკადებსა, ჰგზავნიდა
ხალხს ნაზოლეონის ჯარების საბრძოლველად, და როდესაც ერთს
ბარიკადაზედ, სადაც საქმეს განაკებდა ჭიუგო, მოკლეს ერთი მება-
რთვადე და იმისი თოფი დარჩა ისე, მისცეს თოფი ჭიუგოსა და
უთხრეს, გვიშველე. დაუწეე შენც სროლა ჯარებსაო, ჭიუგომ ვერ
იკისრა ეს: მე ჩემი ხელით ვერ დავდგრი მოძმის სისხლსაო. სწო-
რედ ასრე მოახდინა სააკაძემაც. ის მოურიდა თავისი ხელით მოძ-
მის სისხლის დადვრას, და ეს მოძმე ჰქლავდა ამასაც და ამის საქმე-
საც, როგორც ნაზოლეონი და ამისი ჯარები ჭიუგოსაცა და იმის
საქმესაც... სააკაძე დადგა შორს და გულის კვნესით უურებდა ქართ-
ველი როგორ უსობდა ქართველსავე გულში მახვილსა, გამხნეებუ-
ლი ძმა როგორა ჰდგრიდა თავისავე ძმის სისხლს.

გაჭირდა საქმე. უეჭველად საჭირო იყო ომში შესვლა სააკა-
ძისა. სააკაძემ თავის მაგიერად შესვა თავის ლურჯს ჯხენზედ მეს-
ხი, დავით მოგორიშვილი, რომელსაც დიდი სამსახური გაუწია ამას
სამეხნადამ შპარსთა განდევნაში. ჩააღვა ამას თავისი ჯაჭვ-ჩაჩქანი,
შისცა თავისი იარაღი, დახურა თავისი მუსარაღი და გაუშვა თავის
მაგიერად ომში. გოგორიშვილი იყო დიდი ვაჟკაცი, სამინელი მათ-

ვანალი, მარჯვე მეოპარი, რიხიანი კაცი. ის ნანდვილად გმირულად მიეტია ზურაბისა და თეიმურაზის ჯარებს.

ზურაბისა და თეიმურაზის ჯარში, კახელი ედიშა ვახნაძეს¹⁾ დაწვობილობით იყო საიდუმლო შეთქმულება, რომლითაც შეთქმულები გაიფიცდნენ, რომ მოურავი, ძალით იქნებოდა თუ დალატით უთუთ მოკვლათ უკეთეს მადლს კახელები ვერ გადაუხდებდნენ სააკაძეს! დახ! კახელებმა გადაწყვიტეს სააკაძის დალატით მოკვლა, იმ სააკაძისა, რომელმაც ესენი გადაარჩინა მოლად ცოლ-შვილიანთა მღვწევტას, მთელი კახეთი მოსზობას, მოაშენა და დაამკვიდრა კახეთი, შეუკრა დაღესტანს გრიჭა, რომ კახეთის გნება აღარ შესძლებოდა. „თუ არ მოკვდა სააკაძე, დაიდუბა ქვეყანა!“ გადაწყვიტეს კახელთა, შეიფიცდნენ უკეთეს კახეთის ვაჟგაც ედიშას. შეიფიცდნენ კახელები და ეკებდნენ გაცხარებულნი შემთხვევას, რომ თვისი გადაწყვეტილება მოეყვანათ აღსრულებაში.

ბრძოლა თან და თან ცხარდებოდა. თუმცა ეოკელს საომარს სიმარჯვეს იყო ჯარი სააკაძის მოკვლებული, თუმცა წვიმა და ქარი არ ახელდებდა იმათ თვალებს, თუმცა ეოკელს მხარეს საშინლად ეტყუებოდნენ თეიმურაზისა და ზურაბის ჯარები, მაგრამ რა-კი დაინახეს იმათ გოგორისშვილი სააკაძის ცხენითა და საომარი ტანისამოსით, დაივიწყეს ეოკელისფერა, შეხურდნენ საშინლად, გააფორებულნი მიეტყუენ მოსეულს თეიმურაზის ჯარებს, შეფერხეს ასინი და ალაგ-ალაგ რიგს კიდევდა.

გოგორისშვილი ეგონათ სააკაძე. იმას მიეტყუენ შეთქმულები. გოგორისშვილი მოაზობდა ჯარებს და მოდიოდა ხოცვით. შეთქმულებმა, რა-კი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ სააკაძე ამში მაშინვე მიეტყუება თეიმურაზს, — როგორც მიმინოს ხორცი, ისრე დაინახეს გოგორისშვილს შორიდან თეიმურაზი. შეთქმულები მიეთარ-მოეთარნენ, რომ უფრო წინ წაეტყუებინათ გოგორისშვილი. გოგორისშვილმა დაინახა თუ არა თეიმურაზ, გადასთელა ჯარები და მართლაც და გაიწია იმისაკენ. აქ უცებ შემოერთნენ შეთქმულები. ამათში იყო ზურაბიც. მაგრამ, მინამ შეთქმულები დააკვებდნენ რასმე გო-

¹⁾ ზოგთა თქმით ეს ედიშა იყო ჩოლოყაშვილი. ეს შეცდომაა.

გორიშვილს, ის სწავდა კიდევ თეიმურაზს. ამან და თეიმურაზმა ჰქრეს კიდევ ერთმანეთს შუბები. შეთქმულები შემოერთნენ და დაწმენებულნი, რომ მოჰქრეს იმათი უძლეველი გმირი მოურავი, განდრეგნენ ადრიკის ერთმანეთის ზურგი და აარიგნენ.

აქ შეტი ჩარა აღარ იყო, სააკაძეს უნდა დაეხებებინა უაღაგო შებნალებისა და გულის ტკივილისათვის თავი. დაღვა დღე განჩინებისა. მისი ყოველი ჭირნახული ხდებოდა, ედებოდა ბალო. ის გააღმასებული ჩამოერა ბრძოლაში. ამის დანახვაზედ იმ ადგილის ჯარი, სიდაც ეს შევიდა ბრძოლაში ისევ გამხნევდა და მიუბრუნდა ცხარე ბრძოლით თეიმურაზის ჯარებს, თუმცა დაღვა და მოქანცულობა ცხადათ ეტეობოდათ. ეველას. დაჰქრელი ბევრი ადარვინ იყო. მორავის დანახვაზედ არია ჯარი თეიმურაზისა. სააკაძემ წაიღო შორს თავისი მტრის ჯარები, შეაყენა გროვა მკვდართა. მაგრამ სხვა ალაგებში საქმე მოურავისა იყო წაკებული. ზურაბ სპინელი სიმხნევით და მოხერხებით ეტეეებოდა ყოველ მხრივ მოურავის ჯარებს, და სარდაცმული შესძრა ისინი ყოველგან.

გაიგეს კახელობამ და შეთქმულთა თავის შეცდომა მოურავის სიკვდილზედ. იმათ შეიტკეს, რომ მოურავი ჩამოერა იმათ ჯარებს, შესძახა და სდევნის მედგრათა. შეთქმულნი პირველი დაიძრნენ სააკაძისაკენ. ისინი შესვლენ სააკაძეს. პირველი მიეგება იმას გაიციულთა და შეთქმულთა მოთავე ედიშა. „მოვიდა შენი აღსასრულის დღე მოურავო!“ შესძახა იმან და შემოჰქრა ხმალი. სააკაძე დაიჭრა. დაჭრილობა სააკაძემ ჰქრა ხმალი ედიშას და გადაადგო ცხენი იდამ. ედიშა ეცა ქვევით და წამოუძინა შუბი. მოურავმა ჰქრა ხელმოკრეთ ხმალი, გაუზო მუზაკადი და გადუჩხა შუაზედ თავი. ედიშამ იქვე დალია სული. შეთქმულებმა იკადრეს განის. მიცემა. სააკაძემ შესძრა მასზედ მოსეული ჯარებიც. სასწორი გამარჯვების იხროდა ამისაკენ. მაგრამ ის დაჭდუმა კიდევ თავისმა სიბრალულმა და სიუვარულმა. ის შესვდა თეიმურაზს. სააკაძის დანახვაზედ თეიმურაზ გაიტყა. გაქცეულს ჰქრა სააკაძემ ზურგში დახტი, მაგრამ უცემ შეინანა, ვეღარ გაიქცა სასიკვდილოთ და გამობრუნდა თვითონვე უგან. თეიმურაზის სიკვდილი და იმისი ისეც შერეულა

ჯარის დაძვრა იქნებოდა ერთი. სააკაძემ ვერ გაიმეტა თეიმურაზი, და წააგო თავისი საქმე.

არც გაიმეტა ამან თეიმურაზი და ზურაბი, რომელსაც წინდაწინვე აღუთქვა, რომ შენ სასიკვდილოთ არ გაგვირავ და არც არავის სხვას მივცემ შენი სიკვდილის ნებასაც; მაგრამ გაიმეტეს ეს ზურაბიც და თეიმურაზიც. ზურაბი შედგარებით ესეოდან სააკაძის ჯარებს, იმან გაჭყანტა უოველ მხრივ ჯარნი მოწინააღმდეგეთა, გაუსია იმათ ცხენოსნები სადევნელად, და თუითონ დანაშთენი ჯარით მოებრუნდა მოურავსა. ის მოექცა იმას უკანა მხრიდაც და მოკლეს საშინელი მრისხანებით. ჯარი მოურავისა მოემწყვედა შუაში. შეიქმნა შედგარი ბრძოლა, ბრძოლა ძმათა ერთმანერთში. ისრე არასოდეს არცხარდება და არა მწვაუდება ომი, როგორც ომი ძმათა შორის. გარკვეუ შტურთა, რა-გი არ იციან ერთმანერთის ამბავი, ხასიათი, არ არიან ერთმანერთს შეხვეულები, აქვთ ერთმანერთის რიდი, ერთმანერთის შიში. ძმანი იცნობენ ერთმანერთს, იციან ერთმანერთის ნაკული და უოველი თვისება, ამის გამო არა აქვთ ისრე ერთმანერთის რიდი და შიში, ეგვიტებიან ერთმანერთს უკანასკნელებამდის. საშინელება იყო ეს დაუფიქარი ძმათა შორისი ბრძოლა ბ ა ს ა ლ ე თ ი ს ა. მოწყვეტილი და მოქანცული მტარი ჯარი სააკაძისა, რომელთაცან აღარც ერთი აღარ იყო დაუკოდავი, ებრძოდა თავგანწირვით ზურაბის ჯარებს. თავის მხრივ, ზურაბისა და თეიმურაზისა ჯარები ამჯობინებდნენ მთლად გაწყუტას, ვიდრე მოუმარჯვებლობას... ზურაბი განატყდა საშინელი სიმარჯვით ომს. ის უკეთესთა და უმეტესთა შემართ თსევედა მოურავს. მოურავი დაიჭრა ვიდრე რამდენჯანმე. ის იცლებოდა სიხსლიდამ, ის ცოცხალ-მკვდარი გადმოფარდა ცხენიდან, თავისმა ჯარმა სასწრაფოთ გაჰხადა ამას ჩაჩქანი, დაიღეს ხელში. გამოაზეს შუა ზურაბის ჯარები და საშინელი ბრძოლით ძლივს გამოასწრეს თავისა ბრძანებელი სამშვიდობის.

გამარჯვება დარჩათ თეიმურაზისა და ზურაბის. არც ერთი კაცი, როგორც გამოხნდა შემდგომი, არ გადაჩნ დაჭრას ამ საშინელს რაში არც თეიმურაზისა და არც მოურავის ჯარში. მატონე მოგვიანხრობს, რომ ამ გვარი ცხარე ომი ძნელად თუ მომხდარა როდისმეო.

დაშარცხდა მოურავი, და ვინ იცის, კოსტუმპოსავით აშანაც. შესძასა: მოვიდა საქართველოგ შენი დასასრულით... ბაზალეთის რმის უკან საქართველოს ზოლიტიკური სიტყვებზე გათავებულლი იყო, ბაზალეთში თეიმურაზის. გამარჯვებამ მოუღო საქართველოს თავისუფლებას ბოლო.

საშინელი მხეცური და არაკაცური იყო ქტევა თეიმურაზისა ტევეებთან. იმან დასახინჩა და დახეობა ვეელა ის მოთავენი და სარდალნი, რომელნიც სააკაძის ჯარიდამ ჩაუყარდნენ იმას სელში. არც ხეყნა, არც ვედრება, რომ ნუ აკადრებდა თავის თავს ამგვარს ქტევისა და ნუ დასდებდა ამით ნასადს, არ გადიოდა თეიმურაზთან. გამოსულმა მოთმინებდამ იმერთა სარდალმა ხოსია მაჭავარიანმა, რომელსაც თეიმურაზმა დააჭრა ყურები, მიჰყო შირი თეიმურაზს და აკადრა ისეთები; რომელსაც არამც თუ შეეყეს და უკანასკნელისაც არ აკადრებენ...

სააკაძე იძულებული იყო გასწვლოდა კვლად საქართველოს.

სააკაძის ერთი შადალ ღირსებათგანი იყო ისა, რომ არასოდეს არა სდევნიდა შირად თავის მტრებს. ეს კიდევ ცოტაა. ის არა ჰხოგავდა ბრძოლაში ქვეყნის მტერთა, — მე ვამბობ შინაგანს მტრებზედ, — მაგრამ, როდესაც ისინი ჩაუყარდებოდნენ სელში, ეს ეპურბოდა ღმობიერად, ღირსებით, არას ოდეს არა ჰხდოდა იმით არც სასისხლოთ, არც საუზატოურად. ამის მაგალითს ვხედავთ ყოველს ნაბიჯზედ. ავიღოთ შადიმან ბარათაშვილი. შადიმან ხდება ეოველი იმისი უბედურების თავი. შადიმან სდევნის ამას სასიკვდილოდ, სდევნის ამის ცოლშიც, ძმებს, უწყამს სახლკარს, სარჩო-საბადებელს, ადებინებს შეეყეს ამის დაზედ სელს, სდევნის თავის ქვეყნიდამ. სააკაძე ბრუნდება საქართველოში, ხდება დიქტატორი ორი საშეფოსი, სულიცა და ხორციც შადიმანისა არის ამის სელთა. მაგრამ უხდის სამაგიეროს სააკაძე?! სრულებითაც არა, არც-გი აგონებს თავის ამბებს. შადიმან შიკიდობიანათ ათავებს თავის დეეებს თავის სამშობლოში. ერთი შირველი მტერთაგანი და სასტიკი მდეგეელი სააკაძისა იყო ფარსადან ციციშვილი. ეს დაცვა ფელის ცისეში ამის დედას, ძმებს და მთელს ამის ძმთა ოჯახობას ამის მტრო-

ბოთ, უზირებდა მოწყვეტას, მოუკლა კიდევ ერთი ძმა. შემდეგში სდევნიდა კიდევ სააკაძეს და კვლავ დედა იმას სწავსუთილად დაბრუნებულს მოსაკლავად, და სხვა ამ გვარები, მაგრამ რას ვხედავთ? სააკაძე არც-კი აგონებს ამას. პირიქით შაჰ-აბაზის შემოსევასედაფარსადან ხდება პირველი კაცი და ლუარსაბის წაყვანის უკან ამასაყენებს შაჰი მეფის მაგიერ. ქაიხოსრო ჯავახიშვილი იკვლევს რამდენჯერმე ამის სახლსა, აუბატიურებს ამის დედასა, — ხალხის თქმით ამის პერანგის ამხანაგს აკეთებინებს ბიანასათ, — სტატებს სარჩოსაცხობრებულს, ამატიმრებინებს მეფეს ამის ერთგულს კაცებს, უკლამს ფარსადან ციციშვილთან ერთათ სააკაძის საკუთარს ციხესედა დედა ამის დროს ძმასა. მაგრამ რით უხდის იმას სააკაძე? — როცა ბრუნდება ძლიერებით მოსილი სწავსუთილად, ჯავახიშვილი გარბის იმერეთს; სააკაძე უუკლებს კაცებს და აბრუნებს უკან. არაკითარს ვნების არ აძლევს იმას, პირიქით როგორც ზემოთაც ითქვა, ბეითაღმან საციციანო მამულებს აძლევს ამას. მხოლოდ, როდესაც შემდეგში კიდევ ქაიხოსრო არ იშლის ამის მტრობას, ის უჩივის ამას სამართალში და სამართლითა თხოულობს თავის საუბატიუროს. უკლას პატივება შეუძლიან, და რომ ქართველმა კაცმა მიუტეკოს ვისმე ცოლისა და დედის გაუბატიურება — ეს ძნელი წარმოსადგენია. მაგრამ, რას ვხედავთ? როდესაც შაჰ-აბაზის პირველი შემოსევის უკან ფარსადან ციციშვილის დანმარებით თეიმურაზ ჰვატონობს ქართლშიაც, ქაიხოსრო ჯავახიშვილის ბესლებით და სხვა დიდებულთა შეკრებით აძლევს ქაიხოსრო ჯავახიშვილს გასაუბატირებლად ამის მოხუცებულს დედას, თამარსა, რით უხდის ამას მოურავი თეიმურაზს? — განთავისუფლებს თუ არა ქართლ-კახეთს სწავსთავან, თეიმურაზს აძლევს ორთავე სამეფოს, აძლევს ფას დაუდებელს სამეფო საგანძურს, რომელიც არჩილ მეფის სიტყვით, ერთ სამეფოდ ისიც ჰქირდა, აძლევს თავის-თავს; თავის ცოლს, თავის შვილებს საყმითა. ამავე დიდებულს ქვევას ვხედავთ კოლოტაურის საქმეში: კოლოტაური სდევნის სააკაძეს სამშვიდობოს გასულს ლუარსაბ მეფისგან განდევნის დროს. კოლოტაური თავისი ყარაულებით უზირებს ამას მოკვლას. სააკაძე ჯერ ეხვეწება თავი დამანებო. ის არ

ქმეობა, ბწყის სსსიკვილით. მორავი მარტო შუბის ვიგლიტს
ქვრავს, კადმოკლებს ცხენიდა და არ იმეტებს იმას სსსიკვილით,
ანებებს ასრე მიბნედილს თავს. ამასვე ვხედავთ ანდუეფარ ამილახვრის
და ქაიხორცო ბარათაშილის შესახებ. იტის ასკარად ამათი მოლდა-
ტობა ქვეუნიის, მაგრამ ის ამათ არ იმეტებს დასახტვათ, ის მხო-
ლოდ ატევეებს ამათ. ამგვართვე ექტევა შემდეგში თეიმურაზს,
როდესაც გაუგებს იმას დალატს. ამგვარდვე ექტევა ზურაბს. იმას
ბქეს ათასი მიზეზი და შემთხვევა უფს ამთ მაგიერი, მაგრამ ის
არა კადრულობს იმას, ზირიქით ის აც რას უთვლის ზურაბს ბახაღე-
თის ომის წინ, როდესაც დარწმუნდება, რომ ზურაბ არამც თუ მიემ-
ხრო თეიმურაზს, ზირიქით ეს ხდება ფარხმალი თეიმურაზისა.

„ვირ ცოცხალ ვიყო, შენც გქონდეს იმედი სიცოცხლისაო.
ესე სიტყვანი განსოვდეს სიძის მონახულ ბრძისაო:

ვიდრემ ცოცხლვარ სიკვილი შენი სხვამ ვერ იგვრძისაო,
შენი სადავეც საკვდავად ჩემსუდ ნუ აიძვრისაო“.

იმ დროს, როდესაც მოსიხარობა, გვარებისკან შთელი სა-
უვარეულოსა და მათი ერთგული საუბოების ამოწყვეტა ითვლებოდა
თითქმის სსსხელც გმირობათ, სისხლის დვრა თავისი საკუთარი
ინტერესებისათვის მაახნდათ შექტევათ არც ერთი უბრალო სისხლი,
არც ერთი საქმე, რომელიც გვიჩვენებდეს მორავის ზირფრულს
დტოლეილებას, იმის სულმოკლეობას და სულდაბლობას, ვერ ვხე-
დავთ, და თვით იმისი მოსიხარნი მტერნიც ვერ გვიჩვენებენ ამას.

აი რა ზასუხს გვადქევს თვითონ სააკაძე ამოხედ.

„შეც შემქლო ამხანაგთა, მბეზღართა მტერობანი.

მაგრამ დავთში, უველას უევი მიტემა და ფერობანი.

ში ის თვის, რომე ამათ მექნა აობრებულთ შენობანანი“.

„სისხლის და ცოდვის ორისაც ვიყავ ნიდაც კრძალული.

მაგრამ ქართლის მიხდოდა რგება და შწვე სისარული,

მათ მოჭეუნოდა კეთილი, მისეც კმხო დარი დარული;

მათთან სიკვილილს ვჟერვიფავ, რის ვიყავ ცაუმწარული“.

მაშინაც კი, როდესაც თეიმურაზმა, ამისგანვე გაძევეიულმა ორს სამე-
ფოში და ათასგვარად დავალებულმა გაიშტა ეს სსსიკვილით, და

შემდეგ ბაზალეთის ბრძოლისა და მარცხისა, გავარდა სტამბოლში, აქაც კი ის სტდილობს თეიმურაზის სიკეთე გაუწიოს და არავისთან მის მტრობას არ იხენს. ¹⁾

ამ დროს აქვე იყო ერთი ქართველი თავადი, თეიმურაზის ელჩი, სახელად მოჩაო (მოყურავი ან მავრო). რომელსაც მეფის მონდობილებანი აღესრულებინა. მისიონერებმა ამ ქართველის ეოფნა რომ შეიტყეს კასტანტინეპოლში, საფრანგეთის ელჩის რჩევით დაუახლოვდნენ. ქართველ ელჩსაც დიდად გაუსარდა მათი ნახვა და დაარწმუნა: თეიმურაზს დიდათ გაეხარდება თქვენი მისვლა და დიდი პატივისცემით მიგიღებთო. საფრანგეთის ელჩმა ის თავადი რაგვადგერმე მიიწვია თავისთან სადილად, რომ მისიონერები დაესლოვებინა მისთვის,, (თამარაშვილი კათოლ. ისტ. საქართ. გვ. 99. ²⁾

არამცთუ მტრობას არ იხენს აქაც თეიმურაზისას, კიდევან ქვეყანას თავს ისე უჩვენებს, როგორც მის თეიმურაზის ერთგულს და სტდილობს მისი კარგი ჩაგონოს მისიონერებს, რომელნიც მიდიან თეიმურაზთან. ამგვარვე უჩვენებს ყველას რათავან მას იქ უყურებენ, როგორც თეიმურაზის ელჩს.

და ეს ხასიათი — ხსნი:თის ნამდვილთა დიდებულთა და ძალა გაუდრეკელთა კაცთა. რამწამს გადავიდა კაცი შირადობაში, გაჭევა შირად ჭაფრის ამოყრას, გაჭქრა მისი დიდება, წახდა უოველი მისი დიდებული წეობილება და საქმე, წრიოკდება თვით ისიც, ეცემა იმისი ავტორიტეტი საღმის თავალში. სააკაძე იდგა ყველა ამხედ

¹⁾ 1626 წ. როდესაც სააკაძე განდევნილი საქართველოდამ შემდგომ ბაზალეთის ბარგოლასა ზურაბისა და თეიმურაზისაგან იმყოფებოდა კასტანტინეპოლს, ამ დროს გზათ საქართველოში გამოიარეს აქ კათოლიკეთა მისიონერებმა თიანეთელების ორდენის ბერებმა აი რას ვკითხულობთ თამარაშვილის წიგნში კათოლიკობის ისტორია საქართველოში.

²⁾ როგორც სჩანს ეს მისიონერები იყვნენ გამოგზავნილნი ნიკიფორე ანუ როგორც ზოგან ეძახიან, ნიკოლოზ, ბერი ანუ ერბახი, ერბახი, რომელიც სააკაძის დროს იყო გავზავნილი ევროპაში, როგორც ზემოთაც ითქვა ევროპასთან გასაცნობლად და დასახლოვებლად საქართველოსთან.

მადლა. იმას, ჭქონდა ერთი აზრი და ამ აზრს სწინაგდა ეგელას, აქ ავიწყდებოდა ეგელას. ის იდგა ამ ხასიათით მადლა თვით იმ ხასიათებზედ, რომელსაც გვისახავენ ევროპის სასულიერონი ზეტეები მსოფლიო კენა, ბაირონი, თავის მარინო ჭაღიერის წინასიტყვაობაში ამბობს, რომ, თუმცა წინათაც თანაუგრძობდა სასოგადო საქმეს, არცრინო ჭაღიერი, მაგრამ თავგამეტებით ამ საქმეებს მხოლოდ მაშინ შეუდგა, როდესაც არისტოკრატებმა უზატოურება მიუყენეს ამის ცოლსათ. და ეს ისრეთი ფსიხოლოგიური ფაქტია, რომ ღირს ზატოებისდებათაო, და თითქმის ეგელა დიდებულს საქმეში ურგვია რამ ზირთვნიელი. მაშინ, როდესაც ამისთანა ძლიერი ცდინების მადლი ზატოისნებისა, დიდებული ხასიათის ზეტრინი, როგორც დიდებული ბაირონი, რომელმაც თვით შესწირა კაცობრიობის ბედნიერებას თავი, თხზულების იდეალათა ჭრაცხავს მარინო ჭაღიერის მსგავსათ ზირთა. — ამ დროს ჩვენ იმ საქმეებს დაცემულს და გაფუჭებულს დროს ვხედავთ სააკაძეს, რომელიც არამც თუ არა ხელმძღვანელობს სასოგადო საქმეში ზირთვნიელი ფტოლოგიებით, არამედ ავიწყდება აქ ეფეული ზირთვნება, ავიწყდება თავი, ცოლი, შვილი და უოველივე ისა, რაც შეადგენს კაცისთავის ამ სოფელში უძვიროვანესს საუნჯეს.

ამგვარი უნირქა და თავდადებული ქვეყნის საქმეებისთვის ხასიათი იყო მიხეზი, რომ ერთი უბრალო კაცის შვილი, რომელსაც მტრობა ათას ცილსა და სასიზღრებას სწამებდა, დარჩა დაუვიწყარი ხალხის ხსოვანში.

სრულიად ზეტონ იოსელიანის შოგონებათ უნდა ჩავთვულოთ ის სასიზღარი თქმულებანი, რომელიც იმას აქვს მოფხანელი თავის წიგნში სააკაძეზედ და რომელიც ვითომც იმას ხალხში ჭქონდა ეს კაცონილი, როგორც მაგალითათ ანდასა კანაღულს ჩაღაზედ. მე თვითონ ვარ ქართლელი, ქართლში დაბადებული, ქართლში ნამსახურნი, დაბადებიდამ დღევანდლამდის თითქმის სულ ხალხშია დავტრიალებ, ვიცნობ მადლათაც, შუა და დაბაღს სასოგადობათაც; ეუგდებ და თითქმის ყაგროვებ ყოველს გვარს თქმულებას არამც თუ ასრეთს გაცხედ, როგორც სააკაძე, და ყოველსავე მას, რაც ჭსახავს

ჩვენს ისტორიას, ჩვენს წესებს, ჩვეულებას, გონს, ხასიათს, წესს, ადათს, და შხვაგვს იმ ანდასებებსა, რომელნიც სააკაძესუდ ზღა-ტონსა აქვს მოუკანთილი, სრულად არ გამოკანთია. არამც თუ არ გამოკანთია, მიეთხზავს განგებ იმ კაცთათვის, რომელთაც იციან უფ-ველგვარი ძველი თქმულებანა და ანდასანი, და იმათაც-გი გაჭკვი-რუებით, ეს გაგონება ზირველი უფილია იმათათვის. მართალია, არის ანდასა კარაღულს ჩაღასუდ დარჩენილი. მაგრამ ამ ანდასაში სრულად არ არის ხსენება არც შაჰ-აბასასა არც სააკაძისა. ეს ან-დასა არას დარჩენილი ხალხში გამოსახატავად, რომ დაუხვეკველს სიმდიდრეს კაცი რჩებოს თავის შეხვეულს სიღარიბეს. ამ ანდასის თქმით ევენს მაჭკვარეს კარაღუთიღამ ერთა მშენიერი ქალი, რომელიც ევენს აიუფანა თავის ჭრამში. ის ჩაწვინეს გერმასა, ფარხის და წარას ქვეშაგებში. ქალს ეჩოთიარა ესა და შენატრა: „სადა ხარ ჩემო კარაღულო ჩაღაო!“ ეს არის სრულად ამ სახით უველგან მთელი საქართველოს კუთხეში ანდასად თქმული. აქ არც სააკა-ძისა, არც შაჰ-აბასასა, არც სხვა ვისიმე ხსენება სრულად არ არის. ¹⁾ არ იცის ზღატონმა, რომ იმგვარი დიდებულნი კაცნი, რომორც შაჰ-აბასა, თავის დღეში თავის თანასწორად ზატის არა სტეპენ იმ კაცთა, რომელნიც ასრე დაიმტრობენ თავსა, რომ ამას დაუწიონ მაჭანკლობა. რისთვის დასწამა ამ გვარი საზიზღრებაანი ზღატონმა სააკაძეს? — ძნელია მისახვედროთ, ვინც არ იცნობს იმის ნაწერებს, ვინცარ იცის იმასი ხასიათი. ჯერ ერთი ესა, რომორც სხვაგანაც უჩვენეთ, ზღატონს ოდონდ ეწერა და არ დაგიღვედა,

¹⁾ კარალეთში დღესაც დაწვრილებით ლაპარაკობენ ამ ქალზედ და ასახლებენ, ვისი ქალიცა ყოფილა: ყოფილა თიკა, მაზანდარაშვილს ქა-ლი. რა-კი ვერ შეუწყნარებია ამ ქალს დიდება, ყვენს ისევ გამოუგზავნია სპარსეთიღამ თავის სოფელში, თავის დედ-მამასთან. სადაც ეს ახსოვთ, ისიც ეხსომებოდათ, ვინც იყო ამ ქალის გაცემის მიზეზი. მაგრამ, ჩვენ ვიცით, რომ ზღატონ არაფრის წინ არა ბრკოლდება და იგონებს მას რაც სხვებს სიზმრადაც არა სჩვენებიათ. ალბათ მოსე ჯანაშვილი ამისგან იღე-ბებდა ნიშუშებს სააკაძის შესახებ მოგონილი ცილებსა, მაგრამ მოწა-ფემ დიდ-დ გადააჭარბა თავის მოძღვარს.

რომელიც უჩვენებდნენ საქმის ხისწორეს. ამასთან ზღაპრანი იყო გატაცებული კლერიკალი. იმისთვის სავსაო იყო, რომ ამ მიმართულების კაცთა ან წიგნთა ეხსენებინათ ვინმე ცუდათ, რომ ამას ეს დაეჭვებინა, გამოეკვლევათ გაეშვა სტამბაში; როგორც შეურუველი ქეშმარიტება და გაესტუმრებინა ხალხში თავისი დამატებებით, სართაულებით, რომელნიც არც ამ მთისა და არც იმ მთისანი იყვნენ. ამოიკითხა ზღაპრნმა ნიკიფორეს ან ანტონ კათალიკოსის წერილებში, რა სააკაძე იყო ღვთის კარკეზანი, ის იყო მიზეზი ღუარსაბის წამებისა: ღუარსაბ იყო უმანკო, ქრისტეს სჯულისთვის თავდადებული.—და ეს სავსაო იყო ზღაპრნისათვის, რომ სააკაძესთვის არამც თუ დაეწამებინა ის ცილები, რომლებსაც უძღვნიდნენ ამას გაუგებრობით ან მტრობით, და დაერთო ზედ კიდევ ათასი თავისი შეთხზული ცილებიცა. ერთის შეხედვით ზღაპრნი თითქო აქებს სააკაძეს. მაგრამ, როდესაც კაცა ჩაათვიქრებდა ამის ნაწერებს სააკაძეზედ, ამ კაცში ჭხედსვს, დიდებულს სახეს-კი არა, ჭხედავს რაღაცა დაუდებარს კაცს, ქვეყნის მტერს, უსაბუთო და უახრო მისისასრს, ავასაკს, როგორც კიდევ ზოგიერთში ეხვენათ ამის ნაწერებიდამ, სხვათა შორის „Новое Время“-ში ამაზედ სტატიის დამწერის, და სხვათა მრავალთა.

ზირიქით, მე სხვა ანდაზები და თქმულებანი მაქვს გაგონილი ამ დიდებულს კაცზედ, რომელნიც ჭისხავებ ხალხის შეხედულებას ამასა და ამის მტრობაზედ, რომელთაც საჭიროდ ვრაცნ, მოვიყვანო.

1, ერთხელ მეივე უაფილა სდაც საზაფხულოდ გასული. მჯდარა თავისის დიდებულებით ჩრდილოში, მთის ფერდობზედ. ამ დროს მიმავალბულა მეივესთან დიდი მოურავი. როგორც მართ-ზოვდა მაშინდელი ზრდილობა და ეტიკეტი, ის კადმომხტარა მორიდიმუ ცხენიდა და გამოუწვივა მეივისაკენ. მეივეს სდგომია უკან ერთი დიდებულთაკანა. წამოსულა თუ არა მოურავი მეივესთან, ამ დიდებულს ხელით უნიშნებია იმისთვის—გაბრუნდი უკანაო. სააკაძე, კათალიკოელი, შეძგვარა, და ზატარას ხანს უკან ისევ გაუწვივა მეივი-

საკენ. მეფის უკან მდგომს დიდებულს ახლა უფრო ძალიან უნიშნებია — გაბრუნდი წადიო. სააკაძე კიდეც შემდგარა ვაკვირვებულები სხონით, მაგრამ ისევ წასულა მეფისაკენ. მაშინ ამ დიდებულსაც და სხვანათაც, რომელთაც მეფე ვერა ჰხედავდა, ისრე გადაწყვეტილი უნიშნებიათ გაბრუნება, რომ სააკაძე უხებურად გაბრუნებულა უკან. მეფეს გაჭკვირვებია და უკითხავს: რა ჰქვას ეს მოურავმა? დიდებულთა მოუხსენებიათ: მაგას რა-კი თქვენთან სინიღისი წმინდა არა აქვს, უშინიან გაჭკვირვული არა გქონდეთ მაგისი თქვენსეუდ ბოროტი განზრახვაო. მადიოდა და რა-კი დაგინახათ; რომ თქვენ სულ თქვენი ერთგული დიდებულნი გეხვივნენ გარსა, ამის გამო შეჩერდა და დაიწყო ფოქობა — მივიდე თუ არაო: მივიდე, ვაი თუ როგორ იყვებს საქმე, არ მივიდე ვაი თუ რა იფიქროსო; ბოლოს მაინც ვეღარ გაბედა მოსვლა და გაბრუნდაო.

2, მეფემ მიუსია ქორიასულები ჯარებით შესაზღვრობლად სააკაძეს თავის სოფელს ნოსტეგში. რიდგან იცოდნენ, რომ სასლში იმისი შეზღვრობა იყო ძნელი, ამისგამო ქორიასულებს ჰქონდათ ბრძანება, მისულიყვნენ დამე ჩუმად ჯარებით, ჯარები ჩავმაღათ ნოსტეგის მახლობლად მდებარე ტვიანის ხეგში, იქ ჩატეულები ნათ მოურავი მარტოკა და შეეზურათ და მოეყვანათ მეფესთან, ან მოეკლათ. ქორიასულებმა დამაღეს დამე ხეგში ჯარები მახლობლად ნოსტეგში, თვითონ რამდენიმე მხლებლით ჩავიდნენ ხეგის ჩრდილო ალაგას, და ახლეს მოურავს კაცი, შეუთვალეს მოკითხვა და სთხოვეს ამათთან ჩაბძანება მარტოკა, რომ დიდი საიდუმლო გვაქვს სათქმელიო. სააკაძემ სთხოვა, ჩემთან მობრძანდით, თუ სათქმელი რამე გავით საიდუმლოთა, აქ უფრო ადვილად ითქმისო. ისეთი მძიმე საქმეაო, იმათ შემოუთვალეს, რომ ჩვენ თუ ვინმე გუნახა თქვენთან მოსული, მაშინვე გაგვიგებენ და ადარც ჩვენ, ადარც თქვენ გაბოგინებენო. სააკაძემ შეიტანა იტვი. იმან განსტუმრა იმათი კაცი მოახსენე, ვიახლებით-თქო, — და, რა მოიშორა, ის თვალიდაძი, უბრძანა თავის ამაღასა და მხლებლებს, ჩუმათ ტვის ზირ ზირ იარადით ხელში მოზარულიყვნენ იმ ადგილის მახლობლად, ჩასათრებულიყვნენ და ზირველსავე დაძახებაზედ, მაშინვე

მშველეთიყენ. სააკაძე. ჩავიდა სტუმრებთან, ქორიასულები, რომლებიც იყვნენ დიდებულთაგანნი, მოგებებინ მოურავს დიდის აღკრისითა და თავაზით.

— რისთვის გასწვილხართ დიდებულ და ძვირფასო სტუმრინო? — ჰკითხა იმათ მოურავმა.

— დიან შიძიმე საქმისთვის, მოახსენეს იმათა. შობიდანდით ამ მუდრო და ვრუ ადგილას, რომ არავინ შეგვიშინოს და იქ მოგახსენებთ ვგვალაფერს.

ისინი გაუძღვნე მოურავს "ხეგ-ხეგ, სადაც ჰეგუდათ ჯარი ჩამალუღი.

-- კმარა, — უთხრა ამათ მოურავმა, შემდგომ კარგა მანძილის გაფლისა, — ამას იქით შე ვეღარ გიანლებთ, რადგან აქაც საკმაო ვრუ ადგილია, აქაც ფრინველების მეტი ჩვეს ვერავინ დაგვინახავს.

მეტი ცოც არ იყო ქორიასულები უნდა შემდგარიყვნენ. იმათ ჩაიყენეს შუაში მოურავი და გამოუცხადეს, რომ შეთვის ბრძანება გვაქვს უნდა დავიჭიროთ და შეკრული მიგვგვაროთო. რადგან თქვენსუდ ძალიან გამწურალი ბრძანებიაო. თუ არ დაგვებდები, ბრძანება გვაქვს აქვე აგვაოთო.

— შეთვის რახვასა და ბრძანებას ვინ წაუვა. — უთხრა იმათ მოურავმა, — რა ძალა შემიძლიან! ეს მე და ეს თქვენ, შემკარით და წაშიფვანეთ შევესთან. იქნება შეივემ არ ივადროს განუკითხვად ჩემი სიკვდილი.

-- უნდა აიხსნათ იარალი, — უთხრეს ქორიასულთა.

• მოურავმა აიყარა იარალი და მისცა.

— უნდა შეგკრათ და ისრე მიგვგვაროთ შეივეს, — უთხრეს კიდევ იმათა.

— როგორც შეთვის სურვილი იყვეს, — უთხრა სააკაძემ,

მაშინ იმათ შემოხსნეს თვით სააკაძესვე ხანჯლიან შემოსაკრავი მოქსოვალი აბრეშუმის ქამარი და დაუწვეს შეგვრა ხელებისა. ისინი უფჯარედინებდნენ შესაკრავად უკანიდამ ხელებსა, რომ აქ უცებ სტაცა მოურავმა ორთავეს თითო ხელი კისერში, გავქნა, უკრა ერთმანეთს თავი და შეაჭულიტა ორივე ქორიასული ერთმანეთს.

— მოსძებნეთ იმათი დამალული ჯარი! — შესძახა თავის მიმალულს ამაღას სააკაძემ განრისხებული მჭკქარე ხმათ და ამაღა ამისი დაემკა ხეში და მოედო ხშირი ტუეებისაკენ.

სამინელი შრისხანე და მედგარი ხმა სააკაძისა მოედო გრგვინვით ერე ხეობას, და მოესმათ შეფის ჯართა შინამ სააკაძეს კაცნი მოაგნებდნენ იმათ, ისინი კიდევ მოედვნენ წარდაცემულნი ტუეს და ასწრაფოდნენ თავების შექლას.

საკაძემ დახრტილი იასაულები გაუგზავნა შეფეს და შეეკითხა, რათ შამისიე ესქნია.

3, ხვანთქრის კარსედ, როდესაც მივიდა სააკაძე, ხვანთქრის ფაღავანებმა გაითხოვეს სააკაძის კაცები საფაღავანოდამ. ცხმალებმა წაუქცავეს მოურავს ეველა მოჭიდავენი. მაშინ თვითონ მოურავმა გამოითხოვა ზირველი ფაღავანი ხვანთქარისა, და წინადგე დაადუბანა ზირობა, რამ არც ერთს მხარეს საწყენად არ მიედო, თუ ამ ჭილაობაში ან ეს მომეყვარაიყო ან ხვანთქრის ფაღავანი. გამარჯვებისაკან წაქეხებული ცხმალოს ფაღავანი ეტა ლომივით სააკაძეს. სააკაძემ აუჩქარებლივ სტატა ხელი იმას, აიყვანა მადლა, დასეთქა ადგილხედ. და როდესაც იმან ძირიდამ კიდევ დაიწყო ასადგომად ფართხენი, დაადგა ცალს ეყხხედ ეყხი, ცალ ეყხში სტატა ხელი და გაჭხია ზედ შუახედ.

ესა და ამ გვარი მის ძაღისა და მტურთავან ბუნდობისა და დემინის ანდაზები მრავალად დადიან ხალხში. ხალხში ხშირათა სათქმულად იმისი სიტყვები: „ბევრს თავადს მოუბილდება ჩემებრივ ახნურობა!“ „რაც კაცს თავისთვის უნდოდეს, სხვისთვისაც მას ინდომებდეს“. „კაცი გაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს წრდილობა“. „ზოგჯერ მეც მათქვამს თავისთვის, რისთვის დავიბადე!“ „ზოგნი შესტრფიან სოფელსა, ზოგთ დავიწვივეთ შობანი!“ „ავსა კაცსა მამბულრობა მაინია დიდ საუნჯედ“. „ზოგჯერ უჭხელი საქმე ვქენ, მარტომ გავსტუხე რაზმები!“ „გზას დამიგდებდნენ მებრძოლნი, ვერ მიბედავდნენ შებმასა!“ „კარგიც რომ კაცთან ბევრი ქქანს, მტერს მამინც არ ეკეთება“. „რა გაჭირდის, უკეთ შევსძლი, ასრე მქონდის ამის ჩვევა!“ „ღარმან ჩემთვის მოიდრუბლა აღარ

არის მზინია, ვისედაც რომ სიკეთე ვქენ, მე შემიქნა ზინია“ და სხვა.

არც ერთი მოურავის ჩირქის მომცხები, იმისი ღირსების დასამტრობი თქმულაბა მე არსად არ გამოგინია, და ვიმეორებ არც ზღატონს და არცაჳის სხვას ჩვენს მწერლობაში ჩემოდენა არ უგლია ქართველს ხალხში და არც დაჰკვირვებია ხალხის აზრსა და თქმულობას. მით უიერო საკვირველია ამგვარი შადლი ხსოვნა ხალხში სააკადისა, რომ ჩვენი თუ გარეშე მწერადნი და მწიგნობარნი, მოცულნი ღვთიან მოყვარების გამო ლუარსაბის და თეიმურაზის ტრფიადლებითა და სიუგარულით, იგონებდნენ ეოველს ცილს, ეოველს საზისდრებას სააკადესედ, სწერდნენ და ავრცელებდნენ ამ ამბებს წიგნით თუსიტეკიერათ ქვეყანაში. შაკრამ, შინცა და შინც ვერ გასტანა ამ უაზრო ცილება ხალხში. და არც არის ეს საკვირველი, რადგან აკრეადვილად ვერ დაივიწყებს ხალხი იმგვარს კაცს, რომელმაც იხსნა შთელი ხალხი მოსზოდვისაგან და რომელსედაც ერთი შტერთაგანი სააკადისა ეუბნება მოსაშართლეთა, რომ „მოურავის კადადგომა იქნებოდა ჯერ ღვთისა და შემრე შთელი ქართველების დადატიო“.

დაიხ, არ დააჯერეს სააკადე იმ ცილსა, რომელსაც ჩვენი ეკლესიასტნი სცხებდნენ ამ დიდებულს კაცს, ავრცელებდნენ ამკვარსაცილსა ახალი მწერადნიც: ჩუბინოვი, ნიკიფორე ბერი, ზღატონიოსელიანი, მოსე ჯანაშვილი ასე გასინჯე, ერთი წიხლი საბანიისაც-კი ერგო. ზღატონ არა სჯერდებოდა ცველს ცილებს, თავის შეთხზულებსაც უმატებდა ზედ. ¹⁾

¹⁾ თითქო განგებოა, სააკადის სახელს ისტორიაშიაც თან დასდევს. როგორც რუსები იტყვიან, недоразумѣние. იყო ვინმე თარხნიშგლი სახელად თარხანი, რომელიც იყო სიტყვა—მანვილი ზუმარა, თავის მასხარობით მიღებული მეფეებთან, ეს იყო შვილის-შვილი დიდი მოურავისა. დღეს ბევრია იმის სამასხარო და ზოგი ცინიზმით საესე ანდაზები. ამ თარხანზედ თქმული ანდაზები ბევრს ჰგონიათ იყვეს თქმული დიდს მოურავზედ, რომელთაც მცირდება ამათს თვალში დიდება ამ სახელოვანის კაცისა.

ზურაბ და თეიმურაზ.

ყოველი წინასწარმეტყველება სსაკადის, რომელიც შეუთვალა თეიმურაზს, ზურაბს და სხვა ქათველთა, ყოველივე სრულიად ახდა:

„ეველამ იცით, რომე ქართლი ჩემის ხელით დასსნილია, თავარ შეიტყობთ ამას იქით, მტერი კიდევ ახსნილია, ჩემის ხმლითა ნაშფერისა გულის შირი წახსნილხა,“

„უჩემობა დახნდების, ბალი იქნას აბადება.

მძლავრს მტერსედა გაგიჩნდების, ვის გაქვს ხმლისა ამოღება,“

ჩემობითა შებრალები, ვამე ქართლს სუსტობისთვის,

გალავანი დაგქცევა, გადგებიან თავთავისთვის,

რდეს მტერი წამოგატყდეთ, მომიგონეთ ამა თქმისთვის,“

გავიდა სსაკაძე სსქართველთადამ, მოიშორეს მთავართა და დიდებულთა ძლიერი ძალა და რკინის სსსიათი. და წაიყარა ეველამ შირს ლაკაში, ეველამ აიშვირა ათვი ძაღლა გაჩნდა ისევ ძაღმომრეობა, დატრიალდა მუხანათობა. ¹⁾

როგორც ზურაბ არ უნდა ნდობდა ამ გვარს კაცს როგორც თეიმურაზ, რომელმაც იძია შური თავის უკეთესთა და ქვეუნიის მოძულეთა კაცთა, ეგრეთვე თეიმურაზ არ უნდა ნდობდა იმგვარს კაცს, როგორც ზურაბ, რომელმაც უღალატა თავის ძმას ბაადერს, რომელსაც წაართო ერისთავობა და განდევნა თავის მამულიდამ; დასთხარა თვალები თავის მეორე ძმას გიორგის; გაიმეტა სსსიკვდილთთ თავისი გამწრდელი და გამბედნიერებელი სიძე სსაკაძე როგორც არ დაინდვეს ამათ სხვა სსხელთავანნი და მახლობელი შირნი, არ

1) ერთს მაგალითს მოვიყვანთ ამისას; რომელსაც მოგვიტხოვრებენ ფარსადან გორგიჯანიძე და უსახელო ავტორი, რომლისაც ხელნაწერი ინახება პარიჟის სამეფო ბიბლიოტეკაში. კარალეთის დასაკუთრებულ აუტყდათ დავა იასე ქსნის ერისთავსა და ნოდარ ციციშვილს. ამის თაობაზედ აუტყდათ ომი ამ ორს ძლიერს თავადს. ქართლი გაიყო ორად იასეს მიჯღდა იოთამ ამილახვარი, ნოდარს-ზაალ არაგვის ერისთავი და ამ ერთი უბრალო სოფლის დაპყრობისთვის მთელი ქართლი მიესია ერთმანეთს სამესისხლოდ

დაინდობდნენ ერთმანეთსაც და არც დაინდევს არც ერთმანეთი და არც ქვეყანა.

რაკი სააკაძე გავიდა სასამართლოში, თეიმურაზს ოსმალთა დახმარების იმედი აღარა ჰქონდა. რუსეთიღამ არაფერი სასურველი არ მოსდიოდა-რას თავისი სამეფოთი ითვლებოდა ქვეშევრდომთა რუსეთისა, რუსეთი ითვლებოდა შიშველად და ჰატრანად საქართველოსი, და ამავე დროს მოციქულებაც კი არ შეეძლოთ ერთმანეთთან ჯერ ერთი სიშორისა გამო, მეორე — ცუდი გზებისა გამო; შესამე ავსახვი შესობლებისა გამო, რომელნიც თუ არ დიდი საჩუქრებისა და ხეწნის შემდგომ სამოციქულოთაც არ უშვებდნენ რუსებს და ქართველებს ერთმანეთთან. არამც-თუ ნება მიეცათ, რომ ჯარებს ეგლოთ ამათს ქვეყნებსედა, და, თუმცა ამათ მიეცათ ნება ამ სიშორისა და საშინელს გზებსედა შეუხვეველი ჯარი ვერა დანით ვერ ივლიდა. ევროპისაგან აღარაფერი კეოილის მოლოდინი არ უნდა ჰქონდა, რადგან ბოლოს და ბოლოს დროს კატალიკეთა მისიონერებთან. რომელთაც შემწეობით შეეძლო დახლოება ჰაზთან, და ჰაზის შემწეობით სხვა ევროპელთა სახელმწიფოებთან, ჩამატა დიდი უსამარებება, რომლისაც მიიხეი ის იყო. რომ თეიმურაზს ესესხა ამათ დიდძალს ფულს, რომელიცა იმათ არა ჰქონდათ, და ვერ ასესხეს. ამისგამო ისინიც უნდობლად და უკულოთ კვიდებოდნენ ახლათეიმურაზს. ¹⁾

ამისგამო ამისთვის საშიში გახდა ახლათისი დაუქინებელი მტერი შაჰ-აბასი. მართალია სააკაძემ შეარყია ძალა შაჰ-აბასის ორი უმაგალითო მისი ჯარების მოწვევით: ერთი ფეოქარხანისა და ყარჩინხანის შემოსევის დროს და მეორე ყარჩინხანისა და შაჰ-აბასის შემოსევის დროს. შაჰ-აბასს აღარა ჰქონდა ის ძალა, რომ კვლად გაეებდნა საქართველოს მოსზობის განზრახვას. მაგრამ სააკაძის გან-

¹⁾ ამაზედ მისიონერები სწორენ „ხმა გავარდა, ვითომცა პატრს პეტრეს და მისთა ამხანაგთა მოეტანოთ ევროპიდან დიდძალი ფულითეიმურაზმაც დაიჯერა და ესესხა ათი ათასს სკულს. (სკული 1¹/₂ — 2 მანეთია). პატრებმა ეს ვერ მისცეს, რათგან არც ჰქონდათ. თემურაზ მანც არ ეშვებოდა, და რაკი ვერა მილორა, ამოიხემა ისინი. (ისტ. კათ. საჯ. გვ. 123).

დევნიო, იმერთა ჩამოკიდებით და ოსმალთა გულის აყრით აღარც თეიმურაზს ეგულებოდა თავის თავში ძალა, რომ გამკვლავებოდა თავის საფრთხობელა შაჰ-აბაზს. საფცარი იყო ამისი შიში წინაშე შაჰ-აბაზისა, რომელიც უნდა ახსენებოდეს მითაი, რომ ხატარაობითვე ეს იყო იმის ხელში აღზრდილი და მასუკან დაძინებული ჰქონდა იმისგან გული: იმის ერთს ხსენებასვედ, როგორც სემით ბეჰრგან ვნახეთ, იმას ეტყემოდა თავს ზარი. ამისგან, ისკანდერ მუნჯის სიტყვით, ამან სრულიად მოუხარა შაჰ-აბაზს თავი. იმან სთხოვა ფარის ბეგლარ-ბეგს დაუთხანს შუამდგომლობა შაჰ-აბაზთან. ის აღუთქვამდა შაჰს, რომ ეს თავისის სამეფოებით გახდებოდა სრული მოწილი და ერთგული შაჰისა. სდებდა დანაშაულსვედ თავს, რომ არ გაუგონა შაჰს და არ იახლა, როდესაც ის იხარებდა იმას. ის მოახსენებდა წყრილით, რომ ახლა მსათარის იახლას ზირღაზირ, და, თუნდა დარწმუნებულიც იყოს, რომ შაჰი გაიმეტებს ამან სასიგვდილოთ, ეს მსათარის შესწიროს შაჰის სურვილს თავი. აბაზი, როგორც ითქვა, შემდგომ სააკაისისგან ორკივი ამისი ჯარების შეწვეტისა, აღარ იყო იმ ძალაში, რომ ძალიან თავს გამოედო თეიმურაზის სინანულსა და თავის დადებაში. მით უფრო სასიამოვნო უნდა უფიდიყო ეს თავის დადება თეიმურაზისა, რომ ამისი, ესე იგი აბაზისა და სპარსთა მძლეველი და მოსისხლე მტერი, სააკაი, საოსმალში ებრძოდა აბაზის ჯარებს, აძლედა მარცხს-მარცხსვედ, და სტდილობდა ქართლ კახეთა მიეზიდნა საოსმალსაკენ. შაჰისთვის დიდათ საშიში იყო, თუ ქართლ-კახეთიც მიუდებოდა ოსმალს. ამისგან. იმან, არამც თუ არ იუარათეიმურაზის დახლოება და შერიგება, დიდ დფათის მადლადაც უნდამიედო. აქ, და სწორეთ აქ ხდებოდა საშინელი გადაწყვეტილობა საქართველოს თავს. მაშინ, როდესაც დიდებულმა კანმა მოაწყო ისრე საქმე, რომ ადვილი იყო მთელი საქართველო ჩავარდნილიყო, ოსმალს ხელში და შეერთებულიყო, ამ დროს თეიმურაზ უცრის ამ დიდს საქმეში ამან ხელს, და თავის თავის დასაცავათ, აძლიერებს საქართველოს დაუძინანს მტერს, და უცრის ოსმალთა ხელს, რომ მოუდონ აბაზის მძღვარობას ბოლო. შაჰმა მიანდო დაუთხანს მოლაპარაკებამ

თეიმურაზთან. თეიმურაზმა დაუღო უკველი ზირობა, რასაცა ღიხრფდა შაჰი. რნი მოსისხლე მტერი დასავდა წინაშე იმ საშიშრობისა, რასაც უღრდნენ სააკაძისა და რმაღლთაგან. შჰმა გამარცხელებინა თეიმურაზს რმადური სარმელი და სარჰაული სზარსუღსედ, და ისე კმუოფილი გახდა ამ დამორჩილებისა და ისრე დიდათ აფასებდა ამას, რამ მისცა თეიმურაზს ბეღლარბეგობა უარბადისა. სააკაძისაგან განთავისუფლებული სზარსთაგან სარართველო და მისი მეფე ანლათავისევე მეფის რებით ხლებდა მრნა სზარსეთისა და მეფე, უბრადლო მორუავი შაჰისა.

რ-გი გამარჯვებული გამგვიდა ბასალეთის რმიდამ, რ-გი შეირიგა შაჰ-აბასიცა, თეიმურაზ დარწმუნდა, რამ ანლათ ის იყო უღვევლი და სრულიად დამგვიდრებელი რსავე ტარტსედ. ამითი მიეცა თეიმურაზს გაბედულობა იქ სადაც არმდის არ ირენდა ამ გაბედულობას, და წაუგდო უური იქ სადაც არმდის დიდათა ფრთხილობდა.

თავის მხრივ, სააკაძეზედ გამარჯვების უგან, ზურბ დარწმუნდა, რამ ანლათ ეს იყო ზირველი კანი სარართველოში: ამან სძლია არმდის უღვევლი სააკაძე. მეფე იყო ამისგნით დავალებული, ეს შეარდგენს მეფის ძალას, მეფის ტარტის ბურჯს. მასსადამე, ამისი აზრით, ამან შეეღლო რაედინა, რასაც ისურვებდა.

ამ მარჯვე გარემოებით ისარგებლა ზურამმა და, გაიგულა თუ არა სააკაძე სარართველთს გარეთ, მასინვე შეუდგა ფშავ-ხევსურეთის დამორჩილებას. ჯარს ჯარსედ უსედა ამ: მონობას შეუწვეველს და თავისუფლების მოფარე ხლხებს, იკლებდა იმათ ქაეეებს, უტრეეებდა ცლო-შვილს, სტარებდა და უწავდა სარარ-სარცხოვრებელს და ბინადრობას. როგორც ნამდვილნი მღვე გმირნი ისრე ებრძოდნენ. ეს „არწივნი მადლა მთისანი“ ზურამის დიდალს ჯარებს. ბვერჯერ გაუწვეიტეს. იმათ ზურამს ჯარები, ბვეჯერ გამორეკეს მზათ დაეენებელი მონელენი და მეცინოენი, ბვეჯერ გამომსტუმრეს იმათ ზურამ მთლათ უჯაროთ. ზურამ უფრო და უფრო ავლებდა, უფრო და უფრო ადარ ინდობდა, და, როგორ მოგვითხრობს ამ ხლხებში დარჩენილი ამავი, რადესაც აუღია ზურამს მათარა, ფშავ-

ვლემის მიუდგომელი ადგილი, უგზვნია საკირკები, უდგამს ზედ საშინელი დიდი სალუდე თუ სასაყუქვებები, უურია შიგ და უხან- შნია ფშავლები და ქვეშ უკეთაებია ხევსურები.¹⁾

ცხადია, თეიმურაზს არ მოსწონდა ესა. იმას ეშინოდა ზურა- ბის გაძლიერებისა. მაგრამ ჯერობით იძულებული იყო მოეერუებინა უური.

ზურაბმა ახლაც ცხადათ დაიწყო თხოვნა. სამუხრანოსი თავისი ნამსახურობისათვის. მუხრანბატონები დევნილ იფუნენ სააკაძისთან ერთად შემდგომ ბაზალეთში დამარცხებისა. სამუხრანო იყო ბეი- თაღმანი.²⁾

თეიმურაზმა ცხადათ აგრძნობინა; ახლაც რომ ის მიიღებდა სამუხრანოს მამინ, თუ ზურაბი დასთმობდა ხევის კარს ანუ დარეილს. ზურაბმაც ცხადათ აგრძნობინა, რომ ის ხევისკარს არას დროს არ დასთმობდა, რადგან ეს იყო გზის მთელი ევროპისა აზიასთან, და თვითონ იყო ბატონი ამ საბაყაოთი შიდადარი ადგილისა: მანამ ეჭირა ამას ხევისკარი, თვით თეიმურაზიც ბევრში ეჭირა ამას ხელთა. ზურაბს უნდოდა სამუხრანოცა და ხევისკარიც,³⁾

თეიმურაზმა უცებ ჩამოართვა მუხრანის ბატონებს სამუხრანოცა და მისცა თავის შვილს დათუნას.

ზურაბი გადაუდგა თავის სიმაჟრს. იქნება ვერ გაეებუნა კიდევ ეს გადადგომა ზურაბს, რომ არ დაეტყო გარემოებისათვის და არ ენახა, რომ ახლაც ქარი სხვა მხრით უებრაფდა.

ამ ხანებში მოკვდა სახელგანთი შაჰ აბასი პირველი. სპარსეთში შეიქნა არეულობა. ხოსრო მირზა, რომელიც დიდად გაძლიერებული იყო იმ დროს სპარსეთში, და ძმისწული გიორგი სააკაძისა,

¹⁾ ეს ამბავი მე გადმომცა პეტრე შესხმა, რომელიც დიდს ხანს ემსახურობდა ფშავ-ხევსურეთში და რომელმაც დაწვრილობით იცის ამათი ცხოვრება.

²⁾ რაკი ზურაბი იყო მიზეზი სააკაძისა ბაზალეთში დამარცხებისა, სთვლის სამუხრანოს ხმლით შეძენილად. (ქრ. ეორდ. გვ. 417)

³⁾ ხევის კარს ანუ დარეილს ყარაქალქანსაც ეძახდნენ უცხო ტომის ხალხნი ნიკიტორე მღვდელ-მთავარი ხომ სულ ყარაქალქანს ეძახის.

რატომ ხან სააკაძე, მიუმხრნენ შაჰ-სეფის, შაჰ-აბასის შვილის შვილს, — შვილი შაჰ-აბასისა იყო თვალს დაშვარი და ამიტომ არ ინდომეს რატომ სააკაძემ და ხოსრო მირზამ ხელმოიყუთა, — შემუსრეს იმისი წინააღმდეგნი და დასვეს ის ექენათ. ¹⁾ ხოსრო მირზა, როგორც ვიცითა, იყო ბიძა, ქართლში შაჰ-აბასისაგან დასმული მეფე სვიმონისა, რომელიც დღესაც იჯდა თბილისში და თავსა ჰრაცხავდა ისევ ქართლის მეფედ. ძალა სპარსეთისა იყო ახლა ხოსრო მირზა, კაცი დიდი ჭკუის პატრონი, დიდი მხედართ მთვარი, მაღალი დიპლომატური ნიჭის მქონებული. ზურაბმა იცოდა, რომ ხოსრო მირზას ჰყავდა ბევრი მომხრე თვით ქართლშიც, ის თავს გამოიდებდა თავის ძმისწულისთვის მოინდომებდა ქართლიდამ თეიმურაზის განდევნას; თუ ეს იქნებოდა თეიმურაზის მხარეს, შეიძლება ესეც თან მიეყოლებინა. ეგულა ამ გარემოებათა მისცეს ზურაბს გაბედულობა. ის მიუდგა თბილისში მყოფს სვიმონ მეფეს, გამოიყვანა ის, თითქმის ტყვეობაში მყოფი, თბილისის ციხილამ და გამოაცხადა საქვეყნოდ ქართლის მეფედ; ნაცულად თეიმურაზისა.

თეიმურაზმა ანება უსისხლოთ თავის მეორე ტახტს თავი და ვასწია თავის განთესავენ, თუმცა იმედს არა ჰქარგავდა, რომ თავისი ქალის შემწეობით ასევ მოიმხრობდა თავის მუხანათ სიძეს.

ზურაბმა ჩამოიყვანა საოსმალდამ ქაინოსრო მუხრანბატონის შვილები და ძმისწულები და დაუბრუნა თავისი სამუხრანო. თეიმურაზს მიაყვალა უკან თავისი შვილი დათუნა, რომელსაც თეიმურაზმა დაუმკვიდრა სამუხრანო.

ამ ხანებში დაუწყო შაჰ-სეფიმ თეიმურაზს ქალის თხოვნა. შაჰ-სეფისთვის დაახლოვება ქართველთა იყო საჭირო, რათგან გაცხარებული ომები იყო საოსმალსთან და უჭირდათ ძალიან სპარსთა. ამ დაახლოვების მიზეზი ქართველებთან ცხადია იქნებოდნენ ქართველებივე, რომელნიც სპარსეთის სახელმწიფოს თავს იდგნენ და ხელთ

¹⁾ საზოგადოთ ამ დროს პირველი ადგილები სპარსეთში ეკირათ ქართველებს: ხოსრო მირზა მაგრატიანი იყო მთელი სპარსეთის თავი. და რატომ ხან სააკაძე, ძმისწული გიორგი სააკაძისა იყო ამირ — სპასალარი მთელი ირანისა, ესე იგი მთავარი მთელი ირანის შვიარადმებული ძალისა.

ეჭირათ სწარსეთის შავი: რესტომ-ხან სააკაძე და ხოსრო მირზა-ბაგრატიონი. შავ-სეფიმ მისწერა მამაშვილური წიგნი თეიმურაზსა, სთხოვდა ერთობას და ოსმალების დაშორებას. ეს კარეძობანი ამტკიცებენ; რომ ხოსრო მირზა არ იყო ძალთან თავკამდებული თავის ძმისწულისათვის, იქნება იმიტომაც, რომ თვითონ უხდოდა შეფობა-ქართლისა, მაგრამ უფრო ის არის საფიქრელი; თუ ვიქონიეთ სახეში აუჩქარებელი, დინჯი, დამჯღარი და შორს მსკდველი ტანება იმისი, რომ ჰქონდა დიპლომატიური მოსახრება საქართველო არა ჰყოლოდა მტრად სწარსეთს ამ გაჭირვების დროს თურქებთან.

მინამ მოსდებოდა რამ დაახლოებება თეიმურაზსა და სწარსეთსა. შუა, თეიმურაზმა შეუყენა ზურაბის თავისი ქალი, ცოლი ზურაბისა, ¹⁾ მისიონერები, რომელნიც მაშინ იქამდის იკიდებდნენ აუგს, რომ არამც თუ თეიმურაზ აღიარებდა ზაჰს და სთხოვდა იმც ჩაეწერა კატოლიკეთ საწმინტოების მადიარებლად, და თვით დიდი შეგობარი და შესაიდუმლოე სააკაძისა „ანგელოზთა თანასწორად“ აღიარებული კათალიკოსი ზაქარიაც კი უცხადე და ზაჰს და მისიონერთა, რომ ზაჰს სცნობს საქრისტიანო ეკლესიის თავად და თვითც აღიარებს კატოლიკობას. თვით სააკაძე, სწარსეთში ყოფნის დროს დადიოდა კატოლიკეთ ეკლესიაში და იქ ლოცულობდა. ეს მისიონერები სხვააა შორისა სწერენ, რომ ზურაბი არავის ერისთავმა ჩვენი შთაგონებით მოჰკვდა გაჭმამადიანებული, შავ-ბაზისისკან ქართლში მეფედ დასმული სვიმონ მეფეო. ამ დროს, თუმცა თეიმურაზ და მისიონერები ვეღარი ეყენენ კარგათ, რათკან ჯერ ერთი ესა, თეიმურაზ გადაეკიდა მათ რაკი ფული ვერ ასესხეს, შეორეც ესა; იერუსალიმის პატრიარხი მოსვენებას არ ასდევდა თეიმურაზს, კატოლიკეთ მისიონერთ ნუ ინახავო, და, როგორც არაქსჯელო ლამბერტი სწერს, ჩემს თეიმურაზ-ყოფნის დროს (1633-34) მოუვიდა თეიმურაზ საჩუქარი პატრიარ-

¹⁾ საშინელი დარეჯან, რომელიც ბოლოს იმერეთში მოინდომა თავისი ყმაწვილი ვერის, მეფე ბაგრატ მეოთხის შერთვა, რომელიც იყო ქმარი იმისივე ძმის წულისა, და რაკი ეს არ შეუხრულდა, დასთხარა თვალები, და დიდხანს ჰრევდა მთელს იმერეთს. დარეჯან, როგორც ვნახეო, ბოლოს გახდა ცოლი იმერთა მეფის ალექსანდრესი.

ზისკან და წიგნი, სადაც სწერდა, ზატრები განდევნო. ზატრიანს უძინოდა, რომ დიდ-ძალს შემოსავალს დაჰკარგავდა, რომელიც იმის საქართველოდამ შემოსდიოდა, თუ ქართველობა კათოლიკობას მიიღებდა. გარდა სხვა შემოსავლისა რაც საქართველოდამ შესდიოდა ზატრიანს, თეიმურაზ უგზავნიდა უოველწლივ ექვსი ათას სკუდსა. (სკუდო 1 $\frac{1}{2}$ -ს მანეთადის, მაგრამ რაკი გაუჭირდა თეიმურაზს, ზურაბმა უღალატა და სვიმონ მეფეს მოუდგაო, სამეგრელოდამ დაიბარა ზატრი ზებედე რომ ზურაბზედ ემტყმუნა. “გარნა სამეგრელოდამ მოსულმა ზებედე მონოხანმა, ვკითხულობთ თამარაშვილის წიგნში „კათოლიკობა საქართველოში“, — ცხარედ ამხილა ზურაბ ერისთავს ქრისტიან მეფის ადგილას გამაჰმადინებუელი სიმონ-ხანის დაუენებისათვის. ამ მხილების ზედ განხილვით, ზურაბმა მალე შეინანა თვისი ცოდვა; სვიმონი დალატით მოაკვლევინა, შეურიგდა თეიმურაზს, და დაუბრუნა ჩამორთმეული ალაგები, (ისტორია კათოლ. საქარვ. გვ. 124-125.)

თქმა არ უნდა, ზურაბ არ იყო ისრეთი კაცი, რომ მისთვის ეს „მხილება“ საკმაო უოფილიყო: ის მოიქცა ისრე მხალოდ სვიმონთ შახსენებუელი მისეხებით. მაგრამ ცხადია, ზოგი რომ ამ ზატრის განხუენასა იქნებოდა რათგან კატოლიკეთ მისსიონერთა შთაგონება იყო უოველთვის ძლიერი. რომ ზურაბ ისევ მომხრობოდა თეიმურაზს. ზურაბ დიდს ხანს იდგა თავისაზედ: ჰზატრანობდა და აძლიერებდა სვიმონს ქართლზედა. სვიმონიც ამას უუერებდა, როგორც მამას და უწოდებდა კიდევ მამობას. შეიქნა დიდი ერთობა სვიმონსა და ზურაბს შუა.

თეიმურაზმა მისცა თავისი ქალი შაჰ-სეფის. შაჰ-სეფი და თეიმურაზ დაახლოვნენ. თეიმურაზ კიდევ მეტადინებოდა ზურაბის დახლოებას. ზურაბ უოუმობდა, მაშინ თეიმურაზმა დააბირა შაჰ-სეფისთან წასვლა ზურაბზედ საჩივლეჲად. ზურაბმა ნახა, რომ ძაღას ისევ თეიმურაზისაკენა ტრიალდებოდა, მაშინ ისა და გიორგი ჩერქეზი ანუ ჩერქეზაშვილი, კახელი, რომელიც ჰყავდა შენენილი ზურაბთან ამ საქმეზე, შეუბარნენ სვიმონ მეფეს სხვილოს ცინეს მდგომს სწოლში და მოსტრეს დალატით თავი. თავი სვიმონ შე-

ფისა გამოუყენა ზურაბმა თეიმურაზს, რომელიც კიდევ იყო გამგზავრებული სპარსეთს, და მისწიეს უფადარს, სპარსეთის ცხა-
ბედ. ¹⁾

თეიმურაზს დაბრუნდა გზიდან. ზურაბმა ჩაბარა უკანვე ქართლი-
თეიმურაზს მიეცა უკეთესი გარემოება, რომელიც კი შესაძლე-
ბელი იყო ჰქონოდა იმ დროს საქართველოს ხელმწიფეს,

როგორ ისარგებლას ამ დაშვიდებული დროთი თეიმურაზმა?

„დიდსს შეგხნდით ვნადირობდით, შუადღისას შემოვიქცით,
აწ ბურთობას ხელი მიკუვიით, მუნ სძლილად არ გავიქცით,
მერე დაუსხდით ერთა ჭამად, ღხინი ღხინზედ ზედ დავიცით,
ვზმობდით, ვმეგრდით, დვინთს ვსმეგდით, ვიდრემდისინ არ წა-
ვიქცით“.

„ფიცით მითქმის ანა ვიცი მე რიცხვი ბასიერისა“

„ვნადირობდი და ვიშვებდი, სხვა საქმე არ შევიტყვიდი“.

ამაგებს დაურთო ზედ მელექსეობა, რომელიც იმას მეტად უყ-
ვარდა. იმას წარმოდგენილი ჰქონდა, როგორც ნერონს თავისი მე-
მუსიკობა, ჰოეტობა და მსახიობა რომ ამის ბადალი მელექსე არ გა-
ჩენილა. უფდა მთელი დღეობით ამ უმნო და უახრო ლექსებს და
აკლავდა თავის სიცოცხლეს შიგა. სწერდა ლექსებს, სადაც არც
ესტეტიკა, არც ხელოვნება, არც იდეია, არც რამე აზრი, არც
რამე ისტორიული მხატრობა, არაფერი დვთისაგან განახეი არ-
ისახებოდა, კარდა უბრალო და უსაროდ გადატმასუნული სიტყვების
რახა-რუხისა, სიტყვებით ტმასნვა—გრენისა. ჰკითხულობ იმის ლე-
ქსებს და გიგვირს, რომ კაცს, რომელმანც გამოიარა ამდენი შწუხა-
რება, გამოიარა ათასი ტრავიული შესასარი მდგომარეობა, ათასი
დევნა, თავის დამცრობა, ჰნახა უმაგალითო ცხრება და ტყვეენა
თავის სამიფოსი, თავის აღმზრდელი და შემნახველი ქვეყნისა, დაჰ-
კარგა რადენჯერმე თავისი სარხო—საცხროვრებელი, დარჩა მეფო-
ბიდამ უბინად, უჯაროდ, სცადა ათასი სიმუხთლე სოფლისა, დაჰ-
კარგა უმაგალითო წამებით დედა. პირმშო შვილები, დაჰკარგა სიუ-

1) უფადარა დევს სპარსეთის სამხლვარზედ, საკახეთოში.

შის სუყარელი ცალი და სხვა ათასი ამისთანა, — როგორ არ შეიბ-
ყარ არა აზრმა თავის ლექსების წერის დროს, როგორც ერთხელ
მანც არ შეჭვენესა გულმა ამოდენა ამბების მნახველსა, როგორ არ
გაუარა ერთხელაც არის რამე ჩასაფიქრებელმა და საგულისხიერო
აზრმა. მსჯელობამ, ცონების მოსაზრებამ, ქვეყნის ცრემლმა, ქვეყ-
ნის ვადებამ-¹⁾ მოჩებოდა ლექსებს და დადიოდა სალოცავებში,
სწირავდა უკანასკნელს ქართულთა საჩხო ბერებსა, დვდლებს და
ტაძრებს...

ზურაბ, რა-კი ჭხედავდა, რომ თეიმურაზს ქარი უქროდა, უწევ-
და ერთგულედან. თავისი სააკაძისაგან შესწავლილი სარდლობა იმი-
ნა უფრო და უფრო. სხვათა შორის ზურაბმა დაამოჩინა თეი-
მურაზს წუქეთი. როგორც ზემოთაც ითქვა, ეს წუქეთის სულთანნი
შეეწია ბერს შაჰ-აბასს კახეთის ახრებებსა და ტყვევნაში.

ერთგულობდა ზურაბ, მაგრამ ის თავის აზრებს არ იშლი-
და, ის თან და თან სტეხავდა მთასა, თან და თან იჭერდა საქართ-
ველოს თავისუფალს გუთხეებს. ზურაბი ძლიერდებოდა. მთელი ხალ-
ხი ძრწოდა ზურაბის შიშით. სიტყვით თუ სიმღერით ვეკლავს
ისმოდა ძალა ზურაბისა, კობა და მჩხვენება იმის მოსისხარობისა
და ძალაობისა.

თეიმურაზ ვერ იხელებდა ამას. იმას შეუვიდა იჭვი, რომ ზუ-
რაბი ზირველსავე შემთხვევაში ადვილად ადრეკდა ზურგსა და შეს-
ძლებული იყო მოენდომებინა ქართლის ბატონობაც. როგორც მო-
ინდობა ზურაბის სიკვდილის შემდგომ ამისმა ძმისწულმა სააღ-
არაკვის ერისთავმა ბატონობა კახეთისა. თეიმურაზს გაუარა ჩვეუ-
ლებრივმა აზრმა, იმან განიზრახა დასატიო სიკვდილი ზურაბისა,
იმან ამისთვის მოიმხრო ამისი მოსისხლე მტრანი ფაშაველი და
ერწო — თიანეთის მეტატონენი ჭავჭავაძე და ჩოლოყაშვილები, რე-
მეღლავც ზურაბმა წაართვა ერწო თიანეთის მამულენი. ერთ-

¹⁾ მარტო ერთგან გვეხმის იმისგან თავისი შვილი დათუნას სიკვდი-
ლის შემდგომ, სადაც ის აღარ შეჭვარის სიცოცხლეს, რადგან ვძელს სი-
ცოცხლეში ელის კაცი ბერს უბედურებას, სულზედ უტყბესთა დაკარგვასა.

ხელაც თეიმურაზმა მოიწვია საფურცლეს ზურაბი. აქ ჭევეანდა მისით
მკვლელები. დასხდნენ სჯილსუდ და კამიართა სმეულობა. ზურაბ
მხიარულად სვამდა ღვინოსა. როგორც შივიდა კარგა ქეიფში. უცებ
დაადგნენ თავს მკვლელები. ფშავთა თქმულობით ბირველი ხანჯალი
დასცა ამას ფშაველმა უღუმი თუდუმიშვილმა. მკვლელთ მოჭკვეთავს
ზურაბს თავი. სისხლი ზურაბისა წაუდგა ფეხ ქვეშ მის სიმამრს
თეიმურაზსა და მოუსვარა ფეხთსაცმელები.

საინტერესოა ამ მოგვლასუდ ფშაველებთა ლექსები.

საფურცლეს ზურაბ მოვიდა,

ლერწაში ზღვის პირისაო,

გაუშალეს ხალიჩები,

ზურაბ ზედ დაბრძანდისაო,

აუუგეგებენ სუფრასა:

ზურაბ შაქქე ხილსაო...

ზურაბაო გიდალატებენ,

ელახ შენსა ძილსაო...

ხმლითა სტემს ბარამ ბატონი:

დაჭკართ კასხის შვილსაო!

ხანჯალი, თუშთ მოურავმა

დაუსო ძუძუს ძირსაო.

მურხანით მადის ტირილი

სულ ძაღლის ერისთვისაო:

„ვინ მოგვლა შვილო, ზურაბო,

ვინ შეგხსნა ხელი გმირსაო?

ვინ ჩამოგვარა თაობა

ქართლისა, არავისაო?..

ადარვინ შეგულებოდა

მომრევი ზურაბისაო!..“

ზურაბის ცილი ტირიდა:

ვაიმე უდროოდ ქვრივისაო!

ზურაბის ზოლი დედას სწყევს:

ჩემმც დღე დაგადგისაო,

ამ ჩემის ღალატისადა

თეიმურაზმაც მოგიკვდისა!..

*

* *

უღუმო თუღუშიშვილა:
ვეფხვი ხარ, ველის კანჯარი!..
შენ მოჭკალ ერისთვის შვილი,
ზურაბს შენ დაეტ ხანჯალი!
გაგზავნეთ მახარობელი
ფშავხევსურეთში ჩაფარი,
ფშავ-ხევსურეთის ქალ-რძალმა
ძიღ დაიძინოს მაგარი...
ზურაბის სიკვდილს ამობენ,
ადარ მოგვივა ლაშქარი!..
მაგრი მოხვიეთ ბატონსა
ზურაბის წამოსასხამი,
შეარტუით ჩოღოფაშვილსა
ზურაბის ქამარ-ხანჯალი.
ზურაბ ჭირთ გატოფებულმა
ხმალს დაჭტლიჯა ვადანი.
ვაი თქვენს ზურაბს, ფშავლებო,
ძათ დაგენვით მაგარი!

საინტერესოა აგრეთვე ხევსურების თქმულობა ამასედ ლექსად.
რომელიც ხელნაწერიდამ ჩვენ გადმოგვცა ნიჭიერმა ასალგაზდა თე
ოდო რაზიკაშვილმა,

„ზურაბ თან გახლდნენ მსახურნი
ახანის დაიბადეო,
ისპანამდის გაითქი,
უეგნთან გაიზარდეო.
აქედენ სოსლანის შვილსა,¹⁾

¹⁾ ასლანიშვილი თუ?!

წახველ და ისიც სახეო,
იმისი ლურჯა ნაქები
შენს სიამამს შეუნახე...
სიამამმა წიგნი მოგწერა:
სიძემ საფურცლეს მნახე...
სიამამთან წახველ ივეტენიძე:
„ცუდი სიზმარი ვნახე“...
ზურაბ ჩავიდა საფურცლეს,
მოლაღატკა ხაისაო.
წამოეკებნენ კახები:
მოხველ გვირ წინის უმისაო!
თეიმურაზ ჩაეუბნების
იმერკლთ ნეფის შეიღსაო:
„ზურაბს თუ მოჰკლავ ქაღს მოგცემს...
ცუდათ არ გაგცემს ცნვირსაო:
მე-გი ვერ მოვკლავ ზურაბსა,
ვერ დაჯაქვრივებ შეიღსაო...
ხილი მთართვეს ზურაბსა.
„სიძეგ შეეკე ხიღსაო“.
ჯერ ხილი ტამა ზურაბმა,
მემრ ხელი წაჭყვა ღზინსაო...
გვერდს უდგენ მექამანჩები (მოსაკრავენ);
დასძინებდნენ ძიღსაო,
თავს ადგნენ მოლაღატკენი
ახლუას, უურის ძიღსაო.
ზურაბმ შეუტევა ღაღატი
ახქარდა, ზურანს ხსნისაო:
ზურაბმ თავ შემოიბრუნა,
შველა კგულა უმისაო,
უმა-გი ვეღარა უშველა,
ენა ჭქინიუო სხვისაო.
ხმლითა სტა ბარამ ბატანმა:

„დაჭკარიო კახნის შვილსაო!“

ხანჯარ ჭკრა თუშთ მოურავმა

სისხლ გაუმადარ ძვირსაო!..

კაცი გააგდეთ სასქარით

ფშვ-ხვესურეთში საივარი;

ხუ ეშინათ ქალ-რძალსა,

ძილ დანიბინ მავარი...

რათ არ იცლდი ზურაბო

ეგრეთი ბოლო მოგივა:

ძმას დათუნას, ავალთ დასთხარე:

მისი მომხდელი მოგივა,

რძალი უსუში დაჭკარე,

მის ამბავ აღარ მოგივა...

თავად საფურცლეს მოკვდები,

სული ჯოჯოხეთს წავივა.

იკანდერ მუნჯის სიტყვით, თეიმურაზმა ზურაბის თავი გა-
უგზავნა ეკენს, რათა ამითი დაემტკიცებინა მისთვის. რამე ის არ
ეკრია სვიმონ შვიის სიკვდილში.

ახლა თეიმურაზი გახდა ისრეთი ბატონი ქართლ კახეთისა,
როგორც თვითონ უნდოდა; მთელ სამეფოში მძლავრი და საშიში
კაცი აღარა ჭეავდა. ამას შეეძლო ახლა სრულიად ეკლდამშვიდებო-
ემეფნა, შეეძლო თავისუფლად შესდგომოდა სამეფო საქმეებს; და
ემკვიდრებინა ქვეყანა თავ-თავის ალაგას, გაეგრცელებინა ალებ-მიტე-
მობა, ადუღებინა და ადუგო სიმაგრენი და საზოგადოთ ეზრუნა ქვეყ-
ნის საბოლოოფასთვის. არასიუერს, არასიუერს ამგვარს ჩვენ არასა
ვხვდავთ თეიმურაზის ქცევას: არც ვხვების მართვას, არც ქარხანე-
ბისა, არც სასოფლო მოწადმართეობისა, არც სიმაგრეთა ადუგენა,
არც სასწავლებლები, არც მწიგნობრობის გაგრცელება, არც თვით
ეკლესიების განახლება და აშენება, რომელიც ამას უოველი ბედნი-
ერების თავად მიანხდა, არც სტამბათა შემოტანა, რომელიც ამ დროს
ვრცელდებოდა მთელს ევროპაში, სიტყვით, არაიერი, რასაც-გი ედო
ნიშანწყალი ქვეყნის დამკვიდრებისა და წარმატებისა, არ უზრუნვია

თეიმურაზს ქვეყნისათვის. იმისი დიდი სრუნვა ის იყო: აბესრებდა რუსთა ხელმწიფეებს თავსა, გინდა თუ არა თქვენს ქვეშევრდამათ შიშიდეთ და მისხენით შტრისგანაო, და ისინიც თათქმის წელგაშობეებით ჭხეთქავდრენ ამას ფიცით, რომ ის უთუოთ იქნება საუკუნით იმათი ერთგული, და არა ჭიუჭირობდა ეს გზა-დაზნეული გაცი: შეუძლოთ რუსებს ერთას წლის სავალიდამ ამისი დახმარება, თუ არა? — და ეს ამისი ნაადრავ ამ გზის შეტქერა აღეფეებდა და უფრო ამფოთებდა ამასხედ როგორც სმარსთა, ისრე ოსმალთა.

ქვეყნის სასრუნველ საქმეთ კიდევ ის დაინახა თეიმურაზმა, რომ შეესაა ჯარები უფუფოთრის, რომელიც დევს დაღესტანის მთებს იქათ, აიკლო და დაატყუვავს სრულიად უმიხეზოთ ხალხი, რომელიც არას ოდეს და არას გსით საქართველოს არა ხვდებოდა. ვახუშტი ამ გვარს უსამართლო და უსამართო თეიმურაზის ომებს და ოხრებას იმიითი ამართლებს, რომ შინ დიდათ გაძლავურდა, ბევრი ჯარი ჭყავდა და არ იცოდა, რა უნდა ექნა ამ ჯარებისათვისაო...

რა-გი ასრე წათამამდა, შინ გაძლიერდა, სმარსნი სცდილობდნენ ამის შეგობრობას, გარეშე შტერი ველარას უბედავდა, თეიმურაზს დაუმართა სწორეთ იმ ჭინჭველის საქმე, რომელსაც დმერთი მაშინ გაუწერა, როდესაც იერთები გამოქნა. ამან მოინდობა, რაც სმარსთ ამისთვის ექნათ, სმარგიეროს აღება იმათგან. იმან მოინდობა ახრება სმარსთა. ერთს დღესაც თეიმურაზმა შემოიგრიბა თავისი ჯარები და შეესია სმარსეთის სახაროებს. აიკლო არესამდის და მოვიდა დიდი ნაშოკრითა. ექენმა დასთმო ესა, ვინ იცის იმიტომ, ეს იყო იმის სიმამრი, ან იქნება იმიტომ რომ ელოდა ომს ოსმალეთან. თეიმურაზს უფრო წათამამდა. ის შეეთქვა ექენის ბეგლარ-ბეგს (დღევანდელი გუბერნატორივით ხელმძღვანელს) განჯას სახანადი, დავით უნდილასესა, რომელიც იყო ქართველი, რომ ამას ნიყვა შემთხვევას ამისთვის სმარსთა ამოწვევებისა. ამ უნდილასემ აჭყარა მთელი ვაჯარის ხალხი თავის საბეგლარ-ბეგადამ, იმ დოქმით, რომ ის დაასახლებდა იმათ კახეთში საუკეთესო ადგილას. ¹⁾ ეს უბრალო და უეშემკო ხალხი; რომელიც არის თურქმე-

¹⁾ უნდილასე იყო შაჰხედ გულ-აყრილი მიტომ, რომ რალაცა საქმის გამო შაჰმა დაახოციინა ამისი ძმები, და ძმების ჯავრით გაღუღდა ყენს.

ნის მოდგმისა და ძალაუნებურად ემორჩილებოდა ეკესის, ენდო-
 თეიმურაზს და უნდოდაც და მთლად ცოლ-შვილიან სარჩო-საც-
 ხორცილოთ, აღაჩუბებით გადმოსასლდნენ იორსუდ. შ:ჭ:მ: სთხრავს
 თეიმურაზს, ეს ხალხი დაებრუნებინა. თავის ქვეუბნებში. იმის მაგიე-
 რათ, რომ თეიმურაზს შეესრულებინა სრული განაჩიერი თხოვნა-
 შაჭისა, იმან და უნდოდაც დაასხეს დალატით დამე მძინარე გუდ-
 დანდაბილს ხალხს კახელობა, და შეიქნა საშისული და უმღრთო
 მიუსრვა უბრალო ხალხისა. ბართლომეს დამეს მარციუს არ უნახავს
 ისა, რაც კახელობაში დღე დააქნა იმით. უიარაღო მძინარე ხალხს,
 დიდს, პატარას, მოხუცს, უსუსურს ბავშვს, არსულთ და უმანკო
 ქალწულთ თანაბრათა და შეუწყალათ ჭდადრიდნენ უღელის. არც ცრემ-
 ლი მშობელთა, არც განწირული ტირილი უსუსურთა, არც ვაჟა-ცო-
 რი თავის განწირვა თავგამოდებულთა არ აღვიძებდა კახელების გააფ-
 თრებულს გულში სიბრალულს. ცამეტი ათასი სხელობა დიდი და
 პატარა ყაჯარი გნწევა იმ ერთს დამეს კახელების შეუბრალებელი
 მანკილის ქვეშ. ერთი, ერთი მოამწყეთაც-გი არ იყო ამ საშინელს
 დამეს გადარჩენილი. ¹⁾

განრისხებული ეკესი სთხოვდა, რომ უნდოდაც მანც მოეცა
 ამისთვის თეიმურაზისა. ისა სჯერდებოდა მარტო ამას და სთხოვდა:
 დასწუნარდი თეიმურაზ, გუგო ამდენი ჩემი შეწუხება, ჩემი მესისხ-
 რობა და ჩემი ქვეუბნების თხრება; გვიჯობს ჩვენ ვიფსეთი მეტობ-
 რები, შენ მამა და მე შვილი, რაც წყალობა გინდა მთხოვე, ყოვე-
 ლისფერხედ შხათა ვარ, ოღონდ დაწუნარდი და დამაწუნარე...

ამ კეთილშობილურმა შაჭ-სეთის თავის დამდაბლებამ უფრო
 წაათამაშა თეიმურაზ. ის ოითქმის უკადრისობდა მშვიდს და პატარ-
 ხანს შაჭს სეთის, რომლისაც მშვიდობიანობა თეიმურაზის შესახებ
 აიხსნება იმითიც, რომ ის იყო სიძე თეიმურაზისა, და ამისთან იყო
 სულ ქართველების ხელში, რომელთაც ამას ჩაუგდეს შაჭის გვირგვი-
 ნი ხელთა.

²⁾ სპარსნი ანგარიშობენ, რომ კახეთში მოსწყდა ასი :ათასი ერა-
 ნელი და შაჰებმა ვერა გააწყვეს რაო. აქ ცხადი საქმეა ანგარიშობენ
 ამ ყაჯარის ხალხთან იმ ჯარებსაცა. რაც სააკადემ მოსწყეიტა სპარსე-
 ლებთან ბრძოლაში (ცხ, საქ. გვ. 28.)

თეიმურაზმა ამაყათ შეუთვალა უარი უნდილადის მიტემაზედ. იმისი მასუნიდამ გამოდიოდა ისა, რომ ახლა უარესებს ელფედე ჩემ-განაო.

შაჰ-სეფის მოთმინებისა და მშვიდობიანობისაგ ბოლო ჰქონდა. ის გამოვიდა მოთმინებიდან.

იმან შოიხმო ხოსრო შირსა და უთხრა, რომ ქართლის მეფეობა სვიმონ მეფის სიკვდილის შემდგომ შენ გეკუთვნისო. მისცა მეფობა ქართლისა, უწოდა სასელად როსტომ და გამოისტუმრა ქართლის დასაჭერად. კახეთის სამეფო ტახტი გამოაცხადა გაუქმებულად, დასდო უბრალო სმარსეთის სახანოდ და ხანად კახეთში გაისტუმრა სელიმ-ხან. მისცა როსტომისა და სელიმ-ხანისაგ დიდძალი ჯარი, და ჯარების წინამძღვრად გამოატანა სასელოვანი როსტომ-ხან, ირანის აშირ—სმასლარი სააკაძე, სრულიად ემაწვილი, მაგრამ დიდი სამხედრო ნიჭის მატრანი, და სმასეთში შირველს ხარისხზედ ასული. ეს როსტომ-ხან, როგორც ითქვა ზემოდ, იყო ძმისწული გიორგი სააკაძისა, შვილი ბეჟან სააკაძისა, რომელიც იყო ბაგრატ მეფის სახლთ-უხუცესი. ამავე დროს მისწერა დადესტნელთ ლეკთა და სხვათა შორის საქურის მთავარს ანუ სულთანს 1632 წ., რომ, რაკო თეიმურაზ ჩვენთან შირმაგი გამოვიდა, მე ვგსავნი მეუფედ როსტომ-ხანს (ბაგრატოანს, ხოსრო შირსა¹) და თან ვატარ ჩვენს მასლობელს მთავარ სარდალს, როსტომს (საკაძეს) და შენ უნდა შეუერთდე სრქაი ბეგსა და ამირხან ბეგსა და შენი ჯარით დაეცე კახეთს და ქართლს და უწყო უწკალო ოხრებაო. (საკაძე ითვლებოდა თავრიზის ბატონთაგ).

საში უკეთესი სმარსეთის სარდალი: როსტომ სააკაძე, ხოსრო შირსა—დადეს როსტომ მეფე—გაწვრთვნილნი ომებში გიორგი სააკაძისაგან, და სელიმ-ხან მოადგნენ თეიმურაზს კარსა დიდძალი ჯარით. მეორე მხრით მოადგა ჯარი დადესტნელთა.

თეიმურაზ არ იყო იმისთანა კაცი, რომ ეგრძნო თავის შეცდომილება და შეცდომებისა. ის ვერა ჰხედავდა, რაც უფო თავისთავს და საქართველოს ქაიხოსრო ომანიშვილის მოკვლით, სააკაძის.

¹) ამას უწოდებდნენ სინი-აბაზათაც, ესე იგრ პატარა შაჰ-აბაზათი (ქრონიკებში გორდანიაც, ტ. II გვ. 460.)

განდევნით, სურავ ერისთვის მოკვლით. ამას ცხადათ გვიმტკიცებს ის, რომ ამ ამბების უკან, რაც ესლა იმას უკაცობით გადახდა, ის არ იშლიდა თავისას, უდგა ნიადგ დალატში თავის უნიჭიერესთ უმათა, რომელთაც შეეძლოთ ქვეყნის მოვლა, მტრის ზსუსის გება. იმან, როგორც ესლა ვნახვით, არ დაიძალა კიდევ და უდგა უკეთესთ ნიჭიერთ უმათ დალატში.

არ ინდობდა თეიმურაზ თავის უკეთესთა კაცთა, და დამართა მასაც ის, რაც ზრუსიასთან ამის დროს საზოგადოებრივად შეიძლება, რომელიც ეგრეთვე უფროს ნიჭიერს კაცს ირადებდა და სდევნიდა მოადგენს კარს გამოჩენილნი სადრახნი, და არა ჭყავდა თეიმურაზს მაგარი ხსიათის კაცი, არა ჭყავდა რიგისანი მხედარი მთავარი, რომლისგანაც, როგორც ათქმევინებს ამას მეფე არჩილ თავის წიგნში, ვერ დაუჭირა თავი ვერც თავის დიდებულებს, ვერც შემართა ხმალი გამოჩენილს სხარსთა სარდლებს.

მოვიდნენ თუ არა სხარსნი, ბარათაანი მაშინვე გაუდგენთ თეიმურაზს, თუმცა თეიმურაზს ამათი ცოლები ჭყავდა მძევლეთა. რომ არ გადასდგომოდნენ ამას. მთლათ ბარათაანი, მაშინ უძლიერესი გვარი საქართველოში, თავისი ჯარებით მიეკებნენ როსტომს. ამგვარადვე მოიქცა ვახტანგ, მუხრანის ბატონი, რომელიც ბოლოს აჯდა სახელგანთ ქართლის ტახტზე და ეწოდა ვახტანგ შაჰნავაზ, შვილი თეიმურაზ მუხრანის ბატონისა. ამას კარგათ ახსოვდა, რაც დღე დააყენა თეიმურაზმა. ამას, ამის ბიძა ქახოსროს და მთელს მუხრანის ბატონობის გვარს. თქმა არ უნდა, რომ ის არ მინდომებდა თეიმურაზს ბატონად და პირველსავე შემთხვევაში გადუდგებოდა იმ მეფეს, რომელმაც არ იცოდა მოვლა ქვეყნისა, არ იცოდა ფასი და დარსება თვისთა და ქვეყნის ერთგულთ კაცთა.

ეს იყო დასაწყისი თეიმურაზის ბოლოსი.

ამის მაგიერად რომ შეჭმბოდა სხარსთა რომელიც ართმევდნენ ამას ორთავე სამეფოს. და ცხარე ბრძოლაში კმირულად ან შეჭვედომიდა ამათ ან გაემარჯვნა, იმან მიჰმართა თავის საზიზჯარს და კაცის დამამტრობელს ჩვეულებას. იმან კანუნიან მიკვლად დარჩენილთ ბარათაშიდის ცოლებს ცხვირ-შირის დაჭრა, და თუ არ

ცოლი იმისი, დედოფალი ხორეშან, კადეც. შესარულებდა ამის უძლურს და უხატრახო ქალებსეკ.

თეიმურაზმა თავისებურად მიანება თავის სამეფოებს თავი და გასწია იმერეთისაკენ. როსტომ სააკაძემ მოსწია გზაზედ მდევარი, გაწვიტა გაუფლილი ჯარი, თავისი თან წაყვანილი დიდებულნი, დაურევინა ცოლ-შვილი დიდებულებისა და ამაღისა და გაუშვა ის რე. თვით თეიმურაზმა თავისი ცოლით და შვილით ძლივს გადასწრო იმერეთს.

დაჯდა ქართლში მეფედ როსტომ, რომელსაც შემკვიდრუბით კადეც ეკუთვნოდა ქართლის ტახტი, რათგან ეს იყო დურქი ბიძაშვილი ლუარსაბ მეფის შამის გიორგისა; ძმისწული დიდი სვიმონისა.

კახეთში მივიდა სანად სელიმ. კახეთი გახდა უბრძლო სპარსეთის სახანო.

თეიმურაზს ჰყავდა გიდეგ ბევრი. მომხრე ქართლში: წააღ. ერისთავი, ნოდარ ციციშვილი, იოთამ ამილახვარი, გიორგი ბაგრატიონი, გოჩასშვილი, კათალიკოზი ევდემოს დისამიძე, რომელნიც არ უდებდნენ როსტომს თავს. იმათ მოხმეს თეიმურაზ იმერეთიდან, აუშაღნენ როსტომს, და გამოაცხადეს მეფე თეიმურაზ. ის გამოვიდა იმერთა ჯარით. დაწყობილება იყო რომ თეიმურაზ უნდა თავისი ჯარებით მიშეელებოდა ნოდარ ციციშვილს. ნოდარ ცოლი ძმა ჩხეიძით, დაიმედებული, რომ თეიმურაზ მიეშეელება ამას, წავიდა როსტომ მეფესეკ. როსტომ მეფე თვითონვე დაესხა ნოდარს თავსა. თეიმურაზ ჯარებით არ მიეშეელა ნოდარს. ნოდარმა რა ნახა ესა, გაერიდა ომს. ჩხეიძეებმა არ ინდამეს ბრძოლის განლა. შეიქმნა ბრძოლა, ჩხეიძენ იბრძოდნენ ვაჟაკურად. მაგრამ ორივენი ჩამოყარა ცხენიდან იორამ სააკაძემ, გიორგი მოურავის შვილმა, რომელიც დაბრუნა ცოლ-შვილით საოსმალოდამ როსტომ მეფემ და თეიმურაზისაგან ჩამორთმეული შამულები დაუბრუნა უკან. იორამმა ორივე ჩხეიძენი მიაწოვა როსტომს.)¹⁾ დანაშთენი

¹⁾ ეს ამბები ხდება გიორგი სააკაძის მოკვლის უკან საოსმალოში.

ჯარი ნოდარისა გაქციეს, თეიმურაზ იძულებული იყო კავარდნილი
ყო ისევ იმერეთ. ¹⁾

თეიმურაზ არ იშლიდა მანც მუცადინეობას, რომ დაებრუნები-
ნა თავისი კახეთი მანც, მაგრამ ამაოდ ბოლოს ზაალ არაგვის
ერისთავმა რომელიც იყო ძმის წული შურაბ არაგვის ერისთავისა
შვილი გიორგისა, რომელიც ისრე გმირულად დაეხმარა გიორგი
საკაძეს ქსნსეგდ სპარსთა ჯარების ამოწვევტაში, და რომელსაც
თეიმურაზის ძლით დასთხარა თავისმა ძმამ შურაბმა თვალები,
იმარჯვა დრო და გადმოიფანა მითთ იმერეთიდან თეიმურაზ, და-
ებრუნა ხელიდ კახეთა, მასცა სამუხრანოს ზევით ქართლის სა-
მეფოს ალაგები და აქედამ ზაალ ყოველს ძაღსა ჭიმარობდა გაე-
გდო როსტომ მეფეც ქართლიდამ და ქართლიც ისევ დაებრუნებინა
თეიმურაზისთვის. ზაალ ერისთავი იმ ხანებში იყო დიდათ გაძლი-
ერებული და შურაბ ერისთავს არც ძლით, არც სამხედრო ნიჭით,
არც რიხით არ ჩამოუფარდებოდა. შთაქს ქართლსა და კახეთში ასრე

¹⁾ ამ დროებს, ესე იგი, იმ დროს, როდესაც თეიმურაზ გადავიდა
იმერეთს თავის სიძე ალექსანდრეთან რომელსაც შემდგომ ზურაბ არაგვის
ერისთავის მოკვლისა, მიათხუა თავისი ქალი, დარეჯან, ზურაბის ქვრივი.
ეკუთვნის მოსვლა იმერეთში რუსთა მეფის ალექსის მოციქულებისა, ნიკი
ფორ მატევიტ ტოლოჩაოვისა, რომელსაც ვახუშტი ეძახის ნიკიფორ
პავლოვიჩის, და ალექსი ივანიჩ იეგლევისა, რომელსაც ვახუშტი ეძახის-
ალექსი იონასეს ძეს.

ამავი ხანებს ეკუთვნის გიორგი იმერთა მეფის ლევან დადიანისაგან
ტყვედ წაყვანა და რომელსაც რუსის მოციქულები შეცდომით ალექსანდ-
რეს უძახიან, და როგორც ვახუშტი ამბობს, რომლისაცა სიტყვა უფრო
სანდოა, რადგან საბუთებიც ამას უფრო ემოწმებიან, იყო ტყვეთ გიორ-
გი, და არა ალექსანდრე. მხოლოდ მეფის გამოსყიდვას რამდენიმე ური-
ისა და სომხის გაცემით რუსის მოციქულები და ვახუშტი თანახმანი არ-
იან, ვახუშტის თქმით გიორგი მეფის გამოსასყიდათ მისცეს რამდენიმე
კომლი ჩიხორისა სომეხი და ურია.

მაგრამ ამაზედ კიდევ უფრო ცხადი საბუთი ხრის სიგელი როსტომ
მეფისა, რომელიც თ. ყორდანისა, ამ დოჟცხრომელს ქართული ისტორი-
ის მასალების მეძიებელს, აღმოუჩენია მცხეთის სიგლებში, აქ სხვა-
თა შორის ვკითხულობთ შემდეგს.

გაძლავრებული არავინ იყო. თეიმურაზ დააყენა სამი წლის განმავლობაში ზაალმა დუქთს და დიდათ შეკვირვება მეფე როსტომ მაშინ, როდესაც ასრე თავგამოდებით იბრძოდა თეიმურაზისათვის ზაალ, თეიმურაზ, სწორედ ამ დროს, მეოთხე ზაალის სიფარველს ქვეშ, ძალა მოტყუელი ზაალისგან, მეოთხე ზაალის მამულში, იძრახავს ზაალის სიკვდილს. „არამედ განიგულა სიკვდილი ზაალისა, — ამბობს ვახუშტი, — და დაპყრობა არავგ—ბაზალეთისა. და განიზრახვიდა კახთა—თანა, თუ რომლის ძალითა ჰქუას“. ეს გაუგო ზაალმა და აიყარა გული თეიმურაზსკედ.

„სცნო თეიმურაზ უნდობლობა ზაალისა, — ამბობს იგივე ვახუშტი, — და წარმავიდა და ჩამოვიდა კახეთს“. შემდგომ ამის იშკრთა და რსმალთა შემწეობით თეიმურაზ არ იშლიდა ბრძოლას როსტომმეფესთან, მაგრამ როსტომ მეფემ თავისი მძალი დიხლომსტიური ნიჭით. თავის გონივრული სახელმწიფოს შერთვით, თავისი კაცთ მოყვარული ქცევით, გონივრული და დრმათ მისასრულებული ბრძოლათა წყობით მოუღო საშუალოთ ბოლო თეიმურა-

„ჩვენ, X როსტომ მეფე X და დადიანი ბატონი ლევან დავმოყვრდით და შევირთეთ დაჰ მისი... მოვიწადინეთ იმავ წელიწადს ქორწილის ქმნა და გზა არ დავგანება იმერთა მეფე გიორგომ. შევიყარენით აქეთ ჩვენ და მივედით სამცხეს. ოცხეს (აბაზთუშმანი) დავდექით, იქით წამოვიდა დადიანი შეყრით და ქალი წამოიყვანა. წინ გადაუდგა მეფე გიორგი, შეიბნენ და გაემარჯვა დადიანსა და დარჩა ხელთ მეფე გიორგი. (ქრონ, თ. უორდანიასი, ნაწ. II. გვ. 436) აქ ერთი შენიშვნაა საჭირო. მკითხველის თავში უეჭველია აღიძვრის ფიქრი: რა სჭირდა მეფე გიორგის, რატომ არ მისცა გზა რომ დედოფალს გაეტარებინათ იმერთებდ. მიზეზი აქაც იყო თეიმურაზ მეფე. შემდგომ თავისი სიძის, ზურაბის მოკვლისა. თეიმურაზმა თავისი ქალი, ზურაბის ქვრივი, მიათხოვა გიორგი მეფის შვილს ალექსანდრეს. როგორც ვსთქვით ეს სიგელიც მოვიითხრობს, მაშასადამე თეიმურაზსა და გიორგი მეფეს შორს იყო მოყვრება, ამ ხანებში, როგორც ამავე სიგელიდამაცა და სხვა დოკუმენტებიდამაც სჩანს, თეიმურაზ იყო როსტომ მეფისაგან თავისი სამეფოდამ განდევნილი და იმყოფება და იმერთს, დადიანის დამოყვრებით, — როგორც ამასა სწერს თეიმურაზ მეფე რუსთ ხელმწიფეს რაც როსტომ მეფე უფრო გაძლიერდებოდა: ორი უძლიერესი საქართველოს ბატონი, როსტომ მეფე და

ზის უფლებას. ამასთანავე ბრძოლაში დაჰკარგა თეიმურაზმა უკანასკნელი ვაჟი შვილი, დათუნა, რომელსაც რუსთ მტკიცეულების მოსახლებით, არ მოსწონდა ბევრში მამის ქცევა და მეტადრე მისი დაზღვრითი მოსაზრებანი, და არა ჰქონდა ნდობა რუსეთს, რომელი საგანაც თეიმურაზ მოკლდა ცხონებას. იქ, სადაც ქრისტიანე თეიმურაზ მტერსა და მოუფარეს აფლებდა სისხლის გუბეში, არა ჰზოგავდა არავითარს მტარვალობას, იქ მაჰმადიანი როსტომ მეფე იწინს იმ დროსათვის სოცარს კაცთ-მოუფარებობას და შეწყენრებას. როდესაც როსტომ შემოვა ქართლში, ფარსადან ციციშვილი არ ემორჩილება როსტომს. ფარსადან ციციშვილის იყო მოსისხლე მტერი როსტომ სან სააკაძე, ამირ სპასალარი ირანისა, რომელიც მოჰყვანს თან როსტომ მეფეს. იმას ასსოვდა ის სსშინელი დღეები, რომელნიც ფარსადანმა დაუყენა ამას და ამის მამა-ბიძათა და მათ ოჯახობას იგდის ციხეში შემდგომ ლუარსაბისგან გიორგი სააკაძის ქათლიდამ განდევნისა. ფარსადან, როგორც სემოთ თქმულიდამაც ვიცით, აწირებდა მთელი ამათი ოჯახის ამოწვევას, და ჰყვანდა ისინიც ციხეში გამონწვევდელა, მინამ დამეფესშიშველა და ჰკარგა ქალები არ გამოიზარენ და არ ირბინეს

ლევან დადიანი დაკავშირებოდნენ და როსტომის ძლევა თეიმურაზისაგან შეუძლებელი-და გახდებოდა. მაშასადამე; საჭირო იყო მოშლა ამ დამოყვრებისა და ცხადია უმთავრესი მეცადინე იქნებოდა მოშლილიყო თეიმურაზ, რომელიცა ამავე სიგელში სწყურს როსტომ მეფე იყო იმერეთს. ჩხეიძეა და ავი საქმისგან თავი არ აიღო და არც დასწყენარდა... ჩვენ რომელიც საფიცარი მივეციტ და ან პირობა დაუღვეით, ყველა გაუთავეთ, და კახმა ბატონმა რაც პირობა და ფიცი მოგვცა არც ერთი არ ვაგვითავა და რომ ეს ასრუა, ამას გვიმტკიცებს ორი წარწერა ლევან დადიანისაგან ილორის წმ. გიორგის ხატზედ და სიონის წმ. გიორგისავე ხატზედ. პირველი ზედ აწერია: „ოდეს შეგებნით ბაღდადს იმერეთის მეფეს გიორგის... და სიამარსა მისცა კახ-ბატონს თეიმურაზს, გიორგი მეფე ხელთ დაგვრჩა...“ მეორეზედ აწერია: „ოდეს შეგებნით ბაღდადს გიორგის და კახ-ბატონს თეიმურაზს...თავად მეფე ხელთ დაგვრჩა,კახთ მეფე თეიმურაზ და მეფის შვილები ალექსანდრე და მამუკა გარდინგვეწინ.“ (ქრ. თ. ქორდანიასი ნაწ. II გვ. 451.)

ისრე ტყე-ტყე იმერეთამდის, და შინამ შემდგომ ათასის მთხერხე-ბისა გმირულათ არ დახწიეს ამხა და ამისმა მამა ბიძათა თავი-ამ საშინელს შტრობას, სადაც მოიკლა კიდევ ერთი ამისი ბიძათა-განი. ამ როსტომ ხანს მოაგონდა ის საშინელი დღენი რომელ-ნიც ფარსადანმა დააყენა ამათ და ახლა ჰქონდა დრო ეყარნა იმა-ზედ თავისი და თავისი ოჯახის ჯგუფი. იმან იცოდა კარგათ ისი-ცა, რომ ერთი უმთავრეს იმ ჰირთაგანი იყო ფარსადან, რომელ-ნიც განდუნ მიზეზნი ლუარსაბისაგან ამისი ბიძა გიორგი სააკაძის-სასიკვდილოთ გაძეცებისა და ეგულა ამითი თავისი სამშობლო ქვეყ-ნიდამ განდევნისა. როსტომის გაძეცების დროს ამას და ფარსა-დანს შესვლათ ერთმანეთის ზირდაზირობა. ფარსადან იცავდა თეი-მუყაზს, როსტომხან—როსტომ მეფეს. როსტომ სააკაძემ დაამრ-ცხა საშინლად ფარსადან და შეესია საშინელი მრისხანებითა და-ობრებით საციციანოს, როსტომ მეფეს აქვს ეგველი მიზეზი, რომ ი-ფარსადან ძლიან წახდენინოს. იცის კიდევ მიზეზი როსტომ ხა-ნის მრისხანებისა, მაგრამ მანც ის არ აძლეჯს იმის ნებას. რომ წახდინოს საციციანო. „მე მოვსუფვარ აქ მეფეთა და არა მათხრებ-ლათ“, ეუბნება ის როსტომ სააკაძეს და შეაუენებს იმის მრისხანე-ბას ციციშვილებზედ.

ამგვარსავე კანთმოყვარებას იჩენს როსტომ მეფე სწავანაც. სააკაძისგან გაწრთვნილს და შთაგარებულს, იმას კარგათ ახსოვდა-იმისი აზრები და იცოდა, რომ საქართველოს გაძლიერება შეიძლე-ბოდა მხოლოდ შერეთებით. ამის გამო განიზრახა იმანაც ეს საქმე. ამან ისარგებდა თავის მეგობრობით და დავალებით შავ-სეიისთან და შემოიერთა კახეთი; ამავე დროს, რაკი თვითონ უშვილო იყო, იშვი-ლა იმერთა მეფის ალექსანდრეს შვილი, მამუკა, რომელიც იყო შემკვიდრე იმერეთისაგ. ამგვარად, თუ რამე დროით მოხერხდებო-და, რომ ოსმალი არ გაერეოდნენ ამ საქმეში და სწავსთა პოლი-ტიკა ამგვარივე წყალობისა იქნებოდა საქართველოზედ, შესაძლებე-ლი ხდებოდა საქართველოს შერეთება. მაგრამ, სამწუხაროდ, ძნელია უგულა დიდი საქმის შესრულება კანთ მიუხევედრელობისა და ანგა-რების გამო. მამუკამ მოინდომა საჩქაროდ მოძიერება თავის მიმ-

ბილისა, რომ მადე ეგდო შეუფასა ხელში. იმან შაჰიანა რახ-
ტომს შეგლელები. გორგიჯანიძისა და ჰარაყის სახელმწიფო ბოლ-
თეკის ანონიმის ავტორის სიტყვით. შეგლელება ჩუხსდნენ რახტ-
ომს ჩასაფრულთ ეს შეუე ეგონათ და დაუძინეს ხანჯლები. ამ კარის
კაცმა დაიფიქრა. ხმაზედ იტყეს შეგლელებმა, რომ ის შეუე არ იყო. ისი-
ნი გაცვიფდნენ. რახტომმა გამოძიების უკან შეიტყო, რომ ის კა-
ტის იყვნენ შოგზანანი მამუკასაგან ამის მისაკლავად. იმან ეს ხუ-
მრობათ გადუქეთა დაჭრილს კარის კაცს. ოცის დღის განმავლობაში
სრულედ არ გამუფლავნა რა. ოცი დღის უკან გაუგზავნა მამუკასასი
ათასი მარხილას საფასური და გაისტუმრა ახალციხეს საიღამაც ჰუ-
ვდა იმას ჩამოყვანილი და ზრდილობიანათ შეუთვალა: ეყენს არ უნ-
დისარ და ვეღარ გიშვილებო.

ამვე გორგიჯანიძისა და ჰარაყის ბოლთეკის ხელნაწერი
ქართლ. ცხოვრ. ავტორის სიტყვით, ნოდარ ციციშვილი აქმალი
რახტომის თეიმურაზის სასარგებლოთ. ნოდარც რახტომისა და
ნოდარის ჯარები შეაბრძოლნენ, ნოდარის ჯარებში ეველსზედ თავ-
გამეტრებით და ვაჟკაცობით იბრძოდნენ ორი ძმა ჩხეიძე. ბოლთს
ისინი შეაბურა სასამაღლადამ დაბრუნებულმა გორგი სააკაძის შვილ-
მა, იოანემა. ისინი მოჭკვარეს რახტომს ხელებ შეკრული. რახტომ-
მა უბრძანა დაუსხნან იმათ ხელები, წაიყვანონ გორში, გა-
მოუცვალონ საცაალი და ტანისამოსი მისცენ სუფთა და რბილი
ქვეშისკები, მიაზურან დიდი ჰატოვი და მოექცნენ, როგორც იმათს
გვარის შვილობას ეკადრება.

ამვე ნოდართან ომის შესახებ, მოგვითხრობენ იგივე ავტორ-
ნი შეშდევს. შეუეს მოახსენეს: შეუტეობრათ თავს დავესხათ. შე-
უემ ეს არ იკადრა და ასრებრძანა: „ქართველთ სამართლის ქნის გარ-
მართლებისათვის ერთმანერთს შეებმიანო, მეც ჩემს უმის სამართალ-
სზედ შეეებმიო. თუ მე იმაზედ ვტყუი გამარჯვება იმას დაჩნება.
ეგ ბედნიერს ეყენს გამოეპარაო. ეყენმა მთხროვა და არ მივეციო.
მაგის მამას ივანესადანს უნდოდა მთელი საციციშვილთ თავისი შვი-
ლი პაპუნა უორჩიბაშისთვის მიეტა და მე ვინებე; მაგას უქრთამოთ
მივეციო, და ახლა ეგ ამდენი სიკეთის მაგეურათ მე მშენახათომსო.

ამაზედ მინდა დვთის სამართალი გავსინჯო, თუ რომელი ვტყუი-
ოა“... დაძაძსებინა ქანახები, იმადენი ხანი აცდევინა რაჲმთა, მი-
ნამ იმათაც არ შეიტყეს და არ გაემსადნენ საომრათ.

თუმცა მეფე თეიმურაზ სვამს როსტომის სისხლსა, არ აძ-
ლევს თავისი ანტიკებით და ნიადაგ ბრძოლით მოსუენებას, მაგრამ
როსტომ უოკულ შემთხვევაში ექცევა თეიმურაზის ჰატივითა და დი-
დებით, მაგალითად ბოლოს დამარცხების დროს, ის აძლევს გზას იმ-
ერეთზედ წასვლისას, და რომ გზაში არავინ არ ავნოს, ატანს კა-
თალიკოსს სამცხეთო ჯარებით. ეს კიდევ ცოტაა. ხსენებულთა მწე-
რალთა სიტყვით, როდესაც მოხდა ეს უკანასკნელი ბრძოლა თეიმუ-
რაზისა როსტომთან, თეიმურაზს კადუდგენ ბევრი თავისი ერთგუ-
ლი კახეთის დიდებულნი. ისინა მოვიდნენ როსტომთან და მოახსენ-
ეს, რომ ჩვენ თვითონ შევიპრობთ თეიმურაზისა და მოცემთ ხე-
შით: „მეფეს (როსტომს) არ უნდა იმისი (თეიმურაზის) დაჭირვა და
არც უმადლიდა იმის ორგულობას და ბრძანა: მის დღეში ამგვარ-
მუხანათობა ვახთ არ უქნიათ, რომ ახლა ჰქნესა.

ესე და სხვა მრავალი ამ გვარსი მაგალითნი გვისახამენ როს-
ტომის მადლს ხსნათს. როგორც აქ. ისრე საქრისტიანო ტაძრე-
ბის შენობაში თქვენ ჰხედავთ როსტომში მიუდგომელს და მადლი-
თვისების კაცს. როსტომ იყო მაჰმადიანი, მაგრამ თქვენა ჰხედავთ,
რომ იმას ახვევია გარს სულ ქრისტიანობა, სამღვდელთა. ის დი-
დი ჰატივით ეპრობა ფრანგთა მისიონერებს და იახლოვებდა, მათ
რომეფათაც სიტყვით იმან ორმოცს დღეზედ ააშენა გორის ციხე ისა და
(ისტ.კათ. საქ გვ. 125)

იმისი მეუღლე, დედოფალი მარია, აძლევენ მრავალს შესწირვას
საქრისტიანო ტაძრებს. ენგრევა სვეტის ცხოველს გუმბათი და ეს ად-
გამს ახალს გუმბათს და აახლებს მთელს ეკლესიას. ანგრევს შაჰ-აბა-
ზი ალაფრდის ტაძარს. თეიმურაზ მეფობს ოცი წელიწადი მეტი
მასუკან და ვერ აახლებს ამ კახეთის უკეთეს ტაძარს და მშენებებს,
თუმცა დროცა და შეძლებაც ამისი ბევრჯერ ეძლევა იმას. წაართმევს
თუ არა როსტომ თეიმურაზს კახეთსა, მაშინვე აშენებს ახლად ალა-
ფრდს და სხვა მრავალი ამგვარები.

ამავე დროს მეფე როსტომ იყო მაჰმადიანი, და თეიმურაზს ქრისტიანი. ქრისტიანი სცურავს სპირად თვისსავე ერთგულთა და ნამსახურთა სისხლში, მაჰმადიანი მტერთაგ კა ძლევის მიტევებს და ეძებს მათთან შვიდობას.

აქ უნებურათ გავიხსენებ ვერძისა ჰანი და ქრისტიანთა მეფენი ჯვარდნის ომებისა და ზრტყესტანტა დევნის დროს, რომელნიც სცურავდნენ სისხლის ზღვაში და ელეთადნენ უწყალოთ არამც თუ სხვა რჯულის ხალხთა და თვით ქრისტიანთა ქრისტიანთა გულისთვის, და მაჰმადიანთ სარკინოსთა და ოსმალოთა მეფენი სალაღინი, სულეიმანი და სხვანი, რომელნიც თავისი მადლი ჰატიონური სასიათებით, კაცთმკაცრულის ქრევით უხვენებდნენ ქრისტიანობას ქრისტიანურს მაგალითს; და ქრისტიანთა სულისა და ხორცის მეფენი ამავე დროს არა ძღობდნენ არც ქრისტიანთა და არც სხვა საჩუქრების ხალხთა სისხლით...

სიტუვით, ახლა სააკაძის წინასწარმეტყველური სიტუვები ქართლ-კახეთის თავს თეიმურაზისა და მისთა დიდებულთა ხელში.

სისხლის ღვრა ქართველთაგან ქართველებისა გახდა თითქმის საუფულოთა. მოკვდა უშვილო მეფე როსტომი. თეიმურაზის ტახტს ეპატრონებოდა თეიმურაზისავე სიცოცხლის დროს საალ არაგვის ერისთავი, ქართლ—ვანტანგ მუხრანის ბატონი. საალ ერისთავი და მრავალი სხვანი არა შეგებდნენ, ქართლი და კახეთი ისევ ერთ სამეფოთა უფიცილებდნენ. ისინი რჩებდნენ საქართველოს სამეფოთა გაუქმებს და საეკონომი დადებს, ვიდრემ მას, რომ ვანტანგ გაეხადნათ ორთავე სამეფოს ბატონათ. თეიმურაზ მეფის ასულმა დარეჯანმა, ზურაბ ერისთავის ნაცოლარმა, შემდგომ თავისი მეტრე ქმრის იმერთა მეფის ალექსანდრეს სიკვდილისა, არის მთელი იმერეთი. მთელი საქართველო იყო არეული. ჩარხი საქართველოს ბედისა უფრო და უფრო ტრიალდებოდა უკუღმა. საქართველო შეუკავებლათ მიდიოდა უფსკრულისაკენ. იმას ელოდა ის ტრაგიული ბოლო, რითაც გათავდა მისი ზოლიტიკური ცხოვრება მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს. ამას ვეღარც სააკაძის წინასწარმეტყველებში გაზღვილმა მეფე როსტომმა უშეგდა. სიბერე არ ძლეოდა დროს და გარემოება უცრდილა ხელს. აქაც უმთავ-

რესი საქმის ჩამხლეი იყო. თეიმურაზს, მავნე გენი საქართველოს საბოლოოდასი.

იყო მეტადინეობა შედეგშიც მთელი საქართველოს შეერთების. ვახტანგ შაჰნავაზმა ერთი-ორი ხელობა კიდევ მოახერხა ეს, მკრამ ბოლო ვერ გასტანა. ბოლო ვერ გასტანა იმიტომ, რომ იმას ვერ შეეძლო იმ ზღანების შესრულება, რომლებითაც სააკაძე აზირობდა საქართველოს შეერთებას. ამისთვის იყო საჭირო, რომ მთელი საქართველო ან სპარსთ ან ოსმალეთს დაჩქინდოდა. ვახტანგ მეტად დაჯალებული იყო სპარსთაგან, რომ ედალატანა იმათთვის, მიეტო ქაჩოთა-კახეთი ოსმალეთათვის, და იმოდენა ძალა კი არა ჰქონდა, რომ ოსმალეთთვის წაერთმია დასავლეთი საქართველო და მიეტო სპარსთათვის. ოსმალთ არ ინდომეს ამისი შვილი არჩილ იმერთა მეფეთ და წაყვანის თვითონ სპარსთავე. ამას დაერთო ერთი კიდევ სხვა კარგიობა. აქ მოხდა სწორედ ის, რაც მეფის ერეკლე მეორის გაძლიერების დროს. იყო სპარსეთში არეულობა. ირაკლი მეორე წავიდა თეირანისაკენ დაამარცხა ყველა ხანები, დაიჭირა მთელი ჩრდილო სპარსეთი, იყო მისული თეირანსედ თითქმის, ყველა ელოდა და თვითონაცა ჰქონდა განზრახვა ჩეკდო ხელთა ირანის ტახტი, გამხდარიყო მთელი სპარსეთის შაჰი. ამ დროს მოვიდა რუსეთიდან ბაქარ მეფის შვილი ალექსანდრე, რომელიც, როგორც ოფიციალურად იყო ცნობილი, გამოგდეს რუსებმა გვარდიიდან და დასასჯელად რაღაც დანაშაულისათვის, გამოგზავნეს... მოზდოკში. ეს იყო შემევიდრე ქართლის ტახტისა. მოზდოკიდან ამან მოიმხრო მთის ხალხი, ზოგი ქართლელობა, მოიტანა ბოლომდე იული რუსეთიდან და შესია ქართლს სწორეთ იმ დროს დასაჭერად, როდესაც მეფე ქართლისა, ირაკლი, აზირობდა მთელი ირანის დაჭერას. ირაკლი იძულებული იყო დაენებებინა თავი სპარსთათვის, დაენებებინა თავი სულ განარხული საქმისათვის, რომლითაც საქართველო ხდებოდა ახლა ბატონი მთელი სპარსეთისა, და მოჭვტრობებდა თავის საკუთარს სამეფოს, რომელსაც აცლიდნენ ახლა ხელიდან. ესევე მოუვიდა ვახტანგ შაჰნავაზსაც. იმან დაიჭირა კახეთიცა ქართლთანა, დასჭა იქ ბატონად თავისი შვილი, ცნობილი თავისი მწე-

რღაობით, არჩილ. გაძლიერდა შაჰნავაზს და ქართლ კახეთი ისე რომ თვით სპარსეთიც აღარ ჩამოუყარდებოდა, რომელსაც სხვათა შორის ვხედავთ შარდენის აწერილობიდანაც, სადაც, ის ერთს აღაგს ამბობს სხვათა შორის ზემოქართლის აღწერაში, რომ ისრე შემუშავებული და შემუყული იყო, რომ არც ერთი კუთხე ქვეყნისა, რომელიც მე მინახავს ამას არ უდრისო. ამ დროს მოვიდა რუსეთიდან ირაკლი ანუ როგორც რუსები ეძახიან ნიკოლა დავითიზი, შვილის შვილი ზირველი თეიმურაზისა და დაიშვილდა თუქეთში. აქედამ იწყო თარეშობა და აკლება კახეთისა. კახეთი შევიწროვდა, შეწუხდა. არჩილ მეფე, რომელსაც ცოლათ ჭუკვდა დაჲ ირაკლისა, დაუმნას ქალი, შეწუხდა დიდათ ამითი. იმან არჩია ამოდენა სისხლისა და უსამოყნობას თავის დანებება კახეთისა. კახეთი დაიჭირა ირაკლიმ. არ მოხერხდა შეერთება კახეთისა. ცხადია ამგვარვე გარეშე მიზეზი იყო, რომ არ მოხერხდა შეერთება ქართლ-კახეთისა იმერეთთან ირაკლი მეორეს დროსაც.

ამგვართ შემდგომ სააკაძისა, თეიმურაზ ზირველის პოლიტიკის მოწველებით ერთი რამ ისრეთი ძლიერი და მოხერხებული ძალა ჩამოერია საქართველოს საქმეში, რომელიც თავის საბოლოოსათვის არა ჭხედავდა სასარგებლოთ საქართველოს შეერთებას და გაძლიერებას. ორს ძალას დართო მესამეცა.

საკაძის უკახ წასული იყო საქმე ხელიდამ. გენი სააკაძისა ჭხედავდა ამას შორიდანვე და ერიდებოდა ამას უფველი თავის დონით.

საკაძე ოსმალეთში და იმისი აღსასრული.

საკაძე კვლად განიდევნა თავის სამშობლოდან გაუნატიურებული, გაწილებული. მშენიერად გვისახავს ამის გულის სკვდათა იოსებ თბილელი თავის წიგნში.

იძლია კაცი აქამდის უძლეველი, იძლია თავისსავე მოკეთებად, იძლია და განიდევნა მათგან, ვისაც ამან მოსცა დიდება, მშობლობა, შეუდრთია შეძლება და თავისუფლება.

ქვას გასტეხდა ამგვარი დაუსრულებელი უმადურობა, ამოდენა-
დალატი, ამოდენა მიუხედავლობა, გაუტანლობა, საქვეყნო საქმის
დავიწყება, პიროვნულს საქმეებში თავის შთანთქმა. მაგრამ სააკაძეს
გული სწორეთ რომ გაუტეხარი იყო, პირიქით რამდენიც უფრო
დიდს დაბრკალებას ჰხედავდა თავის საქმეებში იმდენი უფრო მაგ-
რდებოდა მისი გული, შვეიდრდებოდნენ მისნი განზრახვანი:

„შუბის წვერითა რვინა ექნის, ვული ჩემი არვისაცანი!“

„რა გაჭირდის უფრო შევსდი, ასრე მქონდის ომის ჩვე-
ვა!...“

საკაძე წავიდა სასამართლო და გავიდა სტამბოლს. მას თან
გაჰყვნენ მრავალი ქართლის დიდებულნი, სხვათა შორის ქაიხოსრო-
მუნხანის ბატონი და ისე ქსნის ერისთავი.

ამან გაუშვა ცოლშვილი აზრუმში, სადაც ამ დროს და თვით
აზრუმის გარშემო ესახლა მრავალი ქართველობა, იყო მრავალი ქრ-
თველი სოფელი, და თვით აზრუმში იჯდა ქართველი ეფისკოპოსი,
რომელსაც ეწოდა აზრუმელი, როგორც ამას მოგვითხრობს არაქან-
ჯელა ლამბერტი. (ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში გვ.
111.)

ხვანთქარმა მეფური დიდებით და პატივით მიიღო სააკაძე.
აზრუმის მახლობლად მისცა დიდი ქვეყნები ცოლ-შვილის საცხოვ-
რებლად. გარდა ამისა მისცა დიდი და აურაცხელი საჩუქარი. გრე-
თვე დიდებით. ჰყავდათ მიღებული ევროპის ხელმწიფეთა წარმომად-
გებელთ¹⁾.

სტამბოლში სააკაძეს აჩვენეს უფოელი სიმდიდრე და დიდება
ხვანთქარისა და სტამბოლისა. როგორც გულით ქრისტიანე, იასლა
მსოფლიო ბერძნების პატრიარხს, ეამბორა, მოისმინა იმისი წირვა-
ლოცვა, მისცა შესწირავები.

აქ გაუმთქვდა პაზალეთში მიღებული ჭრილობანი. გახდა კარგათ.
იმისი აზრებისათვის საჭირო იყო, რომ მოეპოვებინა ნდობა
სულთანისა, შეეყვარებინა იმისთვის თავი. ეს სურვილი შეუსრულდა

¹⁾ თამარაშვილი. ისტ. კათ. საქ. გვ. 99.

ადვილად. მისმა დიდებულმა გმირულმა, მაგრამ მოვიდობიანმა სანახაობამ, ძლიერმა რიხიანმა ხმამ, მტკიცე და გულში ჩასაწდომმა სიტყვა ჰასუხმა, დრმად საქმეში ჩახედულობამ, ღირსეული დიდებულით თავის დატყრამ, გაწვრთნილმა დიპლომატულმა ესამ სრულიად შეიზერეს განება და გული ხვანთქისა.

როდესაც ჰინას, რომ ხონთქარი და კარის კაცნი უფრო და უფრო ჰატვიით ეზერობიან და აზრები ამისი ვიანხიათ მოსაწონად, მამინ აუხსნა ხვანთქარს, რომ როგორც ჯდრეგაც მოკხსენებინა, სპარსთა დაუძლეურობისათვის საქმე იყო ოსმალთათვის დაზერობა მთელი საქართველოსი. ამასთან აუხსნა, რომ ეს არ იყო ძრელი და სთხოვდა შემწეობას ჯარითა და ფულით, ჰმირდებოდა, რომ ეს თვითონ შეუსრულებდა ამ საქმეს ხვანთქარს. რომ სპარსნი გაეღვენა საქართველოდამ.

ხვანთქარი სრულიად თანახმა იყო ამისი და მოუწონა სააკაძეს აზრი. აღუთქვა კიდევ შემწეობა. მხოლოდ, აუხსნა რომ ამ ჟამათ ეს შეუძლებელი იყო, რათგან შინვე ჰქონდა საოსმალში ამოღილობა, და ამასთან ომი სპარსებთან, რომელიც ჯერაც არ შემწეუდარიყო, რაც სააკაძემ მოახდინა აშლა ამათსა და სპარსთა შორის. ჯერობით შენი და შენი ქართველობის თავი აქ უფრო მიჰქისო. თუ ეხლა მიხვევებთ თქვენს გმირობას და ერთგულობას, დამომარტხებთ მტერსა, მამინ მიადებ ჰემგან უგელას, რასაც თხოულობო.

ამ დროს ოსმალებზედ იუფენ აშლილნი სოხასტები, არაბისტნელნი, აზრუმელები და ამასთან, როგორც ითქვა, ომი სპარსელებთან მისრეთსა და ანატოლიაში კიდევ იმავე გაუთავებელი ბაღდადის თაობაზედ. ხვანთქარი ჰგონებდა ჯარს ჯარებზედ, სცვლიდა ფაშებსა, ვეზირებსა და მინცა და მინც მონდიოდა ნიდაჯ მარტხის ამოაგი.

ხვანთქარმა სთხოვა, რომ სააკაძე ჯერ მიხტომოდა სოხასტას (თახათი, Токать. tocat?) და შემდეგ წასულიყო სხვა მემარს ხალხებზედ, რადგან როგორც უხსნიდა ხვანთქარი, სოხასტელები იუფენ დადი და გაუტყარნი ვაჟაკი ხალხნი, რომელთაც ომის მოწყობილობა აქვთ კარგი, იარაღი დიდძალი და საგანგებო, რიხები დიდათ გამაგრებულნიო.

სოხსიტას ქალაქს ანუ, როგორც ვიფიქრობთ თახხოს, დიდი ხანია ადგი ჯარი სულთანის პირველი ვეზირისა, რომელსაც ჰქვავდა ცოლათ დევიდი დაჲ სულთანისა, და რამდენიც მივიდნენ, იმდენი ციხის ჯარმა საშინელი მარცხით გამოაბრუნა. სულთანი იყო განრისხებული ამ ხალხსედაც და თავის სიძე ვეზირსედაც, — რომელსაც ქართველი მწერლები ეძახიან ვეზირ აზამს და რომელაც, როგორც საფიქრელია ამ ვეზირის. ცოლის წიგნიდამ, ვეზირ-აზამობა შეიძლება იყოს თანამდებობა და არა სახელი ან გვარი, ეს მით უფრო საფიქრელია, რომ ამ ვეზირს ოსმალინი ეძახიან ზოგნი ხოსროვ ფაშას, ზოგნი ვაფუნად ფაშას. მაგრამ ვგონებ უფრო სახელი უნდა იყოს, რათგან არც ერთგან არა ვხედავთ ვეზირ აზამობას მოხელეობათ. რომ ეს სახელი ან გვარი უნდა იყოს! ამას ამტკიცებს შემდეგი. ამ წიგნის დაწერის შემდგომ, აფხაზეთში შემხვდა ერთი სიგელი, რომელიც იყო დაწერილი სწოეთ ამ ხანებში, რომელსაც სააკაძე იყო ვეზირ აზამისაგან მოკლული. ეს სიგელი არის მოწერილი ვეზირ აზამისაგან. რომ მოხელეობა ყოფილიყო. სხვა სიგელებშიაც იქნებოდა სადმე ვინმე ვეზირისაგან ვეზარ აზამობით მოწერილი. მაგრამ ამის მეტგან არსად ამას არა ვხედავთ. ამის გამო უბრძანა სააკაძეს: თუ შენ ამ ციხეს აიღებ და იმ ქვეყნის ხალხს დამიმორჩილებ, შენთვის მომიცია ის ალაგი და ქვეყნები სამკვიდროთაო.

საკაძეს მისცეს ჯარები, და გაისტუმრეს. სააკაძემ იახლა თან თავისი ქართველობა, სოხსიტას მდგომი ჯარა ვეზირ-აზამით წავიდნენ სპარსელებზედ.

საკაძეს აახლა თან სულთანმა ვაფუჯები (ეხლანდელი ჰრის-ტავებაივით), რომელთაც ჩააბარეს ნაწყოლობები ქვეყნები აზრუმისაკენ, რომელიც შესდგებოდა რამდენიმე სახჯანსიდან- სიტყვით სააკაძეს ეპყრობოდნენ მეფურად, სააკაძე იყო სავსე იმედებით. ახლა აქ გამარჯვებაზედ და იყო ბედი და უბედობა სააკაძის საქმისა. თქმარ უნდა — ის აღარ დაჭბოგავდა არავითარს დონეს, არავითარს მეტადინეობას აქ გამარჯვებისათვის.

ბივიდა სოხსიტასედა. იმან გასინჯა ციხე სიმაგრენი ამ ადგილებისა და ჰხანა, რომ იერბით, ძალით ამ ადგილების ალებს

ქნელი იყო. რა კი დაწმუნდა ამასე, სააკაძემ მიმართა სხვა მანევრს, სხვა ღონეს. ის თავისი ჯარით, ცოტ-ცოტათი ვაჭრულთა შეეპარა მეციხოვნეთ ციხეში. როდესაც შევიდა საკმაო ძალა სააკაძის მეომართა უცებ ვაჭრები გადაქცნენ შემოქმებით, გაუდეს დანარჩენს სააკაძის ჯარს კარები, და მოულოდნელად სოხსსტელებისა ქალაქი და ციხე დარჩათ სააკაძის ჯარებს.

საკაძემ ეს მაშინვე მოახსენა ხვანთქასს და მიართვა ძღვენად სამხედრო აღაფი.

სტამბოლში შეიქნა დიდი ამბავი სულთანის უჯეროდ დღესასწაულობდა ამ გაუტეხარი და დიდი ვაჟკაცი ხალხის დამორჩილებას. ხმა სააკაძისა გაჟარდა უველგან, რაც იყო და არ იყო, ისმობდა ამასე ქება და ღამარაკი. სულთანის სერაფში იყო რაღაცა გასვლიადებული წარმოდგენა ამასე. ჯერ თავის მისვლითაც სტამბოლში მოახდინა დიდი შთაბეჭდილება სააკაძემ თავისი შეუდარებელი ახოვნებითა, ტანით და დიდებული გმირული სანახაობით; ახლა ამას დაერთო ამისი მოულოდნელი გამარჯვება სოხსსტელებსე, რომელნიც ითვლებოდნენ უძლეველთ. დიდება და ღამარაკი სააკაძის გმირობისა იწვევდა ცოტ-ცოტათი კილვას სულთანის სიძე ზირველს ვეზირზე. ამას ცხადად აგრძობინებდნენ სულთანის ცოლები, სულთანის კარის კაცნი ვეზირის ცოლს. იმის გულში იღვიძებდა შური.

სულთანმა შეასრულა თავისი აღთქმა სხვა დიდს წყალობასთან, რომელიც გაუგზავნა სააკაძეს და მის ქართველობას, მისცა სოხსსტის ქვეყნაც სამკვიდროთ.

სოხსსტიდამ სააკაძემ მიიღო ბრძანება, წასულიყო სპარსთა საბრძოლველად ბაღდადისაკენ, სადაც სპარსნი ძლიან საქმეს უჭირებდნენ ვეზირ აზამის დიდძალ ჯარებს და მამუტებული ნაწილი გამოდიოდნენ მძლეველნი. თბის ათასი ოსმალის ჯარით და ორმოცი ქართველით სააკაძე დიარბექირთან შეხვდა ათი ათასს სპარსთა ჯარებს, რომელნიც მიდიოდნენ დიარბექირის გამოსახსნელად. ეს მოხდა კერკუკის ალაგებში. შემდგომ ცხარე ბრძოლისა, სააკაძემ სრულიად დაამარცხა და თითქმის მოსპო ეს ჯარი სპარსელებისა.

ეს იყო ამ რმების დროს პირველი ძლიერი გამარჯვების აღმავლობისა სპარსელებზედ.

მიყვდა ეს ამბავი სტამბოლს. სახელი სააკაძის ახლა უფრო ცნობილია, ახლა უფრო გაზვიადდა ცნობების რაოდენობაში. სულთანმა თვითონ მოდიოდა ატლანტისკენ, იმის წყალობებს არა ჰქონდათ დასსრული. სერაფი დადიანებდა. სააკაძე სერაფის პირში, სერაფის დამხმარებელს გონებაში, იყო რაღაცა შეუდარებელი, რაღაცა მოკლებილი კაცი. სულთანის სიძეზედ ახლა აშკარად ისმოდა დაცინვა.

ამ ამბავს დაეთრო ისიც, რომ სააკაძემ დაამარცხა არაბისტანის ამლიხნი თუ მიმხველნი ამხალის მტრებისა და მოულოდნელ ბოლო. სტამბოლში სააკაძის სახელის ხსენების მეტი აღარ იყო. სულთანის დას ეგარებოდა მოთმინება. და აკერ გაუწედა მოთმინების ძაფიც. მოვიდა ამბავი სტამბოლში, რომ ამხალს ახლა აქვს აზრების თაშა, რომელიც მიუღვა სპარსეთს. აზრებს შემოერტყა პირველი ვეზირი დიდბაღი ჯარით, მაგრამ ამოდ აზრში იყო გაუტყნარი. მოდიოდა სტამბოლში უნეკეშობის ამბავი. სტამბოლში მრისხანებდნენ. სპარსნი, წაქეზებულნი ამითა მოდიოდნენ შუაგულს სასამართლოში. ბრწყინვალე შორტის კარებზედ მრისხანებისაგან ინტერეკდნენ კბილებს. ჰგზავნიდნენ ჯარებს ჯარებზედ, მრისხანებს მრისხანებაზედ. უგელა იყო ამოდ. აზრები იღვა მაგრა. სპარსნი მოდიოდნენ წინ. აქ უცებ გარეგნა ახალი ამბავი, რომ აზრში გატედა, აიღეს ამხალთა. მიხეზი ამ დიდი ქაჯქანსა და ძლიერის ჯარის ძლევისა იყო სააკაძე. კვლავად სააკაძე! სულთანმა მზათ იყო მოეუვანა და დავსვა სააკაძე თავის გვერდით. სტამბოლი აღმერთებდა ამ თავისი ქვეყნიდამ დევნილს გურჯისტანს...

აქ ქალის თავმოყარობამ კვლავ შეიკავა თავი. იმ ვეზირის ცოდვას, სულთანის დამ მისწერა თავის ქმარს წიგნი, რომ მოურავის სახელმა სულ დაჭყარა შენი ხსენებად. თვით სულთანმა ისრითი გატანებულა მაგ გურჯის საქმეებითა, რომ ამბობს, პირველი კაცი ჩემს სამთლობოებში ახლა ის არისო. შენ უნდა იუვე ვეზირი

ახამი — მოადგილე ხვანთქრისა, შენს სმალს და ხმას უნდა ემონებოდეს შიხის აღმოსავლიდამ დასავლეთამდის, სამხრეთიდამ ჩრდილოეთამდის მთელი ქვეყნები და ამავე დროს ვიდაცა გამოგდებულნი გურჯის სახელი უნდა იმოდეს და შენ მარტო სასაცილოდ იუჟე გამხდარი ხელმწიფის კარსა და მთელი სტამბოლის ხალხის პირშიაო. თუ არ მოჰკლამ მაგ გურჯსა და პითი არ აღადგენ შენს სახელს, მაშინ დიხსი არა უოფილხარ ჩემის ქმრობისა და ხელმწიფის სიძეობისაო.

ამ დროს, ზამთრის კამო, რა-კი შეწყდა ომები, სააკაძემ დაისადგურა თავის ახლად შექმნილს მამულს სოხასტაში, ის ღვინობდა და იშუებდა. შემდგომ ამისი გამარჯვებისა ოსმალნი რჩებოდნენ სრული მძლეველები: აჯანყებულნი სპარსთაგან ქვეყნები და მორჩილა სააკაძემ სრულიად სულთანსა. სპარსთა ჯარების ძალა შესუსტდა. სააკაძე სულის მწაჩით ელოდა თავის დაკარგულს ქვეყნებში დაბრუნებას, თავის სამშობლოს ნახვას, თავის ნაამაგდარს ქვეყანაში თავის მამ-პაპასთან ძელების ჩაყრას, თავის აზრების შესრულებას. სულთანის წყალობის წიგნებიდამ ჰხედავდა, რომ ესლა სულთანის იმის ხელთ იყო. დასუსტებულს სპარსთ აღარ შეეძლო გაეწიათ წინააღმდეგობა, თუ უინიცობა ოსმალნი მონღოლებდნენ ქაროლ-გახეთის დაჭერას. საქართველოდამ მოხდიოდა. სააკაძეს სახუგეშო ამბები: ის მოდა უმადურობა ზურაბისა და თეიმურაზისა ერთმანერთსედა. ამას დაერთო ერთი სანატრელი ამბავი სააკაძისათვის. მოკვდა უძლიერესი შაჰი, რომელიც-კი ოდესმე ასულა სპარსთა ტახტზედა, აბაზ პირველი, და მის ტახტზედა ავიდა შაჰ-სეფი. რომელიც ხელთ ეჭირათ ამის ძმისწულს, როსტომ სააკაძეს და ამის გაზრდილს და კაცათ ქტეულს, ხოსრო მირზას. ახლა ადვილი შესაძლებელი იყო მოემხრო ხოსრო მირზა, ამითი გაეხადნა ის ხვანთქრის მომხრეთ, მოკეპინებინა ხვანთქრის გული და ამ მომხრობის ნაცვლად დაეყოფებინა ხვანთქარი, რომ ეს ძლიერი და გონიერი კაცი გაეხადნა მთელი საქართველოს პატრონად. აქ საქართველო ისრე ძლიერდებოდა, რომ ადვილი იყო ასულა საქართველოს დაეპურა სპარსეთი. ჯერ აბაზისავე დროს დიდი ძალა ეჭირათ ხელთ ქართველთა სპარსეთში შეტად-

რე მისივე მახლობლებს: ხოსრო მირზას. მის ძმის წუელს როსტომ ხან სააკაძეს, უახანის ხანს ჩერქეზის შვილს, რომელიც იყო იმისი მეგობარი და ქსანზედ ტყვეთ დაჭერის დროს ამათ განათავისიფლად ტყვეობილად, და შაჰბაზის უკან ხომ თითქმის მთელი სპარსეთი იყო ქართველების ხელთ. ერთი შეთანხმება სპარსეთში მეოფეს ქართველებთან და ძაჰის ქართველთ ჯარებთან და სპარსეთი იყო საქართველოს ხელთ და ადვილი იყო. რათგან, როგორც გვიამბობს პეტრო დელავალე, ქართველი დიდგვარობა, რომელნიც შაჰ-აბასის მოტყუებით გადუღებენ საქართველოს, ახლანობდნენ ამას და ეძებდნენ დროს, რომ გადასდგომოდნენ შაჰს და გადაეხადნად სამაგიერო მისა, რაც შაჰმა დაჰპირდა ამათს ქვეყანას, და ამგვარს შის გადადგომას ვხედავთ თვით დავით უნდილადის მოქმედებაში, რომელიც იყო განჯის ბეგლარბეგი და რომელმანც მისცა ხელთ მთელი უაჯარის, ხალხი, რომელიც იმყოფებოდა განჯის სახანოში¹⁾ ამოსაწუკტად.

იყო სააკაძე ამ გვარი სიამოვნების განცხრობაში შექმდომ მთელი წლის დაუმცხრომელი ომებისა, რომ აქ უცებ მოუვიდა წიგნი ვეზირისა. ის სწერდა საშინელს აფერსიანს და მეგობრულს წიგნს. სწერდა, მოდი აქ ჩემთან, აქ უფრო კარგი ჰქარია, ვისიამოვნოთ აქ ერთათ, ერთათ გავატაროდ დრო, შენი ნახვა მეტად მომინდაო.

საკაძეს გულმა უგრძნო თუ მართლა ნება არა ჰქონდა, რომ დაძრულიყო ალაგილად და დაეხებებინა ჯარებისათვის თავი, შეუთვალა უარი და მისწერა ვეზირს, რომ მე ჯარებს ვერ დავანებებ თავს, ვიდრე არ მომივა ბრძახება ხელმწიფისაო.

ვეზირს, თქმა არ უნდა, ეს კიდევ უფრო ეწეინა: მიხტომა და ძალით სიკვდილი იყო. გასაჭირი, იმან გუგზავნა საჩქაროთ წიგნი. სტამბოლს თავის ცოლსა და სწერდა შეეტყობინებინა, რას ჰფიქრობდა ამაზედ სულთანა, მართლა უწერება კიდევ თუ არა. ცოლისაგან მოუვიდა უარესი წერომის წიგნი. ისა სწერდა, სულთანა საშინლად არის შენზედ გნისსებული, და სულ მოურავის გამარჯვების ქებაში არისო, შენ ორში ერთი უნდა ჰქნა: ან მოკლა ეგ გურჯი

¹⁾ და არა ყარაბისა, როგორც ამას სწერს დ. კარიჭაშვილი უნდილადე იყო ბეგლარბეგი განჯისა.

და ან ზედ შეაკვდიო. ამბობენ, მაგისი ხმლით მოკვლა შეუძლებელია ამის გამო მთელი ქუნი ჯარით დაესი და ან მთელი ჯარი შესიოცე, ან ის არ გაუშვა ცოცხალიო.

ვეზირს ძალიან დაუძინდა ეს ამბავი. ცოლი უკვეთამდა დიან-ძიელს საქმეს. ძალით შემუსრვა, თუ სააკაძე იქნებოდა თავის ჯარებში, იყო ძიელი. ის იყო ისრეთივე მთავარ სარდალი, როგორც ეს. ეს უბრძანებდა ჯარებსა და ისიც უბრძანებდა ჯარებს. იმისი ოსმალის ჯარები დაიხრცვდნენ იმისთვის თავებსა, ამის გამარჯვებებით ისინი ამოუბრუნენ. ვეზირმა კიდევ მისწერა ცოლს წიგნი, მისწერა. რომ საშინელს საქმეს უკვეთდა ის ამას, რომ კიდევ მოვანერხო და მოკვლა მეც თან უნდა გადავუვი, რათა სულთანი ამას ისრე უყურებს, როგორც თავისთვის სასარგებლო და დიდათ საჭირო კაცსა; უეჭველია დამსმენენ სულთანი ამის მოკვლასზე და არც შეიძლება დამაჯვა, რათა ამისი სიძე არის ხაზინადარი ხვანთქარისა, ანუ უკეთა ვთქვათ იფინანსთა მინისტრი, რომელსაც ის ძალიან უყვარს, სიტყვას უგონებსო, და ის მაშინვე უგელავიერს მოახსენებს სულთნსაო. ამის გამო, დამეხსენ, სუ თხოულთ ამ საშინელს საქმესაო.

მაგრამ სულთნის დას არ ასვენებდა თავის მოუყარება, ვერ იხელებდა სააკაძის ქებასა და დიდებას და თავის ქმრის დამცირებას. ის სწერდა, შენ ეგ მიზღუბი მოგდის სიფრთხილათ-გი არა, შიშინრობით, ლაჩრობითაო. შენ ვინ გინდა დააჯერო მაგითი, ვითომც ან სულთნისა გერიდებოდეს ან სწვა რისამეო. თუ არ შესრულებ ამ ჩემს სურვილს და მაგ საშინელს კაცს გაუშვებ ცოცხალს, მე ამიღია შენს ცოლობაზედ ხელი, და სადაც-გი ვნახავ, სადაც-გი ვიქნები, უგელგან ცხადათ წამოგძახებ ლაჩრობას და ვიდევანაკეპე შენს სიმხდალესა და ჯაბანობაზედაო.

ვეზირი განრისხდა თავის ცოლზედ. ისა სთაკილობდა, რომ ცოლი ამას უკვეთინებდა სააკაძის შეკდომას. განა ცოლს თუ ქმარი უყვარს, შეუკვეთის გინდა თუ არა მოკვდიო! ამბობდა ვეზირი და ეოუძობდა სააკაძის მოკვლას.

ამას კიდევ მოუვიდა ცოლის წიგნი. ის ემუქრდა ძმასთან

სრულიად ბოლოს მოღებას, თუ ის არ მოიპოვებდა სააკაძის თავისი ცოცხალი თავით. თუ მაგას ცოცხადს კაუშვებ, შენ ვერასოდეს ვეღარ იხეირებ ჩემი ძმის საბრძანებელშიაო.

მეტი ჩანს არ იყო, ვეზირმა გადასწყვიტა მოეკლა სააკაძე და მისი ქართველთა დალატით

ამ დალატით სიკვდილის მსხვერპლნი გახდნენ 1630 წ. ქ. თახათს, როგორც თვითონ სააკაძე, უგრეთვე იმისი შვილი ავთანდილ, ქაინოსრო მუხრანის ბატონი, შანუხა ვაშაყაშვილი, რომელიც სიყრმეზე იბრძოდა სააკაძისთან და მოკვდა იმსთანავე, გიორგი ჭავთარაძე და სხვა ქართველნი, რომელთაგან გადაჩნა მხოლოდ ბეჟან გორგასლიშვილი.

ამგვარად, ჩვენი ისტორიის მწერალნი თუ სხვა გვარი მწერალნი ასრე მოგვითხრობენ სააკაძის ბოლოს, მიუყვად იმისი მოკვლის შიანნიავ ვეზირის ცოლის წერილები, მაგრამ თუ ვაქონიეთ სახეში რომ ვეზირი სწამებდა იმას დალატს და ეს დალატი ამ ბრძოლის დროს სრულიად არა სჩანს, პირიქით მტკიცდება აქ სრული ერთგულება იმისა ოსმალებთან, საფიქრელია, ვეზირი მიხვდა, რომ ის ოსმალების ხელით აპირებდა საქართველოს აღდგენას, ოსმალთავე საზარალოთ, და შედარე შეიძლება ამას დაერთო ვეზირის ცოლის წერილებიც.

ასრე იყო თუ ისრე, სააკაძე გახდა მსხვერპლად დალატის თავისი ერთგული ქართველობით.

ამ გვარად, მთელი სიცოცხლე დალატით დევნილი სააკაძე, დალატითვე ჩავიდა საფლავს, და ჩაიტანა თან თავისავე დიდებული წებანი, თავისი დიდებული აზრებია.

მოკვდა დალატით კაცი, რომელსაც პირად ბრძოლას ვერავენ და ვერასოდეს ვერ უბედავდა.

მოკვდა ქართველთაგან დევნაში ქართველი, რომელიც იბრძოდა თავისი დღიანი ქართველთა ბედნიერებისათვის, რომელმაც უოკული იაჯი საქართველოსი მორწუო ქართველთა სსნისა და საბოლოოკოსოვის თავისის სისხლით, რომელმანც სამ გზის იხსნა საქართველო საუკუნოთ მოსპობისაგან.

მოკვდა ღვესში ერთა-ერთი კაცი, რომელმანც ღრმად ჩაჭხედა და იცნა ძირი საქართველოს უბედურებისა: ფეოდალიზმი და განწილება საქართველოს თემებისა, რომელთაც მოჰქდას და განწირუბას შეუდგა თავისი ძლიერი მკლავით და გინით!..

აქ არ შეიძლება მოვიყვანო ის გულსაკლავი სიტყვები, იმას რომელიც მოჭყავს იოხებ თბილელს ლექსათ თავას ღიდ მოურავიანში.

„თავო ჩემო ვით გასულა, სევდიანო როგორც წულულა, საქართველოს გულისათვის ათასიუკად წამებულა... აღარ შეგჩნა ნოსტრებს ღსინი აღამ სტანბოლს დაკარგულა.

„აუყანდათ სიმაგრენო, მე სად გრძობედი სადავებო 1) რადენ მკურნი ძნელს ბადესა, ახლა ვდევ სად ავები.

სულთანს თუმცა შესმინეს ცუდად სააკაცე და იმისი ქართველობა, თუმცა მათმა დამხობმა ფაშამ მოახსენა, რომ იმათ გვიღაჯატეს და იმიტომ დავსოცეო, მაგრამ სულთანს მაინც არ დაუმალა ეს დღატი ვეზირისა, დღეს იქნებოდა თუ ხვალ სიძე სააკაცისა, ხანინადარი ხვანთქრისა, მიახწევინებდა ხვანთქრამდის ამ აშბავს, განჩისებულმა სულთანმა ს ქვეყნოდ მოაგუეთინა თავი თავისი მუხანათი სიძისათვის, იმავე თონათში ანუ სოხასტას, სადაც იმან ღაჯატით მოაკვლევინა სააკაცე და იმისი ქართველობა.

საკაცე მოკვდა 48 წლის...

ამ შაკლეს ხანში იმას ჩაიღინა იმდენი საქმენი, რომ მღდიმარ გასოცარს, როგორ მოთავსდა ამდენი საქმე ამ მოკლე ცხოვრებაში... რა ჯანმა, რა გულმა, რა გონებამ შეუძლო ამოდენა ტრაგედიას, ამოდენა ბრძოლას, ამოდენა საქმეს, ამოდენა იავის გადასაულებს... ექებ ისტორიაში მსგავსს მაგალითს და გიძნელდება ჰოვნა...

მოკვდა ეს ღიდებული კაცი და მასთან დაიმარხნენ მისი ღიდებულა საქმენი და წუობილებანი. ჩავიდა ის სათუღავს და ჩავსვენა საქართველოს მზეტ. მის უკან აღარ იყო ძალა და ღონი იმისი საქმეების შესასრულებლად.

1888 წ. სექტემბრის -ს.

1) მაგრა გავმართე ავეანდანი საით მივეწეოდი სადავესა და საით გააბრუნა ბედმაო.

კრიტიკული დამატება მიორე ბამოცამისა

გიორგი სააკაძე, სიმონ დოდობერიძე და მოსე ჯანაშვილი.

სრულიად დარწმუნებული ვიყავ, რომ შემდეგ იმ საბუთებისა; რომელნიც შე მომეყვან ამ წიგნის კრიტიკულს ნაწილში, შეუძლებელი და იყო უბრალო იჭვიც კი დარჩენილიყო იმ ცრუების უსაფუძვლობაზედ, რომელნიც იყვნენ შემდგარნი ზოგთა მწერალთა და მეისტორიეთაგან დედ-მოურავს სააკაძეზედ.

მაგრამ, სამწუხაროდ, ზოგთა ჩვენთა ისტორიის მწერალთა და მთარგმნელთათვის საბუთებს, ცხადს შეურყეველს საბუთებს, წმინდა-ლოდიკურს აზრს, ძალა არა ჰქონია. საუკეთესო ქვეყნის მსხნელი კაცების ლაფში ამოსურა, მათი დიდებული საქმეების უმადურად ჩატარება უფრო სსსიქადულო ეოთელა, ვიდრემ მათი სისუფთავის დანახვა, მათი დიდებული საქმეების დაფარება.

შემდეგ ამ წიგნის პირველი გამოცემისა გამოვიდა სიმონ დოდობერიძისგან ნათარგმნი მეორე ტომი „საქართველოს ისტორიისა“ შერდგენილი ჩუენი ცნობილი ქართველი ისტორიის მოღვაწე აკადემიკოს ბრახსესი, და მოსე ჯანაშვილის „საქართველოს ისტორია“.

არც სიმონ დოდობერიძემ, არც მოსე ჯანაშვილმა, არამცთუ არ ინდობეს ჩაკვირება იმ საბუთებისა, რომელნიც მოეგანილნი არიან ამ ჩემი წიგნის კრიტიკულ ნაწილში, პირიქით, ერთმანც და მეორემაც უფროც მოაცხადველს სააკაძეზედ გავრცელებული ცილებით. თუთ თქვენი მონა და მოსამსახურე არ დანდეს ამ წიგნის დაწერისათვის უმატიურად მოსახსენებლად. ჯანაშვილმა ხომ საკუთარი სახელით თუ ფსევდონიმებით და ანონიმებით ხან მელეკსე მიიწოდა, ხან მჭადა თუ რადაცა სხვა და სხვა ამისთანაები. აგრეთვე აღექსნდრე ჭეთინაძეც კი ესროდა ერთი გუნდა ტაღანი სააკაძეს, როდესაც სთარგმნა პიეტრო დელავალეს წერილები ზაზთან. ¹⁾ სიმონ დოდობერიძისგან

¹⁾ ტყონია არ ვთანხმება პიეტრო დელავალეს, რომელიც ამბობს, სააკაძემ, შემდეგ საქართველოს ხსნისა სპარსთა მოწყვეტისგან,

დაბერიცემ თავის აზრს სააკასეზედ ამყარებს ბროსსეს „საქ. ისტ.“ II ტომზედ, და ჯანაშვილი... უფრო თავისგნითვე შეთხზულს საბუთებზედ.

გაკსინჯოთ ჯერ ის უმთავრესი საბუთი, რომელზედაც ამყარებს დიდბერიძე თავის აზრს, ესე იგი ბროსსეს ისტორიის მეორე ნაწილს და აქედამ წავაკვირდეთ, რადენადაც არის სახლო ამგვარი მწერლის აზრი. შემდეგ შეუდგეთ ჯანაშვილს.

ჩვენ მოკლედ გადავავლოდ თვალი მხოლოდ იმ ნაწილს აშ წიგნისას, რომელიც შეეხება სააკასის მოქმედების დროებს.

თავისი ისტორიის მეორე ტომში ბროსსე ამბობს, ქართლის მეფე გიორგიმ, „მიასველს ჯარი კახეთის დედოფალს ქეთევანს, რომელმანც გაილაშქრა თავისი სიძის კოსტანტინეს წინააღმდეგ“. (გვ. 19).

აქ ხომ კონსტანტინე აქცია ქეთევანის სიძეთ ბროსსემ ახლანდელ სხვაგან რას იტყვის.

„ამ ბოროტების ჩადენის შემდეგ (როდესაც კოსტანტინემ მოჰკლა მამი და ძმა დღაღათით) არ ითავილა კოსტანტინემ შეეთვალა თავისი რძლის ქეთევანისათვის ცოლად გამომყოფი“. (ტ. II, გვ. 93).

ახლა ვინც არ იცის ისტორია, რა უნდა იფიქროს: კოსტანტინე სიძე იყო ქეთევანისა, თუ მახლი!

ანავე ტომში ბროსსე ამბობს.

„მაჰ-აბაზმა შეირთო ცოლად თინათინ, უმცროსი და ლუარსაბის და დაარქვეს ლელო, ანუ ფათიან-სულთან-ბეგუმა.“ (გვ. 20).

შორს რომ არ წავიდეთ, ვუხუცებთ აქვე, თვით ბროსსეს ამავე წიგნში, რომ თვითვე ამბობს, ამ ქალს ასე ერქვა თინათინო.

მიიყვანა თეიმურაზ ოსმალეთიდან და სცილილობდა ყველა საქართველოს მხარეების პატრონად გაეხადნათო. ასე ამბობს, სააკაძე კი არ ეხმარებოდა, არამედ ეწინააღმდეგებოდა თეიმურაზსაო. სხვა საბუთებს რომ თავი დავანებოთ, ამ დროს, თუ სააკაძე წინააღმდეგი იყო თეიმურაზისა, უნაბიჯად, როდესაც ეს სრული დიქტატორი იყო, ვინ გაჰბედავდა თეიმურაზს მოყვანას და გამეფებას?! ნეტა, რომელს ისტორიაში ამოვიკითხა ეს უფ. ჭყონიამ?

„რუსის მეფეს გამოეგზავნა ელჩათ ტატიშჩევი, რომელსაც ვახეთილამ დაბრუნების დროს უთხოვინა გიორგი მეფის (ქართლის მეფე, ლუარსაბ II მამა) ასული საცოლოდ რუსის მეფის (ბორის-გოდუნოვის) ძის ანდრეასთვის. (გვ. 19).

აქედამ რა გამოდის, ამ ქაღს თინათინი ერქვა? განა თინათინ და ელენე ერთია?. ეს ელენე იყო იგივე ლელა, და არც ანტონ კათალიკოსი. არც დიდმოურავიანი, არც ბრესესგანვე გამოცემული 1829 წ. ჰარიეში „ცხოვრება საქართველოსი“ არ ეძახის ამ ქაღს თინათინს, ეძახის ან ლელას ან ელენეს, რაც ერთი და იგივეა. თინათინს მარტო ვახუშტი ეძახის. ვახუშტის ეძება დედა ერთმანეთში. თინათინ ერქვა ლუარსაბ მეფის უფროსს დას, რომელიც გიორგი მეფემ, ლუარსაბის მამამ: გაგზავნა თავის უფროს შვილს დავითან ერთად ნაცვლად თავისი დატყვევებულს მამის სვიმონის, რომელიც ხვანთქარს ჰყავდა ტყვეთ სტამბოლში. და აღარც ეს და აღარც დავით აღარ დაბრუნებულან. (საქ. სამოთხე, გვ. 590).

მე 21-ე გვერდზედ სწერს ბრესე: „1609 წ. უიჩიმის თათრები, ბაღდადიდამ დაბრუნებულნი შეესივნენ და გასცარცვეს თრიალეთი... ქართველთა მატრიანე კი არ იხსენიებს ამას... ლუარსაბ, რომელიც მაშინ ცხირეთს იმყოფებოდა, შეუდგა თავის დაცვას...“

გნასოთ რავდენად მართალია, რომ ამ შემოსევას არ იხსენიებენ ქართველთა შემატრიანენი და მწერალნი, და რავდენად კარგათ იციან ბრესეს და დოდობერიძემ ქართული ისტორია.

ქართლის ცხოვრებაში ვითხულობთ.

„ამას შინა მოერთვა მეფეს (ლუარსაბს) ამბავი, ვითარმედ მოვიდნენ სპანი დიდნი თათარსანთა თრიალეთსა ზედა. მას ჟამსად ელო ზონთქარს ბაღდადი და უგუნქცივისთავის ეთხოვნად წასულა გზასა ქართლისასა“ შემდეგ არის დაწვრილებით აღწერა, როგორ შემოსივნენ ქართლს, როგორ კინაღამ დაატყვევეს ლუარსაბ, როგორ დამარცხდნენ და სხვა. (ტ. II. გვ. 35).

თვით ბრესესგან 1829 წ. ჰარიეში გამოცემულს, საქ. ცხოვრებაში, ვითხულობთ სხვათა შორის.

„ამავე ქორიანის სუს. (1609 წ.) მოვიდა ამბავი მეფე

ლუარსაბთან ლაშქართ შემოგრძობება თათარხნის და თრიალეთს გაღმავლისა“ და სხვა. აქაც და უფროც დაწვრილებით არას ადწერს ამ შემოსევის, ბრძოლა მათთან სააკაძისა და სხვა ქართველთა და მოწვეუტა. მათი. (გვ. 39-48).

„დიდმოურავიასი“ ვკითხულობთ:

„ხანი გამოსდა მოვიდა ამბავი ლაშქართი ურისანი თათარხნის შემოგრძობება, თრიალეთს გარდმოსვლისანი“ და სხვა. აქაც დაწვრილებით არის ადწერს ქართლის გუჯში შემოსევისა და ამ ჯარის მოწვეუტა ქართველთაგან. (გვ. 9 და შემდეგნი.)

მეფე ლუარსაბის ცხოვრებაში ანტონ 1 ი კათალიკოზი ამბობს:

„შემდეგ რადენთამე წელთა მკათაქმნებელთა წლად შიღწეული მეფე (ლუარსაბ) * ცხოველს მეოფის არ ლაშქრითა და განმზადებითა ბრძოლად, არამედ ზალატსა შინა მეოფობდა, მაშინ წარმოსუდმან კონსტანტინეპოლით სხანი თათართანი წასრულნი ქვეყნად თავისა, რომელთაც მოუწოდა სულთანმან კონსტანტინეპოლისამან შემწედ ბრძოლისა, რომელიც აქნდა მას ბაღდადს, სომხობლისათვის გზისა და მოწვეუტისთვის და წარტყვევნისთვის ქართველთა, გარდმოსულნი მთაზედა თრიალეთისა და აბოცისა,“ და სხვა. აქაც იგივე აწვრილობა თანხმის, რაც სხვა ზემოხსენებულთა მწერალთა. (ქრისტ. ნუბ. გვ. 323.)

ქვათახევის გუჯანში ვკითხულობთ მოკლეად: „აქა მოვიდა თათარხანი და სამცხისა, შავშეთისა და ნიგილის სევის ფაშები და ლაშქარი და შეება მეფე ლუარსაბ და გაქცევა და მტირეოღანი (და გადარჩა)“ სქს ამა ქრონიკონსა თათარხანი ჩამობრძანდა და ავად წაბრძანდა (ცაიშას ჟამნგუჯაბნი.) ვანსაველის გუჯანში სწერია: „ქაცს: სქს. აქა თათარხანი მოვიდა ქართლს და ლუარსაბ მეფემ გაიმარჯვა.“ ვანს. ქრ. სწერია მეფეს ლუარსაბს თათარხნსეად გაემარჯვა. მოსწვიდნა“.

„წიგნი ქრონიკონი“ სწერს. თათარი ჩამოვიდა, ამოსწვიდნა მეფემ და მოურავმა.“ (ქრონიკები თ. ჟორდანიასი, ტ. II, გვ. 438.)

*) მაშინ, როგორც ქვემოთაც ვნახავთ, ლუარსაბ იყო ოცი წლისაზედაც მეტი.

აბა შკოთსველი, იცის თუ არა ეს ამბავი ქართლის ცხოვრებაში? ქართველთა მატანიეთა და შწერალთა? ქართული ისტორიის შწერალი კი ბრძანების არ იცის.

იქვე სწერს ბრძანება, რომ ამ შემოსეულმა თათრებმა მოინდომეს შეეღო ლუარსაბის შეზღუდობა, რომელიც ამდროს იდგა ცხინეთს, მაგრამ, ერთი სომხის მღვდელი თვედორე ცბიერებით გაუძღვა ქვენადრისაკენ და მით აატილა ისინი ცხინეთს. როდესაც გაუგეს ეს თათრებმა, ის შეუბრძალებლად აჭკუწეს“ (გვ. 21)

რათ ინება ბრძანებულება თვედორე ღვდელის სომხათ მონათვლა? რა მოგახსენოთ. მხოლოდ ამას კი მოგახსენებთ, რომ თვედორე ღვდელი იყო ქართველი და ქართველთა ეკლესიისაკან წმინდათა შორის შეტანული აი საბუთნი მისი ქართველობისა.

ბრძანებისგანვე გამოსეულს 1829 წ., საქართველოს ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ.

„გვეთას რომ მოვიდნენ (თათარნი), თვედორე მღვდელი დაიჭირეს და წამოვიდნენ და სცემდენ ლახტითა, წაგვიძეს, გზა გვიჩვენებო... შეუბრძელ მიგვიძებო“ (გვ. 38-39) შეუძღო ასწერს, როგორ მოტყუებით წაიყვანა თვედორე მღვდელმა სხვა გზაზე და აატილა შეივს, როგორ აწვალეს თათართა და მოჭკლეს; როგორ დამარცხდნენ თათარნი მოურავისაკან და ბოლოს მიდის იქამდის, როდესაც თათრებს უნდათ გორის ხიდზედ გასვლა და გორისა და გული ქართლის წახდენა. აქ ამბობს:

„ერთი ტერტერა გორიდან მოვიდოდა, არა იცოდა რა, წინ ჯარი შეეყარა დოქის მინდორში, გაბრუნდა იმავე წამს, გორის ხიდი ჩაჭყარა, გორს გავიდა და შემო ქართლის ჯარს შეატყობინა, ჯარი იმოყნა. თუ ტერტერა წინარ შეკვროდა, ხიდს გავიდოდნენ და ქვეყანას დიას წახდენდნენ.“ (გვ. 40)

იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანში“ ვკითხულობთ.

„გველთას თვედორე შეიპყრეს, მცოდნე და კარგი მღვდელია, ლახტითა სცემდეს, წაგვიძეს, გზა რომელ გარდასლელათ... უთხრეს შეუბრძელ მიგვიძებ... ორს კაცს ეჭირა მხარ-შეკვრით... მღვდელიმან გულში სთქვა მე მომიქლან, არ დავიკარგო სულითა... ერთა-

წმინდასკედ ჩაუძღვა, კმა ჩავლთ ქვენადრისნი, ცხირეთსკედ დიან შორს დარჩა. მღვდელს თავი გააკდებინეს.“ (გვ. 9-10) შემდეგ გვიამბობს მასვე თითქმის, სემოდ სსგნებული წიგნი, ჰარიეში გამოცემული საქართველას ქრონიკა და როდესაც თათრები მიდიან გორის ხიდისკენ, ამბობს. „ერთი ტერტერა გორიდან მივა უგრძობად გზასკედა; დოქსის ბოლას წინ დახვდეს (გაბრუნებული თათრები) გულის ელდა ეცა, გაიგცა. ხიდის ფიცრები მან გადაჭყარა წყალსკედა. თუ არ ენახა ტერტერას, ხიდს გაივლიდნენ გზასკედა“ (გვ. 11)

მეფე ლუარსაბის წამებაში ანტონ კათალიკოზი ამბობს.

„შეიპურეს ხუცესი ვინმე (თათართა) კეთილმსახური, სსხელი თეოდორე და სკედ მოადგეს და სტანჯვიდეს, რათა ახვენოს მან გზა... მაშინ სანატრელი იგი მღვდელი, უფროსდა აღირხეკდა სიკვდილსა, ვიდრემ შინა გაცემასა მეუვის და მამულისსა, რომელიც მოჭკლეს იგი თავის წარკვეთით, და მიიღო სანატრელი აღსასრული ცხოვრებისა წმინდათა,„ შემდეგ აკვიწეს ესეც, რსაც წინათქმულნი ავტორნი, და გორის ხიდის ამბავსკედ ამბობს. * მაშინ მგზავრი მავალი ვინმე სუცესი სომეხთა წვალებისაგანი, გორელი, მხილველი დაშქართა უკუნეიტა და ფიცარნი (ხიდისა) გადაჭყარა.„ ჩუბ. ქრისტ. გვ. 324)

ქართლის ცხოვრების მეორე ტომში ვკითხულობთ. „შეიპურეს კველთას მღვდელი ერთი და სცემდნენ ჯასტითა, რათა აუწოეს, სად არის მეფე. მხოლოდ მღვდელი იტყოდა: არა ნაცვალვეო საწუთო ესე წარუვალს მას, და არა ვიქმნე გამცემელ მეუვისა და ქვეყნისა. სცნეს თათართა, რამეთუ აცდუნებდა მღვდელი, ამის თავის მოჭკვეთეს თავი და შერაცხა წმინდათათანა.„ შემდეგ ესეც მასვე გვიამბობს, რსაც სხვანი, და როდესაც მივა იმ ალაგას, სდაც თათრნი მიდიან გორისკენ, სწერს:

„თათრ-ხანნი, მიივადნა დოქსის მონდორსა შინა, იხილა ტერტერამან გორელმან, მსწრათელ უკუნეიტა“ და სხვა. (35-36).

ამ ამოწერილებიდან მკითხველმა უნდა ცხადათ დაინახოს, რომ ამ თათრების შემოსევის დროს ორმა სუცესმა გაუწია დიდი სამსა-

ხური საქართველოს. ამითი ერთის ეძახიან ჩვენი შვერადნი მღვდელს, მეორეს ტერტერას. ერთი იყო ქართველად—თევდორე, მეორე იყო სომეხი. ქართველს ეძახიან მღვდელს და სომეხს, სომხურადვე, ტერტერას. ამასთან, ვსკდავით, რომ თევდორე შერაცხულ იქმნა წმინდათ შორის. განა ქართული ეკლესია თავის წმინდათ შორის შეჭრაცხავდა სომეხს გრიგორიანს? მაგრამ ბრძანებ ასრე ინება. და რომ ბრძანებ თითქო განგებ, ქართველის კარგს საქმეს სხვას აწერს და სხვას ჩუდს საქმეს ქართველს, ამის ნიმუშს მოვიყვან კიდევ აქვე.

ბრძანებ ავგიწერს იმ ამბავს, როდესაც იმერეთში გაქცეულს მეფე თეიმურაზს მიუხინა შავ-აბაზმა მკვლელები, და ამბობს.

„შავის ყოფნის დროს თბილისში, იმის შეკონებით, ვიღაცა თავსედა სულაღებულმა ქართველმა იკისრა თავისი მეფის თეიმურაზის მოკვლა, და ამ განზრახვით იმერეთში წავიდა. ორჯერ შეინახა მეფის საწოლში, მაგრამ ვერ მოახერხა თავისი ბოროტი განზრახვის შესრულება. (ისტ. საქ. ტ II. გვ. 47).

აბა ვნახათ მართლაც ეს, თეიმურაზსედა მცხენილი მკვლელი, ქართველი იყო თუ სხვა ვანბე. უკეთესი მოწამე და მტრადე ამისი ვინაობისა, როგორც თვით მეფე თეიმურაზ, სხვა არავინ იქნებოდა აი რას ვკითხულობთ ამის შესახებ თეიმურაზის სიგელში, რომელიც იმან მისცა ამ მკვლელებისაგან თავის მისწეულს ბახუტაშვილს. „როდესაც შავი შამოკვესია, წაგვართვა სამეფო და ჩვენ ვიყავით განიზნულნი ქუთაისში, იმან მოგვიგზავნა თავისი კაცები, სპარსელნი დალატით მოსაკლავათ, ისინი შემოგვეზარნენ ჩვენ დამე მოსაკლავად, მაგრამ შენ გაუგე იმათ, დაიჭირე და მით გვისსენ სიკვდილისაგან.

(Двор. грам. дим. Цури. გვ. 5.)

მაშ ვინა ყოფილან ეს აბაზისგან თეიმურაზსედა მცხენილი მკვლელები ქართველნი, როგორც ბრძანებ ბრძანებ, თუ სპარსნი, როგორც თვით თეიმურაზი სწერს თავისგანით მტრემულს სიგელში? რათ ინება ბრძანებ, რომ დიდი საქვეყნო საქმისთვის თავდადებულნი ქართველი მღვდელი თევდორე გასომხა, და სომხდარი საქმის ჩამდენი სწავსნი გაქართველს? არ ვიცი როგორ და რად, მაგრამ

დიდი ხანია განსვენებულმა ილიამ ოქრომჭედლისშვილმაც შენიშნა, რომ ბროსისე ეკრ არის წყალობის თვალთ ქართველობასკად. შეიძლება სცდებოდეს ოქრომჭედლისშვილიც ამაში და ამგვარი შეცდომანი ბროსისეს მოსდიოდა ეს განგებ. და თუ ასრუა, მაშინ ამგვარს უცნაურს მწერალს რომელიც არ აფიქრდება რასა სწერს და რათა სწერს, ეთქმის მწერლობა!

და რომ მისი ისტორია სულ ამგვარი უცნაურებისა და მოუ-სასრებლობისაგან არის შემდგარი, დაუგლოთ ეუკრი იმის ხეცურე-ბის მამახეგნოს.

ბროსისე როდესაც აგვიწერს მარაბდის ბროსლის დამარცხების მიზეზს, სხვათა შორის ამბობს.

„კახელებმა რომ გაიგეს თეიმურაზ მუხრან-ბატონის სიკვ-დილი, აიშანეს და გაიგნენ“ (საქ. ისტ. ტ II, გვ. 28).

თეიმურაზ მუხრანის ბატონი იყო ქართველი. თუ მისი მოკვლის მიზეზით გაიქცნენ, უნდა გაქცეულიყვნენ ქართველნი და უგულვსად წინ მისი სისარდლო—მუხრანელნი. აქ კახელები რა შუაში იყვნენ! თუ არა, აქ მოჭკელს ამახედ უუეთესი ვაჟატი და სახელოვანი კახელი გმირი დაწით ჟანდიერი, ასლანიშვილი და ამი-ნი მოკვლით არ გაიქცა კახელობა, დასჭრეს მძიმედ სუუკეთესო-მთელს ქართველობაში ვაჟატი ზურაბ ერისთავი, სიძე თეიმურაზისა და არც ეს გაუხდა კახელობას გატყვევის მიზეზად, მოჭკელს შვილი ჩლოფაშვილი, რომელიც არის სუუკეთესო გვარი კახეთში და არც ეს დაინახა ბროსემ კახელების გატყვევის მიზეზად, და რა ჭნახა ბროსემ თეიმურაზ მუხრანის ბატონში ისრუთა კახელებისთვის, რომ ამისი მოკვლით ისინი უნდა გაქცეულიყვნენ! მაგრამ იცით როგორ იყო საქმე და როგორა სწევსავს ბროსეს ამას ერთმანერთაში?

ქართლის ცხოვრება გვიწერს.

„მოჭკელს მხნე მუბრძოლი თეიმურაზ მუხრანის ბატონი, და განსმდა ხმა და ჰკონეს კახთა ბატონის (თეიმურაზ მეფის) სიკვ-დილი, და იფლტოდეს კახნი და ქართველნი (ქართველნი)“ (ქართ. ცხ. ტ. II გვ. 42.)

მივეუ თეიმურაზის ცხოვრებაში, რომელიც არის შემდგარი მე-

ფე აჩილდისგან და რამეღაც იყო სიძე თეიმურაზ მეფისა, ვკითხულობთ.

„ამასხუდა თეიმურაზ, ვინ მუხრანსა ჭეატრანობდა, მოჰქვდეს, თურე დაძახეს, ზოგი კაცი ჩემსა (მეფე თეიმურაზისა) სცნობდა, გამობრუნდეს უფრო ამით.“ უფრო (აჩილდისანი, გვ. 110.)

აი, რა ნაირად სწევას და ჭრეგს ისტორიულს ფაქტებს ბრძოლას ეკთმანეთში, მოჰქვდეს თეიმურაზ მუხრანის ბატონი. ეს თეიმურაზ ეკონათ მეფე თეიმურაზ, რამეღაც ამ დროს ქართლისა და კახეთის ბატონიც იყო; და იმიტომ გაავცნენ, მართე კახნი გი არა, რეგორც ბრძოლას სწერს, არამედ ქართლელნიც. და ეს საკმაო საბუთიც იყო გაცხადებისა. ბრძოლას გი გვიწერს, კახელობა იმიტომ გავიცნა, რომ ქართლელი თავადი თეიმურაზ მუხრანის ბატონი მოჰქვდეს. გავიცნა ბრძოლას, რაც წაიკითხა? დასწერა და ასწონა, რა ლოდიკა იყო ამ ნაწერში?

ბრძოლას სწერს. „ზურაბი მოჰქვდა (თეიმურაზისა). და ამისთა ვი შეჰს გაუგზავნა. თავისი ასული (ცოლი ზურაბისა) ქეთევან მიათხოვა ალექსანდრეს, იმერეთის მეფის ძეს.“ (ტ. II. გვ. 31.)

აქ რომ ქეთევან დაწქვა ბრძოლას თეიმურაზის ასულს, ზურაბი ერისთავის ცოლს. რამეღაც მისცა ალექსანდრე იმერთა მეფის ძეს ახლა ჭინხეთ სხვაგან რას დაწქმევს.

„თეიმურაზმა მათ მიერ (საკაცისგან და ზურაბი ერისთავისგან) მოწოდებულმა (ქართლ-კახეთის მეფედ.) მიათხოვა ზურაბს თავისი ასული დარეჯან.“ (ტ. II. გვ. 27.)

იქ ქეთევან იყო, აქ დარეჯანათ მიიხათლა.

მეგრამ ახლა დაუგდეო ვური. ზეგით ხომ ქეთევან ასეთი იყო თეიმურაზისა, ახლა ჭინხეთ ვინ იქნება.

როდესაც აგვიწერს ბრძოლას შეჰს-აბაზის ზირველს შემოსევას კახეთში სხვათა შორის ამობის. „აბაზმა მოსთხოვა თეიმურაზს ერთ-ერთი შვილი. მეფემ გაუგზავნა უმცროსი შვილი ალექსანდრე და თან გააყოფა თავისი ცოლი ქეთევან.“ (ტ. II. გვ. 95.)

ზემოდ ქეთევან ქალი იყო თეიმურაზისა. ახლა აქცია ცოლიად. ახლა ჭინხეთ რას იტყვის, ვინ იყო ქეთევან თეიმურაზისა.

„ბატონიშვილის დავითას (თეიმურაზის მამა.) ცოლმა ქეთევან გაჭკზავნა ერთად ერთი შვილი თეიმურაზ სპასეთში.“ (გვ. 83.)

აბა შკითხველო, ვინც არ იცით ქართული ისტორია, რომ ზურაბ ერისთავის ცოლს თეიმურაზის ასულს ერქვა დარეჯან და არა ქეთევან, თეიმურაზის ცოლს პირველს ერქვა ანა და მეორეს ხორეშან და არა ქეთევან, და ქეთევან იყო დედა და არა ცოლი ან ქალი თეიმურაზისა, — გაიგე ახლა ამ ბრძოლას ნაწერებიდამ: ქეთევან ცოლი იყო, ასევე იყო დედა თეიმურაზ მეფისა.

სემოდ ბრძოლამ იგივე ქეთევან რძალადაც აქცია და სიდედრათაც კოსტანტინე მეფისა, ახლა იგივე ქეთევან ცოლათაც აქცია, ქალთაც და დედათაც თეიმურაზ მეფისა.

ეს ხევესურებას მამა ზეენ არ არის!

ბასალეთის ომისას სწერს ბრძოლას. რომ ამ ბრძოლაში სააკაძემ დაამარცხა მეფე თეიმურაზ და ზურაბ ერისთავი, მაგრამ სააკაძე შინც გაიქცა ოსმალეთში. სულაც ატანს, ამას ქართლის ცხოვრება ამბობს. (გვ. 103.) ჯერ დოღვიას დაჭხედეთ: დაამარცხა სააკაძემ და თვითონვე გაიქცა საქართველოდამ, ამას ქართლის ცხოვრება ამბობს. აი ეს ზეენ და ეს ქართლის ცხოვრება. თუ ბრძოლა შევადარა, გვიჩვენოს ს. დოღვიანიქემ ეს ალაგი. პირიქით ზეენ ქართლის ცხოვრებაში სულ სხვას ვკითხულობთ.

„შეიბნეს ბასალეთს და არა დაშთა კაცო, რომელი არა დაიკოდა, თვით ბატონი თეიმურაზ, მოურავი და ზურაბ გარნა სძლეს მოურავსა და იფლტოდა.“ (ქ. ც. ტ. II გვ. 44.) „არამედ სძლეს მოურავს (ზურაბსა და თეიმურაზს) და იფლტოდა (იქვე; გვ. 120).

აბა შკითხველო სწერის ქართლის ცხოვრებაში, რომ მოურავსა დაამარცხა ზურაბ და თეიმურაზ, თუ სრულიად სხვა სწერის? რათა წაივითხა უკუდამ ბრძოლას ქართლის ცხოვრება?

მარადის ბრძოლის უკან რომ ხოსრო მირზა წავიდა შეინვარის. (რომელსაც დღეს რადცა უცნაურებით ვახბეგი დაარქვეს) მთისაკენ არშის ციხიდან მავანასს ქალიშვილის უარჩიბამის ქალის და მისი

ქმრის ანდუგაფარ ამიღახვრის გამოსახსნილად თორმეტი ათასი სპარსთა ჯარით, ბრძოსე სწერს აქ მამხდარი ბრძოლისას.

„მოჰკლეს თუ ტყვედ დაიჭირეს ერევნის ყაზახხანი.“ (გვ. 28). ჯერ დაუფიქრებლობა შეისტორიის: არ იცის მოჰკლეს თუ ტყვედ დაიჭირეს? მერმე გამოდის რომ ყაზახხანობა ერევნის რადაცა მახელებია იყო. ბრძოსემ აქ ასწეწა ერთმანეთში. ამ ბრძოლაში მოჰკლეს ერევნის ბეგლარბეგი ამირგუზინს, ტყვედ დაიჭირეს ყაზახის ხანი ბრძოსემ დაიხსომა სიტყვებიდამ: ერევნის ბეგლარბეგი, მარტო სიტყვა ერევნის, სიტყვა ყაზახის ხანი, აქცია ერთ სიტყვით ყაზახხანი. ეს შატმასსა სიტყვას ერევნის და ორი კაციდამ გამოიყვანა ერთი კაცი: ერევნის ბეგლარბეგიდამ და ყაზახის ხანიდამ გამოიყვანა: ერევნის ყაზახ-ხანი. ბრძოსემ არ იცის, რომ ყაზახი არის ქვეყანა სსსპარსეთო და ამ ქვეყნის გამგე ხარისსს ეწოდება როგორც ვაქვათ ქსნის ერისთავი და სხვა ყაზახის ხანი. თუ სხვათრეუ არა, ეს ქართლის ცხოვრებიდამ მაინც უნდა სტოდნოდა.

ამას ს. დედობერიძე ეძახის ისტორიას.

ამავე ქსანზედ სპარსთა და ქართველთა ბრძოლისა ბრძოსე ამბობს, საკადეს როსტომმა (ხოსრო მირზამ) აჯობაო. (გვ-28)

ხოსრო მირზა — ბოლოს როსტომ ქართლის მეფე — უძღვდა ამ ბრძოლის დროს ქსანზედ სპარსთა ჯარსა. იქ, სადაც საკადემ ისე დაამარცხა ხოსრო მირზა, რომ იმისი ჯარიდამ თითქმის მთავრად აღარ გაუმჯა, რასაც ჰმოწმობენ სპარსთა შეისტორიე ისკანდერ მუნჯი ანუ მუნში, სამეხი არაქელ, ქართლის ცხოვრება, მეფე არჩილ, დიდმოურავიანი, აქ ამბობს, ხოსრო მირზამ დაამარცხა საკადეო, და სადაც საკადე დაამარცხეს იქ ამბობს, საკადემ დაამარცხაო. სად ამოვიტახა ესეები ბრძოსემ?..

და სხვა მრავალი ამგვარები. ეს ამოდენა შეტდომა, ამოდენა უთავბოლობა, უღიადეობა, უზნობა ისტორიისა, ფაქტებისა და საბუთების წინააღმდეგეო სულ რაოდენსამე ფურცელზედ. და რა უნდა აღმოჩნდეს, თუ კაცი შეუდგა დაწვრილებით მთელი ან ამ ერთი ეპოქის შესახებ ან კიდევ უარესი, მთელი ისტორიის გარჩევას! ძნელად ითქმის, რომ რამე დარჩეს აქედამ, რასაც ერთმის და ეწოდება

დასახუთებელი გონივრული ისტორიის სახელი.

გვითხათ ახლა ზატვიცემუელს სიზონ დოდობერიძეს: დაეჯერებოდა რომ ისტორიის მწერალს, რომელმაც არ იცის ერთი სტრაქიანის წინ რა დასწერა და ერთი სტრაქიანის უკან რას დასწერს? დაეჯერება რომ მის რომელიც სწერს ისტორიას და არ ესმის თავისი წაკითხულის აზრი, არ ესმის რასა სწერს და რათა სწერს? დაეჯერება რომ მწერალს, რომელიც ერთსა კითხულობს და სულ სხვასა სწერს? შეუძლო ამგვარს დაუფიქრებელს და საუფიქრებელს მწერალს გამორკვევა იმ აწეწილი და ტრაგიკული კაღლიზიის გამორკვევა და ახსნა, რაც დატრიალდა საქართველოსა და სააკაძის თავს შავაბაზის ტანტხედ ასელის დროს, რუსებთან დაახლოვებით და სპარსთა ზურგის შექცევით, მეკუთა უსასათობით, სააკაძის დაწინაურებით, ამიდგან შემდგარი მტრობით და შურით დიდებულთა, სააკაძის განდევნით, ამაზედ დაყოლებული მტრის შემოსევით და აკლებით და სხვა და სხვა? ბრძენსე გვართა მწერალთათვის აქ საქმეში ჩარევა და სიძარბოსის გამორკვევა შეუძლებელი იყო. ეს უნდა დაეანახა დიდად ზატვიცემუელს ს. დოდობერიძეს, მაგრამ, სამწყურსაროდ მან ბრძად იწამა როგორც ბრძენსე, ისრუ სხვა, ბრძენსედ არა უკეთესნი, მწერალნი და შეისტორიენი.

შუედგეთ ახლა ჩვენი მრავალ მშრომელი მოსე ჯანაშვილის ისტორიის განხილვას.

კაცს ზატვიცს სცემ თვით უბრალო შრომისთვისაც კი, სცემ ზატვიცს, როგორც მშრომელს. შრომობს თვისი გონების და ძალის შეძლებისამებრ, და ამ მხრივ, თუ შრომა სავნო გზას არ ადგია, თუნდა ეს შრომა იყოს ღასურბის ზოგზია ზატვიცსადგობა და ღირსია ქებისა, ზატვიცს ცემისა. მაგრამ, თუ შრომის მოსდევს ვნება, თუ მშრომელი დანდგომია გზასა არა მართაღათასა გზასა უკუღმართობისასა, ამ გვარი შრომელი ჰკარგავს უფველს ზატვიცს და არ უნდა ჰქონდეს დანდობა, შეტადრე თუ ეს მშრომელი არის მოდგაწე სამწერლო საქმეში, და მასთან ამ მწერლობაში მოკლებულია არამც თუ კრიტიკულს, ლაღიკურ და აზროვნების ძალას, მოკლებულია მწერლების თვით სისუფთავესაც და, როგორც ენდავუ ვინგენებთ

შეითხველს, სწორეთ ასრეთია უფ. მისე ჯანაშვილი.

თუ სხვა ჩვენი ისტორიის მწერალნი წარმოსთქვამდნენ ან თუ იმ აზრს სიმაღლეს წინააღმდეგ, ეს მოსდიოდათ უფრო შენდობით, სხვის ნათქვამის ადვილად დაჯერებით, საქმის აუწინრობით, დაუკვირვებლობით, სუბიექტით საქმის დატკრით, კრიტიკული აზრის ნაკლებობით, ტაქტიკების სხვა, რიგით დასლობებით, რეკონსტრუქციულად კარიკატურული, დოღობური და სხვანი, მაგრამ რომ განგებ შესთავსონ ცილები, განგებ გადააკეთონ სხვის სიტყვები, განგებ მოსცნონ ვისმე ჩირქი და მოჭსვარონ ტალახში, სხვის კარგი საქმენი განგებ ისრე გადააკეთონ, რომ კარგი საქვეყნო საქმე ბოროტად აქციონ, ქვეყნის ხსნა, ქვეყნის დაღუბვად გადააკეთონ, ამას ვხედავთ მარტო ჯანაშვილში და ხანაშვილში, რომელიც არ უკადრია ჯერ არა ქვეყნის შეისტორიეს.

დადგა მეცხრამეტე სუგუნე და გაჭქრა ქართველთა გმირობაც ქვეყნა დადედდა. დაჩრობამ, ანგარებამ, დახაღმა გრძნობებმა მთხოვეს სახელი, ბატონობა ჩვენს ქვეყანაში. ბოლოს როგორც ვიცით, მივედით აქმდის, რომ ვიდღესასწაულეთ ჩვენი ასი წლის მონებმა, ვიდღესასწაულეთ ისრე, რომ ხმა პრეტენციის არ გაძრუდა, და, თუ გაუბედავთ ვინმე დასძრა კრინტი, მასაც ჩასჩარეს ბურთი შირში, იგი მასცეს წვევა შეჩვენებას. ამგვარს გარემოებაში საჭირო იყო უოველი დონის ხმარება, გამოთხიზლებულიყო ქვეყანა, მოსულიყო მისა სისხლი მობრახაში, გაეღვიძნა მასი ჩამქრალს გმირობას, გამოთხიზლებულიყო მისი ცნობიერება, აღმდგარიყო დაცემული ზნეობა, აღძრულიყო მის გულში ქვეყნის სიუვარული, ქვეყნისათვის თავის დადება, თავის გაწირვა. მწერლობაში ერთი ამ ძალთაგანი არის იდეალების დახატვა; იდეალების წამოყენება. იქ სადაც ისტორიაში ან მომდინარე ცხოვრებაში არ მოიპოვებინა იდეალური ტიპები, მწერლობა განგებ ჭქმნის ამგვარს ტიპებს, რომ თცნებით მანც არის დაუხატონ საზოგადოებას, ერს ამ ტიპებში ჩასახული ზნეობის აღმამდლებელი, სულისა და გულის გამამხნეველებნი, ქვეყნისათვის თავგაწერულობის ხასიათები, რომ მათი მაგალითებით გამოიწვიონ წამაღვა ამათი, გატაცება მათი ქცევით, შეთვისება ამ ხასიათებისა. და თუ ისტორიაში ან, კიდევ უკეთესი,

თუ დღევანდელს ცნობრებაში მოიხვედებიან ამგვარი გმირები, ეს ხამ კიდევ უკეთესი. ეს არც მოგონილი, არც ოცნებით შექმნილი, მას-სადამე საზოგადოებო, კრი ჰხედავს აქ ტიპს, ხორცსა ხორცთაგან და ძვალსა ძვალთაგან თვისთა, და უფრო ადვილად წაიხილება მათი საქმეებით, უფრო სადიდებულად, თავის მოსაწონებულად და საბაძვად ექნება, უფრო ხელსაყრდნობულად დაიდებს მათ, და ჩვენს ისტორიაში მოიხვედებიან ამგვარი ზირნი. ჩვენი ისტორია არ იყო მოკლენი იმგვართა გმირთა, რომელნიც არა ჰხოგავდნენ თავს ქვეყნის ბედნიერებისთვის, ქვეყნის საბოლოოს დასაცავად. თუ ასრე არა ეოფილიყო, ეს ერთი ბეჭვა. ქართველი ერი ამ აუარებულ საუკუნეთა განმავლობაში, შემოტეულ უოველ მხრივ ერთი ათად ერთი ასად ძლიერი მტრებისაგან, ვერც შეინახავდა თავს, ვერ დაცავდა თავის კროფებს, თავის თავისუფლებას. და აქ მწერლობის ვალი იყო ექებნა ისტორიაში ამგვარი გმირნი, გაცოცხლებინა ისინი ქვეყნის გონებაში, დაესახნა ქვეყნის თვალის წინ, ეჩვენებინა სრული თავისი სახით, დიდებული თავის გაწირვით საქვეყნო საქმეებისათვის, და სხვა, რათა ამითი მოეუფანა კვლად მოძრაობაში მისი სიცოცხლის მოძრავი ძარღვები. მხოლოდ იმგვარს ხალხს იმგვარს საზოგადოებას აქვს ბედნიერი მომავალი, აქვს წარმატების გზა, სიცოცხლის საფუძველი, რომელსაც უოველი თავისი ძალა, თავისი გონი აქვს მოუვანილი მოძრაობაშიც საქვეყნო საქმისთვის, ქვეყნის წარმატებისთვის. ვიმეორებ, ერთი ამ ძალათაგანი არის იდიალური ტიპი, გმირნი საგმირო საქვეყნო საქმეებისთვის თავ გაწირულნი. ერთი ამ გმირთაგანი, რამდენიც მე გავიცნე ჩვენი ისტორია, იყო დიდი მორწაფი გიორგი სააკაძე, და ვეცნადე ჩემი უოველი ძალით ამ ტიპის დასახვა ჩვენი ერის ჩვენი საზოგადოების თვალის წინ, რათა მითი დამეხატნა. იდეალი მათს გონებაში, მათს გულის ეურში. უმთავრესად ესა მქონდა სახეში, როდესაც ვსწერდი ჩემს ტრაგედიას „დიდი მორწაფი“, მგრამ კანაშვილის გვარი კაცებისთვის ამგვარი იდეალები ამ გვარი საზოგადო აზრი არა წერებულა მათს დაუთარში. ამგვარნი გმირნი, ამგვარნი საქმენი, ეოფილან, მათვის სანატრელი და წასაბძინი კი არა, გასაკიცხნი, სადევნელნი, ჩასაქვა-

კებელნი და აქ, მათ დასამცირებლად, საქირო ეოფილა ცილიც, სიტრუეც, სიტუეებისა და აზრების გადაკეთებაც, თავისი მოგონილი და შეთითხნილი აზრების ჩამატებაც და აი ნიშუშები ამისი *)

ჟერ მოკლეც გადავაულოთ თვალი ჯანაშვილისაგან ისტორიის სრულს უეიცობას, ანდა უბრალო წერას, უაზრობას და შემდგომ გადავიდეთ მის სინჯვაში, სადამდის იცის მან ფასი საქვეყნო საქმის სამსახურისა, და ბოლოს მისს საბუთების ქაღისიტიგაცნაზედ, ცრუ მოწმობაებზედ, სიტუეების გადასხვ ფერებს, აზრების გადაკეთებასა და ცილებზედ.

რადესაც მოგვიტოხროას ამ ამბავს, სადაც ს. აკაკი სტდილოძის მოიხროს ზურაბ ანაგვის ერისთავი სწარსთა მოსაწვეეტად, ჯანაშვილი ამბავს: „მოურავმა აღუთქვა. ოღონდ დამეთანხმე და ბაგრატ მეფის დასლელას შეგროთამო, ეს ღელა ჭყავდა ცოლად კახეთის მმართველს ფეიქარხანს)“, (საქ. ისტ. ჯანაშვილისა, გვ. 306.)

ჯანსთთ ვინ იყო ეს ღელა ბაგრატ მეფის. დაჲ თუ ღუარსაბ მეფისა.

იოსებ თბილელის „დიდმოურავინში“ ვკითხულობთ: „მან ცოლი დასთმო (ზურაბ ერისთავმა), - ათქმევინებს თბილელი დიდმოურავს,

1) მე არ ვინჯამ ჯანაშვილის ისტორიას ამ მხრივ რასაც მიაქცია ეურნ. ივერიის „რეცენზენტმა („ ივ. 1884 წ. № IV) რომ თითქმის მთელი მისი ისტორია არის სიტყვა სიტყვით ამოწერილი ჯერ სულხან ბარათაშვილის ისტორიიდან, სადამდისაც კი არის ეს ისტორია დაწერილი, და შემდეგ გოლოვინის ისტორიიდან „არც ერთი ფაქტი თითქმის, არც ერთი ამბავი, არც ერთი ქრონოლოგიური ცნობა, არც ერთი ცხოველი ისტორიული მოსაზრება არ გამოსულა ჩვენი თამამი ავტორის ვალშიდან ამბობს ეს რეცენზენტი ციფირებიც, ფაქტებიც, წყობაც და დალაგებაც ფაქტებისა, მომდინარეობა წერისა და აზრისა იგივეა, რაც ან ერთი ან მეორე ისტორიკოსისაგანს (ბარათაშვილის და გოლოვინისა) მიუნადეაწნია თვისის ოფლითა და შრომით. და ამ თავის სიტყვებს კიდევ ამტკიცებს ჯანაშვილისა და ზემოხსენებულთა ისტორიიდან ამოწერილი ალაგებო, და აქვე ამტკიცებს ავტორი, რომ ჯანაშვილს „ავტორი თავი არც კი შეუწუხებია, თითქმის არც ერთის წყაროს შესწავლით, და ქართლის ცხოვრება ძალიან იშვიათად უხმარია. (გვ. 136). ეს ძალიან შორს წაგვიყვანდა და არც ჩვენს საგანს შეეხება.

წავდო სირკსილად სრულ არაათა. ვადრე უკეთესს შენ-
თვის მწვევ გასასარადა... ლუარსაბ მეფის დის შერთვა შენთვის
არს ეს საკმადა.“ (გვ. 34.)

1829 წ. ბრახსესკან ჰარიუში გამოცემულს „საქ. ცხოვრ.“
ჰეაბხულობთ. „ლუარსაბ მეფის და ფათმა სულთან ბეგმა (რო-
გორც. შემოთ მოყვანილი საბუთებიდაჲ ვიცათ, ლუარსაბის დას ლუ-
ლას, როდესც შეერთო აბაზმა, დაარქვა ფათმა სულთან ბეგმა.)
ჟენის ს ხლით გამოიყვანეს და ფეიქანბს ხანს (ფეიქანხანს) მასცეს.“
(გვ. 64.)

მეფე არჩილ ამბობს. „აქ რამე გადასწევიტეს, ფეიქან
ხანსკედ წავიდნენ, ბატონიშვილი ლელა მეფის ლუარსაბის და
უნდა ემოგნათ და ზურაბისთვის შეერთო“ (მეფის თემურაზის
ცხოვრ. გვ. 95.)

საიღამ აქცია ლელა, ფეიქან-ხანის ცალი, ნაცლარი აბაზი-
სა ბაგრატი მეფის დათ, ჯანაშვილმა?..

როდესაც აგვიწერს თათარხნის ჯარათ თროლეოთხედ შემოსე-
ვას და მათხედ ლუარსაბ მეფისგან იარაღის გაგზავნას გზების
ქესაკრავად, ჯანაშვილი ამბობს... „იარაღიმ ჩახეგა გზა და ელო-
და მტრის მოსვლას. ამ ლოდინში მას დაეძინა თათარხანი მძი-
ნარეს მოუხტა და გაელიტა ქართველი და მათთან იარაღი-
ცა“ (გვ. 268.)

ვითომ ინება ჯანაშვილმა ამისი შემოწმება ჰირველ წყაროებთან?
ეკ ჯანაშვილის საქმე არ არის. ვახუშტიმ ასრე ბრძანა მოდი და
ჯანაშვილი ნუ დაუჭერებს. ვნახთ ჰირველი წყაროები რას გვეტე-
ვიან ამახედ, აი რას ვგინხულობთ ამახედ ბრახსესკან 1829 წ.
გამოცემულს „საქართველოს ცხოვრებაში“, რომელიც ვახუშტიხედ
ბეგრით ადრეა დაწერილი.

„მოვიდა ამბავი მეფე ლუარსაბთან დაქართ შემოგროვება
თათარხნისა და თროლეოთს კადმოსვლისა. მეფემ დაუახა—იარაღის
—და უბრძანა: შენ იტი გზების შეკვრათ. გზები დაიცვეთ, თუ
ჯარა ვნახათ, გვაცოდინეთ. იასლა იარაღი... იმათ (იარაღი და ვი-
ლაც წაქარია) ვერა უგოდნეს რა ლაშქართა, სხვა გზახედ

გაიპარნეს. და ბოლოს მათვე დაჰხოცეს. (გვ. 38) ბოლოს, როდესაც ეს თათრების ჯარი შევიდა გულ ქართლში და შეიბნენ ქართველები და თათრები შეტეხისა და ახალქალაქის მახლობლად სხერტის ჭაღში არის მოყვანილი ამბავი, როგორ მიუხტა აქ სასაციციშვილი თათრებს, თავი მოსჭრა ერთს ფაშას და გამოიტაცა და სხვათა შორის სწერია „სასამ თავი (ფაშისა) გბილებში დაიჭირა და ცხენს მოახტა. ზაქარია და იარალი მას თან მოსდევდეს.“ (გვ. 40).

„დიდმოურავიანში“, რომელიც ეგრეთვე ბევრით აღრეა დაწერილი, ვიდრემ ვახუშტის ისტორია, კვითხულობთ. „მან (მეფე ლუარსაბმა) უბრძანა (იარალის) შენ იცი შეგვრა გვისანია, თან საქარია გამოგვევს... თუ ჯარი ნახეთ, გააგნობეთ... მათ ვერა უგრძნეს, ლაშქართა ჰქნეს სხვა გზას გაპარულობა. ბოლოს მათგანვე მოიკლნეს“ (გვ. 9). შემდეგ თბილელი ათქმევიანებს დიდმოურავს, როდესაც ასწერს სხერტის ბრძოლას. „სასა ციციშვილს იცნობდით, როგორ გუფსრული არია... ზაქარია, იარალი მას თან მოსდევდეს, მოვლენ მალა მორწყულონულში შემოვიდეს, მათი სისხლი იქ გამშრალა. ისინი ორივე დაჰხოცეს,“ (გვ. 10).

კვითხოთ ჯანაშვილს, სად მოჰქვას იარალი: თრიალეთზედ, ყარაულობის დროს, ისიც მძინარე მთელი ჯარით, თუ მაშინ როდესაც ეს თათრას ჯარი ქართლის გულში შემოვიდა, თრიალეთზედ არი—ასომოცდაათი ვერსის მოშორებით, მძინარენი და ისიც მთელი ჯარით ვი არა, ცხარე ბრძოლაში, გმირულად შებრძოლნი სხერტის ქალაში, დარწყულს ხნულებში? ან სათართ მთასწერს იარალის თავისი ჯარებით მძინარეს, დაჰხოცეს ისინი და ასე შემოვიდნენ ქართლის გულში, თუ სხვა გზით შემოვიდნენ, ასცდნენ იარალის ჯარებს და ეს ვერ გაუგო იმათ იარალიმ? როდესაც გაუგო, დაეღვნა უკან, მოუსწრო სხერტაში ბრძოლას და სხვა ქართველობასთან ერთათ შეება თათართა?.. ამას დაფიქრება უნდა და ჯანაშვილს ეს არ ეწერია დავთარში.

საკავებების გვარტომობის აწერა, ჯანაშვილი გვიამბობს. „გბორგი შეყას დროს მათ მიეცათ თავადობის ხარისხი.

(1503. ¹) და იწოდნენ მოურავებად (მოურავობა ჯანაშვილს საჩისხა ჰერონია და არა მოხელეობა) შაჰ-აბას უკენა (შაჰ-აბას სახელი ჰერონია ჯანაშვილს) 1622 წლის შემდეგ დაუმტკიცა მათ თარხნობა. ამ თარხნობის გამო ივინი იწოდნენ აგრეთვე თარხნიშვილებათ. აი ამ გვარს ეკუთვნოდა გიორგი სააკაძე. (გვ. 288.) ²)

აქ ხომ თარხნობა შაჰ-აბასმა მისცა გიორგი სააკაძის გვარს ახლა ჰინახეთ ვის მიაცემინებს ჯანაშვილი ამ თარხნობას.

„საკაძის სამსახური დიდად დააფასეს შემდეგ დროის უკენებმა, რომელთაც მის შთამამავლობას მისცეს თარხნობა.“ ჰინახებს ჯანაშვილი თავისი ასტორიის მე 315-ე გვერდსეგ.

აბა მკითხველო, ამგვარმა კაცმა კალამს ხელი უნდა მოჰკიდოს! რამდენიმე გვერდის წინ შაჰ-აბაზმა უბოძა გიორგი სააკაძის გვარს თარხნობა, და რამდენიმე გვერდის შემდეგ ამბობს, რომ შაჰ-აბასმა კი არა, შაჰ-აბაზის შემდგომმა ყენებმა დააფასეს გიორგი სააკაძის ნამსახურობა და მის გვარს მისცეს თარხნობაო!.. და ასიტ რათ მისცეს? გიორგი სააკაძის დიდი ნამსახურობისათვის. რა სამსახურისათვის? ორი ხელობა თითქმის სრულიად ამოუწყვეტა შაჰ-აბასს მისგნით მხსნეული საქართველოს მოსახლობელად ჯარი იხსნა საქართველო სპარსთა მონებისგან, ოსმალებთან ბრძოლის დროს, როდესაც სააკაძე გაიღვივა საქართველოდამ საოსმალში; ოსმალებსეუდ გამარჯვებულს აბასს წაუხდინა ყოველი ქირანსეუდი თავისი გამარჯვებებისა ოსმალებთან, დაუმარცხა ჯარები და განუღვივა საოსმალდამ. ეს დიდი ნამსახურობა არ არის სპარსთა ყენებისათვის?! აი ამ ნამსახურობისათვის მიაცემინა ჯანაშვილმა სპარსთა შაჰის სააკაძის შთამავლობისათვის თარხნობა! დაფიქრდა ამხედ ჯანაშვილი?!.

აქვე ბრძანებს, გიორგი სააკაძის გვარს გიორგი მეფის დროს მიეცათ თავადობაო. და იწოდებოდნენ მოურავებად. რად მოჰხედა აქ თავისგნით ამძულვარებულს გიორგი სააკაძეს წყალობის თვა-

¹) უნდა იყვეს 1603 წ., რათგან გიორგი მეფე მაშინ იყო.

²) გამოდის, რომ სააკაძე ყოფილა **თარხნიშვილი** თარხნობა კო-
1622 წ. შემდეგ მისცა აბაზმაო.

ლით და უბრალო აზნაურს, თუ გლეხის შვილს უწვავლობა თავადობა? ძნელი მისახვედრია. მაგრამ ამ ჯანაშვილის წვავლობას არა სცნობს ისტორია. ის ისევე დაჟინებით აღიარებს სააკაძეს უბრალო აზნაურად, ან გლეხის შვილად, და მთლად მისი ტრაგედია ცხოვრებაში არის აშენებული ამ მის აზნაურობასა და უგვარობაზედ. აი ისტორია რას გვეუბნება ამაზედ.

იოსებ თბილელი, რომელიც იყო სააკაძის შვილის შვილი „დადმოურავიანში“ ათქმევინებს სააკაძეს: „ვეკვ ბერს თავადსაც მოსწადღეს ჩემებრივ აზნაურობა.“ (გვ. 55)

ვეითხოვ ჯანაშვილს, ვინ უფრო კარგათ იცოდა თავისი გვარისა და ხანის ამბავი: იოსებ თბილელმა თუ თვითონ ჯანაშვილმა?

შეიქვ ლუარსაბის ცხოვრებაში ანტონ კათალიკოზი ამბობს: „დროსა მას იყო ხსენებული ზემოთე სააკაძე გიორგი, აზნაურთაგანი.“ (ქრისტ. რუბ. გვ. 325.)

ბროსსე ამბობს: „დიდებულებში უძლიერესი იყო გიორგი სააკაძე, ტფილისის და დეკლეთის მოურავი, რომელსაც აზნაურობა რამდენისამე წლის წინად მიეღო.“ (ტ. II გვ. 20).

არაქელ ამბობს: „კაცი ესე მოურავი არ იყო თვით აზნაურის შვილი, თავადის არც გამოჩენილის გვარისაგან; იყო დაბალი გლეხის გვარისაგან.“ („ივერია“, 1885 წ. № VII; გვ. 25.) აი ნამდვილი სპობუები რას გვეუბნებიან სააკაძის ვინაობაზედ.

იყო ვინმე ქაიხოსრო ომანიშვილი, გვარად ჩოღაყაშვილი; სახელგანთი მხედართმთავარი და სამეფოს მმართველი კაცი; ქეთევან დედოფლისაგან დიდად დაფასებული თავისი დიდებული ნიჭიერებასათვის. თეიმურაზის მეფობაში ამავე თეიმურაზისა და ქეთევან დედოფლის ბრძანებით, გადუხტა დადესტანს, რომელიც მუდამ არასვენებდა კახეთს, კასტუნს დადესტანს, და მოსთხოვა შეეყ თეიმურაზს სამეფო ბუკები, ცხადია მისთვის, რომ ეჩვენებინა დიდებულებსა. ეჩვენებინა მითი მეფის ძლიერება; თავისი მეფის წარმომადგენლობა. აი ამაზედ რას გვიწერს ჯანაშვილი.

„ომანიშვილმა ითხოვა ბუკი, რომ მის დაყვირებით დაემჩნებინა ლეკნი.“ (გვ. 293).

ახა მეტი გონიერება და უნდა! დადესტნელნი, რომელნიც თითქმის მთელს კაცობრიობაში ითვლებიან საუკეთესო ვაჟადაც, ის დადესტნელნი, რომელთაც ეოველი თავისი ძალით ებრძოლა უძლეველი სპარსთა სელმწიფე ნადირი ანუ ნადირ-შაჰი, რომელმანც შეარყია ინდოეთი, ერთა თავისი მრისხანე ირმანებით დააცდევინა რუსებს ჰეტრე ზარველისკან დაზერობილი კასხის სდვის ეოველი ნაპირები, ის ნადირ შაჰი რომლას წინ ძმწოდნენ ეოველი მეზობელი სამოღობელონი, საში წლის განმავლობაში ებრძოლა დადესტანს, ვერა დააკლო რა და დაბრუნდა შერცხვენილი და გაწბილებული უნდა მოსე. ჭანაშვილს დაეფრთხო ერთი ბუკის დაყვირებით, დაეკრთხო ის დადესტნელნი, რომელთაც სამოცა წლის განმავლობაში გაუწიეს ძლიერს რუსთა სახელმწიფოს წინააღმდეგობა, და დაზერობილ იქნენ მხოლოდ იუელით და არა ძალით. აი ამ დადესტნელთ ერთი ბუკის დაყვირებით გულები დაუხეთქა ჭანაშვილმა და დაამოწინა კახეთს. ეგ დალოცვილი, სად იყო მაგ თავისი ბუკით, როდესაც იგივე დადესტნელნი იზერობდნენ და აღეკებდნენ მაგის სამშობლო ხალხს ენისელთ, რომელთაც დღეს მათა დაღეკების გამო ეძახიან ინგილოთ და დაუგარგეს საკუთარი ხალხსნობის სახელიცა, დაუვირებდა მაგ თავის ბუკს და გამოერთხვალნი და გულ განეთქილი ღეკნი განვიგდებოდნენ ისეგ თავის საღეკოში, ენისელთ ქართველნი დღესაც ისეგ ძლიერი ქართველნი იქნებოდნენ... ახა ბატონო მოსე, საჭაროა თუ არა დაფიქრება წერაში?..

ეს მე მარტო ნიმუშები მოგიყვანე ჭანაშვილის უმეტრების, უბრიტიკობის, სრული ულოდიკობის, უსრობის. და, თუ უვალას გამოვიკვიდე, ბროსეს ნაწერი ისტორია ამასთან მწწიხვალე და დიდებული დგ.წლი გამოჩნდეთ.

გადავიდეო ახლა მის ცილებზედ და გავსინჯოთ მისი შეხედულობა საქვეერო საქმეების დაფასებაზედ.

ჟერ გადავავლოთ მოკლედ თვალი თუ რა თვალათა და გონით უუერებს ჭანაშვილი საქვეერო საქმეებს.

შემდეგ მისა, როდესაც სააკაქემ მოსწევიტა სპარსთა ჰერეტიკი ჯარი, მოსეული შაჰ-ახანისკან საქართველოს მოსახლობელად,

უფრო დიდად განრისხებულმა ახაზმა მოყისა საქართველოს მთელი თავისი საბრძანებლის ძალა, საუკეთესო სმარსთა სარდლებით,¹⁾ ეს რათა ეყარა ჯავრი თავისი მწვეუტელი ჯარასა და შეესრულებინა თავისი დიდი ხნის გულას წყურვილი — მოესპო საქართველო ქვეყნას ზარიდამ. ამ, მოსაკონებლადც სწარულს დროს, თეიმურაზ მეფეს წყალობით, რომელიც შეება სმარსთა, წინააღმდეგ სააკაძის ზღანებისა, ქართველუმე მარაბდის ველებსედ წააგეს ომი. ამ ბრძოლასში გასწევა ნახევარი ჯარი ქართველობისა, გარდა დაჭრილთა, გასწევა საუკეთესო ვაჟაგობა. მეფე თეიმურაზ თავისი ჩვეულებებისამებრ გავარდა იმერეთს და თავისი სამეფობეი გაუშვა დვთის ამარას. ჯარი, მეტი წილი დაჭრილი, მოქანცული სამი დღის ბრძოლით, გულ გატეხილი გააფანტა და ეცა გასახიზნ ადგილებს. მხედართ მთავარი ზოგნი ვაგვიდნენ შეფსთან ერთად იმერეთს, ზოგი გავიდა მთებში გასახიზნად, ზოგთაც თვითონ მისცეს მხარი სმარსთა და გადადგნენ ქართველობას. სმარსთა აიღეს თბილისი. საქართველოს თავ შეიმართა კვლად მხვილი შემესერასა და მოსპობისა. საქართველოს ხალხი უნდა აღგვილიყო ზირასგან ყოფლისა ქვეყნისა! აღარავინ, აღარავინ მისი ჰატრონი, მისი მხ სწელი!... და აქაც აღიმართა კვლად მხსნელი მხვილი სააკაძისა. დაჩენილი სამოცი მეომარი კაცი, სააკაძე უმკლავდება მთელს სმარსთა ძლას, ხშირად რჩება მარტო ოცი კაცით და მათით უწევს ბრძოლას თავისი სამშობლოს მომწვეუტებს. ებრძვის, როგორც ქვემოდ ამ წიგნის თავებში ვნახავთ, იმგვარი ცოდნით, იმგვარი მოხერხებით, იმგვარი ესერგიით, რომ ბოლოს და ბოლოს დააყენებს ფეხსედ მთელს ქართლ კახეთს, მოიმხრობს ორმაღთ, და გამოდის სრული გამარჯვებული, განდევნის საქართველოდამ სმარსთა გაუწეუტეს საუკეთესო სრდალთ, უმეტეს მხედართ, აუძლირებს იქამდის სმარსთა, რომ ახლა ახაზი არამტუ აღარ ექებს საქართველოს სისხლს, ის სტდილობს ახლა დაიმკობროს ის, დაუა-

¹⁾ ამათში სამი თავი სარდალი იყო ქართველი: ბეგლარბეგი ერევნისა ამირბჰურიხან (ქართული გვარი ამათი არა სჩანს), ხოსრო მირზა ბაგრატიონი ბოლოს როსტომ, ქართლის მეფე, და ძმისწული გიორგი სააკაძისა, როსტომ ხან სააკაძე. ბეჟან სააკაძის შვილი,

ზღაღუდეს მას, დაიკავშიროს და აღიარებს თავის თანასწორად. და ამ ამ შეუღარებულს დიდებულს საქმესეუდ რას ვკითხულობთ ჯანაშვილის ისტორიისა, როდესაც სააკაძე უწევს ამ, თითქმის ზღაპრულს ბრძოლას სპარსთა.

„საქართველოს უკეთესნი შვილნი კარგათ ჰხედავდნენ... მძლავრს მტერს ვერას დააკლებდნენ... ქვეყნის სახსნელი გზა ერთი ღა იყო: შერიგება მტერთან, დამორჩილება ყვენი... სამწუხაროდ ამას ვერე ჰხედავდა მოურავი... მოურავი არა სწუნარდებოდა და მიუგზავნეს მიტროპოლიტი ტფილისისა დიანოსე და მცხეთის მამათმთავარი ტროფილე. ეს მამათ მთავარნი მივიდნენ მუხრანს და შეეკედრნენ მოურავს. „ახებე ბრძოლას თავი. იდეგ მახვილი ქაჩქაძესავე შინა!.. მოურავმა არ შეიწყენარა ეს ვედრება... იგი არა წუნარდებოდა და იხსობდა: „ჩემი ხმალი ბასრია¹⁾, რამდენს ღომს თავი წარგეთაო „ აქაც თვის ხმალს მიეხლო. შემოიკრიბა სამოციადე კაცი და ხან ერთს რაზმს ეცემოდა, ხან შეორეს და ხან შესაშუს და იმარჯვებდა კიეც... (გვ. 312 313).

დიანს მკითხველო, თურმე დიდი ცოდო ყოფილა თუ ძლიერს მტერს შეებრძოლე მცირე ძალით და მასთან კიდევ იმარჯვებს თურმე, რაკი მძლავრი მტერი მოკადგა კარს, უნდა დაემოხრო შენს მტარვალს, შენზედ შენს და შენი ქვეყნის მოსახლობელად მოსულს. თურმე ეს ყოფილა სადიდებელი, ეს ყოფილა საქეთური. ამისი მქადაგებელნი ყოფილან საუკეთესო ქვეყნის შვილნი. ვინც ასრე არ იქცევა, ვინც მტერს ებრძვის თავისი ქვეყნის მოსახობისგან სახსნელად უკანასკნელს წვეთს სისხლმდას, ჰხმარობს უოგელს ღონეს, არა ჰხოგავს ამისთვის არც თავს, არც ცოლს, არც შვილს, არც ქონებას, არც ძმას, არც დედას, არც საუკეთესო მეგობართა, — ესენი ყოფილან ქვეყნის მტერნი, ქვეყნის მოლაჯატნე, ქვეყნის გამტეშინი!...²⁾

1) ჯანაშვილი აქ ზურაბ ერისთავის სიტყვებს აწერა მოურავს.

2) მიკვირს ჯანაშვილმა ქვეყნის მუხანათათ არ აღიარა აქამდის იგი, რომელმაც ორი შვილი და ერთიც ძმისწული შესწირა თავის სამშობლო ბედნიერებას!

იცი შეითხველო ვის ეძახის ჯანაშვილი „საქართველოს უკეთესთა შვილთა“? — ეძახის სპარსთა, მომხრე ქართველობას, სპარსთაგან დაეცნებულს შეივს მატყადასის სვიმონს, მათგან მიგზავნილთ მღვდელთ-მთავართ!...

როდესაც სააკაძემ მოსწვევითა თორმეტი ათასი სპარსნი და დაუხრცა და დაატყვევა სპარსთა საუკეთესო ს რდალნი, ჰარტიზანული ომი სრულიად შეასუსტა სპარსთა ძალა, მეფე სვიმონს თბილის გარეთ ფეხი აღარ გაშალაგმევიანა, მრავალი სპარსთა მომხრე ქართველობა შემუსრა და დაატყვევა, მაძინ სპარსნი, სპარსთა მომხრე ქართველნი და მეფე სვიმონ უგზავნიან მოუწავს ზემოდ სხენებულთა მღვდელ-მთავართ, რომ დააწინარონ სააკაძე, ჩააგებინონ ხმალი ქარქაშში, მიუშვას სპარსნი ნებსა, დაამორჩილოს ქართველნი, მისცეს ნება აღასრულონ საქართველოზედ მათი დიდი ხნის განზრახვა!

და ესენი გახლავან „საქართველოს საუკეთესო შვილნი“ ჯანაშვილის თქმით, და სააკაძე, მებრძოლი და შემუსვრველი თავისი ქვეყნის მტრებისა, ყოფილა მუხანათი და გამცემი ქვეყნისა!.. დიდობენიერი არ ეჩნებოდა ჩვენი ქვეყანა. რომ ამ გვარი ზუბლიცისტები და ქვეყნის სასარგებლო საქმის შემგონებლები ჰყოლოდა როგორც სპარსნი ამ ნაწიერებიდამ ჯანაშვილი?!

იცი შეითხველო რა მოუვიდათ ამ საქართველოს უკეთესთა შვილთა, მღვდელმთავართა, როდესაც ვერა კარნიგეს რა საკვირველია სპარსთა და სამშობლოს მოღალატე ქართველთა ჩასვას ციხეში მღვდელ მთავარი დიონისე და აქ გამოაღვეს, და იქვე მოუღეს ბოლო!)

აი, ჩემო კარგო შეითხველო! თვით ეს უმაგალითო საქმე, სადაც ყოფილად შეუძლებელი იყო შეეტანა ვისმე კაცზედ ღალატის იჭვირინეს ჯანაშვილის მსგავსო კაცთა სამშობლოს ღალატად და ქვეყნის სამტრო საქმედ, და სხვაგან, სხვა ადგილას, სადაც რამე მიზნის მოკრება შეიძლებოდა, იქ რაღა თქმა უნდა, უფრო არ ეჩნებოდათ ამათგან დახდობა სააკაძის მსგავსთ ქვეყნის მსახურთ კაცთა.

1) Жизнь Велик. Мур. Георгія Саакадзе.

გადავიდეთ ჯანაშვილის განგებ მოგონილს და შეთხზულს შეზავებულს ცილებზედ.

რომ დამტკიცდეს, რა საშინელი მტერი იყო სააკაძე საქართველოსი, ჯანაშვილი სწამებს, რომ შან მოჭკვას სხვათა შორის ერთი ქვეყნის საუკვეთესო მსახური ქართველი, თავადი თამაზ მაჩაბელი, და ზედან უზატებს, ეკვლა მშვიდობის მყოფელს იკლებდა და აობრებდაო, და სხვათა შორის ამბობს: „ამგვარად ახერხ დგაღუთი (მშვიდობის მყოფელი დგაღუთი!) და მოჰკლა თამაზ მაჩაბელი.“ (გვ. 312).

აბა ვინაზთ ვინ მოჭკვას თამაზ მაჩაბელი.

„დიდმოურავიანი“ სადაც არის აწერილი სააკაძისა დვალეთს გადასვლა და ოსებთან ბრძოლა, თბილელი ათქმევიებს სააკაძეს: „თამაზ მაჩაბელს ისარი მიჭკრეს.“ (გვ. 43).

ზლატან იოსელიანი სწერს. „ისტორიკოსი, რომელიც აგვიწერს მოურავის შესვლას დვალეთში, სხვა გმირთა შორის, რომელნიც ახლდნენ მოურავს, ასახელებს ზაპუნა ვაშაყაშვილს, თამაზ მაჩაბელს, თამაზ ქარსიძეს, ინაშვილს. ამათში თამაზ მაჩაბელი მოჰკლეს ისრითა. მოურავმა დაჰკარგა ამათში საუკეთესო შემწე... აქ, ამ ბრძოლაში მოურავმა იწინა უფველი თავისი ძლიერმა და დიდსულოვნებმა. როდესაც მოჰკლეს მაჩაბელი და მისცვივდნენ ოსნი თავის მოსაჭრელად, მოურავმა იწინა თავისი გულგონება, ეცა მათ, უპირებდნენ მაჩაბელს თავის მოჭრას, გაჰფანტა იგინი, შეიგდო მომაკვდავი მხარზედ და თან იგერებდა მზედ მოსულთ მტერთ, თან მიაქანებდა სისხლით მოსვრილს ამხანაგს სამშვიდობოსაკენ.“ (Жизнь Велик. Моур. Г. Саакадзе, (გვ. 70).

როგორა გგონიათ შეითხველო: სააკაძემ მოჭკვას თამაზ მაჩაბელი, ქვეყნის ერთგული გმირი, თუ სააკაძეს მოუკლეს მტრებმა თავისი უკეთესი მომხრე და შემწე მეგობარი, რომლისაც გვამის გამოტანას ვინაღამ შესწირა თავისი სიცოცხლე?.. რად იკადრას არეთი სრულიად უკუდმა ღვაწლია ჯანაშვილმა?.. მიტომ რომ ჯანაშვილისთვის საჭიროა ქვეყნის ერთგულს და მსხნელს ჩირქი

მისცხოს და ამისთვის ის არავითარა საქმის წინ არ იხვალეებს.

დაუგდლოთ უარესების უური.

ჯანაშვილი არ აჯერებს, რომ სააკაძე გამთიფანოს ქვეუნიხ მტრად, იმას გამოტყუავს ის ქვეუნიხ თავალში უბრალო ქურდათ, ქურცხანხანც. ის გვიწერს. „საკაძე დელაწუდიანად გაიქცა თავის სიმახრთან... დაპარული ცხენებით.“ (გვ 289)

იციოთ მკითხველო, რა დაპარული ცხენებით გაიგცა ცოლშვილით სააკაძე თავის სიმახრთან?

როდესაც კოჯრიაძე გამოგვეულო სააკაძე, სადაც ის მიიტუო მუეუმ და დიდებულთა მისაკლავად, ეცა ნოსტრეს და გამოიტაცა ფეხშიშველანი, ტიტველ-მიშველნი ქვეითები თავისი ცოლშვილი და ასრე ტუე ტუე ირბინეს ცელათა ვერსი მეტი, და ჰხანა, რომ ვეელგან გზები ჰქონდა შეკრული და მტერს ვეღარ წაუვიდოდა ქანც მოწვევითი ცოლშვილით, მაშინ მისთა მსდეებელთა დაჰხარეს ცხეთის ხიდეუდ, მის დასტერად დაეუნებულთ მტავებთა ცხენები და ამ ცხენებით გაასწრო და გადაარჩინა ცოლშვილი მოწვევტას. აი ამ დაპარულს ცხენებზედ ირძანებს ჯანაშვილი. და განა ინება ისტორიკოსმა აესხა, რა დაპარული ცხენებით გაიქცა სააკაძე? არა იმან! იქვი ხომ შეაძარა მკითხველის გულში, რომ სხვა საზიზღრებასთან, სააკაძე ცხენების ქურდიც იყოფო, და იმას სხვა არცა რა ედოდა გულში.

ჯანაშვილი არა სჯერდება, რომ თვითონვე სთითხნის სააკაზელ ციდეებს, ის ამის მოწმებსაც მოულობს.

ნიმუშია ზირკულია.

„ყენის წინაშე, მოგვითხრობს ჯანაშვილი, მისული მოურავი (როდესაც მეუთას და დიდებულთაგან დევნილი სააკაძე გაიქცა სხარსეთს) არაქელის სიტყვით, ჰფეშვინვიდა, ვითარცა მეგრძლი ცხენი და შესძახოდა, ვითარცა ღომი და აღმოუშვინვიდა ლუარს სპაზედა, ვითარცა გვენიხ მუშვინავი ვეშაში, და ეციებდა სასიკვდილოდ მას“ (გვ. 298.)

აბა ახლა დაუგდლოთ უური არაქელს, რას ამბობს, ან როგორ აჯგვიწერს ის ამ ამბავს, როდესაც სააკაძე მოვიდა შაჰ-აბაზთან.

„ეკსახის ხანმა — რომელთანაც მივიდა საქართველდამ განდევნილი სააკაძე — მიიფიქსა ზირღანი შაჰ-აბასთან. შაჰმა დაუწყო გამოკითხვა მოურავსა. ჰკითხავდა ვინაობას, სადაობას, ან რი თვის იყო წამოსული თავისი ქვეყნიდან. მოურავი ეოველს კითხვასზედ რიგინს ზასუს აძლედა და ეტყოდა: უკეთუ მფარველობასა ქვეშე თქვენსა მიმიღებთ და შემეწყნარებთ, მე მრავალს საქმეში ვიქნები გამოსადეგი სამსახურსა შინა თქვენსა. და დაშთა მუნ შაჰ-აბასი ეისიდალაჟს, შირვანში — თვისთა ბანაკითა როდენსაჲ დროს და შემდგომად აიურა და წარვიდა ისპანს და წაიფიქსა თან მოურავი და დაწყნარებით წავიდნეს, შინამ ისპანს მივიდნენ.“ („ივერია“ 1885 წ. № VII გვ. 30)

სად არის აქ ზემოდ მოყვანილი ჟანაშვილისაგან სააკაძის მრისხნება მეფე ლეონსაზედ შაჰ-აბასთან შისვლის დროს? რათ იმეწმებს არაქელს, როდესაც აქ არაქელ სრულებით სხვას ამბობს?..

მაგრამ ჟანაშვილი ამისთანაებსაც არა სჯერდება. ის მოულოდნელად მოწმებს უარესს და უუსაზღვრესს საქმეებში. ის მოულოდნელად მოწმებს, რომ სააკაძე იყო ხანდელი მონღოლთა ქვეყნისა, რომ მან ამოსწვიტა კახეთი და აჭყარა ქართლი. მოულოდნელად მოწმებს სრულს სანდას, ამ ამბების მომხსწრეს, კახთა მეფის თეიმურაზის სიძე, კახთავე მეფე არჩილს, მწერალს ჭეჭმარიტს, დრმა ივილკოფოსს, დრმად საქართველს ცხოვრებისა და ისტორიის მტოდნეს, კაცს ეოვლად მიუფერებელს, მიუდგარს. როდესაც სააკაძე უწირებს საქართველს მისასპობელად საქართველოში მოსეულთ სპანსთა: ჟარებს მოწვევტას, და ამაზედ ეხვეწება ზურაბ ერისთავს, რომ ის დაეხმაროს ამ დიდს საქმეში, ჟანაშვილს მოჰყავს არჩილ მეფის სიტყვები ამ ხვეწნასზედ ამგვარად:

„კახეთი ხომ ამოგსწყვიტეთ და ქართლენიც აქ ჩაგვაროთ? (შაჰ-აბასს)... ჟერ აქ ლაშქარს უდალატოდ, მერმე მეფე თეიმურაზ მოვიყვანოთ და შეეუროგდეთ.“ („ისტ. ჟანაშვილისა, გვ. 306)

ამ სიტყვებდამ ცხადათ სხანს. რომ მეფე არჩილ ამტვიტებს, სააკაძემ კახეთი კიდევ მოსწყვიტა, ამ თავისი სამეფოს მოწყვეტისათვის მეფე თეიმურაზ გამწყროლია სააკაძეზედ და უნდა ახლა სპანსთა დალატით შეუროგდეს.

ჯანსიკო ახლა, მართლაც ამას ამბობს მეფე არჩილ, თუ ზირიქით სულ სხვას ამბობს. იმავე სტრუქტურებში, რომელნიც მოჰყავს მისე ჯანსიკილს. აი ის სტრუქტურები. არჩილიანში მეფე არჩილ ათქმევი ნებს სააკაძეს, როდესაც ის სცდილობს მიიბიროს ზურაბ ერისთავი.

„კახეთი რომ ამოვწყვიტოთ, კვლავ ქართლიცა იქ საგვგარეთ შავს ნუ ვიქმთ, ნურა საქმით სხვაფრევ საქმე მოვაგვაროთ.“ (მეფე თეიმურაზის ცხორება, გვ. 91)

როგორ გვინათ მკითხველს, რომ ამოვწყვიტოთ და ხომ ამოვწყვიტოთ, სულ ერთია? „ხომ ამოვწყვიტოთ“, როგორც ჯანსიკილსა აქვს მოყვანილი არჩილის სიტყვები, გათავებული საქმეა, კიდევ ამოუწყვიტიათ „რომ ამოვწყვიტოთ“, როგორც ავით არჩილს უწერია, ის არის, რომ ჯერ არ ამოუწყვიტიათ და თუ ამას დაუშვებთ არჩილისავე მოყვანილი ზემოდ სიტყვები, „ამას ნუ ვიქმთ ნუ რა საქმით, სხვაფრევ საქმე მოვაგვაროთ, ეს ის არის, რომ არამც თუ არ ამოუწყვიტია ზირიქით, უნდა იხსნას მოწყვეტისაგან. რაც შეეხება სიტყვებს. „თეიმურაზს შეურიგდეთო, არსად, არსად მთელს არჩილიანში ხსენება არ არის, რომ სააკაძეს ეთქვას. თეიმურაზს შეურიგდეთო.

აი ჩვენი ისტორიკოსი რა ხსენს და ჩვეულებასევე, დამდგარა სამწერლო ტაძარს, რომელიც უფლად წმინდათ და უბოლოდ უნდა იქვს დაცული და რომელსაც არ უნდა ეხებოდეს არა მზაკვარი და ბინძური ხელი.

რათ უნდოდა ამგვარი სამარცხვინო ცილები ჯანსიკილს? რათ კადრულობდა სხვის სიტყვების უკუღმა გადაბრუნებას და სულ წინააღმდეგი აზრის გამოსაყვანად? რათ სწამებს, არამც თუ სააკაძეს, თვით სააკაძესევე მწერალთ ცილებს და აბრალებს მათ იმგვარს თხრობას, რომელიც მათ სრულებით გუნებაშიაც არ გაფლავიათ და ზირიქით სულ სხვა ულანარაჩიანთ?

მხოლოდ ჩვენს უკრიტიკო მწერლობაში შეუძლიანთ გაჭბეღონ ისტორიის წესს ამგვართა კალმის მტერთა, როგორც წარმოდგენს ჯანსიკილთ და ზოგეტი ლასურდიე...¹⁾

¹⁾ იხილეთ „მოგზაურები“, საოცრი ნიმუშები ბოეზიისა. პოემა დავით აღმაშენებლის.

ქის ცილები და უაზრობა. ახლა მოვიყვანოთ ერთი ციმი შიშიკი შეხედულობისა, მისი პროგრესიული აზროვნებისა, მოვიყვანოთ ნიმიში, რაში ჰქნდავს ისტორიკოსი ქვეყნის ბედნიერებას, ქვეყნისთვის სანატრელს საქმეს.

იმ დროს, როდესაც ჩვენი საცოდავი ქვეყნის ინტერესები ისრე უწყალოდ ითვლებოდა მტარვალთა ფეხქვეშ, როდესაც ჩვენი უმცროსი მოძმენი მისუღიფენი უკანასკნელს განწირულებამდის, სწეულდებოდნენ და იმურებოდნენ უბინავობით, უსინათობით, უსაჭმელობით, უსაცმელობით, უქვეშისკებოთ ¹⁾ როდესაც მათი სისხლით მორწყულ და მამაპაპათა ძვალთაგან მოხთხიერებული ადგილ მამული ურიგდებოდა უცხო ტომის ხალხთა და ესენი სწყდებოდნენ უმიწაწელოთ, როდესაც უოველს ჩვენგანს ეოველი დიკსება და ჰატიკი ჰქნდა აურბლი, უველას ჩვენგანს დასტრიალებდა თავს უაზახის მათრახი და „ოხრანის“, ჯერდმული, ციშიბირის ტუდრა და თვით სანჩობელას თოკი ხშირად ეოველი კეთილი განზრახვისა და წმინდა გულისთქმისთვის. როდესაც გოლიცრები ჯ ვოსტორკოკები გამხდარაუფენ გამკეთ ჯ გამეთხველად ჩვენთა სულთა ჯ ხორცთა როდესაც საჭარბ იყო ეოველისენი გოხება, ჩვენი ძალა მცხმ: რებოდა კაცთა უფლებების ადღეგნას, კაცთა ტაღასისა ჯ წუმპებიდამ ამოყვანას, კაცთა თვალუბის ახელვას, სხეობის ადღეგნას, გმირობის გაღვიპებას მტარვალთა გასამკლავებლად, კაცთადმი სინათლის მოფენას, მცხნიერების დამყარებას, ბრძოლას ცრე მორწმუნებასთან, სიბნელესთან ამ დროს სხვათა შორის აი რასა ჰქნდაკებდა ჩვენი ისტორიკოსი მაქანდელს ივერიისა ფურცლებზედ.

„თანამდებ არს ძვალნი წმინდა მეფისა (ლუკარსაბ II^{სა}, რომელიც ჰმაჩხია სმარსეთს) მოვასყენოთ და მივაბაროთ წმინდა სმარხავსა მცხეთას სვეტი ცხოველს... ხოლო ვიდრემ აღვასრულებდეთ ამ წმინდა საქმეს, შევეერთდეთ ჩვენთა მამა-პაპათა და მათთან ერთად წარსქვათ საგალობელი: „წამებისა სისხლითა შემიკე შენ დიროსო მეფეო, რამეთუ მალლით მოიღე გვირგვინი და წინაშე

¹⁾ იხილე ჩემი წერილები, ივერიაში № 189 ა წ. მახვილი თუნდ-ტორია).

ქრისტე შენისა მოხვედ, და რომელნი სახელსა შენსა ჰსწადი-
ან ყოველთა ვნებათა და ქირთაგან იხსნებიან. ვითხოვთ შენ-
გან უოგელნი შეწევნას ჭირთა შინა, რამეთუ დღეს (20) მარტს
შენ მიერ იხარებენ შვილნი ესე ეკკლესიისანი და დღესასწაულე-
ბდნენ ხსენებას შენსა, და შენგა მიიღებენ მადლსა კურნებათასა,
სანატრელო ღუარსს. („ივერია“ 1898 წ. № 61.)

დაიხ კურნებულსა ჰქედავს ჩვენს ქვეყანას ჯანაშვილი და მ-
შინდელი „ივერია“ რომელთა სადაღადო გაჭნდა ადღეკნა უამთა ვი-
თარებისაგნ ნგრეულთა ტაძართა და ჭინა ავან გამოხრულთა გახწნი-
ლთა ძვალთა.

ამასა და ამგვარებს ჰქადაგებდნენ მამანდელი „ივერიის“ თანამ-
შრომლები იმ დროს, როდესაც სხვა მხარებს, სხვა შესჯედულობის
მწერლობამ და სახლგარდა მოღვაწეთა იცნეს გახწნილება დღევან-
დელი ცხოვრებისა, იცნეს რომ ამ წესებს მიჰყავს მთელი ერთი სა-
ფლავის კარისაგან, თუ დროით არ ენტრონა მას და აღმართეს
დრომა, და შესძახეს ხალხს შესდგომოდა იგი ცხოვრების განხლე-
ბას, ძველი დახრწნილი ცხოვრების შიტყეებს, რათა მკვდარნი მიეს-
დო მკვდართათვის, მხროლდ ცოცხადთა ესრუნად სიცოცხლისთვის.

დაიხ, სწორედ აი ამ გახწირულებისა და გახრწნილების დროს
ჯანაშვილი და მსგავსი მისინი ჰქადაგებდნენ მისტიციზმს, ჰქადაგებ-
დნენ საიქიოს და შეიჯათ დავიწეებისათვის სააქაოს სრუნვა და შე-
ჩვენებისთვის უოველი სააქაოს ცხოვრების მხრუნველა. მათთვის სა-
აკაძის მსგავსნი კანნი, თქმა არ უნდა იყვნენ ღირსნი შეჩვენებისა,
გმობისა და მათთა საქმეთა წასახდენად, მათთა გასატყუად არ უნდა
შორიდებოდნენ არც ცილს, არც ტუილებს, არც ტუილების მო-
წმობის მოყვანას. მაგრამ, რამ აქცეუინა სიმართლის ცისით ვის ამგ-
ვართ კანთა, როგორც არის დიდად პატივდამული მართლაცა და გულ-
წრთული სუფრთა მოღვაწე, სიმონ ღოღაბერიძე, რომელსაც არაფერი სა-
ერთო არა აქვს ჯანაშვილის მსგავსთა კაცობას?..

დაიხ, აი ეს გახლავთ ჯანაშვილისა ბრძოლის ისტორია. ეს ამბ-
დენა შეცდომა, ამოდენა უსრობა, ულოდიკობა, ჩაუფიქრებლობა, ერთი
ერთმანეთის წინააღმდეგ იფაქტების სიმართლეთა დიარება, და მასთან-
ამოდენა დაურიდებელი ცილიბი ჯანაშვილისა, როგორც ზემოდ ითქ-
ვა, სულ რამდენსაშე გვერდსკედ! და ამას ეძახიან ისტორიას, ამთ-
უჯერებენ ღოღობერიძესთანა შეგნებული კაცები, უჯერებს მწერლობა,
არ აძლევს ამათ მასუხს ჩვენი კრიტიკა.

ამ საშინელს ნაკლთან, ერთიც კიდევ ნაკლი მათი მწერლობისა. გადავუღეთ თვალი, მიაყრდეთ გულის უური მათს, ბრძოსესა და ჯანაშვილის ისტორიას, თუ ერთს ცოცხალს სიტყვას, ერთს ცოცხალს აზრს, ერთს ცოცხალს სურათს, ერთს გულიდამ ამოსულს გძნობას აზრით. ისტორიას, რომელიც არის საფსე ათასი ტრაგიზმით, საფსე კოლიზიით, საფსე დიდებული გმირული საქმეებით, საფსე უფვლად შემაზრზინალი მოქმედებით, მტარვალბით, მესისხარბით, ღალატით, გამცემლობით, ესენი ამას უუურებენ მკვდრის თვლით, მკვდრის ხელში ჩადებული კალბით, და, როგორც რუსები იტყვიან მათი ისტორია არის простая перечень сухихъ фактовъ. ისიც უფველს სიმათლეს მოკლებულხი.

და აი ვისი გვწამან ჩვენ!

ქასალეები მეორე გამოცემისა.

1) ქართლის ცხოვრება I ნაწილი, გამოცემული 1839 წ. ბროსესგან.

2) საქართველოს ისტორია I ნაწილი, ვახუშტისა.

3) იგივე II ნაწილი, მისივე.

4) შემდეგი ქართლის ცხოვრებისა, უსახელო ავტორისა, დაბეჭდილი ქართლის ცხოვრების II ნაწილში, რამელიც გამოსცა დავით ჩუბინაშვილმა 1854 წ.

5) საქართველოს ისტორია ფარსადან გორგიჯანიძისა, გამოკრებილი სხვა-და-სხვა წიგნებიდან.

6) ცხოვრება საქართველოსი, უსახელო ავტორისა, რამელისც ხელთაწერი იმარხება ჰარიყის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში და 1829 წელს არას ლიტოგრაფიით დაბეჭდილი ჰარიყში. *)

7) შემოკლებული ისტორია საქართველოსი ანუ ნარგვევი, დავით ბატონისშვილისა, დაბეჭდილი 1800 წ.

8) სმარსეთის ისტორია ისკანდერ მუნჯისა, ნემეცური და ფრანციცული წყარებიდან.

9) სომხეთის ისტორია არაქელისა: ზოგი მდივანოვის თარგმანიდან, ზოგი ფრანციცულიდან, ზოგი ანტონ I კათალიკოსის ნაწერებიდან.

10) დიდი მოურავიანი იოსებ თბილელისა, დაბეჭდილი და სხვა-და-სხვა დაუბეჭდავი ვარიანტებიდან.

11) თეიმურაზ პირველის ცხოვრება, დაბეჭდილი და დაუბეჭდავი ვარიანტებიდან, მუფე არჩილისა.

12) ზიეტრო დელავალელს მოხსენება ჰანთან საქართველოზედ, თარგმანი ა. ჭ—ს.

13) მოურავის სიკვდილი, თეიმურაზ ბატონისშვილისა.

14. ზეისონელის წერილები საქართველოზედ, თარგმანი დ—სა.

*) ამ ჩემი წიგნის შემდეგ ეს გამოსცა ზაქარია კიკინაძემ.

- 15) შარდენის მოგზაურობის საქართველოსა და სპარსეთში.
- 16) თხზულებანი მეფის თეიმურაზ I-სა, დაბეჭდილნი და დაუბეჭდავნი.
- 17) საქართველოს ისტორიისათვის მასალები, ბრძანება.
- 18) აღწერილობა წუქეთისა და ჭარის სადროშოსი, შემდგარი კახთა მეფეთა განკარგულებით.
- 19) დავით იმამყული ხანის გუჯარი მარტყოფის ეკლესიისა, მოცემული 1711 წ.
- 20) შესახა და მოწმობა ღირსთა მოწამეთა გარეხვისათა.
- 21) საქართველოს თავად-ზნაურთა გვართა აღწერა, შემდგარი მეფეთა განკარგულებით სხვა-და-სხვა დროს და ცნობაში მოყვანილი მეფე ირაკლი მეორისგან ტრაქტატისათვის, რომლითაც ის შეეკარა 1783 წ. რუსთა იმპერატრიცა კატერინა II-ს.
- 22) გეოგრაფია, ვახუშტისა ¹⁾
- 23) წამება ქეთევან დედოფლისა, დაწერილი თეიმურაზ I-სა.
- 24) წამება ქეთევან დედოფლისა, დაწერილი დიმიტრი ბაგრატიონისგან.
- 25) მოწმობა ქეთევან დედოფლისა, დაწერილი თეიმურაზ ბატონიშვილისგან.
- 26) წამება ქეთევან დედოფლისა, სომეხთა მისტორიუ არაქელისა.
- 27) შესახა და მოთხრობა დავაშლთა და ვრებათა წმიდისა დიდისა მოწამისა ქეთევან დედოფლისა, დაწერილი ანტონ I-ს კათალიკოზისგან.
- 28) შესახა და მოთხრობა მეფის ლუარსაბ II-სა, მისივე.

1) ერთი რამ ღირსია შენიშვნისა, რომელსაც უნდა მიაქციოს მკითხველმა ყურადღება. ბევრნი ჩვენზედ წინ და დღეს ჩვენ ჩვენს თავს ხშირად ვეკითხებით: საიღამ, რომელი მასალებიღამ შეარდგინა ბატონიშვილმა ვახუშტიმ თავისი გეოგრაფია. ზემოთ მოყვანილი „აღწერილობა წუქეთისა და ჭარის სადროშოსი“ და დავით იმამყულის გუჯარი მარტყოფის ეკლესიისა, მიცემული 1711 წ. გვიმტკიცებენ, რომ ქართველთა მეფეთა ჰქონიათ დაწვრილებით შეკრებილი გეოგრაფიული და ეტნოგრაფიული ცნობანი საქართველოს ყველა კუთხეებზედ. ვახუშტის გეოგრაფია სიტყვა-სიტყვით შესახებ ჭარისა და წუქეთისა არის ამ დოკუმენტებიდამ ანოლებზელი.

- 29) წამება წმადისა და ნეტარისა მეფისა ჩვენისა ლუარსაბისა, უსაქლო ავტორისა.
- 30) ტიპოთე მიტროპოლიტის მოგზაურობა
- 31) თარხნიანთ დოკუმენტები.
- 32) ჯანდერიანთ დოკუმენტები.
- 33) ჯორჯაძიანთ დოკუმენტები.
- 34) ჯავახიანთ დოკუმენტები.
- 35) ბახუტაანთ დოკუმენტები.
- 36) საქართველოს სამთხუ, შემდგარი მიხ. საბინინისაგან.
- 37) ფშავური ლექსები, შეკრებილი დავით ხიზანაშვილისაგან.
- 38) ხვესურული ლექსები, შეკრებილი თელო რაზიკაშვილისაგან.
- 39) გახანეი გიორგი სააკაძესა და ქაიხოსრო ჯავახიშვილისა-
დავო საქმეებზედ სვიმონ II მეფის მდივანბეგთა: დასხულ დასხე-
ლისა, ბუქან ბარათაშვილისა, გიორგი მედვიეთხუცესისა და კარისა
მდივანის თუმანიშვილისა, შემდგარი 1620 წ.
- 30) მეფე ირაკლი მეორეს დრო, აღექსნდრე ჯამბ. ორბელიანისა.
- 41) Жизнь Великаго моурава Георгія Саакадзе, Платона Иоселиани.
- 42) Описание г. Душета, егоже.
- 43) Исторический взглядъ на состояніе Грузій подъ властью царей Магометанъ, егоже.
- 44) Описание Шю-Мгвимскаго монастыря, егоже.
- 45) Краткая исторія Грузинской церкви, егоже.
- 46) Отъ Тифлиса до Ахталы, егоже.
- 47) Описание Эртадминдскаго храма, егоже.
- 48) Кватахевскій монастырь, егоже.
- 49) Дипломатическія сношенія Грузинскихъ царей съ русскими государями, Плоэна.
- 40) Переписка грузинскихъ царей съ русскими, егоже.
- 51) Сношеніе Россій съ Кавказомъ Бълакурова. ¹⁾
- 52) სხვა და სხვა გუჯრები და სიგელები.

¹⁾ ეს წიგნი გამოვიდა მაშინ, როდესაც მე ჩემი თხზულება დაწერილ-
ლა მქონდა. რადგან ეს შეეხებოდა იმავე საგანს, რასაც ზემოთ ხსენე-
ბული პლოუნის ნაწერები, ამის გამო ესენი შევადარე და შევამო'მე ერთ-
მანერთს და შევასწორე ისრე, როგორც უფრო ნამდვილმა წყაროებმა
გვიჩვენეს. ბელაკუროვის წიგნი არის პირდაპირ დოკუმენტებიდამ გადა-
წერილი, მაგრამ არის მიყვანილი მარტო 1613 წლამდის.

- 53) Кавказскіе археографическіе акты.
- 54) Историческія изображенія Грузіи въ политическомъ, церковномъ и учебномъ его состояніи, сочиненно въ Александровской академіи, изданіе 1802 г. Петербургъ.
- 55) Кавказская война, Потто.
- 56) Исторія Госуд. Рос. Карамзина.
- 57) Тоже, Соловьева.
- 58) Путешествіе по Грузіи старца Суханова.
- 59) Посольство въ Имеретію пословъ царя Алексѣя Никифора Матвѣевича Толочанова и Алексѣя Ивановича Левліева.
- 60) Грузинскія Дворянскія грамоты, димитрія петровича Пурцеладзе.
- 61) Церковные Гуджары, егоже.
- 62) Крест. грамоты, крѣпостные и судебные акты и письма грузинскихъ и персидскихъ Царственныхъ особъ, егоже.
- 63) Шарденъ и его путешествіе по Грузіи (№ № 33, 34 и 35 газ. кавказъ за 1849 г.)
- 64) Реформа, Мишлэ, რესუღდ თარგმანი.
- 65) Тифлисъ въ историч. и этнографическомъ отношеніяхъ, Дм. Бакрадзе и Ник. Бердзенова.
- 66) Замѣтки о Закатальскомъ округѣ, Дмит. Бакрадзе
- 67) Грузія и Армения, Муравьева.
- 68) Известія древныхъ греч. и рим. писателей о кавказѣ, Гана.
- 69) ხალხში დარჩენილი თქმულებანი.
- 70) საქართველას ისტორიას, ბრძანესი.
- 71) საქართველას ისტორიას მ. ჯანაშვილისა.
- 72) არქანჯელოვ ლაბერტის წერილები საქართველოსად, თარგ. ს. ჭეობიასი.
- 73) ისტორიას კათოლიკობისა საქართველოში. თამარაშვილისა.
- 74) ქრთიკები, შუკრებილი თედო ყორღანისი.
- 75) ბატონუმობა საქართველოში, ა ხახანაშვილისა.
- 76) თსმალთა შეისტორიე ჭამერიდამ.
- 77) Сношенія Россіи съ единовѣрной Грузіей, Б. С. Эсадзе.
- 78) თუვლორე ღვდელო. თ ყორღანისი.
- 49) საქართველას სიძველენი, შედგენილი ექვთ. თაყაიშვილისა.

სურათები.

XVII საუკუნის ასაქართველთა ისტორიულ ზივების, რამელთა ცნობებიც მოიხსენებია ანტონ ფურცელაძის მიერ დაწერილ დიდი მორავის გამოკვლევაში.

სურათები გადმოდებულა შილად მის. თამარაშვილის კოლექციიდან. დასტულა ავგუსტიანელების რადენის მისიონერის ქრისტიანურ კასტილელისაგან. 1633 წ.

ამ სურათების აზვანი.

ეს ისტორიული სურათები, რომლებიც ქართული მწერლობის ანბანის სხვადასხვა ნაწილებში, დახატულები გახლავთ 1630 წლებში, საქართველოში მეფე, კათოლიკის მისიონერ, ავგუსტინელის ორდენის ძმა, ქრისტეფორე კასტილელისაგან, რომელსაც საქართველოში ოცე წელიწადი მეტი უცხოვრია. ამ მისიონერს ქართული ენა სცოდნია და მასთან შესწავლილი ჰქონია საქართველოს ისტორია და სხვა ბევრი რამ ქართული ტომის შესახებ.

ამ ქრისტეფორე კასტილელის მოსვლა საქართველოში, მიხედვით თამარაშვილის აზრით უნდა იყოს 1623 წ. სწორედ იმ დროს, როცა ქართლს და კახეთს შავაბაზისაგან აურა, გადასახლება და მოსახლეობა ელდა. და ხსენებული მისიონერი მოწამე უფიქვანა და თავის თვალთ მხსნელი უკვლავ იმ საშინელის ამბების, რაც კი მასთან ქართლს და კახეთს ხდებოდა, რასაც იმ დროის ქართველთა მწერლებმა ხსენებულ ხანას ქართველთა ცხოვრებაში შავი დრო უწოდეს.

ქრისტეფორე მისიონერი ევროპიულად განვითარებული ბერი უფიქვანა, მას დაუწერია სხვა და სხვა ისტორიული წერილები საქართველოს შესახებ და ნამეტურ იმ დროთა ამბების, როცა ეს მისიონერი საქართველოში სცხოვრებდა, როცა კახელების სისხლი ზღვასავებ იღვრებოდა. უფიქვანე ესენი ამ მისიონერს კარვად გაუგზავნია, მერე იგი სულ მიწვევით სინიდიისიერათაც აუწერია. ამ აღწერაში მასვე მოუთავსებია იმავე საუკუნის საქართველოს ზოგიერთ მოწინავე პირთა სურათები და ასე შექმნილი ხელნაწერი წიგნი მთურთმეცხრა რომის პაპისთვის 1650 წ.

აი, ეს იშვიათი წიგნი რომის არქივებში მოიპოვა ჩვენთვის აწ უღმერთოდ დაღუპულ პატრმა მიხეილ თამარაშვილმა, რომელმაც ამ წიგნიდან ზოგი რამ სურათებიც თავის ფრანგულს წიგნს „საქართველოს ეკლესია“-შიც მოათავსა, რამელი წიგნიც რომში დასტა-

ბა 1910 წ. ჩვენც ვისარგებლეთ და ამ სოფოქლიანის წიგნიდამ
გადმოვიღეთ ეს სურათები და მოურავის ცხოვრებას დაურთეთ, ვინა-
იღვან ამ ზიოთ სახელებს და ცხოვრების ცნობებს შკითხველი აქ
ხშირად შეხვდება კითხვის დროს.

ხსენებულ მისიონერს ამ სურათებს გარდა სხვაც ბევრი რამ
უხატავს, ზოგი საშუალო საუკუნისა და ზოგიც ძველის დროების,
ჩვენ კი აქ მარტოდ ზოგი ის სურათები გადმოვიღეთ რაც XVII
საუკ. ეხება. დიდი მოურავის სურათის სინამდვილის შესახებ ეჭვი
არ უნდა ვიქონიოთ, რადგანაც იგი დახატულია ისეთ დროს, როცა
მოურავი სცხოვრებდა, უმჭველია ამ მისიონერს მოურავის ცნობაც
კარგად ექმნებოდა. მოურავის სურათზედ მიწერალი ლათინურის
თარგმანი ეს არის, რომელიც გამომიგზავნა მის თამარაშვილმა,
შინაწერი თვით მისიონერის არის თურმე იმავე დროს, როცა იგი
სურათი დაუხატავს. წიგნი. აი ლათინური შინაწერი: „მოურავი—
საქართველოს მთავარი, მხუე და უკვლასუდ მტკიცე (ძლიერი გულადი),
საქართველოში სპარსელებთან ბრძოლის დროს დიდი სახელი გაით-
ქვა. შემდგომ ბედმა უღალატა, თავისიანებმა ზირი აქციეს, რაისა
გამო გაიქცა და ცხელის მთავრობას თავი შეაფარა, იქაც დიდე-
ბისა და ძლიერების გამო სწამლავით მოკვდაო.

როგორც მომწერა მიხეილ თამარაშვილმა: ეს ქართული თარ-
გმანი ლათინურის პირდაპირი თარგმანია.

ლათინურის თარგმანი: — „მოურავი საქართველოს მთავარი, მხნე და ყველაზე მტკიცე, (ძლიერი-გულადი) საქართველოში. სპარსელებთან ბრძოლის დროს დიდი სახელი გაითქვა. შემდგომ ბედმა უღალატათავისიანებმა პირი აქციეს, რაისა გამო გაიქცა და ოსმალების მთავრობას თავი შეაფარა, იქაც დიდებისა და ძლიერების გამო საწამლავით მოკვდა“. 1650 წ. ქრისტეფორე კასტილი. თარ. მ. თამარაშვილის.

ლეონ დადიანი 1611—1637
ნატრი შის. თამარაშვილის კოლექტიდამ.

ქოქავან დედამთავარი წამებულის სჯულისთავის

ლეონ დადიანი სმთავრის სმისით
XVII სუკ. დასტ. 1633 წ. მ. თამარაშვილის კოლექციიდაშ.

ნიკიფორე ირბახი, თეიმურაზ მეფის ელჩი ევროპაში, მტკანე
ევროპიულის ენებას, უოფილი შოელს ევროპას, კათოლიკობა მიიღო
რამის, დაახლოებით მონაწილეობა მიიღო რამში ქართულა სტამ-
ბის გახსნის საქმეში 1626 წ. მ. თამარაშვილის კოლექციიდა.

ვახტანგ გურიელი 1639 წ.
ხატრი მის. თამარიშვილის კოლექციიდან.

თე-მურაზ I მეფე კახეთისა 1605—1663
ნატრა მის. თამარაშვილის კოლექტივად.

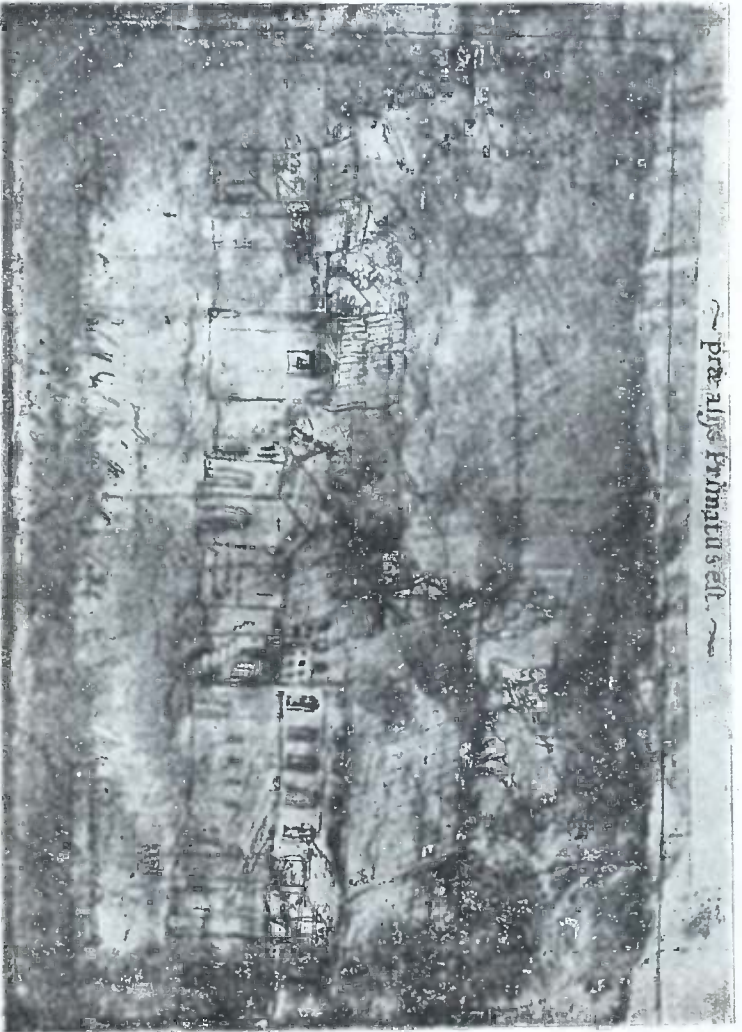
ალექსანდრე მუევი იმერეთისა 1639—1660

შალაქია კათალიკოსი, გამხენილი მღვდელ მთავარი XVII სსუკ.
საქართველოს ისტორიაში. მ. თამარაშვილის კოლექციიდან.

იპერეთის მეფის ალექსანდრეს წინაშე ჯირითი
მ. თამარაშვილის კოლექტივად.

ქ. გუგდია, დანანის სასახლე, ნახტი 1633 წ.
მ. თამარაშვილის კლუბში.

ქალაქი გორი და მისი ციხე დას. 1633 წ.
მ. თამარაშვილის კალამით.

იმეტეთის მუფის ჯღუკსანდრეს მტკვარის თათარულთა კრდების
მისიონერებთან, ნახატი 1633 წ. შ. თამარაშვილის კალენდრით.

გამოცემის ცნობა.

20 წლის წინედ, მე დავიწყე ზოგი წიგნების ხელის მოწერით გამოცემა. ეხლა ისევ განვაახლე ხელის მოწერით წიგნების ბეჭდვა: პირველად დაბეჭდე „დიდი მოურავი“ ან. ფურცელადისა. გამოცემა დაჯდა ძვირად, რადგანაც წიგნში შეცდომები შეპარულიყო, 160 გვ. მეორედ დაიბეჭდა.

წიგნი დაიბეჭდა სულ 1200 ც. ხელის მომწერი იყო 600-სი. ამათგან მხოლოდ 300 მან. შემოვიდა, დანარჩენი სხვადასხვა პირებმა შეინარჩუნეს, წიგნები კი ყველას უნდა დაურიგდეს, ასე რომ, წიგნები გასაყიდათ ერთობ ცოტა ლა რჩება. 1200 ც. წიგნის გამოცემა კი 1000 მან. დაჯდა. მიუხედავად ასე ძვირად გამოცემის, მე მაინც წიგნს ფასად 1 მან. დაუნიშნე. მერე გამოვეცემ სრულს ნაწერების ტომს თავ. ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეტურის ნაწერებისას, რომელსაც დაერთვის სხვადასხვა პირთაგან დაწერილი კრიტიკული და ბიოგრაფიული წერილები პოეტის და მის ნაწერების შესახებ.

გამომცემელი ზ. ჭიჭინაძე.

„დიდი მოურავის“ წიგნზე ხელის მომწერთა სია:

თ ბ ი ლ ი ს ი.

ალავერდის ეპისკოპოსისი დავითი.	დეკანოზი გიორგი გამრეკელი.
არქიმანდრიტი ანტონი.	მღვდელი დავით გარსიევი.
არქიმანდრ. დოსითეოსი.	მღვ. ხარლამპე ხუციშვილი.
მღვდელ-მონაზონი ტარასი.	მღვ. ნესტორ თოთებაძე
დეკანოზი სოლომონ შოში.	კენენა მარიამ ვას. ასული
გვი.	ჯამბაკურ ორბელიანისა.
დეკანოზი ნიკიტა ტალაკვაძე	

კენინა ელისაბედ გრიგოლის ასული საგინოვისა.	თავ. დავით ალექსანდრეს ძე
თავ. ივანე სულხანის ძე	სუმბათაშვილი.
ქავჭავაძე.	ნიკოლოზ ი-ძე ვაჟიკაშვილი.
ივანე როსტომ მიქაძე.	მოსე ხელაშვილი.

ქ უ თ ა ი ს ი .

იმერეთის ეპისკოპოსი ყოვ-	იასონ ბაქრაძე.
ლად სამღვდელო გიორგი.	სერაფიონ მიქაბერიძე.
გიორგი ფელ. ზდანოვიჩი.	ისიდლორე კვიცარიძესაგან
კიტა აბაშიძე.	10 წიგნი.

ფოთილამ წარმოდგენილი

ალათია ნიკოლოზის ასული ტულუშისაგან:

გურია სამეგრელოს ეპისკოპოსი ყოვლად სამღვდელო ლეონიდი.	ვასილი ნ. კობახიძე.
ნიკოლოზ იაკ. ნიკოლაძე.	სამსონ კ. ჩიჩუა.
იონა მ. მეუნარგია.	სიმონ კილურაძე.
ლ. შ. ყრუაშვილი.	ალექსანდრე მდივანი.
ს. პ. ოსიძე.	კ. ჯანტურია.
ს. თ. ხოშტარია.	გ. თოხაძე.
კ. ი. გამყრელიძე.	გ. გვალია.
დ. ცინცაძე.	ივანე ბოლქვაძე.
ა. ლ. ქავთარაძე.	ივანე თალაქვაძე.
ა. შ. ხოშტარია.	ბ. ურიდია.
ი. ნ. ჩაჩავა.	კაცია მალნარაძე.
კ. მ. გიგინეიშვილი.	ბესარიონ ჩიჩუა.
კ. ო. ხუბუა.	გიორგი საბახტარაშვილი.
ან. ი. ხოქოლავა.	ალექსი ხუმარაძე.
მ. ქავჭანიძე.	დიმიტრი ოშნაძე.
კ. შათირიშვილი.	ანდრია კალანდაძე
ბესარიონ ვაშაკიძე	ეპიფანე ჩოჩუა.
ივანე სუხიშვილი.	იოსებ ოდიშარია.
	კოლია ზაქვარიანი.
	სოლომონ ქაჭუა.

გალაქტიონ მიქელაძე.
გიგო დიღია.
ბესარიონ ხოფურია.
მღვდ. ეპიფანე ხონელიძ.
პროკოპი ჩიგოგაძე.
აკაკი თალაქვაძე.
პოლიკარპე ნაჭყებია.
ტარასი კ. მახარაძე.
მღვდ. ვარლამ მახარაძე.
ივანე სუხიშვილი.

მიხეილ კვერნაძე.
ბესარიონ რაზმაძე.
ვარდენ ზამბახიძე.
კონდრატე ბუკია.
ივანე ფრანგიშვილი.
ვერა ნამიჭყვიშვილი.
ლავრ. ტულუში.

დიდა მოუწავი სააკაძის ხელის მამწეწნი. კახეთში ნიკო ახმე-
ტელაშვილისაგან შეკრებილი.

ალექსანდრე გ. ლოლაძე.
შაქრო მათეს ძე სარალიძე.
აბრამ გ. ჯავახიშვილი.
ნიკო ნიკოლიშვილი
ილიკო მურმანიძე.
მარქარა გურგენიძე.
ილიკო თ. პეტრიაშვილი.
გრიშა გაბიშინაშვილი.
შაქრო ყარალაშვილი.
გრიგოლ ქართველიძე.
თ. ახო ვაჩნაძე.
გიორგი ინასარიძე.
კოტე ი. ჯაფარიძე.
შაქრო ი. რაზმაზიშვილი.
მღვ. გიორგი შიშნიაშვილი.
მიხეილ როსტუაშვილი.
ნიკო ტურაშვილი.
ირაკლი ჩიფაშვილი.
მათე გ. ახმეტელაშვილი.
ნიკო ივანეს ძე ახმეტელა-
შვილი.
დიმიტრი ნაცვლიშვილი.

მლ. გიორგი ციბალაშვილი.
ვანო ნ. უზნაძე.
მლ. იოსებ ახალშენიშვილი.
კოტე ი. მჭედლიშვილი.
სანდრო სიფრაშვილი.
შაქრო ნაცვლიშვილი.
მლ. იოვანე ახმეტელაშვი-
ლი.
მლ. გერასიმე კანტურიძე.
თ. დათიკო ჩოლოყაშვილი.
ნიკო დუგლაძე.
ვანო ზაქარიას ძე ყოჩიაშ-
ვილი.
ნიკო მ მჭედლიშვილი.
ექ. ნიკო ლ. ტურიაშვილი.
მღვ. ალექსანდრე ზირახა-
შვილი.
მღვ. მიხაკო ნაცვლიშვილი.
თ. იაგორ ვაჩნაძე.
მლ. დიანოზ მერებაშვილი.
ვასილი დ. მირიანაშვილი.
ანტონა მ. ქაქაია.

- რაჟდენ ი. შალვაშვილი.
 გიორგი ბაბალაშვილი.
 ალექსანდრე თათარაშვილი.
 ალექსანდრე ზ. თ. ვაჩნაძე.
 შაშა მენტეშაშვილის ასუ-
 ლი.
 ფილიმონ ზ. ხუციშვილი.
 დათიკო დონჯაშვილი.
 გიორგი ქაჩლიშვილი.
 დიმიტრი ი. ოდიშერიძე.
 ვანო ხარდიაშვილი.
 გიორგი ჩალათაშვილი.
 ნიკო ზუმბულიძე.
 ლიმონა აბ. ტურიაშვილი.
 თ. იასონი რ. ვაჩნაძე.
 ტიტო კოპაძე.
 კოსტა ხორავა.
 პლატონ ცხვედინა.
 მლ. მაქსიმე კახიძე.
 საქულა დაბალოვი.
 თ. გიორგი რ. ვაჩნაძე.
 თ. მიხაკო ჩოლოყაშვილი.
 ვანო თანდაშვილი.
 დათიკო ნ. მირიანაშვილი.
 წყალობა არუთინოვი.
 კოტე ჩუტკერაშვილი.
 ვანო ბ. თოდუა.
 შაქრო მიქელაშვილი.
 მლ. პეტრე დავიდოვი.
 ვანო ილ. ნანობაშვილი.
 მღვ. ივანე ჩილაშვილი.
 მლ. გიორგი გულაშვილი.
 მლ. ანდრია ჯამასპიშვილი.
 ალექსი ხატიაშვილი.
 დათიკო ჩახნაშვილი.
 ილიკო კერესელიძე.
 მლ. დათიკო ქოქიაშვილი.
 აპალონ ბაღაშვილი.
- თ. ალექსანდრე ჯანდიერი-
 შვილი.
 კოტე ქარუმიძე.
 თ. იოსებ ალ. ჯანდიერი-
 შვილი.
 სიკო დ. ცაცაბოი.
 შაქრო მ. მამისაშვილი.
 შაშა შინჯიაშვილი.
 ლევან დ. ბერიაშვილი.
 მლ. იოსებ ნაცვლიშვილი.
 დიმიტრი ჯალიაშვილი.
 სიკო ამირანიძე.
 ფიფო ვ. ალადაშვილი.
 მღვდელ მონაზონი იროდი-
 ონი.
 იასე შაიშმელაშვილი.
 მიხაკო ს. ქადაგიშვილი.
 გიგა ზ. შაიშმელაშვილი.
 სტ. ფანე მდივანოვი.
 ნიკა ავ. ნადირაშვილი.
 მიხო გოგოსაშვილი.
 ვლადიმერ ჯორჯაძე.
 ბაღდასარ აკოფოვი.
 დავით ბაშინჯალოვი.
 დავით შლამოვი.
 გიგო ასლანის ძე მათეშვილი.
 მლ. ირაკლი ცინცაძე.
 ვარდო ალიხანოვი.
 იაგორ ყ. აკოფოვი.
 თ. ნიკოლოზ აკ. ჯანდიე-
 რიშვილი.
 თ. ლევან დიმიტრის ძე
 ფავლენიშვილი.
 ბოდშის ზევის სამკითხველო.
 გურჯაანის სამკითხველო.
 ქვემო მაჩხანის სამკითხველო.
 თელავის წერ.-კითხ. გან-
 ყოფილება.

სოფ. ანაგის სამკითხველო კარდანახის სამკითხველო *).	გიორგი ს. სარკისოვი.
კოსტანტინე იასეს ძე ტყა- ვაძე. (ნ. ახმეტელოვისაგან.)	კარაპეტ ტერ-აკოფოვი.
მიხეილ სეფაშვილი.	ნიკო ჩუტლაშვილი.
მღვ. კირილე მღვთისავე- როვი.	მიხეილ საამოვი.
ვანო ალექსანდრეს ძე ზუ- რიევი.	გეურქ მელქოს ძე სარკი- სოვი
შაქრო ლუკას ძე მოსულო- შვილი.	შაქრო სოზაშვილი
ველის ციხის მამასახლისი 1911 წ. დარჩო ბოლვაშვილი.	მელიტონ მაქსიმეს ძე ჯუმბუ- ხაძე.
კნენა ქეთევან ალექსანდ- რეს ასული ჯანდიერისა. (ნ. ახმეტელოვისაგან.)	გიორგი აბასაძე ივ.
ნიკა მჭედლიშვილი.	მიხო ქახ. მათეშვილი.
ნიკა სოზაშვილი.	დათა ილ. პეტრიიშვილი
სერგო სიმონოვი.	გიორგი იოს. დოსმიშველი
სანდრო მახარაშვილი	ხარიტონი კიკილაშვილი
	მლ. ნიკო ფხალაძე:
	აკოფ სააკოვი
	მიხეილ გოცირიძე.
	საქულა მარქაროვი
	რაჟდენ მირინაშვილი
	ვასილი ი. დარჩიაშვილი.

ხაშურში მგოსანი სტეფანე ნოზაძესაგან შეკრებილი.

ელენე სტეფანეს ასული ნო- ზაძე.	ნიკოლოზ ივ. სიხარულიძე.
ალექსანდრე სიმ. ნოზაძე.	ეგნატე მაქ. ჯიბლაძე
ვასილი სტ. ტაგანაშვილი	თომა მ. ბარამიძე
მღვ. პეტრე კაპანაძე	სანდრო გ. ბითაძე
გიორგი აბრ. მახარაშვილი	ილია ი. გიგაურიშვილი
სერგეი სტ. ვართანოვი	მიხეილ ზურ. ულუმბელა- შვილი
ალექსანდრე სპირ. ჯუღელი	ალექსანდრე ივ. კაპატაძე
ნოზრევან სპირ. გაბრიჩიძე	ამბროსი გ. ლამბაშიძე

*) ამ ხუთი სოფლის სამკითხველოებს და თელავის წერს-კითხვის საზოგ. განყოფილებას ვსწირავ ჩემის საფასით შეძენილთ, როგორც ჩე-მი სამშობლო კუთხის სახალხო დაწესებულებათ.

მელიტონ გრ. ჩხიკვაძე
გიორგი ალ. ჩაუჩიძე
კოტე გ. ზჩიძე
ალექსანდრე ლუარს. უთა-
ლიშვილი.

სანდრო დავ. პაპინაშვილი.
სპირიდონ ჩუბინიშვილი
აგაბო ვახტ. ლოლაძე.
მიხეილ ივ. მარიაშიძე.
პორფირე ბეს. ყიფშიძე
გიორგი თევ. ბლუაშვილი
ბესარიონ ივ. კოშკაძე
ტარასი ლ. ჭკუასელი
კოტე ივ. მარკოზაშვილი
სერაფიონ ბეჟ. ლორთქი-
ჯანიძე

ალექსანდრე ტარ. კილა-
სონია

თომა ს. ციციშვილი
ნესტორ ქ. გოცირიძე
იასონ ას. ებრაელიძე

ზაქარია ს. გოგალაძე.
პავლე ივ. ბირკაძე
ნიკოლოზ ს. კორკოტაძე
ტრიფონ იას. ჯაფარიძე
დომენტი უფლ. გოგალაძე
გიორგი დ. ფარემუზოვი
ვასო ი. ჯაფარაშვილი
კირილე პ. კალაძე
ფარნა პეტრ. წულაია
გაბრიელ გ. პტაძე
ნიკოლოზ ა. დავლიანიძე
იასონ ს. ოყროშიძე
ნიკო გრ. ტაგანაშვილი
რომანოზ დ. დვალი
გიორგი ყარ. ძნელაძე
ლევანტი ალ. მეტრეველი
გიორგი პ. ფანქველაშვილი
გიორგი ივ. ჭავჭავანიძე
ევგენი ფ. მაცაბერიძე
ალექსანდრე ბ. ჯანაშია
კონდრატი ბ. კალანდაძე.

რაჭიდან წარმოდგენილი იოსებ ისაკაძისა და ვახო ჭიჭინაძისგან.

იოზ სოფრ. ისაკაძე
მალაქია ი. არჩვაძე
მაქსიმე გ. იობაშვილი
ვასილ მ. გონგაძე
ქრისტეფორე ნ. კერვალი-
შვილი

მღვდელი ზაქარია გიორგო-
ბიანი

ნესტორ ი. სვანი
ილია ვლ. აბაიშვილი.
კოსტა ერეკ. ისაკაძე
ივანე დ. ვარაზაშვილი
მალაქია სამ. სულაძე

მღ. ივლიანე ჩლაიძე.
მღ. ონისიმე მინდელი
ამირან ყ. ლომთაძე
ალექსი დ. კულულაშვილი.
მასწავლებელი ალექსანდრე
(სანდრო) ამირეჯიბი
მასწავლებელი ხარიტონ ი.
საგანელიძე

მასწავლებელი სიმონ მესხი
ალექსანდრე ი. სხირელი
ასლან ი. ტოროშელიძე
მღვდლის-შვილი ალექსანდ-
რე დ. სულაძე

<p>დაელოსტი სარ. კაციტაძე. ვანო ფ. ჭიჭინაძე აფრასიონ ნიკოლოზის ძე ისაკაძე. გრიგოლ ტარიელის ძე ჩი- კვაიძე. მღვ. ვლადიმერ ნასარიძე ივანე სიმ. ბაქრაძე. არქიპო ზურაბის ძე მაჭა- რაძე</p>	<p>მასწავლებელი ვესევი მაისუ- რაძე მღვდელი თედორე საგანე- ლიძე რუბენ ბიჭ. გოცირიძე სარიდან კერესელიძე ვანო კაციტაძე პროკოფი ვაჩაძე სპირიდონ კვიციანი ალექსანდრე თომაძე</p>
--	---

ონიდან იზს ისაკაძისგან.

<p>დავით ვას. კერესელიძე. მღვდლის შვილი ვლადიმერ (რაჟდენ) გრიგ. ნანუკაშვილი იაკობ არუთ. ბერუჩაშვილი პარმენ ილ. ბურღილაძე</p>	<p>მინა თ. კერესელიძე. ერმილე მოს. მღვდარელი დეკანოზი მათე გორდენიანი სევასტი გრ. ჯანელიძე მინა გოცირიძე.</p>
--	---

დუშეთიდან:

ზაქარია ჯინჭველაშვილი

თფილისი:

მიხეილ როს. ლომთაძე
 ზაქარია ბუხარიაშვილი.

ზ ა ქ ა თ ა ლ ი დ ა მ :

მღვდელი ბესარიონ ფურცელაძე (ათი ცალი.)

განცხადება.

„დიდი მოურავის“ შემდეგ ხელის მოწერით მინდა გამოვცე სხვა წიგნები. ამ წიგნის გამოცემა დაგვიანდა, მიზეზი იყო სხვადასხვა დაბრკოლება; ხელის მოწერით მე ბევრი იშვიათი წიგნი გამომიცია, ბევრსაც გამოვცემ, ხოლო დაგვიანების გამო არააინ იფიქროს, რომ შე ფული გავფლანგო. ეს თავის დღეში არ იქნება. დღეის შემდეგ ყოველი გამოცემა წიგნი თავის აღნიშნულს დროზე გამოვა.

ახლა ვბეჭდავ ხელის მოწერით

○○ ქართლის ცხოვრებას ○○

1446 წლიდამ.

ამ წიგნის გამოცემით მე მსურს მართოდ ტექსტის აღდგენა. სხვა რამ შენიშვნები ამას არ მოესწრობა, ვინაიდან მისი შოვნა ერთობ ძნელია; პირველად ეს წიგნი პეტერბურგს დაბეჭდა დავით ჩუბინაშვილმა, მას შემდეგ კარგა ხანია, რაც ეს წიგნი აღარ იშოვებოდა. მე ჯერ დედნის მოპოვებას გადაადვილებ და სხვაგვარ გამოცემას სხვანი შემდეგაც მოასწრებენ.

წიგნი იქნება დიდი ზომის 700 გვ. მეტი. ხელის მოწერა ეღირება მანათი, გასაყიდათ კი, სამი მან. იქნება.

947.922

936

